

DAIKIN

NEOLİTİK DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE ANADOLU'DA İKLİMLENDİRME HARİKALARI VE ROTALARI

İRFAN UNUTMAZ

NEOLİTİK DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE
ANADOLU'DA İKLİMLENDİRME
HARİKALARI VE ROTALARI

YAZI VE FOTOĞRAFLAR
İRFAN UNUTMAZ

EDİTÖR
NİLGÜN KARATAŞ
NKARATAS@DOMEDYA.COM.TR

TASARIM
HELVETICA
WWW.HELVETICA.COM.TR

ART DİREKTÖR
BARIŞ TOPALOĞLU
BARIS@HELVETICA.COM.TR

KREATİF DİREKTÖR
BELMA KUYUCU
BELMA@HELVETICA.COM.TR

FOTOĞRAF EDİTÖRÜ
DENİZ AÇIKSÖZ
WWW.DENIZACIKSOZ.COM

PROJE

SIRACEVİZLER CD. DOĞANÇAY PALAS NO:31/7
ŞİŞLİ/İSTANBUL 34381
T: 0212 230 33 84-85
WWW.DOMEDYA.COM.TR
DOMEDYA@DOMEDYA.COM

BASKI-CİLT
AKTİF MATBAA

SÖĞÜTLÜÇEŞME MAH. HALKALI CAD. NO:245 / 1A
SEFAKÖY K.ÇEKMECE - İSTANBUL
T: 0 212 698 93 54 - 55
0 212 612 1 222
F:0 212 696 09 54
E-MAIL: AKTIFAJANDA@GMAIL.COM

COPYRIGHT © DAIKIN TÜRKİYE
1. BASKI : İSTANBUL, AĞUSTOS 2015

İrfan UNUTMAZ

NEOLİTİK DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE
ANADOLU'DA İKLİMLENDİRME
HARİKALARI VE ROTALARI

İstanbul 2014

ÖNSÖZ

İklim ve iklimlendirme... Hayatımızda ne kadar önemli konular... Kışın ısınmak, yazın serinlemek, temiz hava solumak en temel ihtiyaçlarımızın başında geliyor... Biliyoruz ki; iklimlendirme sektörü bu kadar gelişmeseydi, teknoloji bu kadar ilerlemeseydi günümüz inşaat sektörü, mühendislik ve mimarisi de bu noktaya gelemezdi... Eğer uygun iklimlendirme koşullarını sağlayabilen cihazlar üretilmeseydi, ne gökdelenlerden ne de akıllı binalardan söz edilebilirdi...

Mekan ve iklimlendirme; yaşamın sürekliliği ve sürdürülebilirliği açısından birbirinden ayrılamaz iki önemli unsur. Hal böyle iken, iklimlendirmenin tarihçesi klimanın icadı ile başlamış olamazdı. Şartlar ne kadar değişmiş olursa olsun, iklimlendirmenin çok daha köklü bir geçmişi olmalıydı. Modern anlamıyla klima, kombi, radyatör gibi tüm cihazlar elbette, değişen ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkmıştı. Ancak yaşadığımız mekanlarda ısınmak, serinlemek ve temiz hava solumak bizler için en temel ihtiyaçlardan biri olduğuna göre; bizden önceki medeniyetler de bu ihtiyacı dikkate almış olmalı ve bu konuda bir şeyler yapmış olmalıydı.

Neyse ki şanslıydık... Onlarca medeniyete ev sahipliği yapmış, tarihi ve kültür birikimi ile birçok konuda olduğu gibi, iklimlendirme konusundaki tüm sorularımıza da yanıt bulacağımız bereketli topraklar üzerinde yaşıyorduk. Medeniyetlerin beşiği olan Anadolu; günümüze kadar gelmiş yapıları ile iklimlendirme konusundaki gelişmelere de ışık tutacak birikimi barındırıyordu. Bize düşen; geçmişimize bakmak, günümüze gelmiş yapıları bir de iklimlendirme bakış açısıyla incelemek ve büyük ustaların, muhteşem eserlerini inşa ederken nelere dikkat ettiğini elden geldiğince anlamaya çalışmaktı.

Bunun için popüler bilim yazarı İrfan Unutmaz ile bir araya geldiğimizde, önce bir ön çalışma yapması gerektiğini anlattı bize... Bugüne kadar Anadolu'yu karış karış gezmiş, pek çok açıdan tarihi yapıları incelemişti ancak hep başka soruların yanıtını aramıştı. Sonraki buluşmamızda ise pek çok ipucuna ulaşmıştı. Artık, Neolitik çağdan başlayarak günümüze ulaşmış onlarca eseri içeren uzun bir liste üzerinden konuşabiliyorduk.

Kitabın adı da o gün ortaya çıktı zaten... "Neolitik Çağdan Günümüze Anadolu'da İklimlendirme Harikaları ve Rotaları" adını verdiğimiz bu çalışma, gerçekten birbirinden harika eserleri inceliyor ve tarih meraklılarına takip edecekleri bir rota sunuyor. M.Ö 8000-5500 yıllarından başlayarak Osmanlı'ya kadar 8 ayrı döneme ait, 32 anıtsal yapıyı yerinde inceleyerek, bu topraklarda yaşamış ustaların iklim ve coğrafya konusundaki zekice yöntemlerini gün ışığına çıkaran bu kitap, fotoğraflarıyla da bu anıt eserlerin mimari ve mühendislik özelliklerini gözler önüne seriyor.

Bizi oldukça heyecanlandıran bu çalışma ile geçmişimize bir parça da olsa ışık tutabilmek bizim için çok önemli ve değerli. Çünkü Daikin'in, kurum felsefesinin temelinde; sadece sektörümüze değil, yaşadığımız topluma da değer katmak yer alıyor.

Bizim için çok anlamlı olan bir başka gelişme de; bu çalışmanın Daikin'in 90'ıncı yaşını kutladığı yılda başlamış olmasıydı... Öncü ve yenilikçi uygulamaları ile 1924 yılından bu yana iklimlendirme sektörüne yön veren bir kuruluş olarak, iklimlendirmenin tarihsel yolculuğunu anlatan bu değerli çalışmayı, sektörümüze ve kütüphanelere armağan etmekten gurur duyuyoruz.

Hasan ÖNDER
DAIKIN TÜRKİYE CEO

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Türkiye coğrafyasının en büyük özelliği, tam anlamıyla bir kültürler potası olmasından kaynaklanıyor. Anadolu'da yaptığım tüm geziler sonrasında şunu öğrendim. Sıradan bir tatil için değil de, bilgi almak için gezildiğinde, Anadolu'da her seferinde farklı kültürler ve farklı bilgilere ulaşılabilir.

Örneğin onlarca kez gittiğim yerlere, geçen yıl bir kez de Daikin için gittim; sonuçta tamamen farklı hedef ve amaca yönelen yeni bir kitap ortaya çıktı. Bu gerçekte Anadolu için doğal bir durum! Çünkü Anadolu'da farklı ve ayrık gibi görünen bütün kültürel birikimler; süregelen ve izlenebilir bir akış süreci içinde buluşup bize ulaşabilmiştir.

Geçen yıl Daikin Türkiye Genel Müdürü Hasan Önder'in odasında kitabın yapısı hakkından konuşurken kendisi bir ara, özellikle eski yapılardaki iklimlendirme özelliklerinden söz etti. Eski çağlarda şimdiki gibi gelişmiş ısıtma, soğutma, aydınlatma ve yalıtım sistemleri yoktu. Ama bu yapıların birçoğu yüzlerce hatta bin küsur yıldan beri ayakta. Modern bir betonarme yapının ömrü ise seksen ya da yüz yılın ötesine pek geçmiyordu.

Bugün hayranlıkla seyrettiğimiz tarihi yapıların arkasından bizim ilk bakışta algılamadığımız, farklı bazı özellikleri olmalıydı. Bu özelliklerin toplamına bugün kabaca doğal ya da pasif iklimlendirme deniyor. Buna göre bir yapıyı, hatta kentleri bile, öyle bir coğrafyaya ve öylesine uygun koşullarda kurmalıyız ki, iklim koşullarından, hiç etkilenmesin ya da en az etkilensin.

Çok sayıda arkeolojik kazıda bulunmuştum ama kazıyı yürütenlerin büyük çoğunluğu kentin ve yapıların, iklim ve doğa koşulları karşısındaki özel konumuyla ilgilenmez görünüyordular. Bu konuda ortaya konan veriler ise, çoğunlukla ocağın sayısı ya da fırının şekli üzerinde yoğunlaşıyordu. Oysa bunlar yapının

bütünü içinde anlamlıydılar, yapılar da buldukları sokak ve kentin doğadaki konumuna göre, bu ocaklara özel bir işlev sağlayıp sağlamadıkları anlaşılabilirdi.

İşte doğal iklimlendirme denilen bu özellik, Anadolu potasının derinlerinde bir yerde hala duruyor.

Oysa özellikle bu çağlarda, yerleşimlerin yerleri seçilirken bile doğal iklimlendirme ilkeleri gözetilmekteydi. O kadar ki, M.Ö. 90-20 yıllarında yaşadığı düşünülen Romalı mimar Vitruvius bu konuda belirli ilkeler bile koymuştu. Dahası tıbbın babası Hipokrat es bile, kentlerin belli yönlere doğru kurulmasının insan sağlığı üzerindeki etkilerinden söz açmıştı.

Bunun ne denli önemli olduğunu ilk kez, Sayın Hasan Önder'in odasında fark ettim. Buna göre, tarih öncesinden günümüze izini süreceğimiz anıtsal yapıların doğal iklimlendirme özelliklerini de bir ölçüde hesaba katmam gerekiyordu. Bu da geziyi ilkin benim için tam bir keşif serüvenine dönüştürdü. Bunlardan biri de, bugün turistik amaçlar için Kapadokya denilen bölgedeki yeraltı kentleriydi. Yörede yüzlerce olduğu söylenen bu yeraltı yerleşmelerinin yaklaşık bir benzeri bile sanırım dünyanın hiçbir yerinde yok. Hepsi birer hazine değerinde olan bu yerleşimler, modern bir toplum ve modern ülke için, eski çağ mühendisliğinin yararlanılması gereken doruk noktaları sayılmalıydı. Ama ne yazık ki, bu görkemli yeraltı kentleri hakkında kapsamlı ve sistemli bir mühendislik çalışması yok. Bırakın yeraltı kentlerinin inşasını, bunların salt havalandırma sistemleri bile, günümüzün en ileri teknolojileri tarafından yeniden bir kez daha yapılması olanaklı görünmüyor.

Öte yandan, yer üstündeki tarihi mekan ve yerleşimlerin doğal iklimlendirme durumunu irdeleyen araştırmalar da, yok

denecek kadar az ve sınırlıydı. Bu nedenle geziye başlamadan önce konuyu iyice bir araştırıp, bulduğum bütün doğal iklimlendirme makalelerini okumak durumunda kaldım. Bu açıdan Karaköy'deki Mimarlar Odası'nın kütüphanesi ile Koç Üniversitesi'nin Galatasaray'daki kütüphanesini özellikle ve minnetle anmak istiyorum.

Tüm çalışma gezi rotaları şeklinde ve tam 32 ayrı konu üzerinden yapıldığı için neredeyse sayısız denecek kadar çok kişinin desteğini, yardımını gördüm. Benim için isimsiz kahraman değerindeki bu kişilere teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum.

Ama bunların içinde Doç. Dr. Mustafa Özer'in Edirne Sarayı, Selimiye Külliyesi ve Külliye Müzesinin Müdürü sanat Tarihçi Sayın Hasan Karakaya'yı, Diyanet İşleri, Fatih İlçe Müdürlüğü'nü, Nevşehir Müzesi Müdürü Murat Gülyaz'ı, Amasya Darüşşifası Müdürü Bilal Ayar'ı ve Kültepe Kazı Başkanı Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu'nu özellikle belirtmek istiyorum. Bu konuda verdikleri özel bilgiler gerçekten çok özeldi.

Bu gezi sayesinde Mimar Sinan'ı bir kez daha keşfettim. Geçmiş ve gelecekte, yeryüzünde mimar olarak bir eşinin daha gelmesi mümkün olmayan Koca Sinan, mimarinin her alanında olduğu gibi iklimlendirme konusunda da çok özel işler yapmıştı. Salt bu nedenle Mimar Sinan'ı başlı başına özel bir gezi rotası şeklinde bölümlendirdim. Kendisini bir kez daha rahmet, saygı, gurur ve hayranlıkla anıyorum.

Ayrıca kitabın hazırlanmasında, benim arazide yaptıkları benzer bir çabayı masa başında harcayan Nilgün Karataş ve ekibine; sayfaların grafik düzenlemelerini yapan Belma

Kuyucu ve Barış Topaloğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum. Onların bu çabaları olmasa, tüm gezi kitabına dönüşemez taitcilerin ziyaretleri gibi soyut anılar ve silik görüntüler olarak kalırdı.

Kuşkusuz bütün bunların dışında gezinin ve kitabın gerçekleşmesindeki en etkili desteğin Daikin firmasına ait olduğunu vurgulamam gerekiyor. Türkiye'nin çok farklı bölgelerindeki 32 mimari anıt ya da yerleşime ulaşmak, bunlar hakkında bilgi toplayıp yazmak, tek kişinin maddi gücünü çok aşan bir çaba. Bu bakımdan Daikin'e Genel Müdür Sayın Hasan Önder şahsında, geziler ve kitaba verdikleri koşulsuz destek için teşekkürü bir borç biliyorum.

Son olarak aylar süren bu gezilerde bana eşlik eden, sürekli notlar alan, söyleşileri yöneten, yazıları denetleyip düzeltmeler yapan sevgili eşim Necla Unutmaz'a minnet dolu teşekkürlerimi sunuyorum.

Sözlerimi bitirirken bunu birkez daha vurgulamak istiyorum. Kitabın okura vermek istediği ana mesaj; bir doktora tezine özenmek yerine, görkemli tarihi yapıların, antik kentlerin, yeraltı yerleşimleri ve höyüklerin çok farklı bir açıdan ve yeni bir bakış açısıyla gezilebileceğini göstermekti. Önemli olan buydu ve umarım başarılı olmuşumdur.

İrfan UNUTMAZ

İçindekiler

- 010 ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR
012 **NEOLİTİK VE SONRASI DÖNEM ROTASI**
016 AŞIKLI HÖYÜK
024 ÇATALHÖYÜK
034 KÜLTEPE
044 **HİTİT - KAPADOKYA ROTASI**
048 HATTUŞAŞ
056 DERİNKUYU
064 KAYMAKLI
074 TOKALI KİLİSE - GÖREME
082 UÇHİSAR
090 **ANTİK HELEN-ROMA ROTASI**
094 MİLETOS
104 ANDRİAKE
114 SİNOP KALESİ
124 **BİZANS HRİSTİYANLIK (ORTAÇAĞ) ROTASI**
128 TRİLYE FATİH CAMİSİ
136 AYASOFYA
148 MERSİN KIZKALESİ
156 **TÜRK - İSLAM, SELÇUKLU ROTASI**
160 DİVRİĞİ ULUCAMİ VE DARÜŞŞİFASI
170 AKSARAY SULTANHAN
178 ALARA KALESİ
186 KAYSERİ KARATAYHAN
194 KONYA KARATAY MEDRESESİ
204 AMASYA DARÜŞŞİFASI
212 CANDAROĞLU KASABA CAMİSİ
218 **TÜRK - İSLAM, OSMANLI ROTASI**
222 İZNİK YEŞİL CAMİ
230 BURSA ÖRDEKLİ HAMAM
238 EDİRNE SARAYI
246 BURSA ULUCAMİ
252 **MİMAR SİNAN - OSMANLI ROTASI**
256 ŞEHZADEBAŞI CAMİSİ
264 SÜLEYMANİYE CAMİSİ
272 EDİRNE SELİMİYE CAMİSİ
282 HÜRREM SULTAN HAMAMI
290 **OSMANLI - TÜRK EVİ ROTASI**
294 BURSA MURADİYE EVİ
302 SAFRANBOLU-YÖRÜK KÖYÜ
310 GERZE YAKUPAĞA KONAĞI
318 SONUÇ

NEOLİTİK DÖNEM ROTASI

NEOLİTİK VE SONRASI DÖNEM ROTASI

Neolitik Dönem, günümüzden yaklaşık 8000-5500 yıl arasındaki zaman aralığına deniyor. Bir zamanlar orta öğrenimde de öğretilen bu döneme Türkçe'de Cilalı Taş Devri deniliyor. Bu döneme ait Türkiye topraklarında çok sayıda, adeta sayısız yerleşme ya da höyük bulunuyor. Biz bunlardan Neolitik Dönem'e ait ikisini (Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük), sonrası için Kültepe'yi gezip inceledik. Sonrası dediğimiz dönem Eski Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2000) ile Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ni kapsayan zaman aralığını içeriyor. Kültepe bu açıdan çok iyi bir örnek, çünkü Neolitik'ten sonraki bu farklı dönemin en ünlü ve en simgesel yerleşmesi. Ayrıca turistik açıdan da bir numara.

Neolitik'in en belirleyici yanı insanın doğa ile olan ilişkisinde, doğanın yön verici ve biçimleyici etkisinden kendisini yavaş yavaş kurtarıp, geleceğine biçim vermeye başlaması. Bu dönemde insan, avcı-toplayıcı toplum yapısından sıyrılıp yerleşik yaşama geçiyor. Bunun kesin bir sonucu olarak da, gıdası olan hayvanları avlama tehlikesi ya da avın kendi ayağına gelmesini beklemek yerine, hayvanları evcilleştirip besleyerek elinin altında hazır tutmayı öğreniyor. Hem de tehlikeli coğrafyalarda gezinip meyve-sebze toplamak yerine tarım yapmayı öğreniyor.

Böylece insanlar, köyler ve kentler kurarak bir toplum oluşturmaya başlıyor. Isınmak, yemek pişirmek ve çanak çömlek yapmak için ateşi nasıl daha verimli kullanmaları gerektiğini öğreniyorlar.

Bu oluşuma etki eden en önemli doğal unsurlardan biri de iklimin daha uygun bir hale gelmesiydi. Öyle ki, günümüzden yaklaşık 1 milyon ile 20 bin yıl öncesinde yaşanan buzul ve buzullar arası dönem insanların bir arada yaşama ya da sosyal topluluklar kurma duygularını geliştirmede itici bir güç oluşturdu. Böylece aile ve klanlar oluşturarak birbirlerinden sorumlu oldular ve nüfusları artmaya başladı.

Dünya iklimin ılımanlaşıp buzulların erimeye başlaması, art arda gelen Pleistosen ve Halosen dönemleri şeklinde adlandırılıyor. Buna göre Pleistosen günümüzden yaklaşık 20 bin yıl öncesinden geriye doğru 1.8 milyon yıl kadar eskiye gidebiliyor. Halosen ise günümüzü simgeliyor. Bu iki dönemin arasındaki sınır ise, yalnızca küçük bir zaman aralığıdır ve günümüzden yaklaşık 8-10 bin yıl öncesidir. Hemen anlaşılacağı gibi bu da tam olarak Neolitik olarak bilinen zamana karşılık geliyor. Az önce vurguladığımız gibi, bu da insanın avcı toplayıcılıktan ayrılıp, üretime geçtiği dönemdir.

Neolitik sonrasında Kalkolitik Dönem (M.Ö. 5500-3000) geliyor. Bu dönemde gelişme sürüyor ve yerleşmelerde pazaryerleri kurulmaya başlıyor. Bazı kentlerin surlarla çevrildiği görülüyor. Bu ara dönemden bir örnek almadık. Ama sonrasında çok önemli olayların yaşanmış olduğu Tunç Çağları ile Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın en önemli örneği Kültepe'ye geçtik. Bu çağlar adından da anlaşılacağı gibi madenciliğin başladığı, mimarinin gelişip anıtsallaştığı ve giderek ticaretin de uzmanlaştığı bir dönemdi. Artık hem uzak ülkeler arasında kervan ticaretinin, hem büyük ticaret merkezlerinin, hem de gelişen bu ticaret sonucunda sömürgeleştirmenin başlayıp ortaya çıkmış olduğu özel bir dönemdi.

Bu dönemde insan toplulukları yavaş yavaş ürettikleri bilgi ve teknolojinin gücüne göre farklılaşmaya ve yaşam savaşında bu birikim sayesinde başarılı olmaya başlıyorlardı. Öyle ki, yerleştikleri alanı seçerken bile bazı yaşamsal ölçütlere göre karar veriyorlardı. Örneğin yerleşmelerini, sağlığa uygun iklim ve arazilerde, kolay ulaşım sağlayan yerlerde, su kaynaklarına yakın yörelere, toprağı verimli olan alanlarda ve nihayet, iyi bir savunma sağlayan uygun doğal konumlarda seçiyorlardı.

Uygarlıklar potası Türkiye coğrafyasında tüm bu dönemlere ait belki yüzlerce örnek verilebilirdi, ama biz şimdilik üçüyle yetindik...

AŞIKLI HÖYÜK: UYGARLIĞIN İÇ ANADOLU'DA BAŞLADIĞI YER

Aşıklı Höyük, İç Anadolu'da insanlık tarihinin başlangıç noktalarından birisi. Afrika'dan çıkan ilk insanın göçü sırasında önce Yakınoğu'ya sonra Anadolu'ya ulaşması ile Batılı arkeolojik kazıların ilk bu bölgede başlaması, bir sorun oluşturuyor. Böylece Yakınoğu, ilk insanın uygarlık yarışında görece olarak sanki bir adım öndeymiş gibi duruyor. Ama Aşıklı Höyük, Çatalhöyük gibi kazılar bunu giderek tersine çeviriyor.

Höyüğün kuzeyinden
Hasan Dağı yönünde
Aşıklı'nın kazı alanının
görünüşü.

Kapadokya denince akla hemen peri bacaları ve yeraltı kentleri geliyor. Yöreye gittiğimizde ise volkan küllerinden oluşan eşsiz coğrafya hemen aklımızı çeler. Önceden düşünmüş olsak bile, özel yolların, bilinmeyen rotaların peşine düşene kadar gezimiz bitiverir.

Yeraltı kentleri, kiliseler, derin vadiler, kervansaraylar, köylerdeki eşsiz taş mimari bizi, tarih öncesinden Selçukluya; Roma üzerinden Erken Hristiyanlık, Bizans ve Osmanlıya kadar göz açıp kapayıncaya gezdirir. Biraz düşündüğümüzde böylesi bir gezinin bizi günümüzden en çok Hititlere kadar götürdüğünü anlayabiliriz. Bu da bizi en çok M.Ö. 1800'lere kadar eristirebilir.

Çoğumuz, daha ne olsun diye düşünebilir, ama Kapadokya'da gerçek bilgisel keşfin bu tarihten sonra başlayacağını da anımsatmak gerekiyor. Milyon yıllarla konuşulan volkanları şimdilik bir kenara bırakalım... Bir diğer örneği, Kapadokya'nın hani neredeyse güneybatı kapısı diyeceğimiz Konya Çatalhöyük'ün M.Ö. 9000'lere dayandığını hatırlatalım. Bilindiği gibi kazıyı yöneten İngilizler, tüm dünyada Çatalhöyük için "bin yılın kazısı" şeklinde bir tanıtım yapıyorlar.

AŞIKLI'YA DÖNÜYORUZ

Aracımızı Aksaray'dan Selime, Güzelyurt, İhlara yönünde çeviriyoruz. Aksaray Kızılkaya köyü yakınındaki Aşıklı Höyük'e yöneliyoruz. Aşıklı Höyük, bin yılın kazısı Çatalhöyük'ten bin yıl daha eskiye, M.Ö. 10.000 yıl öncesine dayanıyor. Bu gerçekten şaşırtıcı bir tarih.

Çünkü hem insanın kültür üretmesi, hem de Kapadokya'nın insanlar tarafından ilk kez yerleşime açılması bu tarihlerde başlıyor. Bu nedenle Aşıklı Höyük, Kapadokya demek.

Aşıklı Höyük: Aksaray'dan yaklaşık 25 kilometre sonra Kızılkaya Köyü'nün hemen önünde yer alıyor. Hemen yanından da Melendiz Suyu geçiyor. Aşıklı Höyük, yine Melendiz Suyu üzerinde kurulan Mamasun Barajı'nın suları altında kalacağı iddiasıyla, 1989 yılında bir kurtarma kazısı olarak başlamıştı. Ama aradan geçen 20 küsur yıl sonra bile barajın suları altında kalmadığına göre, Aşıklı Höyük'teki kazılar artık kurtarma bağlamından çıkmış gerçek kazı olmuş demektir.

Aşıklı Höyük'ün önemi, Güneydoğu Anadolu ve Yakınoğu'daki diğer çanak çömleksiz kültürlerden, çok farklı oluşuyla ortaya çıkıyor. Höyükteki yerleşmelerin bu doğal çevresinden hiç etkilenmeden gelişmiş olması çok dikkat çekici olarak kabul ediliyor. Höyükte ortaya çıkarılan kültürün, Güneybatı Asya'daki (Ortadoğu) yerini belirlemek için kısaca incelemek gerekirse, önce şimdikiye kadar dört farklı tabakanın kazıldığını belirtelim. Höyükteki tüm yapı ve yerleşim tabakalarının ana malzemesi kerpiç, yer yer çok az sayıda taş temeller gözleniyor, ama yeterli. Kapadokya, taş yapı ve mimari geleneğinin ağır bastığı bir

kültür coğrafyası olduğuna göre, araştırmacılar neden kerpiçin öne çıktığı konusunda doyurucu bir açıklama yapamıyor. Büyük olasılıkla Aşıklıhöyük'ün yaklaşık 10.000 yıllık geçmişine bakıp, bu denli eski bir dönemde taşın özelliklerini tam bilmedikleri ve onu yontacak beceri ve teknolojiye henüz sahip olamadıkları şeklinde açıklanabilir.

Melendiz Suyu, kuzeydoğu yönünden gelip Kızılkaya altında tam bir menderes yaparak, önce batı, sonra güney, en sonunda da güneydoğuya doğru yaptığı 3 çeyrekli dönüşle höyüğü üç yandan sarıyor. Yapılan radyokarbon incelemeleri sonucunda Aşıklı'nın Çatalhöyük'ten bin yıl kadar eski olduğu saptanmış. Öyle ki, bu iki yerleşme arasında kerpiç mimarisi ve yerleşim düzeni açısından bakıldığında, Aşıklı'nın Çatalhöyük'ün öncüsü olabileceği bile düşünülüyor.

Araştırmacılar, Aşıklı halkının höyükte bin yıl kadar yaşadktan sonra bilinmeyen bir nedenle burayı terk ettiğini düşünüyorlar. Ama bu 1000 yıllık süreçte, Aşıklı halkı, ilk anda inanması güç, ama insanlık tarihini değiştiren bir dizi yeniliğe imzalarını atmayı başarmış. 10.000 yıl önceki bu höyüğün insanları ilk tarımı, ilk evcilleştirme denemelerini, ilk madencilikçi yapmışlar. Ayrıca Anadolu konut geleneğinin, Anadolu'ya özgü en eski örneklerinden birini ortaya koymuşlar.

Böylece Aşıklı ile başlayan ve büyük bir öneme sahip olan bu kültürel öğeler kendi içinde evrimleşerek, kendi alanlarında kültürel bir evrimin başlatıcısı oldular. Örneğin höyükte elde edilen verilere göre, Orta Anadolu Kapadokyası'nda neolitik dönemin Çanak Çömleksiz Evre'sinde yapılar, tümüyle kerpiçten yapılıyordu. Girişleri damlardan olan bu evler ya birbirlerine bitişik olarak ya da aralarında çok dar bir boşluk bırakılarak yapılıyordu. Oldukça küçük tutulan bu barınaklar 13 ile 6 metre kare boyutundaydı.

Bu yapılarda, dikdörtgen biçimli ve dikkatlice yapılmış, taşla çevrili ocaklar bulunuyordu. Bazıları 2 ya da 3 odalı olan bu evlerin dışa açılan kapıları yoktu ama bir odacıktan diğerine geçit veren kapıları vardı. Bu yapıların içine damdaki bir delik geçitten girilmesi ise başlı başına önemliydi. Çünkü bu insanların mekana giriş çıkışta, kapı ve geçiş ilişkisini bildiklerine göre, dışarı açılan kapılar yapmamış olmalarının özel nedenleri olmalıydı. Bu neden büyük olasılıkla savunma, güvenlik ve mekandaki ısıyı korumaya yönelik olmalıydı.

Dışarıya, sokağa açılacak bir kapı, yabani hayvanlar kadar böcek ve istenmeyen sürüngenlerin de içeri girmesini kolaylaştırıracaktı ki, bu da hiç istenmeyen bir durum olmalıydı. Çünkü Aşıklılular, evlerinin arasındaki dar aralığı bir tür çöplük olarak kullanıyordu, bu da her türden zararlı böcek, sürüngen ve leşçiyi buraya yöneltecek bir uygulamaydı. Buna çevrenin sulak yapısından dolayı sivrisinek gibi hastalık yapıcı böcekleri de

Aşıklı'nın yanında temsili olarak yapılan örnek bir Aşıklı evinin içinden görüntü. Duvar kenarındaki ocak ve yabani tahıl gibi tohumları öğütme taşı.

Aşıklıhöyük kazı alanının bir bölümünün üzeri örtüldü. Güneybatıya Melendiz çayına bakan bu yamaçtaki evlerin üstü örtülmezse, ilk kışın sonundaki yağmurlarla her şey akıp gider. Resimde ocak yeri, sekiler ve fırın gibi alanlar güç de izleniyor.

eklememiz gerekiyor. İkinci olarak, sokağa açılan bir kapıyı tercih etmemeleri sert iklim koşullarına bağlı olabilir. Sokak kapısından özellikle kış ayları ve yağışlı mevsimlerde soğuk hava, kar ve yağmur sularının girişi yapının soğuktan korunma işlevini ortadan kaldıracacağı kesindi. Kapı açıklığı olmadığı için, insanların kapı kanatlarını da biliyor olması mümkün değildi. Buna karşılık damdaki bir deliğin kapanması için dahi olmaya gerek yok ve bu deliğin mevsime göre ortamda bir doğal iklimlendirme bile sağladığı rahatça söylenebilir. Üstelik evlerin tabanları ve duvarları da sıvalıydı; bunların da fazladan bir ek yalıtım sağladığı çok açık.

KAMUSAL ALANA GİRİŞ VE ÖNEMLİ BİR FARK

Höyükteki ilginç bir diğer farklılaşma da, bu küçük ve benzer konutların dışında, ama halkın ortak kullandıkları nispeten büyük bazı yapıların varlığıydı. Bunlardan birinin üstü açık diğerinin ise kapalıydı. Ama asıl ilginç olan oldukça büyük bir ocağı halkın ortak kullanmış olmasıydı. Bu ortak kullanılan yapıların özelliği, konutlara ayrılmış olan alandan farklı bir yerde bulunmasıydı. Ortak kullanımdan dolayı, bu yapılar bir tür, ortak mülkiyet alanını oluşturuyor olmalıydı.

Aşıklıyı kazın arkeologlar, bu konuda çarpıcı bir saptama yaparak, özel bir işlev ya da ortak kamusal bir yapının Aşıklı Höyük dışındaki höyüklerde henüz rastlanmadığını belirtiyorlar. Ama höyük dışında, bugün Musular denilen bir başka alanda da ortak kullanım izlerine rastlanmış. Burasının, yaban sığırı avı ve ava ilişkin kimi işler için ortak olarak kullanıldığı saptanmış.

Bir başka çarpıcı saptama da, Aşıklı'daki yapıların daha geç dönem yerleşmesi olan Çatalhöyük ile olan benzerliği. Çatalhöyük'te de yapılar bitişik düzende, içeriye damdan girilen ve kerpiçten konutlar olarak karşımıza çıkıyor. Ancak Çatalhöyük'teki yapıların biraz daha büyümesi, yapı içi öğelerinin daha bir belirgin ve özenli olması ilginç bir gelişme sayılıyor. Böylece konut kültürünün bir adım daha geliştiği ve yapı teknolojisinin biraz daha evrildiğini izleyebiliyoruz.

Ancak Çatalhöyük'te, Aşıklı'daki gibi özel yapılar ya da Musular örneğine benzer bir ortak av ve av sonrası için ortak kullanıma uygun bir kamusal alan henüz bulunamamış.

Buna göre arkeologlar, Orta Anadolu'daki bu ilk köylerin Güneydoğu Anadolu ve daha güneydeki köylerden ayrıldığı iki önemli nokta saptamış. Bunlardan birincisi, Orta Anadolu'daki höyüklerde konutların mevsimlik değil, uzun süreli yerleşim için yapılmış olmaları ve ev kavramına doğru bir gelişme içinde bulunmaları. Bu tabii topluluğun göçerliği bırakıp yerleşik bir yaşama geçtiğini göstermesi açısından çok önemli. İkincisi ise, yapıların mimari olarak bitişik bir düzende yapılmış olmaları. Böylece yapılar birbirleriyle yan yana ama kü-

melenmiş olarak yapıldıklarından girişleri, kapı yerine damdan gerçekleşiyor. Bütün bunların yalnızca Orta Anadolu'da ve Aşıklı, Çatalhöyük ve Canhasan höyüklerinde bulunması, Neolitik döneme ait özgün Orta Anadolu mimarisi olarak kabul ediliyor.

TARIMA GEÇİŞ

Aşıklı'da avcı-toplayıcı toplumun giderek tarıma geçme süreci de aşamalı bir evrim izliyor. Araştırmalara göre neolitik dönemin ortalarından sonra bitki toplayıcılığından yavaş yavaş bitki yetiştiriciliğine geçiyorlar. Höyükte yapılan araştırmalara göre Aşıklı Höyük halkı giderek tarım deneyimine sahip oluyor ve günümüz buğdayının atalarından olan einkorn ve emmer buğdayları yanında arpa ve bazı bakliyatları tanıyıp yetiştirebiliyor.

Bu yeni tarımsal gelişmelere koşut olarak ortaya çıkan bir diğer ilerleme de, tarımsal teknolojinin ortaya çıkması olmuş. Öyle ki, hemen hemen her evde tahılları ezip öğütmede kullanılan öğütme taşları bulunuyor. Bu ilk tarımsal teknoloji diyebileceğimiz, basit teknik aletlerle birlikte yontma taş aletlerde de gelişme kaydediliyor. Aşıklı'da ayrıca yontma taş aletlerin ev halkının kendi gereksinimi doğrultusunda üretilmiş olması da bir başka gelişme sayılıyor. Höyükte bütün yeni işlerin yanı sıra, obsidyen taşları, yaklaşık 30 kilometre ötedeki Hasandağ'ından toplanıp getirilmiş ve bunlar değişik amaçlı ürünler olarak işlenmiş...

Sonra hasır sepet, taş boncuk, havan ve öğütme taşları yapılmış, kerpiç ustaları, sıvacılar, kemik aletler yapanlar ortaya çıkmış... Ayrıca daha bir çok iş kolunun varlığına baktığımızda Aşıklı toplumunda müthiş bir sosyal örgütlenme ile karşı karşıya olduğumuzu anlıyoruz.

Bu ilk tarımsal ve teknolojik çalışmaların yanında höyük halkının, Aşıklı'da yabani koyun, yakınındaki Musular'da da yabani sığırın gözlem altında tutulmuş olduğu bildiriliyor. Araştırmacılar, bunun bir ön evcilleştirme olduğunu düşünüyor. Çünkü bir sonraki dönemde Çatalhöyük kurulduğunda koyun ve keçinin artık insanlar tarafından yetiştirildiği, sığırların ise yabani olarak avlandığı saptanmış.

Aşıklı Höyük'ün eski kazı başkanı Prof. Dr. Ufuk Esin'in keşif düzeyinde saptadığı bir başka mimari özellik ise, 10.000 öncesinden günümüze kadar uzanan bir mimari ayrıntının günümüzle olan bağlantısını göstermesi açısından önemli. İkinci Tabaka'nın 2C olarak adlandırılmış bir yapı evresinde bazı mekanların yenilenip değişiklikler yapılarak kullanıldığı anlaşılmış. Örneğin bazı mekanların güney duvarları boyunca, duvarı güçlendirmek için yassı taşlar dikine yerleştirilmiş. Ufuk Esin, Kapadokya'da yapıların duvarlarını desteklemek amacıyla diklemesine taş yerleştirmenin bir gelenek olduğunu,

Aşıklı'nın güneydoğusunu örten kayalardaki rüzga aşındırmasının izleri kayalarda açıkça görünüyor. (Üstte) Temsili Aşıklı evlerinin üst örtüsü olan düz damdan bir görünüş. (Solda)

Aşıklı Höyük'te, gerek höyüğün çevresiyle uyumlu coğrafi konumu, gerekse kerpiç mimarinin ve uygulanan planın sayesinde, seller ve soğuk havayla mücadele edilmiş olduğu açıkça görülüyor.

nu, bu geleneğin ilk kez Aşıklı'da Çanak Çömleksiz Neolitik Evresi'nden başlayıp, günümüze değin geldiğini belirtiyor.

ÖZEL BİR CADDE VE TEKNOLOJİ GELİŞİMİNİ SÜRDÜRÜYOR

Aşıklı Höyük M.Ö. 10.000 dayanan tarihiyle, Kapadokya'nın en eski yerleşimi. Bir arkeolojik kazının yüzlerce yıl sürebileceği gerçeği karşısında, Aşıklı kazılarının henüz 20 yılını doldurmuş olduğu düşünüldüğünde ileride kim bilir daha ne ilkler ortaya çıkacak.

Ama biz Prof. Dr.Ufuk Esin'den çarpıcı bir örnek daha verelim. Höyüğün üzerinde ve ortalarına doğru batı-güneydoğuya doğru uzanan üzeri çakıl taşlarıyla döşenmiş ve CA adı verilen genişçe bir caddeden söz ediyor Ufuk Esin... Ve ekliyor: "Buradaki yerleşmelerin başlangıcından itibaren, batı yamaçında günümüz Melendiz kıyısından başlayarak yapı evreleriyle birlikte yükselmiştir." En son 2C evresinde kullanıldığını

Temsili Aşıklı evleri alanında bir de yuvarlak yapı örneği bulunuyor. Tüm evler gibi bunun da üstü saz ve kamışlarla örtülmüş ve üstü çamurla sıvanmış.

ve yağışlar, büyük olasılıkla, çakıllı yolun altındaki güney bölgesini çok da fazla etkilemiyordu. Ama belki hepsinden daha da önemlisi, Aşıklı'da ilk kez olmak üzere yaşayan bir kadının kafatasına delik açılarak, bir tür kafatası ameliyatı yapılmış olmasıydı. Kafatasını inceleyen paleoantropolog Prof. Dr. Metin Özbek'in bu kadının birkaç gün daha yaşadığını saptamış olması, uygulamanın başarılı bile geçtiğini gösteriyor.

Günümüzde en ileri tıp teknolojilerinin, en son ve modern tıbbi yöntemlerin kullanılarak yapıldığı bir ameliyatın, ilk örneğinin Aşıklı'da ortaya çıkması gerçekten de son derece önemli bir kültürel olay.

İKLİM VE ÇEVRE KOŞULLARI İÇİNDE AŞIKLI YERLEŞİMİ

Aşıklı Höyük'e gittiğimizde mevsim kışa girmek üzereydi. Bölge kışın yağışlı ve soğuk oluyor. Özellikle rüzgar yağışla birleştiğinde hava adeta buz kesiyor. Yapılan bir ön araştırmada Aşıklı yöresinde kara iklimi hüküm sürmesine karşın aşırı soğukların olmadığı, yaz aylarında da yine çok yüksek sıcaklıkların yaşanmadığı bildiriliyor. Yağmurların da çoğunlukla batıdan Aksaray yönünden geldiği şeklinde belirtiliyor. Ayrıca Temmuz-Eylül arasının da kuru yağışsız bir mevsim olduğu vurgulanıyor. (Zeits-Rollers-1995)

Aksaray'daki meteoroloji istasyonu verilerine göre yöre, kuzeyden yıldız, kuzeybatıdan karayel ve doğudan gelen rüzgarların etkisinde. Bunları yıllık esiş sayısı olarak verdiğimizde ise, doğu-kuzeydoğu (6464), kuzey-doğu (4259), doğu (1197), batı-kuzeybatı (2870), kuzey-kuzeydoğu (1754) şeklinde bir sonuç ortaya çıkıyor.

Aşıklı Höyük kazı raporları incelendiğinde, höyük halkının sık sık höyüğün kuzey tarafına ayrı bir özen gösterdiği hatta zaman zaman taşlarla destekleyerek yapılarını güçlendirdiği anlaşılıyor. Birkaç örnek vermek gerekirse, önce Ufuk Esin-Savaş Harmankaya'nın ortak metnine bakılabilir: "Bir diğer değişiklik NG geçit mekanının kuzeye devamının bir kerpiç duvarla kapatılması olmuştur."

Yer yer kuzey yönü vurgulanarak verilen bilgiler içerik olarak daha bir yoğunur: "HV adıyla bilinen binanın kuzey duvarı kuru taş tekniğiyle yapılmıştır. Hemen önünde (kuzeyinde) küçük hücremsi mekanlar bulunur, mekanların kuzeyini yan yana beş kerpiç bloktan oluşan geniş bir duvar sınırlar."

Diğer yönlerle ilişkin de böylesi vurgulamalar var, ama daha çok Melendiz Suyu'nun höyüğü kuzey, batı ve güneyden kuşatarak geçmesi sonucunda ortaya çıkan aşınmaya bağlı olarak diğer yönlerin adları geçiyor. İklim koşullarının vur-

belirttiği bu cadde için Ufuk Esin'in sözünü etmediği küçük bir ayrıntı daha var gibi... Kapadokya'daki yerleşmelerde yapılmış ilk cadde olduğu. Bu ilginç cadde ölçü alındığında Aşıklı Höyük evleri, konutları ve yerleşmesi hakkında çok daha çarpıcı bilgiler açığa çıkıyor. Bunları da son kazı başkanı Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran'dan aktaralım.

Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran, kazı alanının kuzeyinde yer alan yapıların plan ve boyut açısından birbirlerine benzediklerini açıklıyor. Kuzeydeki bu benzer kerpiç yapılara, kendi içindeki ortak benzerliği de vurgulamak adına konut adı verilmiş. Bu yapıların bazısında ev içi, taban altı ölü gömütlere rastlanmıştır.

Bu konut alanı, yerleşmeyi güneyde kuzeybatı-güneydoğu yönünde ayıran çakıllı yola kadar uzanıyor. Mihriban Özbaşaran, bu çakıllı yolu özellikle vurgulayarak, bu yolun güneyindeki yapıların konum, boyut ve plan açısından kuzeydeki konutlardan ayrıldığını söylüyor. Bir örnek olarak da "HV" adıyla anılan bir yapının kuzey duvarının kuru taş tekniğiyle yapıldığını, hemen önünde ve yine kuzeyinde hücremsi mekanlar bulunduğunu, bu mekanların kuzeyinin de yan yana dizili beş büyük kerpiçten oluşmuş geniş bir duvarla güçlendirildiğini belirtiyor.

Ancak çakıllı yolun kuzeyi ile güneyi arasında, burada yaşayan insanlar arasında bir derece ya da sınıf farkı varmış gibi görünüyor. Çünkü Prof. Dr. Ufuk Esin de burasının, yönetici ya da ayrıcalıklı kişilere ait olabileceğini ifade ediyor. (Esin-Harmankaya 2007)

Yönetici ya da ayrıcalıklı kişilerin tercih ettiği güney batıdaki bu yerleşim bölgesinin, çakıllı yolun kuzeyindeki konut yerleşimlerden bir diğer farkı da, güneyin daha bir korunmuş olmasıydı. Kuzey-kuzeybatı yönünden gelen rüzgarlar

Temsili evlerin içlerinde bir mezar örneği ve dama çıkılan bir ağaç merdiven.

gulandığı yer ise ağırlıklı olarak kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğu.

Ama bu verilerin ötesinde çok eski çağlara dayanan temel bir kural var. Anadolu'daki höyüklerin hemen tamamı kuzeye dik, ama güneye eğimli yani dönük. Anadolu'da binlerce yıl öncenin "insanları" doğada kuzeyin soğuk getirdiği gerçeğini algılamış gibi görünüyor. Böylelikle höyüklerini ilk kurduklarında, daha baştan doğal bir iklimlendirme uygulaması yapmışlar. Aynı şey Aşıklı Höyük için de geçerli. Kuşkusuz yerel koşullar dikkate alınarak...

Örneğin Aşıklı'nın yaklaşık kuzeyi ya da arkasındaki Kızılkaya köyünün 1-1.5 kilometre kadar gerisi bir masa dağ benzeri kayalık bir yükseltiyle kapatılmış. Bu kayalık, köyün ve Aşıklı'nın kuzey ufkunu neredeyse doğudan batıya kadar kapatıyor. Hemen hemen 3 kilometre kadar uzunlukta ve doğudan batıya doğru giderek alçalarak uzanıyor. Bir anlamda Aşıklı'nın kuzeyi korumaya alınmış gibi görünüyor. Ama İç Anadolu ve özellikle Kapadokya bölgesi bir yayla/plato yapısında olduğu için kuzey düzlüklerden gelen rüzgar, kayalığın üzerinden daha büyük bir hızla aşağıya inip höyüğü vurabilir.

Ancak bu pek olası görünmüyor. Çünkü Kapadokya yukarıya doğru sahip olduğu yayla yapısına karşın, yaşamın geçtiği aşağıdaki vadi tabanı derin sayılabilecek sayısız vadiler ve yarılmalarla adeta yere gömülmüş bir vaziyette duruyor.

Benzer biçimde Aşıklı'nın arkasındaki uzun kayalık doğudan batıya doğru uzandığı için kuzey rüzgarlarının da, bu yarılmış arazide, kayalığın doğu ucundan girip, batı ve güneybatı yönünde, ama hızı azalmış olarak eseceği çok açık.

İşin ilginç yanı, Aşıklı Höyük Tepesi'nin, gerideki kuzey kayalığının doğu-batı yönünde oluşturduğu doğal oluğun güneyinde ve biraz da çukurca bir alanda kalmış olması. Bu özellik büyük ölçüde, höyüğü üç bir yandan kuşatarak, ilkin kuzey-kuzeydoğudan gelip, sonra batıya, en sonunda da güney-güneydoğuya bir "C" çizerek yönelen Melendiz Suyu'nun aşındırma etkisine de bağlı. Ama Melendiz Suyu'nun, kavisi içine aldığı Aşıklı Höyük'ü, yörenin tepelik kısımlarına göre daha bir ılıman yapmış olması da pek muhtemel.

Bugün Melendiz Suyu'nun oluşturduğu bu küçük menderes alanı ağaçlarla adeta örtülmüş bir vaziyette duruyor. Höyük'ü adeta bugün bile dıştan görünmez yaparak gizliyor. Büyük olasılıkla bu durum binlerce yıl öncesinde de aynıydı. Çünkü yapılan arkeobotanik araştırmalara göre Aşıklı halkının en çok yediği besinler arasında çitlembik ağacının meyveleri ilk sıralarda geliyormuş. Çöplüklerde ağırlıklı olarak çitlembik

çekirdekleri bulunması bunu birinci elden kanıtlıyor. Aşıklı Höyük halkı yüzlerce yıl boyunca çitlembiği severek yediyse, höyük çevresindeki Melendiz Suyu boylarının tümüyle çitlembik ağaçlarıyla kaplı olduğunu düşünmemek için hiçbir neden yok.

Ağaçların tepeye sağladığı doğal gizlilik ve sert rüzgarlar karşısında sağladığı korumayı da hesaba katarsak, çevrede bir çitlembik ormanı olduğunu bile varsayabiliriz. Arkeobotanik veriler bu korunun yalnız çitlembik değil meşe ile karışık olduğunu söylüyor.

Aşıklı'nın bir tepe olarak görece çukurda kalması, doğu ve batı yönünden de açıkça izlenebiliyor. Daha açık bir deyişle, Aksaray yönünden gelirken yol, Kızılkaya Köyü'ne yaklaşıncaya kadar daha bir üst seviyeden seyrediyor. Köye 2-3 kilometre kala karayolu, yaklaşık 15-20 derecelik bir eğimle önce Aşıklı Höyük arazisine sonra da Kızılkaya Köyü'ne ulaşıyor. Benzer durum doğu tarafında da var ve arazi genel olarak doğu yönünde yükseliyor.

Höyük'ün batısı ise Aksaray, Tuz Gölü ve daha ötede Konya Ovası yönüne açılıyor. Bu derin açıklık yalnızca batıyı kapsamıyor, güney batıya ve güneye kadar açılıyor. Rüzgar ve yağışların bu geniş açıklıktan gelmesi doğal... Ayrıca kuzeyli rüzgarların da yine kayalığın doğusu kadar batısından da yanaşıp bu alana girmesi kaçınılmaz. Bu da kışın en soğuk rüzgarları olan kuzey-kuzeybatı rüzgarlarını oluşturuyor.

BİLİNÇLİ BİR TERCİH Mİ?

Aşıklı'nın güneyinde ve yaklaşık 30 kilometre mesafede Hasandağı bulunuyor. Bu dağdan etkili rüzgarların gelip Aşıklı'yı vurmasına pek olanak yok gibi, çünkü hem mesafe büyük hem de arada rüzgarı kesecek çok sayıda irili ufaklı

Aşıklı kazı alanından bir başka ev içi görüntüsü ve taşlarla oluşturulmuş ocak ve sekiler izleniyor.

İşin ilginç yanı, Aşıklı Höyük Tepesi'nin, gerideki kuzey kayalığının doğu-batı yönünde oluşturduğu doğal oluğun güneyinde ve biraz da çukurca bir alanda kalmış olması.

Temsili evler sayesinde evlerin yapı ve duruşları kadar aralarındaki boşluklar da sergileniyor. Burada sokak gibi görülen boşluk gerçekte yok. Evler bitişik denecek kadar birbirlerine yakın.

Kapı kavramı gelişip, kullanımı yaygınlaştığında bile, özellikle İç Anadolu'da kapıların son derece küçük tutulmuş olması mekanı ısıtma kaygısından kaynaklanıyordu.

tepeler var. Ama Aşıklı'nın güney-güneydoğusu özel olarak, doğa tarafından korumaya alınmış gibi görünüyor. Çünkü höyüğün yaklaşık 200 metre kadar güney-güneydoğusundan başlayan kayalıklar ve bunların oluşturduğu yükselti Aşıklı'yı korumaya almış. Bu riyolit kayalıklar Aşıklı'nın yaklaşık 200 metre kadar güneyinden başlayıp, tüm güneydoğusu ve hafifçe doğusuna kadar sokuluyor.

Kayaların yere bağlanan alt gövdeleri geniş, ama yukarı doğru şişerek daralan biçimde. Ve kayalardan Aşıklı'ya doğru bakınca, daha yüksekte olmalarına karşın höyük görünmüyor. Kuşkusuz bunun sebebi, Melendiz kıyılarındaki ağaçların bugün bile böylesine yoğun olmaları...

Burada dikkati çeken asıl olgu da, bu kayaların diplerinde ve tepe noktalarında oldukça iyi izlenebilen rüzgar aşındırmasının izleri. Rüzgar ve yağmurun ortaklaşa oluşturduğu bu izlerin yönü, kesin olmamakla birlikte, güney, güneydoğu, güneybatı ve batı. Ama kayaların üst kısımlarındaki aşınmanın yönü tamamen güneye bakıyor. Sonuçta bütün bunları coğrafi ve iklimsel konum ile birleştirdiğimizde, Aşıklı'nın özellikle seçilmiş ve ona her bakımdan çok iyi koruma sağlayan bir alanda bulunduğu hiç kuşku yok. Eğer Aşıklı halkı bütün bu tercihleri bilerek yaptıysa, onların 8-10 bin yıl öncesinde doğayı ve iklimleri böylesine başarıyla okumuş olmasına hayran olmamak imkansız.

AŞIKLI EVLERİ VE İLK İKLİMLENDİRMELER

Günümüzden yaklaşık 9-10 bin yıl öncesinde yaşanmış olan Aşıklı Höyük, önce de anlattığımız gibi bulunduğu doğa içinde ve çağın bilgisine göre son derece korumalı bir konumda yerleştirilmişti. Höyüğün bulunduğu coğrafyada kışlar epeyce serin geçtiği için böylesi bir doğal önlem gerekliydi. Evlerde ise mekanı ısıtmak için yalnızca küçük ocaklar bulunuyordu. Ama bu ocakların bulunduğu mekanların çoğunda ocağın du-

manını dışarı atan bir baca yoktu. Pek az evde ocağın üstünde baca görevi gören bir delik ya da dam penceresinin varlığından söz ediliyor. Ocaktan çıkan dumanın, bu giriş-çıkış deliğinden çıkmış olması düşünülüyor. Bu nedenle mekanların içi sık sık sıvanıyordu. Çünkü ocağın dumanı içerde duvarları içinde bırakıyor olmalıydı. Üstte, tavan ya da dama açılan bir delik, mekan içindeki nemlenmenin giderilmesi için çok iyi bir yöntem olmasına karşın, ocaktan çıkan duman yaşayanları çok etkilemiş olmalıydı. Aşıklı'da bulunan ölümlerin çoğunda yanık izlerinin saptanmış olması, bu etkilenmenin aşırı boyutlara vardığını da gösteriyor.

Aşıklı Höyük'te evlerin tabanına gömülü yaklaşık 70 kadar ölü saptanabilmiş. Çatalhöyük'te 400'den fazla mekanın kazıldığı düşünüldüğünde bu sayının, oldukça az olduğu düşünülüyor. Prof. Dr. Metin Özbek, Aşıklı'daki ölüm ve yaş ortalamasını 31.8 olarak saptamış. Erkeklerin 55-57 yaşına kadar yaşamış oldukları ama kadınların çoğunun 20-25 yaşlarında öldükleri belirlenmiş.

Evlerde yaşayanların bu mekanları yalnızca geceleri barınmak ve sığınmak için kullanmış olmaları gerekiyor. Çünkü yaşamaları büyük ölçüde dışarıda, avda ya da evlerin damında geçiyordu. Geceleri bu evlere girdiklerinde yaptıkları yalnızca ısınmak, barınmak ve uyumak olmalıydı. Bu nedenle evde dışarı açılan kapı ve pencerenin olması gerekmediği gibi, tavanları da alçak olmalıydı ki, daha kolay ısınsın. Daha sonraki dönemlerde kapı kavramı gelişip, kullanımı yaygınlaştığında bile, özellikle İç Anadolu'da kapıların son derece küçük tutulmuş olması da yine mekanı ısıtma kaygısından kaynaklanıyordu. Aşıklı evlerinin iç düzeni, ayakta durmaktan çok oturmak ya da yatmaya yönelik olarak tasarlanmıştı.

Ayrıca pişirme işlevi gören fırınların da dışarıda olduğunu düşündüğümüzde yaşamın çoğu kısmının evde geçmediği söylenebilir. Ama bu evlerin özellikleri arasında henüz tam yanıtlanmamış iki soru bulunuyor. Bunlar, bazı evlerin duvarları arasında neden boydan boya dar bir boşluk bırakıldığı ile çöplerin bir bölümünün bu ara boşluklara ne amaçla atılmış olduğu yönünde. Ama daha da ilginç olanı bu çöplerin zaman zaman yakılmış olmasıydı.

Çöplerin evler arası dar boşluklara atılması büyük olasılıkla damda yapılan bazı işler sonrasında ortaya çıkan artıkların kısa yoldan buralarda atılmış olabileceğini de çağrıştırmıyor değil. Ama evlerin yanında birer çöplük olmasının, bazı yirticileri ve böcekleri buralara çekeceği de çok açık. Böyle bir durumda da, yine evlerin dışarı açılan kapı ve pencerelerinin olmaması çok daha uygun. Çünkü kapı ve pencereler, özellikle o çağlarda evde kalanlar için, başta böcekler ve vahşi hayvanlar olmak üzere istenmeyen ziyaretçiler ve soğuk ha-

vanın gelişi demek. Evler için bir başka korkutucu yan da sel tehlikesi. Kazı raporlarına bakıldığında sık sık sellerin gelmiş olduğu ev ya da açmaların bazı yerlerinde bunun izlerine rastlandığı belirtiliyor. Örneğin Ufuk Esin, şöyle yazıyor: “3A yapı evresine ait yapılar, açma ortasındaki UV adı verilen sel dolgulu avlunun doğu ve batısında açma duvarlarına bitişik olarak izlenmişlerdir.”

Yine Prof. Dr. Ufuk Esin bir başka sel kalıntısını şöyle yazıyor: “2. tabakayı, 3. tabakadan, sel kalıntılı milli bir dolgu ile onun üzerinde yer alan ve 4G-H açmalarını tümüyle kaplayan bir çöplük/işlik dolgusu ayırır. Sel dolgusu bütün 3. tabaka yapı evrelerine ait mekanların duvar ve dolgularında birikintiler bırakmıştır.”

Seller bütün evlerin hatta tüm höyüğün zaman zaman korkulu rüyası olmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Aşıklılular, sellerle karşı köklü bir önlem almayı başaramadılar. Sellerin dışında Melendiz Suyu da höyüğü aşındırıyordu. Prof. Dr. Ufuk Esin bu kez de höyüğün topoğrafyası yüzünden güneybatı yamacında olan fazla aşınma nedeniyle, ayrıcalıklı kişilere ait olan özel bir bölümün, höyüğün kuzeydoğusuna kaydırıldığını vurguluyor. Ardından da, “Bu kısımdan başlayarak güneye doğru höyüğün doğusu bir çevre duvarı ile sınırlandırılmıştır” diyerek ayrıcalıklı kişiler adına alınan özel önlemi ekliyor.

KERPiÇ VE ÖZEL BİR YAPIM TEKNİĞİ

Aşıklı Höyük’ün bütün evleri kerpiçten yapılmıştı. Taş kullanımı hem çok azdı, hem de taş işçiliğinin gelişimi için gerekli olan metal teknolojisi henüz ortalıkta yoktu. Gerçi Aşıklılular bakırdan boncuklar yaparak ilk madenciliği kısmen de olsa başlatmışlardı ama taşı işleyecek metal teknolojisi için daha binlerce yılın geçmesi gerekiyordu. Bu nedenle yapılar kerpiçten yapılıyordu. Bol ve kolayca elde edilen kerpiç, ısı yalıtımı için eşsiz bir malzemeydi ama suya, özellikle sellere karşı dayanıksızdı.

Bilindiği gibi kerpiç; killi toprak, saman ve suyun belli oranlarda karışımından üretilen doğal ve temel bir yapı malzemesidir. Aşıklı Höyük’te sekiz farklı kerpiç toprağı saptanmış. Neolitik dönem Aşıklı evlerinde taş temel ya da bir temel çukuru bulunmuyor ve kerpiç duvarlar doğrudan toprağın üzerine oturtuluyordu. Kerpiçler aralarına, kerpiç harcı konularak örülüyor, ortaya çıkan duvarların da yüzeyleri sıvanıyordu. Neolitik Aşıklı Höyük yapılarında İç Anadolu’ya özgü sayılan bir dizi özellikten biri de konut yapım tekniği idi. Buna göre yapıların belli bir kullanım süresi sonrasında çatısı sökülüyordu. Arından kerpiç duvarlar tabandan bir metre yüksekliğe kadar yıkılıyor, bu taban yıkıntı molozlarıyla doldurulup düzenleniyordu. Bu yöntemle hazırlanan ve yükselen yeni zemin, bir üst evreyi oluşturan yapının tabanı-

nı oluşturuyordu. Alttaki eski duvarlar da, yeni yapıya bir tür temel işlevi görüyordu.

Bin yıl gibi bir süreyle ayakta duran Aşıklı Höyük’te, gerek höyüğün çevresiyle uyumlu coğrafi konumu, gerekse kerpiç mimarinin ve uygulanan planın sayesinde, seller ve soğuk havayla mücadele edilmiş olduğu açıkça görülüyor.

AŞIKLI HÖYÜK’ÜN BİR BAŞKA ÖNEMİ

Akşama doğru, Aşıklı’dan ayrılmaya hazırlanırken, höyük girişindeki temsili Aşıklı evlerine giriyoruz. Her şey 10.000 yıl öncesindeki gibi yapılmış. Bu deneysel arkeoloji çalışması insanın Aşıklı’da başlattığı alet yapma ve üretme birikimi daha derinden düşündürüyor. Burada Orta Anadolu’da ilk köy yerleşmesi, ilk tarım, ilk ehlileştirme hareketi, ilk madencilik ve ilk cerrahi müdahale gibi yeni üretimler gerçekleştiriyor. İşte Aşıklı Höyük, bu nedenle önemli...

Aşıklı’nın kuzeyindeki derin açmanın görüntüsü. Resmin üst ortasında Melendiz Çayının geçişi izleniyor.

Höyüğün açık alanından evlerin tabanlar ve aralarındaki çöp boşlukları izleniyor. (Solda)

KAYNAKLAR

1. ÖZDOĞAN, Mehmet, (Ed. N.Başgelen), “Türkiye’de Neolitik Dönem” Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul-2007.
2. www.asiklihoyuk.org (ÖZBAŞARAN, Mihriban: Yaşayan Geçmiş:Aşıklı Höyük)
3. ÖZBAŞARAN, Mihriban-CUTTING Marion, “Orta Anadolu’da Neolitiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi” (Aşıklı Höyük-Çatalhöyük).
4. “Kazı Sonuçları Toplantısı” kitapları (1991-2013 arası) TC Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ankara.
5. www.asiklihoyuk.org (ESİN, Ufuk- HARMANKAYA, Savaş: Aşıklı Höyük-Türkiye’de Neolitik Dönem, İstanbul Arkeoloji ve Sanat Yay. 2007)
6. www.asiklihoyuk.org (van Zeist, W. and Jan de Roller, G., 1995 : “Plant Remains from Aıklı Höyük, A Pre-Pottery Neolithic Site in Central Anatolia”,)

ÇATALHÖYÜK: BİN YILIN KAZISI

Çatalhöyük dünyadaki en çarpıcı sonuçların alındığı arkeolojik bir kazı alanı. Gizemli duvar resimleri, sanatsal silahlar, merak uyandırıcı şekiller... Dokuz bin yıl önceki küçük insan topluluğundan bize gelen benzeri izler bugüne değin bulunmuş en eski ve en büyük neolitik kentlerden biri olan Çatalhöyük'te ortaya çıkarılmış eserlerden yalnızca birkaçı. Son derece gelişmiş bir sosyal yapıya sahip olduğu anlaşılan Çatalhöyük'te insan, Ian Hodder'a göre önemli elçilik görevi de üstlenmiş.

▲ **Aşıklı Höyük'ten sonra** zamanın akışına uygun olarak Çatalhöyük'e yöneliyoruz. Aşıklı'da da izlediğimiz gibi Çatalhöyük, Aşıklı'nın ardılı gibi duruyor. Kazılardan izlendiği kadarıyla, Çatalhöyük'teki bazı ilkler, belli ölçüde de olsa önce Aşıklı'da yaşanmıştı.

Ama Çatalhöyük, açık arayla yine bin yılın kazısı olma özelliğini sürdürüyor. Çünkü burası insanların toplu olarak yaşayıp ilk kentleşmeye başladığı bir dönemin özel yaşam biçimlerine sahip olması bakımından büyük önem taşıyor. Bu kültür ortamında insanların ürettikleri nitelikli eserler de, ayrıca ilk olmaları nedeniyle büyük öneme sahip. Öyle ki, bu dönemlere ait hiçbir höyük yerleşmesinde böylesine gelişkin bir sanatsal faaliyet henüz izlenmiyor.

Çatalhöyük'ü farklılaştıran diğer bazı özellikler, mimari yapıdaki karmaşık düzenleme, uzak bölgelerle yapılan ticaret, metalin daha çok tanınıp ilk kez işlenmesi, Aşıklı'dan bir adım önde olarak hayvancılık ve tarımın, daha bir ileri düzeyde yapılmış olması şeklinde ifade edilebilir.

Ama belki en önemlisi, bir yeniliğin Çatalhöyük veya da benzeri bir yerleşmede birden ortaya çıkması değil. Kendinden önceki daha basit yapılardan aşama aşama gelişip evrilerek biçimlenmiş olması.

ÇATALHÖYÜK'E DOĞRU

Çatalhöyük, Konya'nın 52 kilometre güneydoğusunda ve Çumra İlçesi'nin 11 kilometre kadar kuzeyinde bulunuyor. Ulaşımı güç bir yer gibi görünüyor, ama değil. Konya'da Çumra'ya giden nefis karayolu, Çatalhöyük'e iyice yaklaşıyor.

Çatalhöyük'te
yerin altına doğru
inen binlerce yıllık
katmanlar.

Çatalhöyük'te kazı ekibi tarafından örnek bir ev olarak yapılan temsili Çatalhöyük evi.

Bütünüyle kerpiçten oluşan evler yapıları gereği, özellikle soğuk kış aylarında ve arazideki konumlarına göre, kendi içinde bir mikro klima etkisi de yaratmış olmalı. Buna ek olarak, ev içlerinin sürekli sıvanmış olması, temizlik kadar mekanda gerçek bir yalıtım da oluşturuyordu.

Çumra Ovası'nı sulayan Çarşamba Çayı'nın yakınında kurulmuş olan Çatalhöyük, biri doğuda diğeri de batıda, yan yana iki höyükten oluşmuş. Batı Höyüğü Kalkolitik, Doğu Höyüğü ise Neolitik Çağ'da yerleşim görmüş.

Kalkolitik Dönem Batı Höyüğü'nde yerleşim, Neolitik Dönem Doğu Höyüğü'nün sonlarına doğru başlamış. Biz de şimdi, Neolitik Çağ'da yaşam alanı olmuş olan Doğu Höyüğü'nü geziyoruz. Ayrıca ana kazı alanı burası. Bulunduğu oviden 17.5 metre yüksekte olan Çatalhöyük, 450x275 metre boyutuyla büyük ölçekli bir höyük sayılıyor. Höyüğün kültür toprağının dolgusu 21 metreyi buluyor. Aradaki "eksi" fark, höyüğün kültür toprak dolgusunu oluşturan yaşam katmanlarının ova seviyesinin altında da devam etmesiyle ortaya çıkıyor. Bunun nedeni de, Çatalhöyük'e ilk yerleşildiği dönemde ova düzeyinin, bugünkünden daha aşağılarda olması. Ayrıca Çatalhöyük'te şimdiye kadar kazılan kazı alanının yüzde 90-95'i henüz kazılmamış.

Höyük ilk kez 1958 yılında James Mellaart, David French ve arkadaşları tarafından Konya Ovası yüzey araştırması sırasında bilim dünyasına tanıtılmış. İlk kazı, 1961-1965 yılında Mellaart tarafından yapılmış. Mellaart çalışmalarını Neolitik Çağ'a ait olan Doğu Höyüğü'nde yoğunlaştırmış.

1993 yılında ise Çatalhöyük, Cambridge Üniversitesi'nden Ian Hodder başkanlığında uluslararası bir ekip tarafından kazılmaya başlanıyor. Höyükteki çalışmalar, 4040 Alanı, Güney Alanı, TP ve BACH Alanı olarak adlandırılan dört ayrı alanda yürütülüyor.

Kazı Başkanı Ian Hodder, Çatalhöyük üzerine yazdığı ayrıntılı kitabının başlangıcında yaklaşık 8 bin nüfuslu ve 18 kat-

lı yerleşimden söz ederek, insanların burada M.Ö. 7400 ile M.Ö. 6000 yılları arasında ve 1400 yıl süreyle yaşadıklarını yazıyor. Ian Hodder'a göre insanın ilk kez yerleşik yaşama geçtiği, bitki ve hayvanların ilk evcilleştirmeye başladığı bir dönemde, bu denli geniş ve uzun ömürlü bir yerleşimin sürmüş olması Çatalhöyük'ün gizemli yanlarından birini oluşturuyor.

İnsan kültürünün yeni yeni başladığı bu dönemde, Çatalhöyük'lüler 1400 yıl boyunca nasıl böylesi başarılı bir toplumsal düzeni sürdürmüşlerdi? Ian Hodder, gerek tüm kazı çalışmalarında, gerek kitabında bu sorunun yanıtını arıyor. Henüz büyük yüzdesi kazılmamış olan höyükte kesin yanıt için daha çok zaman var gibi görünüyor.

ÇATALHÖYÜK BULUNTULARI VE DOLAYLI İKLİMLENDİRME

Çatalhöyük'ün arazide kuzey-güney doğrultusunda yerleştiğini belirtelim. Çatalhöyük ikili höyük olarak ise doğu ve batı yönünde yerleşmiş. İki höyüğün arasından Çarşamba Deresi geçiyor, ama günümüzde neredeyse kurumuş.

Çatalhöyük adı doğudaki büyük höyükten geliyor. Doğu höyüğü, kuzey-güney yönünde uzanırken, üzerindeki iki tümsek tepe çatal benzeri bir görüntü veriyor. Köylüler de bu nedenle Çatalhöyük demişler. Bu iki tümsek tepe, höyüğün üzerinde adeta arka arkaya duruyor.

Mellaart'ın 1961-65 yıllarında yaptığı kazılarda höyüğün gerideki güneybatı bölümünde çalışılmış. Ian Hodder ise, kazıya höyüğün kuzey tepesi yamacından başlamış. Ian Hodder kuzey tepede, 1900 metre karelik bir alanda 30'dan fazla yapıyı ortaya çıkarmış. Ama Hodder, kuzeydeki bu yapıların düzeni ile Mellaart'ın çalıştığı güney yapıların düzeni arasında farklar olduğunu saptamış. Bu fark özellikle, kuzeydeki yapıların ışınal denilen ve çevreden, merkeze doğru yönelen sokak ya da sele karşı su kanalları şeklinde düzenlenmesiyle ortaya çıkmakta.

Bu belirsizliğin nedeni önemli: Çünkü önce Çatalhöyük'te sokak olmadığını ifade edelim. Ayrıca evler bitişik sayılacak kadar yan yana duruyordu. Evlere damdaki delikten girildiği için, bina dışı kapalı ve sokak kavramı henüz gelişmemiş. Buradaki sokak olgusu höyüğün alt tabakalarından üst tabakalara doğru çıkıldıkça, belli belirsiz izlenen yeni bir gelişme olarak ortaya çıkıyor. Ian Hodder'ın deyişiyle, 13.5 hektarlık bir alana yayılmış olan höyüğün kuzey bölümü; evler ve açık alanlardan oluşmaktaydı.

Saray, tapınak ya da ortak kullanıma açık depolama alanları yoktu. Böylece yerleşme birbirine bitişik düzende yapılmış evlerin, höyük tepesini çevreleyen teraslar boyunca dizil-

Evlerin odaları ve evler arasındaki duvar ayrılığı açıkça görülüyor.

mesile kurulduğu anlaşılıyor.

Bunun sonucu olarak tüm yerleşme bütünüyle "büyük ve farklılaşmamış bir köy" olarak tanımlanıyor. Öte yandan kazılarda saptanan yapı katlarında tam bir süreklilik de gözleniyor. Öyle ki, her yeni ev bir öncekinin üstüne inşa edilmişti. Bunu Ian Hodder şöyle açıklıyor: "Daha sonra evi terk ettiklerinde duvar resimlerinin üstünü örterlerdi. Fırınlara ve iç mekanları tamamen toprakla doldurdukları da olurdu. Üst duvarlar yıkılır, evin alt tarafı temiz toprakla kapatılırdı. Dolayısıyla evlerin alt katları iyi korunmuş ve saklanmıştı. Yeni ev yapılırken daha önceki evin alt duvarları, yeni duvarlara temel olarak kullanılırdı. Ev üstüne ev yapılırken 21 metrelik tümsek yavaşça yükseliyordu". Kazı Başkanı höyük düzenini irdelerken, Çatalhöyük'te halkın her konudaki ikili tutumu dikkatini çeker. Bireyler ev içi mezarlarına kişisel eşyalarıyla gömülürken, bu mezara ev halkına ait olan ya da ocaktaki eşyalar konuluyordu.

Ian Hodder ayrıca kuzeye karşı güney, boyasız karşı boyalı, fırına karşı gömüt, fırının yanındaki isli alt katlara karşı gömütlerin bulunduğu beyaz üst katlar gibi diğer karşıt ikili örnekleri sıralayıp, kazıya başladıklarında böyle bir durumu beklemediklerini söylüyor.

Ekip höyüğü kazdıkça iki farklı ortamla karşı karşıya olduklarını bile görmüşler. Ian Hodder bunu, "temiz katlarla, kirli katlar arasındaki farkın gündelik dille kabaca anlatımı" olarak anlatıyor. Kendisi kirli derken, evlerde ocak yandığında mekanın yoğun biçimde islenmesini anlatıyor. Çünkü o çağda evlerde ocak dumanını dışarı veren bacalar henüz bilinmiyordu. Ama ocaklar büyük çoğunlukla evin güney duvarına ve çatıya açılan deliğin altına yapılıyordu. Evin özellikle kuzey bölümü, ev içi mezarlığı gibi kullanılıp üstü beyaz kireçli kille kaplanıyordu. Böylece evde kirli-temiz gibi iki ayrı

durum ortaya çıkıyordu.

İlginç olan, Ian Hodder'ın dediği gibi, kirli olan ocağın yanındaki eşyaların, temiz olan mezara konmamasıydı. Bu tercih çok boyutlu ve uzun olaylar zincirinin küçük bir parçasıydı. Örneğin Neolitik yaşam tarzına uygun olarak obsidyen (volkan camı) aletlerin yapımı burada evde ve ocağın yanında üretiliyordu. Bu taşların o dönemde kıymetli olduğu ve özenle saklandığı anlaşılıyor. Özellikle işlenmemiş obsidyenler daha büyük bir dikkatle, döşeme ya da ocak duvarına gömülerek saklanıyordu. Konunun diğer olaylara bağlanan bir yönü de, höyükte yaşayanların kuzey ve güney'i hemen her evde özenle gözetmiş olmalarıydı. Örneğin, ocak ile merdiven girişleri evlerin ana odasının güneyinde yer alıyordu.

Çatalhöyük'teki bu güney-kuzey hassaslığı büyük olasılıkla iklim koşullarına bağlı olarak ortaya çıkmıştı. Bunu bir tür doğal iklimlendirme anlayışının başlangıcı olarak saymak gerekiyor. Çünkü höyük kuzeyden sürekli olarak sert rüzgarlar alıyordu. Hatırlanacak olursa Ian Hodder, kuzeyde ilk kazdığı yerleşmenin düzeni anlatılırken, evler arasındaki ışınal düzenlemeden söz etmişti. Çatalhöyük'te evlere damlardan geçildiğine ve evler arası boşlukların çöplük olarak kullanıldığına bakılırsa bu ışınal geçitler bir sokaktan çok yağmur ve sele karşı açılmış olmalıydı. Yağışlar kar ve yağmur olarak kuzeyden geldiği gibi güneyden de geliyordu, ama höyüğün güneyi nispete korunmalıydı. Çünkü höyüğün kuzeyi, doğusu ve batısı bozkıra açılırken güneyi dağlık ve ormanlık bir alana bakıyordu. Benzer şekilde ocak, fırın ve merdiven deliğinin sıklıkla yerlerinin değiştirilmesi de yine dolaylı olarak iklimle ilgili olmalıydı.

OCAKLARIN EV İÇİNDE SIKÇA YER DEĞİŞTİRMESİ

Ian Hodder'ın ev içi düzeni konusunda yorum yaparken yola çıktığı kirli-temiz tavrını evdeki ocak ve fırınların sıklıkla yer

Temsili evin içinde tavadaki giriş çıkış deliğinin altındaki merdiven. (Sağdaki giriş deliği gerçekte yok, günümüz insanının girebilmesi için açılmış)

Evler bitişik sayılacak kadar yan yana duruyordu. Evlere damdaki delikten girildiği için, bina dışı kapalı ve sokak kavramı henüz gelişmemiş.

Çatalhöyük'te üstü örtülü iki ayrı kazı yeri ve yerleşimlerin farklı açıdan görünüşü.

değiştirmesine de bağlıyor. Ölülerin ev içinde gömüldükleri yerin Çatalhöyüklüler tarafından kireçle sıvanmasını temiz diye yorumluyor. Çünkü kireç temiz görüntüsü dışında, ölü bedeninin çürüme ve kokuşmasını da azaltmış olmalıydı.

Çünkü Anadolu'da günümüzde bile, bulaşıcı hastalıklardan ölen kişi ya da hayvanlar mezara konduktan sonra üzerlerine hala kireç dökülüyor. Çatalhöyük'te kireç kullanımı henüz bu düzeyde değil, ancak ölünün üzerini toprakla örtüldükten sonra, mezarın üzerini killi kireçle sıvıyorlardı. Çatalhöyüklüler ayrıca böcek-kireç etkileşiminin de farkında olmalıydılar. Çünkü bazı ev örneklerinde, damı tutan ağaç desteklerin alçıyla kaplanmış olduğu görülmüş. Bugün ağaç gövdelerinin kireçlenmesi gibi.

Evin sık sık killi kireçle sıvanması da bunu bir ölçüde kanıtlıyor. Ama Çatalhöyük'te en büyük özen yetişkinlerin gömüldüğü mezara gösterilmişti. Çünkü çürüyen et kokuları buradan geliyor, böcekler ve haşereler burada çoğalıyordu. Ocak ya da fırının bulunduğu ana odaya ise aynı özen gösterilmiyordu. Çünkü ne kadar özenilse de, ocağın aynı günün akşamı ilk yanışıyla birlikte duvarlar yine isleniyordu.

Bu ocaklı ana odanın bir tür çalışma alanı ya da taş aletlerin yapıldığı aile işliği olduğu düşünülüyor. Taşı yontanlar ocağın yanında oturur, obsidyen taşlardan aletler üretirdi. İlginç olan, bu taşların odada ve fırının yakındaki yer döşemesinin altına gömülerek saklanmasıydı. Burada bir başka şaşırtıcı uygulama da, küçük çocukların da bazen bu odaya gömülmesiydi. Özellikle de yine kuzeye bakan zeminde...

Çatalhöyük'teki ilginç bulgulardan biri de ocak ve fırınlarda kullanılan kil toplardı. Özellikle erken tabakalarda ortaya çıkan bu uygulama yemek pişirmeye yönelikti. Küçük yumruk

iriliğindeki bu kil toplar önce ateşte kızdırılır, ardından da suyu ısıtmak için kaba konur ya da üzerinde et pişirmek için yayılırdı. Her ikisi de zekice uygulamalardı. Çünkü su bu yolla ısıtıldığında kabın ateşte çatlama olasılığı ortadan kalkıyordu. Et, toplar üzerinde pişirildiğinde yanmadan pişirmek mümkündü. Ian Hodder, 6. tabaka ve sonrasında kum katkılı çömlerlerin (güveç) bu topların yerini aldığını belirtiyor. Evdeki bu kirli-temiz mekanlarda bulunan farklı gömütlerde bir başka şaşırtıcı uygulama daha vardı. Atalardan kalma çanak çömler, ölenin mezarına sunu olarak asla konmuyordu. Evle ilgili eşyalar ve taş alet üretim için kullanılan araç gereçler de mezarlara konmuyordu. Bir olasılık, Çatalhöyüklüler ölümden sonra yaşamın bire bir devam ettiği düşüncesine yabancıydılar. Bu nedenle ölünün herkesin kullandığı bu gündelik araç gereçleri öldükten sonra da kullanabileceği gibi bir inançları yoktu.

BASKIN KUZEY ETKİSİ

Yerleşik düzene geçen Çatalhöyüklülerin tüm bu uygulamaları bilerek yapmış oldukları açıkça görünüyor. Çünkü Ian Hodder aynı yerde, avcı-toplayıcı toplulukların ölülerini hala ya yerleşim alanının dışına gömdüklerini ya da yine yerleşim bölgelerinden uzakta çürümeye ve yemesi için hayvanlara bırakıldığını işaret ediyor.

Anlaşıldığı kadarıyla höyükte ocak ya da fırının bulunduğu oda, evin toplumsal faaliyet alanıydı. Çatalhöyük'te, ocağa bağlı gelişen ısınma ve toplumsal olma kavramları birbirine zorunlu şekilde bağlıydı. Çünkü öncelikle dışarıdaki sosyal yaşam büyük ölçüde dışı ortak olan damlarda geçiyordu. İçerde ise, damdaki bu dış ortama çıkılan delik, aynı zamanda ısınılan ocağın da üstündeydi. Henüz baca kavramı olmadığından duman yalnızca bu delikten çıkıyordu.

Ian Hodder, şimdiye kadar kazılmış olan evlerin tümünde fırın ya da ocak yerinin taşınmasıyla ilgili olarak bitmez tükenmez bir çabayı gösteren bulgular izlendiğini söylüyor. Daha açık bir deyişle ocak, evin güneye bakan duvarı boyunca sürekli yer değiştirmişti. Ama kazı başkanı açıkça, bu yer değiştirmenin neden böyle sıklıkla yapılmış olduğu hakkında kesin bir fikirleri olmadığını da, özellikle vurguluyor.

Ama kendisi, ana odada yapılan işleri sayarken, yerleşim yerindeki suyu boşaltmaktan söz ediyor. Doğal olarak dama açılan çıkış deliğinden içeri yağmur ve kar suları akıyordu. Asıl önemlisi, bu deliğin altındaki ocağın sürekli yanmasıyla ot, kamış ve sazlardan yapılmış damın çıkış deliği de büyük olasılıkla sık sık tutuşup tahrip oluyordu. Bu durumda yağmur suları ve yanan ocak, damın bu delik bölümünü bozduğu gibi yangın tehlikesini de ortaya çıkarıyordu. Sonuçta ocak ateşle sürekli bozulan deliğin yerinin, ocakla birlikte

ve sık sık değiştirilmesinden başka çareleri yok gibiydi. Bu işin sürekli güney duvarında yapılmış olması ise, büyük olasılıkla delikten çıkması gereken dumanın, güney duvarında iyi çekişine bağlı pratik bir amaç güdüyor olabilir.

Çünkü höyüğün arazideki konumu güneye eğimli ve açık biçimde kuzeyli rüzgarları daha sık ve yoğun biçimde aldığını gösteriyor. Höyüğün batısı ve güney-güneybatısı ise nispeten rüzgara karşı korumalıydı.

Höyük doğu ve güneydoğu yönlerinden de rüzgar alabilirdi, ama söz konusu evlerin cepheleri ve alanda bulunduğu mevki kuzey yönlü olduğuna göre, Çatalhöyüklülerin aldığı tedbirlerin de kuzeyli rüzgarlar hesaba katılarak yapılmış olduğu düşünülebilir. Höyüğün üzerinde adeta abanarak esen bu kuzeyli rüzgarlar, belirttiğimiz gibi güney duvarına yapılmış ocağın üstündeki delikten daha iyi bir çekiş sağlıyor olmalıydı.

EV YAPIMINDA KULLANILAN KERPIÇLER VE ÖZEL SIVA

Ev yapımında kullanılan ana madde kil ve kilden yapılmış kerpiçlerdi. Ama direnci arttırmak ve çatlamayı önlemek için içine kuru bitki sapları, otlar katılıyordu. Yerleşmenin alt tabakalarında, yer yer 1.5 metreyi bulan büyüklükte kerpiçler kullanılmıştı. Kazı Başkanı bile, "Duvarlar sanki dökme kerpiçten yapılmıştı" diye yazmıştı. Bunlar hem büyük hem de inceydi.

Öyle ki, kalınlıkları birkaç santimetreyi bulan kerpiçler vardı, bunlara kerpiç levha demek daha doğruydı. Ama zaman içinde giderek bu kerpiçler küçüldü ve tek elle tutulabilen adeta standart bir boy ve ölçü çıktı. Duvarların yüksekliği ortalama 2.5-3 metre, kalınlığı ise 40 santimetre idi. Duvarlar ve taban beyaza sıvalıydı, analizler sonucunda 3 santimetrelilik bir duvar sıvasında üst üste 160 sıva katı bulunduğu saptanmış. Bu beyaz sıva ya da kireçli kil, çevrede halen var ve yöre halkı buna ak toprak diyor. Çatalhöyük'te kerpiçler güneşte kurutuluyor ve evler temelsiz olarak yapılıyorlardı. Dörtgen planlı bu evlerde bir ana oda ile etrafında yan odalar ve küçük depo odacıkları bulunuyordu.

Evlerin tabanları, duvarları, tavanları ve tüm diğer yapı öğeleri hep bu ak toprakla sıvalıydı. Yapılan analizlere göre, özellikle taban sıvalarında kuruma ve kullanım sırasında oluşan çatlamaları önlemek için içine otlar, bitki sapları ve yaprak parçaları karıştırılmıştı. Hemen tüm evler yaklaşık 50-80 yıllık bir kullanım sonrasında ya da önemli birinin ölümünden sonra boşaltılarak temizleniyor ve yıkılıyordu. Ardından da içi yeniden doldurulup üzerine yeni duvarlar inşa ediliyordu. Evler genel olarak birbirlerine bitişik olarak yapılmışlardı. İki

evin kullandığı tek ortak duvar çok enderdi. Bir başka deyişle evlerin aralarında birkaç santimlik bir aralık vardı ve insanlar kendi duvarlarını örmüştü.

Bu anlamda bir evden diğerine geçişler yoktu. Bunun nedeni de büyük olasılıkla aile yaşamının gizliliği ile güvenlik sağlama kaygısı olmalıydı. Böylece, ailenin bir birim olduğu, Çatalhöyük'te dolaylı da olsa vurgulanıyordu. Ama evler arasındaki dar boşluklara açılan dar geçitler vardı. Bu boşluklar hava ve ışık sağlayan, ama aynı zamanda çöplük olarak kullanılmış dar mekanlardı.

Evlerin damları ise, saz ve kamış kümelerinin üzerlerine kalın bir çamur tabakasının sıvanmasıyla oluşturulmuştu. Ev içindeki büyük ve küçük dikmeler ise bu damı taşıyıcı bir işlev üstlenmişlerdi. Evlere giriş de yine bu damlara açılan bir deliğe içten dayanmış ağaç bir merdivenle gerçekleşiyordu.

Dışa açılan bir kapı olmamasına karşın odalar arasında geçişi sağlayan bir tür kapı-geçitler de vardı. Dama çıkan deliğe dayalı merdivenin altında ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi daima bir ocak ya da fırın yer alıyordu. Sokakların ve sokak yaşamının olmadığı bu çağda damlar günlük sosyal yaşamın temel ve vazgeçilmez ortamı durumundaydı.

OCAKLAR VE İNANCA GİRİŞ

Evin en önemli bölümlerinden biri de ocak ve fırınlardı. Ev içindeki ocak ve fırınların daima evlerin güney duvarında yapılmış olması oldukça ilginçtir. Bu yer seçiminin, iklim ve yerleşmenin coğrafi konumu ile olan ilgisine yukarıda değindik.

Fırınlar ve ocaklar farklı şekilde yapılıyorlardı, fırınlar oval biçimli ve üstleri düz olarak kapatılmıştı. Ocaklar ise çok çeşitli biçimlerde yapılıyor, ama tümünün kenarları yükseltilip

Kazı alanında evlerin ana yaşam odası sayılan odasında ocaklar, sekiler, ev içi mezar ve odanın diğer bölümleri bir arada izleniyor.

Geyik ve domuz gibi hayvanlar öze bir amaç için insanlar tarafından kızıdırılıyor.

ince bir duvarla çevriliyordu. Çoğu evde tahıl çukurları ve bir depo odası bulunuyordu. Bu depo odaların bazısında taş aletler, baltalar ve kil kutular bulunmuştu. Ayrıca her evde, bir tür mezar işlevi gören yüksekçe toprak sekiler ya da yükseltiler bulunuyordu. Bazı araştırmacılar bu sekileri, Anadolu Türk evlerinde bulunan ve bazısı oda dışında olan sofa ve divanların bir ön şekli olduğunu düşünüyor. Gerçekten de Çatalhöyük'teki bu yükseltiler, altlarına ölüleri gömme işlevi dışında, yatmak, uzanmak ve oturmak gibi, sofa ve sedirlerle aynı işleve sahiptiler.

Çatalhöyük'te evlerin sık sık yeniden inşa edilmesi gibi bir yapım geleneği vardı. Bunun için bu evin terk edilmiş olması gerekiyordu. Bu konuda bütün yapılanlar sanki kutsallık içeren bir törenin ya da uygulamanın bir parçası gibi görüldüğü için uzun ayrıntılı açıklamalar yapmayı gerektiriyor.

Bu nedenle eski evin terk edilip yenisini yapma işlemini, yalnızca ana başlıklarıyla kısaca izleyelim. Evde belli başlı bir

Terk Edilen Evler

Çatalhöyük'te evlerin sık sık yeniden inşa edilmesi gibi bir yapım geleneği vardı. Bunun için bu evin terk edilmiş olması gerekiyordu. Evde bir yetişkinin ölümü, evin terk edilmesinde önemli bir nedendi.

yetişkinin ölümü, evin terk edilmesinde önemli bir nedendi. Ama bunun için evde ayrıntılı bir temizlik yapılıyordu. Öyle ki, duvarlardaki alçı süslemeler ve duvarlar bile kazınıyordu. Yapılan incelemelere göre yapılan temizliğin birkaç türü vardı.

Bir diğer uygulama da, terk edilecek evin içine insan yapımı eşyaların yerleştirilmesiydi. Bilerek yerleştirilmiş obsidyen aletler, baltalar, kemik uçları gibi... Ayrıca ve daha ilginç olarak bazı evlerde ocakların yanına sığırların kürek kemiği bırakılmıştı. Bütün bunların ne anlamı geldiği henüz bilinmiyor. Bu işlemler yapıldıktan sonra yapının içi yıkım artığı molozla dolduruluyordu. Uygulamaların çeşitli tabakalarda küçük farklılıklar içerdiği de oluyordu. Ama son bir temizlik yapılması esastı. Örneğin Bina 5'in içine doldurulan molozların arasında insan yapımı nesnelere ve yaşam içinde kullanılan araç gereç artıklarına bile rastlanmamıştı. Ama bazı örneklerde ise, insan yapımı nesnelere bilerek yerleştirilmesi de söz konusuydu.

Bütün bu işlemler bitince evin duvarları yeniden bir öncekinin üstüne, ama biraz daha geniş olarak inşa edilmeye başlanırdı. Tüm bu uygulamaların Çatalhöyük insanının ilkel inançlarıyla ilgili olduğu sanılıyor. Ama bunun ne olduğu henüz anlaşılmış değil. Belki de her şey yalnızca kötülüklerden korunma ve sakinme gibi pratik bir amaca yönelmişti.

Kazı Başkanı'nın bildirdiğine göre, gerek inanç ve ölü gömme gelenekleri gerekse sanat ve sembolik betimlemelerle ilgi olabilecek bu bir dizi gizemli davranışı az da olsa anlayabilmek için, etnografya ve antropolojiye başvurulmuş. Bu bağlamda antropolog David Lewis-Williams, Çatalhöyük sanatını dünya çapındaki avcı-toplayıcı toplumlarda görülen Şamanist uygulamalar temelinde yorumlamış.

ÇATAKHÖYÜK'TE SANAT VE ŞAMAN ETKİLER

Lewis-Williams önce, şamanların evreni üç katlı algıladıklarını ifade ediyor. Bunlar, yer altı katında ruhlar ve korkunç canavarlar, göğün üstündeki tabakada ise göksel varlıklarla göğe ait ruhların yaşadığına inanıldığını belirtiyor.

İnsanoğlu ise, ikisinin arasındaki yer katında yaşıyor. Çatalhöyük mimarisinin de, insanların höyük yerleşiminin yüzeyinde (damda) dolaştıktan sonra, aşağıdaki karanlığa indiği bir evreni canlandırdığını belirtiyor.

Ama asıl ilginç olanı Lewis-Williams'ın Çatalhöyüklülerin yaşamları sırasında evlerinde yaptıkları sanat eserlerinde, evlerin çeşitli yerlerine yerleştirdikleri farklı koruyucu tılsımlarla, şamanlarınkine benzer davranışlarda bulunduğunu ifade etmesi. Örneğin bina duvarlarının geçirgen olduğu

nun kabul edilmiş olduğu da düşünülüyor. Akbaba gagalarının, yaban domuzu, tilki ve çakal dişlerinin duvar sıvalarına gömülüp, sonra da üzerlerinin defalarca sıvanması bu yönde bir uygulama olabileceği sanılıyor. Buna göre Lewis-Williams, duvarlardaki yabani hayvan dişlerinin üst üste sıvanmasını, önce hayvan ruhunun şaman ayinine geçişte yeniden sahneye gelmesi, ama ardından da, aynı yeraltı ruhlar dünyasından başkalarının gelmesini engellemek olarak yorumlanabileceğini vurguluyor.

Buradaki şaman kavramını biraz açmak gerekiyor. Çünkü Anadolu'nun geçmişinde şamanlık ve şamanlar yok. Ama bu geçmiş avcı-toplayıcı döneme ait değil. Oysa hatırlanacak olursa Aşıklı ve Çatalhöyük, avcı-toplayıcı dönemden yerleşik tarım dönemine geçişin başladığı bir çağa, yani neolitiğin erken dönemlerine ait yerleşmeler. Bu durum özellikle Şanlıurfa Göbeklitepe'de ilk tapınma alanının dönemini irdeleyen açıklamalarda daha net izleniyor. Buna göre Göbeklitepe'nin dönemi avcı-toplayıcı göçebe şamanların, yerleşik tarım düzenine geçmeden hemen önceki ara dönem olarak değerlendiriliyor. İşte Çatalhöyük de, şaman uygulamalar açısından bu ara dönemin daha bir geç örneği olabilir.

Ayrıca Çatalhöyük sanatında görülen av sahnesi resimleri de bu yönde ilginç izler barındırıyor. Resimlerin çoğunda avlanma yerine, bu hayvanlara sataşılması ya da kızıştırılması betimlenmiş. Antropolog Lewis-Williams, bu davranışın hayvanlardaki özel güçlerin insanlara geçmesini sağlamak için yapıldığını düşünüyor.

Kazı Başkanı Ian Hodder ise Çatalhöyük'teki sanatsal yaratıcılık ve sembolizm karşısında hayranlık ve şaşkınlığını gizlemiyor: "Çatalhöyük'ü benzersiz kılan bazı noktalar varlığını korumaktadır. Örneğin, duvar resimlerindeki anlatı özelliğinin ne Anadolu'da ne de Ortadoğu'da bugüne değin eşi görülmemiştir. Sanat ürünlerinin bu ölçüde bolluğu, tek bir yerleşim yerinde pek çok evde bulunması, başka hiçbir yerde söz konusu değildir. Gerçekten de Çatalhöyük'le ilgili asıl gizem bunca sanat ürününün, sembolizmin ve tasvirlerin neden bu dönemde bu bölgede yer aldığı sorusunda yatmaktadır".

Ian Hodder, sanatsal uygulamaların inanç boyutuna ilişkin ilginç bir örneği çocuk gömütleri üzerinden veriyor. Çocuk gömütlerinin duvarlardaki resimlerle ilişki kurulmuş olması, bunların birer koruyucu olduğu şekline yorumlanabileceğini belirtiyor. Çatalhöyük yapılarının iç düzenlemeleri, bezeme ve süslemeleri özellikle önemliydi. Evlerin duvarları, resim ve kabartmaların yapıldığı panolara ayrılmıştı. Bunların bazıları bezemesiz olarak kırmızı pembe tonlara boyanmıştı.

Karşı karşıya betimlenmiş iki leopar kabartması.

Diğer bazısında ise geometrik desenler, yıldızlar, iç içe daireler ve çiçekler yapılmıştı. Konulu olanlarda el ve ayak izleri, bazılarında kadınlar (tanrıça), insanlar, kuşlar, av ve kızıştırma sahneleri ile doğal çevreyi işleyen konular işlenmişti. Bir başka resim grubu da, kabartma şeklinde yapılmıştı ve sanki bir rölyef çalışmasının ilk örneklerini çağırıyordu.

Ev duvarlarındaki boğa başları ve boynuzları da yine inançsal açıdan yorumlanıyor. Çatalhöyük'ün araştırma bölgelerinden olan 4040 Alanı içindeki bir yapının yanmış odasının duvarı içinde, alçılanmamış halde boğa başı ve boynuzları bulunmuştu. Bunun üst bölümünde ise 11 adet sığır boynuzu ile bazı kafatasları yer alıyordu.

Evlerdeki resimler içinde çifte zirveli Hasan Dağı'ndaki bir patlamanın betimlendiğini belirtmek yerinde olacak. Yapılan incelemelere göre, o çağda Hasandağı halen faaliyetliydi. Böylece bu resim tarihsel bir olaya da tanıklık ediyor olabilir. Çatalhöyük'te heykeller de üretilmişti. Bulunanların en ünlüsü sonradan Tanrıça Kibele denilen ve pişmiş topraktan yapılmış bir oturan kadın heykelciğidir. M.Ö. 6 binli yılların ilk yarısına ait olduğu sanılan bu heykelciğin yüksekliği 20 santimetre. Ana Tanrıça olarak yorumlanan heykelcikte, oldukça iri ve şişman olan bir kadın, kolçakları birer leoparden yapılmış taht benzeri bir yere, büyük bir kendine güven içinde oturuyor. Leoparların kuyrukları da arkadan dolandırılarak kadının omuzları üzerine yerleştirilmiş.

Tanrıçanın bacakları arasında da küçük bir çocuk başı bulunuyor. Sanki tanrıça doğum sırasında betimlenmiş. Ama bu doğum yapan kadının yüzünde hiçbir acı ifadesi yok, aksine çok rahat ve mutlu. Bu ifade onun sıradan bir kadın olmadığı, aksine bir tanrıça olduğunu çağırıyor. İnsanı doğuran bir tanrıça... Bu eşsiz eser şimdi, Ankara Anadolu Medeni-

Yüz binlerce yıl, avcı-toplayıcı gezginler olarak yaşadıkten sonra insanoğlu neden yerleşik hayata geçmiş ve büyük kentler kurmuştu?

Dönemi için gerçek bir sanat eseri olan, kemik saplı obsidyen kama. Tuzluk ve yüksük benzeri iki küçük nesne. (Küçük resim)

Kazı başkanı Ian Hodder, kazıda çalışan yöre köylülerinin merakını çeken "Neden burası?" sorusundan yola çıkarak, Çatalhöyük'ün neden burada kurulduğunu bulmaya çalışıyor.

yetleri Müzesi'nde sergileniyor.

DOĞAL İKLİMLENDİRME OLARAK İKLİM, ÇEVRE ve BİR ELÇİ

Çatalhöyük, insanın uygarlık tarihine ilişkin sahip olduğu ilkeler açısından dünyadaki en önemli birkaç kazıdan biri sayılıyor. Günümüzden 9 bin yıl önce yaşanmış bu yerleşimde, yukarıda saydığımız bazı özellikleri dışında, dünyadaki ilk toplu yerleşim yeri olarak kabul ediliyor. Çatalhöyük için kasaba ya da köy adları verilmesi yanında kent tanımı da yapılıyor.

Kazı başkanı Ian Hodder, kazıda çalışan yöre köylülerinin merakını çeken "Neden burası?" sorusundan yola çıkarak, Çatalhöyük'ün neden burada kurulduğunu bulmaya çalışıyor. Buradaki ortamın üstün yanı, kendi deyişle, toplumsal açıdan yaşamın derli toplu ve bütünsel olarak iç içe geçmiş olmasıydı. Bu nedenle 9 bin yıl önce Konya Ovası'nın ortasında yaşayan insanların, insanlık tarihinde ilk kez böylesi bir düzeyi nasıl yakaladığı, gerçekten merak edilecek bir durum.

Baştan belirtelim, bu yanıt henüz bulunabilmiş değil. Kazının bitmesi ve somut bilgi verilerinin tam toplanması için en az birkaç yüzyıla ihtiyaç var. Ancak Çatalhöyük'ün şimdi bulunduğu yere kurulmasının maddi nedenlerini iklim, arazi koşulları, suyun varlığı, avlanma olanakları ve yerleşebilmek için gerekli yapı malzemelerinin bol ve yakında olması şeklinde özetlemek mümkün.

Geniş Konya Ovası, Pleistosen Dönemi'nde (Buzul Çağı'nın sonu) göl tortullarından oluşmuş bir düzlüktü. Denizden yaklaşık bin metre kadar yükseklikte olan bölgede yağışlar kışın kar, yaz ile kış dışında kalan mevsimlerde ise yağmur olarak düşüyordu. Kazı araştırmacıları, mevsimlik ısı değiş-

meleri arasındaki farkı, çok çarpıcı olarak yorumluyor. Çeşitli yönlerden esen rüzgarlar, arazinin düz olmasının da etkisiyle oldukça sert geliyor. Özellikle kuzeyli rüzgarlar soğuk havayı da beraberinde getiriyor. Günümüzden 8-10 bin yıl önce Konya Ovası ya da Çatalhöyük'ün bulunduğu alanın çok daha sulak olduğu düşünülüyor. Kazıdaki araştırmalara göre, Çatalhöyük'e ilk yerleşmecilerin geldiği dönemde iklim ve ortam kuruydu. Oysa genel olarak Çatalhöyük başlangıçta nemli topraklarda ve küçük bir yükselti üzerine kurulmuştu. Burası ilkbaharda sel ve taşkına uğrayan alçak, bataklık bir alandı. Hemen yanından geçen Çarşamba suyu güneybatıdan geliyor ve bol miktarda alüvyon taşıyordu. Höyüğün güneyi Toroslar'a doğru uzanıyordu ve bu bölgede özellikle yüksek alanlar zengin birer kereste kaynağıydı.

Ama höyüğün doğu, kuzey ve batısı alabildiğine bozkır ve yer yer bataklıklardan oluşan geniş düzlüklerden oluşuyordu. Bütün bunlar, İç Anadolu platosunun kuru olmasına karşın Çatalhöyük'ün, oldukça sulak olduğu için seçilmiş olabileceğini çağırıştırıyor. Örneğin höyüğün yanından geçen Çarşamba deresi bir akarsu sistemiyle buluşmuyor, yalnızca ovaya yayılıyordu. Höyüğün çevresindeki birikmiş alüvyon tabakasına bakarak, Çarşamba Nehri'nin ilkbahar boyunca taşarak çevreyi sulu bir bataklığa dönüştürmüş olduğu söyleniyor.

Bütün bunlar Çatalhöyük'e ilk gelenlerin ilgisini hemen çekmişti. Çünkü tüm barınma ve yerleşme için ihtiyaçlar olan su, kil, kum, kireç, sazlık ve kamış gibi doğal ürünleri kolay ve sınırsız biçimde elde edilebilirdi. Yörenin bir başka çarpıcı özelliği de buharlaşmanın yoğun olmasıydı. Arazinin yüksek oluşu ile burada esen sert rüzgarlar buharlaşmayı artırıp kuru bir ortam oluşturduğuna göre, sulak-bataklık

bir bölgeye yerleşmek en iyisiydi. Bu, yaşam ortamının bu denli ıslak olmasına karşın, nem ve rutubetin fazla kalıcı olmadığı anlamına geliyordu. Bu da iyi bir yaşam için olması gereken doğal iklimlendirmenin temel unsurlarından biriydi.

Bir ikinci nedeni de, Çatalhöyük halkının, insanlık tarihinin tarıma ilk başlamış birkaç toplumdaki biri olmasında aramak gerekiyor. İlkel de olsa bir şekilde tarıma başlayan bu insanlar için, gölcükler arasında beliren küçük alüvyon alanları çok cazip gelmiş olmalıydı. Çünkü bu ilk tarımcılar gübre kullanmayı henüz bilmiyorlardı, ama her yıl ilkbahar selleriyle yenilenen bu alanların daha verimli olduğunu fark etmiştiler.

Gerçi büyük sellerden kaçış yoktu. Çatalhöyüklüler, bu büyük sellerin ürünlerini mahvetmiş olmasından dolayı, bazı tarım alanlarını giderek höyükten uzağa, güneydeki yüksek ve kuru alanlara kaydırmışlardı. Kazı ekibinin yaptığı araştırmaya göre bu mesafe yaklaşık 10 kilometre ötelere kadar uzanmıştı.

Çatalhöyük'e yerleşen bu insanlar birbirlerine yaslanmış evlerden oluşan bir köy oluşturdular. Bütünüyle kerpiçten oluşan bu evler yapıları gereği, özellikle soğuk kış aylarında ve arazideki konumlarına göre, kendi içinde bir mikro klima etkisi de yaratmış olmalıydı. Buna ek olarak, evlerin içlerinin sürekli sıvanmış olması, temizlik kadar mekanda belli ölçüde de olsa bir ısı yalıtımı oluşturuyordu.

Çatalhöyük'teki evlerin bir başka özelliği de, ev içi yaşamın bağımsız olmasıydı. Ailenin tüm ekonomik ve sanatsal faaliyetlerini evin içinde yapmasını Ian Hodder, bir tür bireysellik duygusunun öne çıkışı gibi yorumluyor. Böylece evlerin ve köyün kendi kendine yetme becerisine ulaşabilmesi, çok önemli bir gelişme olarak kabul ediliyor. Bu gelişme evlerin mimarisine de yansıyor ve evler baştan beri izlediğimiz gibi son derece esnek bir yapıdaydılar. Belli bir kullanım süresinden sonra kısmen de olsa yeniden yapılıyorlardı.

Özellikle höyüğün üst tabakalarında daha büyük, daha karmaşık ve çok odalı ev örnekleri ortaya çıkıyor. Üstelik bu dönemde höyüğün en üst tabakalarında evler arasındaki boşluklar daha bir genişliyordu. Evlerdeki bu gelişmeler, Çatalhöyük'te ilk uzmanlaşmanın ortaya çıkmasına da neden olmuştu. Örneğin obsidyen aletten bir süre sonra saplı bıçak gibi daha gelişmiş biçimlerin üretimine geçilmişti. Benzer biçimde çanak çömlek yapımında ise daha kaliteli kil kullanılmaya başlanmıştı.

Birçok açıdan sürekli kendisini yenileyen ve geliştiren bir

görüntü sergileyen Çatalhöyük halkının bu davranışını inceleyen Kazı Başkanı Ian Hodder, bunun, binlerce yıl boyunca, ama yaşamdaki küçük küçük değişimler aracılığıyla gerçekleşmiş olduğunu vurgulayarak sürecin yaşayanlarca fark edilmediğini belirtiyor ve bir "rastlantısal" olarak yorumluyor.

Tam burada Ian Hodder, baştan beri aramakta olduğu yerel köylülerin sorduğu "Neden burası?" sorusunun yanıtını bir başka soruyu yanıtlayarak kısmen de olsa vermeye çalışıyor ve insana elçilik işlevi yüklüyor.

Soru kısaca şöyle: "Yüz binlerce yıl, avcı-toplayıcı gezginler olarak yaşadıkları son insanlığı neden yerleşik hayata geçmiş ve büyük kentler kurmuştu?"

Ian Hodder bu soruyu, eşya kültürü ve sanat bağlamında irdeleyerek, "Toplumsal dünya uysallaşmış değişimlere daha duyarlı oldu. İnsanlar kendi oluşturdukları ve değiştirebilecekleri maddi dünyanın giderek daha çok içine girdiler. Kendilerini maddi nesnelere, insan yapısı nesnelere, anıtları ve çevreyi değiştirerek toplumsal yaşantılarını değiştirebilecek elçiler olarak görmeye başladılar" şeklinde açıklıyor.

İnsanın elçiliği burada, yüz binlerce yıl sonra yerleşik hayata geçip, doğaya karşı onu ve çevresini değiştirip üretmek binlerce yıl sürecektir olan büyük maddi değişimi başlatmak ve kurmak anlamındaydı.

Böylece Çatalhöyük, öncelikle yerinde görülüp incelenmesi gereken bir ören yeri olarak karşımıza adeta dikiliyor. Bu değerli bölge gerçekten bize, binlerce yılın içinden defalarca geçip, her seferinde günümüze bilgi dolu olarak gelebilme imkanı sunuyor...

Çatalhöyük'ün özellikle alt katmanlarında rastlanan kilden pişirme topları.

KAYNAKLAR

1. HODDER, Ian. "Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü", Çev: Dilek Şendil, KYK Yayınları İstanbul-2006.
2. www.catalhoyuk.org, Çatalhöyük Kazı Raporu 2010-2011-2012.
3. UTKAN, Muna Silav "Çatalhöyük", ACTA TURCICA Dergisi, Yıl IV, Sayı 1, Ocak 2012.

KÜLTEPE: ANADOLU'DA YAZILI TARİHİN BAŞLADIĞI YER

Kültepe, Kayseri yakınındaki dev bir höyük yerleşmesi. Burada yapılan kazılarda bugüne kadar 23.500 çivi yazılı tablet bulunmuş. Ancak yazı Anadolu'da ilk kez Asurlu tüccarlar eliyle ve Kültepe'de ortaya çıkmış. Asurlu tüccarlar, Anadolu'ya ayrıca uluslar arası ticareti ve tefeciliği de getirmişler. Bunun karşılığında bu tüccarlar Anadolu'yu sömürgeleştirmişler.

Aşıklı ve Çatalhöyük'ten sonra yönümüzü Kültepe'ye çeviriyoruz. Önümüzde yaklaşık 400 kilometrelik bir yol var. Kültepe gerçekten de heyecan verici bir örenyeri, burada insanlığın önemli ilkleri yaşanmış. Bu biraz üzerinde gerginlik yaratıyor.

HÖYÜĞE VARİŞ VE KÜLTEPE KÜLTÜR TABAKALARI

Bu kaygı eşliğinde Konya'dan başlayıp, Nevşehir ve Kayseri'yi Sivas yönünde, yaklaşık 20 km kadar geride bırakıp Kültepe'ye ulaşıyoruz. İlk bakışta, küçük seyrek tepeciklerin bulunduğu geniş ovanın parçası gibi görünüyor Kültepe.

Kültepe'de Kanış de denilen höyük bölümünde Gec Sarayın görüşü. Bu Gec Sarayın altında Eski Saray kalıntıları bulunuyor.

Kültepe'nin 21 metre yüksekliğindeki höyük bölümünde yerli halk yaşamış. Bu tepenin taban çapı 550 metreye ulaşıyor. Burası daha sonra bir surla çevrilerek korumaya alınmış.

Höyüğün hemen dışındaki ovada ise, Asurlu tüccarlar yerleşip ticaret yapmışlar. Burası ise yaklaşık 1500 metre uzunluğunda ve 1000 metre eninde bir alan oluşturuyor.

Asurlu tüccarlar, şimdiki Irak'ın kuzeydoğusunda bulunan Asur kentinden, Kültepe'ye mal getirip ticaret yapmışlar. Tüccarlar höyüğün altındaki aşağı kente yerleşmişler. Kazançlarını da geriye Asur'a götürmüşler. Bu çağda henüz para yok.

Bu dönem M.Ö. 2000'li yılların başları... Daha açık bir anlatımla günümüzden yaklaşık 4 bin yıl öncesindeyiz. Henüz Anadolu'da yazı yok, ama Asurlular yazıyı biliyorlar. Asurlular'ın avuç içine sığabilen kil tabletler üzerine, üçgen ağızlı bir metal çubukla yazılan ve bugün çivi yazısı dediğimiz bir yazıları var. Bu kil tabletler daha sonra pişirilerek saklanıyordu. Bu nedenle şimdi Kültepe

hakkında bilinenlerin tamamı bu Asur tabletlerine dayanıyor. Tüm adlandırmalar da kuşkusuz Asurlara ait...

Araştırmalara göre Kültepe höyüğünde 18 farklı yerleşim katı saptanmış. Zamanın akışına göre bakarsak, en üstteki ve sonuncu 1. ve 2. yapı katmanları Roma dönemine ait. Roma'nın altındaki 3. tabaka ise Helenistik dönemden kalma. Bu katmanlarda bulunan sikkeler M.Ö. 323-M.S.80 yılları arasında basılmışlar. Bu yakın çağda Kültepe, Kayseri'nin gölgesinde kalan küçük bir kent yerleşmesiydi. Höyüğün aşağı kenti olan Kaniş Karum'un büyük bölümü de mezarlıktı.

Alt tabakalara doğru indikçe 4. ve 5. katmanlarının bulunduğu dönemde Kültepe, Büyük Tabal Ülkesinin merkezlerinden biriydi. Tabal, Geç Hitit Dönemi'nde Hitit Devleti'nin güneydoğusundaki Malatya-Kayseri arası ve civarındaki bölgeye deniyordu. Bu dönemde, yani M.Ö. 10. yüzyıldan, M.Ö. 8. yüzyıla kadar Kültepe, güçlü bir devlet yapısına sahipti. Ama M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında Asurlular tarafından ele geçirildi ve yakılıp yıkıldı.

Kültepe Karum (aşığı kent) binaları birbirine yapışık bir düzende inşa edilmişler. Yapılardaki fırın, mezar ve ocaklar görünüyor.

Bir alttaki 6. yapı katı ise çok daha eski ve M.Ö. 17. yüzyılın başlarına tarihleniyor. Bu katman, aşığı kent ya da Karum'da 1a olarak ifade edilen dönemle (M.Ö.1945-1835) çağdaş. Burada höyükten ayrı olarak dört yapı katmanı bulunuyor ve bu sonuncusu ise iki safhalı (1a ve 1b) olarak saptanmış.

Bu dönemi izleyen 7. yapı katı ise Karum'un 1b dönemiyle eşleşiyor ve M.Ö.1800-1730 yıllarına tarihlendiriliyor. Bunun anlamı Kültepe'de aşığı kent yerleşmesi olan Karum'un kurulması ile yangınla ortadan kalkması döneminin hemen öncesini göstermesi. Buna göre yaklaşık M.Ö. 1950-1850 yılları arasındaki Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın aşığı kentteki (Karum) çağdaşı olan II dönem şiddetli bir yangınla sona ermişti. Bu dönem höyükte 8. yapı katmanına karşılık geliyor.

Bu 7. ve 8. yapılaşma katlarında birbirini izleyen ve adları bilinen altı hükümdar saptanmış. Bunlardan biri de kralıçeydi. Bu hükümdarların höyükte hem sitadel denilen yönetim merkezinde hem de onun çevresindeki kentte saraylar ve tapınaklar yaptırdığı biliniyor. Tabletlerden öğrendiğimize göre bu saraylardan biri de Kaniş Kralı İnar'ın oğlu Warşama'ya aitti.

Aşığı kentin (Karum) III ile IV dönemleri ile höyükteki çağdaşı 9 ve 10. yapı katları, yaklaşık 70 yıl sürmüştü. Uzun yıllar Kültepe'yi kazan Prof. Dr. Tahsin Özgüç bu dönemi Kültepe Kaniş'deki yerli Hatti kültürünün son evreleri olarak niteliyor.

Aşığı kentin başlangıcı olan IV dönem, höyüğün bulunduğu ovada kuruluyken, höyüğün üzerindeki bölümde daha eskie M.Ö. 2000 ve 2300 yıllarına tarihlendirilen İlk Tunç Çağı tabakaları yani 11.-12.-13. yapı katları bulunuyordu. Tahsin

Özgüç, bu dönemin Asur Ticaret Kolonileri döneminin öncüsü olarak, büyük önem taşıdığını vurguluyor. Höyükteki 14.-17. yapı katları ise İlk Tunç Çağı'nın 2. evresini oluşturuyor. Son 18. yapı katı da İlk Tunç Çağı'nın 1. evresinin sonu olarak kabul ediliyor.

KÜLTEPE'DEN KANIŞ KARUM'A TİCARET

Kültepe ile Karum arasındaki ilişkilerin başlangıcı Asur Kralı I. İrişum (M.Ö. 1935-1974) döneminde yapılan ticari reformlar sayesinde Anadolu ile ilk ticari ilişkiler başladı. Anadolu bu sıralar küçük kent devletleri şeklinde yönetiliyordu. Şimdi bizim Kültepe dediğimiz höyüğün bu dönemdeki adı Kaniş ya da Neşa idi. Burada M.Ö. 2000'in ilk çeyreğinde Kaniş Krallığı bulunuyordu.

Asurluların ticaret reformu, ticarete devlet tekeli yerine, ticareti aile bireylerinin kuracağı firmalar tarafından yapılması esasına dayanıyordu. Ama bu aileler sonuçta devlete çalışıyordu.

Ticarete deneyimli Asurluların tefecilik yapmasıyla süreç, Anadolu'nun kolonileşmesine dönüştü. Asur Ticaret Kolonileri diye anılan bu dönemde, Anadolu'da onlarca küçük beylik birbirleriyle savaşırken onlar yaşama olanağını buldu.

Asurlu tüccarlar bu dönemde Orta ve Güney Anadolu'daki çoğu yerli beyliklerin merkezinde Karum adını verdikleri ticaret merkezleri (pazar yerleri) kurdular. Karum, liman anlamına geliyordu. Güney Mezopotamya'da özellikle Dicle ve Fırat gibi nehirlerin oluşturduğu suyolunda teknelerin yanaştığı limanların adıydı Karum. Zamanla bu liman, malların depo edildiği, alışverişin yönetildiği ticari bir mahalleye dönüştü.

Karumlar dışında ayrıca ticaret istasyonu olarak çevrilen wabartum adında küçük boyutlu, ama çok sayıda ticaret merkezleri ya da pazarlar da vardı.

Asurlular Anadolu'da adları bilinen çok sayıda Karum ticaret merkezlerini kurdular. Bunların içinde Karum Kaniş ya da bir başka deyişle Kültepe Karum'u diğerlerini kontrol eden merkez durumundaydı. Burası doğrudan doğruya Asur'a bağlıydı.

Asur'dan getirilen mallar birkaç farklı yol izliyordu. Bunlar çoğunlukla ya Asur, Diyarbakır, Malatya ya da Asur, Şanlıurfa, Adana, Gülek Boğazı üzerinden Kayseri Kaniş'e ulaştırılıyordu. Getirilen mallar "kara" lakaplı 200-250 eşekten oluşan uzun kervanlar şeklindeydi. Normal bir kervan en fazla 14 eşekten oluşmaktaydı, ama güvenlik açısından bu küçük kervanlar birleşip büyük bir konvoy oluşturuyorlardı. Çünkü aradaki mesafe 1.000 km kadardı ve kervanlar bunu gidiş dönüş olarak ancak 3 ayda tamamliyordu. Kervanlar Asur'dan, giysi ve kumaş gibi tüketim mallarıyla Afganistan'dan aldıkları

Kültepe Karumu

Asurlular Anadolu'da adları bilinen çok sayıda Karum ticaret merkezlerini kurdular. Bunların içinde Karum Kaniş ya da bir başka deyişle Kültepe Karum'u diğerlerini kontrol eden merkez durumundaydı. Burası doğrudan doğruya Asur'a bağlıydı.

kalayı getirip, Anadolu'nun yerli halkına gümüş ve altın karşılığında değiş tokuş olarak satmaktaydılar. Tüccarlar Asur'a geriye dönerken Anadolu'da bol bulunan Bakır, tahıl ve altın götürüyorlardı. İyi kalite bakırın 70 kilosu bir kilo gümüşe eş değerd. Altın ise gümüşten 8 kat daha değerliydi. Ancak bu sıralarda Amutum adı verilen bir başka metal gümüşten 40 kat daha değerliydi. Bu değerli metalin o sıralar yeni bilinen demir olduğu sanılıyor. Kolonileri'nin temel işlevi, Asur Krallığı'nın ihtiyacı olan bakırı Anadolu'dan Asur'a aktarmaktı. Çünkü bu çağda insanlık Tunç Çağı'nı yaşıyordu. Krallar ve ülkeler için tunca sahip olmak yaşamsal bir sorundu. Tunç Çağı'nın sonrasında ise, Demir Çağı başlamıştı.

SAVAŞ YERİNE TİCARET

Savaşçılığıyla bilinen Asurluların bu madenleri elde etmek için, savaş yerine ticaret yaparak alması insanlık tarihi açısından çok yeni bir gelişim sürecine işaret ediyor. Asurlu tüccarlar getirdikleri malları Anadolu'nun yerli halkına kredili olarak da veriyorlardı. Üstelik, yıllık yüzde 30 ile yüzde 180 gibi çok yüksek faiz uyguluyorlardı. Herkesin elinde altın ve gümüş madenleri olmadığından halk malları krediyle alıyor, borcun teminatı olarak da tarladaki ürün gösteriliyordu. Hasadın kötü gitmesi durumunda Asurlu tüccar, borca karşılık olarak, aileden birini köle olarak alıyordu.

Asurlu tüccarlar bu çağda giderek neredeyse tüm Anadolu halkını borca boğarak adeta köleleştirmişti. Yerel krallar ise Asurlu tüccarlardan vergi ve hediyeler aldıklarından bu duruma karşı kayıtsız kalıyorlardı. Ama bu yerel beylerin ve halkın, Asurluların yaptığı ticaretin bir sömürüye yol açacağı konusunda, büyük olasılıkla bir fikirleri yoktu.

Benzer biçimde Asurlular da, elde ettikleri bu büyük ekonomik gücü, ülkenin siyasi durumu ya da yönetimine etki edip ülkeyi ele geçirmek yönünde kullanmamışlardı. Olasılıkla, onlar da henüz bu gücü siyasi baskı aracı olarak kullanmayı bilmiyorlardı. Çünkü kurdukları bu sömürü düzeni, bir gece ve özel olarak çıkarılan bir yangınla sona erdirildiğinde tüccarlar da Asur krallığı da bir karşı atakta bulunmadı.

Höyükte yapılan araştırmalara göre Asurlu tüccarların yerleştiği aşağı kent, Kaniş Karumu M.Ö.1835-1945 yılları arasında var olmuştu. Buna göre Asur Koloni Devri yüzyıldan biraz daha fazla bir süre varlığını sürdürmüştü.

Bu kısa dönem insanlık tarihindeki ilk uluslararası ticaret ve ilk ekonomik sömürgeleştirme olarak biliniyor. Ama bu düzenin Anadolu'ya bazı özel ve önemli katkıları da olmadı değil. Örneğin bu sayede yazı ilk kez Anadolu'ya girmiş oldu. Ayrıca Asurlu tüccarlar yazıyla birlikte mühür kullanma alışkanlığını da getirmişlerdi. Böylece mühür yapma sanatı da Anadolu'da gelişme gösterdi ve giderek yerli bir tarz ortaya çıktı. Bir diğer faydası Anadolu halkının, Asurlular gibi ticaret

Aşağı kent Karum'da evler ve içlerindeki ocak, fırın ve küp gibi ayrıntılar. Bir de banyo küveti.

yapmayı öğrenmesi oldu. Tabletlere göre, Karum'un son döneminde burada yerli tüccarlarla Asurlu tüccarların yan yana yaşadıkları ve ticari ilişkiler içinde oldukları anlaşılmış.

Bu durum Anadolu halkının da ticarete katılması açısından olumlu bir gelişme gibi görülebilir; bir bakıma da öyledir. Ancak Tahsin Özgüç gerçeğin bir başka yönünü de açıklıyor: "Sayıları az olan yerli tüccarlar, Asurlu meslektaşlarından farklı olarak, büyük girişimci, büyük sermaye sahibi değillerdi. Onlar daha çok Asurlular'a gerekli şeyleri sağlayan tedarikçilerdi."

Bunun en iyi örneği, Asurluların kendi aralarında yaptığı iş anlaşmaları ile yerli tüccarlara yaptığı anlaşmalar arasındaki farklılıklarda görülüyor. Anlaşmalar hep yerlilerin aleyhineydi. Örneğin Asurlular'ın yerlilere borç para vermesi durumunda faiz oranları yükselmekte ve vadeler kısalmaktaydı. Öyle ki, faiz oranlarının yüzde 130'a kadar çıktığı oluyordu.

Savaşçılığıyla bilinen Asurluların bu madenleri elde etmek için, savaş yerine ticaret yaparak alması insanlık tarihi açısından çok yeni bir gelişim sürecine işaret ediyor.

Karum bölgesi evlerinden ayrıntı ve bir fırın. (Üstte)

Kültepe sitadel höyük bölümünden bir başka sarayın görüntüsü. (Ortada)

ASUR TÜCCARLARININ YERLEŞME ALANI: KARUM

Kültepe'ye ilk gelişinizde, gezi höyük alanından başlıyor. Ancak aşağı kent Karum'da yaşanan olaylar çok özgün ve belirleyici olduğundan kaynaklar, önce Kültepe Karum'u anlatıp sonra Kültepe Höyük alanına geçiyor. Biz de şimdi aynı yolu izliyoruz.

Aşağı kent / Karum alanı üst üste dört yapı katmanından oluşmuş. En eski yerleşmelerin bulunduğu ve başlangıç katmanı olan IV. ve III. katlarda henüz kazı yok, bilinmiyor. Anadolu'da Asur Kolonileri Çağı olarak anılan evre, M.Ö. 1945-1835 yılları arasında ve II. katmanda ortaya çıkıyor.

Bu II. katmanda evler, sokak ve meydanlar çevresinde, birbirine yakın yapı toplulukları şeklinde bulunuyorlardı. Evlerin temelleri taş, duvarları ise kerpiçle örülmüş, yapı malzemesi olarak da ahşap kullanılmıştı. Evler, dönemin ölçülerine göre oldukça genişti, 3-4 hatta 5-6 odayla büyük bir hol bulunuyordu. Bu odalar farklı özelliklere sahipti. Örneğin, kil tabletlerin saklandığı bir arşiv odası, oturma ve yatak odaları hatta mutfak ve kiler odaları bile vardı.

Bu katman büyük bir yangınla ve bütünüyle yanmıştı. Bu sırada insanların yalnız üzerindekiyle kaçıp canlarını zor kurtardıkları anlaşılıyor. Öyle ki, bütün ev eşyaları, çanak çömlekler, hayvan biçimli içki kapları ve heykelcikleriyle adeta ileride arkeologların ortaya çıkarması için saklanırcasına bırakılmıştı. Bu kültür katmanındaki evler bir ya da iki katlıydı ve burada toplam 15 bin tablet ile tablet zarfı ele geçmişti. Aşıklı ve Çatalhöyük'teki gibi ölümler kendi evlerine gömülmüş olduklarından yanlarında ölü hediyeleriyle birlikte bulunmuşlardı. Zengin hediyelerle dolu olan bu taş sanduka mezarlar, kazı sırasında kentin bütün mahallelerinde ortaya çıkarılmıştı.

II. yapı katmanında, nedeni bilinmeyen bu yangından sonra, bu tabaka yaklaşık 40-50 yıl süreyle terk edilmişti. Ancak M.Ö. 1800 yıllarında aynı ırktan gelen insanlar, bu yangın molozu üzerine ve 1B olarak adlandırılan tabakayı yeniden kurdular. Bu yeni kentin Babil Kralı Büyük Hammurabi dönemi ile çağdaş olduğu, kazılar sonucunda anlaşılmış.

Bu tabakada evler birbirine çok yakın biçimde inşa edilmişti ama evlerin planları daha geniş ölçekli ve oda sayıları da daha fazlaydı. Büyük odalı ve geniş kilerli evlerin sayısı oldukça fazlaydı. Yazılı belgelerin az olmasına karşın bu yapı katmanında da, II. katmandaki kadar varlıklı bir yaşamın geçmiş olduğu anlaşılıyor.

Ancak ne yazık ki, burası da benzer biçimde büyük bir yangınla son bulmuştu. Ama bu yapı katmanında taş kullanımı daha fazla olduğundan yangın öncekine göre daha az etkili olmuştu. Her iki tabakada da Karum yerleşmesi 2000-2500 metre çapında bir surla çevrilmişti. Ama bu ikinci yangından sonra Karum Kaniş önemini bütünüyle yitirdi ve bir yıkıntı olarak terk edildi. Böylece Anadolu'da Asurlularla beraber, Asur dili ve çivi yazısı da ortadan kalktı. Kültepe Höyüğü (Kaniş): Yerli Halk ve Kaniş Beyleri, Kaniş olarak adlandırılan höyükte yerleşmişti. Ama sonraları Asurlu tüccarlarla yerli halk arasında evlenmeler ve ticari ilişkiler or-

taya çıkınca, yerli halktan insanların da Asurlar'ın yaşadığı Karum'a yerleştiği oluyordu.

Yazıyı bilen Asurlular'ın üretim, ticaret, bilim, teknoloji ve sanatsal açıdan daha gelişmiş bir toplum oldukları anlaşılıyor. Belki bu nedenle Asurlular tabletlerinde yerlilere dilsiz, akılsız ve barbar anlamına gelen nu'aum diyorlardı. Yerli halk borçlarından dolayı Asurlu tüccarlar tarafından sık sık köle olarak da kullanılıyordu. Tahsin Özgüç de, bu sözcüğün aşağı kent (Karum) hem II. tabaka, hem de 1B tabakasındaki metinlerde kullanılmış olduğunu belirtiyor.

Kültepe Höyüğü ise Kalkolitik Çağ'dan (M.Ö. 4. bin) başlayarak Roma Çağı'nın sonuna değin yerleşim yeri olarak kullanılmıştı. Kalkolitik'ten daha sonraki Erken Tunç Çağı'nda da (M.Ö. 2500-2000) Anadolu'nun en önemli yerleşimlerinden biri oldu. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1950-1850) ise Kültepe Kanış Krallığı'nın başkentiydi. Prenslar burada, höyükteki surlar içinde kalan büyük saraylarda yaşıyorlardı. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan (M.Ö. 1950-1850) sonra Kültepe siyasi ve ekonomik merkez olma özelliğini yitirdi.

Geç Hitit Dönemi'inde özellikle M.Ö. 1000 yılından sonra Kültepe, Asurluların Tabal Krallığı olarak adlandırıldığı ül-

kenin önemli bir kentiydi. Helenistik ve Roma Dönemi'nde ise Kültepe, savaşlar nedeniyle epeyce hırpalanmış bir kent olmasına karşın Kapadokya'nın önemli höyük-kentlerinden biriydi. Bu dönemde Kayseri yeterince gelişmemiş olması nedeniyle Kültepe'nin gerisinde kalmıştı. Sonraki dönemlerde ise Kültepe silindi ve Kapadokya'nın merkezi Kayseri oldu.

GENEL ÇERÇEVESİYLE MİMARİ

Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Kültepe höyüğünü her yönden etkileyen bir dönem olarak karşımıza çıkıyor. Tahsin Özgüç, bu çağı yaklaşık 250 yıl olarak veriyor. Daha kesin bir tarih vermek gerekirse, Ticaret Kolonileri Çağı aşağı kent II. yapı katı için M.Ö. 1945-1835 yıllarını, 1B yapı katı için de M.Ö. 1800-1730 yıllarını veriyor hoca.

Yazılı belgelere göre II. ve 1B yapı katları kendi döneminin gelişmiş birer ticaret merkeziydi. Tahsin Özgüç eski dünyanın ilk büyük ticaret merkezi olarak tanımladığı bu dönemlerdeki yapılarının her ikisinde de mimari bakımdan bir fark olmadığını belirtiyor.

Görülen bazı ayrıntıların ise, iki dönem arasındaki 35 yıllık bir boşluktan kaynaklandığı belirtiliyor. Ama ticari açıdan bu iki dönem Karum kenti arasında gerçekten bir fark vardı. Asurlular II. dönem süresince Anadolu ticaretinde egemendiler. Bu döneme ait yaklaşık 20 bin tablet bunu açıkça gösteriyor. Karum II. döneminden sonraki 35 yıllık kesintinin ardından gelen Karum 1B döneminde önemli değişiklikler olmuştu. Bunların başında Asurluların ticaretteki etkinliğinin azalıp yerli halkın ticarete katılmasıydı. Böylece ticaret doğrudan Asur'a bağlanmak yerine, tedarikçi de olsa Anadolu'ya yönelmişti. Ama tablet sayısı azalmıştı, bu dönemde bulunan tabletler 560 kadardı.

Karum aşağı kent evleri ve ayrıntılar.

Asurlular II. dönem süresince Anadolu ticaretinde egemendiler. Bu döneme ait yaklaşık 20 bin tablet bunu açıkça gösteriyor.

Kültepe sitadeldeki saraydan ayrıntılar 3 ve 8 nolu odalar.

Aşağı kentte evler ve üzeri taşlarla örtülmüş atık su kanalı. (Altta)

Karum'un sonuncu yapı katı olan 1A evresi ise, 1B yapı katının tahribi sonrası ile Eski Hitit Devleti'nin kuruluşu arasında kalan ve kısa süre varlığını korumuş olan kısa evreyi gösteriyor. Bu nedenle II. ile 1A ve 1B yapı katları binaları, yapım tekniği ve planları birbirine benziyordu. Tahsin Özgüç bunu, Koloni Çağı'nda yerel farklar dışında bütün Anadolu kentlerinde birbirine benzeyen Anadolulu bir yapı tarzının egemen olması şeklinde özetliyor. Karum II. yapı katı binalarında taş temellerde kullanılıyordu. Odaların tabanı sıkıştırılmış topraktı. Ama bazı evlerde dar ve uzun odalar ile merkezi salonun yarısı taş döşeliydi. Çünkü evin bu taşlı bölümleri, en

çok su kullanılan yerlerdi. Buraya taş döşenmesi, büyük olasılıkla o çağda nemi önleyen bir düzenek gibi tasarlanmıştı.

Ayrıca taş temelin iç ve dış kenarlarına çift sıra halinde konulan yatay ağaçların üzerine dikey ağaç dikmeler yerleştirilmesi de çok tipikti. Bu ağaç dikmelerin iki temel görevi vardı. Birincisi çatıyı taşımak, böylece zayıf kerpiç duvarlarda çatı baskısını azaltmak. İkincisi de, binanın ikinci katını bu ağaç dikmeler üzerine inşa etmek. Bu katları zayıf katlar olarak düşünmek gerekiyor. İkinci katlarda yaşam belki keyifliydi, ama yangın olasılığı fazlaydı. Çünkü burası ahşaptı ve taşınır ocaklarla ısıniyordu.

Evlerdeki asıl ilginç yan, ana caddeye bakan duvarda giriş kapısının varlığına karşın, henüz pencerelerin bulunmamasıydı.

Karum'un II. ve 1A, 1B dönemi evlerinin planlarına bakınca, bunların basit dikdörtgen ve iki odalı yapılar olduğunu görüyoruz. Ama dönemin en yaygın evleri üç odalı, çoğu iki katlı ve 70-90 metrekare boyutundaydı. Evlerde, iki katlı olsalar bile yaşam alt, giriş katında ve özellikle ocak, fırın ve tandırın bulunduğu odada geçiyordu. Bundan yörede iklimin genelde soğuk olduğunu ve evlerin de bu nedenle çok sayıda ocakla (mangal) ısıtıldığını anlıyoruz. Evlerde farklı bir fırın ve ocak düzeneği bulunuyordu. Çoğunluğu at nalı biçiminde ve taşınabilir ocaklardı.

Kazı Başkanı Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu bu taşınabilir ocakların dışarıda, avluda yakılıp eve kor olarak getirildiğini düşünüyor. Bu at nalı biçimli ocaklar, yan yana iki tane ve biri biraz daha büyük olabiliyordu. Küçük ocak küçük boy kaplar, diğerinin de büyük boyutlu kaplar için uygun olduğu düşünülüyor. Bunların dışında çoğu evde mutlaka bir fırın ve bir ya da iki tandır bulunuyordu. Ayrıca ateş korlarını diğer odalara taşıyan küçük mangal ve maltızlar da vardı.

Evlerde kullanılan su kuyulardan çekiliyordu. Ama gerçekten şaşırtıcı bir durum ise ev halkının, içinde oturak yeri olan banyo küplerinde yıkanmış olmalarıydı. Her ailede bir ya da iki banyo küpünün olması, bu dönemin yıkanma kültürünün geliştiğini kanıtıyor.

Kültepe'de de ölümlerin evlerin tabanları altına gömüldüğünü izleyebiliyoruz. Burada çocuk ve yetişkinler taş sandukalar, küpler ya da toprağa kazılan çukurlar içinde gömülüyorlardı. Bugün bunlardan zengin gömü hediyeleri çıkıyor.

Karum II. ve 1B tabakalarının oluşturduğu kent dokusu ise, karmaşık denilebilecek bir yapıdaydı. Binalar dört ya da altılı ev kümeleri şeklinde mahalleler oluşturuyordu. Bazı binaların kendine özgü duvarları vardı, diğerleri ise yanındaki evin

duvarına yaslanarak ortak duvarlara sahipti. Ama her iki halde de mahalledeki binaların duvarları birbirine bitişik olarak inşa edilmişlerdi. Bu bitişik düzenin içindeki evlere girişler damdan, cephesi caddeye bakan evlerde ise giriş kapıdan sağlanıyordu. Bu mahalle kümelerinin arasında sokaklar ve meydan olarak kabul edilen açıklıklar da bulunuyordu.

Karum'un sokakları toprak ya da taş döşeliydi. Taş döşeli sokakların iki yanında kaldırım olarak yorumlanan, tek sıra düz taşların dizilmesiyle oluşan bir kenar hattı vardı. Bu tek sıralı hat, günümüz kaldırımlarının belki ilk atası sayılabilir.

Ama daha çarpıcı olan özel bir uygulama ise, bu tek sıra taş döşeli hat, Tahsin Özgüç'e göre kaldırım taşı olarak yorumlansa da, gerçekte altından geçen atık su kanalının üstünü örtmekteydi. Bütün bunlar ve sokakların bir arabanın geçeceği genişlikte yapılmış olması kentleşmenin evrimleşme süreci açısından oldukça tutarlı örnekler sayılıyor.

Ama sokağın evlerin biçim ve duruşuna göre ayarlanmış olması sürecin henüz başında olduğumuzu gösteriyor. Bu süreci, Aşıklı ve Çatalhöyük ile karşılaştırdığımızda yine bir başka ilginç gelişmeye daha tanık oluyoruz. Meydanlara ve boş alanlara çöp çukurları açılmış olduğu izlenebiliyor. Çanak çömlek kırıkları ve kemikler hala sokağa atılıyor. Ama halk çanak çömlek kırıkları ve kemikleri çöp olarak değil, sokaklarda yağışlardan sonra oluşan çamura karşı bir destek önlemi olarak atıyorlardı.

KANIŞ SARAY VE TAPINAKLARI

Kültepe'de yerli halkın yöneticileri Kültepe höyüğünde, ama arkeologların Sitadel dedikleri İç Kale'de yaşıyorlardı. İç Kale, bulunduğu höyük alanından yaklaşık 5 metre daha yüksekteydi. Bulduğu yer höyüğün doğu kenarına yakındı ve 130 m. çapındaki bir alana sahipti. Yapılan kazılar sonrasında İç Kale'nin Karum'un II. ve 1B yapı katları dönemiyle eşzamanlı olan surları ve içinde saray kalıntıları ortaya çıkartılmıştı. Burada ayrıca iki tapınak binası, bir depo binası ve yine bir saray bulundu.

Bunlardan Geç Saray adında olan 110 x 120 metre ölçülerindeydi. İki katlı olduğu anlaşılan sarayın en önemli özelliğinin odaların merkezi bir avlu etrafında toplanmasıydı. İkinci katta ise kralın haremünün bulunduğu ifade ediliyor. Bir Anadolu klasiği sayılan bu avlulu plan ilk kez burada görülmüş.

Çıkan tabletlerden anlaşıldığına göre bu saray, gümrük benzeri önemli bir işleve sahipti. Kervanların Asur'dan getirdiği mallar, doğrudan bu saraya indirilip vergileri hesaplanıyordu. Malların satışına, bu vergiler ödendikten sonra ancak izin veriliyordu.

Karum bölgesindeki evlerden bir başka görüntü.

Eldeki metinlerden anlaşıldığına göre, bu saray Kuşşara Kralı Anitta'nın babası Pithana'nın bir gece baskınıyla ele geçirdiği Neşa'yı (Kültepe'nin Hititçe adı) tahrip etmeden içinde yaşadığı saraydı. Saray, baba Pithana'dan sonra oğlu Anitta'nın da ikametgahı olmuştu. Büyük Kral Anitta, bilindiği gibi Hititlerin ilk ve efsanevi kralıydı.

Sonuçta sarayın, Anadolu saray mimarisi açısından bir temel taşı olma özelliğini taşıdığı belirtiliyor. İç Kale'deki bir diğer saray da Eski Saray adıyla anılıyor. Burası Geç Saray'ın altında ve bundan farklı olarak üç binadan oluşmuş. İç Kale'deki bir üçüncü saray kalıntısı da Güney Taraça Sarayı adı verilmiş olan saraydı. Uzunluğu 90 metre olan bu sarayın özelliği, bir koridorun ve tabanı taş döşeli geniş bir avlunun iki yanında ki, iki ayrı kanattan oluşmasıydı.

Bu sarayın, diğerleri gibi belli plana göre inşa edilmemiş olduğu anlaşılıyor. Arkeologlar bunun Anadolu'da yeni bir saray tipini temsil ettiğini ifade ederek, Anadolu'ya özgü olduğunu ve mimarlık tarihine Anadolu'dan bir katkı olduğunu ifade ediyorlar.

Kültepe Kaniş'te iki adet de tapınak kazısı yapılıyor. İç Kale dışındaki bu tapınakların boyutları ifade edilenlere göre birbirlerine yaklaşık. Boyutlar, ortalama 27x22 metre. Tapınakların köşelerinde burç benzeri dört köşeli çıkıntılar bulunuyor. Taş temelli bu tapınakların, kuzey ve güney cephe duvarları çift katlı yapılmıştı. İki duvar arasında yaklaşık 3x10 metre boyutunda uzun birer boşluk ya da oda bulunuyordu. Benzer biçime köşelerdeki dörtgen kule ya da burçların içleri de yine boş oda gibi inşa edilmişti.

Tahsin Özgüç, bu çağlarda Anadolu ya da Yakındoğu'da bu plana göre yapılmış tapınakların varlığının bilinmediğini,

Karum'un sokakları toprak ya da taş döşeliydi. Taş döşeli sokakların iki yanında kaldırım olarak yorumlanan, tek sıra düz taşların dizilmesiyle oluşan bir kenar hattı vardı. Bu tek sıralı hat, günümüz kaldırımlarının belki ilk atası sayılabilir.

Karum'da bir cadde ve her iki yanına dizilmiş evler.

"Arazinin yapısı nedeniyle atık su kanalları ve sokaklar batıya eğimli şekilde yapılmışlar."

"ama bu eski Anadolu geleneğinin, galerili geniş avlular içinden yükselen Urartu tapınaklarında da sürdürülmüş olmasına şaşmamak gerektiğini" vurguluyor.

KÜLTEPE, DOĞAL KONUM VE DOĞAL İKLİMLENDİRME İZLERİ

Yuvarlak yapısı nedeniyle Kültepe için kolay bir yön tayini vermek güç. Yaklaşık olarak Kültepe, Kayseri'nin kuzeyinden başlayıp Sivas'a kadar uzanan ve içinden Kızılırmak'ın da aktığı bir ovanın ortasında, ama Kayseri il sınırları içinde yer alıyor. Kültepe'nin bulunduğu alandan Kızılırmak'ı görmek mümkün değil, arkada tepeler var.

Kültepe'nin ovada yaklaşık kuzey-güney yönünde bulunduğu söylenebilir. Höyüğü ve aşağı kenti gezdikten sonra, Kazı Başkanı Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu'nu ziyaret ediyoruz. Kendisi höyüğün doğal konumu ve iklimlendirmesi konusunda ilkin şunu vurguluyor:"Bütün Anadolu höyüklerinin kuzeyi yüksektir, yani güneye bakar. Ama Kültepe'nin kuzeyi köylülerce tahrip edildiğinden yok olmuş. Güneyi ise hem bu nedenle, hem de surdan dolayı daha yüksek duruyor".

Prof. Kulakoğlu sonra höyüğün kuzeydoğusunda Sivas'ın Gemerek ilçesi olduğunu söylüyor. Buranın kışın zaman zaman -40 dereceye düşen ısıyla Türkiye'nin en soğuk yeri olduğunu ve soğuk ve sert rüzgarların buradan geldiğini belirtiyor.

Kültepe'de rüzgarların kış sonunda batıdan ve Erkilet yönünden de geldiği biliniyor. Ama bu yönden daha çok yağmur ve kar geliyor. Kültepe'nin güneyinde ise ünlü Erciyes Dağı bulunuyor, ama bu dağın Kültepe iklimi üzerinde doğrudan etkisi yok, çünkü çok gerilerde kalıyor. Kızılırmak höyüğün kuzeyinden geçiyor, ama arada, özellikle Güneşli beldesi çevresindeki yüksek tepeler batıda Erkilet'e kadar uzanıyor.

Bu tepelerin höyüğün kuzey-kuzeybatısında belli bir koruma seti oluşturduğuna hiç kuşku yok.

YEREL MİMARİ VE İKLİSEL KÜLTEPE BAĞLANTISI

Bütün bu coğrafi koşul ve rüzgarların mimariye yansıdığı çeşitli uygulamalar elbette var. Kazı Başkanı Prof. Kulakoğlu, kazıdaki binaların özelliklerini, çevredeki irili ufaklı yerleşimlerdeki evlerin çeşitli özellikleriyle karşılaştırmış.

Vardığı sonuç bölgenin Kayseri, Niğde, Aksaray, Yozgat ve Çorum gibi kentlerinde yapı tarzının temelde değişmemesi olmuş.

Örneğin Kültepe'ye komşu bu kentlerin kırsalında halen yüksek yapı yapılmadığı gözlenmiş. Prof. Kulakoğlu bunu, "Çünkü aksi halde hem ısıtamazlar, hem de rüzgara karşı direnç sağlayamazlar" şeklinde yorumlayıp bir anısını anlatıyor: "Kazılara ilk başladığımızda Çorum yöresinden işçilerimiz vardı, bunlar için mutfak yaptırıldı. Bir de baktık ki, tıpkı Kültepe ve Karum'daki evler gibi inşa ediyorlar. Yüksek olmayan basık bir yapı yaptılar. Kapılar ve pencereler oldukça küçüktü. Öyle ki, kapıdan eğilerek girilebilen bir mutfak yapmışlardı. Hepsini binlerce yıl önceki Kültepe evlerinin aynısıydı. Bu gerçekte aynı coğrafyada ve benzer iklim koşullarındaki insanların binlerce yıl sonra bile aynı tepkileri vermesinden başka bir şey değildi."

Kazı Başkanı Karum evlerinde kapı yüksekliğinin 1.60 metre, çatı yüksekliğinin de 2.05 metre olduğunu belirtiyor. Kültepe gibi rüzgarlı ve soğuk bir iklimde çatı yüksekliğinin düşük olması önemliydi. Binlerce yıl önce Kültepe ve Karum'da da yapılar böyle yapılmıştı.Yörede günümüzde de benzer yöntemin kullanılmış olması önce şaşırtıcı geliyor, ama değil. Çünkü iklim koşulları ve coğrafya çok değişmiş değil.

Kazı ekibi ayrıca yöredeki bazı köy evlerinin dam ya da çatılarında yaklaşık 45 derece açılı pencereler görmüşler. Kazı Başkanı Karum kazı alanında da, bu tarz pencerelerin kullanılmış olabileceğini düşünüyor.

Prof. Kulakoğlu, bu konuyu şöyle açıklıyor: "Köylerdeki damda dışa açılan bu pencereler doğrudan gökyüzüne açılmıyor. Alana açılıyor ve sağa sola döndürülüyor. Bunun amacı, rüzgarın esiş yönünden de yararlanarak, içerdeki dumanı hızla çekip, dışarı atmak."

Prof. Kulakoğlu'nun bildirdiğine göre; "Kültepe'de seyyar ocaklar ve mangallar vardı. Bunlar ısınma ve yemek pişirmek için kullanılıyordu. Taşınabilir ocaklarla dışarıda yakılan kolları içeriye getiriyorlardı. Daha önce de söylediğim

gibi evlerin yüksekliği düşük olduğundan içerde ateş yakılamazdı, çünkü böyle bir durumda içerde büyük bir duman ve havalandırma sorunu yaşanırdı.”

Kültepe evlerindeki fırın ya da ocakların bir bacaya bağlanıp bağlanmadığı henüz kesinleşmemiş. Çünkü Kazı Başkanının dediği gibi, 4500-5000 yıl öncesine dayanan Kültepe'nin şimdiye kadar belki yüzde biri ancak kazılmış.

Örneğin kendisi mekanların üst yapıları hakkında bilgi olmadığını ve henüz pencere seviyesine bile gelinmediğini açıklıyor. Oysa bölgedeki evlerde pencereler incelendiğinde dıştan içe doğru genişleyerek yapılmışlar. Bu tarz pencereler ışığı neredeyse yüzde 100 yansıtıyorlar. Prof. Kulakoğlu bu konuda, pencerelerin insan boyunun yüksekliğinde ve tavana doğru yapıldıklarını belirterek; “bunun havalandırma ve ısıtma için en uygun biçim olduğunu” ifade ediyor.

BİR KENT İKLİMLENDİRMESİ Mİ VAR?

Kültepe aşağı kentte (Karum'da), şehircilik açısından da çok önemli ve şaşırtıcı bir iklimlendirme uygulaması ortaya çıkmış. Daha önce de belirttiğimiz gibi yolların altında atık su kanalları inşa edilmiş. Buna yağmur sularının drenajı da dahil. Arazinin yapısı nedeniyle atık su kanalları ve sokaklar batıya eğimli şekilde yapılmışlar. Anımsatmak gerekirse, Kızılırmak bile batıya doğru akıyor. Bir başka önemli veri de etkili yağışların batıdan gelmesi. Böylece sokaklar yağmuru doğrudan alırken, birbirine adeta bitişik olan evler yağmuru yandan ve korunarak alıyor.

Ama bu durumda özellikle toprak sokaklar çamur içinde kalıyordu ve halk, yollar ve evlerin önü bataklık olmasın diye yola seramik kırıklarını atıyordu. Böylece Prof. Kulakoğlu'nun da vurguladığı gibi evlerin dibinde bir subasan hattı oluşuyordu ve bu da yağmur suları sele dönüştüğünde evlerin önünde, suyun girmesini engelleyen bir koruma hattı sağlıyordu.

Diğer taraftan, özellikle höyükte yangın alanları kerpiçlerin aşırı ısıdan erimesi nedeniyle sarı kızıl renk almışlar. Bölgede toprağın içinde demir ve silika bulunuyor, şiddetli yangının ısı bunları eritince kerpiçler adeta içinde metal alaşım tuğlalara dönüşmüşler. Bunu yanmış bina ya da saraylarda kısmen de olsa izlemek mümkün. Bu demir ve silika karışımı kerpiçler yangın karşısında fazla direnç sağlamamış, ama yangın öncesi binayı daha bir sağlamlaştırdığı ve neme karşı dirençli kılmış olduğu rahatça söylenebilir.

Bu kerpiçler yapım sırasında iki sıra olarak kullanılmıştı, bu da 60 cm. kalınlığında bir duvar sağlıyordu. Ama Kazı Baş-

kanı duvar kalınlığının saraylarda, 4.5 metreye kadar çıktığını söylüyor.

Bu evlerin çatıları ise sal taşları denilen geniş yassı taşlarla kaplanıyormuş. Yöredeki eski evlerin çatılarında da yine sal taşları var. Yağmur ve içerdeki ısıyı tutmak için oldukça etkili bir yöntem. Bu uygulama yöreye özgü ve bölge dışında pek uygulanmıyor. Günümüzde yörede çatılar sal taşlarıyla kaplanmıyor, çünkü çökme olasılığı çok fazla. Bütün bunları ve yazamadığımız bir çok uygulamayı kentin tümüyle iklim ve doğa koşullarına karşı özellikle doğal bir iklimlendirme çabası olarak değerlendirmek mümkün.

Kültepe gezimizi burada bitiriyoruz. Doğrusu Kültepe kendisini ziyaret edenlere çok şey öğretiyor. Çünkü Anadolu tarihi zamanın izi sürülerek okunduğunda açık bir bilim üniversitesi gibi...

Öyle ki, Aşıklı'dan Çatalhöyük'e doğru insanın avcı toplayıcı bir yaşam ve ekonomiden nasıl yerleşime geçip tarım ekonomisine girdiğini izledik. Kültepe'ye geldiğimizde tarım ekonomisinin yetmediğini, ama onun rekabetle aşılabildiğini gördük. Kültepe'nin bir parçası olan Karum ise bu rekabeti başaranların tarım ekonomisinden, yeni teknolojiler üretmeyi amaçlayan uluslar arası ticarete nasıl geçtiğini adeta önümüze sermişti. Bu da bakır ile kalayın karışımı olan tuncun üretimini amaçlayan yeni bir endüstri teknolojisiydi. Ama bu acımasız bir süreçti ve Anadolu halkı yazıyı öğrenmiş olmasına karşın ne yazık ki, sömürge haline gelmekten kurtulamamıştı. Oysa Kültepe halkı tam kaybederken bunu aşmayı başardı. Bu süreci ve yanıtlanmamış birçok sorunun yanıtını daha kolay bulmak için.

Kültepe'yi mutlaka bir kez de yerinde ziyaret ederek görün.

Kültepe höyükte yangın sonrası erimiş kerpiçler ve içlerindeki renkli mineraller.

KAYNAKLAR

1. AKTÜRE, Sevgi, “Anadolu’da Tunç Çağı Kentleri”, TVY Yay., İstanbul - 1994.
2. AKURGAL, Ord. Prof. Dr. Ekrem, “Hatti ve Hitit Uygarlıkları”, Yaşar Vakfı, İzmir-1995.
3. ÖZGÜÇ, Tahsin, “Kültepe-Kaniş/Neşa”, YKY, İstanbul-2005.
4. AKURGAL, Ord. Prof. Dr. Ekrem “Kültepe Kaniş, Asur Ticaret Kolonileri”, ARKEO ATLAS No2011/11, s.244-253. İstanbul-2011.
5. AKURGAL, Ord. Prof. Dr. Ekrem, “Anadolu Uygarlıkları”, Net Yay., İstanbul-2003.

HİTİT - KAPADOKYA ROTASI

HİTİT - KAPADOKYA ROTASI

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden sonra Hitit Dönemi (M.Ö. 2000-700) geliyor. Hitit Dönemi ile Kapadokya yapı ve yeraltı yerleşmeleri arasında doğrudan ve açık seçik bir bağlantı pek yok. Ama Kapadokya'daki yeraltı yerleşmelerinin ilk başlangıcı, bazı araştırmacılar tarafından Hititler ve onların kale surlarının altındaki toprak içi alt geçitlere kadar uzatılıyor. Toprak altındaki bu geçitlere şimdi potern deniliyor. Hitit kazıları başından beri Almanlar tarafından yapıldığı için, bunlara da Almanca ad verilmiş. Biz de bu küçük bağlantı nedeniyle Hititler'in ünlü başkenti Hattuşaş'dan başlayıp doğruca Kapadokya'ya uzandık.

Hititler'den sonra ilkin Urartu'ya bağlanmak gerekiyordu. Ama İlk Çağ'ın büyük mimar mühendislerini yetiştirmiş olan Urartu'yu Kapadokya'ya bağlamak kesinlikle olanaksız olduğundan Urartular'ı ve diğer önemli Hitit merkezlerini, olası bir ikinci kitaba bırakıp yolumuza devam ettik.

Hititler, özellikle Klasik Devir (Helen-Roma) öncesinde Anadolu'ya ilk anıtsal mimariyi getiren toplum olarak biliniyor. Bu bağlamda temel bir yapı unsuru olarak taşı Anadolu'da mimariye ilk sokan da yine Hititlerdi.

Hititler döneminde yerleşimler giderek daha bir kent yapısına büründü. Bu kentler çoğunlukla şimdi höyük dediğimiz ve savunması kolay olan toprak tepelik ya da üstü düz doğal tepelerde kuruluyordu. Ayrıca Kültepe'de de gördüğümüz gibi bu kale kentler çift surla çevrilmişti. Böylece bir iç kale (kent) ile dış kale (kent) yapısı ortaya çıkmıştı. Surların önünde de daha alçak bir engelleme duvarı vardı. Bütün bunları Hititler'in başkenti Boğazköy, Hattuşaş'da kolayca izleyebiliyoruz.

Hattuşaş'da izlediğimiz bir başka özellik de surların altında ve toprağın içindeki alt geçitlerdi. Bu dönemde de kale ya da diğer yerleşimlerin iklim ve coğrafi koşullar dikkate alınarak yapıldığını izleyebiliyoruz. Özellikle Hattuşaş'ta deneysel olarak kazı ekibi tarafından bir bölümü Hitit döneminin özgün malzeme ve yöntemiyle yeniden yapılan kent surlarında bunu kolayca izlemek mümkün.

Kapadokya bölümündeki gezimizin konuları olan yerleşimlerde yaşam Bizans ve Hıristiyanlık dönemine, hatta Selçuklu ve günümüze kadar uzanıyordu. Ama tüm bu yapıları Hititlerle bağlantılı olan bir dönem içinde değerlendik. Çünkü yeraltı ya da yer üstündeki tuf kayalara oyulan bu yapıların her biri birer mühendislik anıtı da sayılsalar uygulanan teknolojiler, yaşam biçimi ve kullanılan yöntemler açısından büyük ölçüde daha eski dönemlere özgüydüler. Nasıl Hitit toprak altı geçitleri (potern) bir savunma, korunma, gizlice saldırma ve düşmanı şaşırtma gibi amaçlara yönelmişse; benzer yaklaşım ve amaçlar Kapadokya yeraltı yerleşimlerinde de fazlasıyla vardı.

HATTUŞAŞ, TARİHİN VE İKLİMLERİN İÇİNDEN GEÇEN KENT

Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşaş özellikle bizler için önemli bir kent. Örneğin günümüz Batı uygarlığının ilk temelini oluşturan Hititler döneminde, Anadolu tarihte ilk kez bir bütünlüğe kavuşmuştu. Ama başkent Hattuşaş, bugün bir yıkıntı halinde ve arkeologlar tarafından yavaş yavaş ayağa kaldırılıyor. Bizim bu uzun süreçte Hattuşaş'a yaptığımız son geziden çıkardığımız sonuç; Hititlerin yaptıkları hemen her şeyi doğaya uygun ve doğayla uyum içinde yaptıklarını kavramak oldu.

Hattuşaş'ın günümüze yapılmış, eski Hitit surlarının bire bir temsili kerpiç surlarının bir bölümü görülüyor.

Hattuşaş surları üzerindeki ünlü Aslanlı Kapı.

M.Ö. 2 binli yıllarla birlikte Kızılırmak Yayı içine yerleşen Hititler, insanlık kültür tarihinin büyük halklarından sayılıyor. Bölgede Hattuşaş adındaki kenti merkez yapan Hititler, büyük bir imparatorluk kurdular. Bu, insanlık tarihindeki ilk birkaç imparatorluktan biriydi.

Tarihleri heyecanlı, sürükleyici ve ibret dolu olaylarla dolu olan Hititlerin insanlık kültür tarihinin birçok ilkine imza atmış olmaları, onların önemlerini daha bir artırıyor. Biz de bu nedenle gezi rotamızı, şimdi Çorum ilimizin sınırları içinde bulunan Hitit başkenti Hattuşaş'a yöneltiyoruz.

BAKALIM BİLİNERİN DIŞINDA NELER GÖRECEĞİZ?

İlkin bu çağlardaki yaşamın temel yapısı ve görünüşünü kabaca ve kısaca anlatmak gerekirse, öncelikle insanlar dahil her canlının vahşi bir doğa ve kültür ortamında yaşadığını belirtelim. Öyle ki, insanlar bu çağda metalleri yeni yeni tanımaya başlıyorlar. Bu kişilerin gündelik işlerde kullandığı çoğu araç hala taş ya da pişmiş topraktan yapılıyor.

Yazı, Anadolu'ya Asurlular eliyle yeni gelmiş. Ülkede düzeni sağlamak için yazılı bir hukuk da yine yavaş yavaş ortaya çıkıyor. Ticaret bilinip yapılıyor. Krallar haraç türü bir vergi bile topluyorlar. Ama aralarındaki sorunları büyük ölçüde savaşarak çözmeye uğraşıyorlar. Askeri gücüne güvenen her ülke, bir diğerini hemen ortadan kaldırmaya çalışıyor. Bunun sonucu olarak insanları esir alıp köleleştirmek çok yaygın ve doğal. İnsanların oturdukları evlerin büyük çoğunluğu, mağara ve göçer barınağına göre, epey ileri bir aşama sayılan kerpiçten yapılmış. Bazı kerpiç yapılar ise, taş temeller üzerine kurularak, görece bir ileri adım daha atılmış oluyor. Böylece yaşam ve kültür yavaş da olsa ileri doğru kuşaktan kuşağa evrilmesini sürdürüyor.

HATTUŞAŞ'A DOĞRU

Her zamanki gibi bölgeye Batı Karadeniz üzerinden inmeyi tercih ediyoruz. Özellikle yaz aylarında ormanlar nedeniyle ortam, daha serin ve sevimli olduğu için... Rotamız Kastamonu, Osmancık ve Çorum yolunu izliyor. Çorum'dan itibaren, Hitit coğrafyası üzerinde olduğumuzu hemen algılıyoruz. Kenti Ankara-Sungurlu yönünde geçip, yaklaşık 80 kilometre sonraki Hattuşaş tabelasını kolluyor; bir süre sonra Hattuşaş yazısıyla birlikte Boğazkale yönüne dönüyoruz.

Temsili Hitit surlarının çeşitli açılardan görünüşü.

Belki de Hititlerin etkisiyle, bugün oldukça gelişen Boğazkale'den geçiyoruz. Köyün meydanında Hititleri betimleyen heykelimsi bir anıt bile var. Hemen sonra, Boğazkale düzlüğüne çıkınca, tepelere doğru tırmanan ve kayalıklar arasındaki Hattuşaş kenti kalıntıları önümüzde seriliyor.

Kent, çok eski bir kültür döneminden günümüze kaldığı için yalnızca yerdeki yapı temelleri fark ediliyor. Ama kentin önünde dikkati çeken başka bir yapı var. Taş temeller üzerine bütünüyle kerpiçten yapılmış ve dev boyutlarda diyebileceğimiz, Hattuşaş kentinin burç ve surlarının bir bölümü, hem de oldukça bakımlı olarak dimdik karşımızda duruyor.

Hattuşaş bugün, coğrafi koşullar ve arkeolojik nedenlerle Aşağı Kent ve Yukarı Kent diye iki ana bölüme ayrılarak geziliyor. Böylece yıkıntıların anlaşılması daha bir kolaylaşıyor. Aşağı Kent, daha eski bir dönemde kurulmuş. Üst sınırını güney-güneydoğu yönünde uzanan uzun poternli sur oluşturuyor. Buradan sonra başlayan Yukarı Kent ise Yerkapı'daki en yüksek noktaya kadar uzanan tüm alanı kaplıyor. Yukarı Kent, Aşağı Kent'e göre daha yeni bir dönemde, Hitit İmparatorluğu'nun ilerleyen dönemlerinde surla çevrilip, eski kente katılmış.

HATTUŞAŞ'IN YENİ YAPIM KERPIÇ SURLARI

Hattuşaş, 1986 yılında UNESCO tarafından Dünya Mirası listesine katılmış. Ardından da 1989 yılında Türkiye, Hattuşaş çevresini Milli Park ilan etmiş. Kent, bugün Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazılıyor. Enstitünün baştan beri Hattuşaş'ta bir Hitit yapısını tümüyle onarıp ayağa kaldırmak gibi bir arkeolojik deney düşüncesi varmış. Nihayet, 2003-2005 yılları arasında, Hattuşaş'ın tüm kent çevresince yaklaşık 9 kilometreyi bulan ve Son Tunç Çağı'na tarihlenen surlarından yalnızca 65 metrelik küçük bir bölümünü ele

alın özgün biçimine benzer biçimde yeniden onarmış. Bizim, Hattuşaş önlerinde karşılaştığımız taş temelli yeni kerpiç surlar da, işte bu süreç ve onarımın sonucu ortaya çıkmış.

Bu, tabii arkeolojik bir deney ve adına da 'DeneySEL Arkeoloji' deniyor. Çünkü kullanılan teknoloji hariç, yapılan her şey Hititler döneminde yapılanlarla birebir şekilde aynı. Bunu vurgulamaktan amacımız, öncelikle Hititler'e ait bugün ayakta kalmış ve bize baştan ayağa örnek olabilecek bir sur kalıntısı olmadığını belirtmek. Hattuşaş Hitit surlarından günümüze yalnızca temeller kalmış. Örnek sayılabilecek önemli veriler ise kale ve hisarları betimleyen çömlek parçaları var. Bunların içinde en önemlisi de 1957 yılında Boğazköy'de bulunmuş bir çanağın ağzının, Hitit kalesi sur ve hisarına benzetilerek yapılmış olan bir parçası.

Yeniden 65 metrelik Hitit surlarına döndüğümüzde, onun bize ilk anda sunduğu küçük ama ilgi çekici bir bilgi var. Surların tabandan yaklaşık bir metresi kaba yontulmuş taşlardan örülmüş, kerpiç surlar da bunun üzerine inşa edilmiş. Bu gerçekte, o dönem için bir mimari aşama, çünkü büyük olasılıkla ve özellikle yağış almayan iklimlerde ilk sur duvarları salt kerpiçten yapılıyordu. Örneğin Aşkudil Akarca, Şehir ve Savunması adlı kitabında, Ege dünyasına ait, salt kerpiçten yapıma kale örnekleri veriyor. Gerçi bunlar Hititlere göre daha sonraki bir dönemin örnekleriydi, ama salt kerpiçten yapıma kalelerin varlığını bildirmesi açısından önemli.

Bu çağlarda kerpiç çok tercih ediliyordu, çünkü kerpiç, taşa göre ucuz ve işlenmesi kolay bir malzemeydi. Boğazköy ya da Hattuşaş gibi soğuk ve yağışlı bol bir coğrafyada surları salt kerpiçten yapmak, sonuç açısından hiç de uygun değildi. Bu bakımdan taş temelli kerpiç surlar, mimari açıdan daha ileri bir aşamayı simgeliyor.

Ancak bu görece ileri aşama ve tekniğin, iklim ve doğa koşullarıyla olan bağlantısını belirleyen başka göstergeler de var. Örneğin bu yeni yapım surlarda, taş temel üstüne kerpiç tuğla uygulaması dışında, yapının kat bağlantıları ahşap hatıllar atılarak sağlanmış. Bu hatılların sur bedeninden yaptığı çıkıntıları, seramik parçalarındaki modellerde bile izleyebiliyoruz. Çatılarda ise, bunlara ek olarak kuru otlar, sazlar, yapraklı kavak dalları ve ince kamışlar kullanılmış. Bu uygulama yeni yapım surda da uygulanmış. Hatırlanacağı gibi, gerçekten önemli olan, bütün bu teknik ve malzemenin, önceki gezilerimizde gittiğimiz Aşıklı Höyük, Çatalhöyük gibi Hitit öncesi neolitik yerleşmelerde de kullanılmış olmasıydı.

Ucuz malzemenin sağladığı yapım kolaylıkları yanında kerpiç, ısıyı daha iyi dengeleyip tutan bir malzeme olduğundan, sur duvarları içindeki askerler için özellikle soğuk kış aylarında daha bir ılıklik sağlıyor olmalıydı. Bugün, bu yeni yapım kerpiç surları gezdiğimizde içlerinde, ısınmak için bir ocak ile ona gerek duyan bir bacanın yapılmadığını görüyoruz.

Büyük olasılıkla bu tür ısınma sorunları, kerpicin doğal olanaklarıyla çözülmüştü. Çünkü eski çağlarda yapılar, iklim ve doğal koşullara göre düzenlenerek sıcak, soğuk ve nem gibi etkilerden bir bütün olarak korunuyordu. Böylece insan, yaşadığı mekana içten ya da dıştan ayrıca bir ekleme yapmak zorunda olmadan çevreyle uyumlu olarak dengede kalabiliyordu.

SALDIRGAN SAVUNMA VE BİR İLK: YERKAPI

Bu dönemdeki kerpiç surların, düşman savaşçılar için, kuşkusuz pek bir caydırıcılığı yoktu. Bu nedenle olsa gerek, gelen düşmanlar da kent surlarının önünde karşılanıyor ve savaş burada yapılıyordu. Bu tür savunmaya saldırgan savunma deniyor. Bunun Hattuşaş surlarında anıtsal bir örneği var: Yerkapı'daki potern denilen geçit.

Yerkapı, kentin güney ucunda ve tepelerde Yukarı Kent olarak adlandırılan bölgedeki devasa toprak dolgu sete deniyor. Set, eğimli bir arazide oluşturulmuş. Bu bakımdan setin dıştaki yüksekliği yaklaşık 30 metre, uzunluğu 250 metre, tabanın genişliği ise yaklaşık 80 metre. Bu geniş tabanın altından da potern denilen Yerkapı geçidi ya da tüneli geçiyor.

Ama Yerkapı'ya gelmeden önce, Hattuşaş kenti girişinin de bulunduğu Aşağı Kent'ten geçmemiz gerekiyor. Buradan Yukarı Kent'e çıkarken, kentin orta kesiminde Kesikkaya ile Büyükkale arasında ve güney-güneybatı yönünde eski bir surun kalıntıları bulunuyor. Bu sur da yine Yerkapı gibi, yığma toprak bir set üzerine inşa edilmiş. Bu yığma setin üzerinde de, genişliği yaklaşık 8 metre olan sur duvarı uzanıyordu. Bu sur duvarında ortalama 12-20 metre arayla kuleler vardı. Şimdi hepsi yıkık durumda.

Yığma toprak setin altında ise toplam sayısı 8 tane olan ve yine potern denilen geçit ya da tüneller inşa edilmişti. Bu nedenle burası poternli sur olarak anılıyor. Yaklaşık 70-180 metre mesafeyle inşa edilmiş olan bu geçitler, bugün toprakla dolu ve yalnızca dışardan girişleri izlenebiliyor. Ama aralarındaki mesafeye bakarak buradaki yığma toprak set ya da 'poternli sur'un, Yukarı Kent'teki Yerkapı'dan çok daha uzun olduğunu tahmin edebiliriz.

Günümüzde içine girilebilen tek geçit ise Yerkapı'daki geçit ve bu da az önce vurguladığımız gibi güneydeki Yukarı Kent'te bulunuyor. Yine dev boyutlu yığma bir toprak setten oluşan Yerkapı'nın üzerinde de, aynı şekilde bir sur ve ilgi çekici Sfenksli Kapı bulunuyor. İşte bu surların altındaki toprak setin altından, aşağıya ve dışarıya doğru 71 metre uzunluğunda, yaklaşık 3 metre yüksekliğinde potern denilen bir geçit var.

Bu geçit bindirme tekniği ile örülmüş uzun bir tünel aynı zamanda.

Bindirme tekniğinde, büyük ve uzun taşlar, bir alttakine göre biraz öne çıkartılarak üst üste konuyor. En üste gelindiğinde, karşılıklı ve hafifçe eğilerek yaklaşmış duvarları birleştirmek için araya sivrice bir kilit taşı yerleştiriliyor. Böylece üçgenimsi tonoz geçit tamamlanmış oluyor. Bu örgüye ayrıca yalancı tonoz da deniliyor. Gerçek tonozla göre epeyce kaba saba yapılmış olduğu için... Ama Prof. Dr. Ekrem Akurgal, bu uygulamayı, "Dünya tarihinde sivri kemerin ilk örneğini Hitit mimarlık sanatında buluyoruz" sözleriyle yorumluyor.

Bu geçide adını veren potern sözcüğü, Latince posterula'dan (arka kapı, yan kapı) türemiş. Oysa geçidi işlevine göre adlandırmak gerekirse, anlaşılır bir Türkçe ile baskın tüneli de-

Özgün surlar üzerindeki bir başka kapı, Sfenksli Kapı ve uzayıp giden temsili surlar.

Surlardaki çıkmalar bir burç gibi tasarlanmış. Surların temelleri ise kerpiç yerine taşlarla örülmüş.

Kerpiçteki denge nemi ile serpantin içerikli çorak aynı yapıda birleştiği zaman, önemli ölçüde doğal ve geleneksel bir iklimlendirme olayı, kendiliğinden ortaya çıkmış oluyor.

mek mümkün. Çünkü bu geçitler bir kuşatma ya da savaş sırasında düşman ordusuna gizlice ani bir baskın vermek için kullanılıyormuş.

Ama geçidin bu işlevi, hem kapıları kolay görüldüğü, hem de okçuların menzili dışında kaldığı şeklindeki yorumlarla biraz tartışmalı olmuş. Oysa toplam sayısı 9'u bulan bu geçitler, gizlenmek yerine düşmanı şaşırtmayı amaçladığı çok açık. Öte yandan, kaleden hızla çıkarak düşmana saldırmayı hedefleyen ölümüne bir huruç hareketi için, surlardaki okçu desteğinin de fazla bir anlamı olmasa gerek.

Ama bu geçitlerin kent planına göre coğrafyadaki yerleri, savunma açısından daha bir önemli görünüyor. Çünkü her iki yerdeki geçitler de, saldırıya açık ve hafif eğimli arazilerin bulunduğu yönlerde yapılmışlar. Geçitlerin tam tersi yönündeki, kentin doğu tarafında ise, yoğun biçimde kayalık ve yüksek tepeler bulunuyor. Ama burada potern geçitler yok; çünkü bu yönden kente bir saldırı gelmesi mümkün değil.

Bütün bunları yeni yapılan kerpiç surda doğal olarak izleyemiyoruz. Günümüzde bu yeni surlar, özgün Hitit sur mimarisinin nitelik ve niceliklerini göstermesi açısından önem taşıyor. Örneğin Hitit surlarının temelleri özgün hallerinde taştan yapılıyor, üzerine de surlar ve ayrıntıları kerpiçten inşa ediliyordu. Bugünkü yeni yapım kerpiç surda olduğu gibi...

Hattuşas'ın doğadaki yerleşme düzenine baktığımızda görece olarak düz sayılan bir alandan, gerideki yüksek kayalık tepelere doğru, ama güney-kuzey doğrultusunda kurulduğunu görebiliyoruz. Kenti burada kuranların, bu sert doğa koşullarını seçme nedenlerinin başında kent savunması geliyordu. Öyle ki kent, bulunduğu engebeli arazide neredeyse bütünüyle bu amaca göre düzenlenmişti.

Kentin burada, güney-kuzey yönünde yerleşmesinin iklimler açısından da önemi var. Hattuşas'ın güneyinde ve Yukarı Kent'in üst sınırındaki Yerkapı'nın ötesinde ormanlar, yüksek ve yer yer karlı dağlar, tepeler var. Buradan kent ve surlar yönünde müthiş bir esinti geliyor. Ama bu rüzgar, kentin aşağılarına kadar inmiyor. Çünkü Hattuşas'ın Aşağı Kenti'nin bulunduğu alan, önündeki ovadan yükselen ılık ya da mevsimine göre sıcak hava akımının etkisi altında. Ayrıca güneşin doğumundan kısa süre sonra, neredeyse Hattuşas'ın bulunduğu tüm alan, gün batana kadar güneş ışıklarının etkisinde kalıyor.

Sonuç olarak Hattuşas'ın kuruluşundan mimarisine, savunmasından iklimlendirmesine kadar, kentte yaşamı sürdürmeye yönelik hemen her çabanın temelinde doğal coğrafi koşulların etkili olduğu ve açıkça hesaba katıldığı rahatlıkla izlenebiliyor.

OCAK, ATEŞ VE KERPIÇ SURLAR

Kuşkusuz bu çağlarda da ısınma bir sorundu, ama çözüm adına ortada fazla bir teknolojik, kültürel birikim yoktu. Sorun, büyük ölçüde evin ya da bulunulan mekanın içindeki ocaklarla çözülmüyordu.

Ama şaşırtıcı olan, arkeolojik olarak kazısı yapılan her mekanda ocağın bulunmamasıydı. Büyük olasılıkla mangal benzeri taşınabilir ocaklar kullanılıyordu. Çok daha ilginç sayılabilecek bir durum da, bir araştırmaya göre bu dönemlerde "tüm Anadolu ve Kuzey Suriye'de, duvarlara bitişik ocaklarda, hiçbir yerde bacalara rastlanmamış olmasıydı".

Araştırmacılar bu durumu, ateşin dışarıda yakılıp, yapının içine taşınabilir bir mangalla kor ateş olarak getirildiği şeklinde açıklıyorlar. Kaldı ki, Hattuşas konutlarında durağan ocak yerlerinin çoğunlukla avlularda bulunmuş olması da, bu yaklaşımı doğrular niteliktedir.

Ateş ve ocaklar, kurban edilen hayvanların yakılması nedeniyle tapınaklar için de çok önemliydi. Ama tapınaklar içinde de ateşin yakıldığı yer olarak, bir ateşlik henüz saptanmamıştır. Çivi yazılı metinlerde, ateş ve dinsel törenlerden söz edilmiş olsa da...

Ayrıca kurban hayvanlarının baş ve ayaklarının yanmasının çıkardığı kötü koku ve duman, insanları epeyce rahatsız etmiş olmalıydı. Bunlar da yine salt bu nedenle bile, taşınabilir ocak ya da ateşlikler kullanmış olabilirlerdi.

Ocaklar dışında ayrıca, kurşun eritmek ya da seramikler ile yiyeceklerin piştiği fırınlar vardı. Ama araştırmacılar, bunların ısınmak için kullanılmadığını belirtiyorlar.

İşte günümüzde yeniden yapılan Hattuşaş kerpiç surunu, böylesi ve daha farklı konularda fikirler üretmek için önemli bir çalışma alanı saymak gerekiyor. Ancak bu yeni surlar, belli oranda yaşam mekanı şeklinde kullanılmış olmalarına karşın, içlerine ocak ya da benzeri bir ısıtma nesnesi yerleştirilmemiştir.

Belki de Hititler zamanında bile, bu 9 kilometreyi bulan surların hiçbir yerinde ısınmayla ilgili bir düzenleme bulunmuyordu. Eğer böyle ise, surların kerpiç ya da taş olarak yapısının, kalın duvarlar ve pencere kapakları gibi uygulamaların, düşük ölçekte de olsa bir ısıtma ve yalıtım sağlamış olduğunu düşünebiliriz.

Bütün Hitit surlarının en belirgin özelliğinin başında sandık duvar tekniğiyle yapılmış olması geliyor. Bu teknikte birbirine koşut biçimde inşa edilen iki duvar, enine duvarlarla birbirine bağlanıyor. Aralarda kalan odacıklar birer sandık görünümünde olduğundan, tekniğe de bu ad verilmiş. Bu teknikte yapılan surlar dışardan gösterişli duruyorlar, ama tahmin edileceği gibi yeterince güçlü değiller. Böylesi örnekler, surlar ve yapı mühendisliğinin çağlar boyunca süren evrilişini göstermesi bakımından önemli.

Sandık tekniğinde surların içi büyücek bir evden farksızdı. Öyle ki, ortak malzemeleri olan kerpiçten yapıldıklarından hava koşullarından bile benzer ölçüde etkileniyorlardı. Bu nedenle özel olarak korunmaları ve düzenli bakım yapılmaları gerekiyordu. Bu koşullar yerine getirildikten sonra kerpiç, bugün bile sağlık açısından içinde yaşamaya en uygun doğal malzeme olarak kabul ediliyor.

Kerpicin siva ve tuğla olarak suya dayanıklılığının artması için başından itibaren özel ve doğal bir mayalanma sürecinin izlenmesi şart. Bu süreçte ilk başta hazırlanan çamur üç

gün dinlendiriliyor. Ama buna 2 gün daha eklenip, beşinci gün çalışmaya başlanıyor, kilin bağlayıcı özelliğinin daha bir artması için... Aynı süreç, Hattuşaş surlarının yeniden yapımında da izlenmiş.

Çünkü Çorum-Boğazköy kışların oldukça sert geçtiği, yağışların da yoğun sağanaklar biçiminde yaşandığı bir bölge. Bu iklim özelliği göz önüne alınarak, hem günümüz köy evlerinde ve yeni Hitit surunda, hem de eski Hitit sivalarının analizi sonrasında yöreye özgü olduğu anlaşılan, özel koruyucu bir madde kullanılmış.

BEKLENMEDİK BİR İKLİMLENDİRME MALZEMESİ; SERPANTİN

Yöre köylülerinin 'çorak' adını verdiği bu madde, bölgede bolca bulunan mavi-yeşil renkli serpantin kayalarından elde ediliyor. Serpantin minerali yörede çok var, o kadar ki, renkli uydu harita ve fotoğraflarında bile mavi-yeşil tabakalar şeklinde izlenebiliyor. Çorak, en çok kerpiç yapıların düz damlarının üstüne seriliyor. Bu madde, Hititler tarafından da sevilerek kullanılmış. Serpantin önce iyice ufalanıp inceltirilerek çorak adıyla dama seriliyor. Ardından bu çorak tabakası ıslatılıp iyice nemlendiriliyor. Malzeme nemliyen, köylülerin loğ taşı dedikleri silindirik bir taşla, birkaç kez loğlanıyor. Böylece düz damın üstünde sıkı bir tabaka elde ediliyor. Sonuçta ortaya damın üzerinde su geçirmez bir tabaka meydana geliyor.

Düz damlardaki bu işlem, ayrıca bir çatı kondurmak istendiğinde de uygulanıyor. Bu durumda damı oluşturan kavak hatıllar, önce uzunlamasına ve aralıklı şekilde, dışa eğimli olarak yerleştiriliyor. Ama uçları duvardan 30-40 santimetre dışarıda tutuluyor. Sonra bunların üzerine de, enine olmak üzere uzun kavak cerekleri (gövdeleri) bitişik olarak yerleştiriliyor. Böylece eğimli bir çatı örtüsü ortaya çıkıyor.

Hititler surların üst kesimlerini testere dişleri mazgallaştırmışlar. Bu açık üst kesimdeki suyun boşalması ise uzun su oluklarıyla sağlanmış.

Temsili Hitit surlarının içindeki merdivenlerin, ağaç korkulukların ve tavan hatıllarının görünüşü.

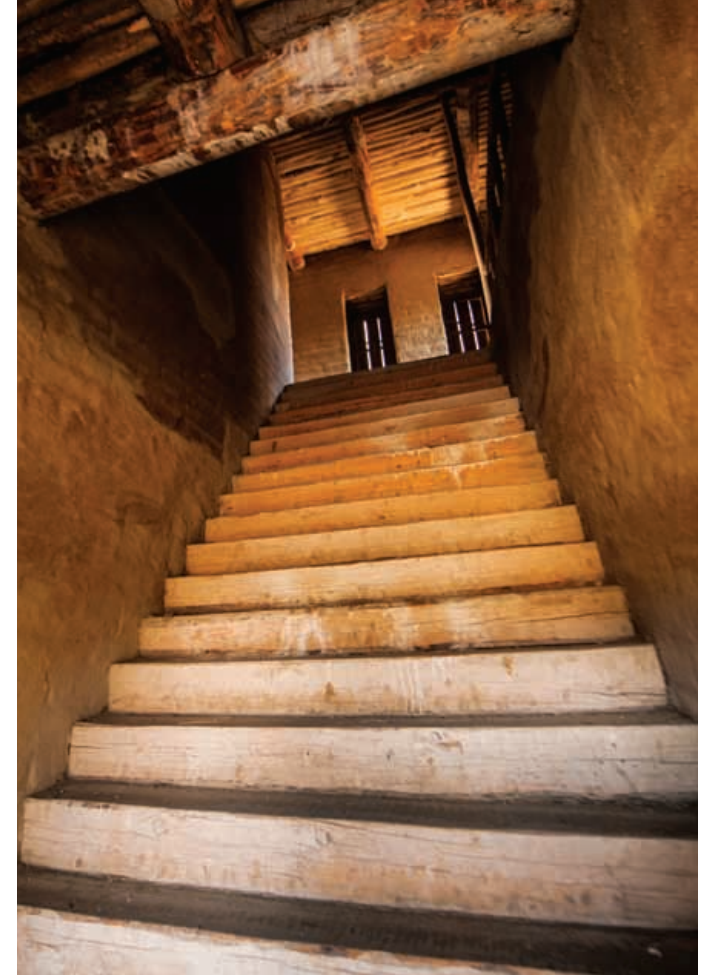
Sonra bu kavak gövdelerinin üzerine, kalın bir saz tabakası seriliyor. Nihayet en üste de yine bir çorak tabakası uygulanıyor. Sazların uçları da, çoğunlukla dışarı doğru uzatılarak yağmur sularını dışarı akıtan bir saçak oluşturuluyor. Ancak sazların nemden hem kolayca bozulması, hem de böcek ve bakterilerin sazlarda yuvalanması bozulmalara neden oluyor. Çorağın binlerce yıllık doğal bir yalıtım malzeme olarak, yapıların iklimlendirmesine de, özel ve önemli bir katkı yaptığı anlaşılıyor. Bütün bunlar, serpantin'in içyapısında nem tutan bir mineral olmasından kaynaklanıyor.

Peki, nasıl oluyor da nem tutan malzeme, yalıtım yapıyor?

Önce çorağın ıslakken loğlanması onu sıkıştırıyor, böylece hem kerpiçteki çatlaklar kapanıyor hem de kendi içindeki mineral yaprakları düzenli paralel bir duruma geliyor. Bir yağmurda bu serpantin mineralleri yeniden ıslanıp şişince, bu şişkinlik çatlaklardan suyun geçmesine engel oluyor. Burada belirleyici olan, her yağmurdan sonra, damdaki çorak tabakasının yeniden loğlanması. Böylece çorak tabakası, önce sıkıştırılıp, bir sonraki yağmurda da yeniden şişmesiyle suyun sızmasına engel oluyor.

Serpantin temelli çorağın belli oranda nem tutması ise, sıcak yaz günlerinde altındaki mekanın serin ve nemli kalmasını sağlıyor. Araştırmalar kerpicingin de, teknik bir kural olarak hiçbir zaman kesin bir biçimde kurumadığını belirtiyor. Öyle ki, bir kerpiç tuğla, içinde her zaman havanın nemine bağlı olarak denge nemi denilen ve hiç yok olmayan bir nem içeriyor.

İşte kerpiçteki denge nemi ile nem tutan serpantin kökenli çorak, aynı yapıda bir araya geldiği zaman, doğal ve geleksel bir iklimlendirme olayı, kendiliğinden ortaya çıkmış

oluyor. Bu özel iklimlendirme olayı, yalnızca yaz sıcakları için değil, kuşkusuz soğuk kış ayları içinde geçerliydi. Çünkü kerpicingin içindeki denge nemi ile serpantinli çorağın tuttuğu özel nem, kışın dış ortamın ısısından yüksek olacağından, bulunduğu mekanı daha yaşanabilir bir ısıda tutacağı açıktır. Buna göre Hititlerin de binlerce yıl önce kullandığı gibi, mangal benzeri taşınabilir ateşlikler ile mekanı ısıtmak mümkündü. Kışın ayrıca yağış ve soğuktan daha bir fazla korunmak için çatıdaki duvarların kenarlarına bir sıra kerpiç tuğla konuyor. Sonra ortada oluşan boşluk alan, toprakla doldurularak daha güçlü bir yalıtım sağlanmış oluyor. İlk çağlardaki bu serpantin su ilişkisini gerçekte, o dönemlere özgü bir yöntem saymak gerekiyor. Çünkü benzer ilişki yalnız serpantin değil, kil kullanıldığında da ortaya çıkıyor. Bu kez kilin içine atılan bir miktar tuz, benzer su tutma ve şişmeyi sağlayıp çatıdaki çatlakların kapanmasına ve suyun odaya sızmasını engelliyor. Dolayısıyla odanın ısısını da dengelemiş oluyordu. Ancak bütün bu iklimlendirme işleminin başarılı olması için, bir başka türde ustalık ya da mühendislik bilgisi de gerekiyor.

Çatıda biriken yağmur sularının akış hızının özellikle doğru ayarlanmış olması gerekiyor. Bunun için de çatının eğiminin 1.5 dereceden fazla olmaması gerekiyor. Eğer çatıda 1.5 dereceden fazla bir eğim varsa akan sular, kerpiç katmanlarını aşındırıp götürüyor ve üst örtü açılıyor. 1.5 dereceden az eğimlerde de, bu kez sular çörlenlerden akıyor ve göllenme yaparak alt tabakalara sızmalar baş gösteriyor. Ama bir yüzeye 1.5 derecelik eğimi vermek için ustanın mühendisten bile çok öte hassas bir ölçme öngörüsüne sahip olması gerekiyor. Bu kuşkusuz inanılması güç bir beceri, çünkü bugün bir mühendis bile böylesi ölçümleri, ancak en hassas elektronik araçlarla yapabiliyor.

PENCERELER MAZGALLAR VE YENİDEN HATTUŞAŞ

Yapılarda Hititler döneminden günümüze gelen bir başka yapıtım ya da doğal iklimlendirme ögesi de, pencerelere konan ahşap kepenkler. Hititler döneminden kalan, sur ve burç betimlemelerinde pencerelerde kepenklerin varlığını çağrıştıran izler görünüyor. Bu nedenle Hattuşaş'taki de-

neysel surların pencerelerine de, içten dışa doğru yerleştirilen kepenkler konmuş. Bunların dış hava koşullarının pencerelerden girip içeriye olumsuz etkilememesi için yapılmış oldukları çok açık. Çünkü surların 1 metreyi bulan kalın duvarlarına karşın pencerelerin iklim koşulları karşısında zayıf kaldıkları, tartışılmayacak kadar kesin.

Sonuçta söz konusu savunma amaçlı kent surları olunca, doğal olarak mazgallar da işin içine giriyor. Seramik kalınlıklarındaki betimlemelere göre Hititler, mazgalları alışılmışın dışında bir biçimde yapmışlar. Hepsi sur duvarlarının üzerinde ve devasa testere dişlerine benzetilmiş. 12 kerpiç tuğlası ile oluşturulan mazgal dişleri, üzerine oturdukları duvar seti de sayılınca, yaklaşık bir adam boyuna ulaşıyor. Surlardaki askerlerin bunların arkasından siper alıp düşmana ok atacakları düşünüldüğünde, mazgalın bu boyutu tam olarak oturuyor. Mazgallar biçim olarak, Hitit seramik örneklerinde olduğu gibi, köşeli ya da sivri değil, kavisli yapılmış. Dalgalı kavisli mazgallar, surların görüntüsünü biraz film dekoruna benzetiyor, ama bunun nedeni var. Yine doğa koşulları...

Yapım sırasında görülmüş ki, özellikle mazgalların kenarları keskin köşeli yapıldığında, üzerindeki sıva, başta yağmur olmak üzere tüm doğa koşullarından çabuk etkileniyor ve su çekip parçalanıyor. Çünkü kenarlar keskin köşeli olduğunda harç ve sıva burada çok zayıf oluyor. Bunun üzerine mazgalların köşeli kenarları, yuvarlatılarak sert iklim koşulları karşısında güçlendirilmiş.

Büyük olasılıkla Hattuşaş'ın birçok yapısı ve saraylarında, coğrafya ve doğa koşulları düşünülerek yapılmış böylesine düzenlemeler var. Hititler, sert iklim koşullarını bir şekilde denetim altına almışlar...

“Sandık sur” yöntemiyle yapıldığı için surların içi de geniş bir köy evini andırıyor. Çünkü bugün köy evlerinde kullanılan yöntem ve malzemeler Hititler döneminde de kullanılıyordu.

KAYNAKLAR:

1. Akurgal, Prof. Dr. Ekrem, “Hatti ve Hitit Uygarlıkları”, Yaşar Eğitim Kültür Vakfı, 1995-İzmir.
2. Çelebi, Prof. Dr. Rifat, “Anadolu Kerpiç Mimarlığı”, İst. Kültür Üni. Yay., 2012-İstanbul.
3. Naumann, Rudolf, Eski Anadolu Mimarlığı”, Çev. Beral Marda, Türk Tarih Kurumu, 1985-Ankara.
4. Seeher, Jürgen, “Hattuşa-Kerpiç Kent Suru”, Ege Yay., 2007-İstanbul.
5. Seher, Jürgen, “Hattuşa Rehberi”, Ege Yay., 1999-İstanbul.
6. Schirmer, Wulf, “Hitit Mimarlığı”, Arkeoloji-Sanat Yay., 1982-İstanbul.

DERİNKUYU: MÜHENDİSLİĞİN YERALTINDAKİ DORUK NOKTASI

Nevşehir'in ilçesi Derinkuyu, Kapadokya'nın dünya çapındaki simgelerinden birisi olan dev boyutlu bir yeraltı kentine sahip. Buradan bölgenin diğer yeraltı kentlerine, yeraltından yollar gittiği tahmin ediliyor. Örneğin Kaymaklı' ya giden yolun başlangıcı Derinkuyu'da izleniyor. Ama toprakla dolu olduğundan kapalı. Bu yol açıldığında Derinkuyu'nun tüm zamanların tek dünya harikası olacağı kesin.

İç Anadolu coğrafyası, insanı bir anda yüzlerce, binlerce, hatta milyonlarca yıl öncesine taşıyabiliyor. Böylece bir anda zaman içinde yolculuğa çıkabiliyorsunuz.

YERALTI PSİKOLOJİSİNE GİRİŞ

Kapadokya'da Taş Devri kültürlerinden Hititlere, Romalılardan Hristiyanlara, Moğollardan Selçuklulara, Haçlılardan Osmanlılara geçiş yapmak, yalnızca an meselesi.

Bu eşsiz dokunun içinde bulunmayı çok sevdiğim halde, bir tek yerden sessizce uzak durmaya, dikkat ettim. Yeraltı kentleri...!

Oysa yeraltı kentleri de olmadan Kapadokya, Kapadokya olmuyor. Kapadokya'nın yeraltı kentleri yorucu bir yer sayılabilir. Çünkü yeraltı dünyası, beynimiz, bedenimiz ve duygularımızın alışık olmadığı bir ortam. Öyle ki, bir yeraltı kentinin geçit ve odalarında üç-dört saat dolaştıktan sonra bedeniniz size yavaş yavaş karşı koymaya başlıyor.

Bütün bunları anlatmamızın nedeni önceden biraz hazırlıklı olmak!. Örneğin bir yeraltı kentini gezerken yeterli suyla birlikte inmekte yarar var. Ama ölçüyü de kaçırmamak gerek, çünkü yeraltı kentlerinde tuvalet yok. Daha ilginç, tüm yeraltı kentlerinin kendi özgün yapısında da, iki örnek dışında tuvalet sayılacak bir mekana rastlanmamış olması. Bunun nedeni henüz çözülmemiş ve bir soru işareti olarak araştırmacıların önünde duruyor.

Derinkuyu'da iç içe geçmiş mekanlar, geçitler, depolar ve havalandırma delikleri.

Aşağıda ışıklandırma çok iyi, ama küçük bir el feneri buldurmakta yarar var. Yeraltında gezerken çok hızlı hareket etmemek gerek, çünkü beklenmedik inişler çıkışlar yapan uzun tüneller bulunuyor. Bu tüneller insan boyunda oldukça kısa ve dar...

BAŞ DÖNDÜREN SAYILAR VE TARİH

Derinkuyu yeraltına doğru ve tabakalar şeklinde sekiz katlı bir yapıda. Daha derine inilemiyor, hem geçitler yer yer kapalı olduğu, hem de epeyce tehlikeli bulunduğu için. Geride en az 8-10 katın daha olabileceği söyleniyor. Bunun dışında, Derinkuyu'dan yaklaşık 9 kilometre ötedeki Kaymaklı'ya yeraltından giden bir yolun varlığı da içerde izlenebiliyor.

Derinkuyu'nun en çarpıcı özelliklerinin başında havalandırma bacaları ve su kuyuları geliyor. Örneğin Derinkuyu'da havalandırma tünelleri keşfedildiği kadarıyla yeryüzünden 40 metre kadar derinliğe indiği saptanmış. Bu bile, yerin altında yaşamak için inanılması güç bir derinlik.

Su kuyuları söz konusu olduğunda ise bu derinlik, 85 metrelere kadar ulaşabiliyor. Ama yedinci katta bulunan bir su kuyusunun derinliği ise 60 metre ölçülmüş. Derinkuyu'nun mekan ve katlar olarak, günümüzde ulaştığı mesafe ise şimdilik 55 metreyi buluyor.

Derinkuyu'nun günümüzde gezilebilen alanı 2.500 metrekare, ama temizlenmemiş alanlarla birlikte bu alanın 4.000 metrekarelik bir alanı kapladığı sanılıyor. Bütün bunlar Derinkuyu'yu, şimdilik Kapadokya'nın en büyük yeraltı kenti yapmaya yetiyor.

Yörenin, yeraltı kentleri açısından tarihine baktığımızda, elimizde yazılı bir veri ya da belge olmamasına karşın geçmiş, Hitit öncesi döneme kadar uzanıyor. Bu tarihlendirme çabası yüzeydeki en üstteki kat ya da katlar üzerinden yapılıyor. Örneğin Acıgöl yakınındaki Topada'da M.Ö. 1200-700 yılları arasında bölgede hüküm sürmüş olan Tabal Beyliği'ne ait bir Hitit hiyeroglif kaya yazıtı bulunuyor. Aynı Acıgöl ilçesinde yörenin en küçük yeraltı kenti de var. Böylece Acıgöl Topada'daki izler ile Acıgöl ilçesindeki küçük yeraltı kenti, tarihlendirme açısından bizi doğrudan Hitit dönemine taşıyor.

Roma ve Bizans dönemleri sonrasında gelen Türkler'in dönemi ise yerin üzerinden başlıyor.

Ama yeraltını Türkler de kullanmış. Örneğin, yerin üstündeki evlerinin içinden yeraltındaki bu derin kuyulardan su aldıkları için, buraya Derinkuyu demişler. Bu kullanım günümüzde de sürüyor. Bazı evlerde bu yeraltı mekanları depo, mahzen ya da kiler olarak halen kullanılıyor.

Derinkuyu'daki derin havalandırma bacalarından birisi.

Derinkuyu'da katlar ve arasındaki iletişim dar geçitlerle sağlanıyor.

Bir diğer havalandırma bacasının alttan yukarıya doğru görünüşü. (Sağda)

DERİNKUYU'YA GİRİŞ VE KATLAR

Tüm bu nedenlerle yeraltı kentleri Kapadokya'nın en eski mimari unsurları olarak kabul ediliyor. Bu dönemden önce ise, yerüstünde insanların mağara ya da ağaç kovuklarında barındığı devirler var. Kapadokya'daki gibi düzenli ve sürekli bir toprak altı yerleşim geleneği, büyük olasılıkla dünyanın hiçbir yerinde bulunmuyor. Bölgede yaşayanların yeraltında yaşamayı tercih etmesinin kuşkusuz bazı özel nedenleri var.

Bunları şöyle sıralamak mümkün:

- Korunma ve savunma arayışı.
- Bölgede günlük ve mevsimlik olarak yaşanan ani ısı değişikliği.
- Buna karşılık volkanik tüflerin ısı yalıtım özelliğinin olması.
- Tüflerin kolayca oyularak, sınırsız ve bedava bir yapı malzemesine dönüşmesi.
- Yeraltı yerleşimlerinin doğal afetlerden hemen hemen hiç etkilenmemesi.

Derinkuyu'nun, Kapadokya'daki en büyük yeraltı kenti olarak yaklaşık 4 bin kişiyi barındırabileceği hesaplanmış. Belirttiğimiz gibi Derinkuyu'nun tamamı ziyarete açık değil. Yalnızca sekiz katı ziyaret edilebiliyor. Bu katların gezilip izlenebilen bölümleri ise ahırlar, kiler ve depolar, yemekhane, kilise, şaraphaneler, misyonerler okulu, vaftiz havuzu, çalışma odaları ya da ışıklar, uyuma ve dinlenme birimleri ile mezar odalarından oluşuyor.

Derinkuyu konum olarak Nevşehir'e bağlı bir ilçe ve antik dönemlerdeki adı da Melogobia. Nevşehir-Niğde Karayolu üzerindeki ilçede bulunan yeraltı kenti 1965 yılında ziyarete açılmış. Hemen bütün diğer yeraltı kentleri gibi burası için de kesin bir tarihlendirme yapılamıyor.

Yeraltı kentleri, yerin derinliklerine doğru yapıldıklarından katlı bir yapıda bulunuyor ama bu yapılanmayı günümüzün çok katlı apartman daireleri gibi üst üste algılamamak gerekir. Yeraltı kentlerinde katların dizilişi daima üst üste değil. Çoğu kez farklı yanlara doğru yönlendirilmiş oluyorlar. Bu tercihlerde büyük olasılıkla oyulan tüfün o andaki durumu, kolay oyulabilir olması, yanındaki diğer mekanlarla ilişkisi, yağmur suyunu sızdıran bir çatlağa rastlanması gibi nedenlerin etkili olduğu düşünülüyor.

Katların farklı yönlere dağılmış olmasının en tipik örneklerini yine Derinkuyu'da izleyebiliyoruz. Örneğin yeraltı kentinin birinci, ikinci ve beşinci katlarını birbirine bağlayan koridor, üçüncü kata ulaşmıyor. Ama üçüncü kata, beşinci kattan, dördüncü kata ise, birinci ve beşinci katlardan bağlantı kurulmuş. Bu karışıklığın teknik nedeni katların birbirini sırayla izlememesi ve ayrı yönlerde durması. Ama işin bir de savunma ve güvenlik boyutu var. O çağlarda örneğin Hititlerden Romalılara kadar olan dönemde Kapadokya'daki savaş ve istilalar dikkate alındığında, böylesi bir karmaşıklığın nedeni çok iyi anlaşılıyor.

Roma'yla birlikte ise, süre gelen istilalar dışında bir de yeni yayılan Hristiyanlığın izlenip anında yok edildiği bir dönem başlıyor. İlk Hristiyanların arasında Kapadokyalıların da bulunduğu düşünüldüğünde, bu yeraltı yerleşmelerinin neden böylesine karmaşık yapıldığı hemen kendini belli ediyor.

DERİNKUYU'YA ÖZGÜ HAVALANDIRMA VE İKLİMLENDİRME

İlk kazıldıklarında olasılıkla küçük birer oda ve farklı birkaç birimden oluşan yeraltı yerleşmeleri, bu süreçte gelişerek geniş yeraltı kentlerine dönüşmüş. Bu genel gelişmeye koşut olarak buralardaki tasarım, savunma, şehircilik ve belki en önemlisi git gide bir mühendislik düzeyine çıkacak olan, iklimlendirme/havalandırma anlayışı ve tekniğinde büyük bir gelişme sağlanmış.

Derinkuyu'da derinliği 60-85 metre arasında değişen 52 su kuyusu ve havalandırma bacasının bulunması olayın mühendislik boyutunu göstermesi açısından son derece önemli. Görüldüğü kadarıyla Derinkuyu'da, çok sayıdaki büyük havalandırma bacası ile su kuyuları birlikte ve ortaklaşa çalışan devasa bir havalandırma/iklimlendirme sistemi oluşturmuş.

Bunlara bir de, yaklaşık 50-60 santimetre çapa ulaşan haberleşme kanalları ile halkın bir bölümden diğerine kısa yoldan geçmesini sağlayan geçitleri eklersek, ne büyük bir havalandırma ve iklimlendirme sistemiyle karşı karşıya bulunduğumuzu anlarız. Çünkü yeraltındaki bütün bu delik ve geçitlerin sonuçta ortamdaki havanın dolaşımına katılmış olduğuna hiç kuşku yok.

Buna göre yeraltındaki bütün bu düzenlemeler, tümüyle yeraltı kentinin havalandırma ve savunulmasına göre ayarlanmış. Öyle ki, ısılandırma bile adeta yok sayılmış. Çünkü yeraltında, öncelikle uygun bir doğal havalandırma ve iklimlendirme sağlanmamış olsaydı burada yaşam sürmezdi.

Bu genel yapıya bağlı olarak, 40 metrelik ana havalandırma bacasının kentin katları, bölümleri ve diğer havalandırma ve su kuyularıyla olan bağlantısını görmek gerekiyor. Kentin yaşamı adeta bu ana bacaya bağlanmış gibi duruyor. Çünkü çok sayıda farklı havalandırma bacası ve bunların yeryüzüne açılan kendi çıkışları olsa da, ara mekanlar ya bir biçimde ana havalandırma deliğine açılıyorlar ya da ona açılan diğer bir mekana bağlanıyorlar. Böylece ortaya, yaşamı olanaklı kılan ve hava akımını kolaylaştıran dar yollar, tüneller, bacalar, delikler ve geçitlerden oluşan ve az önce de vurguladığımız devasa havalandırma ağı ortaya çıkıyor. Dışarıya çıkan havalandırma bacalarının beş-altı tanesini müzenin çevresinde ayrıca izlemek bugün bile mümkün. Yaklaşık, 40 metre derinliğe kadar inen ana havalandırma bacasının yeryüzündeki ucu da yine müze girişinin hemen yanında bulunuyor. Bu özel bacanın çıkışı, tel kafes içinde korumaya alınmış.

Yeraltında yürüdükçe hemen her bölüm ve katta, mekanın ya da yapılan işin niteliğine uygun olarak odanın üst yanında çeşitli delikler gözleniyor. Bunlar doğrudan doğruya ana havalandırma bacasına bağlanmasalar da ikincil bir havalandırma işlevi görüyorlar. Çünkü alt katlarda insanların varlığı ve yerin tuf kayaç yapısı nedeniyle ısınan hava yukarılara yükseliyor. Yeraltındaki kat ve mekanlar arasında açılmış bu sayısız geçit ve delikler çoğu kez altlı üstlü durarak alanda kendi içinde bir iç havalandırma oluşturuyor.

Öyle ki, çoğu kat ve odalardan diğerlerine fark edilmeyen geçitler olduğu gibi bunlar birbirlerini de görebiliyorlar. Işığın çok az olduğu o çağda bu düzen, daha fazla görmek yerine, daha çok alanı havalandırmaya yarıyor olmalıydı. Aksi

takdirde beziryağı kandillerinden çıkan yağlı is, ortamı kısa süre sonra yaşanamaz hale getirirdi.

Yeraltı kentindeki bu denli ayrıntılı ve devasa havalandırma sisteminin tüm unsurlarıyla, yeraltı ortamında rüzgar tüneli gibi, çok esintili bir hava oluşturduğu düşünülebilir. Oysa böyle bir durum da yok. Tam tersine altta hava kalitesi çok iyi, çok dengeli ve hemen hemen hiç değişmeden kalan ılıkserin bir ortam var.

Çünkü yeraltı kentinin içinde bulunduğu tuf kayaç, yapısı gereği ortamı yaz ve kış dengeli bir ısıda tutuyor. Bütün bu tabakalı duran karmaşık ortamın gereği olarak, havalandırma delikleri de buldukları ortamda hafifçe bir hava akımı oluşturuyor.

YERALTI KENTİNE GİRİŞ...

Giriş: Derinkuyu'nun derinliklerine girmeden önce, yeraltı kentlerinin girişlerinin çok ustaca gizlenmiş olduğunu vurgulayalım. Özenle gizlenen bu giriş, 5 metre aşağıdaki ilk bölüme geçişin sağlandığı dar ve küçük bir tünele bağlanmış. Derinkuyu'nun özgün girişi, günümüzde bu yeraltı kentinin çıkışı olarak kullanılan koridor biçimli küçük bir giriş. Kuzeybatıya bakan bu giriş L biçimli ve 24 basamak.

Birinci Kat: Sonradan açıldığı vurgulanan 20 basamaklı bir girişle Derinkuyu'nun birinci katına varıyoruz. Giriş ve birinci katta en belirgin biçimde anlaşılan mekan, hayvanların bağlandığı yerlerin açıkça belli olması nedeniyle ahır bölümü. Benzer biçimde hayvanları yemlemek için yapıldığı belli olan yemlikler de gözleniyor. Bu alanda biri büyük ikisi küçük üç ahırdan söz ediliyor ve her mekanın üzerinde yaklaşık 30 santimetre çapında delikler var. Bunların çoğu havalandırma deliği ve mekanlar yüzeye yakın olduklarından doğrudan

İçerden çeşitli havalandırma delikleri ve birinin üstü örtülü olarak dışa açılmış hali.

Derinkuyu’da alt katlara geçiş yapan merdivenli geçit. (Solda)

Derinkuyu’nun bir başka çarpıcı görünüşü. Resmin üstünde demir ızgarayla kapatılmış bir delik, altta uzun bir geçit ile onu kapatmaya yarayan kilit taşı. (Üst Sağda)

dışarıya çıkış yapmışlar. İçlerinde yalnızca büyük ahırın üzerindeki havalandırma deliği, yeryüzündeki ana bacaya bağlı. Mutfak ve küçük ahırların bulunduğu alandaki havalandırma delikleri ise büyük bacaya doğrudan bağlanmamış.

Bazı metinler bu katta, ahırın sağ ve solunda küçük oyuklardaki geçit aracılığıyla rahiplerin okuluna geçildiğini yazıyor. Genişçe bir alanı kapladığı belirtilen okulun tavanına, yeraltı kentlerinde ancak kiliselerde rastlanan beşik tonozlu bir şekil verildiği de belirtiliyor. Ayrıca bir de vaftizhaneden söz ediliyor. Salonun solundaki küçük odalar ise öğrencilerin çalışma mekanları olarak kabul ediliyor. Ancak bu dinsel öğelerin bulunduğu bölümler, şimdi içinde bulunduğumuz birinci katta ve aşağıya iniş yönünde izlenemiyor. Bütün bunları yukarıya çıkarken ve arkadan dolanan farklı yolda izleyeceğiz.

Bu katta ayrıca, ahırın devamında iki bölümden oluşan bir şaraphane bulunuyor. Anlatıldığına göre, ilk onarım ve temizleme çalışmaları sırasında kapatılmış da olsa, burada bir havuz varmış. Bu havuzda ezilen üzümler, bir küçük kanal vasıtasıyla hemen altındaki bir deliğe dökülerek fermantasyona tabi tutulup şarap yapılıyormuş. Şaraphanenin üzerinde yaklaşık 30 santimetre çapında iki yuvarlak delik var, bunlar da yine büyük olasılıkla şaraphaneye ait havalandırmalar olmalı. Burasının henüz birinci kat olduğunu düşünürsek şaraphanenin üzerindeki delikler gereksiz gibi görünüyor. Ama değil...!

Çünkü girişi kapalı üstteki bu bölümün şaraphanenin deposu olması gerek. Ama burası şaraphaneden 1.5 metre daha yukarı bir seviyede bulunuyor. Şaraplar altta üretilip, üstte depo edilmiş olmalı. Deponun bulunduğu yerin duvarında örülerek kapatılmış bir başka geçit var. Burada da özel bir havalandırma bacası varmış, ama şimdi kapalı.

Birinci katta, iki küçük ahırın yanında bir mutfaktan da söz ediliyor. Mutfak olarak anlatılan yerde tandır benzeri bir çukur var, bu nedenle mekan mutfak sayılıyor. Buranın tavanında ayrıca havalandırma sağlayan dört delik daha var. Henüz birinci kattan itibaren çok sayıda tünel, geçit ve havalandırma deliklerinin yer yer kapatıldığını fark ediyoruz. Yeraltı kentinde böyle kapatılmış çok sayıda tünel ve geçit var. Eğer bunların tamamı açılmış olsa yeraltını gezmek son derece güçleşip tehlikeli bir hal alabilir. En azından insanlar sık sık kaybolabilirler. Ama ne yazık ki, bunun bilgi yönünden de bir sakıncası var. Böylece gezerken doğru diye öğrendiğimiz bilgilerin önemli bir bölümü, yanlış olmasa bile eksik oluyor.

Birinci kattan itibaren duvarlarda ayrıca yer yer üçgen biçimli çukurluklar görünüyor. Bunlar kandillerin yerleştirildiği oyuklar ve eski çağlarda yeraltı kentinin aydınlatılması beziryağı kandilleri ile gerçekleşiyordu.

İkinci Kat: Birinci kattan ikinci kata bir koridorla iniliyor. İkinci katın ilginç özelliklerinden biri de Derinkuyu Yeraltı Kenti’nin özgün girişi olarak kullanılmış olan bölümünün buraya bağlı olması. Ama birinci kattan geldiğinizde bunu açıkça algılayamıyorsunuz. Burayı belki dört-beş kez ziyaret edip de gözleriniz alıştığında yön gösteren işaretlerin bir yandan devam işareti verirken, hemen berisinde de çıkış işaretini fark ediyorsunuz. İkinci kata giden koridorun sağında ve solunda bulunan mekanlar, oturma odaları olarak tanımlanıyor. İkinci katın en belirgin yanı duvarlara ve tabana

oyulmuş olan erzak depoları. Birinci katta mutfak egemen bir yapılanma olduğuna göre bu katta da erzak depolarının bulunması çok mantıklı geliyor.

Yerlere oyulmuş erzak depoları yaklaşık 2 metre kadar derinlikte ve 80 santimetre çapında bir girişe sahip. Erzaklar bir torba içinde ve yukarıdan aşağıya sallandırılarak bu depolarda korunmuş. Bugün üstleri demir parmaklıklarla kapatılmış olan kuyu benzeri bu küçük depolardan yedi tane kadarını saydık. Erzakların depolandığı bu ikinci kat, son derece küçük odacıklara ve geçişlere bölünmüş. İkinci katta da yine odalar arasındaki seviye farkları çok açık biçimde görülebiliyor.

Erzak depolarının varlığına rağmen, ikinci katta yeryüzüne açılan ya da ana havalandırmaya bağlanan bir baca ve geçiş gözlenmiyor. Ama burada erzak depolarının bulunduğu alan, köprü ve beşinci kat yönüne topluca bir sahne gibi açılıyor. Bu alanda çok sayıdaki oyuk ve geçitlerin oluşturduğu akım ve seviye kendi içinde bir havalandırma düzeni sağlıyor. Öyle ki, önce aşağıdan yukarıya, sonra da sağ ve sol yandan gelen bir hava akımı, küçük köprüde oldukça iyi hissediliyor.

Hava akımının, burada depoların bulunduğu bölgede özellikle oluşturulduğuna kesin gözüyle bakmak gerekiyor. Buna bir de, Kaymaklı yönünde giden ana yolun açık olması durumunda ortaya çıkacak bir başka güçlü hava akımını eklersek, esintinin bu alandaki yoğunluğunu daha iyi kavrayabiliriz. Şimdi artık küçük bir demir köprünün üzerinden geçtikten sonra bir alttaki beşinci kata bağlayan koridora girebiliriz.

PEKİ NEDEN BEŞ?

Üçüncü Kat: Oysa arada üç ve dördüncü katların olması gerekiyor, ama yok gibiler. Dördüncü kata bu iniş yolundan değil de, dönüşte farklı bir yoldan gireceğiz. Üçüncü kat ise, ikinci katın tabanında olması gerekirken burada Kaymaklı yönüne giden yeraltı yolunun başlangıcı ve üzerinde de küçük demir köprü bulunuyor.

Bunun dışında ve ayrıca Kaymaklı yolunun tam solunda büyük bir havalandırma bacası bulunuyor, burası da yine üçüncü katı oluşturuyor. Yol ile hemen hemen aynı düzlemde duruyorlar. Dışarıya açılan bu bacadan tüm katlara ulaşan havalandırma geçişleri var. Kaymaklı'ya giden yolundan bu büyük bacaya bağlanan bir ara tünelden de söz ediliyor. Ama bacaya girmeden bunu göremiyoruz. Buna göre üçüncü kat; 'yeraltı kentinin tüm katlarına inen bir havalandırma bacası ile buradan Kaymaklı'ya giden yolun birlikte buldukları dar alan' oluyor.

Beşinci Kat: Fark edildiği gibi ikinci kattaki küçük köprüden geçip doğruca beşinci kata giden geçide geldik. Giriş ve birinci kattan gelen bu geçit koridor üçüncü katı atlayıp dördüncü katı da görmediği için, 20 metrelik dar ve basık bir inişle beşinci kata geçtik. Ama inişte beşinci kattan, dörde bir geçiş olmasa da, dördüncü kat odalarının bir bölümü görülebiliyor. Buradan görüldüğü kadarıyla dördüncü katta da yine epeyce bir oda var.

Beşinci kat, Derinkuyu Yeraltı Kenti'nin adeta merkezi konumunda bulunuyor.

Bu katta vurgulanması gereken önemli bir başka ayrıntı da, beşinci kata doğru inerken döngülü bir merdiven yapısının ortaya çıkması. Böylece katın alt bölümündeki hava etkili biçimde yukarıya ve ikinci kata doğru çekiliyor. Katın girişinin karşısında ayrıca büyük bir havalandırma bacası daha bulunuyor. Bu bacanın hemen sağında ve ona paralel duran bir de tünel var, bunun da yine havalandırma bacası olduğu söyleniyor. Beşinci kat, eski dönemlerin önemli bir katı gibi görünüyor. Ama bu önemin eski insanlar açısından ne olabileceği şimdi anlayamıyoruz. Beşinci katın orta bölümünde yukarı katlarla iletişimi sağlayan özel bir konuşma deliği bile var. Bir olasılık burası güvenli bir yer olması nedeniyle yönetici gibi önemli kişilerin kaldığı bir yer olmalı. Ayrıca burada yalnızca birbirine bağlantılı odalar ile kiler işlevi gören oyukların bulunması da yine bu olasılığı çağrıştırıyor.

Oturma ya da dinlenme odalarının bazılarında, beşinci katın orta sahanlığının hemen sağından açılmış yaklaşık 10-15 metrelik oldukça dar bir tünel geçitle ulaşıyor. Farklı bir birim gibi duran bu bölümde beş kadar oyma odacık bulunuyor.

Derinkuyu'da geçitler, odalar ve katların altlı üstlü bir başka görünüşü.

Derinkuyu'dan Kaymaklı'ya geçiş veren ve parmaklıkların altında uzanan yeraltı yolunun başlangıcı. (Altta)

Derinkuyu’da derinliği 70-85 metre arasında değişen 52 su kuyusu ve havalandırma bacasının bulunması dönemin mühendislik anlayışını göstermesi açısından son derece önemli.

Altıncı Kat: Beşinci katın bitiminde yine bir uzun tünel-geçit var. Bu tünel-geçit beşinci katı, yedinci kata bağlıyor ve altıncı katı oluşturuyor. Yaklaşık 110 basamaklı uzunca bir tünelden oluşan bu geçit, ayrıca epey eğimli bir yapıda oyulmuş. Bu 110 basamağın başında yuvarlak değirmen taşı benzeri bir sürgü-kapı taşı bulunuyor.

Bu tünel-geçit üzerinde, ikisi kapı odası, üçü ise tünel güvenliğinin sağlandığı küçük nöbetçi odası olduğu sanılan odalar var. Toplam sayısı beşi bulan bu nöbetçi odaları, dar ve basık geçitten inerken sağda bulunuyorlar.

Yedinci Kat: Altıncı katı oluşturan 110 basamaklı uzun tünelin bitiminde yedinci kata giriliyor. Oldukça geniş olan bu kat üç sütunla desteklenmiş. 110 basamaklı merdivenin sonunda sola doğru yönelen yaklaşık 10-12 metrelik bir başka tünel-geçitle mezarlık olarak nitelendirilen farklı bir bölüme geliniyor. Burada tek bir mezarlık yeri var ve önemli bir rahibe ait olduğu sanılıyor.

Bu katta bir toplantı salonu, mezar odası, kilise, kilisenin devamında yine bir salon ve dışa çıkışı olmayan, ama yerin altına doğru 60 metre derinliğe ulaşan yaklaşık kare biçiminde bir su kuyusu bulunuyor. Bu noktadaki varlığı ve boyutuyla inanılması güç kuyunun karşılıklı iki kenarına, kuyunun içine giriş ve çıkış olanağı veren, ayak oyukları bile yapılmış. Ayrıca bu kuyunun üst kenarlarına ip ve kovayla su çekmek için çıkık delikleri de açılmış. Kuyunun sağ yanında ise yarım ay şeklinde bir mekan bulunuyor. Buranın günah çıkartma yeri olduğu düşünülüyor.

Sekizinci Kat: Yedinci kattaki su kuyusuna giderken solda 18 basamak inildikten sonra Derinkuyu’nun ana havalandırma bacasına ulaşıyor. Burası sekizinci kat ve ortam bu alanda biraz serin, bu bacanın bir serinlik de yaratması onu daha ilginç

kılıyor. Baca olasılıkla burada yere doğru sekiz metre daha inip, belki şimdilik kaydıyla sonlanıyor. Anlatılanlara göre, Derinkuyu yeraltına doğru derinleştirme amacıyla oyulurken, ilk olarak bu ana havalandırma bacası yapılmış ve yeraltı kenti buna göre şekillenmiş.

Sekizinci katta bu havalandırma bacasının dışında 10 metre genişliğinde, 8.5 metre uzunluğunda ve 2.5 metre yüksekliğinde haç planlı bir oyma kilise bulunuyor.

Sekizinci kattan sonrası için, aşağıya doğru inen geçit ya da tüneller görünüyor, ama kapalı. Bu nedenle sekizinci kattan geriye dönüyoruz, ama daha farklı ve biraz daha kestirme bir yoldan. Çıkıştaki bu farklı yol nedeniyle hep farklı alanlardan geçiyoruz. Bunların anlaşılması için mutlaka bir rehber eşliğinde gezilmesi gerekiyor.

Dördüncü Kat: Hemen anlaşılacağı gibi, daha önce inerken görmediğimiz dördüncü kata şimdi sekizinci kattan geçiyoruz. İşte atladığımız dördüncü kata, çıkarken ulaşmamız aslında görece bir durum. Çünkü Derinkuyu’nun bütünüyle yerleşime açık olduğu önceki çağlarda büyük olasılıkla her kat ve mekanın, çevresindeki hemen her yerle ilişki ve bağlantısı bulunmaktaydı. Çoğu yerde açıkladığımız gibi günümüzde, biraz da zorunlu olarak yeraltı kentindeki çoğu geçit ve bağlantı yerleri kapalı.

Dördüncü katta altı çizilmesi gereken önemli noktalardan biri de, beşinci kat gibi, diğer katlarla bağlantıyı sağlayan tünel ve geçitlerin olması. Bu katta daha çok oturma ve yatma odaları olarak tanımlanan oyuk mekanlar ve yine erzak depoları bulunuyor. Bu küçük erzak depolarında özellikle kurutulmuş yiyecekler olması gerekiyor. Çünkü çevrede yalnızca oturma ve yatmaya yarayan küçük oyuk mekanlar var. Özellikle buradan bakınca dördüncü, beşinci ve ardından ikinci katlar arasındaki güçlü havalandırma bağlantısı daha açık algılanıyor. Ama bu iki katın da, oda yoğun bir yapısı olduğunu vurgulamak gerek. Bu arada iniş sırasında beşinci kattan, dördüncü katın odalarının görüldüğünü bir kez daha hatırlatalım.

Buna bağlı olarak dördüncü katın orta alanında, beşinci kata açılan üç delik var. Bu delikler, dördüncü ve beşinci katla ses, görüntü ve hava akımı bağlantısını sağlayan özel bir düzenleme gibi duruyor. Bunlara ek olarak, gerek beşinci kattaki döngüsel merdivenin oluşturduğu akım, gerekse bu iki katın altlı üstlü konumlanması bu katlar arasında dolaşan bir iç havalandırma ve iklimlendirmeyi amaçladığı açıkça anlaşılıyor.

Ayrıca tüm bu deliklerin bulunduğu orta alanın sağında bir iletişim ve haberleşme deliği daha var. Hatırlanacağı gibi beşinci katta da, üst katlarla bağlantılı olan sesli bir haberleşme deliği

Derinkuyu'da ana havalandırma bacasının dıştan görünüşü. Baca ortadaki deliğin gerisinde bulunuyor.

Sekizinci kattaki geniş mekan ile sağda yukarı çıkan merdivenli geçit. (Büyük resim)

vardı. Bu katlarda kalanlar, şimdi bilemediğimiz nedenlerden ötürü kendi aralarında iletişim kurma gereğini duymuşlardı.

Yine orta alanın tam karşısında üç oda ve yanında da yaklaşık 15 metrelik dar tünel ile bu tünelin sol yanına oyulmuş çok sayıda küçük odalar bulunuyor. Aynı tünelin bitiminde yine sola doğru açılan bir başka tünel ve üzerinde de odacıklar izleniyor.

Çıkıştaki Son ya da Yeniden Birinci Kat: Dördüncü kattan yukarıya doğru merdivenli bir tünel aracılığıyla geçiş sağlanıyor. Bu merdivenli yolda ilk dikkati çeken şey, sağda geniş bir mutfağa açılan bir girişin bulunması. Merdivenlerin hemen bitiminde ise, yine ahırların bulunduğu bir alan var. Epeyce büyük iki mekandan oluşan ahırlar alana sağlı sollu olarak dizilmişler. Bu arada Kapadokya'nın güzel atlar ülkesi anlamına geldiğini belirtelim. Bizans döneminde ordunun at ihtiyacının önemli bölümü buradan, Kapadokya'dan karşılanıyormuş. Yeraltı kentlerinde ahırların çok sayıda ve geniş tutulması at yetiştiriciliğiyle ilgili olsa gerek.

Ahırlardan, dört-beş basamaklı bir başka merdivenle farklı bir mekan ya da kata ulaşıyor. Burada biri kapalı, toplam beş havalandırma bacası var. Bunlar, ana havalandırma bacasına bağlı değiller, çünkü burası yeryüzüne çok yakın. Yeraltı kentine girdiğimiz kapı ile çıkışımız arasında ise en fazla 10-15 metre bir mesafe var. Bu nedenle şimdi bulunduğumuz kat, ilk girdiğimiz giriş ve birinci katla bağlantılı. Ama bunu gezerken algılamak gerçekten çok güç. Çünkü ya geçişler kapalı ya da her geçişin nereye çıktığını kontrol etmek tek kelimeyle olanaksız.

Bu havalandırma deliklerinin bulunduğu alandan altı basamak inince yine farklı bir alana, bir şaraphaneye ulaşıyor. Mekana girer girmez ilk dikkati çeken, şaraphanenin ilk böl-

lümünde bir havalandırma deliğinin bulunması. Buradan beş basamak daha çıkarak şarabın yapıldığı yere ulaşıyor. Bunun hemen üstündeki üzümün ezildiği yerin tavanında yine bir başka havalandırma deliği var. Burası da yine tahmin edileceği gibi ana havalandırma bacasına bağlı değil. Bundan sonra son olarak yedi basamaklı bir inişle şaraphanenin farklı ve büyük bir bölümüne geçiliyor. Burada da bir havalandırma deliği var. Çıkıştan sonraki bu kat sanki tümüyle bir şaraphane olarak düzenlenmiş.

Ama küçük bir bölüm vaftiz çukuru ve misyoner okuluna ayrılmış. Burası büyük olasılıkla birinci katta ilk girişte sözünü ettiğimiz bölümler. Okulun bulunduğu bölümün sağ ve solunda öğrenci odaları olarak tanımlanan odacıklar bulunuyor. Sonuçta çok inişli çıkışlı olan bu son kat, sayabildiğimiz kadarıyla ve yeryüzüne yakın olmasına karşın toplam yedi adet havalandırma deliği barındırıyor.

Artık yeryüzüne iyice yaklaştığımızı, gelen ışığın artan miktarı ve değişen ortam ısısından anlamaya başladık. Önümüzde dizilen basamaklar bizi birden yeryüzüne çıkarıyor. Mavi gökyüzü altında yeryüzü bir harika, ama Derinkuyu da bir o kadar gizemli ve görkemli.

DERİNKUYU'YA VEDA EDİYORUZ

Bu inanılmaz yeraltı kentini arka arkaya iki gün gezdikten sonra ancak kavrayıp algılayabildik. Yer in onlarca metre altında çok rahat solunabilmesi dikkate değerdi. Ayrıca yer yer çok sayıda gezginin varlığına ve tüf kayacın sonuçta bir volkan külü olduğu gerçeğine rağmen, ortamda hemen hiç toz olmaması iklimlendirmenin başarısını göstermesi açısından çok önemli. Daracık tünellerin, odaların ve geçitlerin içinden geçerken eski insanların bir tüf kayacık içinde binlerce yıl boyunca sergilemiş oldukları müthiş çaba ve mühendislik başarısı kesinlikle hayranlık verici.

KAYNAKLAR

1. AKURGAL, Ekrem, "Anadolu Uygarlıkları", Net Yayın, İstanbul-1990.
2. KORAT, Gürsel, "Kapadokya", İletişim Yay., İstanbul-2009.

KAYMAKLI: YERALTI DÜNYASININ MUHTEŞEM ESERİ

Kaymaklı, Derinkuyu'dan sonra, yeraltının kendine özgü sorun ve çözümleriyle gezenleri şaşırtıyor. İlk anda ürkütücü gelen bu yeraltı dünyası, içine girdikçe bize ne denli ince bir mühendisliğin eseri olduğunu sergiliyor. Yerin onlarca metre altında sağlıklı kalabilmek için gerekli olan havalandırma, su temini ve beslenme gibi sorunların çözümü yanında, bir de ilkel bir madenciliğin yapılmış olması Kaymaklı'nın ilginç ama gizemli yanını oluşturuyor.

Derinkuyu'dan sonra Kapadokya'nın ikinci büyük yeraltı yerleşimi, Kaymaklı'ya yöneliyoruz. Beldenin Osmanlı dönemindeki eski adı Eneğüp. Derinkuyu ile aynı yol üzerinde ve ona yaklaşık 10 kilometre uzaklıkta yer alıyor. Nevşehir'e ise 20 kilometre.

Kaymaklı yeraltı kenti, beldenin güneybatısında ve Kaymaklı Kalesi denilen yerin altında bulunuyor. Bu kalıntının ise Hititlere kadar uzandığı söyleniyor. Binlerce yıllık tarihi süreç içinde Anadolu'daki yerleşmelerin, birbiriyle bağlantılı olduklarını düşünmek yanlış olmasa gerek.

Kaymaklı'yı özel yapan yanlarından biri de ilkel madenciliğe ait önemli izlerin varlığı. Çukurlarla dolu olan ve Andezit'ten yapılmış bu taş bakır cevherini işlemek için kullanılmış.

Kapadokya'nın çok sayıdaki yeraltı kentleri açısından bakıldığında ise bu yorum daha bir gerçeğe dönüşüyor. Örneğin tarih öncesinin derinliklerine baktığımızda, günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncesine kadar ilk insan yerleşimlerinin mağaralarda ve çukur barınaklarda ortaya çıktığını biliyoruz.

KAYMAKLI VE YERALTI KENTİ

Nevşehir'e bağlı olan Kaymaklı beldesi, günümüzde yaklaşık 7 bin kişiyi bulan bir nüfusa sahip. Özellikle Nevşehir il olarak yeraltı kentleri açısından çok zengin. Öyle ki, bölgede yaklaşık 200 kadar yeraltı kenti olduğu söyleniyor. Kesin sayı verilmediğine göre sayının pek bir önemi yok, çünkü bu yerleşimlerin büyük çoğunun henüz temizlenmediği için kapalı olduğunu hemen belirtelim. Bu durumda bütün bu yeraltı yerleşimlerinin kimler tarafından ve hangi tarihte yapılmış oldukları da bilinmiyor.

Yöredeki yerleşimlerden söz eden en eski metin Antik dönem yazarlarından, Sokrates'in öğrencisi Atinalı Ksenophones, Onbinlerin Dönüşü (Anabasis) adlı eserinde Kapadokya yeraltı şehirleriyle ilgili çok kısa olsa da, bazı bilgiler vermişti. Ksenophones eserinde, Pers Kralı II. Artakserkses'e karşı M.Ö. 401'de kardeşi Genç Kyros'un yaptığı sefere katılan 10 bin Yunanlının öyküsünü anlatmıştı. Eserde olayların gelişimine göre, Persler'le anlaşmaya gelen Yunanlı komutan öldürülünce, Ksenophones komutayı ele almış, ardından da onun öncülüğünde Yunanlılar, Trabzon yakınlarında Karadeniz'e ulaşınca değin Doğu Anadolu yaylalarında 1000 kilometreden fazla yol yürümüşlerdi.

Sardis'ten başlayıp Babil'e, oradan da Yunanistan'a uzayan bu toplu yürüyüş sırasında Ksenophones Kapadokya yeraltı kentlerini de görmüştü. Yeraltı kentlerini İ.Ö.400 gibi çok erken bir tarihte gören Ksenophones, bu yerleşimler hakkında şu kısa bilgileri veriyordu: "Evler toprak altındaydı. Girişleri kuyu ağzına benziyordu ama içleri genişti. Hayvanlar için toprağa giriş delikleri kazılmıştı; insanlar merdivenle iniyorlardı. Bu konutların içinde keçiler, koyunlar, inekler, kümes hayvanları ve tüm bu hayvanların yavruları vardı. Dışarı çıkarılmadan kuru samanla besleniyorlardı. Ayrıca buğday, arpa, sebze ve testiler içinde arpa şarabı vardı..."

Kuşkusuz Ksenophones, bizim şimdi görüp yazdıklarımızdan daha farklı şeyler görüp yazmıştı. Ama hepsi bu kadar ve fazlaca bir ayrıntı yok. Hele savaşlar ve istilalar konusunda hiç bilgi yok. Böylesi bir bilinmezlik Kapadokya'nın yer üstündeki açık yerleşimleri konusunda bile, belli ölçüde var. Bu yerleşimlerin eski çağlara giden aşağı tabakalarında, eski dönem uygarlıklara özgü bir yazı ya da işaret henüz bulunmamış olması da önemli ölçüde bilgi azlığına neden oluyor. Günümüze yaklaşan ve Bizans ya da Roma gibi nispeten yakın dönem izleri ise, en azından haç ya da kilise

Kaymaklı'nın dar ve basamaklı geçitlerinden birisi.

Kaymaklı'da bir oda ve duvara oyulmuş depo ya da yan mekanlar ve bir şarap işliği. (Altta)

kalıntılarından kolaylıkla ayırt ediliyor.

Daha sonra gelen Selçuklular'la birlikte yerin altından çok yerüstü yaşamı tercih edilmiş.

Karamanoğlu Beyliği döneminde ise Kaymaklı'da ilk cami yaptırılmış. Günümüzde Kaymaklı halkı, yeraltı kentinin üst bölümünü halen kullanıyor. Beldenin özellikle eski evlerinin bir bölümü, yeraltı kentinin yaklaşık 100'e yakın geçidinin çevresine yapılmış. Halk günümüzde özellikle avlulara açılan bu geçitlerden geçip yeraltı kentinin uygun mekanlarını kiler, depo ya da ahır olarak kullanabiliyor.

Kaymaklı yeraltı yerleşiminin, önceki Derinkuyu'dan plan ve tasarım açısından oldukça farklı kurulduğunu önceden vurgulayalım. Burası genel yapısı itibarıyla havalandırma bacalarının çevresinde toplanmış. Söylentiye göre önce havalandırma bacaları yapılmış, yerleşim de daha sonra buna bağlantılı olarak kurulmuş. Bu açıdan bakınca Kaymaklı'yı müthiş bir havalandırma ya da daha genel olarak iklimlendirme mühendisliği harikası olarak görmek gerekiyor. Çünkü bu bacalardan özellikle biri Kaymaklı yeraltı yerleşiminden daha derine iniyor. Ayrıca havalandırma kadar yerleşimin su ihtiyacını karşılayan bir kuyu görevi de görüyor. Günümüzde bunun en modern teknik ve teknolojilerle bile yapılamayacağı çok kesin.

Ama Kaymaklı, belki daha az bir nüfus barındırdığı için olsa gerek, geçitleri daha dar ve alçak yapılmış. Bazı geçitlerde ilerlerken adeta iki kat olmak zorunda kalıyorsunuz. Sonra kat sayısı daha az olmasına karşın, özellikle geçitler daha dik yapılmış. Bunun bir olasılıkla yabancıların geçitlerde tutunamaması için yapılmış olduğu söyleniyor. Ama her an bir yabancı saldırısı olmadığına göre, bu dik geçitlerin özel biçimde kayarak inilmesi için böyle yapılmış olabileceği de

akla geliyor.

Kaymaklı'nın, kabaca 8 katlı (kale ile 10) ve 5 bin kişinin yaşayabileceği bir büyüklükte olduğu tahmin ediliyor. Tahmin diyoruz, çünkü yerleşim çok büyük oranda kazılmamış. Bu nedenle ancak ilk dört ya da beş katı gezilebiliyor. Yukarıda vurguladığımız belirsizlik burada da ortaya çıkıyor. Bu katları tam sayılarıyla algılamamak gerek, çünkü hem aralarda bir ara kat olarak kabul edilecek bağlantılı mekanlar var. Hem de yerleşmeyi gezerken katlara iniş ve çıkışlar aynı hat üzerinden değil, farklı yol ve alanlardan gerçekleşiyor. Bu da yine farklı bir çekme kat ya da seviye demek olacağından, katları kesin sınırları olan bir yapı gibi düşünmemek gerek.

Geziye açık olan bu katların, yeryüzüne olan yüksekliğinin yaklaşık 20-40 metre arasında değiştiği düşünülüyor.

İNİŞ YOLUNDAN KAYMAKLI YERALTI KENTİ

Birinci kat: Bu katı gerçekte giriş katı saymak gerekiyor. Çünkü üstte Kaymaklı Kalesi denilen ve Hititler'den kaldığı söylenen bölümde iki kat daha var. Buna göre gerçekte 3. kat sayılması gerekiyor. Yeryüzünün hemen altında olan birinci kata günümüzde bir demir kapı ve ardındaki merdivenlerden giriliyor. Girer girmez yeraltı kenti loş yapısıyla hemen kendisini hissettiriyor.

Bu giriş katı, ilk andan itibaren göze biraz küçük görünüyor. Çünkü önce burada henüz açılmamış alanlar var. Bir de az önce belirttiğimiz gibi çevredeki evlerin kullandığı geçitler nedeniyle bazıları da özellikle kapatılmış.

Yeraltı yerleşmesinde günümüzde elektrik aydınlatması bulunuyor. Aydınlatma olmasa günümüzde buraları asla gezilemez. Ayrıca gezenlere kolaylık olsun ve kaybolmadan yollarını bulsunlar diye yürüyüş güzergahı kırmızı ve mavi oklarla işaretlenmiş. Buna göre inişte kırmızı oklar, çıkışta da mavi okları izlemek oldukça güvenli bir gezi sağlıyor. Ama katların kendi içinde ve oklarla gösterilmeyen bölümleri de var.

Bu nedenle müze görevlileri, gezenlere rehberlik edebiliyor. Bu gerçekten kesinlikle gerekli, çünkü sonuçta her yan dehlizler, delikler ve oyuklarla dolu. Tüm bunları bir bilen anlatması hem işleri kolaylaştırıyor hem aynı yerde dönüp durmayı engelliyor. Rehbersiz bir gezide ise çevremizdeki yapılanmayı anlamak bir yana, giderek yerin altında yön duygusu kayboluyor ve aynı yerlerden geçip geçmediğinizi bile kavramakta zorlanıyorsunuz. Büyük olasılıkla gelen yabancılar ve özellikle yaşlıların böylesi bir şaşkınlık yaşamaması için tüm yerleşim turistik amaca uygun olarak, belli bir rotada tasarlanmış.

Bilindiği gibi yeraltı yerleşimlerinde birinci giriş katında ahırlar yer alıyor. Buradaki yemlikler ve yalak ilk anda dikkati çe-

kiyor. Yalaktan halen sızan su dikkat çeken bir diğer ayrıntı olarak oldukça şaşırtıcı geliyor. Demek ki, burada yalıklara sürekli su sağlayan gizli bir kaynak vardı. Devam edildiğinde yerde, rehberimizin soğuk hava deposu olarak adlandırdığı ve havalandırma işlevi de gören depolar görünüyor. Raf sistemlerine de sahip olduğu görülen bu depo aslında koridorumsu bir alan. Rehberin soğuk hava deposu demesinin nedeni, özellikle tabana kazılmış olan bu depoların kendi içlerinde özel bir hava akımı oluşturmaları bu nedenle ısılarının daha bir düşük olmasından kaynaklanıyor.

Buradan sonra iki odalı bir geçiş alanına geliyoruz. Ama sola doğru açılan alan küçük bir koridorla ayrıca 8 kadar odaya daha geçiliyor. Burada, bir-iki odadan sonra yuvarlak sürgülü kilit taşı ile kapatılan bir bölüm var; bundan sonra oda sayısı daha da artıyor. Ahırın yanındaki bir başka yuvarlak kilit taşının bulunduğu geçitten küçük bir kiliseye geçiliyor. Geçidin sağında ise, gündelik yaşama ayrılmış izlenimini veren, oyulmuş odalar bulunuyor.

İkinci Kat: Girişe göre ikinci kat olan, ama üstteki Kaymaklı Kalesi hesaba katıldığında dördüncü kat sayılması gereken kata, yaklaşık 8 metrelik bir geçitten sonra ulaşıyoruz. Ama bu geçidin içinde ve sağında iki erzak deposu bulunuyor. Koridorun sonuna doğru bir oturma odasına geçiliyor. Burada yine duvara oyulmuş 7 adet erzak deposu ve yine zemine kazılmış havalandırılmalı depo ve üzerlerinde günümüzde yerleştirilmiş demir ızgaralar bulunuyor. Koridorun sonunda ise sağda yine bir oda ve zeminde de yine 4 havalandırılmalı depo izleniyor. Duvara oyulmuş 4 depo daha dikkat çekiyor. Burası ayrıca büyük bir odaya daha açılıyor. Koridorun sonunda ve yine zemindeki 5 havalandırılmalı deposundan sonra bir mezarlık odası var. Buranın tabanında üç mezar deliği bulunuyor.

Koridordan sola dönüp kata geldiğimizde sağda bir başka kilise yer alıyor. Mezarlık ile kilise arasında ise açık bir pencere gözleniyor. Yeraltında olduğumuza göre bunun bir havalandırılma unsuru olarak kullanıldığı açık. Burası tek nefli ve iki apsilli bir plana göre inşa edilmiş. Apsislerin önlerinde vaftiz taşları, kenarlarda ise oturma sekileri yapılmış.

Apsisli kilisenin hemen zemininde şarap küpü şeklinde kazılmış oyuklar var. Burada şarap küplerinin muhafaza edildiği anlaşılıyor. Ayrıca bir de günah çıkarma alanı da gözleniyor. Bu arada kiliseden çıkarken solda bir oda daha olduğunu da belirtmek gerekiyor.

Az önce de belirttiğimiz gibi bu katta mezarlık olarak kullanılan bir alan var. Mezarlığın kilisenin yanında olması, mezarların kilise açısından önemli sayılan görevlilere ait olduğu düşüncesini doğurmuş. Kiliseden 8 basamakla bir yukarı ara

bölmeye çıkılıyor. Tam sağ dipte yine duvara oyulmuş kilerler görülüyor. Merdivenlerin bitiminde ise sağda bir başka erzak deposu daha dikkati çekiyor. Ardından yuvarlak sürgülü kilit taşının olduğu küçük bir geçişle salona geçiliyor. Sürgülü kilit taşlarının katlar arasında bile yerleştirilmiş olması Kaymaklı'ya özgü şaşırtıcı bir durum. Buranın zemininde rehberimizin yine soğuk hava deposu olarak adlandırdığı 4 adet havalandırılmalı yer deposu bulunuyor.

Bu salon gibi bulunduğumuz diğer mekanlar da erzak depolarıyla adeta çevrelenmiş durumdadır. Bazı odaların tabanında da yine küp izleri var. Odaların kiminde buraya özgü farklı erzak depoları var. Tabandaki küp izlerinin 11. yüzyıldan sonraya ait olduğu saptanmış.

Bu bölüm için altı çizilmesi gereken bir diğer nokta, burasının oldukça ılık olması. Bir başka odada biri duvara, ikisi zemine oyulmuş toplam 3 soğuk hava deposunun bulunması da yine altı çizilmesi gereken özelliklerden. Odaların tümünde tabana şarap küpü yerleştirmeye yarayan izlerin varlığı da yine dikkatleri üzerine çeken unsurların başında geliyor.

YUVARLAK SÜRGÜ KİLİT TAŞLARI VE SAVUNMA

Bu katta erzak depolarından başka ayrı oturma mekanları da bulunuyor. Ama ikinci katın en önemli özelliklerinin başında geçitlerin ağızlarında bulunan yuvarlak kilit taşlarının çokluğu geliyor. Yaklaşık 1.50-1.60 metre çapındaki bu yuvarlak değirmen taşı benzeri olan sürgü ya da kilit taşlarının genişliği 40-50 santimetre kadar var. Ortası özellikle delik olan bu taşların yeraltı kentlerinin savunulmasında büyük bir öneme sahip olduğu biliniyor. Çünkü hem açılması çok güç hem de savunmaya çok elverişli. Çeşitli metinlerde ağırlıklarının yaklaşık 500 kilogram olduğu bildirilen bu taşların ortası delik. Böylece gelen düşmanlar hem izlenebiliyor, hem de mızrak

Kaymaklı'nın bir diğer özelliği katlar arasında bile geçitleri kapayan kilit taşlarının bulunması.

Film dekoruna benzeyen bu karmaşık mekanlar yere oyulmuş depolar ve geçitlerden oluşuyor. (Altta)

ya da ok atışlarıyla saf dışı edilebiliyordu. Bu devasa kilit taşları dışarıdan getirilmemişler, içerde yerleşimin oyulması sırasında onlar da birlikte oyularak meydana getirilmişler. Ancak tüm bu yapının ve yeraltı kentlerinin savunma amacıyla yapıldığı her fırsatta, yazar ve araştırmacılar tarafından ortak görüş olarak belirtilip varlığını sürdürse de, konunun kesinleşmemiş bazı yanları olduğu da dikkatlerden kaçmıyor.

Kapadokya'da özellikle bu gezide ve çağlar içindeki farklı alanları gezdikten sonra, yeraltı kentlerinin varlığını salt savunmaya bağlamak pek de kesin bilgiymiş gibi görünmüyor. Çünkü yerüstündeki yerleşmelerde görülen savaşlar sonrası yıkım ve katliamların hiç biri yeraltında yaşanmamış gibi du-

ruyor. Oysa savaşların ardından, kazanan taraf, yenilenin kalerlerini, köylerini ve tüm yapılarını yerle bir edip insanlarını ya kılıçtan geçiriyor ya da esir alıp köle olarak başka yerlerde satıyorlardı. Ama bu yeraltı kentlerinde böylesi bir yıkım ve katliamı çağrıştıran hiçbir iz ve kalıntı yok, her yan neredeyse, doğal çökme ve dolmalar dışında çok düzgün biçimde varlığını sürdürüyor. Tüm oyuk ve izler sanki yerleşmenin ilk oyulduğu dönemdeki kadar düzgün ve bozulmamış.

Öte yandan bölgeye gelen savaşçı ordular ve saldırganların, buradaki insanların zenginliklerini yeraltında sakladığını öğrenmiş olmaları durumunda tüm yeraltını kazıp tahrip etmekten bir an bile geri durmayacaklarını kabul etmemiz gerekiyor. Oysa yörede böyle olayların yaşandığına ilişkin bir iz ya da örnek yok.

Bunun dışında saldırıların en çok İslam'ın ilk dönemlerindeki Arap akınları sırasında yaşandığı söyleniyor, ama o dönem ve sonrasındaki Arap tarihçi ve gezginlerinde de böylesi bir olaya ilişkin bilgiler de yok. Yöredeki yeraltı kentlerinin büyük olasılıkla savunma kadar, yörenin dondurucu soğuklarına karşı, ılık bir ortam elde etmek amacıyla tercih edilmiş olması çok daha olası gibi görünüyor. Kaldı ki, dışarıdaki soğuk iklim yapısına karşılık yeraltındaki yerleşmelerde özel bir ısıtma sisteminin olmaması, bu düşüncüyü haklı çıkarmış gibi duruyor.

Havalandırma bacalarının oluşturduğu bir sistem üzerine kurulmuş olan yeraltı yerleşmelerini ısıtmak için ocak ya da mangal gibi araçlara yer verilmemesi, aşağıda dikkate değer bir ısıtma sorununun yaşanmadığının göstergesi olabilir.

Üçüncü Kat: Bu katta ise görüldüğü kadarıyla Kaymaklı'nın önemli mekanları bulunuyor. Bu üçüncü katın kabaca bir sayı olduğunu, üstteki Kaymaklı Kalesi sayıldığında ise beşinci kat olduğunu bir kez daha belirtelim. Bu kata, aşağı doğru inen ve çok basık olan 6-7 metrelik kısa bir geçitle geçiliyor. Bu kat, ayrıca şaraphane olarak tanımlanıyormuş. Çok sayıda erzak depoları, şirahaneler ve mutfakların bulunduğu geniş bir alan burası, öyle ki kendi içinde iki katlı olduğu bile söylenebilir. Bu kata girildiği andan itibaren 5 adet erzak deposu görülüyor. Buradan sağa doğru büyük bir salona çıkılıyor. Salonda da yine 5 kiler ya da depo dikkat çekiyor. Ama salon, dört odayla çevrilmiş. Odalardan birinin duvarında 2, zemininde 1 olmak üzere 3 soğutmalı depo bulunuyor. Bir diğer odada ise duvara yapışık 3 küp yeri var. Küplerden biri tıpkı kilisede olduğu gibi yere oyulmuş. Üçüncü oda da yine kiler ve depolar açısından tam anlamıyla dolu. Tabanda ve duvarda kiler oyukları görülüyor. Yerde 11. yüzyıl izleri var. Son oda olan 4. odada yine kilerler ve depo yerleri bulunuyor. Bu ana salonun tam karşısında kü-

çük bir geçide yine yuvarlak bir sürgü kilit taşı yerleştirilmiş. Söylendiğine göre bu geçit, Kaymaklı'daki evlerden birinin girişine açılıyormuş.

Dördüncü Kat: Kaymaklı'nın kabaca tanımlanan dördüncü katında ise yine şirahaneler, küp koyma yerleri ve erzak depoları bulunuyor. Araştırmacılar bütün bu kiler ya da depoları, burada Kaymaklı halkının düzenli bir ekonomik üretim yaptığının kanıtı olarak ifade ediyorlar.

Dördüncü (ya da altıncı) kata, beş basamakla iniliyor. Hemen sağda küçük bir oda dikkat çekiyor. Odanın tabanında iki delik görülüyor. İlk geldiğimiz geçide göre daha dik ve yaklaşık 6 metrelik bir başka geçitle inilen bu odanın bulunduğu alanın sağında ve ortasında yine depolar izleniyor. Bu geçitten sonra küçük bir salona iniliyor. Ama burada bu geçidin bitiminde yine bir başka sürgü kilit taşının daha bulunduğu da belirtmek gerekiyor.

Katları bile birbirinden bu denli kesin biçimde ayıran bu yuvarlak sürgü kilit taşları, acaba yerleşimi kendi arasında farklı ekonomik ve yönetim bölümlerine mi ayırıyordu? Bunu henüz bilemiyoruz.

Bu salon iki odaya açılıyor. Geçidin solundaki oda 5 erzak deposuna sahip ve burada da yine 11. yüzyıl izleri saptanmış. Sağdaki odada ise yerde 1, duvarlarında da 2 erzak deposu bulunuyor. Salonun tabanında da yine iki adet soğutmalı depo gözleniyor.

Bu kattan sonra, sağdan sola doğru geniş kıvrımlı bir yay çizerek inen 15 metre uzunluğundaki dar ve alçak bir geçit bizi bir diğer kata ulaştırıyor. Burasının girişe göre 5. kat olması gerekiyor; Kaymaklı Kalesi'ne göre ise 7. kat. Geçitten geçerken sağda yine erzak deposu görülüyor. Geçidin ortasında ve solunda 120 metre derinliğinde olduğu belirtilen görkemli ana havalandırma bacası bulunuyor. Bacanın dibinde, önceden belirttiğimiz gibi, su olduğundan kuyu görevi yaptığı da kabul ediliyor. Bacanın bir özelliği yeryüzünden görünmemesi... Baca, yeraltı kentinden daha derin.

Kaymaklı'nın, şimdilik 60 metre kadar derinliğe ulaştığı tahmin ediliyor, ama bu konuda kesin ve tutarlı bir sayı yok. Bacanın derinliği ise 120 metre veriliyor. Söylendiğine göre suya ulaşabilmek için bu uzunluk kesinlikle gerekiyor. Dipte su, az olsa bile halen var. Bacanın biçimi büyük bir T harfi gibi yapılmış. İlk anda bacayı tüm katlardan izlemek mümkün gibi geliyor insana, ama izlenmiyor. Belki de günümüzde yapılan turistik düzenlemeden dolayı görünmesi mümkün olamıyor, çünkü henüz tam açılmamış! Bu 15 metrelik geçidin sonunda bir de şaraphane var. Bu alan

Kaymaklı Kalesi'nden ölçüldüğünde 40 metrelik derinliğe sahip Ama girişten düşünülduğünde ise yükseklik 30 metre.

Dar ve dik geçitlerden ve iç içe geçmiş kat ve odalardan sonra ulaştığımız bu alanda, ilginç biçimde çok rahat nefes alınıyor. Burada üzümün çignenip mayalandığı bir alanın yanı sıra şarap üretiminin yapıldığı iki yer daha var. Ayrıca duvarda şarap küplerinin konulması için oyulmuş 7 oyuk var.

ÇIKIŞ YOLUNDAN KAYMAKLI YERLEŞİMİ

Turizme açılmış yeraltı yerleşimlerinde, genel bir özellik olarak, girişin ardından yollar, odalar ve tüm diğer mekanlar epeyce dallanıp budaklandıktan sonra, farklı bir yoldan dışarı çıkılıyor. Bu arada zaman zaman geçtiğimiz mekanların bazılarını yeniden ve farklı bir yoldan giriş yapıp, yine ayrı bir yoldan geçiyoruz. Böylece yeraltı yerleşiminde hem bir tur yapmış, hem de yeni yerler görmüş oluyoruz. Kuşkusuz bu yeni yerlerin bir bölümü önceden geçtiğimiz mekanları farklı bir noktadan görmekten ibaret.

Oysa bu turistik düzenleme pek de gerçekçi sayılmaz. Çünkü özgün halindeki yeraltı yerleşiminin bir değil, belki onlarca çıkışı ve bu çıkışlara ulaşan farklı yolları vardır. Yerleşimi günümüzde gezenler ise yaklaşık 30-60 dakikalık bir tur atıp çıkışa geliyorlar. Kabul etmek gerekir ki, böylesi bir gezide yeraltı yerleşimini bir bütün olarak kavramak olanaksızdır. Yalnızca belirli özel yer ya da bölümler hafızamıza kalıcı biçimde yerleşir. Bu durum yazılı bir anlatımda, sık tekrarlar nedeniyle daha bir belirleyicidir.

Oysa bir bütün olarak algılandığında yeraltı yerleşimlerinin son derece önemli olduklarını görebiliyoruz. Öncelikle bu yeraltı yerleşimlerinin her biri kendi içinde eşsiz ve farklı mühendislik örnekleri sergiliyorlar. İkinci olarak da, Aksaray'dan

Kaymaklı'daki katlar arasında yerleştirilen sürgü tipi yuvarlak kilit taşı üst katın girişinde izleniyor.

Yazın sıcak günlerinde ana havalandırma ve diğer bacaların içeriye verdiği serinlik ile kış soğuşunda tuf kayacın sağladığı ılık ortam, Kaymaklı'daki doğal iklimlendirmenin en başarılı yönü.

Kayseri'ye, Kırşehir'den Niğde'ye kadar tüm Kapadokya bölgesinin, adeta tıka basa yeraltı yerleşimleriyle dolu olduğunu düşündüğümüzde henüz pek ortaya çıkartılmamış bilgi yığınıyla karşı karşıya olduğumuzu anlamakta gecikmiyoruz. Her şeyden önce dünyanın diğer yerlerinde volkanik olsun olmasın böyle bir yapılanma yok. Bu özellik kentleşmenin evrim ve gelişim süreci açısından son derece ilginç bir oluşumu simgeliyor. Çünkü insanların yeryüzünde yerleşip köyler ve kentler kurması ile bunu yeraltında gerçekleştirmesi arasında çok büyük farklar ve sorunların ortaya çıkması söz konusu.

Bütün bunlar Kaymaklı yeraltı yerleşiminde de var ve yer yer açıkça izleniyor. Yedinci kattan daha aşağılara yönelmiş geçitler var, ama kapalı ve açılmamış. Buradan yeniden yukarı doğru, ama farklı bir geçitten yöneliyoruz. Çıkarken katların görünmeyen bölümlerini görebiliyoruz. İlerlediğimiz dik ve dar tünelin sonuna doğru sağa bir başka geçit uzanıyor. Burada sekiz oda var ve bazılarının içinden başka odalara geçiyor.

DÖRDÜNCÜ KAT VE ÖZEL MEKANLAR

Bir kez daha dördüncü (ya da altıncı) kata ulaşıyoruz. Ama burada, bir sonraki üçüncü (ya da beşinci) kata giden geçit, öyle ayarlanmış ki, bazı mekanlar açısından, her iki kat adeta yan yana ya da iç içe gibi duruyor. Buna özellikle dikkat etmek gerekiyor. Çünkü bu birleşim noktaları diğer bölümlere geçit veren karmaşık kavşaklar gibi. Belki daha da önemlisi, bu noktalardaki hava akımının zaman zaman hızlanıp, bazı yerlerde de yavaşlıyor olması. Farklı yerlerden gelen hava akımlarının burada birleşme ya da çarpışmaları nedeniyle ortaya çıkan bu durum, ortamı mevsime göre serinletip havalandırıyor. Tüm bunların bir sonucu olarak depolar, kilerler ve havalandırma depoları bu alanlarda daha bir yoğunlaşıyor.

Örneğin böylesi bir kavşak ya da kavuşma noktasında mutfak olarak tanımlanan ve salon benzeri devasa bir mekan bulunuyor. Mutfak denmesinin nedeni duvar ve tavanındaki islenme nedeniyle oluşan yoğun siyahlık. İs neredeyse mekanın tüm duvarlarını kaplamış. Mutfağın dibinde bir aşağı seviyede, kiler ile bir ocak bacası bulunuyor. Bu ana salonun çevresi 9 odaya bölünmüş ve hemen her odanın tabanında bir havalandırma deposu oyulmuş. Az önce belirttiğimiz gibi, burada da hemen her odanın içinden başka odalara geçiliyor.

Mutfak olduğu kabul edilen bu bölümden çıkan dumanın ocak ve Kaymaklı'nın çok sayıdaki havalandırma bacası deliğinden çıkmış olması gerekiyor. Ama yine bu mekandaki islenme gereğinden çok fazla... Benzer biçimde oda ya da mekanların tabanına açılmış depoların da yine gereğinden fazla olduğunu belirtmek gerekiyor. Çünkü kilometrelerce geniş bir alana yayılmış olan yeraltı yerleşmelerinin onlarca, hatta yüzlerce farklı çıkışı olduğunu düşündüğümüzde, bu denli çok deponun varlık nedenini az da olsa sorgulamak gerekir.

Bu bölümde ayrıca ve çok çarpıcı olarak, değirmen taşı biçiminde, üzerinde havan işlevine sahip, öğütmeye yarayan çukurlukların bulunduğu büyük, yuvarlak bir taş bulunuyor. Volkanik andezit taşı olduğu anlaşılan bu taşın M.T.A. araştırmaları sonucunda, madencilikte bakır cevherini öğütmeye yarayan ilkel bir cevher geliştirme aracı olduğu anlaşılmış.

Bu açıdan bakıldığında, mutfak denilen bu büyük mekanın özel bir işlik olduğunu kabul etmek daha mantıklı gibi görünüyor. Bu mekanın mutfak olduğunu kabul edersek, üzerinde küçük çukurların bulunduğu andezit taşı da, eski rehber kitaplarında söylendiği gibi, baharat döveceği

Farklı yerlerden gelen hava akımlarının burada birleşme ya da çarpışmaları nedeniyle ortaya çıkan bu durum, ortamı mevsime göre serinletip havalandırıyor.

olarak algılamamız söz konusu... Oysa M.T.A.'dan araştırmacı Ergun Kaptan'ın araştırması ortada ve söz konusu taşın madencilikte cevher geliştirme işinde kullanıldığı kanıtlanmış.

Bu gizemli mekanın bulunduğu kattan üçüncü kata (ya da beşinci) geçiş veren dik bir tünele giriyoruz. Ulaştığımız üçüncü katta geçit bizi küçük bir alana çıkartıyor. Bu alandan yenden bir üst kattaki kilise ve yanındaki mezarlık alanına geçiş veriliyor. İnişte burasını gördüğümüz için girmiyoruz. Ama sağdaki dik ve kısa olan geçide girip dışarı çıkıyoruz. Doğruyu söylemek gerekirse toprak altında yaşamak gerçekten güç!

KAYMAKLI'NIN GİZEMİ Mİ YA DA TAŞ DEVRİ MADENCİLİĞİ Mİ?

Az önce mutfak denilen mekanın olması gerekenden çok geniş ve yine alışılmışın dışında bütün duvarların siyah olduğunu vurgulamıştık. Öylesine ki, bir mutfakta görülmesi mümkün olamayacak kadar yoğun bir islenme gözleniyor ortamda. Ne diğer yeraltı kentlerinin ne de Kaymaklı'nın diğer mutfaklarında böylesine koyu ve kararmış bir ortam görmek mümkün. Bu nedenle ve büyük olasılıkla burası, mutfak olmaktan daha ayrıntılı bir işleve sahipti.

Ancak bu mutfakların sağında ya da şirahane ile mutfaklar arasındaki bölümde yukarıda kısaca değindiğimiz, andezit taşından yapılmış çok özel yuvarlak bir taş bulunuyor. Kendine özgü ve etrafı açık bir özel oyuk hücre içinde bulunan bu andezit yuvarlak taş, silindirik bir değirmen taşını andırıyor.

Kaynaklar çapının yaklaşık 1.30 metre, kalınlığının 33 santimetre ağırlığının ise 1.4 ton olduğunu belirtiyorlar. Bu taşın böylesine özellikler taşıması onun son derece sert volkanik bir taş olmasından kaynaklanıyor.

Araştırmacılar taşın dışarıdan getirilmediğini, tüflerin arasından çıkmış olduğunu ifade ediyorlar. Bu silindirik taşın altında yine kendisinin yüksekliğinde yuvarlak bir destek yükselti bulunuyor. Böylece taşın yüzeyi yere çömelerek ya da dizleri üzerinde duran birinin burada çalışabileceği bir düzeye ulaşıyor. Acaba bu taşın işlevi neydi ve üzerinde nasıl bir iş yapılıyordu?

Bu gizemli andezit taşı ve yüzeyini inceleyen M.T.A. araştırmacıları bu soruların yanıtına ulaşmışlar. Araştırmalara göre yüzeyi hafifçe bombeli olan andezit taşının üzerinde 57 adet ve yaklaşık 10-15 santimetre çapında küçük çukurluklar bulunduğu saptanmış. Bu çukurlukların dağılımı düzensiz ve bunların içlerinde dönemin insanların, ham bakır madenini kırıp ezerek toprak ve taşlarından ayıkladığını, böylece toz haline gelmiş bakır cevherini eritmeye hazır hale getirmiş oldukları belirlenmiş.

Bu kuşkusuz son derece önemli bir bulgu, ama henüz bu işlemlerin gerçekleştiği dönem konusunda net bir tarihlen-dirme yok. Çünkü bakırın eski çağlarda bu denli önemli bir duruma gelmesi özellikle Tunç Çağ'ında gerçekleşmişti. Bu çağda bakır, kalay ile karıştırılarak tunç üretiliyordu. Demir henüz bilinmiyordu. Tunç ise, o çağda bilinen en sert ve dayanıklı metal alaşımıydı. Bu çağda tunçtan silahlara sahip olan orduların diğerlerini kolayca ortadan kaldırmış oldukları çok kesin. Tunç bu nedenle çok önemliydi.

Kültepe gezimizde bu konuya bir başka boyutuyla, Kültepe'deki Asur Ticaret Kolonileri açısından yaklaşmıştık. Hatırlanacağı gibi Asurlular Kültepe'ye gelip burada ticari bir merkez (Karum) kurarak, temel olarak bakır ve kalay ticareti yapmışlardı. Asurlular Kültepe'ye kalay getirip bakır alıyorlardı.

KUŞKUSUZ TEMEL AMAÇ TUNCA ULAŞMAKTI.

İşte Kaymaklı'nın üçüncü katındaki andezit taşından yapılmış olan ve bir tür cevher geliştirme işlevi gören taş, büyük olasılıkla bu çağlardan kalmıştı. Ama bu konuda henüz ayrıntılı bir araştırma ya da kesin sonuca ulaştıracak veriler yok. Bu yeraltı yerleşmesinde eski Kaymaklı halkının, ham bakırı öğütüp erittiği ve külçe haline getirdikten sonra satmış olduğunu düşünmek epeyce olası görünüyor. Bir başka deyişle, Kaymaklı'da elde edilen bakır yalnızca satış amaçlı mı üretilmişti? Çünkü Kaymaklı ve çevresinde o devirden günümüze, bakır ya da tunçtan eşyalar üreten bir ekonominin henüz izi yok.

Nevşehir Arkeoloji Müzesi Müdürü Murat Gülyaz ise, burada öğütülen bakırın büyük olasılıkla Aksaray-Nevşehir arasındaki, Dügüz Köyü'ndeki antik bakır ocağından getirilmiş olabileceğini bildiriyor.

Kaymaklı'da ahırların olduğu bölümün görünüşü. (Üstte)

Kaymaklı'nın ana havalandırma bacasının içten görünüşü. Duvardaki oyuklar baca boyunca inip çıkmaya yarayan ayak koyma yerleri. (Sağda)

Bütün bunlardan yola çıkarak, Kaymaklı yeraltı yerleşiminde andezit taşının bulunduğu kattaki geniş ve isli mutfağın bir işlik olduğunu düşünmek olası görünüyor.

KAYMAKLI'DA İKLİMLENDİRME

Kaymaklı, Derinkuyu'dan farklı olarak bir tepenin yamacına oyulmuş. Tahmini gezilebilir derinliğinin şimdilik 30-40 metre civarında olduğu, ilk ve ara katlarla birlikte de yaklaşık 10 kat olduğu düşünülüyor. Turistik bir gezinin kolay ve anlaşılır olması nedeniyle sınırlı alanları temizlenmiş.

Kaymaklı'nın gezilebilir katlarının 4, tamamının da 8 kat olduğu bildiriliyor. Oysa Derinkuyu'da da izlediğimiz gibi, adeta iç içe tabakalardan oluşmuş yeraltı yerleşmelerini kesin sınırları olan katlar şeklinde ayırmak güç. Bu nedenle kat sayısı çelişkili ve pek de önemi yok. Yalnızca anlatım ve kavrama kolaylığı sağlıyor.

Buna göre, söz konusu tabakalı katlar içinde Kaymaklı'nın yaklaşık 1000'e yakın odası olduğu söyleniyor ve bunlardan ancak yüzde 5'inin gezilebildiği belirtiliyor. Bunun da en çok 60-70 oda ile 5 kata karşılık geldiği belirtiliyor.

Girilemeyenler ise girişin üzerindeki iki kat ile tabana doğru inen ve bilinmeyen diğerlerinden oluşuyor. Girişin üzerinde ve Kaymaklı Kalesi denilen iki katın, Hititler dönemine ait olabileceği söyleniyor. Kaymaklı'nın yaz ve kış ortalama ısısının 15 derece olduğu, bunun içerdeki hava akımı ile mevsimine göre dengelendiği biliniyor. Bu dengeli ısının, yerin altındaki kayaç (tüf) yapısından kaynaklandığına hiç kuşku yok. Ancak yazın sıcak günlerinde ana havalandırma ve diğer bacaların içeriye verdiği serinlik ile kışın soğukunda tüf kayacın sağladığı ılık ortam, Kaymaklı'daki doğal iklimlendirmenin en başarılı yanıydı. Bu modelin ortaya çıkmasındaki

insan gücü ve zekasının, Anadolu'da binlerce yıldan beri uygulanan usta-mühendis birikiminin bir sonucu olduğunu özellikle burada vurgulamak gerek.

Kaymaklı'da ayrıca nemin daha az olduğu, bunun da yerleşmenin dağın altına doğru ve enlemesine yapılmış olmasından kaynaklandığı belirtiliyor.

Kaymaklı'nın en tipik ve belirleyici yanlarından birisi de, yerleşimin havalandırma bacalarının çevresinde konumlanmış olması. Ama yer yer vurguladığımız gibi bunlardan bir tanesi gerçekten anılmaya değer boyutta.

Yaklaşık 120 metre derine inen bu havalandırma bacası tabanda T şeklinde ve ilkin bu bacanın yapıldığı düşünülüyor. Yerleşimi gezdiren müze görevlisi, bu bacaların sayısının 30'un üzerinde olduğunu söylüyor. Oysa Nevşehir Müze

KAYNAKLAR

1. AKURGAL, Ekrem, "Anadolu Uygarlıkları", Net Yayın, İstanbul-1990.
2. KORAT, Gürsel, "Kapadokya", İletişim Yay., İstanbul-2009.
3. Ed. Metin Sözen-"Kapadokya" Ayhan Şahenk Vakfı. İstanbul-1998. Murat Gülyaz "Yeraltında Dünyalar" s.512-524.

Kaymaklı'da bir kattan diğere geçişte, yeraltı kentinin kendisine özgü düzenlenişi.

Müdürü Murat Gülyaz, bu sayının 5 kadar olabileceğini belirtiyor. Yerleşme büyük ölçüde temizlenip açılmamış olduğu için kesin bir fikir yürütmek güç. Bu büyük baca gerçekten etkileyici ve katları gezerken yer yer bazı katlardan izlenebiliyor. Bacanın devasa uzunluğu dışında, enine kesiti ise yaklaşık 1.50x0.80 metre gibi...

Bu devasa bacanın çarpıcı özelliği ise yeryüzünden fark edilmiyor olması ve dibinde su bulunması... Ama bacanın içinden bakınca gökyüzü görünüyor. Bacanın gizlenmesi içindeki suyun dıştan kirletilmesi olasılığını ortadan kaldırıyor. Çünkü devasa bacanın havalandırma dışında yeraltı yerleşiminin suyunu sağlayan bir kuyu görevi de var.

Ayrıca bacayı oyan ustalar bu dikdörtgen bacanın içinden iniş çıkışı sağlamak için dar kenarlardaki duvarlara karşılıklı ayak oyukları kazımışlar. Böylece bu derin bacanın içinden iniş-çıkış mümkün olabilmış. Bu oyuklar yapım sırasında olduğu kadar sonradan, kuyu olarak da kullanılan bacayı temizlemek için de yapılmış olmalı. Ama bacaya uzanarak ve içten bakıldığında gerçekten korkutucu bir boyutta olduğu hemen fark ediliyor.

Metin içinde de yine aktardığımız gibi, Kaymaklı yeraltı yerleşiminde, çoğu kat ve odaların altında bir tür soğuk hava deposu gibi algılanabilecek çok sayıda kiler mekanı bulunuyor. Bunların bugün içine girmek mümkün değil, yaşam alanlarının tabanına oyulmuş olduklarından her an içine düşmek an meselesi, bu nedenle üzerleri demir ızgaralarla örtülmüş.

Bunların hemen her yerde ve çok sayıda olması, yerleşmenin sığınak olduğu kadar depo olarak kullanıldığını da gösteriyor. En çok da 4 ve 5. katlarda bulunuyor bu depolar. Her iki kullanım biçiminin bir göstergesi olarak, kilit taşı da denilen yuvarlak sürgülü kapıların çokluğu gösterilebilir. Bunlar normal koşulda dışardan yeraltı yerleşmesine girişi engellemek için, dışa açılan çıkışlara ya da onların yakınlarına yerleştiriliyordu. Ama bu büyük ve yuvarlak kilit taşları Kaymaklı'da ayrıca katlar arasındaki geçişi engellemek için de yerleştirilmiş. Kuşkusuz bunun gerçek nedenini bilebilmek pek de mümkün değil.

Oysa Kaymaklı'nın tamamında ve her kattan çok sayıda giriş çıkışlar olduğu tahmin ediliyor. Katlar arasındaki geçitlerin dar ve fazlaca eğimli olmasının güçlü bir hava akımı kadar, yine bir savunma amacı gütmüş olduğu çok açık. Kaymaklı, Derinkuyu'dan sonra, yeraltının kendine özgü sorun ve çözümleriyle oldukça şaşırtıcı. İlk anda ürkütücü gelen bu yeraltı dünyası, içini gezdikçe bize ne denli ince bir mühendisliğin eseri olduğunu sergiliyor.

GÖREME'DE KİLİSE ÜSTÜNDE KİLİSE

Tokalı Kilise Kapadokya'da resim sanatının doruk örneklerinin bulunduğu özel mekanlardan birisi... Ama burası aynı zamanda iç içe ve üst üste yapılar, yeniden kurularak oyulmuş kiliselerden oluşmuş bir yer. Bu nedenle kendi içinde oldukça karmaşık bir yapısı var. Kiliseyi gezerken her şeyin tüf kayacın oyulmasıyla üretilmiş olduğunu düşünmek, çok şaşırtıcı oluyor.

Kilisenin cepheden görünüşü ve batıya açılan modern demir kapısı.

▲ **K**apadokya'da yeraltı yerleşmelerindeki son gezimizi Göreme Vadisi girişindeki ünlü Tokalı Kilise'sine yapıyoruz. Kapadokya denilen bölge gerçekten de doğru olarak tanımlanması güç bir coğrafya. Bölgede hemen her yıl yeni yeni bilgiler üretiliyor ve keşifler yapılıyor. Bu gerçekten çok şaşırtıcı... Çünkü Kapadokya'ya gidip gezdikten 3-5 yıl sonra bir kez daha gittiğinizde karşınıza daha farklı bir Kapadokya bilgisi ve coğrafyası çıkıyor.

TOKALI KİLİSE

İşte Göreme Vadisi girişindeki Tokalı Kilise de böylesi bir yapı. Uzun yıllar boyunca içindeki resimler onarıldıktan sonra, şimdi ziyaretçilerin hizmetine açıldı. Ama Nevşehir Müze Müdürü Murat Gülyaz'ın vurguladığı gibi içeri giren ziyaretçi gruplarının beden ve nefes ısılarının oluşturduğu buhar ve nem, resimler üzerinde yoğunlaşarak onların yeniden bozulmasına yol açmış. Öyle ki, kilisenin ziyarete açılmasıyla birlikte yüzde 60 olan nem oranı yüzde 90'a çıkmış.

Tokalı Kilise, Kapadokya'nın en dikkate değer kaya kiliselerinden ilk sıradaki olanı. Çünkü hem bölgedeki en büyük oyma kilise hem de içindeki çok sayıda resim; sanatsal düzeyi yüksek ve nitelikli olarak değerlendiriliyor. Bu ilginç kilise önce, üç farklı dönemde, üç kilise ve bir şapel olarak, ama iki katlı olarak inşa edilmiş. Bu hesaba göre iki katlı kilisede dört ayrı tapınma mekanı bulunuyor. İşte bu planlama, kayaya oyularak dar bir alanda yapılmış olması nedeniyle anlaşılması güç bir yapıda.

Tokalı II'nin apsisi ve önündeki oyma sütunlar.

ÇAĞLAR BOYUNCA DEĞİŞİM GÖSTERMİŞ...

Öte yandan kiliseyi ilk kez gezdiğinizde, kolay anlaşılmayan, ama çağlar boyunca değişmiş bir yerleşme planıyla karşı karşıya olduğunuzu hemen fark ediyorsunuz.

Yeraltı kentlerinde gördüğümüz gibi, tüfe oyma mekanları yapan usta mühendisler, bu karmaşıklığı biraz da bilerek yapmışlar, gelen istilacılar yönlerini şaşırırsınlar diye... Ama günümüz gezginleri için bu karmaşıklığa bir de her dönemde farklılıklar içeren resimler eklenince, eski tapınağı kavramanın güçlüğü anlaşılır hale geliyor.

Belki biraz da bu nedenle, Tokalı Kilise'yi anlatan tanıtım metinleri çoğunlukla resimler üzerinden yazılmış. Ama diğer yandan Tokalı, gösterişli resimleri ve anıtsal diyebileceğimiz iç yapısı nedeniyle katedral olarak da adlandırılan bir oyma tapınak. Ayrıca bölgedeki en büyük kilise olma özelliğine de sahip.

Başta belirttiğimiz gibi iki katlı ve farklı zaman dilimlerinde tüf bir kayalığa oyularak inşa edilen kilise, iç içe dört farklı mekandan oluşmuş. Bunlar tek nefli Eski Kilise ve Yeni Kilise, bunların altındaki kilise-mezarlık ile Yeni Kilise'nin kuzeyindeki Yan Şapel. Bütün bu kiliselerin iç içe geçmiş haline bakarak, Tokalı için Tokalı Kiliseleri demek en doğrusu gibi görünüyor.

Şimdi, içindeki kiliselerin aynı mekana toplandığı Tokalı Kiliseleri'ni birer birer ama olabildiğince anlaşılır biçimde ziyaret edelim. Tokalı, yan yana duran büyücek iki peri bacasının altına oyulmuş. Kayaya oyma kilisenin girişi güneybatıya bakıyor. Dışarı bakan tek çıkışı ya da açılış kapısı da burada bulunuyor. İlk özgün haldeki girişi bilmeye olanak yok, çünkü bugün girişte günümüzde yapılmış sağlam bir demir

kapı bulunuyor. Tokalının tüm cephesi de, kapısı gibi sağlam biçimde ve sarı kesme taşlardan yeniden örülmüş.

Kapıdan içeri girince yaklaşık 7-8 metrelik kısa bir koridor şeklindeki 10. yüzyıl başlarına tarihlenen Eski Kilise'ye giriyor. Girer girmez kilisenin iki katlı olduğu hemen fark ediliyor. Giriş katını, ilk kat sayarsak, bunun altındaki zemin katını da, eksi birinci kat olarak kabul etmemiz gerekiyor. Burası, girişteki Eski Kilise'nin altındaki bir başka kilise ve yeraltına doğru uzanan merdivenlerden iniliyor. Ama güvenlik nedeniyle gezilere kapalı, ayrıca bu özel bölüm hakkında fazlaca bir bilgi yok. Yukarıdan bakarak, alttaki oyma kemer ve sütunlar izlenebiliyor. Görüldüğü kadarıyla eski kilisede, giriş bölümünün aksine resimler ve boyalı bezemeler yok. Zemindeki bu mekan, bir kilise olduğu kadar küçük bir mezarlık gibi de kullanılmış. Bugün, yukarıdan bakıldığında da ilk göze çarpan yapılardan biri, oyma mezar çukurlukları. Burasının 9. yüzyılda yapılmış olduğu sanılıyor.

Girişteki Eski Kilise 10. yüzyılda yapılmış ve girişe göre solda küçük bir oda ve cemaatin toplanma yeri olarak oyulmuş. Yine girişe göre soldaki tüf duvarda açılmış küçük bir giriş kapısıyla kilisenin mutfağına geçiliyor. Ana girişin sağında da büyük bir oyuk var. Bunların tamamı 9. yüzyılda oyulmuş, yani 10. yüzyılda oyulmuş Eski Kilise'den önce...

Yeni Kilise'ye, Eski Kilise'den geçiliyor. Bu anlamda Eski Kilise, Yeni Kilise'nin bir giriş mekanı haline getirilmiş. Kısa bir koridordan ibaret kalmış olan Eski Kilise'nin, ayrıca tek nefli bir apsisi var olmalıydı. Ama Yeni Kilise, eskisine tam bu noktadan eklenince eski apsis doğal olarak ortadan kaldırılmış.

Giriş olarak kullanılan Eski Kilise'nin tavanı tonoz biçiminde oyulmuş ve tam ortadan ikiye bölünerek her iki kenarına çeşitli resimler yapılmış. Kapadokya yeraltı yerleşmelerinde tonoz, bir tavan örtüsü olarak kullanılmıyor. Çünkü mekan yerin altında ya da tüf kayacın içinde bulunuyor. Tonozlu tavan yalnızca kaya kiliselerinde, üzerine resimler yapmak için ve yarım silindirik bir tekne şeklinde oyularak elde ediliyor.

Tokalı Eski Kilise'de de, tonoz tavanın böyle bir amaçla yapıldığı hemen anlaşılıyor. Bu silindirik tonoz tavanın ortasındaki uzunlamasına bir şerit alanda yuvarlak madalyonlar şeklinde çok sayıda aziz tasvirleri resmedilmiş. Tasvirlerin iki yanındaki diğer şerit ya da kanatlarda ise İsa'nın yaşamından sahneler resmedilmiş.

Bu uygulamayla, okuma yazma bilmeyenlere İncil'in resimli bir öykü kitabı yöntemiyle anlatılmış olduğu yönünde bir yorum da yapılıyor. Resimler daha çok, bir halk resim sana-

Tokalı Kilise'de Resimler

Tasvirlerin iki yanındaki diğer şerit ya da kanatlarda ise İsa'nın yaşamından sahneler resmedilmiş. Bu uygulamayla, okuma yazma bilmeyenlere İncil'in resimli bir öykü kitabı yöntemiyle anlatılmış olduğu yönünde bir yorum da yapılıyor.

tı olarak değerlendiriliyor. Erken bir dönemde yapıldığı ve perspektif sorunlarının çözümü henüz hesaba katılmadığı için resimler iki boyutlu olarak yapılmışlar.

Belki bu denli eski oluşundan dolayı, bu bölümdeki resimler diğer bölümlere göre biraz silik ve bu nedenle izlenmesi güç. Buradaki bir başka güçlük de, resimlerin kompozisyon düzeninden kaynaklanıyor. Resimlerdeki kişiler ve mekanlar, kompozisyonun iki boyutlu olması nedeniyle, tek sıralı yan yana ve üst üste resmedilmişler.

Ama Hristiyan resim sanatı açısından baktığımızda bunları, Ortaçağ Erken Hristiyanlık Dönemi'nin Kapadokya Bölgesi'ndeki eşsiz örnekleri olarak değerlendirmek gerekiyor. Dinsel açıdan ise, Hristiyan mitolojisinin temelini oluşturan resimlerin ilk önemli örnekleri sayılıyorlar. Eski Kilise'nin tavanındaki resimlerin konularından bazıları şöyle sıralanıyor; Müjde, Doğum, Mısır'a kaçış ve Vaftiz gibi...

TOKALI YENİ KİLİSE VE ŞAPEL

Eski Kilise'nin geçit haline gelmiş bu kısa ana mekanının önünde, dikdörtgen planlı Yeni Kilise'nin ana mekanını enine olarak yer alıyor. Bir başka deyişle Eski Kilise doğruca Yeni Kilise'nin ana mekanına açılıyor. Böylece iki kilise birlikte kabaca "T" biçimli bir plan görüntüsü sergiliyor.

Eski Kilise'nin tavanındaki resimleri seyrederek doğrudan Yeni Kilise'ye geçiyoruz. Eskisine göre enlemesine duran Yeni Kilise dikdörtgen planlı ve yine basit beşik tonozlu bir tavana sahip. Yeni Kilise 10. yüzyılın sonu ile 11. yüzyılın başlarına tarihleniyor. İki kilise arasında yaklaşık 100 yıllık bir zaman farkı var. Ama görüldüğü kadarıyla resim sanatı arasındaki fark çok daha büyük...

Eski Kilise'den sonra Yeni Kilise'ye girerken, tam karşımda ve mekanın kuzeydoğu duvarında birbirine kemerlerle bağlı dört oyma sütun bulunuyor. Bize göre sağda bir beşinci sütun daha var. Bu sütun duvardan oyularak bütünüyle ayrılaştırılmamış, yani duvara yapışık duruyor. Karşımdaki 5 sütunun arkasında yine enine ve ana ibadet mekanına paralel oyulmuş dar bir koridor var. Koridorun gerisinde ise ortada bir ana apsis ile iki yanında birer ek apsis gözleniyor. Ana apsisin iki kenarındaki küçük oyuktan geriye doğru, bir uçtan diğerine dolanan, küçük bir geçit oyulmuş. Bu apsislerin ortada olanın da papaz, yanındakilerde de yardımcıları oturuyormuş.

EŞSİZ RESİMLER

Yeni Kilise'nin asıl şaşırtıcı yanı resimleri... Tüm tavan İsa'nın yaşamından ve mucizelerinden sahnelerle dolu, ama buradaki resimler daha bir özenle yapılmış ve daha belirgin.

Resimler fresk özelliği sergiliyorlar ve büyük olasılıkla mistik bir hava oluşturmak için gece mavisi ya da parlak lacivert diyebileceğimiz bir renk tonu kullanılmış. Bu renk tonuyla sanatçı, resimlerde gerçekten de insanı içine çeken, derin ve biraz da ürkütücü mistik bir havayı başarıyla yakalamış. Örneğin içinde bulunduğumuz Yeni Kilise'nin tonoz biçimli tavanına baktığımızda koyu mavilikler içinde İsa'nın Göğe Yükseliş sahnesini izliyoruz. Döneminin bir özelliği olarak yer yer henüz perspektif hataları izlenmesine karşın, kompozisyon düzenlemesi, renk seçimi ve döneminin tekniği açısından çok başarılı bir resim.

Resimde, tonoz tavanın sağ kanadında İsa'nın göğe yükselişi ve insanların onu izleyişi, sol kanatta ise İsa'nın havari-leri kutsayıp görevlendirme sahneleri anlatılmış. Bunların ortasında ise, göklerin dürülmesi efsanesini anlatan resim, ancak küçük bir parçasıyla bulunuyor. Çünkü resim dıştan gelmiş nemlenme ile büyük oranda bozulup dökülmüş.

Nem ve rutubetin, Kapadokya gibi kurak bir bölgede bile her dönem bir sorun oluşturduğu açıkça anlaşılıyor.

Yeni Kilise'de Meryem ve İsa'nın yaşamı ile İncil'den sahnelerin yanı sıra İmparator Konstantin ve Helena resimleri de bulunuyor. Kapadokya'daki Bizans etkisini düşündüren bu resimlerin dışında kutsal göksel varlıklar olarak Kerubim ve Serafimler de resimlenmiş. Hristiyan inancına göre Kerubim ve Serafim adlı bu melekler, tanrının tahtı ile kilisenin muhafızları olarak kabul ediliyorlar.

İçerdeki girişten bu kez de solumuza ya da Yeni Kilise'nin kuzey duvarına baktığımızda, burada farklı ve ayrıntılı mimari düzenlemeler görüyoruz. Burası Yeni Kilise'ye bitişik olarak oyulmuş küçük bir yan şapel. Bir başka deyişle kilise

Apsisin solu ve kuzeydeki cephenin birleştiği köşeden mimari ayrıntılar. Küçük Yan Şapele giriş buradan yapılıyor...

Eski Kilise'den sonra Yeni Kilise'ye girerken, tam karşımda ve mekanın kuzeydoğu duvarında birbirine kemerlerle bağlı dört oyma sütun bulunuyor. Bize göre sağda bir beşinci sütun daha var.

Tokalı II'nin ana apsisinde bulunan İsa'nın çarmıha gerilme sahnesi.

Kapadokya tüf yerleşmelerinin en önemli özelliklerinden biri içerideki ısının yaz kış pek değişmemesi, hatta sabit kalmasıydı.

içinde bir başka kilise mekanı... Bu küçük yan şapel yapının kuzeyinde yer alıyor. Şapel, Tokalı'nın dördüncü bölümünü oluşturuyor. Ne yazık ki, böyle bir yan şapelin neden ve ne zaman yapıldığına dair bir bilgi henüz yok. Yan şapelin önünde biri duvardan ayrıştırılmamış 5 sütun bulunuyor. Bu şapelin evlenme törenleri için kullanıldığı sanılıyor. Ayrıca şapelin sağdan eski kiliseye dönerek bağlandığı yerde iki sütun daha var. Bunlar da yine tüflerden ayrıştırılmamış. Şapelin tam karşısındaki duvarda ise sütunlar ve diğer oyma bağlantılar sanki tamamlanmamış gibi duruyor. Burada da 5 sütun var ve yine tüflerden ayrıştırılmamış. Duvarın Eski Kilise'ye bağlandığı yerde, benzer biçimde yine tüflere bağlı iki sütun daha var. Burada da yine resimler bulunuyor ama şapelde olduğu kadar iyi işlenmiş ve göz alıcı değil.

BİTMEYEN SORUN: NEM VE HAVALANDIRMA

Kapadokya'nın en ilginç yanlarından biri de, dünyanın başka hiçbir yerinde olmayacak kadar yeraltı yerleşmesi, hatta kentlerinin bulunması. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bü-

yük ölçüde Erciyes ve Hasan Dağı volkanlarının küllerinden oluşan tüm bölgede insanlar, zamanla sertleşmiş bu kalın kül ve tüf tabakasının içine yerleşmişler.

Bu ilginç davranışın temelde iki stratejik nedeni var; savunma ve barınma. Ama işin bir de teknik boyutu bulunuyor, biraz eşeledikten sonra bu kül tabakası çok kolaylıkla kazılıyor. Büyük olasılıkla önce bunu fark eden insanlar, ardından başlamışlar yerin altına ve tüf tabakasının derinlerine doğru evler yollar ve kent diyebileceğimiz toplu yerleşimler kazmaya. Bu tekniğin, yöntem olarak da çok ekonomik bir değeri var.

Öylesine ki, Kapadokya'da bir yapı ya da bir yeraltı kenti oluşturmak için elinize alacağınız keser türü araçtan başka bir malzemeye ihtiyacınız kalmıyor. Hayal gücünüze ve ihtiyacınıza göre, üstelik sıfır maliyetle başlıyorsunuz evler, yollar ve kentler inşa etmeye. Yeraltında yerleşimler kurmanın bir başka ekonomik yanı da ısınma sorununa yine sı-

fır maliyetli bir çözüm getirmiş olması. Hatırlanacağı üzere, Kaymaklı'da yapılan ölçümlerde sıcaklık yaz kış 15 derece olarak saptanmıştı. Kuşkusuz bu değeri, Kapadokya gibi uzun dondurucu kışların yaşandığı bir bölgede, günümüz ileri teknolojilerinin bile ulaşamayacağı bir mühendislik olayı olarak görmek gerek. Hele bir de, bu sürdürülebilir sonuca sıfır maliyetle ulaşıldığı düşünülürse...

Bölgenin en büyük kilisesi olarak kabul edilen Tokalı'da, ilk bakışta böylesine ayrıntılı bir sistem yokmuş gibi görünüyor. Nemin resimler üzerindeki yıkıcı tahribatı dikkate alındığında böyle bir kaniya varmak kolaylaşıyor. Ama altlı üstlü duran iki eski kilisenin konum ve varlığına baktığımızda işler değişiyor.

Önce şunu bir kez daha vurgulayalım; Kapadokya'daki bütün tuf yerleşmelerinin giriş kapıları üzerinde bir havalandırma penceresi var. Diğer gezilerimizde de açıkladığımız gibi, bir mekandan dışarıya altlı üstlü ve aralıklı olarak açılmış iki pencere ya da açıklık, mekandaki en iyi doğal havalandırmayı sağlıyor. Ama günümüzde Tokalı'nın her iki eski kilisesinin ortak olan girişini göremediğimiz için buna ilişkin bir yorum yapmak güç. Gerçi günümüzde yapılan modern kapının da üzerinde de pencereler var ama bunlar işlevsiz. Çünkü hem kapıya bitişik hem de camlı, yani kapalı. Yeni kapı, mekan müze olduğu için, ayrıca çok büyük. Kapadokya tuf mekanlarının girişleri ise savunma ve ısı tasarrufu için alabildiğine küçük, kısa ve dar yapılmış.

DOĞAL ÇÖZÜM VE DOĞAL İKLİMLENDİRME

Bu durumda zemindeki ilk Eski Kilise girişin altında olduğuna göre kesinlikle kapıyla bağlantılı bir havalandırmaya sahip olmalıydı. Çünkü aksi halde kilisede bugün bile saptanmış olan ve insanların içerdeki varlığından kaynaklanan nem ve kirliliği havaya buharını atmak mümkün olamazdı. Daha sonra bunun üzerine yapılmış olan ikinci Eski Kilise ise ilkiyle birlikte algılandığında ortaya gerçek bir havalandırma ve tüm mekana yayılan bir doğal iklimlendirme kaygısı çıkıyor. Bu kaygıda mekandaki mum ve kandil temelli ısı yayan aydınlatmanın da etkisini dikkate almak gerekiyor.

Buna göre ve ısınan havanın genişip yükselmesi ilkesine uygun olarak zemindeki havanın yukarıya, üst giriş katına doğru yükselmesi gerekiyor. Tokalı'da ise giriş kapısından gelen serin hava, içerde yine ısınıp genişerek yükseleceğinden, üst kata akan havanın yerine zemin katını doldurarak alanda belirli bir hava dolaşımını sağlamış olmalıydı.

Ama Tokalı'nın özgün halindeki ilk giriş kapısının üzerinde, ayrıca bir havalandırma penceresi olduğunu var sayarsak, bu durumda kapıdan giren serin havanın hem zemine yö-

Tokalı II'nin kuzey yönündeki iç cephesi ve oyma sütunlar.

Özellikle giriş kapısının örtük olması durumunda, ısı yayan bu bileşenlerin iç mekanda etkili olduğuna hiç kuşku yok. Ama bu durumda içerde oluşacak hava kirliliği, islenme ve nem dışı atacak tek seçenek, kapının üzerinde şimdi bulunmayan geleneksel ve doğal havalandırma deliğiydi.

Bütün doğal öğelerin hesaba katılarak yapıldığı bu düzenlemenin yanına ayrıca tuf kayanın ısı tutucu doğal özelliğini de eklememiz gerekiyor. Tüm mekanın ileriki yüzyıllarda, giderek daha ayrıntılı ve tuf kayanın içine doğru ilerletilmesinde, dönemin mühendislerinin özelliklerini çok iyi bildikleri kayanın ısı tutucu yanının da etkili olduğunu tahmin etmek güç değil. Kapadokya tuf yerleşmelerinin en önemli iki özelliğinden ilki içerideki ısının yaz kış pek değişmemesi, hatta sabit kalmasıydı. Bu ısı değeri öylesine dengeli ve hesaplı bir tam sayıdan oluşuyordu ki, bu ısı derecesini içerdekiler yazın serin, kışın da ılık olarak algılayabiliyorlardı. Tuf kayanın içinde böylesi bir sabitlik ancak uzman bir mühendisin hesaplamaları ve ölçüleriyle gerçekleşebilirdi...

Tüm bu veriler ve düzenlemeler mekanda, tuf kayanın özelliğine bağlı olarak doğal bir iklimlendirme olgusunu açıkça ortaya çıkarıyor.

Kapadokya tuf yerleşmelerindeki ikinci temel özellik ise tüm bu mekanların kapalı ortamda bulunmaları nedeniyle, havalandırma sorununa getirdikleri çözümlerdi. Böylece yeraltında bile insanlar için daha rahat ve kesintisiz biçimde yaşanabilir bir ortam hazırlanmış oluyordu. Çünkü tuf yapı buna çok uygundu. Her şey insani boyutlarda ve olması gereken ölçülere göre ayarlanıyor, ne küçük ne de büyük yapılıyordu. Malzemenin tümüyle doğal ve sıfır maliyetli olması da yine doğal iklimlendirme için önemliydi. Çünkü böylece tüm mekan ihtiyaca göre, her an yeniden düzenlenebiliyor ya da yeni baştan ele alınarak ihtiyaca göre istenildiği kadar yeni eklemeler yapılabiliyordu.

Sonuçta bu mekanlar alabildiğince esnek bir yapıya bürünüyordu ki, salt bu özellik bile doğal iklimlendirme anlayışı açısından bir doruk noktası sayılabilirdi. Böylece binlerce yıl boyunca ortaya doğa ile uyumlu, son derece ekonomik, savunması ve üretmesi kolay yapılar topluluğu ortaya çıkmıştı. Bu özel yaklaşım ve yapılanmayı Kapadokya'da tüm gezimiz boyunca açıkça izledik...

nelip hem de bu katta dolanarak havalandırma penceresinden yine dışarı atılmış olması gerekiyordu. Tokalı'da, girişte bulunan ve Eski Kilise'yi temel alan bir havalandırma, özellikle mutfağın da bu alanda bulunması nedeniyle çok gerekli olmalıydı. Çünkü dışı bakan özel bir pencere ya da bacası olmadığına göre, kilisenin içine mutfaktan gelen yemek kokularının yayılması hiç hoş olmazdı. Tam tersine kiliseler için önemli olan özel tütsülerin kokusuymuştu ve mistik etki için onun yayılması daha uygundu.

Ayrıca Tokalı'nın hafifçe güneybatıya bakan girişi de içerdeki havalandırmaya destek verici bir konuma sahipti. Yöredeki yaşlılardan öğrendiğimize göre, Göreme Vadisi'nin girişindeki Tokalı Kilise'sinin aldığı baskın rüzgar ve yağışlar güneybatı yönünden geliyor. Bu yön tam olarak Tokalı Kiliseleri girişinin hafifçe dönerek açıldığı tarafı oluşturuyor. Bir başka deyişle, güneybatıdan gelen rüzgarlar doğrudan kiliselerin içine yöneliyor.

Tokalı Kilisesi içindeki ısı ve hava dolaşımını etkileyecek olan önemli etmenlerin başında, dönemin iç ışıklandırma biçimini de saymak gerekiyor. Çünkü o dönemde büyük olasılıkla içerde, mum ya da kandil gibi alev çıkaran bir ışıklandırma kullanılıyordu. Bu tür ışıklandırmaların ise, buldukları mekânın havasını belli oranda ısıtmış oldukları çok açık.

Yeni Kilise'nin 3 apsisi önündeki sütunlar, sütunları üstten birleştiren kemerler, yine bu sütunların hemen gerisinde enine uzanan dar koridor, apsilerin kıvrımları, orta apsiden gerisinden dolanan oyuk tünel, tavanın tonozlu biçimi ve zemin kata açılan boşluklar... Büyük olasılıkla bir tören sırasında apsisteki ışıklandırma, tütsüler ve cemaatin varlığıyla ortaya çıkan ısı hep birlikte yükselerek tüm bu mekânlara yayılmış olmalıydı.

KAYNAKLAR

1. Bektaş, Cengiz. "Doğaya Uyumlu Mimarlık-2012", Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul-2013.
2. Korat, Gürsel, "Kapadokya", 7. Baskı. İletişim Yay. İstanbul-2009.
3. Tuna, Turgay- Demirdurak, Bülent, "Kapadokya", 3. Baskı., İstanbul-2013.

Tokalı II kilisesinin apsisinde yer alan en güzel resimlerden biri de Bakire Meryem ve Çocuk İsa tasviri. Kilise mimari yapısı yanında Kapadokya Hristiyanlık resim sanatının eşsiz bir müzesi olarak da kabul görüyor.

Kilisenin cepheden görünüşü ve batıya açılan modern demir kapısı.

▲ **K**apadokya'da yeraltı yerleşmelerindeki son gezimizi Göreme Vadisi girişindeki ünlü Tokalı Kilise'sine yapıyoruz. Kapadokya denilen bölge gerçekten de doğru olarak tanımlanması güç bir coğrafya. Bölgede hemen her yıl yeni yeni bilgiler üretiliyor ve keşifler yapılıyor. Bu gerçekten çok şaşırtıcı... Çünkü Kapadokya'ya gidip gezdikten 3-5 yıl sonra bir kez daha gittiğinizde karşınıza daha farklı bir Kapadokya bilgisi ve coğrafyası çıkıyor.

TOKALI KİLİSE

İşte Göreme Vadisi girişindeki Tokalı Kilise de böylesi bir yapı. Uzun yıllar boyunca içindeki resimler onarıldıktan sonra, şimdi ziyaretçilerin hizmetine açıldı. Ama Nevşehir Müze Müdürü Murat Gülyaz'ın vurguladığı gibi içeri giren ziyaretçi gruplarının beden ve nefes ısılarının oluşturduğu buhar ve nem, resimler üzerinde yoğunlaşarak onların yeniden bozulmasına yol açmış. Öyle ki, kilisenin ziyarete açılmasıyla birlikte yüzde 60 olan nem oranı yüzde 90'a çıkmış.

Tokalı Kilise, Kapadokya'nın en dikkate değer kaya kiliselerinden ilk sıradaki olanı. Çünkü hem bölgedeki en büyük oyma kilise hem de içindeki çok sayıda resim; sanatsal düzeyi yüksek ve nitelikli olarak değerlendiriliyor. Bu ilginç kilise önce, üç farklı dönemde, üç kilise ve bir şapel olarak, ama iki katlı olarak inşa edilmiş. Bu hesaba göre iki katlı kilisede dört ayrı tapınma mekanı bulunuyor. İşte bu planlama, kayaya oyularak dar bir alanda yapılmış olması nedeniyle anlaşılması güç bir yapıda.

Tokalı II'nin apsisi ve önündeki oyma sütunlar.

ÇAĞLAR BOYUNCA DEĞİŞİM GÖSTERMİŞ...

Öte yandan kiliseyi ilk kez gezdiğinizde, kolay anlaşılmayan, ama çağlar boyunca değişmiş bir yerleşme planıyla karşı karşıya olduğunuzu hemen fark ediyorsunuz.

Yeraltı kentlerinde gördüğümüz gibi, tüfe oyma mekanları yapan usta mühendisler, bu karmaşıklığı biraz da bilerek yapmışlar, gelen istilacılar yönlerini şaşırırsınlar diye... Ama günümüz gezginleri için bu karmaşıklığa bir de her dönemde farklılıklar içeren resimler eklenince, eski tapınağı kavramanın güçlüğü anlaşılır hale geliyor.

Belki biraz da bu nedenle, Tokalı Kilise'yi anlatan tanıtım metinleri çoğunlukla resimler üzerinden yazılmış. Ama diğer yandan Tokalı, gösterişli resimleri ve anıtsal diyebileceğimiz iç yapısı nedeniyle katedral olarak da adlandırılan bir oyma tapınak. Ayrıca bölgedeki en büyük kilise olma özelliğine de sahip.

Başta belirttiğimiz gibi iki katlı ve farklı zaman dilimlerinde tüf bir kayalığa oyularak inşa edilen kilise, iç içe dört farklı mekandan oluşmuş. Bunlar tek nefli Eski Kilise ve Yeni Kilise, bunların altındaki kilise-mezarlık ile Yeni Kilise'nin kuzeyindeki Yan Şapel. Bütün bu kiliselerin iç içe geçmiş haline bakarak, Tokalı için Tokalı Kiliseleri demek en doğrusu gibi görünüyor.

Şimdi, içindeki kiliselerin aynı mekana toplandığı Tokalı Kiliseleri'ni birer birer ama olabildiğince anlaşılır biçimde ziyaret edelim. Tokalı, yan yana duran büyücek iki peri bacasının altına oyulmuş. Kayaya oyma kilisenin girişi güneybatıya bakıyor. Dışarı bakan tek çıkışı ya da açılış kapısı da burada bulunuyor. İlk özgün haldeki girişi bilmeye olanak yok, çünkü bugün girişte günümüzde yapılmış sağlam bir demir

kapı bulunuyor. Tokalının tüm cephesi de, kapısı gibi sağlam biçimde ve sarı kesme taşlardan yeniden örülmüş.

Kapıdan içeri girince yaklaşık 7-8 metrelik kısa bir koridor şeklindeki 10. yüzyıl başlarına tarihlenen Eski Kilise'ye giriyor. Girer girmez kilisenin iki katlı olduğu hemen fark ediliyor. Giriş katını, ilk kat sayarsak, bunun altındaki zemin katını da, eksi birinci kat olarak kabul etmemiz gerekiyor. Burası, girişteki Eski Kilise'nin altındaki bir başka kilise ve yeraltına doğru uzanan merdivenlerden iniliyor. Ama güvenlik nedeniyle gezilere kapalı, ayrıca bu özel bölüm hakkında fazlaca bir bilgi yok. Yukarıdan bakarak, alttaki oyma kemer ve sütunlar izlenebiliyor. Görüldüğü kadarıyla eski kilisede, giriş bölümünün aksine resimler ve boyalı bezemeler yok. Zemindeki bu mekan, bir kilise olduğu kadar küçük bir mezarlık gibi de kullanılmış. Bugün, yukarıdan bakıldığında da ilk göze çarpan yapılardan biri, oyma mezar çukurlukları. Burasının 9. yüzyılda yapılmış olduğu sanılıyor.

Girişteki Eski Kilise 10. yüzyılda yapılmış ve girişe göre solda küçük bir oda ve cemaatin toplanma yeri olarak oyulmuş. Yine girişe göre soldaki tüf duvarda açılmış küçük bir giriş kapısıyla kilisenin mutfağına geçiliyor. Ana girişin sağında da büyük bir oyuk var. Bunların tamamı 9. yüzyılda oyulmuş, yani 10. yüzyılda oyulmuş Eski Kilise'den önce...

Yeni Kilise'ye, Eski Kilise'den geçiliyor. Bu anlamda Eski Kilise, Yeni Kilise'nin bir giriş mekanı haline getirilmiş. Kısa bir koridordan ibaret kalmış olan Eski Kilise'nin, ayrıca tek nefli bir apsisi var olmalıydı. Ama Yeni Kilise, eskisine tam bu noktadan eklenince eski apsis doğal olarak ortadan kaldırılmış.

Giriş olarak kullanılan Eski Kilise'nin tavanı tonoz biçiminde oyulmuş ve tam ortadan ikiye bölünerek her iki kenarına çeşitli resimler yapılmış. Kapadokya yeraltı yerleşmelerinde tonoz, bir tavan örtüsü olarak kullanılmıyor. Çünkü mekan yerin altında ya da tüf kayacın içinde bulunuyor. Tonozlu tavan yalnızca kaya kiliselerinde, üzerine resimler yapmak için ve yarım silindirik bir tekne şeklinde oyularak elde ediliyor.

Tokalı Eski Kilise'de de, tonoz tavanın böyle bir amaçla yapıldığı hemen anlaşılıyor. Bu silindirik tonoz tavanın ortasındaki uzunlamasına bir şerit alanda yuvarlak madalyonlar şeklinde çok sayıda aziz tasvirleri resmedilmiş. Tasvirlerin iki yanındaki diğer şerit ya da kanatlarda ise İsa'nın yaşamından sahneler resmedilmiş.

Bu uygulamayla, okuma yazma bilmeyenlere İncil'in resimli bir öykü kitabı yöntemiyle anlatılmış olduğu yönünde bir yorum da yapılıyor. Resimler daha çok, bir halk resim sana-

Tokalı Kilise'de Resimler

Tasvirlerin iki yanındaki diğer şerit ya da kanatlarda ise İsa'nın yaşamından sahneler resmedilmiş. Bu uygulamayla, okuma yazma bilmeyenlere İncil'in resimli bir öykü kitabı yöntemiyle anlatılmış olduğu yönünde bir yorum da yapılıyor.

tı olarak değerlendiriliyor. Erken bir dönemde yapıldığı ve perspektif sorunlarının çözümü henüz hesaba katılmadığı için resimler iki boyutlu olarak yapılmışlar.

Belki bu denli eski oluşundan dolayı, bu bölümdeki resimler diğer bölümlere göre biraz silik ve bu nedenle izlenmesi güç. Buradaki bir başka güçlük de, resimlerin kompozisyon düzeninden kaynaklanıyor. Resimlerdeki kişiler ve mekanlar, kompozisyonun iki boyutlu olması nedeniyle, tek sıralı yan yana ve üst üste resmedilmişler.

Ama Hristiyan resim sanatı açısından baktığımızda bunları, Ortaçağ Erken Hristiyanlık Dönemi'nin Kapadokya Bölgesi'ndeki eşsiz örnekleri olarak değerlendirmek gerekiyor. Dinsel açıdan ise, Hristiyan mitolojisinin temelini oluşturan resimlerin ilk önemli örnekleri sayılıyorlar. Eski Kilise'nin tavanındaki resimlerin konularından bazıları şöyle sıralanıyor; Müjde, Doğum, Mısır'a kaçış ve Vaftiz gibi...

TOKALI YENİ KİLİSE VE ŞAPEL

Eski Kilise'nin geçit haline gelmiş bu kısa ana mekanının önünde, dikdörtgen planlı Yeni Kilise'nin ana mekanını enine olarak yer alıyor. Bir başka deyişle Eski Kilise doğruca Yeni Kilise'nin ana mekanına açılıyor. Böylece iki kilise birlikte kabaca "T" biçimli bir plan görüntüsü sergiliyor.

Eski Kilise'nin tavanındaki resimleri seyrederek doğrudan Yeni Kilise'ye geçiyoruz. Eskisine göre enlemesine duran Yeni Kilise dikdörtgen planlı ve yine basit beşik tonozlu bir tavana sahip. Yeni Kilise 10. yüzyılın sonu ile 11. yüzyılın başlarına tarihleniyor. İki kilise arasında yaklaşık 100 yıllık bir zaman farkı var. Ama görüldüğü kadarıyla resim sanatı arasındaki fark çok daha büyük...

Eski Kilise'den sonra Yeni Kilise'ye girerken, tam karşımda ve mekanın kuzeydoğu duvarında birbirine kemerlerle bağlı dört oyma sütun bulunuyor. Bize göre sağda bir beşinci sütun daha var. Bu sütun duvardan oyularak bütünüyle ayrılaştırılmamış, yani duvara yapışık duruyor. Karşımdaki 5 sütunun arkasında yine enine ve ana ibadet mekanına paralel oyulmuş dar bir koridor var. Koridorun gerisinde ise ortada bir ana apsis ile iki yanında birer ek apsis gözleniyor. Ana apsisin iki kenarındaki küçük oyuktan geriye doğru, bir uçtan diğerine dolanan, küçük bir geçit oyulmuş. Bu apsislerin ortada olanın da papaz, yanındakilerde de yardımcıları oturuyormuş.

EŞSİZ RESİMLER

Yeni Kilise'nin asıl şaşırtıcı yanı resimleri... Tüm tavan İsa'nın yaşamından ve mucizelerinden sahnelerle dolu, ama buradaki resimler daha bir özenle yapılmış ve daha belirgin.

Resimler fresk özelliği sergiliyorlar ve büyük olasılıkla mistik bir hava oluşturmak için gece mavisi ya da parlak lacivert diyebileceğimiz bir renk tonu kullanılmış. Bu renk tonuyla sanatçı, resimlerde gerçekten de insanı içine çeken, derin ve biraz da ürkütücü mistik bir havayı başarıyla yakalamış. Örneğin içinde bulunduğumuz Yeni Kilise'nin tonoz biçimli tavanına baktığımızda koyu mavilikler içinde İsa'nın Göğe Yükseliş sahnesini izliyoruz. Döneminin bir özelliği olarak yer yer henüz perspektif hataları izlenmesine karşın, kompozisyon düzenlemesi, renk seçimi ve döneminin tekniği açısından çok başarılı bir resim.

Resimde, tonoz tavanın sağ kanadında İsa'nın göğe yükselişi ve insanların onu izleyişi, sol kanatta ise İsa'nın havari-leri kutsayıp görevlendirme sahneleri anlatılmış. Bunların ortasında ise, göklerin dürülmesi efsanesini anlatan resim, ancak küçük bir parçasıyla bulunuyor. Çünkü resim dıştan gelmiş nemlenme ile büyük oranda bozulup dökülmüş.

Nem ve rutubetin, Kapadokya gibi kurak bir bölgede bile her dönem bir sorun oluşturduğu açıkça anlaşılıyor.

Yeni Kilise'de Meryem ve İsa'nın yaşamı ile İncil'den sahnelerin yanı sıra İmparator Konstantin ve Helena resimleri de bulunuyor. Kapadokya'daki Bizans etkisini düşündüren bu resimlerin dışında kutsal göksel varlıklar olarak Kerubim ve Serafimler de resimlenmiş. Hristiyan inancına göre Kerubim ve Serafim adlı bu melekler, tanrının tahtı ile kilisenin muhafızları olarak kabul ediliyorlar.

İçerdeki girişten bu kez de solumuza ya da Yeni Kilise'nin kuzey duvarına baktığımızda, burada farklı ve ayrıntılı mimari düzenlemeler görüyoruz. Burası Yeni Kilise'ye bitişik olarak oyulmuş küçük bir yan şapel. Bir başka deyişle kilise

Apsisin solu ve kuzeydeki cephenin birleştiği köşeden mimari ayrıntılar. Küçük Yan Şapele giriş buradan yapılıyor...

Eski Kilise'den sonra Yeni Kilise'ye girerken, tam karşımda ve mekanın kuzeydoğu duvarında birbirine kemerlerle bağlı dört oyma sütun bulunuyor. Bize göre sağda bir beşinci sütun daha var.

Tokalı II'nin ana apsisinde bulunan İsa'nın çarmıha gerilme sahnesi.

Kapadokya tüf yerleşmelerinin en önemli özelliklerinden biri içerideki ısının yaz kış pek değişmemesi, hatta sabit kalmasıydı.

içinde bir başka kilise mekanı... Bu küçük yan şapel yapının kuzeyinde yer alıyor. Şapel, Tokalı'nın dördüncü bölümünü oluşturuyor. Ne yazık ki, böyle bir yan şapelin neden ve ne zaman yapıldığına dair bir bilgi henüz yok. Yan şapelin önünde biri duvardan ayrıştırılmamış 5 sütun bulunuyor. Bu şapelin evlenme törenleri için kullanıldığı sanılıyor. Ayrıca şapelin sağdan eski kiliseye dönerek bağlandığı yerde iki sütun daha var. Bunlar da yine tüflerden ayrıştırılmamış. Şapelin tam karşısındaki duvarda ise sütunlar ve diğer oyma bağlantılar sanki tamamlanmamış gibi duruyor. Burada da 5 sütun var ve yine tüflerden ayrıştırılmamış. Duvarın Eski Kilise'ye bağlandığı yerde, benzer biçimde yine tüflere bağlı iki sütun daha var. Burada da yine resimler bulunuyor ama şapelde olduğu kadar iyi işlenmiş ve göz alıcı değil.

BİTMEYEN SORUN: NEM VE HAVALANDIRMA

Kapadokya'nın en ilginç yanlarından biri de, dünyanın başka hiçbir yerinde olmayacak kadar yeraltı yerleşmesi, hatta kentlerinin bulunması. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bü-

yük ölçüde Erciyes ve Hasan Dağı volkanlarının küllerinden oluşan tüm bölgede insanlar, zamanla sertleşmiş bu kalın kül ve tüf tabakasının içine yerleşmişler.

Bu ilginç davranışın temelde iki stratejik nedeni var; savunma ve barınma. Ama işin bir de teknik boyutu bulunuyor, biraz eşeledikten sonra bu kül tabakası çok kolaylıkla kazılıyor. Büyük olasılıkla önce bunu fark eden insanlar, ardından başlamışlar yerin altına ve tüf tabakasının derinlerine doğru evler yollar ve kent diyebileceğimiz toplu yerleşimler kazmaya. Bu tekniğin, yöntem olarak da çok ekonomik bir değeri var.

Öylesine ki, Kapadokya'da bir yapı ya da bir yeraltı kenti oluşturmak için elinize alacağınız keser türü araçtan başka bir malzemeye ihtiyacınız kalmıyor. Hayal gücünüze ve ihtiyacınıza göre, üstelik sıfır maliyetle başlıyorsunuz evler, yollar ve kentler inşa etmeye. Yeraltında yerleşimler kurmanın bir başka ekonomik yanı da ısınma sorununa yine sı-

fır maliyetli bir çözüm getirmiş olması. Hatırlanacağı üzere, Kaymaklı'da yapılan ölçümlerde sıcaklık yaz kış 15 derece olarak saptanmıştı. Kuşkusuz bu değeri, Kapadokya gibi uzun dondurucu kışların yaşandığı bir bölgede, günümüz ileri teknolojilerinin bile ulaşamayacağı bir mühendislik olayı olarak görmek gerek. Hele bir de, bu sürdürülebilir sonuca sıfır maliyetle ulaşıldığı düşünülürse...

Bölgenin en büyük kilisesi olarak kabul edilen Tokalı'da, ilk bakışta böylesine ayrıntılı bir sistem yokmuş gibi görünüyor. Nemin resimler üzerindeki yıkıcı tahribatı dikkate alındığında böyle bir kaniya varmak kolaylaşıyor. Ama altlı üstlü duran iki eski kilisenin konum ve varlığına baktığımızda işler değişiyor.

Önce şunu bir kez daha vurgulayalım; Kapadokya'daki bütün tuf yerleşmelerinin giriş kapıları üzerinde bir havalandırma penceresi var. Diğer gezilerimizde de açıkladığımız gibi, bir mekandan dışarıya altlı üstlü ve aralıklı olarak açılmış iki pencere ya da açıklık, mekandaki en iyi doğal havalandırmayı sağlıyor. Ama günümüzde Tokalı'nın her iki eski kilisesinin ortak olan girişini göremediğimiz için buna ilişkin bir yorum yapmak güç. Gerçi günümüzde yapılan modern kapının da üzerinde de pencereler var ama bunlar işlevsiz. Çünkü hem kapıya bitişik hem de camlı, yani kapalı. Yeni kapı, mekan müze olduğu için, ayrıca çok büyük. Kapadokya tuf mekanlarının girişleri ise savunma ve ısı tasarrufu için alabildiğine küçük, kısa ve dar yapılmış.

DOĞAL ÇÖZÜM VE DOĞAL İKLİMLENDİRME

Bu durumda zemindeki ilk Eski Kilise girişin altında olduğuna göre kesinlikle kapıyla bağlantılı bir havalandırmaya sahip olmalıydı. Çünkü aksi halde kilisede bugün bile saptanmış olan ve insanların içerdeki varlığından kaynaklanan nem ve kirliliği havaya buharını atmak mümkün olamazdı. Daha sonra bunun üzerine yapılmış olan ikinci Eski Kilise ise ilkiyle birlikte algılandığında ortaya gerçek bir havalandırma ve tüm mekana yayılan bir doğal iklimlendirme kaygısı çıkıyor. Bu kaygıda mekandaki mum ve kandil temelli ısı yayan aydınlatmanın da etkisini dikkate almak gerekiyor.

Buna göre ve ısınan havanın genişip yükselmesi ilkesine uygun olarak zemindeki havanın yukarıya, üst giriş katına doğru yükselmesi gerekiyor. Tokalı'da ise giriş kapısından gelen serin hava, içerde yine ısınıp genişerek yükseleceğinden, üst kata akan havanın yerine zemin katını doldurarak alanda belirli bir hava dolaşımını sağlamış olmalıydı.

Ama Tokalı'nın özgün halindeki ilk giriş kapısının üzerinde, ayrıca bir havalandırma penceresi olduğunu var sayarsak, bu durumda kapıdan giren serin havanın hem zemine yö-

Tokalı II'nin kuzey yönündeki iç cephesi ve oyma sütunlar.

Özellikle giriş kapısının örtük olması durumunda, ısı yayan bu bileşenlerin iç mekanda etkili olduğuna hiç kuşku yok. Ama bu durumda içerde oluşacak hava kirliliği, islenme ve nem dışı atacak tek seçenek, kapının üzerinde şimdi bulunmayan geleneksel ve doğal havalandırma deliğiydi.

Bütün doğal öğelerin hesaba katılarak yapıldığı bu düzenlemenin yanına ayrıca tuf kayanın ısı tutucu doğal özelliğini de eklememiz gerekiyor. Tüm mekanın ileriki yüzyıllarda, giderek daha ayrıntılı ve tuf kayanın içine doğru ilerletilmesinde, dönemin mühendislerinin özelliklerini çok iyi bildikleri kayanın ısı tutucu yanının da etkili olduğunu tahmin etmek güç değil. Kapadokya tuf yerleşmelerinin en önemli iki özelliğinden ilki içerideki ısının yaz kış pek değişmemesi, hatta sabit kalmasıydı. Bu ısı değeri öylesine dengeli ve hesaplı bir tam sayıdan oluşuyordu ki, bu ısı derecesini içerdekiler yazın serin, kışın da ılık olarak algılayabiliyorlardı. Tuf kayanın içinde böylesi bir sabitlik ancak uzman bir mühendisin hesaplamaları ve ölçüleriyle gerçekleşebilirdi...

Tüm bu veriler ve düzenlemeler mekanda, tuf kayanın özelliğine bağlı olarak doğal bir iklimlendirme olgusunu açıkça ortaya çıkarıyor.

Kapadokya tuf yerleşmelerindeki ikinci temel özellik ise tüm bu mekanların kapalı ortamda bulunmaları nedeniyle, havalandırma sorununa getirdikleri çözümlerdi. Böylece yeraltında bile insanlar için daha rahat ve kesintisiz biçimde yaşanabilir bir ortam hazırlanmış oluyordu. Çünkü tuf yapı buna çok uygundu. Her şey insani boyutlarda ve olması gereken ölçülere göre ayarlanıyor, ne küçük ne de büyük yapılıyordu. Malzemenin tümüyle doğal ve sıfır maliyetli olması da yine doğal iklimlendirme için önemliydi. Çünkü böylece tüm mekan ihtiyaca göre, her an yeniden düzenlenebiliyor ya da yeni baştan ele alınarak ihtiyaca göre istenildiği kadar yeni eklemeler yapılabiliyordu.

Sonuçta bu mekanlar alabildiğince esnek bir yapıya bürünüyordu ki, salt bu özellik bile doğal iklimlendirme anlayışı açısından bir doruk noktası sayılabilirdi. Böylece binlerce yıl boyunca ortaya doğa ile uyumlu, son derece ekonomik, savunması ve üretmesi kolay yapılar topluluğu ortaya çıkmıştı. Bu özel yaklaşım ve yapılanmayı Kapadokya'da tüm gezimiz boyunca açıkça izledik...

nelip hem de bu katta dolanarak havalandırma penceresinden yine dışarı atılmış olması gerekiyordu. Tokalı'da, girişte bulunan ve Eski Kilise'yi temel alan bir havalandırma, özellikle mutfağın da bu alanda bulunması nedeniyle çok gerekli olmalıydı. Çünkü dışı bakan özel bir pencere ya da bacası olmadığına göre, kilisenin içine mutfaktan gelen yemek kokularının yayılması hiç hoş olmazdı. Tam tersine kiliseler için önemli olan özel tütsülerin kokusuymuştu ve mistik etki için onun yayılması daha uygundu.

Ayrıca Tokalı'nın hafifçe güneybatıya bakan girişi de içerdeki havalandırmaya destek verici bir konuma sahipti. Yöredeki yaşlılardan öğrendiğimize göre, Göreme Vadisi'nin girişindeki Tokalı Kilise'sinin aldığı baskın rüzgar ve yağışlar güneybatı yönünden geliyor. Bu yön tam olarak Tokalı Kiliseleri girişinin hafifçe dönerek açıldığı tarafı oluşturuyor. Bir başka deyişle, güneybatıdan gelen rüzgarlar doğrudan kiliselerin içine yöneliyor.

Tokalı Kilisesi içindeki ısı ve hava dolaşımını etkileyecek olan önemli etmenlerin başında, dönemin iç ışıklandırma biçimini de saymak gerekiyor. Çünkü o dönemde büyük olasılıkla içerde, mum ya da kandil gibi alev çıkaran bir ışıklandırma kullanılıyordu. Bu tür ışıklandırmaların ise, buldukları mekânın havasını belli oranda ısıtmış oldukları çok açık.

Yeni Kilise'nin 3 apsisi önündeki sütunlar, sütunları üstten birleştiren kemerler, yine bu sütunların hemen gerisinde enine uzanan dar koridor, apsilerin kıvrımları, orta apsisin gerisinden dolanan oyuk tünel, tavanın tonozlu biçimi ve zemin kata açılan boşluklar... Büyük olasılıkla bir tören sırasında apsisteki ışıklandırma, tütsüler ve cemaatin varlığıyla ortaya çıkan ısı hep birlikte yükselerek tüm bu mekânlara yayılmış olmalıydı.

KAYNAKLAR

1. Bektaş, Cengiz. "Doğaya Uyumlu Mimarlık-2012", Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul-2013.
2. Korat, Gürsel, "Kapadokya", 7. Baskı. İletişim Yay. İstanbul-2009.
3. Tuna, Turgay- Demirdurak, Bülent, "Kapadokya", 3. Baskı., İstanbul-2013.

Tokalı II kilisesinin apsisinde yer alan en güzel resimlerden biri de Bakire Meryem ve Çocuk İsa tasviri. Kilise mimari yapısı yanında Kapadokya Hristiyanlık resim sanatının eşsiz bir müzesi olarak da kabul görüyor.

UÇHISAR KALESİ: YERALTINDAN YERÜSTÜNE ÇIKIŞ

Uçhisar Kalesi Kapadokya'da insanların yaşadığı en yüksek seyirlik nokta. Önündeki vadilerden en az 100 metre daha yüksekteki kale, tüm çevresi gibi Erciyes ve Hasandağı'nın küllerinden oluşmuş. İnsanların içinde binlerce yıl yaşadığı kalenin Erciyes'e 80, Hasandağı'na da 50 kilometre uzaklıkta olduğunu düşününce Uçhisar Kalesi ve doğasını oluşturan küllerin yaptığı bu mimariyi daha iyi kavriyoruz.

Uçhisar, Nevşehir'e 7 kilometre kadar bir mesafede ama Kapadokya'nın en çok ziyaret edilen turistik merkezlerinin neredeyse ortasında duruyor.

Uçhisar Kalesi, yüksekçe bir yamacın sonlarında yan yana duran yüksek iki peri bacasının oluşturduğu doğal bir kale çifti. Sanki biraz gerçek üstü gibi... Ayrıca her yönden müthiş fotoğraflar veren çok güzel bir kayalık.

Dıştan bu eşsiz görüntüsüne karşın, kaleye çıktığınızda, tüm anlattıklarımızın hepsi birden sönükleşiyor. Uçhisar Kalesi'nin üzerinde ziyaretçisine sunduğu öyle bir görüntü var ki, inanılır gibi değil. Yaklaşık 80 kilometre doğusunda, anlatılamaz güzellikteki karlı Erciyes, güneybatısında daha küçük ama kişilikli görüntüsüyle Hasan Dağı ve bu üçgenin arasında da neredeyse sayısız ölçüde dizi dizi peribacası barındıran onlarca vadi. Uçuk sarı ve yeşil bir fon üzerinde kızılın, kahvenin, sarının ve pembenin sayısız tonları. Bir de karşınızda sessizce akan Kızılırmak var.

KAYAYA OYULAN ANIT: UÇHISAR KALESİ

Uçhisar, inşa edilmiş bir kale değil, oyulmuş bir kale. İnsanla doğanın ortaklaşa oluşturdukları bir mimari. Erciyes ve Hasandağı volkanlarının milyonlarca yıl önce püskürttüğü küller nedeniyle oluşmuş. İnsanlar da içini oyarak bir çift kale ortaya çıkartmışlar.

Birbirine çok yakın duran iki sivri peri bacasından oluşan kalenin yüksekliği güneyden yaklaşık 50 metre, kuzeyden de 100 metre olarak ölçülmüş. Yöre halkı kendi arasında büyük olana "Ağanın Kalesi", küçüğe de "Çavuşun Kalesi" diyor.

Her yanı dışa açılan pencereler, kapılar ve havalandırma delikleriyle kaplı olan Uçhisar Kalesi gerçek bir doğal anıt. Ayrıca Kapadokya'da, Erciyes ile Hasan Dağı volkanlarının aynı anda ve en iyi izlenebildiği yer.

Bugün turistik açıdan güzel ve eşsiz olarak yorumladığımız Uçhisar Kalesi eski çağlarda daha çok askeri açıdan önemsenen bir yerdi. Özellikle VII. yüzyıldaki Arap akınlarına karşı önemli bir savunma kalesi olarak kullanılmıştı. Bugün Roma ve Bizans döneminden kaldığı belirtilen mezar kalıntıları, kaleden izlenebiliyor. Kapadokya'da yaşayanların kendilerini savunmak için sürekli yerin altına indikleri, buralarda köyler ve hatta kentler kurduklarını düşünürsek, yerin üstünde bir savunma kalesi yapmış olmaları oldukça şaşırtıcı bir durum.

Uçhisar Kalesi batı yönünde mimari yapısını dıştan sürdürüyor. Böylece yapılar karma bir görünüm kazanıyorlar. (Sağda)

Tüf kayaya oyulmuş yerleşimlerin küçük girişleri ile üzerlerindeki küçük havalandırma delikleri doğrudan iç mekanın doğal iklimlendirmesini amaçlıyor. (Üstte)

Bir olasılık yeni gelen bazı topluluklar, öncekilerden daha savaşkan ve daha cesur bir yapıydılar... Nitekim çeşitli yazarlar, kalenin Roma döneminden beri oyulduğunu ve içine çok sayıda oda, ev, sığınak, tapınak, depo, sarnıç, mahzen ve mezar gibi birimler yapılmış olduğunu ifade ediyorlar. Kalede ayrıca hangi dönemlerden kaldığı pek anlaşılmayan, savunma amaçlı büyük taş güllerle bile bulunmuş. Çevresi 160 santimetre olan bu güller granit taşından yapılmış.

Kalenin ayrıca Selçuklular ve özellikle hemen sonrasındaki Beylikler dönemlerinde de (12-14 yy.) kullanıldığı da biliniyor. Yaklaşık bu tarihlerde yaşamış olan Hacıbektaş Veli'nin (1190-1253) yaşamını anlatan Vilayetname adlı eserde, Hünkarın Horasan'dan gelip Sulucakarahöyük'e (Hacıbektaş) giderken Sinasos'a (Mustafapaşa) uğrayıp, Uçhisar'da kaldığı ve buradan da Açksaray'a (Gülşehir) gittiği yazar. Eser özellikle yöredeki eski yer adlarını vermesi bakımından ayrıca önemli.

Örneğin halkın hala yöre ağzına uygun olarak Ucasar dediği Uçhisar adının Selçuklular döneminden kaldığı açıkça anlaşılıyor. Bir dönem Anadolu Selçuklularının doğu sınırı olarak kullanılan kale, daha sonraları Kadı Burhanettin Beyliği'nin batı sınırını, Karamanoğlu Beyliği'nin de yine doğu sınırını oluşturduğundan, hep Uçhisar olarak anılmış.

Selçuklular döneminde, yörenin en yüksek noktaları sayılan Başhisar (Ürgüp), Ortahisar ve Uçhisar kaleleri, Selçuklu doğu sınırının üç önemli savunma noktasını oluşturmuştu. Bu dönemlerde büyük olasılıkla akıncı uç beylerinin yerleştiği bir mekan olan kalenin çevresinde yoğun bir nüfusun bulunduğu tahmin ediliyor. Osmanlı Beyliği'nin giderek yöreye hakim olmasıyla 1398 yılında II. Beyazıt Uçhisar ve

çevresini Osmanlı topraklarına kattı. Daha sonraları 1530 yılında yapılan bir nüfus sayımına göre Uçhisar'da yaklaşık 3 bin kişinin yaşadığı anlaşılmıştı.

Günümüzde 1960'lara kadar kalede yaşam sürmekteyken, deprem ve erozyon gibi doğal felaketler nedeniyle halk kalenin yamaçlarındaki Uçhisar Köyü'ne taşınmıştı. Anıtsal kale de şimdi, Uçhisar Kalesi adıyla tarihi varlığını müze olarak sürdürüyor.

Söylediğimiz gibi Uçhisar Kalesi, görkemli devasa bir tüf kayacın oyulmasıyla oluşturulmuş. Günümüzde Uçhisar Belediyesi'nin işlettiği bir müzeye dönüştürülen kaleye batı yönünden giriliyor. Müze olarak kale, toprak seviyesi ile buradan yukarı doğru çıkılan toprak üstü katlarından oluşuyor. Oysa kale büyük olasılıkla yeraltında da devam ediyor olmalı...

Çünkü girişin hemen sol altındaki yamaçta kiliseler ve diğer mekanlar aşağıya, vadiye inmeyi sürdürüyor. Ama kalenin içinden aşağılara doğru inen geçitler henüz açılmamış gibi görünüyor. Belki de kapalı... Ayrıca kalenin hem bitişiğinde hem de yakın çevresinde ve ona bağlı olması gereken çok sayıda daha başka ve küçük tüf kaleleri var. Bunlara da ulaşamıyor, çünkü henüz temizlenmemiş.

Müzenin girişinden sonra 10 basamak kadar çıkınca birden bire oldukça büyük ve kayaya oyulmuş ferah bir mekanla karşılaşılıyor. Yer üstünde olduğumuz için her yan daha aydınlık, ayrıca kalenin iç mekanlarında çok başarılı bir aydınlatma yapılmış.

Burası da tıpkı yeraltı kentlerinde olduğu gibi sağlı sollu oyuklarla dolu. Oyukların ve duvarların kenarlarında hayvan bağlama yeri olarak kullanılan küçük köşe delikleri var. Olasılıkla buranın da ahır olarak yorumlanması gerekiyor. Ama küçük bir sorun var, eğer ahır giriştten sonraki 10 döner basamağı hayvanlar nasıl ve neden çıkıyordu, bu pek anlayamıyor.

Ancak girişin hemen solunda bir mekan girişi daha var. Burada da yine iki adet hayvan bağlama deliği gözleniyor. Üstelik ortada yaklaşık 50 santimetre çapında hayvanlar tarafından kullanıldığı ifade edilen bir su çukuru var. Girişin tam karşısında yaklaşık bir metre kadar oyulmuş küçük hücrenin ise yemlik ya da samanlık olma ihtimali yüksek. Bu mekanın sol duvarının dibinden yukarı doğru açılan deliğin ise havalandırma olduğu düşünülüyor. Ancak, deliğin sadece izleri gözlenebiliyor, çünkü günümüzde kapatılmış.

Mekanın girişinden yaklaşık 40 santimetre kadar yüksekte ve ortalama 1.70 metre uzunluğunda yatay bir dikdörtgen oyuk kazılmış. Bunun da yine hayvanlar için yapılmış bir yemlik olduğu anlaşılıyor.

Ama girişin tam sağından 16 basamakla farklı bir kata çıkılıyor. Bu bölüm bir ana mekan ve iki bölümden oluşuyor. Girişin solunda ve tavanın hemen altında yine havalandırma deliği olması muhtemel bir delik gözleniyor, ama bu da kapatılmış. Bunun çevresinde kapatılmış başka delikler de gözümüze çarpıyor. Bu denli çok kapatmanın nedeni yeraltı yerleşmelerinden daha farklı...

Yeraltı yerleşmelerinde ana kapatma nedeni, gezenlerin kaybolmalarına ya da bir çukura düşmelerine engel olmak diye açıklanıyordu. Burada ise mekan giderek yükseldiğinden, bir kopma ya da kayma sonucunda dışarı düşmek ve yuvarlanmak gibi nedenler söz konusu.

Kalenin ilk girişinden itibaren her tarafın ahır olduğunu gösteren işaretler var. Sonuçta burası bir savunma kalesi olduğuna göre bundan daha doğal ne olabilir ki?

Bu yüksek giriş, hayvanların giriş çıkışını kolaylaştırmak için özellikle genişletilmiş ve yaklaşık güney-güneybatıya açılıyor. Bu yönler çok önemli... Çünkü eski çağlarda insanlar, ellerinde pusula olmamasına karşın, yönlerin yöresel iklim ve hava koşullarına olan etki ve sonuçlarını çok önemsemişler. Yaşamak için yaptıkları her yapıyı, mekanı, kentleri, hatta günlük yaşamı bile buna göre düzenlemişler. Bunun için hava koşulları dışında, bir de güneşin doğuş ve batış hareketini izlemişler.

Günümüzde hemen hemen hiç fark edilmeyip dikkate alınmayan bu özellik, eski insanlar için tam bir nirengi noktası olmuş. Gezimizde biz de olabildiğince bunun peşinde olduğumuz için yönleri bulmaya özen gösteriyoruz.

Geniş açıklıktan dışarı, güney-güneybatı yönüne çıkınca solumuzda Erciyes'i, epeyce sağımızda Hasan Dağı'nı fark ediyoruz. Geri dönüp kalenin bu güney yüzüne baktığımızda ise, doğu ve batı uçlarındaki kırılmaların etkisiyle, öğlenden itibaren güneşi bütün güney yüzeylerinde yoğun biçimde aldığını

Kale volkan tüfüne oyulduğu için özellikle kenar bölümlerindeki yerleşmelerde içten çift katalı (dubleks) örnekler görülüyor. (Üstte)

Çökmelere karşı yer yer içten desteklenen Uçhisar Kalesi ayrıca çok da iyi ışıklandırılmış. (Solda)

Kalenin zirvesine içeriden kapalı bir tünelle de çıkılabiliyor. Hali hazırda kapatılmış olan bu tünel, kaleye ayrıca bir havalandırma sağlıyor olmalıydı.

Girişten sonra birinci kata çıkan oyma merdivenler ve kalenin en tepesindeki büyük su sarnıcının dışı açılan bölümü. (Üstte ve sağda)

Kalenin cephelerinde sıralı diziler şeklinde oyulmuş güvercinlikler bulunuyor. (Altta)

Peri Bacaları

Uçhisar'ın evlerinden hemen sonra doğu-batı yönünde uzun ve peri bacalarıyla dolu bir vadi görünüyor. Burası Güvercinlik Vadisi ve burada çok sayıda özel olarak yapılmış güvercin yuvaları bulunuyor.

izliyoruz. Bu cephede, en az 10 kadar havalandırma deliği bulunuyor. Sözü ettiğimiz gibi, en başta ahırlar, mutfaklar ve şaraphaneler öncelikle havalandırmaya gerek duyulan yerler.

Ama asıl önemlisi yeterli havalandırma olmasa, hem yağmur suları hem insan ve hayvanların oluşturdukları ıslaklık tüflerde yeterli sürede kurumaz. Bu nedenle güneşin yüzeyde sağladığı ısınma ile havalandırmanın ilişkili olması çok önemli. Belki yine bu ısınma nedeniyle bu yüzde, özellikle pencere ve kapıların hemen yakınında güvercin delikleri bulunuyor.

GÜVERCİNLİKLER

Güvercin ve güvercinlikler Kapadokya'nın eski çağlardan günümüze kadar yaşayan simgelerinden birini oluşturuyor. Bugün bile Kayseri'nin uzak köylerinden Nevşehir, hatta Aksaray'a kadar olan bölgede güvercinliklere sıkça rastlamak

mümkün. Öte yandan araştırmacılar, Kapadokya'daki güvercinliklerin büyük çoğunluğunun 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına tarihlendiğini belirtiyorlar.

Uçhisar'ın evlerinden hemen sonra doğu-batı yönünde uzun ve peri bacalarıyla dolu bir vadi görünüyor. Burası Güvercinlik Vadisi ve burada çok sayıda özel olarak yapılmış güvercin yuvaları bulunuyor.

Güvercinlerin gübreleri için beslenmiş olduğu düşünülüyor. Yöre insanlarının ürettikleri tarım ürünleri için güvercin gübresi kullandığı, böylece daha fazla ürün elde ettikleri söyleniyor. Güvercinlikler dışarıdan bir dizi küçük dört köşe ya da kamburu yukarda D biçimli delikler şeklinde izleniyor. İçerden ise çoğu iki katlı olarak inşa edilen ve içlerinde en az 100-150 yuvanın bulunduğu güvercin kümesleri şeklinde kayaya oyuluyor. Güvercinliklerin yüzleri çoğunlukla doğu ya da güneye dönük biçimde inşa ediliyor. Bu yönlere dikkat edilmiş olması, yöre insanının havalandırma ve güneşin ilişkisine ne denli önem verdiğini göstermesi açısından iyi bir örnek oluşturuyor.

Müzenin resmi yolu bizi Uçhisar Kalesi'nin tepesine doğru yönlendiriyor. Ama biz de şimdilik yolumuzu değiştirip batıya, ters yöne doğru yöneliyoruz. Devasa kalenin batı ve sonra da kuzey cephelerini görebilmek için... Ayrıca böyle bir yapıyı içten olduğu kadar dıştan da izlemek gerekiyor.

Güneşin yavaşça batıya kayıp, batı cephesini görmesiyle nefis bir görüntü ortaya çıkıyor. Öncelikle batı cephesinde de epeyce bir güvercinliğin olduğunu belirtelim. Kalenin batı yüzü özellikle korumalı bir yer. Buradaki güvercinlikler pencere ya da çıkışların yakınında açılmışlar. Bu bölümde yaşayanlar, pencere kenarlarına çok sayıda güvercin deliği

açmayı ihmal etmemiş. Bunların çoğu, yerden en az 15-20 metre yukarıda bulunuyor. Çünkü geceleri sansar ve tilkiler, yumurta ve tavuklara ulaşmak için buralara tırmanmayı göze alabiliyor.

Uçhisar Kalesi'nin batı yüzünde güney, güneybatı yönüne göre daha fazla yerleşmenin pencere ve olası kapı girişleri olduğu görülüyor. Burası diğer yönler için doğal bir korumaya sahip. İlgi çekici bir başka özellik ise kalenin bulunduğu dev kayalığa değişik yerlerden girişler yapılmış olması. Hemen tüm girişlerin 40-50 santimetre kadar üzerinde de bir havalandırma deliği ya da penceresi buluyor. Kapıların boyları normalden oldukça kısa oyulmuş. Ortalama 1.60 metre. Genişlikleri ise 80 santimetre civarında. Kapı örtüldüğü zaman, üstündeki pencere havalandırma ve aydınlatmayı birlikte sağlıyor olmalı.

İKLİM VE RÜZGARLARIN TASARIMA ETKİSİ

Kapadokya'da izlediğimiz hemen her oluşumun, dolaylı ya da dolaysız iklimle bağlantılı olduğunu hep anımsamak gerek.

Yörenin iklimine bir göz attığımızda öncelikle kara ikliminin egemen olduğunu görüyoruz. Bu nedenle Uçhisar'da kışlar soğuk ve sert, yazlar sıcak ve kurak, ilk ve son baharlar ise yağışlı geçiyor. Yörede kuzeyli rüzgarlar baskın, ama kuzeybatıdan esen karayel ile kuzeydoğudan esen poyraz en çok esme sayısına sahip rüzgarlar olarak biliniyor. Güneyli rüzgarlar ise, yağış getirmesinin yanında, ayrıca en yüksek esme şiddetine sahipler. Ama bunlar kuzeyli rüzgarlara göre daha ılık esiyorlar.

Bu genel çerçeveye göre kalenin konumu kabaca doğu-batı yönünde duruyor. Ama kale ve içindekiler, batıdan yaklaşan, yaklaşık 50-60 metre yükseklikte ve eğimli bir sırtın üzerinde bulunuyorlar. Sırt, bu yüksekliğin sol yanından geriye, kuzeye doğru kıvrılıyor. Buna uygun biçimde, kalenin batı cephesi sırttan aşağıya doğru, ama hafifçe kuzeye dönüş yaparak iniyor.

Burada hem Uçhisar beldesi, hem de kalenin bulunduğu dev bir konik peri bacası bulunuyor. Köyün sağ yanında da Güvercinlik Vadisi başlayıp uzanıyor. Koninin batısından kuzeyine geçerken sol yanda derin ve geniş sayılabilecek bir de çukurluk bulunuyor. Çukurluk doğrudan kuzeye bakıyor. Az önce geldiğimiz, sırtın güney yanı ise geride tepelere doğru yükseliyor.

Bu sırt güneyden ve kuzeyden gelen rüzgarları büyük ölçüde engelliyor. Aynı nedenle güneyli rüzgarların, batı yüzünden kuzeye doğru dönüş yapan cephelerde de pek etkili olması olası değil.

Uçhisar Kalesi de yeraltı yerleşimleriyle aynı teknik ve mantığa göre yapılmış. Özellikle havalandırma konusunda benzerlikler çok.

Kapanmış havalandırma ya da haberleşme delikleri ve günümüzde yağmurlara karşı onarılmış camlanmış bir pencere. (Üstte)

Bazı kaya yerleşmelerinde halen yaşayanlar olabiliyor. (Sağda)

Öte yandan, sözünü ettiğimiz bu yüksek yamaç ile eteklerindeki çukurluk alanın, kalenin kuzey-kuzeybatı cephesinde kuzeyli rüzgarlara karşı da doğal bir koruma sağladığını düşünebiliriz. Çünkü çukurluk dediğimiz bu alan, gerçekte hafifçe U biçimindeki derince bir kısa vadinin dibi.

Kuzeyli rüzgarlar bu yönden geliyor, ama bu vadimsi oluşumun önünde de, gelen rüzgarı yavaşlatacak irili ufaklı tepcikler bulunuyor. İşte gelen soğuk rüzgarların yere yakın estiklerinde bu tepcikler tarafından yavaşlatılıp bir miktar ısı kazandıktan sonra, dipteki yamaca çarparak yukarı yükselttiklerine hiç kuşku yok.

Bu da kuzeyden gelen rüzgarların kalenin kuzey-kuzeybatı yüzüne doğrudan çarpmak yerine, aşağıdan yukarıya doğru esip onu sıyracağı anlamına geliyor. Büyük olasılıkla bu nedenden dolayı kalenin bu yüzünde diğerlerinden daha fazla yerleşim izleniyor. Bu yerleşimlerin kapı ve pencereleri çoğunlukla batıya dönük şekilde açılmış. Tabii kuzeyli rüzgarların yukardan esmesi durumunda olayın boyutu biraz değişiyor ama, yine de aşağıdan yukarıya doğru yükselen akımın bu yüzde daha etkili olacağı kesin gibi.

VADIYE AŞAĞIYA İNİYORUZ

Yamacın dibindeki çukurluk alana inip kaleyi daha doğru bir deyişle çifte kaleyi fotoğraflamak için aşağıya inmemiz gerekiyor. Ancak doğruca yamaçtan aşağıya inmek çok tehlikeli. Bu nedenle yağmurlar ve rüzgarın altımızdaki çukurluğa çarparak oluşturdukları ince bir hattan yürümeyi tercih ediyoruz. Genişçe bir yay çizip, sağımızdaki küçük çaplı uçurumun kenarından vadiye iniyoruz. Buradan bakıldığında kalenin en az 8-10 katlı olduğu hemen anlaşılıyor. İndiğimiz alan meyve bahçeleri ve üzüm bağlarıyla kaplı. Bu alandan tekrar

geriye doğru, ama bu kez iki kalenin arasına doğru tırmanışa geçiyoruz.

Tırmanırken girdiğimiz bazı bölümlerin üst üste çift katlı olması bizi, gerçekten de çok şaşırtıyor. Bazı evler tam olarak günümüzün modası olan dubleks mantığıyla yapılmış. Az sonra, kale çiftinin kavuşma noktasına ulaşıyoruz ama burayı geçmeye imkan yok. Çünkü hem epeyce yüksek ve dik hem de tüfler ufalandığı için kayıyor. Bu nedenle çivi ve ip gerekiyor. Biz de kayalığın yamaçla buluştuğu ince kenarı izleyerek geri dönüyoruz. Ama burası bile gerçekten çok yüksek.

Yer yer kayan tüflerden dolayı epey bir zorlansak da, yeneden ilk çıktığımız güney kapısına ulaşıyoruz. Buradan turistik olarak düzenlenmiş özel bir yol ile doğrudan kalenin en üstüne çıkılıyor. Yolda büyük bir sarnıç, yine çok sayıda mekan ve pencere, havalandırma ve güvercinlik gördükten sonra nihayet zirveye ulaşıyoruz. Söylenenlere göre burası Kapadokya'nın yaşanmış mekan olarak en yüksek noktası. Altımızda binlerce irili ufaklı peri bacası resmi geçit yapıyor. Çevremizde yer yer Roma ya da Bizans'tan kalma olduğu söylenen küçük mezar çukurları var.

Bu zirveye kalenin içinden kapalı bir tünelle de geliniyor. Hali hazırda kapatılmış olan bu tünel, kaleye ayrıca bir havalandırma sağlıyor olmalıydı. Buraya çıkmışken kalenin geçemediğimiz doğu yüzünü incelemeye çalışıyoruz. Kalenin her iki parçasının doğu yüzünde de, yine çok sayıda yerleşim, pencere ve havalandırma delikleri görülüyor. Uçhisar ve kalesi bu bakımdan çok özel bir yer. Çünkü Kapadokya ve eşsiz doğasını tanımak için Uçhisar Kalesi'nden mutlaka bakmak gerekiyor. Daha önce Kapadokya'da yaşamış bütün halklar ve kavimlerin yaptığı gibi.

KAYNAKLAR

1. SÖZEN, Metin (Ed). "KAPADOKYA", Ayhan Şahenk Vakfı, İstanbul-1998
2. KORAT, Gürsel, "KAPADOKYA" İletişim Yay. İstanbul-2009.
3. TUNA, Turgay, "Bilinmeyen Kapadokya", Bağlam Yay., İstanbul-2008.

Doğal kalenin yeraltı yerleşmelerinden en büyük farkı mekânın içinden böylesi güzel görüntülerin bulunması.

The image features a blue background with a white diagonal line running from the top-left to the bottom-right. A hatched pattern is visible in the upper-left and lower-right quadrants. The text "ANTİK HELEN - ROMA ROTASI" is centered in the white area.

ANTİK HELEN - ROMA ROTASI

ANTİK HELEN ROTASI

Hititler'den sonra batıya döndüğümüzde Frig, Lidya, Likya ve Karya (İ.Ö.750-300) uygarlıkları döneminin mimari ve kentleşme yapısı bir anlamda, sonraki Helen (Yunan) dönemine bir geçiş niteliğindeydi. Bu Helen ve Helenleşme dönemini, onun sadık izleyicisi olan Roma ile birleştirdiğimizde, sayıları yüzleri çok aşan eşsiz mimari anıtlar ve kentler karşımıza çıkıyor.

Günümüz Batı uygarlığının temelini oluşturan ve bu nedenle çok önemli olan bu anıtları, bu gezimizde bilerek sınırlı tuttuk. Aksi takdirde kitabın hacmi ve boyutları alışılmadık dışına çıkacaktı. Bu nedenle, bu özel dönemi ikinci gezi kitabının içinde değerlendirmenin daha uygun olacağını düşündük. Ancak bu olayın Anadolu'da yaşanan süreç açısından çok farklı bir nedeni ve ayrı bir temelde duran boyutu da vardı.

Genellikle pek dikkate alınmayan bu kavramsal süreç, Anadolu'nun pagan Helen ve Roma'nın hemen ardındaki Hıristiyan Bizans üzerinden sanki öncelikle Batıya, Hıristiyan Avrupa kültürüne aitmiş ve ona bağlanması gerekiyormuş gibi bir izlenim doğmasına yol açıyor. Böylece süreç ve kültürde yapay bir yol ayrımı ortaya çıkıyor. Oysa insanın Anadolu'daki serüveni açısından, Anadolu topraklarının son bin yıllık dönemdeki sahipleri olarak bizlerin bu süreçte, Bizans'ın ardından, ama Hıristiyan Avrupa'dan çok önce (Haçlılar nedeniyle) Selçuklu, Osmanlı ve Mimar Sinan dönemleri içinden geçerek söz konusu kültürü bu topraklarda bugünlere taşıdığımız açıkça ortada. Son dönemde bunun pek bilincinde olmasak da...

İşte bu biraz karmaşık görünen nedenlerden dolayı, çok önemli de olsalar Helen-Roma örneklerini bu ilk gezi kitabımızda sınırlı tuttuk.

Yeniden Anadolu'daki Helen ve Roma'nın özelliklerine dönüp kısaca özetlemek gerekirse bu dönem günümüz Batı kültürünün kökenini oluşturması açısından çok önemli... Ama bu önemin nasıl ve nedenini, bir iki kısa örnekle açıklamak en uygunu gibi görünüyor. Batının bütün dünyaya egemen olan bilim, teknoloji ve kültürünün arkasında Eski Yunan ve Eski Roma'dan alıp geliştirdiği bilgiler, yöntemler ve ilkeler yatıyor. Örneğin bizim Aydın'daki Miletos kentinde Thales adlı düşünür bir zamanlar "Evrenin ana maddesi sudur" dediğinde binlerce yıl sonra Batı'da bilim ve felsefenin ilk başlangıcı olarak görülmüştü. Çünkü bu sözle evren ve oluşumu hakkında doğaüstü varlıklara dayanmadan, insan aklına dayalı ilk açıklama yapılmıştı. Laik-bilimsel düşüncenin başlangıcı olarak...

İkinci ve konumuzla daha bir ilgili olarak yine Miletos'da, ama Pers Dönemi sonrası Helenistik Dönem'den (İ.Ö. 330-30) itibaren kentleşme gelişme gösterdi. Bu gelişmeye bağlı olarak dünyada ilk modern kentleşmenin kuralları ve uygulaması gerçekleşmişti. Bu yeni ve modern kentleşme öylesine ileri bir düzeydeydi ki, ana caddelerin altlarında suyu ve atık su kanalizasyon ağı bile bulunuyordu. Bu kuşkusuz çok önemliydi. Çünkü böylesi ileri düzeyde tasarlanmış kentleşme uygulamasına, ortaya çıktığı bu topraklardaki antik dönemden sonraki birkaç bin yıl sonra bile aynı coğrafyadaki günümüz yerleşmelerinde böylesi modern ve ileri bir kentleşme düzeyine ulaşamadık.

Roma Dönemi'nde (M.Ö. 30-M.S.395) ise Anadolu, dünyanın en bayındır ülkelerinden biri haline gelmişti. Bu dönemde birçok Anadolu kenti merkez Roma'dan hiç geri kalır değildi. Roma mimarisi devletçi, pratik amaçlar hedefleyen ve toplum yararına yönelmiş bir mimariydi. Roma kentleri, genel yapısı itibarıyla geometrik bir planlamaya sahiptiler. Daha açık bir deyişle çapraz yollarla bölünmüş, düzenli ve dörtgen konut adalarından oluşmuş, kent planında ise biri kuzey-güney, diğeri de doğu-batı yönüne yerleştirilmiş iki ana cadde ortada bir meydana birleştirilmişti. Araştırmacılar bu düzenin ilginç biçimde Etrüsklerden alınmış olduğunu belirtiyorlar.

Bu antik dönemde bir başka çarpıcı olay da Anadolu'daki iklim değişimleri sonucunda deniz seviyelerinin yükselmesi ve birçok tarihi limanın bundan etkilenmiş olmasıdır. Ama daha ilginç olanı ise, özellikle Roma'nın bu doğal oluşum karşısında Diyarbakır gibi iç kısımda ve büyük bir ırmağın kıyısındaki bir kente farklı biçimde önem vermesiydi.

Bu ve böylesi yüzlerce neden ve örnekten dolayı Antik Yunan ve Roma'yı ikinci kitapta daha ayrıntılı incelemek üzere ve bilinçli olarak daha bir sınırlamayı uygun bulduk. Selçuklularla birlikte ortaya çıkan benzer amaçlı ilişkiyi daha bir eşit ve ayrıntılı olarak ortaya koyabilmek için...

*Üstü kapalı bir gezinti yeri
olan stoanın önünde şimdi
su dolu olan cadde tören
caddesi olarak biliniyor.*

MİLETOS: BATI UYGARLIĞININ BAŞLANGICI

Anadolu'da Ege sahillerine inmek her zaman özel bir duygu verir. Anadolu'yu insanlık tarihinin çarpıcı ve somut bilgisel süreçlerin sentezlendiği bir bütün coğrafya olarak düşünürsek, Ege'yi de bu serüvenin düğüm noktası kabul etmemiz gerekir. Bu düğümün en etkili olmuş örneği ise, Miletos kentidir.

► **B**ugün Aydın'ın Balat Köyü sınırları içinde bulunan bu özel kentte, Miletos'a gidiyoruz. Bu anıtsal kent bir zamanlar çok sayıda bilimsel özelliğe sahip. Bütün bu özellikler onu, günümüzde bilim ve teknolojiyi ölçü alan Batı uygarlığının temeline koyuyor. Miletos'u bundan ötürü anlatmak pek kolay değil.

Bu nedenle kısa bir örnekle gezimize başlayabiliriz. Miletos üzerine yazılmış, ama Türkçeye çevrilmiş pek az eserden birinin yazarı olan Alan Greaves, bu ünlü kent için şu ilginç yorumu yapıyor: "Onun taşları bugün Türk halkına ait olabilir ve Alman araştırmacılar o taşları kazıyor olabilir ancak orada gerçekleşmiş olaylar tüm Batı uygarlığının kalbinde yatmaktadır. Miletos'un ve orada yaşamış olanların öyküsü hepimize aittir."

KISACA MİLETOS TARİHİ

İlkin bu yorumu somut bir temele oturtalım. Prof. Dr. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi adlı eserinde, Batı'da bilim ve felsefenin Miletos'ta başlatıldığını belirterek konuyu ünlü düşünür Thales'e kadar uzatıyor.

O dönemde Miletos'ta, doğadaki her şeyin sürekli değiştiğine bakarak, düşünürler, evrenin ana maddesi nedir, sorusuna bir yanıt arıyorlar. Thales soruyu su, diye yanıtlıyor. Bu yanıt, Batı kültüründe evrenin oluşumunu doğaüstü güçlere başvurmadan insan aklıyla yapılmış ilk somut açıklama olması nedeniyle bilim ve felsefenin başlangıcı olarak kabul ediliyor. Tarih M.Ö. 6-5. yüzyıl.

Miletos'ta bulunan ve Girit'teki Minos Uygarlığı tarafından üretilmiş tunç eşyalara bakarak kentin, Tunç Çağı'nda var olduğu sonucuna varılabiliyor. Kent M.Ö. 1900 yıllarında ilişkilerini Anadolu kara yerleşimleri yerine, bölgedeki deniz ticaretini ellerinde tutan Girit ile yapmayı tercih etmiş.

Faustina Hamamı Miletos'un en önemli hamamıdır. Girişten sonraki uzun bölüm hamamın soyunma yeri. Resmi önden enine kesen duvarın arka bölümü ise Musalar Salonu ya da kütüphane olarak düzenlenmiş. (Üstte)

Hamamın yıkanma bölümlerinin gerisindeki ısıtma mekanlarının bulunduğu bölümler. (Altta)

Ama Miletos'un kuruluşu, o çağlardaki çoğu yerleşimde olduğu gibi çeşitli efsanelere dayandırılıyor. Bir söylenceye göre, kent önce Girit'ten gelen göçmenler tarafından kurulmuş. Ancak yöreye Giritliler'in gelmesinden çok önceleri M.Ö. 3500-3000 yıllarında burada yaşayanların bir yerleşim kurdukları sanılıyor. Ama henüz kesin bir iz yok, çünkü yalnız Miletos'un bulunduğu alan değil tüm körfez, Menderes Irmağı'nın çamurlarıyla doldurulmuş. Eski izlerin bu çamur tabakanın altında yer aldığı düşünülüyor.

Miletos'a ait ilk yazılı kaynakların, Geç Tunç Çağı'na ait olan Hitit kaynakları olduğunu belirtmek gerek. Buna göre, Miletos'un bu dönemde bir Hitit kenti olduğu, adının da Millawanda olması gerektiği düşünülüyor. Bu döneme ilişkin bir başka önemli bulgu da, Miletos kentinin surlarının da, Hitit surlu kent planına göre inşa edilmiş olması. Miletos'un adının Millawanda olarak geçtiği ve tarihi saptanabilmiş (M.Ö. 1320). İlk yazılı belge, Hitit kralı II. Mursili'ye ait kayıtlar.

Sonraki Antik Çağ'da ise Miletos'a ilk yerleşenlerin Karlar ve Lelegler olduğu sanılıyor. Yine efsanelere göre şimdiki Yunanistan ana karasında yaşayan İon'lar yöreye yerleşip Miletos'u bir koloni olarak yeniden kurmuşlardı. Ama bu gelenler koloniyi kurmadan önce, kentteki bütün erkekleri öldürerek, onların karılarıyla evlenmiş ve sonra kenti yeniden kurmuşlardı. Söylenceye göre, Miletoslu kadınlar bundan nefret ettikleri için, yeni kocalarıyla birlikte yemeğe asla oturmazlarmış.

Ancak kendisi de bir koloni olarak kurulan Miletos, M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında adeta bir deniz kolonileri imparatorluğuna dönüşmüş. Öyle ki, başta Sinop, Trabzon ve Kırım olmak üzere Karadeniz Marmara ve Akdeniz kıyılarında

toplam 98 ayrı koloni kenti kurarak inanılmaz bir ticari imparatorluk oluşturmuştu.

İşte bu dönemde kentte, her biri konularının ilki olarak bilinen birçok bilim adamı yetişmişti. Örneğin M.Ö. 582 yılında Thales, bir güneş tutulmasını önceden hesaplayabilmişti.

MODERN KENTİN BAŞLANGICI VE KENT DÜZEYİNDE İLK PLANLI İKLİMLENDİRME

Kentin yaptığı bu bilimsel atılım öylesine ileri boyutlardaydı ki, bugün uygarlık tarihinde bir Miletos Okulu'ndan söz ediyor. Bu okulun düşünür ve bilim adamları ise fizikçiler olarak adlandırılıyor. Modern bilimin temeli olan ve doğrudan doğruya yalnız maddi doğayı inceleyen fizikçiler anlamında. İnsanlığın ilk Aydınlanması olarak kabul gören bu gelişme süreci, M.Ö. 494'te Pers işgaline karşı yapılan İonya kentlerinin ortak ayaklanması sonucunda Miletos, Persler tarafından bütünüyle yıkılmıştı. Tüm bu olaylar sonrasında kentteki bilim adamları da giderek Atina'ya yerleştiler.

Böylece ilerde Batı uygarlığının köken alacağı ve Sokrates, Platon, Aristoteles gibi ünlü filozofları yetiştiren Yunan Aydınlanması'nın önü açılmış oldu.

Ama Perslerin M.Ö. 479'da yenilmesiyle Miletos yeniden ve daha farklı biçimde kuruldu. Bu dönemde ünlü bir kent tasarımcısı olan Miletoslu Hippodamos ortaya çıkıyor.

Hippodamos'un tekniği, bugün çağımızın modern kentlerinde uygulanan ve ızgara planlı olarak adlandırılan, sokaklarla caddelerin birbirlerini dik açılarla kesmesi ilkesine dayanan kent uygulamasıdır. Aristoteles ünlü kitabı Politika'da onun için "kentleri bölmeyi icat etmiştir" tanımını kullanıyor.

Hippodamos kent planında, kentin sokak ve caddelere bölünmesi çok belirleyici ve önemliydi, ama en az bunun kadar önemli olan bir başka ilkeyi de örtük olarak içeriyordu: Tüm yapı ve sokaklar, yörenin doğası ve iklimine en uygun yöne doğru yönlendiriliyordu. Kuşkusuz bu çaba, her şeyden önce kentin bütününe yönelik bir planlı ve doğal iklimlendirme uygulamasıydı. Bir başka deyişle kentin bakacağı yön büyük bir özen ve ustalıklı seçiliyordu. Bu seçim hiç kuşku yok ki, kentin bulunduğu arazi şekillerine göre ayarlanmaktaydı. Ama örneğin modern tıbbın kurucusu Hippokrates'e göre kentlerin kurulmasında en sağlıklı seçim, kentin yüzünün doğuya bakmasıydı.

Ünlü filozof Aristoteles ise, Hippokrates gibi kentin doğuya bakmasını, bu olanaksız ise de güneye bakan bir yamaç üzerinde yer alması gerektiğini düşünüyordu.

Bütün bunların bir sonucu olarak ızgara biçiminde bölünmüş olan kentin, her tür olumsuz hava koşullarına karşı

özel bir savunma sağladığına da hiç kuşku yok. Örneğin yağışlı ve sert rüzgarların estiği mevsimlerde, kentin ızgara planlı sokak düzeni rüzgarların etkisini kıracağı gibi, çok yağış alan dönemlerde de, bu sokaklar kolayca suyu birikmeden dışa ve kanallara aktaracaktı.

Bu konuyla ilgilenen Prof. Dr. Aşkıdil Akarca ise, ızgara kent planlarının tarihsel süreç içindeki gelişimini inceledikten sonra Hippodamos kent planlamasının ana unsuru olarak konut adalarından oluşmasını gösteriyor. Buna göre yeni Miletos, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan bir yarımada üzerinde kurulmuştu. Yaklaşık 2 kilometre uzunluğunda olan bu yarımada günümüzde, körfezin dolmuş olması nedeniyle tam bir kara parçası olmuş. Kentin tasarımı üç iskan bölgesi (adası) temel alınarak planlanmıştı. Bunlar kuzeydoğu, kuzey ve güney bölgeleriydi ve her bölge arasında küçük yön farkları bulunuyordu. Araştırmacılar bunu, her bölgenin ayrı ayrı tasarlandığı şeklinde yorumluyorlar. Her bölge dik açılı sokaklar aracılığıyla düzgün dikdörtgen adalara bölünmüştü.

Arazinin, çevresine göre alçak kalan orta kısmı resmi binalara ayrılmıştı. Böylece buradaki resmi binalar kenti oluşturan üç yerleşim adasını birbirine bağlayan bir düğüm görevi üstlenmişlerdi. Çünkü kentin ticaret, yönetim ve dinsel merkezleri bu alanda toplanmıştı. Bunlar liman tesisleri, agora, çarşılar, belediye yönetim binası, tapınaklar ve Gimnasion'dan oluşmaktaydı. Tiyatro ise bunlardan ayrı olarak ve arazi koşullarından dolayı, batıda limana bakan tepeye yaslandırılmıştı.

Kent ve güneyindeki Kalabak Tepe surlarla çevrilmişti. Kalabak Tepé'de arkaik çağda farklı bir yerleşme bulunmaktaydı. Ama kentin temel önemli özelliklerinin başında, kent planının gelecekteki gelişmeler göz önüne alınarak yapılmış olması geliyordu. Örneğin kentin ortasındaki resmi yapılar bir defada değil, yüzyıllara yayılmış olarak ve gereksinimlere göre inşa edilmişlerdi. Benzer durum yerleşim adaları için de geçerliydi.

MİLETOS'U GEZİYORUZ

Miletos günümüzde, Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından ve 1899 yılından bu yana kazılıyor. Ama önce şunu vurgulayalım; alanda mimari yapıların ne olduklarına dair açıklayıcı bir isim yazısı bile bulunmuyor. Koca kent adeta bir taş yığınının ibaretmiş gibi duruyor. Alanda kenti geniş bölgeler biçiminde anlatan küçük çizimler var. Ama bu çizimlerdeki yerlerin çoğuna ulaşmak mümkün değil; ayrıca çok sayıda anıtsal kalıntı da bu çizimlerde gösterilmiyor.

Çünkü ulaşması oldukça güç... Özellikle kış ve ilkbahar sonrasında yağın şiddetli yağışlar kentin çukur alanlarını bataklığa çevirmiş. İnat edip gezildiğinde ise, çoğu kalıntı

yoğun çalılıklarla kaplı olduğu için izlenemiyor. Bu nedenle kenti gezmek için girişteki kitapçıdan ücretli ya da girişten geçmeden ücretsiz bir gezi haritası almak gerekiyor. En iyisi ikisini birden almak, çünkü ikisi de birbirinden farklı...

Hepsinden daha acı olanı ise, insanlık kültüründe Miletos'u kentleşme açısından simge kent yapan, ünlü ızgara planlı yapılaşmayı izlemenin asla mümkün olmaması. Çünkü 1899'dan beri henüz bu alanlara sıra gelmediği için, kazılmamış. Bugün Miletos diye gezdiğimiz alan, ızgara planlı ünlü kentin kıyısında ve dışında kalan bölgeler. Bu nedenle en iyisi, Miletos'u adım adım gezmeye başlamadan önce, İlyas Bey Külliyesi'nin ilersindeki Miletos Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret etmek.

Kente girmeden önce Miletos ve çevresinin tarihçi Herodotus tarafından dünyanın en güzel iklimine sahip bölge olarak nitelendirildiğini özellikle belirtelim. Ayrıca Batı'da tıbbın babası olarak kabul edilen Hippokrates de, kentin yer aldığı küçük İonya'nın suyu bol, ormanlık, bol hasat veren ve sağlıklı sürüleriyle çok bereketli bir yer olduğundan söz etmiş.

Miletos'u belli başlı ve anıtsal yapıları üzerinden gezdiğimizde ilk karşımıza çıkan yapı, anıtsal Helenistik-Roma tiyatrosu oluyor. Kente giriş de günümüzde tiyatrodan yapılıyor. Anıtsal tiyatro önce Helenistik çağda ve 5.500 kişilik olarak yapılmış, ama sonraki Roma döneminde yapılan eklemelerle 15 bin kişi alacak şekilde ve üç katlı olarak genişletilmiş. Bizans döneminde ise, kentin bulunduğu körfez bataklık haline geldiğinden, tiyatronun bulunduğu tepenin ve tiyatronun üstüne bir kale yapılmış. Devasa tiyatro, büyük ölçüde mermerden ve güneybatıya, denize dönük olarak inşa edilmiş. Böylece yumuşak akşamüstü ışığını alıyor. Tiyatro-

Aslanlı Liman ve M.Ö. 68-67 yılında Pompeius'un Kilikya korsanlarına karşı kazandığı zaferden sonra Miletoslu'larca dikilen anıtın kaidesi.

Hippodamos kent planında, kentin sokak ve caddelere bölünmesi çok belirleyici ve önemliydi, ama en az bunun kadar önemli olan bir başka ilkeyi de örtük olarak içeriyordu: Tüm yapı ve sokaklar, yörenin doğası ve iklimine en uygun yöne doğru yönlendiriliyordu.

Bizans Kalesi tiyatronun en üst katının üzerine inşa edilmiş.

nun denize ve güneybatıya dönük olması, onun hem fazla ısınmasını engelliyor, hem de denizden esen, nispeten serin Ege meltemiyle ferahlamasını sağlıyor. İklimi özellikle iyi olan Miletos'ta, anıtsal tiyatro doğal iklimlendirme ilkeleri gözetilerek daha bir uygun konuma yerleştirilmiş.

Kalenin yanında Selçuklular tarafından yapıldığı düşünülen ve günümüzde Dört Sütunlu Cami olarak adlandırılan bir cami bulunuyor.

Kaleden aşağı ve doğu yönünde ilerlendiğinde Heroon denilen bazı mezar anıtları ve daha sonra Aziz Mikhail Kilisesi geliyor. Burası yaklaşık M.S. 600 yıllarında ve Helenistik Dionysos Tapınağı'nın temelleri üzerine inşa edilmiş üç nefli bir Bizans bazilikasıdır. Bazilikanın kuzeyinde, ona adeta bitişik olarak yapılmış ve Piskopos Sarayı olarak adlandırılan bir yapı bulunuyor. Tabanı mozaiklerle kaplı olan yapı

günümüzde üstten koruyucu bir çatı ile örtülmüş. Yapı ve mozaikleri bugün ziyaretçilere kapalı durumda tutuluyor. Aziz Mikhail Kilisesi'nin hemen yakınında Kırk Merdivenli Cami ile ona bağlı bir Selçuklu hamamı kalıntısı var, ama haklarında pek bir bilgi yok. Bunlardan sonra sütunlu ve yuvarlak biçimli Liman Anıtı geliyor. Bugün bir bataklığın içinde olan görkemli anıtın bir deniz zaferi sonrasında dikildiği sanılıyor. Bu anıttan kuzeye doğru gidiliğinde, şimdi kurumuş ve yer yer bataklık olan limanın girişine ve buraya yerleştirilmiş olan iki aslan heykelinden birinin kalıntılarına ulaşıyor. Doğuya doğru yöneldiğimizde ise, Liman Kapısı ve Delphinion denilen Işık Tanrısı Apollon'un kutsal mekânına geliyoruz.

Bu alan ve çevresi özellikle önemli, çünkü ortada, etrafı anıtsal yapılarla donatılmış ve yaklaşık 100 metre uzunluğunda bir tören caddesi bulunuyordu. Günümüzde sular

Miletos, binlerce yıllık tarihi ve bu süreçte ürettiği kültür ile Batı uygarlığının temelini oluşturuyor. Ancak Alan Greaves gibi bazı araştırmacılar, en güzel tarihi anıtlar olarak İslami Selçuk yapılarını gösteriyor.

altında kalmış olan bu caddenin altından Miletos'un kanalizasyonu geçiyor. Bu caddeye şimdi tören caddesi denmesinin nedeni, yaklaşık 10-12 kilometre doğusundaki Didim'e giden Kutsal Yol'un başlangıcını oluşturmasıydı. Antik çağda Miletos'da her yıl, kentten Didim'deki ünlü Apollon Tapınağı'na dinsel bir yürüyüş alayı düzenleniyordu. Yürüyüş alayı, Kutsal Yol üzerinden yapılıyor ve Delphinion önünden başlıyordu.

Tören caddesinin etrafında ise doğuda İon düzeninde stoa yapısı, batısında kuzey agora ve meclis binası, güneyinde güney agorası, kuzeyinde de Aslanlı Liman bulunuyor.

Delphinion'un güneyinde (arkasında), yine otlar ve çalılar içerisinde olmak üzere bir Selçuklu Türk Hamamı ile Romalı Konsül Capito'nun M.S. 41-54 yılları arasında yaptırdığı Capito Hamamı bulunuyor.

Miletos'ta Selçuk ve Beylikler dönemlerine ait olan beş Türk hamamı kalıntısı bulunuyor. Ancak gezerken çalılar arasında kalmış olan bu hamamları fark etmek epeyce güç. Çünkü özellikle Selçuklu yapıları üzerinde, gezilen kalıntıların ne olduğuna ilişkin hiçbir kayıt ve adlandırma bulunmuyor. Duvar içlerindeki pişmiş toprak borulara bakarak, bu hamamlarda duvar içi ısıtma sisteminin (hypokaust) uygulanmış olduğu açıkça anlaşılıyor.

Capito Hamamı ise uzmanları tarafından "Helenistik gymnasium ile Roma hamamı arasında bir geçiş formu" olarak tanımlanıyor. Simetrik bir yapı planına sahip olan hamama geçiş, palaestra'nın (jimnastik alanı) doğusundaki kapıdan, ılık bölüme girilerek yapılıyor. Ilıktan sonra sıcaklık salonuna geçiliyor; bu salonda içinde yıkanma havuzları bulunan odalar bulunuyor. Burası da alttan ısıtma (hypokaust) sistemiyle ısıtılıyor.

Miletos'un ünlü tiyatrosu ve gerisindeki Bizans kalesi.

Duvar içinden geçen bir buhar ya da su künkü. Pişmiş toprak künk Miletos'taki Selçuklu hamamlarından birinden çekildi.

kuzeybatı yönünde tiyatro ve kale yönünde gidilirse Serapis Tapınağı ile devasa boyutlardaki buğday ambarına ve açık hava helaları üzerinden ünlü Faustina Hamamları'na ulaşarak, kentin açığa çıkarılmış alanlarının turu bitiyor.

Ama Serapis Tapınağı'ndan güneydoğuya yönelirsek, bir başka Selçuklu anıtına İlyas Bey Camisi'ne ulaşıyoruz. Menteşe Beyliği'nin son beyi olan İlyas Bey, 1404 yılında yaptırdığı anıtsal cami ve çevresindeki külliye önemli ölçüde ayakta duruyor.

DOĞAL İKLİMLENDİRME MODELİ OLARAK FAUSTİNA HAMAMLARI

Miletos'un bulunduğu arazi üzerinde Menderes Nehri dışında bir büyük su kaynağı bulunmuyor. Ama çevresindeki tepelerden aşağıya akan pınarlar ve ova tabanı denizle iç içe olduğu için kuyular aracılığıyla ulaşılan yeraltı suları kenti beslemeye devam ediyor. Roma Dönemi'nde çevredeki pınarların suyunu kente taşıyan bir su kemeri yapılmıştı. Miletoslular bu kemerden önce, su ihtiyaçlarını bu kuyulardan karşılamış olmalıydılar.

Kent, buna bağlı olarak genel bir bakış açısıyla hemen her devirde bir hamamlar kenti olmuştu. Bu konuda verilen bilgiler yetersiz olmasına karşın, kentin kalıntıları arasında yaklaşık 9-10 kadar hamam kalıntısı sayılabiliyor.

Miletos hamamları içinde en gösterişlisi ve sözü ayrıca edilmeye değer hamam kalıntısı Faustina Hamamları'dır. Faustina, ünlü filozof ve Roma İmparatoru Marcus Aurelius'un karısıydı.

Faustina Hamamları, Miletos'un ızgara planlı yerleşimin kenarında ama dışındaki kurumuş bir dere yatağında inşa edilmişti. Çünkü kentin güneybatısındaki bu anıtsal hamamdan sonra, ızgara planlı yapılaşma için düzlük alanlar gerekiyordu.

Bugün hamama giriş, kuzeye bakan ve gerisinde uzun bir soyunma (apodyterium) yerine sahip olan kare biçimli Musalar Salonu'ndan yapılıyor. Musalar, bilindiği gibi eski Yunan'da esin perileri olarak kabul ediliyor. Bunların sayısı altı tane ve her bir musa bir güzel sanat dalını insanlara ilham ediyor. Bu güzel sanat dalları şöyle sıralanıyor: Şiir, resim, müzik, heykel, tiyatro ve mimari. İşte bu Musalar Salonu'nun bir kütüphane olması gerektiği düşünülüyor.

Bu salondan hemen sonra gelen ve yaklaşık 66 metre uzunluğundaki soyunma yerinin sağında hamamın palaestra'sı (yıkınma öncesi spor yapılan alan) bulunuyor. Bu alan günümüzde ağaç ve çalılarla kaplı olarak duruyor. Uzun so-

Duvar içindeki boruya giriş veren bir başka açıklık.

Piskopos Sarayı ve Aziz Mihail Kilisesi kalıntıları. (Sağda)

Tören caddesinin çevresindeki önemli yapılardan biri olan Anıtsal Çeşme (nymphaeum), M.S. 2. yüzyılda ve üç katlı olarak inşa edilmişti. Ama günümüzde yalnızca birinci kata ait kalıntılar izlenebiliyor. Anıtsal çeşmenin arkasında iki su deposu bulunuyor. Su, bu depolardan hem çeşme ve önündeki büyük havuza, hem de kentin tamamına dağıtılıyordu. Anıtsal çeşmeye doğudan temiz su sağlayan bir Roma su kemeri bulunuyordu. Bu temiz su akışının Türk döneminde de sürmüş olduğunu, kentte bulunan yaklaşık beş adet Türk hamamının varlığından çıkarabiliyoruz.

Tüm cephesi mermerle kaplanmış olan anıtsal çeşmenin cephesindeki nişlerin içinde tanrı heykelleri bulunuyordu. Bunlar şimdi İzmir Arkeoloji Müzesi'nde sergileniyor.

Anıtsal Çeşme'den sonra sırasıyla Kent Meclisi Binası, Büyük Kilise, Anıtsal Kapı, Güney Pazarı geliyor. Güney Pazarı'ndan

yunma bölümünden sonra, hamamın sıcak suda yıkanma odalarına giriliyor. Türk hamamında sıcaklık olarak adlandırılan bu bölüme Roma hamam düzeninde caldarium deniyor. Faustina Hamamı'nda planda izlendiği kadarıyla beş adet sıcaklık salonu bulunuyor ve bu salonlar da yine alttan ısıtma sistemiyle ısıniyordu.

Sıcaklık bölümünden sonra, frigidarium denilen soğukluk, yani içinde soğuk suyun bulunduğu havuzlu bölüme giriliyor. Burada büyük havuzdan başka, ona dik açıyla duran bir diğer küçük soğukluk odası daha bulunuyor. Hamamda hemen tüm mekanlar birbirlerine dik açılarla duracak şekilde yerleştirilmiş. Büyük olasılıkla bu yöntem, odaları mekana daha yakın yerleştirmek ve yürürken dönüş sağlamak için tercih edilmiş olmalı. Böylece bu uygulama, hamam içinde yürüme ve geçiş kolaylığı sağlıyor. Çünkü hamama soyunma bölümünden başlayarak girildiğinde odaların, birbirlerine dik açıyla yerleştirilmesi, eğilip bükülen bir ara geçiş holüne gerek kalmadan, mekanların ve yürüyenin dönüş yapmasını sağlıyor.

Böylece her yönde dikdörtgenlerden oluşan hamamda tam anlamıyla daire biçimli döngüsel bir yürüyüş güzergahı ortaya çıkıyor. Böylesi bir planlama akla uygun ve ekonomik olması açısından hem doğaya, hem de doğal iklimlendirme koşullarına da uygunluk sağlıyor. Çünkü hamamı yapan mühendisler, odalar arası hol ve koridorları kaldırarak ısının bu alanlarda gereksiz yere harcanmasının önüne geçmiş oluyordular.

Hamamın kuzeyine gelen bölümlerinde ise, mekanı ısıtmaya yarayan kısımlar bulunuyor.

Hamam bütünüyle alttan ısıtma sistemiyle ısıtılıyor. Ancak alttan ısıtma sisteminin ayrıntılarını görmek pek mümkün olmuyor, bu bölümlere geçiş özel olarak kilitli tutuluyor. Benzer biçimde yer yer pişmiş toprak boru izlerinin yukarıya uzandığı görülmesine karşın, duvardan ısıtma sistemi olup olmadığı tam anlaşılmıyor.

Bir olasılık, kalın duvarların çok iri taşlardan örülmüş olması nedeniyle, büyük mekanlarda duvardan ısıtma pek mümkün değildi. Ama küçük sıcak mekanlar, taban dışında duvardan da ısıtılmış olmalıydılar.

MİLETOS ROMA HAMAMLARININ ARDILI OLARAK SELÇUKLU HAMAMLARI

Görüldüğü gibi Miletos, binlerce yıllık tarihi ve bu süreçte ürettiği maddi kültürle Batı uygarlığının temelini oluşturmuştu. Ancak başlangıçta sözünü ettiğimiz yazar Alan Greaves'in, Miletos'da bugün görülebilen en güzel tarihi

anıtlar olarak, İslami Selçuk yapılarını göstermesi de farklı çağrışımlar yapmıyor değil. Oysa Miletos'u gezerken, girişteki onarılmış kervansaray hariç, hiçbirini fark etmek mümkün bile olamıyor. Çünkü yine yazarın özellikle belirttiği gibi, bu döneme ait birçok yapının, kenti kazan arkeologlar tarafından klasik dönem kalıntılarına ulaşmak amacıyla ortadan kaldırılmış olduğu gibi bir durum var.

Demek ki, Selçuklular'a bağlı Menteşe akıncı beyleri Miletos'u aldıktan (1261) sonra kente yerleşmiş ve burada çok sayıda anıtsal eser inşa etmişlerdi. Selçukluları, Miletos'un o günkü yerli halkının kültüründen çok farklı bir kültürden gelmiş olsalar da, kente yerleştikten sonra Miletos'taki antik kültürün bir parçası, hatta yerine göre devamı olduklarını savunmak mümkün. Karşıtlık içindeki bu uyum, Selçuklu kültürünün Anadolu'da sergilediği temel bir özellikti.

Araştırmacı Alan Greaves'in de vurguladığı gibi, bu özelliği bugün iki alanda izleyebilmek mümkün.

Biri adeta kaybolmuş da olsa, Miletos'da iki kervansaray bulunuyor. Miletos gibi, giderek çamurlara batan bir kentte iki kervansarayın yapılması, Selçukluların kentte eskiden olduğu gibi yoğun bir ticari yaşamı sürdürebilmiş olduklarını gösteriyor. Bir başka deyişle Selçuklular Miletos'da yaptıkları iki kervansaray ile ticari ilişkilerin devamı yönünden antik kültürle ilişki içindeydiler.

Selçukluları Miletos'da antik kültüre bağlayan ikinci kültürel öge ise hamamlardır.

Bu konunun uzmanı birçok araştırmacının yaklaşık benzer biçimde sorduğu ortak bir soru var. "At sırtında, bir savaştan diğerine koşturan bu insanların, Roma'nın hamam ve

Kırk Basamaklı Cami olarak anılan bir Selçuklu camisi. Bu tarz merdivenler ezan mahalline çıkmak için yapılmıştı ve Menteşe Beyliği camilerinin tipik özelliklerinden sayılıyor.

İon Sütun başlıklı stoanın yandan görünüşü.

Faustina Hamamı'nda Musalar Salonu'ndan sonraki soyunma bölümlerine giriş alanı. (Sağda)

hamam yaptıрма geleneklerini bu kadar istek ve başarıyla benimsemesinin ardında ne yatmaktadır?" Bu sorunun yanıtı, henüz tam olarak verilemedi.

Konunun uzmanı Prof. Fikret Yegül, soruya yanıt yerine, "Gelişkin bir hypokaust sistemini kullanan, odunla ısınan fırınlara sahip Türk hamamları, Bizans ve Roma öncüllerini çok yakından takip etmektedir" gibi bir saptamayla yaklaşıyor. Ama ilginç olan, Batının Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte Roma hamam geleneğinden kopması, Selçukluların ise İslamiyetin de etkisiyle Roma hamam geleneğini Türk hamamı tarzında devam ettirmesiydi.

Gerçekten, Türk hamamı da Roma hamamı gibi, ama yer yer farklı da olsa soğukluk, ılıkılık, sıcaklık gibi özel işlevi olan benzer bölümlere sahiptir. Batılı Hıristiyanların hamam karşıtı tavrı ise Aziz Hieronymus'un şu sözüyle özetleniyor: "İsa'yla paklanmış birisinin ikinci bir yıkanmaya gereksinimi yoktur." Hıristiyan azizin paklanmaktan kastı, kişinin doğarken vaftiz suyunda yıkanmasıydı.

Miletos'da yaklaşık 5 Türk hamamı kalıntısı bulunuyor, ama bunlar üzerinde henüz bir araştırma yok. Dahası kent alanı üzerinde bunları bulmak bile epeyce bir sorun oluşturuyor. Bulunabilenlerin duvarlarında sıcak su ya da su buharı taşıyan pişmiş toprak boruları izlemek mümkün. Ancak şimdiki halleriyle bu hamamların ısıtma ve iklimlendirme düzenini, ne yazık ki, incelemeye pek olanak yok.

MİLETOS'UN PALATIA'DAN BALAT'A UZANAN SONU

Miletos'un günümüzde Balat Köyü sınırları içinde bulunduğunu belirtmiştik. Bu adlandırmanın rastgele olmadığını da ayrıca vurgulayalım. Araştırmacılar, Miletos'un M.S. 13.

yüzyıldan itibaren Bizanslarca Palatia (saraylar) olarak adlandırıldığını bildiriyorlar. İşte bu sıralarda kenti ele geçiren Selçuklu beyleri de, Palatia adına uygun olarak kenti Balat olarak adlandırdılar. Burada çok sayıda yapılar inşa edip Balat, Palatia ya da Miletos'da yaşadılar.

Miletos/Balat, Ortaçağ'da ise önemli bir seramik üretim merkezi olmuştu. Burada Milet İşi denen, kırmızı hamurlu, beyaz astar üzerine koyu mavi bezeme üzerine turkuaz sırdan oluşan özel bir seramik üretiliyordu.

Ama ilginç olan yön Milet İşi seramiklerin Osmanlı Sarayına Çin'den gelen ve seladon denen Çin vazolarından etkilenmiş olmasıydı. Daha da çarpıcı olan özellik ise bu Milet İşi seramiğin Batı'yı da etkilemesiydi. Özellikle 15. yüzyılda Toskana'nın majolika seramiklerindeki koyu mavi rengin Milet İşi seramiklerden etkilenmiş olduğu düşünülüyor.

Şimdiki Balat Köyü ise, 1950'lerde bataklıklardan dolayı bir sıtma yatağı haline gelen Miletos ya da Balat oturulamaz bir duruma gelince 1955 yılında köy yeni Balat olarak ana kentin 5 kilometre kadar dışına ve küçük bir tepenin üstüne yeniden inşa edildi.

Böylece Miletos'un insan yaşamına yer veren hayatı son bulmuş oldu.

Miletos şimdi yalnızca bir arkeolojik ören yeri. Ama gerek Selçuklularla Anadolu'da başlayan yeni kültür ve tarihimizin, gerekse Batıdan aldığımız modern kültür ve tarihin kökleri derin biçimde Miletos'ta birbirine geçip birleşiyor. Salt bu nedenle bile Miletos'u en ince ayrıntısına kadar, ama anlayarak gezmeliyiz. Geleceğimizi daha bir net biçimde görebilmek için.

KAYNAKLAR

1. AKARCA, Aşkıdıl., "Şehir ve Savunması", Türk Tarih Kurumu, Ankara-1987.
2. GREAVES, Alan M., "Miletos, Bir Tarih" Çev.Hüseyin Ç.Öztürk, Homer Kitapevi, İstanbul -2003.
3. WYCHERLEY, R.E., "Antik Çağda Kentler Nasıl Kurulu?", Çev. Nur Nirven, Nezih Başgelen., Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul-1993.
4. YEGÜL, Fikret., "Roma Dünyasında Yıkanma" Çev. Emel Erten., Koç Üni. Yay. İstanbul-2011.

MYRA VE ANDRIAKE: ROMA MÜHENDİSLİĞİNİN BİR BAŞKA DORUĞU

Anadolu'da özellikle Antik Çağ kentleri büyük ölçüde yıkık vaziyettedir. Bugün yollarından geçerken ya da şöyle bir gezip dolaşırken, bu kentler bize taş yığınları olarak görünürler. Oysa bunların hemen tamamında bugün bile çoğu ülkenin henüz ulaşamadığı bir düzeyde bilgi ve uygarlık gizli. Elimizin altındaki Myra ve Andriake'de olduğu gibi...

Çağlar içindeki gezimizde bu kez farklı bir bölge ve kente yöneliyoruz. Yolumuz şimdi Roma Dönemi'nden geçiyor. Kaş'tan Finike'ye doğru giderken Demre'ye Myra ve Andriake antik kentine uğrayacağız. Özellikle Roma Dönemi'ne...

KISACA ROMA

Roma Dönemi, insanlık tarihi ve kültürünün gelişimi için, tek kelimeyle yaşamsal önemdedir. Günümüzde Batı kültür

ve teknolojisini diğer tüm kültürler karşısında ileri çıkaran, bu denli başarılı kılan, hatta onu tüm dünyada tek egemen yapan temel özelliklerin başında tüm Batılı ülkelerin adeta söz birliği etmişçesine, hep birlikte, ama ısrarla Roma'yı izlemiş olmalarında yatar.

Bu durumda önce, "Roma'nın farklı ne özelliği var" gibi bir sorunun yanıtlanması gerekiyor. Doğrusu yanıt olarak tek özelliklerin sıralandığı uzun bir liste verilebilir. Ama şimdi bunu en aza indirmek söz konusu olduğundan, iki temel özelliği öne çıkartabiliriz. Bunlardan biri Roma Hukuku diğeri de Roma Mühendisliği'dir. Gerçekte çok derin ve farklı bir tartışmanın konusu olması nedeniyle bu konulara girmeyeceğiz.

Ama Roma Dönemi'nde yapacağımız gezinin daha iyi anlaşılması ve çevrede göreceğimiz yıkık kentlerin, çökmüş yapıların kırık taş parçaları gibi algılanmaması için birkaç cümleyle aktaralım.

Roma önce, kendinden önceki Antik Yunan kültürünü koşulsuz benimsiyor. Ardından da bu kültürü, ama kendi Roma kültürü ve Roma ülkesi sınırları içinde ve Roma adına bir adım ileri taşıyor. Bir, Roma Hukuku adıyla birey ve toplum yaşamına akılcı kurallar getiriyor. İki, doğa karşısında insan yaşamını daha bir kolaylaştırmak ve başarılı kılmak için teknik ve mühendisliği geliştiriyor. Bunu da, özellikle anıtsal yapılar yaparken karşısına çıkan sorunları teker teker ve yılmadan çözerek yapıyor.

Roma bu konuda öylesine başarılı oluyor ki, başta Anadolu'da olmak üzere, işgal ettiği bölgelerdeki tüm kentler, tarihlerindeki en iyi, en rahat ve en başarılı dönemi bu Roma işgali ya da sömürgesi oldukları dönemde yaşıyorlar. Biraz çelişkili gibi duruyor, ama değil. İşin sırrı, adaletli olmak ve toplum için teknolojiler üretmekten geçiyor. Ama hep bir adım ötesine geçerek. Roma'yı farklı kılan özellik işte bu...

MYRA VE ANDRIAKE'NİN ALÜVYONLA SERÜVENİ

Anadolu'daki yüzlerce Antik Çağ kentinden birisi de liman kenti Andriake. Kent bugün Kaş ile Finike arasındaki Kale ya da diğer adıyla Demre ilçesinin 5 kilometre batısında Çayağzı denilen mevkide bulunuyor. Az önce vurguladığımız gibi en başarılı ya da gönençli günlerini Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaşamış.

Andriake, başlangıçta Demre yakınında ve Myra adındaki bir başka antik kentin limanı olarak beliriyor. Ama giderek öyle zenginleşiyor ki, kendi başına bir kent gibi davranıyor.

Myra ve Andriake'de yıllardan beri Antalya Akdeniz Üniversitesi tarafından ve Prof. Dr. Nevzat Çevik başkanlığında arkeolojik kazılar yapılıyordu. Yöre, Demre Çayı'nın sık sık yatak değiştirmesiyle oluşan alüvyonların etkisinde ve al-

Liman kenti antik Andriake, Demre çayının oluşturduğu Çayağzı denilen lagünün kıyısında bulunuyor.

tında kalmış olduğu için her iki kentte de önemli arkeolojik keşifler gerçekleşmiş. İşte Roma Dönemi'nin mühendislik başarılarından biri olarak gösterilecek keşiflerden birisi de geçen yıllarda Andriake'de yapıldı. Üstelik de konumuz olan ısıtma sistemiyle ilgili olarak.

Buna geçmeden önce, bir tarihi-turistik alan olarak kısaca Myra ve Andriake'den söz edelim.

Myra: M.Ö 168-167 yıllarında kurulduğu düşünülen Likya Birliği'nin en önemli üyelerinden birisi.

Kent, Helenistik dönemde de, İmparatorluk döneminde çok önemseniyordu. Kentin limanı Andriake'ye dikilen Likya Birliği Gümrük Yasası'nı içeren yazıt, İmparator Nero'nun ve Aziz Paulus'un ziyaretleri, devasa bir tahıl deposu (granarium) ve bir agora inşa edilmiş olması; bu yönde verilebilecek örneklerden birkaçı.

Myra ayrıca Hristiyanlığın en sevilen azizlerinden biri olan, ama sonraları yanlış olarak Noel Baba ile özdeşleştirilen Aziz Nikolaus'un yaşayıp ömrünü tamamladığı yer olması nedeniyle de çok önemsenmişti. Ancak sonunda 1155-1192'de Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın Bizans ordularını Myriokephalon'da yenmesiyle tüm Likya, Türkler'in eline geçiyor.

Andriake, başlangıçta Demre yakınında ve Myra adındaki bir başka antik kentin limanı olarak beliriyor. Ama giderek öyle zenginleşiyor ki, kendi başına bir kent gibi davranıyor.

Antik kentte, buradaki hamam yapısı gibi kazısı yapılan önemli yerlerin üstü kapatılıyor.

Günümüzde Myra, Demre içinden kente gelirken yüksek bir kayalığın tüm cephesini kaplayan ve yer yer kabartmalarla süslenmiş kaya mezarları ile hatırlanıyor. Bulunduğu yüksek kayalığı üç yandan saran bu anıtsal ve ilginç kaya mezarlarının sayısı 104'ü buluyor. Bu mezarlar M.Ö. 4. yüzyıl ile M.Ö. 320 arasına tarihleniyor. Anıtsal kaya mezarlarının hemen bitişiğinde de Likya'nın en büyük tiyatrosu olarak kabul edilen ve 11.500 kişiyi alabilen Myra Tiyatrosu bulunuyor.

Andriake: Myra'nın yaklaşık 5 kilometre güneybatısında ve Kaş-Finike devlet karayolunun hemen yakınında, ama günümüzden yaklaşık 3 bin yıl kadar önce Demre Çayı'nın taşıdığı alüvyonlarla dolan deltanın hemen kıyısında bulunuyor. Kent ve önündeki dolmuş delta, güneybatıda Kumdağ Tepe, kuzeybatıda da Bozdağ Tepe arasında yer aldığı için son derece güvenli bir doğal liman ve coğrafyada yerleşmiş. Demre Çayı'nın alüvyonları zaman içinde daha fazlasını yapıp, deltayı doldurmak dışında, yerleşime uygun bir ovaya dönüştürürken; Kumdağ ile Taşdibi tepelerini de yarımadaya dönüştürmüştü. Burada bir liman yapılmasında, bu doğal limanın girişini kuzey ve güneyden daraltan tepeler sayesinde elde edilen güvenli coğrafya çok etkili olmuştur.

Myra, II. Theodosius döneminde Likya'nın başkenti ilan edilince Andriake de, bölgenin ana limanı konumuna gelmişti. Ancak, bu özel konumundan önce de Andriake'ye önemli yapılar inşa edilmekteydi. Örneğin Hadrianus döneminde inşa edilen tahıl ambarı, bunun doğusundaki ticari agora, M.S. 1. yüzyıla ait Tiberius döneminde yaptırılan onurlandırma anıtı ile Nero dönemi gümrük yazıtı bu yönde bilinen güçlü örnekler sayılıyor.

Ama Andriake Liman'ında 7. yüzyıldan sonrasına tarihlenebilecek yeterli arkeolojik veri bulunamıyor. Çünkü bu

dönemde giderek önemini yitirmeye başlıyor. Araştırmacılar bunun için iki ana neden öne sürüyorlar. Birincisi Arap akınları, diğeri ise büyük olasılıkla çok daha önemli; limanın kendisine ve bulunduğu kente yaşam veren Demre Çayı'nın alüvyonlarıyla artan biçimde dolması.

Ama bugün Andriake'nin bulunduğu coğrafya, inanılması güç bir güzellikte. Patara-Kaş ve Kekova yönünden gelirken genellikle gözden kaçan bu alan, kesinlikle gün boyu ziyaret edilebilecek kadar önemli ve güzel. Bu çarpıcı coğrafyayı anlatmadan geçmemek için önce Kaş-Kekova yönünden gelirken tercih edeceğimiz iki farklı güzellikteki karayolunu kısaca anlatalım.

Kaş-Finike ana yolunu tercih edildiğinde yeşilliklerin ve tepelerin arasından geçerken yolun üzerinde ve solunda Kyaneaî adında eşsiz, ancak henüz tam anlamıyla kazılmamış bir antik kenti ziyaret etme fırsatı veriyor. Kyaneaî'dan yaklaşık 4-5 kilometre sonra sağda ve içerde Hoyran var, burada da kalıntılar göze çarpıyor. Ama Hoyran yüksekte olduğu için harika bir Kekova ve adalar manzarası karşımıza çıkıyor. Sonra karayolu, Sura antik kenti üzerinden Andriake ve Demre'ye ulaşıyor.

İkinci yol eski bir yol ve gidiş-geliş tek şeritli. Bu yoldan gitmek için Uçağz-Kekova tabelasından girip Uçağz'ı gördükten sonra, geri dönüp Çevrelî'den doğuya Kapaklı üzerinden devam ediliyor. Uçağz ve Kekova'yı görünce geri dönmek neredeyse olanaksız olsa da.... Bu yol da yine Sura'nın hemen berisine çıkıyor ve yaklaşık 8-10 kilometre kadar da kısa.

ANDRIAKE'NİN ÖNEMLİ ARKEOLOJİK YAPILARI

Sonuçta Akdeniz kıyısında ve nefis bir coğrafyanın eşlik ettiği devasa bir antik kentte olduğumuz için, önce kenti biraz gezip tanımamızdan daha doğal hiçbir şey olamaz deyip önemli anıtları üzerinden Andriake'yi şöyle bir gezelim. Önce Andriake'nin önündeki sulak alanın güneyi ve kuzeyinde olmak üzere iki ayrı yerleşime ayrılmış olduğunu belirtelim. Ama batıda denize yakın yerde... Andriake'nin asıl anıtsal yapılarının bulunduğu bölümü güneydeki yerleşim bölgesinde yer alıyor.

Buna göre kentin ana bölümü, Demre Çayı'nın Kumdağ Tepe ile Bozdağ Tepe'nin arasında oluşturduğu kısa bir boğazın güney kıyısında, ama kuzeydoğu-güneybatı yönünde yerleşmiş.

Gişelerden içeri girince sağımızda, şimdi büyük ölçüde sulak bir bataklığa dönüşmüş olan, haliç benzeri yatağındaki Demre Çayı izleniyor. Solda ise küçük Kumdağ tepeleri var. Kent, bu tepenin etekleri tıraşlanarak oluşturulmuş taraçalarda, ama bir liman kenti olması nedeniyle de kıyıya yakın olarak kurulmuş.

Andriake Limanı

Andriake Liman'ında 7. yüzyıldan sonrasına tarihlenebilecek yeterli arkeolojik veri bulunamıyor. Çünkü bu dönemde giderek önemini yitirmeye başlıyor. Araştırmacılar bunun için iki ana neden öne sürüyorlar. Biri Arap akınları. Diğeri ise alüvyonlar.

Önceki yıllarda gittiğimizde her yan, yoğun biçimde Akdeniz bitki ve çalılarıyla örtülmüştü, ama şimdi kazılardan dolayı bitkiler büyük ölçüde temizlenmiş ve kalıntılar rahatça izlenebiliyor. Önce solumuzda A Kilisesi denilen yapı, daha sonra Küçük Hamam ve az ötesinde Büyük Hamam denilen kalıntılarla karşılaşıyoruz. Hamamlardan sonra yine iki kilise kalıntısı daha var. Bunları geçince Liman Agorası'na geliniyor. Agoranın içinde boya üretim işlikleri olduğu düşünülen Mureks işlikleri yer alıyor. Şimdiye kadar beş adet işlik saptanmış.

İşlikler dairesel bir biçimde yapılmışlar Ortalarında düz ve geniş iki taşın yerleştirilmesiyle oluşan bir küçük alan ile bunu çevreleyen kanallardan meydana gelmiş. Bu boya üretim işliklerinde başta mor olmak üzere, kırmızı ve efla-tun gibi eski çağlarda özellikle çok aranan renkler üretiliyordu.

Agora ise kentin neredeyse merkezinde diyebileceğimiz bir noktada kurulmuş. Arkasındaki yamaca yakın, ama önündeki limanı da çok iyi bir biçimde görebiliyor. Kayalığın tıraşlanmasıyla elde edilen boşluk alanda kurulmuş olan agora, yaklaşık 60x40 metrelik bir dörtgen alan üzerine oturuyor. Agoranın anıtsal giriş kapısı limana bakıyor. Agoranın hemen hemen ortasında ve bugün halen izlenen anıtsal sarnıç bulunuyor. Yaklaşık 23.6x12.1 metre ölçülerindeki sarnıç derinliği henüz tam olarak bilinemesi de kazılarda 7 metreye kadar ulaşılmış. Boyutlarıyla gerçekten de anıtsal olan bu

sarnıçın üst yapısı, kuzey-güney yönünde inşa edilmiş 8 sıra çift kemerle desteklenmiş. Bu kemerlerin açıklıkları ortalama 4.5 metre, yükseklikleri ise 2.6-27 metre.

Sarnıçın su girişlerinden birisi kuzey duvar üzerinde, diğer üçü de gerideki güney duvar üzerinde bulunan ve toplam dört adet su oluğu ile sağlanıyordu. Güney oluklarındaki bu fazlalık, yamaçtan akıp gelen yağmur sularını olabildiğince çok miktarda sarnıca akıtmak amacıyla yerleştirilmiş olmalıydı.

Agora meydanının çevresindeki dükkanlar doğu ve batı cephelerde ve yaklaşık 4x6 metre ölçülerinde yapılmış. Dükkanların kapılarının ise, İç Anadolu'da izlediğimiz tam tersine enine 1.08- 1.20 metre, yükseklik olarak da 2.20-2.40 metre boyutlarında olduğu düşünülüyor. Bu küçük dükkanların böylesine büyük kapıları olması kuşkusuz bu-lundukları iliman, hatta sıcak iklim koşullarından kaynaklanıyordu.

İKLİMLENDİRME ANITI TAHİL AMBARI

Yaklaşık 60x40 metre boyutundaki agoradan hemen sonra Andriake'nin tartışmasız en gösterişli ve büyük yapısı olan tahıl ambarı (granarium) geliyor. Cephesi limana bakan anıtsal tahıl ambarının M.S. 129 ya da 130 yılında yapılmış olduğu düşünülüyor. Çok iyi korunmuş olan anıtsal yapı, enine olarak sekize bölünmüş ve 64.24 x 38.65 metre gibi devasa sayılabilecek bir boyutta inşa edilmiş. Ama batı yö-

Andriake'deki en önemli mimari yapılardan biri de Roma döneminde yapılmış olan dev boyutlardaki tahıl ambarı.

Yaklaşık 60x40 metre boyutundaki agoradan hemen sonra Andriake'nin tartışmasız en gösterişli ve büyük yapısı olan tahıl ambarı (granarium) geliyor. Cephesi limana bakan anıtsal tahıl ambarının M.S. 129 ya da 130 yılında yapılmış olduğu düşünülüyor.

Tahıl ambarının yanındaki Yahudi Sinagogu Prof. Dr. Nevzat Çevik'in kazı başkanlığı döneminde ortaya çıkartıldı.

Cephesi limana bakan sinagog kalıntılarının altında toplam 282 parça buluntu ele geçmiştir. Buluntular büyük ölçüde kandiller, kandil ağızlıkları, seramikler, ilaç ve koku kapları ile bazı sikkelerden oluşuyor.

nündeki iki oda, plana göre yapının arka duvarından 6 metre daha kısa yapılmış. Duvar yüksekliği 6.40 metre, duvar kalınlığı ise ortalama 0.80 metre olan yapı, toplam 2307 metre karelik bir alana oturtulmuş.

Anıtsal tahıl ambarının oturtulduğu alan çok dikkate değer bir özellik içeriyor. Yapı, Prof. Dr. Nevzat Çevik'in bildirdiğine göre kuzeye doğru eğimli bir geniş anakaya üzerine yapılmış. Bunun, denizin ve deltanın oluşturduğu sulak alanın yanındaki dev bir tahıl ambarı için yaşamsal önemde bir karar olduğu çok açık. Tam bir uzmanın ya da bir mühendisin kararı olacak kadar isabetli. Böylesine yoğun bir sulak alanın ortasındaki bir tahıl ambarındaki tahılları, çevrenin nem ve rutubetinden korumanın ilk yolu, tahılların depolanacağı yapının tabandan su ve nem çekmesini önlemek için binayı ana kayanın üzerine inşa etmek olacaktır. Tam ve gerçek bir doğal iklimlendirme örneği olarak.

Yapıyı enine sekize bölen her bölüme cepheden 2.32-2.42 metre genişliğinde ve 3.10-3.20 metre yüksekliğindeki oldukça büyük açıklıktaki kapılarla giriliyor. Her bir kapının da üzerinde, yaklaşık 1.50x1.00 metre boyutunda yan yana birer çift pencere bulunuyor. İçerde çok miktarda tahıl ve hububatın depolandığı düşünülürse, bu çifte pencerelerin içeride aydınlatma kadar her bir bölüme etkili bir havalandırma da sağladığı açıkça görülüyor.

Çünkü daha önce de çeşitli yerlerde izlediğimiz gibi, bir mekandaki en başarılı ve uygun havalandırma, aynı duvardaki altlı üstlü iki açıklıkla sağlanıyor. Bu tahıl ambarında da, oldukça büyük bir kapı açıklığının üzerine, onunla aynı genişlikte pencereler yerleştirilmiş. Kentin ve önündeki kıyı şeridinin eğimine uygun olarak tahıl ambarı cephesinin de kuzeybatıya baktığını düşündüğümüzde, bu kapı ve pencerelerin batılı rüzgarlar hesaba katılarak böylesi bir konum-

da yapılmış olduklarını kabul edebiliriz. Çünkü daha sonra da göreceğimiz gibi kent batı yönlü rüzgarların önemli ölçüde etkisinde bulunuyor. Bütün bunları birleştirdiğimizde ise ortaya, depolanan tahılların küflenip bozulmaması için kapı ve üstündeki çifte pencerelerin önemli bir havalandırma bilgisiyle yerleştirilmiş oldukları ortaya çıkıyor. Ayrıca bu anıtsal yapının üst örtüsü olan çatısı da, altında bir tahıl depolandığı dikkate alınarak, büyük olasılıkla tercihan ahşaptan yapılmış. Çünkü çatının biçimi, kentin baskın rüzgarları olan batı ve güney-güney batı rüzgarlarının kente ya da özel olarak tahıl ambarına geliş yönüne uygun olacak şekilde konumlandırılmış. Böylece denizden gelecek rüzgarlar ister batıdan, isterse güneyden gelsinler, yapıya doğrudan ve bütün güçleriyle çarpmış olsalar bile, çatı bu rüzgarların onu sıyırıp geçeceği şekilde konumlandırılmış. Üç parçalı olduğu için...

Örneğin cepheye kapı ve pencereleri ölçü alarak baktığımızda, yapının her iki ucundaki ikişer kapının üstüne gelen çatı, yapının kuzey ve güney kenarlarına doğru alçalacak şekilde ve bağımsız olarak konumlandırılmış. Bu durumda tahıl ambarının boşa kalan orta bölümünün üstü ise, dört kapılı orta bölümün üstüne, ama bu kez doğu-batı yönünde kırma çatı şeklinde yerleştirilmiş. Böylece rüzgarlar hangi yönden gelirse gelsin, çatı çok fazla etkilenmiyor. Bu karşılıklı ya da ters kırma çatı tasarımıyla rüzgarın etkisini azaltmanın amaçlandığı anlaşılıyor.

Ama rüzgarın hızını da kesmiyor ve böylece nem ve rutubet de hızlıca kurutulmuş oluyor. Geniş ve yaygın, ama dört bir yana dönük olan bir çatının böylesi sıcak bir bölgede, altında depolanmış tahıllar üzerinde ayrıca kurutucu bir etki yapmış olduğunu da düşünebiliriz. Böylelikle hem içerdeki nem olabildiğince kurutulmuş, hem de rüzgarın esmediği günlerde ısınan havanın, kapı ve pencerelerle ortak etkisiyle, yine önemli bir hava dolaşımı sağlanmış olacaktır.

Andriake Limanı ve tahıl ambarı, Mısır'dan Roma'ya tahıl ve yük taşıyan gemilerin sığındığı ve yüklerini boşalttığı limanlardan biriydi. Ayrıca ve büyük olasılıkla Andriake tahıl ambarı, Likya Bölgesi yaylalarında yetişen hububatın depolandığı yerlerin başında geliyordu.

SÜRPRİZ BİR KEŞİF OLARAK SİNAGOG

Andriake'de 2012 yılı sonuna kadar kazı başkanlığı yapmış olan Prof. Dr. Nevzat Çevik, tahıl ambarının hemen bitişiğindeki sinagog için, "2009 kazı sezonu çalışmalarında büyük bir sürpriz bulgu olarak ortaya çıkmıştır" deyimini kullanıyor. Apsisinin çapı 3.90 metre olan ana odanın boyutları 7.25x5.08 metre. Cephesi limana bakan sinagog kalıntılarının altında toplan 282 parça buluntu ele geçmiştir.

Buluntular büyük ölçüde kandiller, kandil ağızlıkları, seramikler, ilaç ve koku kapları ile bazı sikkelerden oluşuyor. Sinagogun 2 numaralı odasında ağırlığı cam olan eserler bulunmuş. Bunların içinde en fazla cam kadeh ve kandil buluntuları, tunç takılar, spatula ve çuvaldız gibi metal eşyalar, fildişi ve kemikten eşyaların bulunuyor olması; Nevzat Çevik'e göre Andriake'de yapılan deniz ticaretine konu olan malların çeşitliliğini göstermesi açısından önem taşıyor.

Ama Prof. Dr. Nevzat Çevik'e göre sinagogun asıl önemi, M.S. 5. yüzyılda Likya Bölgesi'nde ilk kez bir Yahudi varlığını göstermesinden kaynaklanıyor. Tahıl ambarı ile sinagogun altında liman kalıntıları bulunuyor. Bunların arasında dikkati çeken kalıntının, iki onurlandırma anıtı olduğunu vurgulamak gerek. Ancak, bu iki anıtın, kazılar sonrasında yeniden yerleştirilmiş ana parçaları görülebiliyor.

Birinci anıt, 3.60x3.50 metre ölçülerinde ve üç basamaklı olarak yapılmış. Toplam 10 parçalı olarak yaklaşık 5.30 metre boyunda ve en üstte de heykel altlıkları ile sonlanıyor. Tabii heykel yok. Anıtın gövdesine sonradan kazınan yazılar, anıtın M.S. 4. yüzyılda halen ayakta olduğunu açıklıyor. Ama anıtın kaide taşları üzerine, ikinci anıtın kaide taşları oturtulmuştur. Buna göre anıtın Tiberius döneminde yapılmış olduğu anlaşılıyor. Ancak anıtın kime ve ne adına dikildiğine ilişkin bir bilgiye ulaşılamamış.

İkinci anıt diğerinin hemen yanında yer alıyor ve 7.40x0.80 ölçülerinde. Üç basamaklı bir kaide üzerinde yükselen anıt 3.85 metre yüksekliğinde. Son blok taş dizini heykel altlığı oluşturuyor. Toplam 13 adet yazılı heykel altlığından ikisi Meis Adası'na götürülmüş ve buradaki 11'inde dönemin ünlü bazı Romalıları onurlandıran sözler bulunuyor. Yazıtlardan anlaşıldığına göre anıt, Tiberius döneminde dikilmiş. Anıtlardan sonra batı yönünde, denize doğru ve kıyıya yakın yerden yürüyüşümüzü sürdürüyoruz. Harabelerin arasında dört kilise kalıntısı daha var. Neden bu denli çok kilise yapılmış olduğu konusuna tam bir yanıt verilmemiş olsa da, hacca giden Hristiyanlara hizmet amacıyla yapılmış olabileceği kabul ediliyor. Ayrıca depolar ve dükkanlar dışında henüz tanımlanamayan çok sayıda yapı kalıntısı bulunuyor. Batı yönde kumulların bulunduğu alanın gemi barınağı olduğu düşünülüyor. Yer yer limana doğru uzanan duvarlar ise küçük iskeleler olarak tanımlanıyor.

TEPELERE DOĞRU ANDRIAKE

Demre Çayı'nın oluşturduğu sulak alanın kıyısından güneye, kentin arkasındaki tepelere yöneliyoruz. Tahıl ambarının arkasından önce sola eski yola, oradan da sağa Kumdağ Tepesi'ndeki Gözetleme Kulesi denilen yapıya ula-

şıyoruz. Kimine göre de eski bir tapınak kalıntısı olan kule 8.80x6.60 metre ölçülerinde yapılmış ve duvarlarının kalınlığı ortalama 0.80 metre kadar. Bu kule yapısını bir ana hareket noktası alıp çevreyi dolaşmak en iyisi. Çünkü kule çevreye bütünüyle hakim bir görüş açısı sunuyor.

Buranın gerçek bir gözetleme kulesi olması gerek, çünkü kuleden güney ve batıda Akdeniz, doğuda Myra Akropolü'nü, kuzeyde ise limanı kolayca izleyebiliyoruz. Antik çağlarda çevrenin gözetlendiği bu kule, günümüzde çevrenin en güzel görüntülerini veren bir seyir noktası durumunda. Bu seyir noktası Gözetleme Kulesi'nden kuzeydoğuya doğru yüründüğünde Helenistik Dönem savunma yapılarına ulaşıyor. Gözetleme Kulesi'nden batıya doğru yöneldiğimizde yaklaşık 100-150 metre sonra Taşyuvarlanacağı Tepe adında ilginç isimli bir başka tepe geliyor. Bu iki tepe arasındaki sırtı kaplayan bir sur duvarı batıda, deniz yönünde bir başka kule ile birleşiyor. Burası Helenistik Dönem'de yapılmış ama günümüzde Ayırma Duvarı olarak anılıyor.

Dikkatle bakınca yerde harabe temeller halinde Andriake'nin savunma sistemi surlarını ve üzerinde yer yer belli olan kulelerini fark ediyoruz. Bu tepelik alan bize çok farklı bir deney yaşatıyor.

Kentin savunma sisteminin biri Helenistik Dönem, diğeri Bizans Dönem'den kalma. Bunlara ulaşmak için gerideki tepelik alanda bütün bir gün gezinmek gerekiyor. Kumdağ Tepesi, zaten doğal bir savunma hattı oluşturup kent ve limanı adeta korumasına almış görünüyor. Helenistik döneme ait savunma yapıları da Kumdağ Tepe'nin sırtı boyunca uzanıyor.

Kalıntılar doğuda Kumdağ Tepe'nin kuzey yamacından limana yönelmiş. Bir olasılıkla duvar, liman ağzını koruyan

*Andriake
küçük Roma
Hamamının ısıtma
bölümünden
ayrıntılar.*

“Bir yapıyı hem zeminden, hem duvarın içinden ısıtmak, hem de harika mermerlerin içinde bir banyo ortamı sağlamak, tam bir lüks uygulama oluyor.

Küçük Roma hamamındaki mermer yıkama havuzu. (Üstte)

Pişirilmiş toprak çiviler. (Altta)

kuleye dek uzanıyordu. Duvar, güneye doğru dört kuleyle desteklenmiş. Duvarın kuzeyinde, yani limana bakan kısmında ise sarnıçlar bulunuyor. Güney yönünden gelecek tehditleri bertaraf etmek için inşa edilen bu duvarın aslında batıdaki tepeden başlayarak liman ağzına kadar uzanan bir savunma sisteminin parçası olduğu düşünülüyor.

Aynı biçimde, çayın karşı kıyısındaki ve kentin kuzeydeki bölümünde de olası bir kulenin, liman ağzını tamamen koruma altına almış olduğu düşünülüyor. Bizans dönemi surları ise şimdi bulunduğumuz Güney yerleşiminin batısındaki C Kilisesi'nden başlıyor. Batıda, deniz yönünde günümüzde kumullarla kaplı olan alana dek uzanan sur duvarları, bu kesimde kuzeye yönelerek bataklığa dönüşen limana ulaşıyor. Günümüzde yalnızca temelleri kaldığı için, ancak ilgili arkeologların ilgisini çekebilir.

Kentin mezarlığı diyebileceğimiz nekropol alanı ise Andriake'nin Kuzey ve Güney yerleşimlerinin gerisindeki sırtlara doğru uzanıyor. Likya lahitleri bildiğiniz gibi şekil olarak çok estetik ve sanki bir mimari mekan duygusu veriyor. Kentte 82 Likya tipi lahit saptanmış.

HAMAMLAR VE ÖNEMLİ BİR KEŞİF DAHA

Andriake'de Güney yerleşimin hemen girişindeki kiliselerin yanında iki adet hamam bulunuyor. Arkeologlar kolaylık olsun diye Küçük ve Büyük Hamam olarak adlandırmışlar. Girişte önce Küçük Hamam, 50 metre kadar ötesinde de Büyük Hamam geliyor.

Andriake ve Küçük Hamam'a dair basında 2012 yılında bir haber patlaması yaşanıyor. Küçük Hamam'da Prof. Dr. Nevzat Çevik başkanlığındaki kazı ekibi, hamamın ısıtma sistemiyle ilgili olarak çok özel bir keşif yapıyor.

O sıralar bölgede olduğumuz için hemen kendisiyle Myra kazı evinde bağlantı kurup konuyu ondan öğreniyoruz. Prof. Çevik önce, Andriake Liman Kenti'nde yürüttükleri kazı çalışmaları sırasında yerinde korunmuş durumda ve duvarın içinde olarak, bir duvar içi ısıtma sistemine rastladıklarını belirtiyor.

Ayrıca bu tür duvar içi ısıtma sistemlerinin çok iyi bilindiğini, ama bulunan örneklerin çoğunun zarar görmüş ya da bozulmuş olduğunu özellikle vurgulayan Prof. Çevik, "Ancak biz neredeyse sistemin bütününe korunmuş halde bulduk. Artık çizim yaparak, 'bu esasında böyleydi yok şöyleydi' dememize gerek kalmadan duvar içi sistemi burada gösterebileceğiz" diyerek, pişmiş topraktan kazık çivilerin bile in situ (yerindeki özgün hali) olarak sağlam görülebildiğini söylüyor.

Uzun yaz günü olmasına karşın güneş batışa geçtiği için, kenti ziyaret saati geçmek üzere, hemen gidip fotoğraf çekip çekemeyeceğimiz soruyorum. Büyük bir talihsizlik eseri olarak Mersin Valisi ziyarete gelmiş onunla ilgilenmesi gerekiyor. Ama Prof. Çevik, bir genç arkeoloğun benimle birlikte kente gelip fotoğraf çekebileceğimizi söylüyor.

Aracımızı kentin girişinde bırakıp Küçük Hamam'ın yolunu tutuyoruz. Sahile yakın ve adeta limanın içinde gerçekten küçük bir hamam burası. Az sonra keşfin yapıldığı hamamın, külhanı diyebileceğimiz odadayız. Buradaki ocağın üzerinde yaklaşık bir küçük masa boyutunda mermerden yapılmış, banyo küveti benzeri bir su haznesi gözleniyor. Mermer küvetin içinde enine doğru ve oturma yeri benzeri bir set var.

Bu su haznesi, içinde bulunduğu duvara yanlarından pişmiş topraktan yapılmış ve haberlerde çivi olarak geçen bir tür çivi-kazık tutamaklarla, sabitlenmiş. Bu tutamaklar "T" biçimli ve gerçekten bir kazığa benziyor. Yaklaşık 20-25 santimetre uzunluğundaki tutamaklara dikkatle bakılınca iki farklı türde oldukları hemen fark ediliyor.

Bir bölümü, gerçekten de T biçimli olan kazık çivilerin küvet ya da su haznesinin mermer dış yüzeyine dayanan baş kısmı, esnek bir destek vermek adına ters dönmüş bir çay tabağına benzetilmiş. Daha açık bir deyişle yayvan biçimde yuvarlatılmış. Bu başın altından uca doğru gittikçe incelen seramik kazık, aradaki 10-15 santimetrelik boşluktan sonra taş duvarın içine sabitlenerek sokulmuş. Diğer kazık çivi ise yine genişçe ve yuvarlak olan başından hemen sonra boğumlu biçimde yapılmış. Bu boğuma da, küvetin dışını kaplayan düz kiremit levhanın kenarı oturularak sıkıca sabitlenmiş.

Bu düzeneğin mermerleri yer yer kırıldığı için seramikten yapılma kazık çivilerin sayısı pek belli olmuyor. Ama sanki haznenin her iki yanında, altlı üstlü olmak üzere yan yana üçer tane varmış gibi görünüyor.

Bulduğumuz mekanda seramik kazık çivilerle desteklenmiş bu mermer küvet ya da su haznesi düzeneğinden karşılıklı iki adet bulunuyor. Bir başka deyişle odada karşılıklı iki külhan ocağı ve üzerinde birer mermer su haznesi-küvet bulunuyor. Bunlardan biri liman (batı) yönünde, diğeri de kara (doğu) yönünde duruyor. Sistem, günümüz kaloriferli merkezi ısıtmanın ilk örneği olarak, bütünüyle bir Roma mühendislik harikası olduğu kabul edilebilir.

Az sonra Prof. Çevik de yanımıza geliyor ve bu düşüncemi onaylayarak sistemin Antik Çağ'da Roma'da kullanılan bir duvar içi ısıtma sistemi olduğunu açıklıyor ve günümüzde bile böylesi bir sistemin lüks ve çok pahalı olduğunu vurguluyor. Ama anlattıklarına bakılırsa duvar içinden ısıtma bugün modern villalarda bile kullanılmıyor. En azından onu yapmak için ustadan çok mühendise ihtiyaç vardır, diye düşünüyoruz.

"Bu çok lüks bir uygulamanın sonucudur," diye devam ediyor, Prof. Çevik: "Bir yapıyı hem zeminden, hem duvarın içinden ısıtmak, hem de harika mermerlerin içinde bir banyo ortamı sağlamak, tam bir lüks uygulama oluyor. Düşünün mekanlar, zemin ve duvarın içinde oluşturulan 10 santimetrelük boşlukların sıcak gazlarla doldurulmasıyla ısıtılıyor. Literatürde Hypokaust adı verilen bu sistemi bugün korunmuş halde bulmamız bizi çok sevindirdi" diyerek buluşun önemi kadar yarattığı duygusal etkiyi de ekliyor. Bu özel Küçük Hamam'ın boyutları 8.00 x 11.45 metre olduğuna göre genel alanı yaklaşık 70 metrekare tutacağından, yapının gerçekten de küçük bir hamam olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Hamam'ın denizcilere yönelik yapılmış olduğu tahmin ediliyor.

ROMA HAMAMI VE İKLİMLENDİRME HARİKASI HYPOKAUST SİSTEMİ

Andriake Liman Kenti'nin hamamlarının önemini Prof. Dr. Nevzat Çevik'in "Hypokaust sistemi ve duvar ısıtma sistemi de kesin bulgularla çok belirgin olarak tanımlanabilmiş, hatta duvar ısıtma sistemi bugüne dek olmadığı kadar sağlam ele geçerek bu konudaki bilinmezleri aydınlatmıştır" cümleleriyle konuyu özetliyor. Ancak bu, bilimsel bir kazının son bir hüküm cümlesi olabilir. Ama kenti gezen ya da gezecek biri için bu son sözün içinin açılması gerekiyor. Bir anlamda gezgin için gezi, bundan sonra başlıyor. Önce Nevzat Çevik'in kullandığı Latince hypokaust sözcüğünü açalım. Antik Çağ hamamları

ve ısıtma sistemleri uzmanı olan Prof. Dr. Fikret Yegül, Roma hamamlarında ısıtmanın, tabanın ısıtılmasıyla gerçekleştiğini bildiriyor. Ona göre bunu yapmanın birçok yolu var, ama en uygunu, döşemenin altına, içerden sıcak havanın dolaşmasını sağlayacak kanallardan oluşan bir ağıın yapılması.

Bu küçük ayaklar üzerine oturtulmuş bir tabanda, ocak ya da fırından (Latince praefurnium) üretilen sıcak hava ve gazların bu ayaklar arasındaki boşlukta rahatça dolaşımını sağlıyor. Bu ısıtma şekline hypocaust deniyor ve sözcük anlamı da Fikret Yegül'ün tanımına göre; "aşağıdan ısıtılan fırın" demek oluyor.

Andriake'deki Küçük Hamam hatırlanacak olursa, hem alttan hem de duvar içinden ısıtılıyordu. Buna göre yine Prof. Dr. Fikret Yegül'ün araştırmalarından yola çıkarak sistemin bu yanını da anlatalım. Bu ısıtma şeklinin daha özel ve karmaşık bir yapısı var.

Prof. Dr. Fikret Yegül, duvar içi ısıtma sistemlerinin geliştirilmesinin tümüyle Roma mühendisliğinin buluşu olduğunu söyleyerek, bir adım daha atıyor ve bu uygulamanın Roma hamam teknolojisinin ve mimarlığının en önemli buluşlarından birisi olduğunu belirtiyor.

Buna göre yöntem, hamamda özel işlevi olan mekanlardan tepidarium (ılıkılık), caldarium (sıcaklık) ve laconicum (buhar odası/halvet) gibi özel birimlerin oluşturulması ve buralarda tam anlamıyla ısı ve nem kontrolünün sağlanmasıyla düzgün işleyebiliyor.

Ama boyutların büyüdüğü, özellikle içinde sosyal ve sportif faaliyetlerin de yapıldığı büyük hamamlar söz ko-

*Mermer yıkanma
havuzunun
yakından
görünüşü.*

**Prof. Dr. Fikret
Yegül, duvar içi
ısıtma sistemlerinin
ve Roma hamam
teknolojisinin,
mimarlığının en
önemli buluşlarından
birisi olduğunu
belirtiyor.**

Bir sava göre, Roma mimarisinde büyük hamamlar inşa edilebilmesi ancak gelişmiş duvar ısıtma sistemleri sayesinde mümkün olmuş.

nusu olduğunda bu tip bir ısıtma sistemi, ışığın mekana girmesi ve güzel manzaraların izlenebilmesi için büyük pencerelerin yapılmasını da olası kılmış. Öyle ki, Fikret Yegül, büyük hamamlar inşa edilebilmesi, ancak gelişmiş duvar ısıtma sistemleri sayesinde mümkün olabildiği gibi bir savın öne sürülebileceğini belirtiyor.

Çünkü, bu yöntemde ısı belli yer ve noktalara odaklanarak, mekan içinde dağıtılmasının önüne geçilebiliyor. Böylece daha büyük mekanlar ve pencereler yapılabilir. Bunu anlamak için de, Roma hamamlarında duvardan ısıtma yöntemlerine kısaca bakalım.

DUVARDAN ISITMA SİSTEMLERİ VE BİR SORUN

Roma mimarisinde duvardan ısıtma konusunda, özellikle hamamlarda içi boş duvarlar oluşturmak için çeşitli yöntemler geliştirilmişti. Duvardan ısıtmanın temel amacı hypokaust'taki ısıyı duvarlara taşıyarak sıcak havadan en üst düzeyde yararlanmaktı. Böylece hamam içindeki ısı oranı daha bir artıyordu.

Duvar içi ısıtmada ilkin, erken bir döneme ait olan memeli kiremit (tegulae mammatae) denilen yöntem kullanılıyordu.

İkinci yöntem ise, de daha basit ama daha yaygın bir yöntem olan ve tubuli denilen tüplerle uygulanan yöntemdi. Bu yöntemde göre duvar iç yüzlerine alttan ısıtma ile (hypokaust) bağlantısı olan delikli tuğlalar (tuğla künkler) duvar boyunca diziliyor ve ocaktan gelen sıcak hava bunların içinden geçtikçe duvar ve mekan ısıniyordu. Roma İmparatorluk hamamlarında yaygın yöntem, tubuli'lerin kullanıldığı tekniktir.

Ama bizim Likya bölgesinde duvar içi ısıtmalarda kullanılan en yaygın uygulama ise, Andriake Küçük Hamam'da da gördüğümüz pişmiş topraktan yapılmış kazık çivili yöntemdir.

Akdeniz Üniversitesinde yapılmış bir araştırmaya göre Likya bölgesinde, henüz kazısı yapılmamış 10 antik kentteki toplam 14 hamamda pişmiş toprak kazık çivilerin kullanıldığı saptanmış. Aynı araştırma, az önce kısaca anlattığımız tubuli ile pişmiş topraktan kazık çivili yöntemlerin aynı hamamda birlikte kullanıldığını gösteren bir örneğe henüz rastlanmadığını da söylüyor.

Öte yandan, bu araştırma pişmiş topraktan yapılmış kazık çivilerin, ilk ısıtma yöntemi olan Tagulae mammatae yöntemiyle birlikte kullanılmış olduğunu gösteren bir örneğin de henüz bilinmediğini ifade ediyor. Ama özellikle Likya bölgesinde, pişmiş topraktan yapma kazık çivili yöntemin

tercih nedeninin, özellikle 1000 metrekareyi geçmeyen hamamlar için ısı verimliliği açısından ideal olduğu da vurgulanıyor. Andriake Küçük Hamamı'nın ise 70 metrekare gibi adeta minik boyutta olduğunu da bir kez daha bildirelim. Ancak bütün bu bilgi ve verileri Andriake'deki Küçük Hamam'a uygulayamıyoruz. Keşfin bilgisel olarak sonuçlanmasının önünde ilginç bir sorun belirliyor.

Tam da Prof. Dr. Nevzat Çevik'in keşif için söylediği gibi "çizimler yaparak, bu esasında böyleydi, dememize gerek kalmadan duvar içi ısıtma sistemini gösterebileceğimiz" diyerek vurguladığı bir çözüm noktasındayken, sorun çıkıyor.

Küçük Hamam'daki bu önemli keşif sonrasında, bu araştırmaların kağıt üzerinde net bir bilgiye dönüşmesi gerekiyor. Ama Andriake kazıları 2013 yılında geçici olarak durduruldu. Böylece Andriake'deki keşif, duvar içi ısıtma sistemini tam olarak, örnek üzerinden açıklayıp çözecekken her şey yarım kalıyor.

Bu arada Vitruvius'un verdiği bilgiye göre, duvardaki içi boş tuğlaların ya da daha bir teknik adıyla tubuli'lerin duvarı ve binayı nemden korumak gibi bir işleve de, ayrıca sahip olduğu anlaşılıyor. Vitruvius bunu özellikle belirtmiş.

Bilindiği gibi Antik Dönem ve mimarisinden söz edince ünlü mimar-yazar Vitruvius'dan söz açmadan olmuyor. Bunun asıl nedeni Vitruvius'un hem mimarlık konusundaki ilkeleri ilk kez dile getirmiş olması, hem de yazıları içersinde çok farklı konu ve alanlara değinmesine bağlanıyor. Daha da ilginç olanı, Vitruvius'un mimari ilkeler ile bu farklı konular arasında belli belirsiz de olsa, bir ilgi ve bağlantılar kurabilmiş olması önemli. Hamamlar ve ısıtma konusunda da aynı tavır geçerli.

Vitruvius ünlü kitabında, iç duvarları nemden korumak amacıyla bir hava oluşturmak için memeli kiremit (tegulae mammatae) kullanımından da söz ediyor. Vitruvius'un bu konuda konuşması, ısıtmadan çok nemi ortadan kaldırmayı amaçlayan, farklı bir bağlantıyı hedefliyor. Çünkü Fikret Yegül, Vitruvius'un yaşadığı bu süre içinde bu sistemin henüz ısıtma boyutu olmadığını yazıyor.

Bütün bunların sonucunda, Andriake bulunduğu eşsiz coğrafya dışında, gezginler olduğu kadar, bilim adamları ve araştırmacılar için bile hala bilinmezlerle dolu bir antik liman kenti olma özelliğini sürdürüyor. O kadar ki, yöreden her geçişimde en az birkaç saatliğine uğrayıp görsel ve bilgisel bir terapi yaptığım Andriake'de benim bile göremediğim daha bir dolu yer var.

KAYNAKLAR

1. ÇEVİK, Prof. Dr. Nevzat (Edi.). "Myra-Demre ve evresi", T.C. Kültür ve Turizm Bak.Yay., Antalya-2010.
2. YEGÜL, Fikret, "Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma", Homer Yay. İstanbul- 2006.
3. YEGÜL, Fikret, "Roma Dünyasında Yıkanma", Koç Üni Yay., İstanbul-2010.
4. VİTRUVİUS, "Mimarlık Üzerine On Kitap", Şevki Vanlı Mimarlık Yay., İstanbul-1998.
5. F. Fatih GÜLŞEN, "Roma Dönemi Likya Hamamlarında Duvardan Isıtma Sistemleri-Patara ve Tlos Hamamları Örneğinde" ADALYA, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.

Önceki kazı başkanı Prof. Dr. Nevzat Çevik'in küçük Roma Hamamında ortaya çıkardığı önemli bir diğer buluş da duvar içi ısıtmada kullanılan pişmiş toprak çivilerin, yıkanma havuzu ve duvar içi ısıtma sistemiyle birlikte ortaya çıkarılmış olmasıydı.

DOĞA VE TARİHİN CİLVESİ: SİNOP KALESİ İLE SİNOP HAPİSHANESİ

Anadolu'nun en kuzey ucunda yer alan Sinop, bugün küçük ama hem doğa hem de tarihi açıdan çok yoğun bir kent. O kadar ki, yakın zamanlara kadar üstü örtülerek dikkat çekmeyen İç Kale ve Cezaevi'nin bugün bile ne denli çarpıcı özellikleri olduğunu görüp şaşmamak elde değil.

Antik kalede sonradan Selçuklular tarafından İçkale'ye dönüştürülen yerdeki Tarihi Sinop Cezaevi'nin ön cepheden görünüşü.

■ **Sinop kenti**, gezginler için daha başlangıcında, doğal konumuyla eşsiz bir oluşum ve görünüş sunmaktadır. Kent, Anadolu Yarımadası'nın en kuzeyinde ama ayrıca kuzey-kuzeydoğuya yönelmiş bir diğer küçük yarımada'nın üzerindeki kıstak'ta yer almıştır.

Türkçede kıstak ya da berzah kavramları, coğrafya dilinde tombolo denilen bir terimdir. Karaya çok yakın duran bir adanın, akıntılar ve rüzgarlar etkisiyle harekete geçen kıyı kumulları sayesinde karaya bağlanması olayıdır. Böylece karanın hemen önünde ve ona bir kıstakla bağlanmış bir yarımada oluşur.

Aynı zamanda bir doğa harikası sayılması gereken bu oluşum, doğada milyon ya da yüz binlerce yıl gibi çok uzun sürelerde ancak meydana geliyor.

Sinop kıstağının boyutlarına gelince, genişliği 300 metre, uzunluğu 1.5 kilometre, yüksekliği de yaklaşık 20 metreyi buluyor.

Bu oluşumun Türkiye'deki çok bilinen bir diğer örneği de Erdek Yarımadası'dır. Burada da bir tombolo oluşumu vardır ve yarımada karaya bir kıstakla bağlanmıştır. Kıstağın yakınında da Sinop'ta olduğu gibi, Erdek ve Kyzikos kentleri yer almıştır.

Ama Sinop kenti, binlerce yıl önceden ve böylesi bir kıstağın tam üzerinde, bir kale kent olarak kurulmuştur. Dünyada tarihi ve coğrafi açıdan böylesi bir tombolonun tam üzerinde kurulmuş bir başka kent var mıdır, bilinmez. Bunu ancak, doğa ile tarihin cilveleşmesinden Sinop doğmuştur, gibi mitolojide kullanılan bir dille değerlendirebiliriz.

Sinoplular da haklı olarak kentlerini tanımlarken, belki biraz bu akışı kastederek kısrak başı deyimini kullanıyorlar. Ama salt kuruluşu değil, kentin neredeyse bütün tarihi bu kısrak üzerinde meydana gelmişti. Ve halen gelmekte!

SİNOP VE TARİHİ KALESİ

Sinop'un geçmişi, çevresindeki höyüklerle bakarak İlk Tunç Çağı denilen, M.Ö. 3000'ler ve daha öncesine uzatılabilir. Ama kentin, Sinop olarak varlığı, büyük ölçüde yukarıda kısaca değindiğimiz kısrak üzerinde kurulmuş olan kalesiyle ilişkilidir.

Buna göre, arkeolojik buluntuların da desteğiyle Sinop'un M.Ö. VII. yüzyılın sonlarında Miletos'tan (Aydın) ikinci kez gelen yerleşimciler tarafından kurulmuş bir kent olduğu kabul ediliyor.

Ama bu kuruluşun binlerce yıl öncesinden beri bölgede ve kısrakta yaşayanlar vardı. Söylenceye göre Sinop'un bu tarihi kayıp dönemde kuruluşu Sinope adındaki bir Amazon tarafından gerçekleşmişti. O kadar ki, basılan sikkelerde kent başında surlardan bir taç taşıyan Amazon Sinope ile betimleniyordu.

Buna göre Sinop'un tarihindeki ilk kayıtlı önemli olay M.Ö. 480 yılında bağımsız olarak, kendi adına sikke bastırmasıydı. Sinop'ta ikinci sikke ise M.Ö. 370 yılında Kapadokya Kralı Datam adına bastırılmıştı. Çünkü bu dönemde Anadolu, Pers egemenliğindeydi ve Kapadokya en büyük Pers satraplığıydı. Pers satrapı ve Kapadokya Kralı Datam M.Ö. IV. yüzyıl başlarında Sinop'u satraplığa katınca sikke bastırılmıştı. Çünkü sikke bir egemenlik simgesiydi. Ancak Sinop Kalesi'nde, Sinop'un Miletos, bağımsız site-kent ve Pers

Kale duvarları, turizm amaçlı olarak hapishanenin dışında da devam ediyor. (Büyük resim)

Kaledeki Selçuklu kitabesi ve çifte aslan heykeli. (Üstte)

Antik çağlarda Sinop Kistağı'nın kuzey-kuzeydoğusundaki dış liman fırtınalara açık olmasına karşın, sürekli kullanılıyordu. Kistağı oluşturan kumullar hareketlerini sürdürdükleri için, zamanla bu limanı doldurunca, güneydeki iç limana bağlayan bir kanal açılmıştı. Bir olasılık limana dolan kumların bu yöne akmasını sağlamak ve limandaki kum istilasını önlemeyi amaçları. Daha sonra Selçukluların da, bu kanalı kapattığı söyleniyor.

Sinop, M.Ö. 70 yılında Romalı komutan Lucullus tarafından Roma topraklarına katılmıştı. M.Ö. 47 yılında ise ünlü komutan Jullius Sezar, ordusuyla Mısır'dan Anadolu'ya geçerek Zile yakınlarında Pontus'u yeniden diriltmek isteyen Farnak'ın ordusunu yenmiş ve zaferini Senato'ya ünlü "Veni, Vidi, Vici" (geldim, gördüm, yendim) sözcükleriyle bildirmişti.

M.Ö. 45 tarihinden sonra ise Sinop'un bastığı sikkelerde kentin Roma kolonisi olduğunu vurgulayan CUF ya da C.I.F.S (Coloni Ivlia Felix Sinope) ibareleri görülmeye başlar.

Roma sonrası Bizans Dönemi'nde Sinop giderek küçülmüş ve kale surlarının içine çekilmişti. Müslümanlığın da yeni bir din olarak getirdiği inanç gücüyle Anadolu'ya giren Arap orduları Sinop'a ulaşamadılar, ama Bizans'ı yıpratmayı sürdürdüler. Araplar'dan sonra, 1071'de Anadolu'ya giren Türkler, Akıncı Beyi Karatekin ile 1084 yılında Kastamonu ve Çankırı'yla beraber Sinop'u da aldılar. Ama Sinop birkaç yıl sonra yeniden Bizans'ın eline geçti.

Selçuklular Anadolu'nun fethini büyük ölçüde tamamladıktan sonra, Sinop 3 Ekim 1214 tarihinde Sultan İzzettin Keykavus tarafından savaşızsız ve kansasız olarak yine Türk egemenliğine geçti. Selçuklular hemen kaleyi onarıp sağlamlaştırdılar. Kentin alınmasının anısına Selçuklu mimarlar, kistağın üzerinde kuzey ve güney doğrultusundaki eski surları enine surlarla birleştirerek kale içinde bir iç kale inşa ettiler.

1250 yılında IV. Rüknettin Kılıçarslan ile II. İzzettin Keykubat arasında mücadele sonucunda ortaya çıkan karışıklığı fırsat bilen Trabzon Rum Krallığı, Sinop'u 1259'da işgal etti. Kenti yaklaşık 2 yıl elinde tutan Rumlar kentteki çoğu Selçuklu yazıt ve eserlerini tahrip ettiler. Ama 1262'de Selçuklu Veziri Süleyman Pervane, Sinop'u ikinci kez Türk egemenliğine katmayı başardı. Bölge Pervane'ye yurtluk olarak verildi. Böylece Sinop ve çevresinde Pervaneoğulları dönemi başlamış oldu.

SINOP İÇ KALESİ, SINOP HAPİSHANESİ VE İKLİM

Selçuklular Sinop'ta surların onarımı ve iç kalenin dışında başka imar hareketleri de yaptılar. Bunların başında camiler ve bir de tersane bulunuyordu. Sultan Alaaddin Keykubat döneminde yapılan tersane, iç kalenin güney bedeninde inşa edilmiştir. Alaaddin Keykubat'a "İki Denizin Sultanı"

İçkale'nin Antik surlara bağlandığı bölümler. Cezaevi'nin kendisi de bir kale görünümünde, ama sert iklim koşulları onu daha çok etkilemiş görünüyor.

dönemlerine ait izleri bulunamamıştır. Bu nedenle kalenin başlangıcı, en eski somut arkeolojik izler açısından Helenistik Çağ'a dayandırılıyor. Bir görüşe göre ise kalenin ilk temelleri de Helenistik Dönem'de Pers kökenli Mitridates'ler tarafından atılmıştı. Mitridates'ler Pontus'un ünlü kral ailesiydi.

Sinop'un Helenistik Çağ'a damgasını vuran önemli bir özelliği vardı. İlk Çağ'ın tanınmış Kinik filozofu Sinoplu Diogenes'in (Diyojen), öğretisi ve Korinthos'ta İskender'e söylediği, "Gölge etme başka ihsan istemem" sözüydü.

denmesi, Alanya ve Sinop tersanelerini yaptırmış olması nedeniyledir. Bugün bu tersanenin geniş kemerlerinden ikisini surların güney duvarında görmek mümkün. Ama bu kemerlerin içleri örülerek kapatılmış.

Görüldüğü gibi Selçuklular ilginç bir öngörüyle hem rüzgarlara kapalı olan güney limanı kullanmışlar, hem de buraya bir tersane inşa etmişlerdi. Bu liman Karadeniz'in en sakin ve en önemli limanıydı... Bu iki özellik Karadeniz gibi, sert iklimli bir denizin kıyısındaki Sinop'u, bu kez de en önemli askeri üslerden birisi yapıyordu.

Sinop, önce Pervaneoğulları, sonra da Candaroğulları ile onun devamı olan İsfendiyarogulları'nın egemenliğine geçmişti. Ama kent 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına 2'nci kez kansasız olarak katıldı.

Bundan sonra uzun yıllar barış içinde ve kendi halinde yaşayan Sinop, 30 Kasım 1853 günü tarihinin belki en ölümcül günlerinden biri yaşamıştı. Rus donanması, yaptığı bir saldırıyla, Sinop limanında demirlemiş olan Osmanlı Donanması ile Sinop'u topa tutarak, ikisini de adeta yok etmişti.

Bu nedenle ve stratejik coğrafyasının da etkisiyle, Sinop'ta baştan beri güçlü bir savunma kalesinin varlığı gerekliydi. Ancak bu kalenin yapımında birinci derece etmenin askeri savunma olduğu kesin olsa da, kenti savunacak olan askerler ve kentliler için gözetilmesi gereken temel unsurun iklim olduğu su götürmez bir gerçeklikti.

Bunun için önce kalenin ölçülerine, sonra konumuna ve ardından da Sinop'un iklim koşullarına kısaca bir göz atalım. Sinop Kalesi, Sinop Kıstağı'nın tam üzerinde ve kenti çepeçevre sarıp kapatacak biçimde inşa edilmişti. Surlar kuzeyde 1800 metre, güneyde 400 metre, doğuda 500 metre, batıda da 273 metre uzunluğundaydı. Sur bedenlerinin kalınlığı ise 8 metre, yüksekliği de yer yer 30 metreyi buluyordu. Evliya Çelebi, surların 6 adet kapısı olduğunu bildirmişti. Oysa şimdi yalnızca 2 tanesi ayakta ve görülebiliyor. Görüldüğü gibi surların ölçüleri Sinop gibi görece küçük bir kent için epeyce fazla. Kalenin günümüz coğrafyasındaki konumu ise, ilk yapıldığı yıllardakinden hiç farklı değil. Buna göre kale surları, denize bağlantıyı kolaylaştırmak için kuzey ve güney yönlerindeki kıyı şeridinde, savunma ve giriş çıkış için de doğu batı yönünde inşa edilmişti.

Ancak en önemlisi, bir kent olarak kale, M.Ö. 5. yüzyılda ikinci kez gelen Miletoslular eliyle ızgara kent planı uygulanarak yapılmıştı. ızgara kent planı günümüzde halen modern şehircilikte kullanılan tek kent planlamasıdır. Miletosluların buluşu olan bu yöntemde, kentin cadde ve sokakları dik açılarla birbirini kesecek biçimde yerleştiriliyordu. Bu planda iç içe geçmiş karmaşık kent dokusuna yer yoktu.

Sinop kent planına bakıldığında, bugün bile bu ızgara planının kentte uygulanmakta olduğu açıkça görülebiliyor.

ızgara planının çok sayıdaki yararlarının başında özellikle kente gelen rüzgarların, yan yana sıralanmış sokak ve caddeler boyunca dağılarak hızını yavaşlatması geliyor. Böylece kentin adeta nefes alarak topluca havalanması sağlanmış oluyor. Özellikle Sinop gibi nemli ve yağışlı bir kent için bunun önemi büyük.

Antik surlar ve Selçuklular tarafından onarılmış İçkale'nin saçaklı giriş burcu. (Üstte) Benzer saçaklar cezaevinin çikmalarında da var. (Altta Solda) Sahil surlarındaki Selçuklu tersanesi kitabesi. (Altta Sağda)

Çiğdemli Kalesi'nin sahildeki güney duvarında Selçuklular bir tersane inşa etmişlerdi. Tersanenin cezaevinin yerinde olduğu düşünülüyor. Resimdeki duvarın altındaki kavis de tersanenin bu duvardaki iki kapısından biriydi ve sonradan ikisi de kapatıldı.

lenmiş oluyordu. Çünkü sel ya da yağmur suları bir engelle karşılaşmadan düz sokakların doğal eğimine uyarak denize akabiliyordu.

Sinop iklimine baktığımızda, sert rüzgarlar, yağış ve nemin çok baskın olduğunu görürüz. Kuzey rüzgarlarına açık duran kentte Yıldız adını alan rüzgarlar saniyede 40.5 metre hızla ve yılda ortalama 2 bin130 kez esiyor.

Sinop'un hakim rüzgarı ise Karayel denilen ve kuzeybatıdan esen rüzgarlarıdır. Karayel, Sinop'ta yılda ortalama 3 bin 580 kez esiyor. İkinci sırada, yılda ortalama 3 bin 360 kez esen Keşişleme adındaki, güneydoğu rüzgarları geliyor. Kentin yıllık yağış ortalaması ise 679- 1077 mm arasında değişebiliyor ve her mevsim yağış görülüyor.

Bütün bu değerler denizle iç içe olan kentin biçimlenmesinde rüzgar, yağmur ve nemin, dikkate alınmış olması gerektiğini anımsatması açısından çok önemli. Bir kale kenti olarak, Sinop'un da iklimle olan bağlantısı, kesintisiz ve her dönemde sürüyor.

İşte Selçuklular da Sinop'u aldıktan hemen sonra kalenin batı tarafına bir iç kale inşa ediyorlar. İç Kale 11 adet burçla destekleniyor. Burçlar, kalenin denize bakan güney yüzünde 32 metreye kadar ulaşıyor. Kuzey-güney yönünde uzanan ve üzerinde 5 adet burcu olan sur yüksekliği ise 22 metreye ulaşıyor. Diğer bölümlerdeki surlar ortalama 18 metre yükseklik ve 3 metre kalınlığında örülüyor.

Sur taşları arasında her dönemde, özel karışımli farklı harçlar kullanılmış. Surlara dikkatle bakıldığında bazı taş ve harçların yağış ve rüzgarlardan yer yer aşındığını, ama bazı harçların hiç etkilenmediğini görebiliyoruz.

İç Kale'nin mimarı, Anadolu'da bu dönem kaleler yapmakla ünlenen ve Alanya Kalesi ile Kızılküle'yi de yapan Halepli mimar Ketencioğlu Ebu Ali idi.

Böylesine yüksek ve kalın surlara sahip olan İç Kale'nin, savunma kadar zindan işlevi de görmesi kaçınılmazdı. Kale ve İç Kale'nin başta Selçuklular olmak üzere tüm diğer sahipleri tarafından zindan olarak kullanılmış olduğuna hiç kuşku yok. Ama İç Kale'de zindanın ilk kayıtlı kullanımı Osmanlı Dönemi'nde 1560'da gerçekleşmişti.

Zindanda ilk yatanlar kentte çıkan bir ayaklanmada yağmacılıkla suçlanan İbrahim ve Mehmet adlı kişilerdi. Osmanlı Devleti'nde zindanlar, genellikle kale burçlarının hapishane gibi kullanılması sonucunda ortaya çıkmıştı. Buraları da

Cezaevinin içinden ve güney çıkma duvarından görüntüler.

Izgara planın sağladığı bir başka olumlu etki de, seller ve kentin atık su sistemiyle olan ilişkiydi. Özellikle yoğun bir yağmur döneminden sonra, kent içinde sular göllenme yapmıyor, böylelikle kentin su baskınına uğraması engel-

Hapishanede yazar Sabahattin Ali'nin yattığı oda.

sürekli karanlık, havasız ve nemli oldukları için, Farsça'da karanlık, sıkıntılı ve dehşete düşürücü hapishane anlamına gelen zindan adıyla anılmıştı.

İç Kale burçlarının zindan olarak kullanılması, 1882 yılından sonra resmen cezaevine dönüşerek biçim değiştirmiştir. Sinop Mutasarrıfı Veysel Paşa amaca uygun olarak, bugün halen ayakta duran eski hapishane binasını 1885 yılında inşa ettirmiştir. Oldukça büyük ve iki katlı olarak yapılan hapishane binası, kesme taştan inşa edilmişti. Sık pencere-
reli, geniş ve simetrik bir "U" planlı olarak tasarlanan yapı, daha sonra yapılan eklemelerle birlikte 13 bin metrekare gibi devasa bir alanı kaplamaktadır. Daha çok yazar, şair ve siyasetçi gibi sisteme muhalif ünlü kişilerin gönderildiği cezaevi 1996 yılından sonra boşaltılmış ve Kültür Bakanlığı'na devredilmişti. Bu ünlü kişilerin başında Kırım Hanı Devlet Giray, Sabahattin Ali, Refik Halit Karay, Mustafa Suphi ve Kerim Korcan geliyordu.

2000 yılından itibaren hem İç Kale hem de Sinop Cezaevi olarak temizlenerek ziyarete açılan yapılar topluluğu, henüz tam bir müze işlevi görmese de Sinop'un en çok gezilen tarihi turistik yerlerinin başında geliyor. Bu tarihi cezaevine öylesine çok ilgi vardır ki, 2007 itibarıyla 150 bin kişi gezmiş.

YAPILARIN KONUMU VE CEZAEVİ MİMARİSİ

İç Kale yüksek bir sur duvarıyla ikiye bölünmüştü. Altta kalan güney kısım da 1885'de biten ana taş bina bulunuyor. Yukarıda kalan kuzey kısım da ise 1939 yılında taş bina olarak yapılan 2 katlı 9 koğuşlu Çocuk İslahevi yer alıyor.

Tarihi Cezaevi, İç Kale'nin batı suruna en çok 2-3 metrelik arayla inşa edilmiş. Surlar cezaevinden daha yüksek, bu

açıdan cezaevinin sert esen batı ve kuzey batı rüzgarlarından bir şekilde korunduğu çok açık. Özellikle kuzeyindeki daha yüksek sur bedeniyle...

Ama burada, bu doğal havalandırma açıkça yapıyı iki ters yönlü de etkilemiş olmalıydı. Çünkü rüzgarların soğuk etkisi, bu yüksek sur duvarları etkisiyle bir ölçüde kırıldığında, bu kez de denizden gelen aşırı nemlenmenin etkisi artmıştı.

Bu doğal havalandırma iki ters yönlü etki göstermiş olmalıydı. Rüzgarların soğuk etkisi yüksek sur duvarları etkisiyle kırıldığında, bu kez de denizden gelen aşırı nemlenmenin etkisi artmıştı.

Cezaevinin camisi.

Koğuşlardaki çay ocağı mutfak karşısı bölümü.

Hapishanenin hamamı, burada her seferinde yedi kişi aynı anda yıkanabiliyordu.

Doğal olarak böyle büyük bir kalede, denizin nemini kuru-tacak en iyi unsur bizzat rüzgarın kendisiydi.

Ama İç Kale hafifçe güneye eğimli arazi yapısı üzerinde kurulmuş olduğundan, buradaki güney surları zorunlu olarak sürekli denizle temas halindeydi. Özellikle bu alanda müt-hiş bir nemlenme ortaya çıkıyordu. Öyle ki, Sinop Cezaevi sırf bu nedenle "rutubetten kibrit bile yanmaz" ya da "nemi-ni kapan iflah olmaz" gibi olumsuz özdeyişlerle ünlenmişti. Tarihi Cezaevi her iki ucunda birer koğuşluk, orta bölüm-de de iki küçük çıkmaları olan, uzun dikdörtgen bir biçime sahip. Bu uzunlamasına duruş şekliyle kuzey-güney yö-nünde yer alan Sinop Cezaevi, özgün özelliklerini, yapıldı-ğı dönemden günümüze taşımış olması nedeniyle mimari tarihimizde türünün ilk örneği sayılan çok önemli bir eser kabul ediliyor.

Bu açıdan bir Osmanlı cezaevi mimarisinden söz edilebilir mi, gibi bir soru sorulabilirdi.

Oysa bunun şimdilik erken olduğu düşünülüyor. Çünkü araştırmacıların bu konuda söz birliği edecekleri kadar yer-terli çalışma henüz yok. Ayrıca Osmanlı'da Tanzimat Fer-manı sonrasında özellikle Batı tarzı hapishaneler inşa edil-miştir. Sinop da bunun ilk örneği kabul ediliyor.

Ancak genel bir ilke olarak, cezaevi mimarisi diye bir mima-ri türünün de olması gerekiyor. Çünkü mimarlığın özünde ilkesel olarak, bireylere ve topluma daha konforlu ve her-kes için daha yaşanabilir mekanlar sunulması gerektiği gibi bir temel düşünce var. Bu düşünce mahkûmların kaldıkları mekanlar için olsa bile geçerliliğini sürdürüyor.

Bu durumda bir cezaevinde yaşam sınırlı da olsa, kişilerin hayatlarını sürdürmesini gerektiren koşulların mekanda dengede tutulmuş olması gerekiyor. Örneğin, bu kaygıdan yola çıkarak koğuşlara baktığımızda Sinop Cezaevi'nde, normal koğuşların yüksek tavanlı, büyük çok pencereli ve sobayla ısıtıldığını görüyoruz. Yapıda 28 koğuşun bulundu-ğu ve her bir koğuşa yaklaşık 50 mahkûmun yerleştirildiği göz önüne alınırsa; yaşam için olması gereken asgari ko-şullar ile bu yaşamı en üst düzeyde sınırlayan koşulların, en azından o dönem için dengelenmeye çalışıldığını izle-yebiliyoruz.

Kuşkusuz yer darlığından ötürü koğuşların aşırı doldurul-ması durumunda bu dengenin tüm yapı mekanı içinde bo-zulacağı çok açıktır.

Bütün bunlar dikkate alındığında tarihi Sinop Cezaevi için, planında işlevsel değişimlere göre bir farkın ortaya konma-

*Hamamın arkasındaki,
külhanının dışarıya
açılan girişi.*

diği, ama uzun bir koridor boyunca dizilmiş mekanlardan oluşmuş, simetrik planlı bir yapı demek mümkün. Buna göre Sinop Cezaevi'ne bakıp, Osmanlı'da özel bir cezaevi mimarisinden söz etmek yerine, Doç. Dr. Alev Kuru'nun tanımladığı gibi cezaevinin, 19. yüzyılın "U" biçimli simetrik planlı, koridorlarda koşu alanlarının karşılıklı sıralandığı ve ortak bir sistemin egemen olduğu resmi yapılardan biri olduğu anlaşılıyor.

İNSANİ BİÇİMLER VE NEME KARŞI RÜZGARLAR

Cezaevini bir kez daha yakından irdelersek, kuzey-güney yönündeki tarihi yapının cephesinin gün doğumuna baktığını görürüz. Binanın her iki uzun kenarında, yine gün doğumuna yönelen iki çıkma bulunuyor. Ana giriş kapısı devasa binanın tam ortasında ve yaklaşık giriş katı tavanına kadar uzanıyor. Bu ana kapının iki yanında ve duvarı ortalar şekilde, yukardan aşağıya iki küçük çıkma daha var. Bunlar ön ve arka olmak üzere her iki cepheye de yerleştirilmiş.

Ana kapının üstünde ise basık ve yuvarlak kavisli bir kemer var. Cezaevindeki bütün kemerler yuvarlak ve basık biçimdedir. Araştırmacılar bu yuvarlak kemerin, I. Mahmut döneminde Osmanlı-Türk mimarisine girdiğini belirtiyor.

Bu ön cephenin ana girişi ile kuzey ve güneydeki çıkmalardan bir üst kata merdivenler çıkıyor. Merdivenlerin bu konumu nedeniyle binanın giriş ve üst katına iyi bir hava akımı yaptığını kuşku yok. Çünkü koşu kapıları sıkı biçimde kapalı da olsa, yüzlerce kişinin bir arada bulunduğu mekanda bir iç akıma özellikle gerek var.

Cezaevleri için hazırlanmış olan Cezaevi Nizamnamesi'nde oda, koşu, yemekhane, hela ve sofaların temizlik, havalandırma ve süpürmek gibi işleri, mahkûmlar nöbetçi gardiyanlar gözetiminde yapmak zorunduydu. Mahkûmlar bu işlerde nöbetleşe olarak görev alıyorlardı. Böyle bir uygulamada tüm pencereler açılıyor ve yapının yer yer vurguladığımız tüm havalandırma özellikleri devreye giriyordu.

Cezaevinin ön ve arka cephelerinin hemen önünde, binaya bağlı, ama farklı duvarlarla bölünmüş mahkûmlara özel gezinti alanları bulunuyor. Bu alanlar binadaki her bölümün önünde ve salt bölüme özgü. Bunlar kuzeyden güneye doğru, 1, 2, 3, ve 4'ncü bölümler, güneyde Disiplin Hücresleri ve kuzeyde de Kadınlar Koşusu şeklinde ayrılıyor.

Disiplin hücreleri bölümünün sahil yolu yapılmadan önce denize çok yakın olduğundan su seviyesinin altında ve dalgaların surları yakaladığı yerde olduğu biliniyor. Surların ve cezaevinin özellikle bu alandaki yalıtımı yeterli olmalı ki, halen ayaktalar. Ama insanlar için, burası rutubetin çü-

Hamam külhanının içeriye açılan bölümü. Isınan su burada depolanıp hamama veriliyordu.

Korniş hattı, tuğlaların bir miktar dışarı çıkıntılı yerleştirilmesiyle oluşturulmuş. Bunlar ilk bakışta bir süs gibi duruyor, ama belli bir işlevi olduğu çok açık.

rüttüğü yer olarak geçiyor anılarda. Gerçekte buranın deniz seviyesi ya da altında olması, arazinin denize doğru eğimli olması nedeniyle orta çıkmış bir durum. Öyle ki, cezaevi bütünüyle 2 katlı (zemin+1) iken, yapının güneyindeki 3. bölümde, düşen seviye farkı nedeniyle, daha başlangıçta yapıya bir de bodrum katı ekleniyor. Böylece deniz seviyesinin altındaki disiplin hücreleri bölümü ortaya çıkmış oluyor.

Ana giriş kapısı gibi tüm pencerelerin üzerleri de basık ve yuvarlak kavisli yapılmış. Ama dıştan bakıldığında dikdörtgen çerçeveli ve taş söveli, hafifçe dışa çıkıntılı duruyorlar. Bir olasılık demir parmaklıkların sıkıca tutturulması için... Oysa içten bakıldığında üstlerindeki basık kemerli kavis açık biçimde görülüyor. Pencerelerin de oturtulduğu duvarların kalınlığı ortalama 0.75 metre ile bir metre arasında değişiyor.

Tüm cephelerde, iki katın pencerelerinin ortasında hafifçe dışa taşırılmış bir korniş hattı tüm yapıyı enlemesine adeta bölüyor. Bir başka korniş hattı da, zemin kat pencereleri ile toprak seviyesi arasında yer alıyor. Ama bu cezaevi çevresini tam değil, yer yer kuşatıyor. Korniş hattı tuğlaların bir

miktar dışarı çıkıntılı yerleştirilmesiyle oluşturulmuş. Bunlar ilk bakışta bir süs gibi duruyor, ama belli bir işlevi olduğu çok açık.

Örneğin tarihi yapının tüm köşeleri iki yandan iri ve düzgün kesme taşlarla boydan boya hafif çıkıntılı biçimde örülerek güçlendirilmiş. Ama binayı saran üst kornişin köşelerle bulunduğu noktada, kornişten yaklaşık 20-25 santimetre kadar uzun çıkıntı yapan, düzgün yayvan bir taş yerleştirilmiş. Bu yayvan köşe taşları, özellikle arkadaki batı, güneybatı cephesinde daha bir belirgin yapılmışlar. Bunların görevi kuşkusuz yukardan gelen yağmur sularının bedene olabileceği daha az değmesini sağlamak ve yapının temelinde sızmasını engellemek olmalıydı. Çünkü bazı yerlerde kornişler ve bu yayvan köşe taşları yağmur ve nemden eriyerek tahrip olmuşlar. Benzer bir nem tahribatı da, daha bir fazlasıyla, kornişlerin tabana yakın olan sırasında da gözleniyor. Nem tabanda fazla olduğundan burada daha çok erimişler. Erimeler özellikle güney yöndeki duvar diplerinde de izleniyor. Bu nemli alanın eski tersane ve deniz suyu ile iç içe olduğunu bir kez daha anımsatalım.

Hamam külhanındaki kazanın bulunduğu ocak. Kazanın halen burada bulunması gerçekten ilginç bir durum.

Bölgelerdeki koşulların dışı açılımının tek bağlantı yolu da yine pencereler. Koşulların yer ve büyüklüklerine göre 2 ya da 3 adet pencereleri var. Her koşutta ayrıca bir küçük hela ile bir küçük tezgah ve el yıkama musluğu bulunuyor. Koşulların helaları her iki cephede de, çıkmaların içine yerleştirilmiş. Bunun nedeni helaları ana yapının dışında tutmak olduğu kadar, olasılıkla havalandırmanın buralarda daha etkili akışına bağlanabilir.

Çünkü batı ve kuzeyden gelen Sinop'un baskın rüzgarları, sur bedeni üzerinden doğruca çatıya yöneliyor. Çatı da kırma yapısı nedeniyle rüzgarı genellikle, binanın batı ve doğusundaki boşluklara yönlendiriyor. Arkadaki batı cephesi sura çok yakın olduğundan rüzgarın bu cephede tam kurutucu bir havalandırma yapması pek beklenemez.

Ama rüzgarlar yapının doğusuna yöneldiğinde, öndeki geniş gezinti bahçelerinin boşluğundan, bina cephesine doğru yapacağı bir içe dönüşle beraber, bu cephede yükselen bir akım oluşturacaktır. Bu dikine oluşan akımın da eserken, helaların bulunduğu iki çıkmayı tam kuşatacağına kesin gözüyle bakabiliriz.

Burada şunu da vurgulamak gerekiyor. Bu rüzgarlar, arka cephedeki gezinti bahçelerinin duvarlarına yaklaşık dik çarptığı için esişleri büyük ölçüde engelleniyor. Ama rüzgar, doğuya bakan ön cephedeki bahçe duvarlarına paralel estiği için fazlaca bir engel yok.

Belki daha da önemlisi, batı ve kuzeyden gelen bu rüzgarların, yapının nemden eriyen güney yüzünde neredeyse hiçbir kurutucu etki yapmamış olmasıydı. Hem cephe bahçelerini ayıran duvarların yüksek oluşu, hem çıkmaların yaptığı engelleme, hem de binanın bu bölümde sur bedenine iyice yaklaşması, rüzgarın akışına bu alanda kesin engeller oluşturuyordu. Bu arada çatının yapısını da incelemek gerekiyor. Ama sözü fazla uzatmamak için yalnızca, çatıdaki bütün kıvrımların, gelen hava akımlarını binanın ön ve arka cepheleriyle, iç köşelerden aşağıya yönlendirdiğini belirtelim.

Bütün bunların dışında Tarihi Cezaevi cephesinin yaklaşık 60-70 metre kadar güneydoğusunda mahkûmlar için bir de küçük hamam bulunuyor. Cezaevi binasıyla aynı tarihte yapılan bu hamamın özgün yapısını koruduğu bildiriliyor. Cezaevleri Nizamnamesi'ne göre mahkûmların isteği olsun ya da olmasın, her 15 günde bir hamama gönderilmeleri zorunluydu. Ayrıca her mahkûmun haftada bir tüm çamaşırlarını değiştirmesi ve kendi çamaşırlarını yıkaması zorunluydu. Yatak-çarşaf ve yastık kılıflarının da, ayda bir kez yıkanması gerekiyordu. Özel bir hamamı bile olan Sinop Cezaevi bu bakımdan çoğuna göre daha şanslı bir cezaevi sayılıyordu.

Hamam, girişindeki küçük bir ılık bölüme ve tek kubbeyle örtülü bir sıcaklık bölümlerinden oluşmuştu. Aydınlatması ise, kubbedeki küçük ve camlı delikler aracılığıyla sağlanmaktaydı. İlk yapıldığında 5 mermer kurnası olan hamama sonraları 2 kurna daha ilave edilerek 7 kurnalı yapılmıştı. Hamamın arkasında bir de külhanı bulunuyor ve bugün halen külhanın üzerindeki koca kazanı da görülebiliyor.

Tarihi Cezaevi zamanla yıpranmasına karşın, koşulları günümüze doğru daha düzelmişti. Özellikle Cumhuriyet döneminde mahkûmlara çeşitli el sanatları öğretiliyordu. İç Kale'nin doğusundaki surun önünde bu amaçla hazırlanmış işliklerde mahkûmlara marangozluk, kuyumculuk, oymacılık, matbaacılık ve boncuk işleme gibi el sanatları öğretiliyordu. Bunlardan özellikle renkli küçük boncukları dizerek yapılan süs eşyaları, sonradan o denli tutuldu ki, günümüzde artık Sinop'a özgü turistik bir el sanatı olarak değerlendirilmeye başlandı. Bugün bütünüyle Sinop'la özdeşleşmiş olan, Kale, İç Kale ve Tarihi Cezaevi, kentin turistik tarihi bir mimari değeri olarak dünyaya daha fazla açılmak ve tanınmak istiyor. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmalar sonunda Sinop, UNESCO'nun Dünya Mirası Yedek Listesi'ne girmeyi başardı bile.

Sinop, İç Kale ve Cezaevi'nin gelecekte daha ünleneceği kesin görünüyor. Çünkü insanlık tarihinin ve eski dünyanın hemen bütün önemli uygarlıkları Sinop'a uğrayıp küçük de olsa bir iz bırakmışlar. Bu bakımdan Sinop, İç Kale ve Tarihi Cezaevi tüm geçmişiyle, Fransızların ünlü hapishanesi Bastil'den bile çok daha eskiye dayanıyor. Sonuçta doğa ve tarihin adeta cilveleşerek birlikte şekillendirdiği bu kenti, yeni sürpriz gelişmeler bekliyor gibi...

KAYNAKLAR

1. AKARCA, Aşkıl, "Şehir ve Savunması", Türk Tarih Kurumu Yay., 1987- Ankara.
2. BIJİŞKYAN, Minas, "Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası", Çev. H. Andreasyan. İst. Ed.Fak. Basımevi. 1969-İstanbul.
3. DERELİ, Fuat, "Sinop", Şimal Ajans, 2010- Sinop.
4. IŞIN, M.Akif, "Sinop", Sinop Çevre Koruma Vakfı, 1992-Sinop
5. KURU, Doç Dr Alev Ç., "Sinop Hapishanesi" Atatürk Kültür Merkezi Baş Yay., 2004-Ankara.
6. ŞEN, Ömer, "Osmanlı'da Mahkûm Olmak", Kapı Yay., 2007-İstanbul.
7. TULUK, Ö.İskender-DEMİRKAYA, Fulya Üstün, "Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi" (jfa.arch.metu.edu.tr).
8. YILMAZ, Doç Dr. Cevdet, "Tarihi Sinop Cezaevi", (Atatürk Üniversitesi E-Dergileri).

BİZANS HRİSTİYANLIK (ORTAÇAĞ) ROTASI

BİZANS HRİSTİYANLIK (ORTAÇAĞ) ROTASI

Büyük Roma'nın ikiye bölünmesinden sonra önce Doğu Roma olarak başlayan, ama giderek Bizans olarak değişen imparatorluk yaklaşık 1000 yıl kadar yaşamını sürdürdü. Bu dönemde Bizans, Anadolu'da ortak bir Bizans kültürünü yansıtan ve bütünleşmiş bir yerleşme tarzı oluşturmadı. Ama Ortaçağ'ın yapısına uygun olarak askeri amaçlara hizmet eden ve ticari amacı pek bulunmayan Bizans karayolu ağını gerçekleştirdiler.

Bizans dönemi tarıma dayalı bir ekonomiye dayanıyordu. Yeni ortaya çıkan Hıristiyanlığın, hem kültürel açıdan henüz yeterli bir yaşam birikimine sahip olmaması, hem de kendisinden önceki çok tanrılı dinlere olan düşmanca tutumu nedeniyle antik çağın birikimlerine sırt çevirdi. Böylece son derece gelişmiş bir kentsel organizasyona sahip olan Antik Çağ kentleri yerlerini, Kastro denilen kale, içkale ve köy karışımı yerleşimlere bıraktı. Bu durum düzenli ve gelişmiş antik çağ kentlerindeki stoa, agora ve forum gibi ticaret merkezlerinin yerlerini kentin ya da manastırın çevresindeki pazarlar ve panayırlara bırakmasına da yol açtı.

Günümüz Anadolu kentlerinin bazılarında hala bu tarz kent yapısının izleri görülebiliyor. Örneğin Kayseri, Ankara, Konya, Trabzon, Amasya, İzmir, Bursa, Antalya ve Şebinkarahisar gibi yerleşmeler tam bir kale kent özelliğindeydiler. Ama koca Bizans İmparatorluğu'nda yalnızca başkent Konstantinopolis gerçek bir kent ya da polis görünümündeydi.

Bu Bizans Dönemi'nde, Antik Çağ'ın kentlere su taşıyan ve gelen suları da kent içine dağıtan gelişmiş su şebekeleri artık kullanılmıyordu. Ama su gereksinimini karşılamak üzere yerleşimlerde yağmur sularını toplayan kuyular ve sarnıçlar açılıyordu. Bazı kaynaklar bu dönemde, özellikle M.S. 476- 1453 arasında dünya ikliminin nispeten daha ılık ve yağışlı olduğunu bildiriyor. Yağışlı ve ılık iklim koşullarının Ortaçağ'da sarnıç ve kuyuların tercih edilmesinde bir işlevi olmuş mudur? Bunu gerçekten bilebilmek biraz güç gibi görünüyor.

Üst düzey yöneticilerin oturdukları büyük yapı ya da saraylar hariç büyük çoğunluk, bir tarımsal yapılaşmanın bir parçası olan küçük, tek katlı ve tek odalı evlerden ibaretti. Bu evlerin içindeki tek ocak ise ısınma ve yemek pişirme gibi işlerin tamamını birden yapıyordu.

Akdeniz kıyısındaki yerleşmelerde ise, ılık iklimin de etkisiyle iki katlı, ama dışardan bir merdivenle girilen vil-lamsı evler vardı. Bu tuğla evlerin denize bakan cephelerinde ise balkonlar bulunmaktaydı. Side'deki Bizans Dönemi konutlarında ise evin ortasında bir avlu, küçük bir oda ve denize bakan cephede de ikiz pencereler vardı.

Bu çağda, belirttiğimiz gibi Hıristiyanlığın etkisiyle Antik Çağ'ın dışa açık genel yapısı ve birikimlerinden uzaklaşmış bağınaz bir dinsel Ortaçağ yapısı ortaya çıkmıştı. Örneğin, Miletos gibi gelişmiş bir antik kentin tiyatrosunun üzerine bir Bizans kalesi oturtulmuştu. Benzer biçimde Side'deki Piskoposluk Sarayı, kentin ana caddelerinin birinin üzerine ve yolun akışını kesecek biçimde inşa edilmişti.

İ.S. 1000'li yılların başından itibaren ise Selçuklu akıncıları Bizans topraklarında görülmeye başladı. Böylece Anadolu bütünsel bir değişime adım atmış oldu.

TRİLYE'NİN KUZHEY RÜZGARLARINA DİRENEEN CAMİSİ

Trilye ya da eski adıyla Zeytinbağı, Mudanya'ya bağı küçük bir belde, ama son derece tarihi ve turistik. Günümüzde insanlar buraya çoğunlukla taze balık yemek ve beldenin sessiz ve dinlendirici doğal ortamında huzur bulmak için geliyor. Oysa Trilye'nin Bizans döneminden kalma ve kökleri eskilere inen bir kültür dünyası var.

Zeytinbağı, son dönemlerde adının, önceleri olduğu gibi Zeytinbağına Trilye, olarak değiştirilmesiyle öne çıktı. Mudanya ile Bandırma arasında bulunan bu küçük belde eski bir Bizans yerleşmesi. Bu nedenle topraklarında ilginç mimari eserler var. Bizans kiliseleri gibi... Ayrıca epeyce turistik bir yer.

İzmit'ten sonra rotamızı Yalova üzerinden Zeytinbağı-Trilye'ye çevirdik. Öncelikle eski bir Bizans kilisesini ziyaret etmeyi düşünüyoruz. Sonradan camiye çevrilip Fatih adını alan özel bir cami burası. Mudanya'dan sonra yol 12 kilometre boyunca Zeytinbağı-Trilye'ye kadar zeytinliklerin içinden, deniz kıyısını izleyerek ilerliyoruz. Ama çok inişli-çıkışlı, yani engebeli...

Trilye Fatih Camisi
minaresinden üst örtü ve
limanın görünüşü

Trilye ve çevresi sessiz ve güzel. Zeytinlikler ve deniz hoş bir ikili oluşturuyor. Araştırmacılar, Zeytinbağı-Trilye'yi Türkiye'de 19. yüzyıl kent dokusunu koruyabilmiş ender yerlerden biri olarak tanımlıyor.

Yorgun görünümlü ahşap evler, daracık sokaklar, kırmızı oluklu kiremitlerle örtülü binalar, sokağı ev yaşamının bir parçası haline getirmiş insanlar, gerçekten de 19. yüzyılı çağırıyor.

Küçük Trilye ilkçağlardan itibaren biliniyor. Ama belki gerçekten küçük olduğu için Trilye'nin ne zaman Türk idaresine geçtiği tam olarak bilinmiyor. Çünkü, Trilye'nin önemli Bizans eserlerinden olan Fatih Camisi'nin kitabesinde 1560-61 tarihinde kiliseden camiye çevrildiği yazıyor. Kuşkusuz bunun çok geç bir tarih olduğunu, Trilye'nin Türk idaresine geçişiyle pek bir bağlantısı olamayacağını kabul etmemiz gerekiyor.

Çünkü Orhan Bey'in Bursa'yı 6 Nisan 1326 tarihinde Osmanlı topraklarına kattığı düşünülürse 40 kilometre ötesindeki Trilye'nin fethi için 1500'lü yıllara kadar beklenilmiş olması pek mantıklı gelmiyor. Büyük olasılıkla Trilye, o çağda kayıtlara geçmeyecek kadar küçük bir balıkçı köyü idi ve bu haliyle yüzyıllarca köşesinde sessizce kaldı. Araştırmacılar Trilye'nin Antik dönemle ilişkili olabileceğini düşünüyorlar. M.Ö. 425 ve 241 tarihli listelere göre Atina'ya vergi ödeyen kentler arasında Barylleion Tereia'sı adında bir yerleşim de bulunuyor. Bunun bizim Trilye olma ihtimali var. Bir görüşe göre Brylleion adlı yerleşme önceleri daha içerde iken, bir ara deniz kıyısına taşınıyor. Ortaçağ'da da adı Trigleia oluyor.

Ayrıca çağımıza doğru ise, Trilye adının üç köy anlamına geldiği söyleniyor. Söylenceye göre, yakındaki Kapanca Limanı çevresindeki üç köy halkı bir araya gelip Trilye'ye yerleşiyorlar. Trilye sözcüğü ile ilgili benzer başka söylenceler de var.

Birinci Dünya Savaşı sırasında adı Mahmut Paşa nahiyesi olarak geçen beldenin bu adı, savaştan sonra Osmanlı ortadan kalkıp toprakları işgal edilince yeniden Trilye olarak değiştirilmiş. Ama 1961'den sonra Trilye'ye bu kez de bir Türkçe isim, Zeytinbağı adı verilmiş. Nihayet, 2013 yılında da yeniden Trilye olmuş.

Aslına bakılırsa Trilye sözcüğü de, beldenin Ortaçağ'daki Rumca Trigleia adının Türkçe söylenişinden başka bir şey değil.

AZİZ STEFAN MANASTIRI

Eski kaynaklar, Trilye'nin merkezindeki Aziz Stefan (Hagos Stephanos) Kilisesi'nden ve 19. yüzyılda camiye çevrilişinden söz ediyor. Buna göre manastırın Ocak 716 yılında ölen Hagios Stephanos tarafından, ölüm tarihinden önce kurulmuş olması gerekiyor. Ancak kayıtlarda birden fazla Aziz Stefan Manastırı olduğu için hangisinin Fatih Camisi'nin Aziz Stefan'ı olduğu tam bilinmiyor. Böylesi belirsizlikler

Trilye'nin merkezindeki Bizans kilisesi Fatih Camisi'nin ilk adını, ilk yapıldığı tarihi ve mimarının kimliği gibi konuları da bilinemez kılıyor.

Ancak, yine de bu kilise- caminin kapalı Yunan haçı biçimindeki planı, onu belli bir tarihe yerleştiriyor. Bu plan, Türkçe'de ayrıca Yunan haçı ya da kare içinde haç biçimi şeklinde de anılıyor. Bu plana dayalı mimari, Bizans'ın belli bir döneminden bir başka döneme geçişi simgelediği için kültürel açıdan önemli sayılıyor.

Restorasyondan sonra caminin doğu cephesi ve yarısı dışarıda kalan sütunlar.

Trilye Fatih Camisi'nin kubbesi altındaki kirpi saçaklar, alttaki çatıların duruşu yağmur sularının bina yüzeyinde tutunmadan akışını sağlamak için tasarlanmıştır.

Bunu kısaca açmak gerekirse, öncelikle, Bizans dini mimarisinde yüzyıllar içinde çok sayıda farklı plan tipinin uygulandığını belirtmek gerekiyor. Ardından da, ünlü ikona kırıcılığı krizi bitince Orta Bizans denilen yeni bir siyasi-kültürel dönem başlıyor. Yeni dönemin mimariye yansımaları da kapalı Yunan haçı planlı yapıların imparatorluğun hemen her yanına yayılması şeklinde oluyor. Buna göre, İ.S. 610 yılında Bizans tahtına oturan Herakleitos ve hanedanı dönemi ile sonrasındaki iki yüzyıl, imparatorluğun bunalımlarla dolu, karanlık bir devri olmuştu. Bu dönemde ortaya çıkan ikona kırıcılığı akımı da, yaşanan bunalımlara büyük katkı yapmıştı.

Ama ikona kırıcılığı döneminin bitip İ.S. 867-1204 yılları arasında yaşanan Orta Bizans döneminin başlaması, imparatorluğun ikinci altın çağı olarak kabul edildi. Böylece imparatorluğun eski güçlü günlerine geri dönmesi isteği de mimaride, Yunan haçı planlı yapıların yaygınlaşması şeklinde karşılık buldu.

Yunan haçı planı kabaca, artı işareti benzeri olan Hristiyan haçının, dikdörtgen bir mimari çerçeveye yerleştirilmesiyle ortaya çıkan mimari uygulamaya deniyor.

Genel olarak küçük sayılabilecek mimari yapıların ortaya çıktığı bu planda, haçın ortasındaki kubbe, altındaki dört sütuna dayanan yüksek bir kasnak üzerine oturtuluyor. Kasnağa yerleştirilen iri pencereler de, mekana ışık ve havalandırma sağlıyor. Bu tarz bir yapının doğusuna ise genellikle üç apsis yerleştiriliyor. Ama Trilye Fatih Camisi'nde iki apsis bulunuyor. Plana göre, sağda güneydoğu yönünde üçüncüsü de olması gerek, ama bir şekilde ortadan kalkmış.

MİMARİ AÇIDAN FATİH CAMİSİ

Trilye Fatih Camisi temel olarak bir Bizans kilisesi olduğuna göre önce yapının bir kilise olarak içindeki bölümlenmeyi, özgün ad ve işlevleriyle birlikte anlatmak gerek. Buna göre Fatih Camisi'ne dıştan içe doğru bakıldığında batısında giriş, avlu ve narteks denilen yapıya asıl giriş mekanı var. Bu giriş mekanından sonra naos denilen ve halkın topluca bulunduğu ana ibadet mekanı ile onun hemen önünde iki apsis bulunuyor. Apsis, genellikle yan yana üç tane yarım daire şeklindeki nişlere deniyor. Bu mekanlar, papazların kullanımına ait ve onların ibadeti yönettiği yer. Ama ayin sırasında papaz, bema denilen ve halka kapalı olan bir özel bölümde bulunuyor. Bema'nın yanındaki diğer apsis'te de prothesis denilen mekan bulunuyor. Burada töreni yönetecek papazın hazırlandığı oda var. Fatih Camisi'nde burası, yapının kuzey duvarının ön bölümünü oluşturuyor.

Kiliseden önce kısaca Trilye'nin coğrafi konumuna bakarsak, beldenin kuzeyinde Marmara Denizi, güneyinde de Karadağ zincirinin uzantısı tepeler bulunuyor. Beldenin batısında Trilye'nin adeta sırtını dayadığı, yine bu tepelerin devamı olan yüksek sırt, doğusunda da aynı silsilenin alçalarak denizde sonlandığı Sivzi Burnu bulunuyor.

Bu genel çerçeve içinde Trilye Fatih Camisi'nin güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzandığını belirtelim. Fatih Camisi, arazinin yapısına uygun olarak, yamaçtan denize doğru hafifçe eğimli duruyor. Daha açık olarak söylemek gerekirse, cami oturduğu arazinin üzerine ve onun eğimine uygun olarak, önce uzunlamasına batıdan doğuya, sonra da enine olarak güneyden kuzeye doğru hafif bir eğimle yerleşmiş. Bu eğim, yapının ilk yapılışı sırasında mimarlar tarafından dikkate alınmış mıdır? Kuşkusuz evet.

Örneğin yapının beden duvarlarının kalınlığı sıvayla birlikte ortalama 1.50 metre. Sivanın yer yer 15 santimetre bir kalınlığa ulaştığı ölçülmüş olduğuna göre, gerçek ölçünün 1.35 metre olması gerekiyor. Buna göre, örneğin narteks'in kuzey duvarı 1.35-1.40 metre, prothesis'in kuzey duvarı batıda 1.35 metre, orta bölümde 1.60 metre, yine prothesis'in apsis yuvarlağının kuzeyi 1.30 metre, ama güney köşesi ise 0.95 metre ölçülmüş.

Ana apsis duvarı ise 1.30 metre kalınlığında. Kilisenin en ince duvarları ise haç kollarından güneydeki pencerenin batı duvarı, burası 0.60-0.75 metre arasında ölçülmüş. Bu tabii çok ince... Araştırmalara göre yapının en ince duvarları da yine, yan haç kollarının sonradan örülen duvarları. Bu fark yapının ilk mimarının eğim, hava koşulları ve deprem olasılığını dikkate alarak yaptığı kilisenin, sonraki yüzyıllarda pek dikkate alınmadan onarıldığını gösteriyor.

Trilye Fatih Camisi'nin coğrafya üzerindeki konumu ve yapının bundan doğan sorunlarını kısaca irdeledikten sonra genel yapısına geçelim.

Fatih Camisi'nin boyutları yaklaşık olarak, apsis dış duvarından narteks dış duvarına kadar 25.90 metre, avlunun batı duvarına kadar ise 35.20 metre uzunluğunda. Genişliği ise haç kollarının dışından 14.40 metreyi buluyor. Apsislerin bulunduğu doğu cephesi kuzeyden güneye doğru ve enine 10.80 metre. Ana apsisin yüksekliği kuzeyden 7.40 metre, güneyden ise 7.05 metre olarak ölçülmüş.

Kilisede ayinin yapıldığı ana apsis içte yarım yuvarlak, ama dıştan çok farklı biçimde üç köşeli yapılmış. Bu aslında mimari açıdan araştırmacılar için bir sorun yaratıyor ve nedeni henüz çözülememiş. Apsisler dıştan genellikle yarım yuvarlak bir biçimde yapılıyor, ama burada hafifçe köşeli ve çok geniş açılarla yapılmışlar.

Açıların kuzeydoğuda 162, güneydoğuda da 147 dereceleri buluyor. Kimi araştırmacılar, bu sorunlu düzenlemenin sözünü ettiğimiz bölgenin eğimli yapısından kaynaklandığı düşünüyor.

Halkın ibadet için toplandığı orta bölüm olan naos'u örten kubbeyi yukarı doğru hafifçe incelen dört sütun taşıyor. Kare planlı bir kaideye oturan kubbe kasnağı içten ve dıştan yuvarlak ve yüksekçe yapılmış. Kasnak üzerinde ortalama olarak yükseklikleri 1.80 -1.50 metre arasında değişen, ama eşit aralıklarla yerleştirilmiş sekiz büyük pencere açılmış. Ama bu pencerelerin ikisi hariç tamamı sonradan örülerek kapatılmış. Açık bırakılan güneybatıya bakan pencere, diğer açık olan kuzeydoğu pencereden biraz daha küçük bırakılmış. Araştırmacılar, pencerelerdeki bu kapatma ve küçültmenin nedeni ve ne zaman yapıldığı konusunda net bir

sonuca varamıyorlar. Ama büyük olasılıkla iklimsel ve iç mekanın ısınma sorunları nedeniyle kapatılmış olmaları gerek. Bu silindirik yapıdaki kasnak üzerinde yükselen kubbe içten küre, dıştan da konik bir şekilde örülmüş. Kubbenin konik çatısı 7.17 metre çapında.

Caminin bütün üst örtüsü, konik kubbe dahil hep oluklu kiremitlerle kapatılmış. Ana giriş mekanı olan narteks'in güney ve kuzey duvarlarında altlı üstlü ikişer pencere bulunuyor ama güneydeki hafifçe dışa doğru genişliyor. Giriş ya da batı duvarı ortasından dört basamaklı bir kapıyla avluya çıkılıyor. Avluya kuzey-güney yönünde ve narteks'in batı duvarının 5.10 metre önünde ve ona paralel dört antik sütun yerleştirilmiş. Yapının geneline bu kez de dıştan baktığımızda ise dikkati çeken en önemli öğe, içerdeki çeşitli mimari bölümlere ait pencereler oluyor. Ancak burada öncelikle vurgulanması gereken özel bir durum var. Kilise üzerinde 1991'de yapılan bir akademik çalışmada caminin tanımlanan cepheleri

Yapının en ince duvarları, yan haç kollarının sonradan örülen duvarları. Bu, ilk mimarın eğim, hava koşulları ve deprem olasılıklarını dikkate alarak yaptığı kilisenin, sonraki yüzyıllarda dikkate alınmadan onarıldığını gösteriyor.

Bu gün şadırvanların bulunduğu iç avluda Bizans döneminden kalma sütunlar bulunuyor.

Kuzey cephedeki tüm pencereler şebekeli. Bu, yağmur sularının daha kolay akmasını ve duvar tarafından en az düzeyde emilmesini sağlıyor. Böylece nem, dıştan ve pencerelerde bir ölçüde engellenmiş.

ve pencereleriyle, bizim bu gezide gördüklerimiz çok farklı. Örneğin çalışmada caminin deniz tarafındaki kuzey cephesinde dokuz pencere ile iki kemer izi görüldüğü yazarken, biz 11 tane saydık. Aynı durum diğer cepheler ve iç mekanda da gözleniyor. Bu çelişkili durumu yeri geldiğinde belirteceğiz, ama değişimin 2004-2008 yılları arasında yapılmış onarımlar sonrasında ortaya çıktığı vurgulanıyor.

Kuzey cephede yer alan bütün pencereler şebekeli denilen tarzda yapılmış. Şebekeli, pencerelerin üstüne yerleştirilen tuğlaların bir yay biçiminde yan yana, dik ve ışınal şeritler şeklinde yerleştirilmesi anlamına geliyor. Bu, yağmur sularının daha kolay akmasını ve duvar tarafından en az düzeyde emilmesini sağlıyor. Böylece yağışların oluşturacağı nem, dıştan ve pencerelerde bir ölçüde engellenmiş oluyor.

Doğu cephesinde ise, önce de söylediğimiz gibi zemin batıdan doğuya doğru eğimli bir duruş sergiliyor. Burada ana apsisin cephelerinde eşit ölçülerde üç pencere, altlarında da üç kör kemer yayı var.

Güney cepheye ise farklı yükseklikte ve farkı bölümlere açılan beş pencere yerleştirilmiş. Bu yöndeki haç kolunun cephesinde ise iki pencere olması gerek, ama bugün beş pencere var. Haç kolunun bu noktasında ve hemen içerde bulunan iki sütunun tam yanından duvar örülerek, son onarım sırasında öyle ayarlanmış ki, sütunların yarısı caminin içinden, diğer yarısı da cami duvarı dışından görünüyor. Sütunların yanındaki duvara iki pencere yerleştirilmiş. Benzer uygulama haç kolunun kuzey cephesinde de yapılmış. Bunun neden yapıldığı bilinmiyor.

Yapının cami olduğunu kanıtlayan tek şerefeli minaresi ise yine, bu cephenin batısındaki odanın üzerinden yükseliyor. Çan kulesinin yerine yapıldığı söylenen minarenin yüksek-

liği, cami duvarına oturduğu bilezikten külah ucuna kadar 12.40 metre, minarenin enine kesiti ise 1.80 metre olarak ölçülmüş. Güney yüzdeki pencereler de yine şebekeli olarak yapılmışlar.

Yapının gerideki batı cephesinde ise önce cami avlusuna giriş, dört sütun ve üzerindeki çatı ve narteks'in batı duvarı ile camiye giriş kapısı bulunuyor.

VİTRUVİUS, COĞRAFYA VE TRİLYE

Trilye Fatih Camisi'ne gerek coğrafi konum ve çevrenin iklimi, gerekse malzeme açısından baktığımızda, daha dayanıklı ve yaşanabilir olması için özellikle ilk yapımı sırasında bazı doğal verilerin dikkate alındığı görülüyor. Bunun için bir kez daha coğrafi konum ve iklim yapısına kısaca bir göz atalım. Ama, önce M.Ö. 90-20 yılları arasında yaşamış olan ünlü mimar-mühendis Vitruvius'un bu konudaki görüşlerine kısaca bakalım: "Kentimizin yeri için iklimi çok ılımlı olan bir arazi seçmeye büyük özen göstermeliyiz."

Bir balıkçı kasabası olan Trilye-Zeytinbağı'nın coğrafi duruşundaki en belirleyici yan, beldenin kuzeyinde Marmara Denizi'nin bulunması. İkincisi de güneyindeki yüksek sırtlar. Belde, batısındaki yamaçtan sahile doğru, ama nispeten doğruya doğru yayılarak yerleşim gösteriyor. Kasabanın güneyinde, gerideki Karacadağ'ın uzantısı olan ve Çıplaktepe olarak anılan yaklaşık 400-450 metre yüksekliğinde tepeler zinciri var. Bu silsile alçalarak beldenin doğusunda Sivzi Burnu ile sert biçimde denize dalarak sonlanıyor.

Buna göre Trilye dik kıyıda, sağ elin başparmağı açılarak, avucun içe kıvrılmış duruşuna benzeyen görüntüde ve korumalı bir konumda bulunuyor. Ancak, güneydeki tepelerden gelip belde merkezi ve limana kadar inen İskele Caddesi, Trilye'nin hem ana karayolu bağlantısını hem de güneyli hava hareketlerinin az da olsa içeri sokulmasını sağlıyor. Ayrıca caminin güneyindeki arazinin bir vadi şeklinde güneybatıya doğru uzandığı açıkça izlenebiliyor. Benzer şekilde Trilye'nin limandaki mendireği de, denize ilk çıkışını kuzeye doğru yapıyor ve sonra sağa, doğuya bir dönüşle kendini tamamlıyor. Buna göre teknelerin limandan çıkışı doğu-kuzeydoğu yönünden gerçekleşiyor. Mendireğin doğuya dönük ucunun yaklaşık bir kilometre kadar ilerisinde denize dik iniş yapan Sivzi Burnu da mendireğe ayrıca kuzeydoğudan doğal koruma sağlıyor.

Tüm bu coğrafi konum, kuşkusuz beldenin iklimini de etkiliyor ve Trilye, senenin yaklaşık 10 ayı kuzey-kuzeydoğudan esen poyraz adlı rüzgarın etkisinde kalıyor. Bu rüzgarlar, karşıdaki Armutlu Burnu yönünden geliyor ve yoğun yağış getiriyor. Kışın yine kuzey-kuzey batıdan karayel esiyor. Bu

rüzgar seyrek ama çok sert esiyor ve tekneler açılmıyor. Trilye'yi rüzgarlarıyla etkisine alan bir başka yön de batı. Yazın batıdan meltem ya da kıyı rüzgarı adıyla özel bir yerel rüzgar esiyor.

Yazın en çok güneybatı ya da İzmir yönünden gelen ve yaz yağmurlarını getiren lodos zaman zaman da olsa etkili oluyor. Beldenin güneyi ise tepelerle kaplı olduğu için, bu yönden tam bir korunma gerçekleşiyor. Öyle ki, gerideki Çıplaktepe'nin ötesinde kışın kardan yollar kapanacak bir duruma geldiğinde Trilye'de kar yerine ılık bir hava yaşıyor.

Bütün bu veriler Trilye'nin denize bakan kuzey ve kuzeydoğu yönünden gelen rüzgar ve yağışlar ile bir sıkıntısı olduğunu gösteriyor. Buna göre kilise kökenli Fatih Camisi'nde kullanılan malzeme ve tekniği incelediğimizde yapının mimarının kuzey cephesine özellikle destek verip dikkat ettiğini savunmak mümkün görünüyor.

Bu noktada, kilise ile aynı ortak antik gelenekten gelen Vitruvius'a yine bir göz atmakta yarar var. Vitruvius, bir kentin deniz kıyısında ve kuzeye ya da güneye bakması durumunda sağlıklı olmayacağını yazıyor. Çünkü ona göre, bu durumda değişken iklim yapısı oluşacak ve sıcaklığı izleyen soğuma da, burada yaşayanlar için tehlikeli olacak. Tabi ki, değişken olarak kuzeyden sert soğuk rüzgarlar ve yağış, güneyden de nemli rüzgarlar geleceği için...

KUZEYLİ RÜZGARLARA KARŞI KUZEY CEPHESİ

Trilye Fatih Camisi, özellikle dıştan ilk bakışta pek göz alıcı bir yapı değil. Simetrik olmayan düzensiz bir yapısı var. Bazı yönlerde eğik, duvar örgüleri düzensiz, pencerelerin toplu bir simetrik düzeni yok. Üstelik hemen tüm malzemeler birbirleriyle uyumsuz gibi görünüyor. Bütün cephelerde böylesi benzer düzensizlikler izlenebiliyor. Ama bunu en yoğun olarak kuzey cephede izliyoruz. Örneğin tarihi kilisede dört farklı tipte tuğla kullanılmış. Bunların en dayanıklı olanı A tip denilen, koyu kırmızı renkli ve çok sert bir tuğla. Bu tuğla kuzey cephede hemen her yerde kullanılmış. Özellikle de bu cepheye bağlanan tonoz ve kemerlerde...

Bu tuğlalar ayrıca kuzey cephenin ortalarından beş katlı bir dizi gibi başlayıp aynı cephenin doğusuna kadar giden özel bir kuşak oluşturmuş. Bununla da yetinmeyip tüm prothesis apisini kuşatıyor.

Bu dayanıklı tuğla dizisine sanki artı bir destek sağlamak için kaba yontulmuş taştan örgülü bölümler, önce tuğla şeridinin üstünü, sonra da saçak altını ve prothesis cephesi ile pencere üstünü tümüyle doldurmuş. Bu uygulamalar, hem kuzeyden gelecek yağışlara, hem de depreme karşı bir güvenlik

kuşağı oluşturmayı amaçlamış gibi duruyor. Çünkü bu tarihi yapıda ancak böylesi farklı malzeme ve tekniklerin bir arada kullanıldığında deprem dalgalarının gücünün emilip sarsıntının farklı yönlere dağılacağı düşüncesi akla yatkın geliyor. Oysa böylesi bir durum için, baştan itibaren neden tümüyle dayanıklı ve bir örnek malzeme kullanılmadı da, böylesi karışık bir uygulama yapıldı, diye de sorulabilir.

Çünkü Fatih Camisi kilise olarak ilk yapıldığında buradaki bir başka yapının kalıntılarına eklenerek inşa edildiğine ilişkin izler var. Mimar, bu durumda hem eski yapıyı hesaba katıp hem de kendi yaptığı kiliseyi yeni olarak bitirebilmek için zorunlu bir orta yol izlemiş olabilir.

Nitekim kilisenin beden duvarları ve kasnakta da yine farklı ve özel harç türleri kullanılmış. Bunlardan dayanıklılık ve bağlayıcılık özelliği fazla olan kırmızımtırak harç türünün bileşiminde yüksek oranda demir, karbonlaşmış kireç, küçük taneli volkanik bileşik, organik kırıntı ve tuğla parçaları bulunuyor.

Tuğla dışında, kaba yontulmuş taşların ilginç bir başka konumu da özellikle cephe ve kasnak gibi önemli yerlerde üst seviyelerdeki saçakların hemen altına kadar kullanılmış olması. Böylece çatıdaki kiremit sonlarında bulunan tuğla saçaklarının suyu sızdırmasına karşı fazladan bir direnç sağlanmış oluyordu. Aynı durum moloz taş dizileri için de geçerli. Örneğin yine kuzey cephedeki haç kolunun üst seviyedeki saçak altında da yine bir taş dizisi bulunuyor. Böy-

Yoksa, yağmur suları yere ulaştığında, doğal eğim nedeniyle yüzeye tutunamadan hızla akıp gideceğinden, çatının, duvarın üstü ile buluştuğu ve yağışların daha fazla hissedildiği üst yerlerin fazla güçlendirilmesi mi amaçlanmıştı?

Caminin içinden kubbelere baktığımızda Yunan haç planı açıkça görülüyor.

Deliklerden daha düzgün sıralı gibi görünenlerden üçü, yapının güneyindeki haç kolu cephesinde ve yan yana bulunuyor. Yaklaşık 20x20 santimetre boyutundaki bu delikler büyük kemerin ayakları hizasında açılmışlar. Bu havalandırma deliklerinin güney cephedeki toplam sayısı beş. Eski fotoğraflara göre doğu cephesinde ise farklı yerlerde altı tane olması gerekiyor, ama son onarımlarla kimisi kapatılmış.

Bunların dışında harç üstünde kullanılan derz maddesi de özellikle suya, neme ve aşınmaya karşı dayanıklı olacak biçimde üretilmişti. Bunun için bileşiminde kille birlikte yüksek oranda demir kullanılmıştı.

Prof. Dr. Sacit Pekak, Trilye Fatih Camisi üzerine yaptığı akademik çalışmasında, bu bağlayıcı maddelerin ayrıntılı analizlerine de yer vermiş. Böylece ortaya mimari açıdan yapılacak çözümlere yardımcı olacak sonuçlar çıkmış.

Örneğin, doğu cephedeki pencere kemerleri ile kuzey ve güney cephelerdeki haç kollarının üst pencere kemerlerinden alınan harç örnekleri benzer özelliklere sahip. Çünkü kuzeyli rüzgarlar ve yağmurlar, kuzey- kuzeydoğu yönünden geliyordu. Pencere kemerlerinin de yağmura karşı özellikle güçlendirilmesi gerekiyordu.

Benzer biçimde ve aynı doğu cephesindeki apsisin kuzey kemerinin alt seviyesindekiler ile kuzey cephedeki haç koldan alınan örnekler de ortak özellik sergilemekteydi.

DEPREME KARŞI BİLİNÇLİ KARIŞIKLIK MI?

Birbirinden farklı, ama bilinçli bir karışıklıkla kullanılan malzemeler dışında, bunların yapının beden duvarlarındaki teknik kullanımı da, yine görece bir düzensizlik sergiliyor. Ama tuğla, mermer, kaba yontulmuş taş ile moloz taşın düzensiz uygulanması için gelişi güzel kavramı kullanılabilir mi, bunu kesin bir biçimde savunmak güç.

Çünkü özellikle cephe duvarlarında izlendiği gibi, kaliteli tuğla ile kaba yontma taşın birbirini destekleyerek ve tüm yüzeylerde kullanılmış olması, yapıyı güçlendirmek gibi bir amacın hedeflendiğini düşündürüyor.

Buna göre, bize düzensiz gibi görünen bu örme tekniği, bir olasılık farklı malzemelerin karmaşık yapısına dayanarak yapıyı depreme karşı daha esnek bir hale getirmeyi hedefliyordu. Böylece belli yönden gelen deprem dalgaları, bu karmaşık örme tekniği ile örülmüş karışık malzemeler tarafından daha kolay emilecek, yapı da sarsıntıya daha fazla direnecekti. Örneğin kuzey cephede, ağırlıklı olarak kaba yontulmuş taş, tuğla, moloz taş ve az da olsa mermer kullanımı var. Ama aynı cephede pencere kemerleri ve kör kemerlerde

Camiye çevrildikten sonra kibleye dönük olan mihrap.

lece hem kuzeyden gelen yağışlara hem de kiremitlerden akan yağmur suyuna karşı fazladan bir direnç sağlanmış.

Buna göre yapıda tuğla, taş ya da hangi duvar malzemesi olursa olsun, bunları birbirine bağlayacak harçlar da özellikli ve yine doğa koşulları hesaba katılarak hazırlanmış. Örneğin bir kısım harçta dayanıklılık ve bağlayıcılık özelliği öne çıkartılırken, diğer bir tür harçta nem ve suya karşı dayanıklılık özelliği artırılmış. Bunun için harçlarda geleneksel olarak kullanılan kireç, kum, tuğla kırıkları ve organik katkıları dışında, yüksek oranda demir, kömürleşmiş kireç, küçük çaplı volkanik maddeler, yoğun biçimde kuvars ve mineral parçaları gibi özel katkı maddeleri kullanılmış. Böylece özellikle hava koşulları nedeniyle ortaya çıkan nem, küf ve çürümeye karşı özel bir dayanıklılık elde edilmeye çalışılmış.

İlginç bir biçimde Vitruvius da sağlamlık ve neme karşı tuğla harcını öneriyor. Çünkü özellikle eski tuğla ve kiremitlerin uzun yıllar sağlamlıkları denendiği için, bunlardan yapılan harcın da daha dirençli olması gerektiğini düşünüyordu.

Vitruvius'un nem için önerdiği bir başka önlem de altta, üstte ve tonozların üzerinde hava delikleri açılmasıydı. Gerçekten de kilisenin kuzey cephesinde pencere bolluğu dışında 15 kadar küçük dikdörtgen delik bulunuyor.

Kuzey cephesindeki bu deliklerin boyutu yaklaşık 20x40 santimetre kadar. Bugün yapının tüm cephelerinde biraz zorlanarak da olsa görülen bu deliklerin, Vitruvius'un önerisine uygun olarak duvar içi havalandırma sağladığını düşünmemek için hiç bir neden yok. Ayrıca camiyle ilgili elimizdeki kaynaklar, bu deliklerin işlevinden söz etmiyor. Farklı bir amaçla da yapılmış olsalar, deliklerin, duvarda ve duvar içinde belli bir havalandırma yaptıkları çok açık.

bütünöyle tuğla kullanılmış. Yukarıda kuzey cephede sözü-
nü ettiğimiz gibi beş sıralı tuğladan oluşmuş kuşağın, kuzey
cephenin ortalarından itibaren doğudaki prothesis cephesini
kuşatması da, yine depreme dayanıklılık adına tercih edildi-
ği düşüncesini çağırıyor. Çünkü tam bu nokta, kilisenin
kuzey- kuzeydoğu köşesi olarak, tüm yapı tabanının diğer üç
yönden gelen arazi eğimiyle buluştuğu yer.

Ayrıca burada 6.5 ile 8 milimetre arasında değişen derz yük-
sekliği de, yine kuzey cephesine özgü. Derzin böylesine yo-
ğun kullanımı önemli bir yalıtım da sağlıyor.

Kilisedeki karmaşık örgü yapısının, belli bir düzen ve amaca
yöneldiğinin bir diğer önemli göstergesi de, doğu cephe-
sinde bulunan ana apsis ile yanındaki prothesis apsislerinin
duvar örgü düzeni. Bu uygulamalar apsislerde enine ve aşa-
ğıdan yukarı doğru uzanan bir farklılık gösteriyor. Bu apsis-
lerde önce, sokak zemininden yukarıya ve yaklaşık 2 met-
relik bir bölümde, kaba taşlardan ve içinde tuğla, seramik,
moloz taş gibi kırık parçalardan oluşmuş kalitesiz malzeme
içeren bir örgü tekniği kullanılmış.

Bu ilk kuşağın üstündeki, içi kapalı kemerlerin bulunduğu
bölüm ise tuğlalarla ve bir kısa bir uzun gelecek şekilde örül-
müş. Buradaki kör kemerlerin iç yüzünde derz kalınlığı 3-5
milimetre, kemer yayının dışında ise derz 7-10 milimetre
arasında değişiyor. Apsislerin doğuya baktığını, ama yağış-
ların kuzey ve kuzeydoğudan geldiğini anımsarsak, bu sıkı
derzlemenin mantığını daha kolay anlayabiliriz.

Bir üstte pencerelerin olduğu bölümde ise, duvar kaba yon-
tulmuş taş ve tuğla ile örülmüş. Burada kullanılan harç, di-
ğer iki bölüme göre daha sağlam. En üstteki son kuşak ise
kaba yontulmuş taş ve eski kırık tuğlalar az miktarda da olsa
birlikte kullanılmış. Burası kiremitlere yakın olduğundan, bu
son saçak altı iki-üç sıra yatay tuğlalarla desteklenmiş. Dik-
kat edilirse duvarın malzeme kalitesi, yukarıdaki saçaklardan
zemine doğru giderek azalıyor.

Bu tabii rahatsız edici bir durum.! Ama bu cephede yukar-
da da vurguladığımız gibi zeminin hem batıdan doğuya,
hem de güneyden kuzeye ya da yamaçtan denize doğru bir
eğim gösterdiğini anımsarsak, sanki saçak altı ve buradaki
pencerelere daha bir önem verilmiş gibi görünüyor. Yoksa,
yağmur suları yere ulaştığında doğal eğim nedeniyle yüze-
ye tutunamadan hızla akıp gideceğinden, çatının, duvarın
üstü ile buluştuğu ve yağışların daha fazla hissedildiği üst
yerlerin fazla güçlendirilmesi mi amaçlanmıştı? Soruya ke-
sin bir evet demek güç ama yaşanan böylesi bir olgu var
sonuçta. Yapıda bu tip soruları dolaylı da olsa olumlayan
bir diğer mimari uygulama da kubbe kasmağında izleniyor.

Yaklaşık üç metre yüksekliğindeki kubbe kasmağı dıştan kü-
lah benzeri ve oluklu kiremit örtüyle döşenmiş. Kiremitlerin
altında da kırpi saçak denilen ve tuğlaların yalnız uçlarının
dışarı doğru çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilmesiyle oluştu-
rulan iki sıralı bir alt saçak bulunuyor.

Yan yana duran testere dişlerine benzeyen bu dişli saçakla-
rın sivri uçları, bilindiği gibi üstten gelen yağmur sularının
büyük ölçüde duvara değmeden aşağıya akmasını sağlıyor-
du. Çünkü günümüzde çatılardaki kiremitlerin bitiminden
sonra kullanılan yağmur olukları eski çağlarda bilinmiyordu.
Ama bunun yerine kırpi saçak tipinde ve üst üste dizilmiş
küçük köşeli tuğlalar kullanılıyordu. Ya da Selçuklu ker-
vansaraylarında göreceğimiz gibi taş çörtlenler vardı. Sözü
uzatmadan konunun buradaki ilginç iklimlendirme yönünü
anlatalım.

Üstte kırpi saçaklarının bulunduğu kasnak, aşağıdan yu-
karıya doğru genişliyor. Böylece üstteki kırpi saçaklar ken-
di uzunlukları da hesaba katıldıklarında, yaklaşık üç metre
alttaki kasnak tabanından 20 santimetre kadar dışa doğru
bir çıkıntıyla duruyorlar. Bu da kiremitlerden gelen suların
önemli ölçüde kasnak duvarına değmeden aşağıya akması
demek. Bunun mimar tarafından özellikle bu iş için tasar-
lanmış olduğu çok açık. Gördüğümüz gibi bir Bizans kilise-
si olan tarihi Fatih Camisi, son derece ilginç ve bilgi dolu
mimari ayrıntılar içeriyor. Ama bu tarihi eser Trilye-Zeytin-
bağı'ndaki çok sayıda değerli mimari yapıdan yalnızca biri.
Trilye ise, koca Türkiye'de yalnızca bir damla...

Üst mahvilden caminin
içerisine genel bakış.

KAYNAKLAR

1. PEKAK, M. Sacit, "Trilye Zeytinbağı-
Fatih Camisi", Arkeoloji ve Sanat Yay.,
İstanbul-2009.
2. VİTRUVİUS, "Mimarlık Üzerine On
Kitap", Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı,
İstanbul-1998.

AYASOFYA: YAPILARIN GİZEMLİ EFENDİSİ...

Yaklaşık 1500 yaşındaki Ayasofya, dünya mimari tarihinde eşine pek rastlanmayacak bir yapı. Depremlerle defalarca yıkılıp yapılan bu eser, halen ayakta ve insanlara hizmet sunuyor. Bugüne kadar ayakta kalmasını, özellikle yaşlılık dönemlerinde Osmanlılar'ın yaptığı onarımlara borçlu olan Ayasofya'nın ayrıca çok sayıda gizemli yanları da halen açığa çıkarılmayı bekliyor.

► **Sultanahmet Meydanı'nın** ortasında durup meydanı seyrettüğümüzde, bir uçta Ayasofya'yı, karşısında da Sultanahmet Camii'ni izleriz. Bu kuşkusuz çok özel bir andır. Arkadaki genç Sultanahmet'in adeta coşmuş ve göğe uçan çizgileri karşısında, yaşlı Ayasofya basık kubbesi, çevresindeki çok sayıda destek payandaları ve nihayet Osmanlı, ama çoğu Mimar Sinan yapısı olan yüksek minareleriyle, sanki kendisini tüm gözlerden gizler gibidir.

İlginçtir, aynı kapalı oluşum Ayasofya'nın tarihini incelerken de karşımıza çıkar. Bu belki önce Roma İmparatorluğu'nun Pagan inanış yapısından Hıristiyanlığa geçişi, ardından ikiye bölünüşü, sonra da adeta iç içe geçmiş olaylar zincirinden dolaydır.

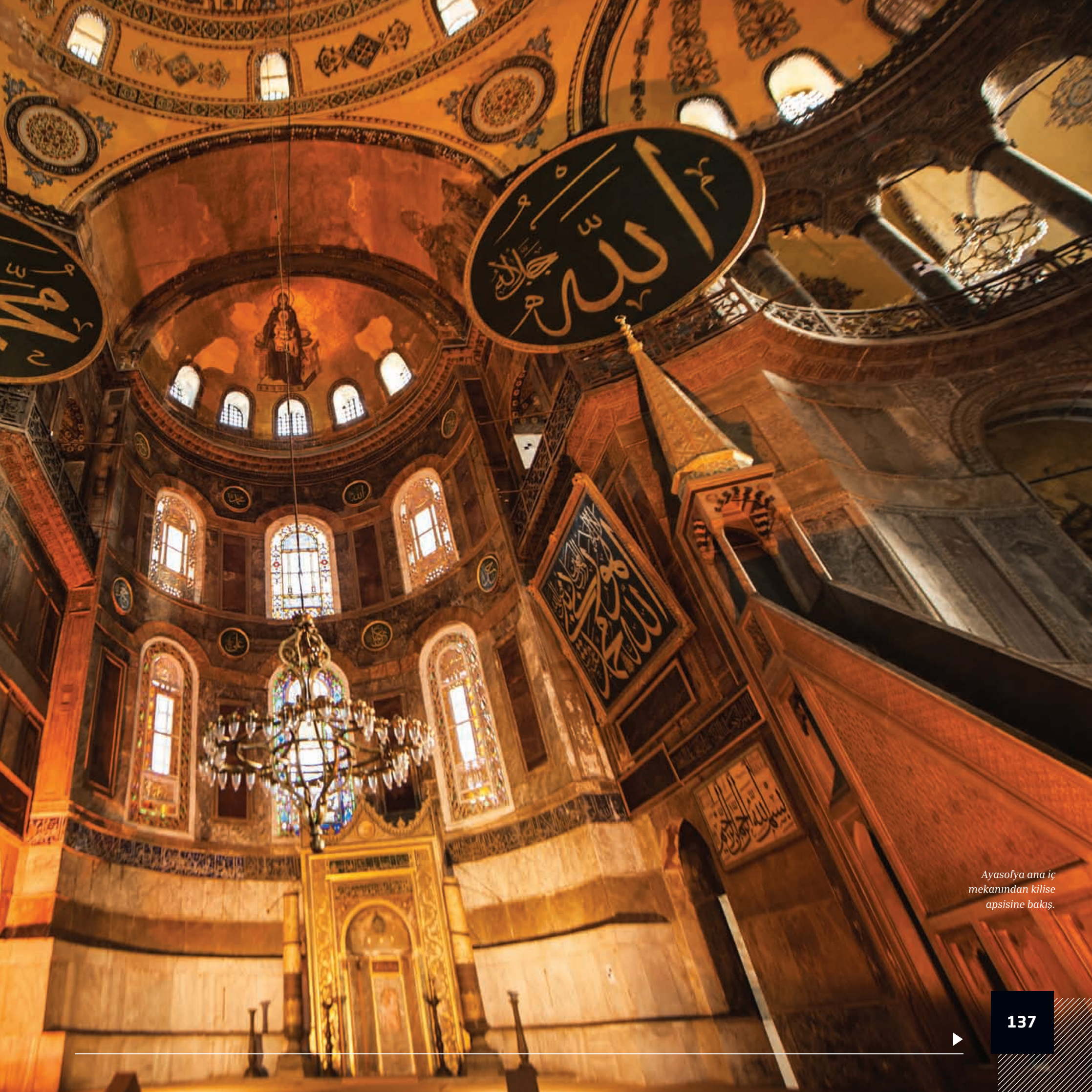
Çünkü Bizans'tan İstanbul ve Ayasofya'ya geçmek için, geri dönüp Roma'dan işe başlamak şaşırtıcıdır. Bu nedenle biz de gezimize, Bizantion'dan önce Roma'ya gidip, sonra yeniden Bizans ve Ayasofya'ya geri dönerek başlayacağız. Yoksa her şey soyut ve yoran bir tarih dersine benzer.

ROMA'DAN AYASOFYA'YA GİDEN YOL

Küçük Kalkedon kenti, M.Ö. 680 yılında şimdiki Kadıköy'de bir Helen kolonisi olarak kuruldu. Kalkedon'dan yaklaşık 20 yıl sonra, şimdiki Sarayburnu'nda Megaralılar, M.Ö. 660 yılında bir başka Helen kolonisini kurdular. Kente, komutanları Byzas'ı onurlandırmak için "Bizas kenti" anlamına gelen Bizantion adını verdiler.

Böylece Bizantion küçük bir Helen kolonisi olarak yaşarken M.Ö. 146'da Roma hakimiyetine girdi. Kent artık Roma'nın Bizantium'u olmuştu. Ama Bizantium, M.S. 2. yüzyılda Roma imparatorları Septimus Severus ile Pescennius Niger arasındaki savaşta Pescennius'un yanında yer aldı. Savaşta Pescennius yenilince Septimus Severus, bu ihanetin intika-

Ayasofya ana iç mekanından kilise apsisine bakış.

Ayasofya'nın Sultanahmet Meydanı'ndan genel görünüşü. (Üstte)

Ayasofya'nın ikinci katını taşıyan sütunlardan bazıları. (Altta)

minı Bizantium'u yakıp yıkarak, halkını da kılıçtan geçirerek aldı. Bizantium böylece önemsiz bir köye dönüştü. I. Konstantinus, 312 yılında Batı Roma İmparatoru oldu, ama 324 yılında Doğu Roma İmparatoru Licinius'u yenince tek başına imparator oldu. Yaptığı işlerle sonradan Büyük lakabını alan I. Konstantinus hem Roma'nın hem de Bizans'ın yazgısını değiştirmeyi kafasına koymuştu. Helen kolonisi, Bizantium'un devletin başkenti yapmak istiyordu.

Bizans'ın Eski Dünya'nın tüm denizlerinin kesiştiği noktadaki kilit konumunu fark eden imparator, kentte yoğun bir imar hareketine girişti. İnşaatlar, zaferinden hemen sonra 324 Kasım ayında başladı. Kısa süre sonra 11 Mayıs 330 yılında yeni başkent törenle açıldı. I. Konstantinus, görkemli binalar ve imparatorluğun her yanından getirdiği sanatsal anıtlarla donattığı Bizantium'u Yeni Roma (Nova Roma) olarak ilan etti. İmparator özellikle kilise yapımına büyük önem verdi.

Bazı yazarlar, imparatorun Hristiyanlığa ilgisiz olduğunu, salt siyasi nedenlerle böyle bir davranış sergilediğini ileri sürüyorlar. Benzer biçimde yine tartışmalı olarak birinci Ayasofya'ya I. Konstantinus (324-337) döneminde başlandı düşünülüyor. Ama kesin olan bir şey var ki, o da ilk Ayasofya'nın babasının yerine tahta geçen oğlu İmparator Konstantinus döneminde (337-361) yapıлып bitirilmiş olmasıydı. Ama bundan bir süre sonra çok önemli bir olay gerçekleşti ve İmparator I. Theodosius 395 yılında ölünce, İmparatorluk iki oğlu arasında Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu olmak üzere ve son kez ikiye bölündü.

BAZİLİKA PLANI VE ÜÇ AYRI AYASOFYA

Hristiyan kiliseleri başlangıçtan beri bazilika denilen planda inşa edilmekteydi. İlk kez eski Atina agorasında Basile adlı bir

yargıçın yargılama mekanı olarak kullandığı yapı, sonradan Romalıların da yine adaleti sağladığı dikdörtgen bir yapı olarak yaygınlaştı.

Buna göre uzun dikdörtgen planlı yapının kısa kenarlarından birinde narteks denilen giriş holü, diğerinde ise papazın ibadeti yönettiği ve apsis adı verilen yarım yuvarlak bölüm vardı. Kiliselerde doğuya dönük olarak yapılan apsisler, şekil olarak İsa'nın doğduğu mağarayı simgeliyor. Apsis ile narteks arasındaki uzun mekanın iki yanında sütunlu yan koridorlar (nefler) ahşap çatıyı taşıyor, orta mekan ise ibadet edenlere ayrılıyordu. Erken Hristiyan ve Ortaçağ mimarilerinde kiliseler bu bazilika biçimiyle ortaya çıktı.

Hristiyanlığın erken döneminde bazilika planlı büyük kiliseler henüz yoktu. Ama İmparator I. Justinyanus dönemine gelindiğinde gelmiş geçmiş en anıtsal ve devasa yapılardan birini Ayasofya'yı görüyoruz. Bu anıtsal yapı, ahşap çatılı bazilikalar ile kare planlı yapıların bileşiminden oluşmuş, kubbeli bazilika denilen bir plana sahip. Ayasofya merkezi kubbesi, ön ve arkadan (doğu-batı) yarım ve çeyrek kubbele basamaklı biçimde desteklenerek, mekanın daha fazla uzaması da sağlanmış.

Bugün İstanbul Sultanahmet Meydanı'nın kuzeydoğusunda hayranlıkla izlediğimiz üçüncü Ayasofya'dır. Bir başka deyişle üst üste üç kilise bulunuyor, şimdiki Ayasofya'nın bulunduğu yerde. Ancak bu üç kiliseyi de Ayasofya olarak adlandırmak doğru değil. İlk iki kilisenin, Büyük Kilise olarak adlandırıldığı sanılıyor. Tarihi tam bilinmese de kiliseye Ayasofya adının verilmesi üçüncü ve son yapıda gerçekleşiyor. Aya, kutsal demek. Sofya sözcüğü ise bilgi, bilgelik anlamına geliyor. Buna göre Aya Sofya, Kutsal Bilgi demek oluyor. Bu da, Hristiyanlık inancına göre Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilen İsa ve onun bildirip temsil ettiği her kutsal veriye inanarak, onu bilmek oluyor. Özetle, Ayasofya İsa'nın insani bedensel yapısına değil, tanrısal boyutuna adanmış bir kilise. Bu aradaki farkı bilmek de bilgelik (sofya) sayılıyor.

Birinci Ayasofya'nın İmparator Konstantius (337-361) tarafından Artemis tapınağı üzerine inşa edilmiş olduğu sanılıyor. Bu kilisenin ilk açılış töreni 15 Şubat 360'ta yapılmıştı. Burası üstü ahşap çatı ile örtülü, uzunlamasına gelişen bazilika planlı bir yapıydı. Bu ilk kilise, burada vaaz veren ve halkın çok sevdiği Patrik Krisosotomos'un İç Anadolu'ya sürgün edildiği gün 20 Haziran 404'te çıkan ayaklanmada yakıldı.

İkinci Ayasofya ise, II. Theodosius tarafından (408-415) yılları arasında yeniden inşa ettirildi. İkinci kilisenin açılışı 10 Ekim 415'te yapıldı. Kilise yine ahşap çatılı ve bazilika planlı bir yapıydı. Ama 13 Ocak 532'de, İmparator I. Justinyanus (527-565) karşıtı bir başka halk ayaklanması başladı. Bu sırada çıkan bir yangın ikinci kiliseyi de yaktı.

Halk zafere ulaştığını sanarak "nika" (zafer) diye bağırdığı için Nika İsyanı olarak adlandırılan bu ayaklanma çok kanlı şekilde, yaklaşık 35-40 bin kişinin öldürülmesiyle bastırıldı.

Üçüncü ve son Ayasofya'ya, ikinci kilisenin yanmasının ardından başlandı. I. Justinianus (527-565), buranın bir kez daha yapılması için vakit yitirmeden harekete geçti. Yeni kilisenin yapımına Nika yangınından 39 gün sonra 23 Şubat 532'de başlandı. Bugün Sultanahmet Meydanı'nın doğusunda görülen uzun ve kubbeli bazilika planlı görkemli yapı işte bu Ayasofya'dır.

Bu anıtın 27 Aralık 537 tarihinde bitirilip ibadete açıldığı düşünülürse, Ayasofya'nın bugün tam olarak 1477 yaşında olduğu gerçeğiyle karşı karşıya olduğumuzu anlarız. Hala ayakta duran ve kullanılan bir yapı için inanılması güç bir rakam, 1477 yaşında olmak.

Ayasofya'nın dıştaki ve içteki ölçüleri de yine çok şaşırtıcı. Örneğin yapının doğu cephesi 176 metre, batı cephesi 190 metre, güney cephesi 167 metre ve kuzey cephesi ise 135 metre. Yapının etrafındaki toplam payanda sayısı ise, 24 adet.

İçten içe ölçümlerde, mihraptan İmparator Kapısı'na kadar uzunluğu 80 metre, kütüphaneden 34 numaralı kapıya kadar genişliği ise 70 metre.

Ama bu ölçülerde asıl ilginçlik, 2010 yılında son yapılan ölçümlere göre kubbe çapının doğu-batı yönünde 31 metre, güney-kuzey yönünde ise 32.5 metre olmasıydı. Çünkü bu durumda Ayasofya'nın kubbesinin, Selimiye'nin kubbesinden çok az farkla daha geniş olduğu anlaşılıyor. Selimiye'de Doğan Kuban'ın yaptığı ölçümlere göre, kubbe genişliği doğu-batı ekseninde 31.2 metre, güney-kuzey doğrultusunda ise 31.7 metre olarak kaydedilmiş.

Ayasofya'da kubbenin yerden yüksekliği de diğerlerine göre daha yüksek. Buna göre Ayasofya'nın yerden yüksekliği 55.6 metre tutuyor. Ayasofya ile bu alanda rakip sayılan camilerden Süleymaniye'nin iç yüksekliği 49.5 metre, Selimiye'nin ise 42.25 metredir. Bu durumda en eskilerden, ama halen kullanılıp ayakta kalmış Ayasofya'yı çoğu özelliğiyle mimari olarak bir numaraya yerleştirebileceğimiz anıtlardan biri olarak kabul etmek gerekiyor.

Yeri gelmişken konunun bu yönüne küçük bir ek yapmak gerekiyor. Bilinen en geniş kubbeli yapı Roma'daki Panteon'dur. Şanlı mimar Apollodoros'a M.S. (118-125) yıllarında İmparator Hadrianus tarafından inşa ettirilen yapının kubbe çapı 43 metredir. Roma'daki tüm tanrılar için tek bir tapınak olması gibi pratik bir amaçla yapılmış. Sonradan kiliseye çevrilmiş olan ve tasarımında Hadrianus'un büyük etki ve katkısı

Ayasofya'nın kuzey cephesindeki destekler ve desteklerin altında izlenen 2. Ayasofya'ya ait izler. (Solda)

Ayasofya apsisindeki Meryem ve çocuk İsa mozayici. (Altta)

olduğu bilinen yapının girişi, Klasik Yunan Mimarisi tarzında çok sütunlu ve geniş üçgen alınıklı şekilde yapılmış. Böylelikle gerideki ana mekanı oluşturan hantal silindirik yapı gizlenmek istenmişti. Ama bu dev kubbenin, böylesi hantal bir silindir gövdeyle ancak taşınabildiğini de belirtmek gerek.

Bu tarz eski ve anıtsal yapıları, aralarındaki 3-5 santimetrelilik boyut farkları açısından değil de, mimarinin çağlar içinde gösterdiği evrimleşme açısından değerlendirmek gerekiyor.

Örneğin, yaklaşık 1900 yıllık Panteon'un alabildiğince hantal olan yapısına karşılık, ondan 400 yıl genç olan Ayasofya, mühendislik becerilerinin, başarılı estetik uygulamalarla birleştirildiği daha gelişmiş bir yapıdır. Benzer biçimde Ayasofya'dan yaklaşık 1000 yıl genç olan, Mimar Sinan'ın Selimiye ve Süleymaniye'si de birçok yönüyle Ayasofya'dan daha gelişmiş yapılarıdır. Çünkü Panteon'un küt bir baca bezeri yapısına, Ayasofya'nın da dıştan kaba ve plan dışı bir duvarlar bütünü olmasına karşın, Selimiye ve Süleymaniye devasa kütlelerine rağmen, adeta uçuyormuş izlenimini verecek kadar hafif bir görüntü sunarlar. Üstelik de benzer teknikler ve benzer doğal malzemeler kullanılarak yapılmış olmasına karşın. Bunu da kuşkusuz, Mimar Sinan'ın kendinden önceki bilgileri birleştirip, daha ileriye doğru adım adım evrilen dehasına borçlu olduğumuzu kabul etmemiz gerekiyor.

Yeniden Ayasofya'ya dönecek olursak anıtsal kiliseyi bir numaraya taşıyan ona özgü rakamlara da göz atmakta yarar

Ayasofya'nın ana mekanındaki mermer küpleren biri.

Ayasofya kubbesinin güneybatıdan görünüşü. Kubbenin çok pencereli kasnağı ile altındaki taşıyıcı yarım kubbeler. (Üstte)

Ayasofya kubbesinin ortasında Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılan Nur suresi 35. ayeti. (Alttta)

var. Ayasofya 7 bin 570 metrekare ile kapladığı alan olarak en büyük, 55.6 metrelik yüksekliği ile en yüksek, kubbe kasnağından kilit taşına olan 13.8 metrelik yüksekliğiyle en basık kubbe ve nihayet 5 yıl gibi inanılması güç bir sürede tamamlanmasıyla da en kısa sürede bitirilen yapı olma özelliklerini koruyor. Bu son özelliğiyle, Ayasofya'yı batılı ve yakın dönem rakiplerinden ikisi ile karşılaştırdığımızda, hayret verici bir başka sonuç ortaya çıkıyor. Londra'daki St. Paul Katedrali 20 yıl, Paris'teki Notre Dame Kilisesi ise 75 yılda bitirilebilmiş.

Bu muhteşem yapıyı ise Batı Anadolu'dan iki mimar sadece 5 yılda yapmışlardı. Bunlar Tralles'den (Aydın-Sultanhisar) mimar matematikçi Anthemios ile Miletos'tan (Aydın-Balat köyü) mimar geometriçi İsidoros'du. Bu ikilinin seçilmiş olması, Antik Çağ'ın temel özelliği olan ve Batı Anadolu'da kendini gösteren bilimsel düşüncenin, Ortaçağ'ın başlarında Bizans'ta da etkili olduğunu açıkça gösteriyor. Sonunda görkemli Ayasofya, Noel haftasına denk getirilen, 537 yılının 26 ya da 27 Aralık günü ibadete açıldı. Başta imparator olmak üzere, tören alayı Büyük Saray'dan çıkararak Ayasofya'ya geldiler. Önce Ayasofya'nın avlusuna girildi. Geleneğe göre imparatorlar kiliseye geldiklerinde kapıda patrik tarafından karşılanıp patriğin elinden tutarak içeri girer ve sonra da kutsal alana kadar giderlerdi. Ama burada imparator duyduğu sevinç ve gurur karşısında patriğin elini bırakıp mihraba kadar yürüdü ve ellerini kaldırıp, "Bana böyle bir ibadet yeri yapabilme fırsatını sağladığı için Tanrı'ya şükürler olsun" dedikten sonra şu ünlü sözü bağırarak söyledi: "Ey Süleyman seni geçtim!"

İmparator'un burada geçmiş olduğunu kastettiği yer, Kudüs'teki, şimdi yıkılmış olan Hz. Süleyman Tapınağı idi.

KUBBENİN ÇÖKÜŞÜ VE AYASOFYA MİMARİSİ

Ama 15 Ağustos 553 depreminde Ayasofya'nın basık kubbesinin doğu kemeri zedelenerek zarar gördü. Ardından 14 Ocak 557 depreminde kubbe çatladı. Çok geçmedi ve 7 Mayıs 558 günü kubbenin doğusu çöktü.

Onarım işi Miletos'lu İsidoros'un yeğenine verildi. Genç İsidoros, eski kubbenin korunarak, yıkılan yerlerin onarılmasına imkan olmadığını gördü. Bunun için eski kubbenin yıkılmamış bölümlerini belli bir yüksekliğe kadar kestti. Bu kestiği yarım kubbenin genişliğini arttırıp 6.25 metre daha yükseltti. Bu sayede kubbeye, dıştan payandalarla desteklediği alçak bir kubbe kasnağı ekleyebildi. Genç İsidoros, bununla da yetinmedi bu kasnağı da 40'a bölerek oluşturduğu kaburgayı, 40 pencere şekline getirerek kubbeyi hafifletti. Böylece hem kubbenin duvarlara verdiği baskı azaldı, hem de yeni bir depremde kubbenin çatlaması bir ölçüde önlenmiş oldu. Kurulmuş olan iskele bir yıl sökülmedi. Böylece kubbenin tabandan yeni yüksekliği 55.6 metreyi buldu. Kubbe ise yapılan tek yönlü uzatmayla hafifçe oval bir biçim aldı. Son yapılan ölçümlere göre kuzey-güney yönünde 32.5, doğu-batı yönünde de 31 metrelik ikili bir çapa sahip oldu. İlginçtir, ironik biçimde Selimiye doğu-batı yönündeki 31.2 metrelik çapıyla Ayasofya'nın önüne geçerken, kuzey-güney yönündeki çapıyla da Ayasofya öne çıkıyordu.

Semavi Eyice, Ayasofya'yı ahşap çatılı bir bazilika ile üstü kagir kubbe örtülü merkezi tipte yapı biçimini birleştiren yeni bir mimari uygulamanın en anıtsal denemesi olarak tanımlıyor. Ayasofya'nın en genel anlatımıyla büyük bir orta alan (ana nef), kuzey ve güneyde yan mekanlar (yan nefler), batıda ise iki ayrı giriş bölümü (narteks) şeklinde tasarlandığı söylenebilir. Narteks'in, camilerdeki son cemaat yerinin yaklaşık karşılığı olduğunu belirtelim. Yapının doğusunda ki apsis ise ana orta mekanın önünde 6 metrelik bir yarım dairelik çıkıntıyla yer alıyor. Apsis ile gerideki narteks hariç Ayasofya'nın iç mekan uzunluğu 73.50 metre, genişliği ise 69.50 metre. Apsisin ucundan dış nartekse olan uzunluğu ise 92.25 metre. Bütün bu ölçülere yapının ortalama 1 metreyi bulan duvarlarını da eklemek gerekiyor. İç ve dış narteks, apsis ve duvar kalınlıkları da katıldığında Ayasofya'nın uzunluğu 99.13 metreyi buluyor.

Ayasofya'nın orta ibadet mekanı, iki yanındaki dört büyük fil ayağı destek ile bunların aralarındaki sütunlar vasıtasıyla yan koridorlardan (nef) ayrılıyor. Avludan girildiğinde orta mekanın iki yanında üstü çapraz tonozlu ve içten 5.75 metre

“Kubbeye başlayınca, kireç ve horasana su döküp tuğlaların arasına koydular. Bu harç ile kubbenin tuğlası öyle bir yapıştı ki, bu vesileyle kireç kaynayıp taşa dönüştü. O ilaç, usfur ağacı yaprağının suyu idi. Başmimar, onu kaynatıp kirece katmakta idi.”

genişliğindeki, iki yan koridor (nef) uzanıyor. Tarihçi Prokopios bu bol sütunlu mekanların birinin erkeklerle diğerinin de kadınlara ayrılmış olduğunu yazıyor.

Bu neflerin içlerinden üst kattaki galeriye geçit veren birer rampa bulunuyor. Narteksten orta mekana açılan kapılardan üç tanesi İmparator Kapıları olarak adlandırılmış. İmparatorlar ortadaki büyük kapının eşliğinde secde ettikten sonra içeri giriyorlardı.

Semavi Eyice'ye göre, uzun bazilika planına bağlı kalındığından, orta nef batı-doğu ekseninde ileriye doğru gelişmiş. Kubbe ise tüm bu mekanın üzerinde duruyor. Ama basık dev kubbenin yaptığı basıncı karşılamak statik olarak daima sorun çıkartmıştı.

Bu nedenle orta alanın üstünü kapatmak için ana kubbeden önce, binanın doğu ve batı ucunda iki büyük yarım kubbe yerleştirilerek, büyük ana kubbenin ağırlığı daha baştan ikiye bölündü. Ancak bu yeterli değildi. Miletos'lu ve Tralles'li mimarlar, bu yarım kubbeleri de, üçer küçük kubbenin üzerine oturtarak gelen ağırlığı da bu kez üçe böldüler. Böylece ana kubbenin ağırlığı yapının doğu-batı ekseninde adeta bölünüp dağıtılarak binanın dış duvarlarına kadar getirildi. Buradan da zemine aktarıldı.

Ama yapının kuzey ve güney cephelerinde ise kubbe, böylesi bir düzenleme yerine, bina içindeki sütun ve kemerlerle taşınmaya çalışıldığından, bu yöndeki sistem ve duvarlar kubbeyi taşımakta hep zorlanmışlardı. Bundan dolayı Ayasofya'nın kuzey ve güney cephelerine hemen her dönemde büyük destek payandaları yapılmıştı. Tüm bu düzenlemeler Ayasofya'yı doğu batı yönlerinde uzatıp içten ışıklı ve etkileyici bir görünüm kazanmasını sağlamış ama dıştan da hantal bir biçime sokmuştu.

Ayasofya'nın üst katındaki bölümler kilisenin yan narteksleri üzerinde ve boydan boya beşik tonozla örtülü uzun galeriler şeklinde inşa edilmişlerdi. Burası özel olarak kadınlara ayrılmıştı ve tam ortada imparatoriçeye ait olan yer bile belirtilmişti. Ayasofya'nın kendi mimari özellikleri dışında bir diğer önemli özelliği de çeşitli yerlerinde bulunan mozaikleriydi.

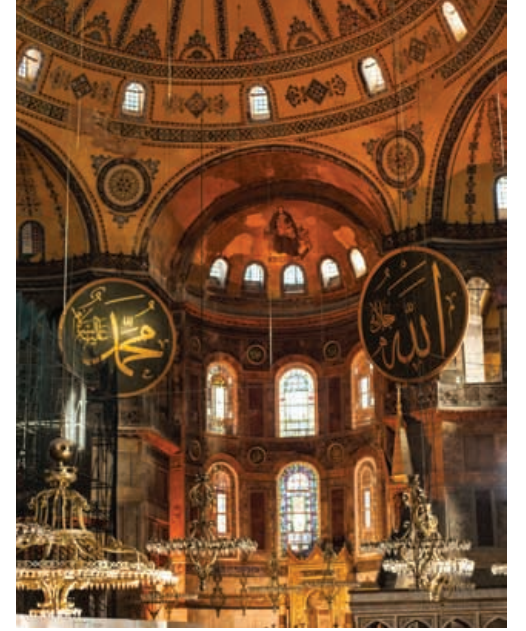
AYASOFYA'NIN MOZAIKLERİ VE OSMANLI EKLERİ

Ayasofya mozaiklerinin ilginç bir yazgısı var. Bizans'taki resim ya da ikona kırıcılığı akımından dolayı, I. Justinianus tarafından yaptırılan mozaikler hakkında bugün hiçbir şey bilinmiyor. Bizans'ta 726-842 yılları arasında yaşanan İkona kırıcılığı dönemi sonrasında yapılanlar ise, anıtsal yapı camiye çevrildiği için üzerleri ince bir sıva tabakasıyla örtülmüştü. 1932 yılında başlayan mozaikleri ortaya çıkartma çalışmalarıyla,

ancak 842 yılından sonra yapılmış olan mozaikleri bugün görebiliyoruz. Her biri mozaik sanatının birer şaheseri olan bu eserlerden İmparator Kapısı üzerindeki Pantokrator İsa mozağında, kainatın hakimi İsa tahtına otururken, İmparator VI. Leon da ona secde edip af dilerken resmedilmiş. Çünkü Ortodoks kurallarına göre üç defadan fazla evlenmek yasaktı. Ama VI. Leon erkek çocuğu olmadığı için dördüncü bir evlilik daha yapmıştı.

Bir diğer önemli mozaik de, apsinin yarım kubbesinde ve altın zemin üzerine işlenmiş olan Meryem ile kucağındaki çocuk İsa mozağıdır. Bu mozağın İkona kırıcılığı dönemi sonrasında yapılan ilk figürlü mozaik olduğu düşünülüyor. Bu mozağın kompozisyonu özellikle perspektif açısından çok başarılı...

Günümüzde Ayasofya Müzesi'nde 10'un üzerinde önemli mozaik bulunuyor. Bu mozaiklere ek olarak büyük orta kubbeye geçişi sağlayan dört binginin (pandantif) yüzeyine dört büyük melek resmi işlenmişti. Bunların da özgün yapı-

Ayasofya'nın apsisindeki
ünlü Bakire Meryem ve
Çocuk İsa mozağı.

Ayasofya'yı batı yönündeki 2. katı. (Üstte)

Ayasofya'daki ünlü mozaiklerden İsa mozaiği. (Altta)

larında mozaik olmaları gerekiyor. Semavi Eyice'nin bildirdiğine göre bunlardan batıdaki ikisi, daha Bizans Çağ'ında bozulduğundan fresko olarak tamamlanmıştı. Bu meleklerin Serafimler olduğu bildiriliyor ve yüzlerinde hep korkunç bir ifadeyle betimleniyorlardı. Altı kanatlı olan bu melekler, Hıristiyanlık inancına göre en üst seviyedeki meleklerdi ve Tanrı'nın (İsa) cennetteki tahtını korumakla görevlendirilmişlerdi.

Boyutları uzunlamasına 11.10 metre, enine kanat açıklığı ise 8.22 olan meleklerin yüzleri birer metal kapak ile kapatılmıştı. Bugün 2009 onarımları sonucunda kuzeydoğu yönündeki Serafim'in yüzündeki metal kapak çıkartılmış ve yüzü açığa çıkartılmıştır.

Ayasofya içinde ve dışındaki avlusunda Osmanlı döneminde de çok sayıda ek bina ve değişik düzenlemeler yapılmıştı. Ama bunların en ünlüsü Ayasofya'nın dört bir köşesindeki minarelerdir.

Kentin alınışından sonra Ayasofya, camiye çevrildi ve ilk kez Fatih tarafından camiye tahta bir minare yaptırıldı. Fatih'ten sonra II. Bayezid'in de camiye bir minare yaptırmış olduğu sanılıyor. Ama bu tuğla minare 1509'da bir deprem sonucunda yıkılıyor. Semavi Eyice'ye göre Ayasofya ile en çok II. Selim ilgileniyor. II. Selim, Topkapı Sarayı ya da güneydoğu yönündeki gövdesi yivli olan minareyi yaptırdıktan sonra, Başmimarı Sinan'ı yapının onarımıyla görevlendiriyor. Böylece II. Selim, Ayasofya'ya iki minare daha ilave ettirip kendisi için de bir türbe yaptırmak istiyor.

Ama bu konu biraz tartışmalı, çeşitli araştırmacılar yaptıkları araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşıyorlar. Örneğin Ayasofya'nın 2014 yılından önceki son Müze Müdürü Doç.

Dr. Haluk Dursun'un araştırmasına göre, güneybatı ve kuzeybatı yönündeki eş minareler Sultan III. Murad döneminde ve Mimar Sinan tarafından yapılıyor.

Ama Bab-ı Hümayun (Topkapı Sarayı) tarafındaki minare yine Sultan II. Selim döneminde ve Mimar Sinan tarafından yapılmışken, güneydoğudaki tuğla minare de Fatih Sultan Mehmet ya da II. Beyazıt dönemine tarihlendiriyor.

Her biri tek şerefeli olan bu minarelerin yüksekliği yaklaşık 60 metre. Ayasofya bahçesinin güneydoğusunda ve ikisi Mimar Sinan yapımı olan beş padişah türbesi bulunuyor. Bunlardan Mimar Sinan tarafından 1577'de yapılan Sultan II. Selim Türbesi'nin dışı, bütünüyle mermerle kaplanmış olup sekiz köşelidir. Semavi Eyice'nin Türk türbe mimarisinin şaheserlerinden biri olarak kabul ettiği anıtın kapısı 16. yüzyılın en güzel çini örnekleriyle süslenmişti. Bir diğer Mimar Sinan yapısı türbe de, III. Murat'ın şehzadeleri için 1580'lerde yaptırdığı türbedir. Oldukça sade bir görünüme sahip olan yapı, dıştan sekizgen içten de dört köşeli bir plana sahip.

Avluda türbelerin dışında bir Sıbyan Mektebi (1740), I. Mahmut Kütüphanesi (1740), Hünkar Kasrı (1740), İmaret ve Şadırvan gibi özel yapılar bulunuyor.

AYASOFYA'DA DOĞAL İKLİMLENDİRME İZLERİ

Yaklaşık 1500 yaşındaki anıtsal yapı Ayasofya'nın nasıl olup da böylesine başarılı biçimde ayakta kalmış olduğu gerçekten de çok önemli.

Bunu yapının imarında baştan beri kullanılan malzemele-re borçlu olduğu çok açık. Ayasofya başlangıcında iki kez yangınla tahrip olduğundan İmparator I. Justinianus, son Ayasofya'nın yapımında kesinlikle ahşabın kullanılmasına izin vermedi. Tuğla, harç ve taş kullanımını öne çıkarttı. Ayasofya'nın ana gövdesi büyük ölçüde tuğladan yapılmış olduğu için tuğla yapımı gerçekten çok önemliydi. Tuğlaların özel olarak Rodos'ta yapılmış olduğu söyleniyor. İmparator ve çevresi de Rodos toprağından yapılan tuğlaların son derece hafif olduğunu çok iyi biliyordu.

Rodos'ta yapılan tuğlaların son derece dayanıklı ve hafif olması, özellikle kubbe için çok önemliydi. Öyle ki, bu tuğlaların çok gözenekli ve hafif olduklarından suya atıldıklarında yüzebilecekleri bile söyleniyor. Araştırmacılar, tuğlaların çoğunlukla kare biçimli olduğunu ve genellikle 32 santimetre uzunluk ve 5 santimetre kalınlığında üretilmiş olduklarını yazıyorlar. Aralarında kullanılan harcın da yine çok özellikli olduğu belirtiliyor. Bu harç özellikle Vitruvius'un tanımına uygun olarak kireç ve eski tuğla kırıkları yanında volkan külü katılarak yapılmıştı.

Aynı konu "Antik Mega Yapılar: Ayasofya" başlığıyla irdelenen bir National Geographic belgeselinde, laboratuvar analizleri sonucunda, bu harçta kullanılan kumun tuzsuz bir nehir kumuyla yapılmış olduğu; tuzsuz nehir kumuyla kirecin karışmasından kalsiyum silikat meydana geldiği şeklinde açıklanıyordu. Kalsiyum silikat, kullanıldığı alanda genişlemek yerine birbirine yapışarak kenetleniyordu. Böylece gerek tuğlalar arasındaki boşluklar gerekse duvarda oluşacak boşluk ve çatlaklar birbirlerine daha iyi biçimde yapışıyordu. Öyle ki, kalsiyum silikat uzun yıllar sonra bile tepkimeye girip oluşan yeni çatlakları kapatabiliyordu.

Basık kubbe işte bu sayede hem çökmeden yerinde duruyor, hem de depreme karşı direnç kazanmış oluyordu.

Ayrıca Prof. Dr. Ahmet Akagündüz de, Alman Der Spiegel'in haberinden alıntı yaparak, Ayasofya'nın sağlamlığının harcına katılmış volkan küllerinden kaynaklandığını aktarıyor. Haberde bu dayanıklılığın nedeni olarak, duvarların sağlamlığı kadar esnekliği de önemsenmişti. Aynı konuda yapılmış bir başka araştırmanın, bu volkan külünün Kapadokya'daki pomza külü olduğunu açıklamasıyla konu daha da ilginçleşiyor. Çünkü bazı pomza taşlarının suda batmamak gibi bir özelliği bulunuyor. 2010 yılında yapılan bir başka araştırmaya göre ise, Ayasofya'nın harcına, dişbudak ağacı yaprağının kaynatılmış suyunun konması yapının dayanıklılığına büyük katkı yapmıştı. Mimar Hasan Diker'in yaptığı bu araştırmaya göre, dişbudak yapraklarının suyu ile yapılan harç, diğer karışımlardan 2.5 kat daha fazla dayanıklıydı. Aynı bulgu Prof. Akagündüz'ün kitabında ise usfur ağacı yaprağı olarak geçiyor. Burada ise, çiçeksiz dişbudak ağacı olarak anılan ağacın yaprağının yaptığı katkı, bu kez Derviş Şemseddin Karamani'nin Büyük Ayasofya Tarihi adlı kitabından alınmış. Yazar konuyu; "Rodos toprağından kalıba dökülmüş tuğla ve diğer harç malzemesi ve kalıplar tamam olunca, kubbenin yapımına girildi. Justinianus, kubbe için kusursuz bir kireç harcı hazırlanmasını istedi. Başmimar kubbenin tuğlasını hazırladıktan sonra, kireç ve horasanı karıştırıp iyice yapışması için bir süre bekletti. Kubbeye başlayınca, kireç ve horasana su döküp tuğlaların arasına koydular. Bu harç ile kubbenin tuğlası öyle bir yapıştı ki, bu vesileyle kireç kaynayıp taş döndü. O ilaç, usfur ağacı yaprağının suyu idi. Başmimar, onu kaynatıp kirece katmakta idi. Onunla yapılan binalar kar, yağmur ve yelden etkilenmeyerek aynen kalırdı" sözleriyle ifade ederek açıkça ve yüzyıllar öncesinde uygulanan bir doğal iklimlendirme uygulamasını anlatıyordu.

Ayasofya'ya bugün tüm dış cephelerinden baktığımızda gözlerimiz istemsiz olarak iki önemli mimari unsurun etkisinde kalır. Bunlardan ilki devasa kubbedir. Tek kelimeyle eşsiz diyebileceğimiz bu kubbe, sanki insanların onu seyredip haz

alması için yapılmış gibidir. Çünkü bu görkemli kubbeyi seyrettikçe, en deneyimsiz gözler bile bir süre sonra, bu basık ve yayvan kubbenin sergilediği doğal estetiği fark eder. İkincisi de, bu muhteşem kubbenin bize sağladığı bu görsel şölenin ödenmesi gereken bir bedeli olarak, anıtsal yapının çevresindeki payandalardır. Gerçekten de koca Ayasofya'nın neredeyse tüm gövdesi payandalarla örtülmüş ya da kaplanmış gibidir. Toplam 24 adet payanda anıtsal yapıyı neredeyse

Ayasofya'nın kuzeydoğusundaki yarım kubbeler bugün de yağmur ve nemin etkisinde kalıyor. (Üstte)

Ayasofya'nın duvarlarındaki ilkel, ama etkili bir deprem uyarıcı düzeneği. (Altta)

Ama Ayasofya'nın dört bir yanı dolaşılırsa kuzey cephedeki payandaların diğerlerinden çok daha güçlü ve kalın olduğu görülebilir.

Ayasofya'nın eski müdürlerinden Erdem Yücel de, II. Selim döneminde Ayasofya'nın kuzey cephesine bu payandalardan iki adet yapılmış olduğunu bildiriyor.

Açıkça söylemek gerekirse, Ayasofya'nın geçirdiği yıkım ve onarımlar dikkate alındığında, yapının 1500 yıl sonrasında bile ayakta kalmasını, Osmanlı'nın yaptığı onarımlar sayesinde gerçekleştiğini kabul etmek gerekiyor. Öyle ki, yine II. Selim zamanında Ayasofya'nın kaymaması için, Marmara'ya kadar her 50 metrede bir hendekler kazılıp, toprak altından duvarlar bile çekilmişti. Bu nedenle, yapının estetiğini olumsuz da etkilemiş olsalar, payandaların varlığını hem deprem, hem de doğal iklimlendirme açısından onaylamak gerek.

boydan boya kuşatıp sarıyor. Payandaların, anıtın görkemli kubbesinin gövdeye yaptığı basınca karşı bir direnç oluşturmalarının yanı sıra, Ayasofya'yı yağmur, kar ve rüzgarın olumsuz etkilerine karşı korumuş olduğu açıkça izleniyor. Böylece her mevsim, mekan içinde daha yaşanabilir bir hava bulunmaktaydı. Ayrıca payandaların arasında oluşan hava akımının rutubete karşı bir ek önlem olabileceği gibi, dışarıya göre belli bir ısı farkı yaratıp hava tabakası oluştuğuna da hiç kuşku yok.

Bu anıtsal yapıda da bir kuzey-güney ayrımının bulunduğu, gerek yapıyı yapan ilk mimarların, gerekse büyük onarımları yapanların kuzey ve güney yönlerinde farklı davrandıkları anlaşılıyor. Nitekim, Haçlı Latin istilasından sonra, İmparator VIII. Mikhail 1261'de, yapının kuzey ve güney duvarlarında kubbenin etkisiyle dışa doğru bir bükülme başlayınca, kuzey ve güney cephelerinde neredeyse kubbe hizasına kadar görülen ikişer dev payanda yaptırdı. Bunlar yağmura karşı bir önlem olarak, üstü yarım silindir biçiminde ve kurşun kaplı yapılmışlardı.

Ama daha yüzyıl bile geçmeden, II. Andronikos 1317'de Ayasofya'nın yine kuzey ve güney taraflarında oluşan tehlikeli durumu gidermek için bu bölümlere dört piramidal payanda duvarı daha yaptırdı.

Bu anıtsal yapıda kuzey-güney ayrımı öylesine açık ki, Bizans dönemindeki tüm odalar yapının güneyine yerleştirilmişti. Ayrıca bugüne kalan mozaikler de yine Ayasofya'nın güney tarafında yoğunlaşıyordu. Benzer mimari tercihler Osmanlı Dönemi'nde de yapılmış, Mimar Sinan bahçede inşa ettiği türbeleri Ayasofya'nın özellikle güneydoğu köşesinde toplamıştı.

Yapıyı kuzey-kuzeybatı yönünden ve özellikle boğazın oluşturduğu doğal oluktan gelen nemli ve serin Karadeniz rüzgarları bugün en çok Ayasofya'nın üst kesimlerini vuruyor. İçeriden bakıldığında özellikle batı-kuzeybatı cephesinin iç yüzleri ve yarım kubbelerde ürkütücü boyutta bir nemlenme izleniyor. Tüm kubbelerin üzeri kurşunla örtülü olmasına karşın, yağış ve nemin özellikle kubbelerin kavuşma hatları boyunca sızma yapmış oluğu anlaşılıyor. İlginçtir günümüzde Ayasofya'nın alt bölümlerinde çok fazla bir nemlenme bulunmuyor.

Anıtta doğal iklimlendirme öğesi olarak, Ayasofya'nın kendi özgün ve doğal malzemesinin nemlenme karşısında gösterdiği direnci, bugünkü onarımlar sonrasında bile izlenmesi gerçekten çok şaşırtıcı. Örneğin 1847-1849 yılları arasında Mimar Fossati tarafından yapılan geniş onarımlar sonucunda Ayasofya horasan harcıyla sıvanmıştı. Ama 1955-56 yılına gelindiğinde, bir başka onarım sırasında bu horasan harç sökülüp, çimento esaslı sıvama yapılmıştı. Oysa 1982 yılında yapılan bir incelemede, Yüksek Mühendis Mimar Alpaslan Koyunlu, "çimento harçlı sıvaların, iç rutubetin dışarı çıkışını engellediğini" özellikle vurgulamıştı. Çünkü çimento siva, anıtın özgün tuğla ve horasan harcı yapısının hava almasını engellediğinden iç ve dış yüzeylerde yoğun bir nemlenme ortaya çıkmıştı. İşin üzücü yanı bu çimento sıvalamanın 1986 yılına kadar sürmüş olmasıydı.

Ama sonunda 1993 yılında, çimento esaslı sıvanın yapıya verdiği zararın bir kez daha anlaşılması üzerine, 1998 yılından başlayarak Ayasofya'nın çimento sıvaları sökülerek, yeniden horasan harcıyla sıvamaya geçildi. Nemlenmeyle ilgili olarak, bir diğer bağlantı da, Ayasofya'nın altındaki tüneller ve su kanallarının etkili olmasıydı. Müzenin bir önceki müdürü Doç. Dr. Haluk Dursun bir yayınında, tünellerin zaman-

İkinci kat duvarlarında sık sık izlenen bir başka deprem uyarıcı düzenek. İki üçgen prizma arasına yerleştirilen ince cam en küçük bir sarsımtıda kırılınca depremi en fazla 5 saniye önceden haber vermiş oluyor. (Üstte)

Ayasofya'nın batı cephesi ve destekleri. (Altta)

Anıtsal yapının en kalın ve güçlendirilmiş destekleri kuzey cephede izleniyor. Bu kalınlığa karşın destek üzerinde bile bir nemlenme izlenebiliyor.

la duvarla örülerek kapatılmış olmasını, bugünkü rutubet sorunlarının önemli bir nedeni olarak gösteriyor. Ayasofya'da depreme karşı alınmış önlemleri izlemek de doğrusu çok şaşırtıcı geliyor. Örneğin ikinci katın güneybatı duvarlarında ve yine bu yöndeki rampada çok sayıda depremi saptayan bir tür deprem uyarıcılar yerleştirilmiş. Bunlar, yaklaşık 30 santimetre boyunda iki üçgen kabartma şeklinde ve sivri uçları birbirine karşılıklı 10-15 santimetre kadar yaklaşacak biçimde duvara gömülmüşler. Bu üçgenlerin sivri uçları arasına da ince bir cam yerleştirilmiş. Depremin henüz başlangıç safhasında bile bu camlar kırılacağından, asıl sarsıntıdan önce depremi haber almak mümkün olabiliyordu.

Ama asıl önemlisi deprem dalgalarının güneyden gelmiş olduğunu algılamış olmaları ve depremi önceden haber veren bu üçgenleri güney yönüne yerleştirmiş olmalarıydı. Depreme karşı bir başka önleyici oluşum da, sütunların diplerine kurşun halka ve yastıklar yerleştirilmesiydi. Böylece gelen deprem dalgaları bu kurşunlar tarafından emilecek ve sütunların sallanması da sınırlı ölçüde kalacaktı.

AYASOFYA'NIN ALTINDAKİ GİZEMLİ SU DÜNYASI

Günümüzde ziyaretçiler Ayasofya'nın yerüstündeki eşsiz özelliklerini görüp ona hayran oluyorlar. Ancak bu yaşlı ve gizemli yapının altında ayrıca, tüneller, suyuolları ve kuyulardan oluşan farklı bir dünya var. Bu gizemli dünya Ayasofya'nın üzerine inşa edildiği zeminin niteliğinden kay-

naklanıyor. Bu zemin grovak olarak adlandırılan çok sert bir kayaktan kaynaklanıyor. Su geçirgenliği olmayan bu kayacın üzerine iki kuyu oyulmuş. Ama Ayasofya'da dokuz adet kuyu var. Bunlardan beşi Ayasofya'nın içinde bulunuyor.

Ayasofya'daki bu denli çok kuyu bolluğuna bakan bazı yazarlar, yapının altında dev bir sarnıç olduğu biçiminde bir kanıya varmışlardır. Oysa son yapılan araştırmalar, Ayasofya'nın altında önemli bir yeraltı su kaynağının olması gerektiğini göstermiş. Çünkü bu dokuz kuyunun beşinde halen su bulunuyor. Örneğin yapının içinde ve orta mekandaki iki kuyuya 2009 yılında dalış yapılmış. Bunlardan kuzeybatıdaki kuyunun 11.6 metre derinlikte olduğu ve içinde sürekli 10 metre civarında su bulunduğu anlaşılmış. Kuyunun ağzından yaklaşık 2.5 metreye kadar olan örme bölümden sonrası bütünüyle kayaya oyulmuş. Kuyunun dibinde ise balçık metal asker mataraları ile kandil ve amfora kırıklarına rastlanmış. Mataraların 1. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'u işgal eden İngiliz askerlerine ait olduğu sanılıyor.

İkinci olarak güneydeki mermer küpün yakınındaki bir diğer kuyuya dalış yapılmış. Yaklaşık 80 santimetre çapındaki kuyu bütünüyle kireç taşından örme olarak yapılmış ve derinliği de 8.8 metre olarak ölçülmüş. Kuyunun ağzından 2.3 metre aşağıda içeriye doğru bir delik saptanmış, bunun suyun yeraltı kanallarıyla bağlantı sağlaması için açıldığı düşünülüyor. Kuyunun taşmasını önlemek için... Araştırmalar her iki

Ayasofya'daki bu denli çok kuyu bolluğuna bakan bazı yazarlar, yapının altında dev bir sarnıç olduğu biçiminde bir kanıya varmışlar. Oysa son yapılan araştırmalar, Ayasofya'nın altında önemli bir yeraltı su kaynağının olması gerektiğini göstermiş.

Ayasofya'nın görkemli ve mermer vaftiz havuzu.

kuyudaki çok berrak olan suyun, aynı yeraltı suyu olduğunu ortaya çıkartmış.

Yine kuzeybatı ve birinci kuyu ile ortak eksen üzerinde bulunan bir üçüncü kuyuda da su bulunuyor. Ama Terleyen Sütun denen ve hep nemli kalan taşıyıcı olan sütun, bu iki kuyuya yakın ve yine kuzeybatıda bulunuyor. Araştırmacılar, bu üç bileşenin kuzeybatıda toplanmış olmasını, buradaki bir su damarının varlığı olarak yorumluyorlar.

Kuyu ve suyollarından başka Ayasofya'nın altında, ayrıca sarnıçlar da var. Toplam beş sarnıcın bulunduğu anıtsal yapının bahçesinde iki, türbeler bölümünde bir, yıkık Fatih Medresesi ve İmarethane'de de birer sarnıç bulunuyor.

Bütün bu ve benzer ipuçları, henüz tam anlamıyla birleşip açık ve kesin bir sonuca ulaşmamış. Çünkü üstte devasa yapısıyla koca Ayasofya bulunurken, alttaki eski temelleri ve kanalları fazlaca kurcalamak pek olası değil. Ama tüm bunların, dev yapının altında ve ona bağlanan bir drenaj sisteminin parçaları olduğu çok açık. Kanallar, kuyular ve sarnıçlar hem Ayasofya'nın su gereksinimini karşılıyor, hem de belli bir nem ve taban havalandırması sağlıyor olmalıydı.

Çünkü bugün narteks'in (giriş holü) altında kanalların bağlandığı tonozlu bir yapı saptanmış. Ama bu yapıların ikinci Ayasofya'nın taban seviyesinin üzerinde olduğunu hesaba katarsak, tüm kanallar ve bağlantıların özellikle son Ayasofya için yapılmış olduğu sonucuna ulaşılıyor. Bu da Ayasofya tabanının altında çok önemli bir doğal iklimlendirme düzeni olduğu anlamına geliyor.

Ancak Ayasofya'da iç narteks'in (iç giriş holü) altında, batı kapısı ile en kuzeydeki iki kapı arasına kadar uzanan ve bu iç narteks'in üçte ikisi kaplayan bir mekan da bulunuyor. Uzun-

luğu 43.53 metre, eni 3.90 metre, yüksekliği de yaklaşık 1.30 metre olan bu mekanın işlevi ve yapım amacı henüz anlaşılammış. Anlaşılabilen özelliği mekanın su ile ilgisinin pek bulunmadığı yönünde olması.

Ayasofya'nın özgün yapılışında anıtsal mekanı içten ısıtan bir ısıtma düzeni bulunmuyordu. Büyük olasılıkla bu sorun, yapının tuğla- taş malzemeleri, kendi içinde küçük karelere bölünmüş büyük pencereleri, bugün sayıları 105'i bulan avize-kandil, 76 şamdan ve alttaki kanalları aracılığıyla dolaylı biçimde çözülmüyordu.

Günümüzde bu 105 avize üzerinde 5004 adet elektrik ampülü bulunuyor. Elektrik öncesi dönemden geriye doğru gidildikçe bu avizelerde, binlerce küçük yağlı kandilin yanmış olduğu çok açık. Bunların çıkardığı islerin nasıl bertaraf edildiği hakkında bir kayıt yok. Ama çok sayıdaki pencereler ve özellikle ana kubbe kasağında ve yandaki yarım kubbeler üzerindeki pencereler ışık kadar, herhalde bu işe de yarıyordu. Ayasofya'da 300'ün üzerinde pencere olduğu düşünülürse bunların birçok bakımdan ne denli işlevsel olukları kolayca anlaşılabilir.

Ayasofya'da bütün bunları rastlantısal da olsa bünyesinde birleştirmiş bir sütun bulunuyor. Az önce sözünü ettiğimiz Terleyen Sütun, aynı zamanda şifalı ve mucizevi bir Dilek Sütun'u olarak anılıyor. Belirttiğimiz gibi iki kuyu arasında ve altından geçen su kanalından dolayı alt bölümü hep nemli olan bu sütun, kandillerin yaydığı ısı nedeniyle buğulanınca, su damlacıkları olarak aşağıya akmaktaydı. Bu olgu, insanları, onun mucizevi güçleri olduğu inancına götürmüştü. Oysa fizik kuralı gereğince, sütun yeraltındaki soğuk suyla ıslanıp nemleniyor, bu yüzeydeki nem de, ortamdaki ısı farkından dolayı su damlacıkları şeklinde akıyordu. Bir olasılık, alttaki su, bu noktada bir dönüş ya da sütunun tabanına takılma yapıyor olmalıydı. Çünkü 1982 yılında ana mekanı örten kubbe incelenmiş, su olukları ve su kanallarının tıkanmış olması nedeniyle ciddi bir nemlenme olduğu saptanmış. Ardından ana mekanın altındaki söz konusu su kanallarına inilmiş, kanallar temizlenip su akışı normale döndürülünce, nemlenme önemli ölçüde geçmiş.

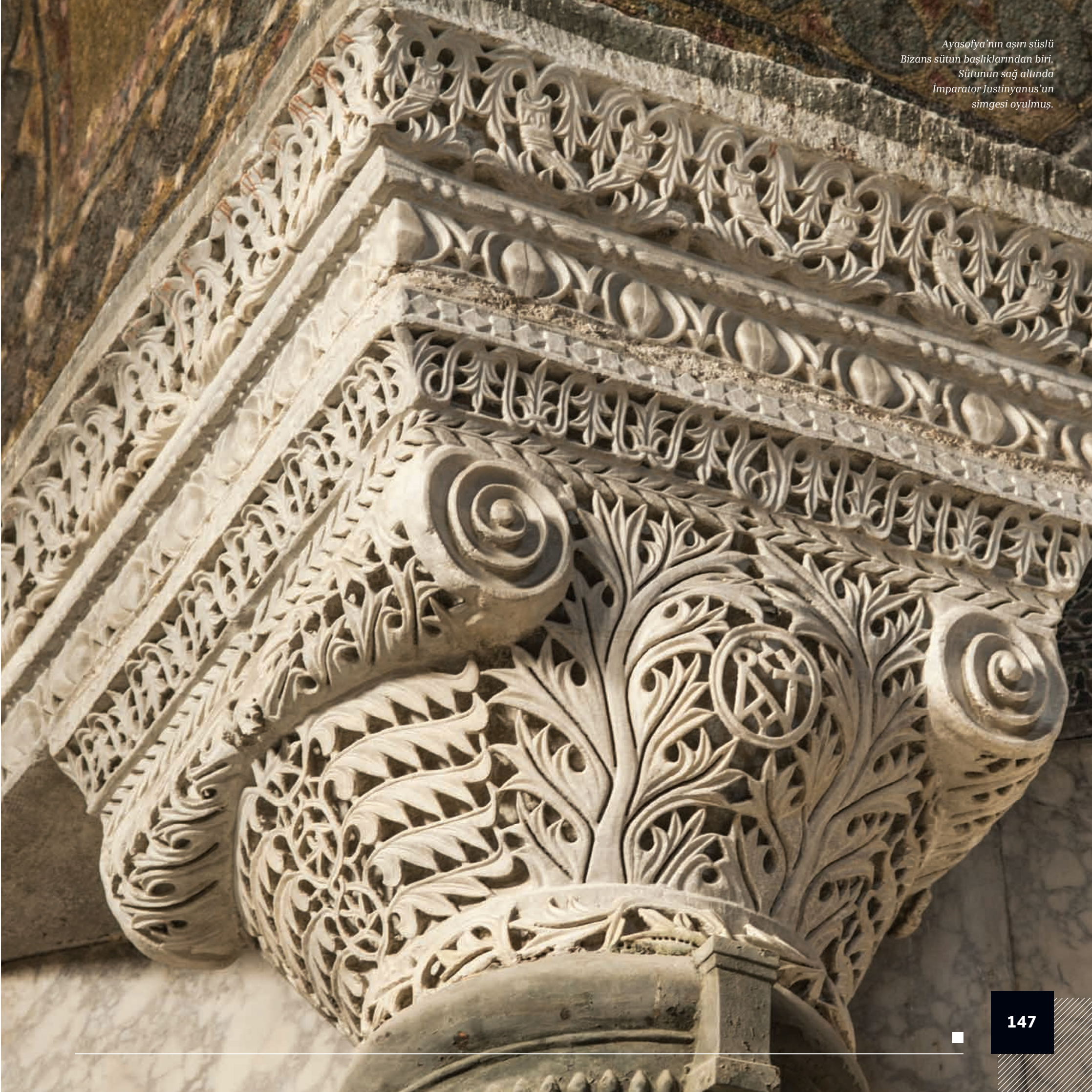
Dikkat edilirse görkemli Ayasofya'yı kısa başlıklı açıklamalarla gezmeye ve anlatmaya çalıştık. Çünkü yaklaşık 1500 yıllık tarihinin, farklı kültür ve uygulamaların getirdiği birikimlerin içine girdikçe Ayasofya daha derinlere yol verecekmiş gibi görünüyor. Bir başka deyişle Ayasofya birçok yönüyle gizemlerini koruyup sürdürüyordu. Bu nedenle yazamayıp atladığımız o denli çok özelliği vardı ki. Ayasofya'nın. Bunu ancak bilgi serüvencisi gezginler tamamlar deyip, Ayasofya gezimiz noktalyoruz.

KAYNAKLAR

1. AKGÜNDÜZ, Prof Dr. Ahmet, ÖZTÜRK. Doç Dr. Sait. BAŞ, Yaşar., "Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii", Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul-2006.
2. DURSUN, Doç Dr. A. Haluk, "Ayasofya Müzesi Kültür Envanteri", İstanbul Bilgi Üni. Yay. İstanbul-2011.
3. YÜCEL, Erdem. "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar" Ayasofya Müzesi Yıllığı-11, s. 157-16, İstanbul-1990.
4. EYİCE, Prof. Dr. Semavi, "Ayasofya", İstanbul Ansiklopedisi-1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı. İstanbul-1993.
5. OSTROGORSKY, Georg, "Bizans Devleti Tarihi", Çev. Prof. Dr. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara-1981.

Ayasofya'nın aşırı süslü
Bizans sütun başlıklarından biri.
Sütunun sağ altında
İmparator Justinianus'un
simgesi oyulmuş.

MERSİN'İN İKİZ KIZKALELERİ

Mersin Erdemli yakınındaki Kızkalesi beldesinde biri karada diğeri denizde iki önemli kale bulunuyor. Tarihte birbiriyle açık ilişkisi olan bu kaleler, günümüzde bölge turizminin simgesi durumunda. Bölgenin önemli antik kenti olan Korykos'un bir parçası da sayılabilecek olan kalelerin gerek bölgenin tarihi gerekse Anadolu'nun Türkleşmesi açısından önemli işlevleri olmuştu.

Ortaçağ rotasındaki son gezimizi Mersin Kızkalesi'ne yapıyoruz. Tüm yörede nerdeyse sayısız denilecek kadar çok sayıda tarihi anıt ve eser ile ören yeri varken; Kızkalesi'ni seçmemizin nedeni ise, hem çok farklı ve iç içe geçmiş tarihsel dönemleri irdelemek, hem de bu özgün mimari anıtı elden geldiğince tanıtmak... Tabii bir de, geçmişini antik çağlara uzanan bu çifte kalenin gerek düşman gerekse doğa koşulları karşısında yaptıkları savunmayı açığa çıkarmak.

Bugün Türkiye'nin en sakin yörelerinden biri olan Kızkalesi, yaklaşık 8-9 yüzyıl önce adeta bir savaş ve ölüm merkeziydi. Bu tarihlerde insanlığın şimdiye kadar gördüğü en uzun seri savaşlarından biri olan ünlü Haçlı Seferleri yapıyordu.

ANADOLU ÜZERİNDEN KISA ORTAÇAĞ TARİHİ

Bilindiği gibi bu seferlerin genel amacı Hristiyan Batı Dünyası'nın, Müslümanların elindeki Ortadoğu'nun kutsal topraklarını, özellikle de Kudüs'ü geri almaktı. Gerçekte ilk dünya savaşı sayılabilecek olan ve yaklaşık 250 yıl sürmüş olan bu büyük olayın tarafları ise şunlardı: Hristiyan Batı'dan İngiliz, Fransız ve Alman İmparatorları ile unvanlara sahip asiller. Ardından başta Papalık olmak üzere bağımsız İtalyan kentleri, Bizans İmparatorluğu ve Ermeni Krallığı. Son olarak da bunlara kısmen katılan Moğollar ya da daha tanınmış adıyla İlhanlılar.

Bunların karşısındaki güçler ise Müslümanlar genel başlığı altında toplanmasına rağmen, kim bu Müslümanlar diye bir soru sorulduğunda fazla çeşitlenen yanıt vermek ise olanaklı değildi. Çünkü savaşan ana güç yalnızca Selçuklular idi. Kuşkusuz Selçuklular içinde ve yanında, çok sayıda farklı Türk boy ve beyleri yer almışlardı. Ciddi akademik araştırmalar, bu ana omurgayı oluşturan Türk güçlerinin yanında ikinci olarak Kürtlerin ve bazı Kürt komutanların, sonra Memlük denilen paralı ya da köle askerlerin oluşturduğu ki bunlar da yine Türk ve Çerkez halklarının karışımı olan güçleri sayıyorlar. Aynı araştırmalar birkaç Ermeni komutanın da adlarını anarken, Arapların bu savaşlara ciddi bir katılımından söz etmiyor. Yörede Antalya'dan Kudüs'e kadar bu olaylara tanıklık eden neredeyse sayısız kale var ama biz bir karada diğeri denizde kurulmuş olan Çifte Kızkalesi'ni tercih ettik.

BİR GECE VAKTİ KIZKALELERİ VE KORYKOS

Güneşin son ışıklarının ardından Mersin-Kızkalesi beldesine ulaşıyoruz. Akdeniz hala solumuzda ve gittikçe koyulaşan mavi kızıl renklerle ufuklara doğru uzanıp gidiyor. Alacakaranlıkta denizin ve karanın birlikteliği gizemli bir güzellikte... Bu görüntüye fazla direnemiyor ve Kızkalesi'nden önceki karayolu tümseğinde araçtan inip çevrenin doyumsuzluğunu seyre dalıyoruz.

Gecenin karanlığında karşımızda bütün görkemiyle iki ışıklı dev anıt gibi beliren çifte kaleyi görünce, acaba "kaleden kaleye şahin uçurdum" türküsü buradan mı çıkmış diye düşünmeden edemiyoruz. Gerçekten de tam karşımızda ışıklar içindeki iki

devasa kale sanki bizi çağırıyor. Büyük olasılıkla bir kuşatma sırasında bu iki kale birbirleriyle kuşlarla haberleşiyor olmalıydılar. Ziyaretimiz bir bayram günü olduğu için herhalde, her iki kale de ışıklandırılmıştı. Yakınıımızdaki Kara Kalesi ile kumsaldan yaklaşık 500 metre ötede, denizin içinde Deniz Kalesi ya da bilinen adıyla Kızkalesi gittikçe kararan ortamda mitolojik birer varlık gibi duruyorlardı.

Çok sayıda uygarlıkların içinden süzülüp gelen kalelerin eski çağlardaki isimlerinin ne olduğunu bilemiyoruz. Günümüzdeki adları ise Korykos Kara Kalesi ve Kızkalesi; ama yöre halkı her ikisini birden Kızkalesi olarak anıyor. Belki de birbirlerine çok yakın oldukları ya da Kızkalesi beldesinin burnunun dibinde oldukları için...

Korykos ise, Kızkalesi yakınında bulunan önemli antik kentlerden biri... Şimdi yolun kenarından seyrettiğimiz şu iki devasa kale, bu Korykos antik kentinin savunma kaleleriydi. Tarihçi Herodotos'a göre Korykos, Gorgos adlı Kıbrıslı bir prens tarafından kurulmuştu. Bugün büyük ölçüde limon ve portakal bahçelerinin içindeki Korykos kenti, M.Ö. 1. yüzyıl başında Seleukos kralı IV. Anthiokhos'un ölümünden sonra çıkan kargaşadan yararlanarak bağımsızlığını ilan etti. Bir başka deyişle bugünün küçük kıyı kasabası Kızkalesi, Korykos adıyla antik çağların bağımsız kent devleti olmuştu. Bunu, o dönemde Korykos adıyla ilk kez bastıkları kent sikkelerinden kolayca izliyoruz. Böylece, Korykos adı ilk kez yazılı bir belgede kullanılmıştı.

Çevremiz Korykos antik kentinin dağınık kalıntılarıyla dolu, ama şimdi akşamın iyice bastırmasından dolayı bu kalıntıları göremiyoruz. En iyisi Kızkalesi beldesine gidip yerleşmek...

KORYKOS - KARA KIZKALESİ

Sabah ışığında kale, geceye göre daha iddiasız, ama daha gösterişli görünüyor. Kara Kalesi, Kızkalesi beldesinin doğusunda ve sağındaki sahilde ise nefis bir kumsal uzanıyor. İşte Kara Kalesi bu kumsalın bitiminde bulunuyor. Kalenin yapımı, antik çağlarda Kilikya denilen bu yörede, özellikle Haçlı Seferleri sırasında 12. yüzyılda kurulan Ermeni Prensiği dönemine bağlanıyor. Ama kalenin bugünkü biçimini alması ise tarih olarak, yaklaşık 13. yüzyılda gerçekleşiyor.

KALENİN, İKLİMLENDİRİLMESİ VE VİTRUVİUS

Kalenin duruşu ve yerleşimi iklim ve doğa koşulları gözetilerek yapılmış. Kale, Ortaçağ koşullarında bir kale-kent olarak tasarlanmış ve kuzey-güney yönünde ama çapraz bir biçimde duruyor. Bu duruş kuşkusuz arazinin yapısıyla da ilişkili, istenseydi düzgün bir kare dörtgen de yapılabilirdi, ama yapılmamış. Kalenin karaya bakan kuzey cephesi hafifçe yuvarlak yapılmış. Bunun büyük olasılıkla iki nedeni var. İlki, kuzeyde Toroslar'dan gelen sert ve soğuk rüzgarları olabildiğince kırıp yan tarafa yöneltme... Böylece kaleyi kuzey rüzgarlarından olabildiğince koruyordu. Büyük usta Vitruvius bile tam bu konuda, "Kent, sahil kıyısında ve güney ya da kuzeye bakıyorsa yine sağlıklı olmayacaktır," diyor. Bölgedeki baskın rüzgarlara baktığımızda ise, kuzeybatı-

Kara Kızkalesi'nin doğusundaki devasa bir kayaya oyulmuş büyük su hendeği üzerindeki burcun penceresinden ve burcun üzerinden görünüş.

kuzey ve güneybatı yönlerinden estiğini görüyoruz. Vitruvius daha sonra rüzgarlar ve kentin konumuyla ilgili olarak şunları söylüyor: "Sokaklar rüzgar yönünde yapılırsa sürekli olarak açık bayırdan esen fırtınalar, ara sokaklarda sıkışarak oraları kasıp kavuracaktır. Bu nedenle ev sıraları rüzgarların yönünden korunmalıdır ki, rüzgarın gücü blokların köşelerine çarparak kırılıp dağılabilsin."

Kalenin kuzey yönündeki surları hafifçe yarı yuvarlak bir şekilde yapılırken, kuzeybatı ucu da sivri köşeli yapılmış. Vitruvius sanki bu sözü Kızkalesi, Kara Kale'si için söylemiş.

Kalenin kuzey yüzünün hafifçe yuvarlak yapılmasının ikinci nedeni de, kalenin bulunduğu yüksekçe kayalığın da yine hafifçe dönerek ve yarı yuvarlak bir şekil almış olmasından kaynaklanıyor. Böylece kalenin kuzey cephesindeki su kanalı da yuvarlak bir şekil alacak ve su akışı daha bir kolay olacaktır. Kalenin güneydeki duruşuna baktığımızda da yine

Arazinin bu yükselen yamaç yapısından dolayı iç surlar, dış surlardan daha yüksekte duruyor. Bu, kalenin savunması kadar, Vitruvius'un da dediği gibi dondurucu kuzeyli rüzgarların gücünü kırması açısından çok önemli. Böylece yüksek surların özellikle bu alanda kale için savunma kadar doğal bir iklimlendirme işlevi görmüş oldukları çok açık.

Kara Kızkalesi'nin batı surlarından Akdeniz ve Deniz Kızkalesi'ne bakış. (Üstte)

Batı kumsalındaki surlar ve surların çift sıralı yapısı. (Altta)

kuzeydeki gibi rüzgarları dikkate alan Vitruviusçu bir yaklaşım izleniyor. Çapraz biçimde konumlanmış olan kalenin güneybatı köşesi bütünüyle ve doğrudan güneybatı rüzgarlarının geldiği yöne çevrilmiş. Böylece güneybatıdan gelecek olan rüzgarlar, kalenin bu noktadaki köşesinden kırılıp surlar boyunca güneydoğu ve kuzeybatı yönlerinde adeta tersine yönlendirilmiş oluyor.

Kalenin doğusu bütünüyle su hendeğiyle, batısı ise kumsallarla kaplı... Kaleiçi ise bulunduğu tepenin eğimine uygun olarak kuzeyden güneye, yani denize doğru bir eğim sergiliyor.

KALEYE DOĞRU, SURLAR VE BURÇLAR

Kaleye giriş, beldenin önündeki kumsalın doğu ucundan başlıyor. Kale, tarih olarak da anlaşıldığı gibi tam bir Ortaçağ Haçlı Kalesi... Gezdikçe bunu daha çok kavıyoruz. Örneğin kale dört bir yanından çepeçevre ve farklı iki sıra surla çevrelenmiş. Savunanlar için bu da yetmemiş, kalenin, kara yolu-

na bakan kuzey ve doğu yanlarına derin bir su hendeği kazılmış. Bu iki surun savunma kadar, kalenin iklimine de olumlu katkıları da var. Sıcak iklim koşullarında daha fazla gölge sağlayan yan yana iki sur tekniği, çevresinde oluşan hava akımı nedeniyle neme karşı bir buharlaşma da sağlamış olabilir.

Biz kaleyi önce, onu yan yana çevreleyen iki sur dizinin arasından, ama batıdan kuzeydoğuya doğru izleyip, surlarla birlikte doğu güney yönünde bir dönüş yaparak gezmeye çalışacağız. Hemen belirtelim, iki sur dizisinin arasında yaklaşık 10-15 metre kadar bir mesafe var. Bu bölümde, yani kalenin karayoluna bitişik kuzey tarafında dış surlar epeyce tahrip olmuş. İç surlar ise oldukça iyi durumda. Öyle ki, ilk adımlardan itibaren, sağımızda devasa boyutlarda ve kare planlı iki burçla karşılaşılıyor. İkinci burçtan sonra surlar yavaşça güneye ve deniz yönüne doğru bir dönüş yapıyor.

Az köşeli burçlar eski çağlarda savunma için ikinci dereceden burçlar sayılıyor. Bunların kuzey cephede kullanılması büyük olasılıkla savunma kadar bir olasılık rüzgarı kırmak içindi. Uzun süren bir yaz mevsimine sahip olan bölgede etkili rüzgarların daha çok kış aylarında söz konusu olduğu çok açık. Kış ve erken ilkbahar aylarında kuzeyli rüzgarlar etkili oluyor. Yörede özellikle kış aylarında en fazla süre esen hakim rüzgar yönü kuzey-kuzeybatı oluyor. Kuzey-kuzeybatı rüzgarlarının esiş yönü de ilginç, gerideki Toroslar yönünden gelen bu rüzgarlar kuzeybatıdan, kuzeydoğu ve doğu yönünden eserek Akdeniz'e ulaşıyor. Ama yaz aylarında ise hakim rüzgar yönü güney-güneybatıya dönüyor.

Bu kuzey bölümde tahrip olmuş dış surların dışındaki su hendeğinin varlığını açıkça görebiliyoruz, içinde su var ama sazlıklar ve otlarla kaplandığı için pek girilecek gibi değil. Oysa az önce, denize doğru dönüş yapmak üzere olduğumuz noktada ise surlar daha bir korunmuş gibi görünüyor. Örneğin iç surlarda dikdörtgen planlı bir burç ile dış surlarda yine kare planlı bir başka sağlam burç bulunuyor. İç ve dış surlar bu burçlarla birlikte denize doğru dönüş yapıyor. Surlar bu noktadan itibaren denize kadar oldukça sağlam kalmışlar. Burada oyalanıyoruz, çünkü bu alanda dikkatimizi çeken ilginç bir oluşum var. Dış surların dışındaki su hendeği, akıllara durgunluk verecek biçimde devasa bir ana kayanın içine oyulmuş.

AŞILMASI ZOR BİR SU HENDEĞİ

Kayaya oyulmuş olan bu hendek, kalenin tüm doğu cephesi boyunca uzanıyor. Hendekler ilk zamanlarda piyade askerlerinin yürüyüşüne engel olmak için kazılmışlardı. Ama 4. yüzyıldan sonra teknikler geliştikçe, yürüyen kuşatma kulelerini uzakta tutmak ve koçbaşlarının yürütülmesini önlemek gibi yeni işlevler kazandılar. Hendekler çoğunlukla engebeli arazilere ve surların zayıf olduğu bölümlerine yapılıyordu. Kızkalesi'nde ise hendeğin derinleştiği doğu cephesinde ana

giriş kapısı vardı ve arazi bu bölümde orduların toplanıp saldırıya geçebilecekleri kadar geniş ve düzlüktü.

Hendeçler her dönemde çoğunlukla bir dereye bağlanıyordu, böylece hendeğin içine su doldurmak kendiliğinden gerçekleşiyordu. Şimdi pek fark edilmiyor, ama büyük olasılıkla o çağda Kızkalesi yakınında bir dere vardı. Kızkalesi hendeğinin denize bağlandığı da savunulabilir. Çünkü deniz suları bugün bile hendeğin neredeyse ortalarına kadar gelebiliyor.

Çift sıralı savunma surları arasından ilerlemeyi bırakıp bu kayaya oyulmuş su hendeğine inmeğe karar veriyoruz. Ama dış surların bu noktada yıkılmış olması işimizi zorlaştırıyor. Surları, nemden tahrip olmasınlar diye suyun kenarında değil hendeğin üstüne yamaca doğru yapmışlar. Bu nedenle yalnız olarak inmek tek kelimeyle olanaksız... Çünkü kayaya oyulmuş hendeç surlarını gezdiğimiz bölümden yaklaşık 15 metre kadar aşağıda.

Ancak denizden geçilebilir, hem de en az göğse kadar gelen derin suya girmek koşuluyla... Yaklaşık 8-10 metre enindeki hendeç denizin içine kadar devam ediyor. Yüksekliği ise, her iki yandaki arazi yapısına göre farklı olmasına karşın, ortalama 7-15 metre arasında değişiyor. Tüm hendeğin devasa boyuttaki bir kayaya oyulmuş olması inanılır gibi değil. Bir başka inanılmaz olan yan, böylesi bir müthiş su hendeği ve iki sıralı yüksek savunma surlarından sonra, buralarda yaklaşık bin yıl kadar önce ne türden amansız savaşların yaşandığını anımsatmasıydı.

Hendeç denize kadar devam ediyor ve özellikle denize yakın bölümlerinde hendeğin duvarları, yer yer taş duvarlarla desteklenmiş. Hendeğin üzerinden kaleye giriş yapan dış surların üzerinde ana kapı bulunuyor. Bu kapı, hemen önündeki hendeç duvarının en yüksek olduğu alan üzerine yapılmış. Bazı yayınlarda da, bu kapıdan kale dışına, su hendeğini aşan açılır kapanır bir tahta köprü bulunduğu belirtiliyor. Kapının dıştaki yıkık bölümlerinden bunu fark etmek biraz güç de olsa bir köprünün varlığını belli eden izler var. Bunların büyük olasılıkla tahta köprünün delikleri olması gerekiyor. Ayrıca bu köprü düzeni, derin bir su hendeğinin gerisindeki Ortaçağ kaleleri için çok belirleyici bir özellik.

Ancak bu özellik salt Ortaçağ kalelerine ait değil, özellikle Anadolu'da... Örneğin İskender'in kuşatması sırasında, Halikarnassos kenti (Bodrum) surlarındaki Tripilon adlı kapının önünde bir hendeç olduğu biliniyor. Kapının önünde bir hendeç varsa, üzerinden geçilecek bir köprü olması da son derece doğal.

GİRİŞ KAPILARI VE BURÇLARA ÖZEL BİR SAVUNMA UYGULAMASI

Bu oyma su hendeğinden sonra, kale ve surları bıraktığımız yerden gezmeyi sürdürüyoruz. Ama önce surların bu iki cephe (kuzey ve doğu) arazinin yapısına göre aldığı biçimi ve izlediği yolu belirtmek gerekiyor. Doğu cephesi, özellikle iç ve dış surlardaki çıkış kapılarına doğru kayalık bir tepe görünümünde. Kuzey cepheden doğu cephesine dönerken plana göre kale surları burada keskin değil de, yarım yuvarlak

Kalenin doğu cephesi ve ana kayaya oyulmuş devasa su hendeğinin havadan görünüşü. (Solda)

Deniz Kızkalesi'nin güney batısındaki onarılmış kare savunma burcu ve surların içine inen geçit. (Sağda)

Deniz Kızkalesi'nin iç avlusunun batı duvarını kaplayan revaklı bir galerinin içten görünüşü. (Üstte)

bir biçimde dönüyor. Bu noktadaki arazi yapısı ise yükseliyor ve surlar arasında yaklaşık 30 metre kadar süren bir yokuş meydana geliyor. Surlardaki burçlar özellikle bu dönemeç noktasında daha sık ve güçlü yapılmışlar. Arazinin bu yükselen yamaç yapısından dolayı iç surlar, dış surlardan daha yüksekte duruyor.

Bu, kalenin savunması kadar, Vitruvius'un da dediği gibi dondurucu kuzeyli rüzgarların gücünü kırması açısından çok önemli. Böylece yüksek surların özellikle bu alanda kale için savunma kadar doğal bir iklimlendirme işlevi görmüş oldukları çok açık. Gerçi kalede henüz ciddi bir kazı çalışması yok, ama kale içinde saptanmış üç kilisenin ikisi doğu cephesinde, bu anlattığımız kesimde bulunuyor. Doğu cephesi hem yüksek olması hem de yüksek surlarla korunmuş olması nedeniyle güneşi bütün gün yoğun bir şekilde alabiliyor. Sıcak bir iklimde buna gerek olmadığı düşünülebilir, ancak sıcak iklim insanların soğuktan daha çok etkilendiği de unutulmamalı.

Biz yine her iki sur arasındaki yürüyüşümüzü sürdürelim. Az önce anlattığımız kapıya gelmeden, izlediğimiz surların yapıları ve duruşları dikkati çekecek kadar farklı ve belirleyici oluşu gerçekten şaşırtıcı. Surlardaki burç ve kuleler (hisarlar) sanki hep birbirlerini kollayacak şekilde inşa edilmiş gibi duruyorlar. Bütün bunlarda şaşırtıcı özellikler ve bilgiler var. Ama her şeyi uzun uzun, kitap boyutunda anlatmak yerine, bir ipucu verip diğer keşifleri burayı ziyaret edecek gezgin dostlara bırakalım.

Solumuzda dış surlar, sağımızda da iç surlar olmak üzere yokuşu çıktıktan sonra kalenin iç surlardaki giriş kapısına geliyoruz. Yanlış anlaşılmayı önlemek amacıyla açıklamak gerekirse önce iç kapı geliyor. Dışarıya hendek üzerindeki köprüyle açılan ana çıkış kapısı, yaklaşık 20-25 metre daha

aşağıda kalıyor. Bunun çok kolaylıkla anlaşılacak askeri bir nedeni var. Bu kapının ana kapıya göre daha bir yüksekte bulunması, onun savunmasını kolaylaştıran bir özellik. Bu özellikle yapılmış, eğer her iki kapı art arda yapılsaydı, arazinin eğiminden dolayı, iç kapı ana kapıdan alçakta kalacaktı. Oysa şimdi yüksekte duruyor.

Ama iş bununla da bitmiyor. Bu dış kapının hemen arkasındaki, iç surun üzerinde, dış kapıyı kontrol altına almak için yapıldığı çok açık olan kare planlı ve oldukça büyük olan iki burç var. Bunlar büyük olasılıkla, su hendeğini aşır dış kapıdan girecek olan düşman askerlerini okçularla sağlı sollu ateş altında tutmaya yarıyordu.

Burası kalenin güneydoğu ucu olduğundan hem yaz güneşini fazla almıyor, hem de soğuk kuzey rüzgarlardan korunuyor. Asıl önemlisi de, yörede yazın ortamı ve havayı yaşanabilir kılan Akdeniz Meltemi'nin bu yönden esiyor olması.

Tahmin edileceği gibi, benzer savunma düzeni iç sur kapısının karşısındaki surun üzerinde de var. İç kapının karşısına gelen dış surun bedeninde, biri dar diğeri geniş daire planlı iki burç, açıkça iç kapının güvenliğini sağlamak için onu da sağlı sollu korumaya almış. Bu farklı iki burç adeta birbirleriyle dirsek teması kuruyor. Amaç kapıyı küçük açılardan da izleyebilmek... Burçların farklı şekilleri de rastlantısal değil. Askerlere savunma açısından değişik olanaklar sunuyor. En azından bu farklı şekiller, birinin göremediği kör nokta ve açığı diğerinin görmesini sağlıyor.

Ama görüldüğü kadarıyla kalenin mimarları her iki kapıya da, onlara karşılık gelen burçların verdiği destekle yetinmemiş. İç kapının kaleden tarafa olan girişine, yüksek duvarlı büyük bir kontrol iç mekanı da yerleştirmiş. Böylelikle birinciden sonra ikinci kapıyı da geçecek olan düşman askerleri, surun üzerindeki okçular tarafından kolaylıkla yok edilecektir. Elimizdeki plana göre bu mekanın bir bölümünün de kilise olması gerekiyor.

Bu ilginç savunma sistemini seyretmek için kapıların yanlarında geçit veren burçların üzerine çıkıyoruz. Uzun uzun surların, kalenin ve çevrenin muhteşem görüntüsünü seyrediyoruz. Az önce belirttiğimiz gibi burası iklim olarak kalenin en uygun yeri. Sıcak güneşin altında denizden gelen hafif meltem esintisi, burada uzunca bir mola vermemize neden oluyor. Ani bir kararla öğlen yemeği molamızı surların üzerinde vererek kendimize bir de görsel ziyafet çekiyoruz. Büyük olasılıkla denizdeki Kızkalesi'ne bugün geçemeyeceğiz. Ama bulunduğumuz noktadan Kızkalesi'nin neden Mersin turizminin simgesi olduğunu çok iyi anlıyoruz. Yemek molasının ardından gezimize devam ediyor ve kalenin avlusuna

girmeden önce güneydeki deniz surlarına yöneliyoruz. Kalenin üçüncü, hatta dış sahil surlarından limana çıkan dördüncü kapısı da, bu deniz tarafındaki surlarda bulunuyor.

Kalenin iç surlarındaki bu üçüncü kapı, büyük ölçüde yıkılmış olmasına karşın, kalıntısı surun tam ortasından izlenebiliyor. Ayrıca kalenin denize uzanan güneybatı köşesinde liman kalıntıları var. Kaleden limana çıkılan yerde ise büyük ve tonozlu bir çıkış daha var. Eyvan benzeri bu çıkış ayrıca bir kayıkhaneye girişi gibi de duruyor. Sonrasında ise yaklaşık 50-60 metre uzunluğundaki limana geliyoruz. Ama liman günümüzde yalnızca kayalıklardan ibaret kalmış. Limanın bulunduğu kale köşesini dönünce Kızkalesi beldesinin kumsalına ulaşıyoruz. Ancak kalenin bu bölümü deniz içinde ve suya girmeden kumsala ulaşmanın olanağı yok.

Biz de, kumsal yerine limandan geri dönüp kale içine, avluya giriyoruz. Kalenin geniş avlusu, kale içinde çok sayıda yaşam mekanları olduğu izlenimini uyandırıyor. Öyle ki, kalenin avlusunda üç tane kilise kalıntısı var. Uzunluğu yaklaşık 250 metre olduğu bildirilen bir kalenin içinde 3 kilisenin varlığı çok fazla gibi duruyor. Kiliseler büyük ölçüde yıkık durumda. Bütün yapılarda moloz taş ve Horasan harcı kullanılmış.

Horasan harcı, kirecin çeşitli doğal ya da doğal olmayan maddelerle karışımından oluşan, doğru yapıldığı zaman inanılmaz bir sonuç veren inşaat malzemesi. Gezilerimiz sırasında sürekli karşımıza çıkmış olan Horasan harcı, Kızkalesi'nde de yoğun olarak kullanılmış. Çok çeşitli özellikler kazandırabilen Horasan harcının, Mersin Kızkalesi gibi denizin adeta içindeki nemli ortam yapıları için özel olarak üretilmiş oldukları anlaşılıyor. Çünkü duvarların yıkılmış olmasına ve üzerinden yüz, hatta bin yıllar geçmesine karşın, sıvalar büyük ölçüde sağlam duruyor.

Ayrıca iç surlara bitişik kuleler de var. Kule ve burçlara çıkan merdivenler görünüyor, ama çoğunun basamakları yıkık ya da kırılmış. Bu nedenle çıkmıyoruz. Çünkü oldukça tehlikeli görünüyor. Çevrede yıkılmış binaların temelleri görünüyor. Büyük bir bölümünün toprak altında oldukları anlaşılıyor. Kale içinde henüz bir arkeolojik kazı çalışması yapılmamış. Bu nedenle yapıları kesin biçimde tanımlamak oldukça güç. Buradaki bir kapının üzerinde bir haç işareti bulunuyor, burası kilise olabilir. Kale içinde ayrıca su sarnıçları da var. Ayrıca henüz işlevi tam olarak tanımlanamayan kare planlı bir yapı da göze çarpıyor. Avlunun doğusunda ise küçük kesme taşlardan yapılmış geniş bir mezar bulunuyor. Son olarak kumsal ya da batı yönündeki surları geziyoruz. Bu bölümde dış surlar yıkılmış oldukları için çok kısa boyutlular. Ama surlar yine çift sıra olarak devam ediyorlar. İç surlarda çeşitli mimari öğeler ve mekanlar gözleniyor. İç surların üzerinde en

dikkat çekici mimari öğe, surun ortalarına gelen bölümdeki dörtgen planlı burç ile ona adeta yaslanmış olarak duran ve büyük kapı gibi algılanan genişçe kemer. Burasının sura bitişik olarak yapılmış ve avluya doğru uzanan büyük bir yaşam mekanının bir parçası olduğu çok açık.

Nihayet Kara Kızkalesi'nin çıkışına doğru yönelip sabahleyin giriş yaptığımız gişelerde gezimizi bitiriyoruz.

EFSANEDEN GERÇEĞE DENİZ KIZKALESİ

Kızkalesi beldesine adını veren görkemli anıt, Kara Kalesi'nden yaklaşık 500, karşısındaki kumsaldan da yaklaşık 300 metre uzakta bulunuyor. Kızkalesi, denizin içindeki bir kayalık üzerine kurulmuş ve adını da bir efsaneden almış. Efsane kısaca şöyle: Yörede hüküm süren bir kral çok sevdiği biricik kızının geleceğini öğrenmek için bir falcıya başvurmuş. Falcı da ona kızının bir yılan tarafından sokularak öldürüleceğini söyleyince, kral bu kaleyi inşa ettirip kızının burada güvenli bir şekilde yaşamasını sağlamış. Kral kızına bir gün sepet içinde üzüm göndermiş. Ama ne çare ki, sepetin içinde bir yılan gizliymiş ve kız üzümlere uzanınca, yılan onu sokup öldürmüştü.

Kızkalesi kumsalından kiraladığımız bir tekneyle adadaki Kızkalesi'ne doğru giderken, kayıkçımızın anlattığı bu efsaneyle yolumuza devam ediyoruz. Efsanenin bu kral, kız ve yılan içeren öyküsü denizin üzerinde inşa edilmiş tüm kale ve kule benzeri eski yapılar için, biraz eksik biraz fazlasıyla geçerli. İstanbul'daki Kızkalesi için de bir kız, yılan ve kral üçlüsünün oluşturduğu benzer bir efsane anlatılıyor. Mersin-Erdemli Kızkalesi, denizin ortasında, epey yıpranmış da olsa gerçekten görkemli bir şekilde yükseliyor. Kızkalesi'nin izlenebilen bir limanı yok. Kalenin duvarında sıklıkla mazgal delikleri bulunuyor. Kayıkımız kalenin solunda giriş olarak da kullanılan uygun bir boşluğa yanaşıyor ve biz de adaya çı-

Deniz Kızkalesi'nin kuzeybatı burcunun üzerinden kalenin iç avlu ve güneydoğu yönünde görüntüsü. (Üstte)

Batıdaki revaklı galerinin içten görünüşü. (Altta)

Deniz Kızkalesi'nin iç avlusunda mozaikli ve yazılı bir alan bulunuyor. Yazılar eksik olduğundan belli bir anlam verilemiyor. (Üstte)

Kara Kızkalesi'ndeki kiliselerden birinin apsisi. (Ortada)

Deniz Kızkalesi'nin iç avlusundaki sarnıçın delinmiş üst örtüsünden görünüşü ve geride revaklı galeri. (Altta)

kıyoruz. Küçük diyebileceğimiz bu kalenin surları üzerinde farklı şekil ve boyutta sekiz burç bulunuyor. Burçların tümü şekil, biçim, oran ve boyut olarak birbirinden farklı yapılmış. Üçgen, dörtgen, yuvarlak, yarım yuvarlak ve uzun "U" şekliyledir.

Kara Kalesi'nden daha küçük olan kale ve surlar onun gibi çifte sıralı yapılmamış. Kale çevresinin 192 metre olduğu bildiriliyor. Büyücek bir kayalığın üzerine konurulan kale, yerleşim olarak ilginç özellikler içeriyor. Örneğin kalenin biçimi yaklaşık olarak dik açılı bir üçgene benzeyecekken, bu dik açının karşısındaki kenar, Kara Kızkalesi'ndeki gibi hafifçe dışa doğru yarım yuvarlak olarak yapılmış. Ama işin ilginç yanı, kalenin hafifçe dışa doğru bükümlü olan bu bedeninin tam olarak boydan boya kuzeye çevrilmiş olması. Dahası, az önce Kara Kalesi'nde anlattığımız kuzeyli rüzgarların neredeyse tam geliş yönlerine karşı, büyük yuvarlak burçlar yerleştirilmiş. Örneğin kumsaldan görünen büyük yuvarlak burç kuzeybatıya, sağındaki büyük "U" biçimli burç ile bitişiğindeki ince yuvarlak olanı, ikisi birlikte doğrudan kuzeye yönlendirilmişler. Kalenin doğu cephesinde ise yalnızca bir tek küçük üçgen burç bulunuyor.

Kale çevresindeki kule ve burçların savunma amaçlı yerleştirildikleri kesin, ama iklim ve iklimlendirmenin de hesaba katıldığı çok açık. Öyle ki, kale surlarının tam dik açıyla sırtını dönük durduğu yön de deniz fırtınalarının geldiği güney-güneybatı yönü. Bu köşede sahilden de görülen kare biçimli büyük ve yüksek bir hisar var. Bu hisar köşeye doğu yönünden değil de batı yönünden eklenmiş. Bu yön kalenin Akdeniz'e doğrudan açıldığı bir yön ve denizin sakin olduğu zamanlarda bile bu yöndeki kayalarda şiddetli dalgalar eksik olmuyor. Batı cephesi ise yine oldukça iyi desteklenmiş. Ortada "D" biçimli bir burç ile güneybatı köşesinde

üstü yıkık, ama batıya bakan dört köşe bir burç bulunuyor. Kuzeybatı köşesinde ise az önce sözünü ettiğimiz büyük yuvarlak burç bulunuyor. Batı cephesinde ayrıca ve içten boydan boya revaklı bir galeri bulunuyor. Batıda 10 kemer gözüne sahip olan galeri, ucundan doğuya doğru 3'er gözle devam ediyor. Bu revaklı galerinin iklim ve güneşin hareketleri gözetilerek yapılmış olduğu çok açık. Çünkü galerinin kemerli ve açık yüzü doğuya, güneşe, kapalı cephesi ise batıya ve yine güneşe, ama arkasını vererek yapılmış.

Revaklı galerinin iklimlendirme açısından çoklu bir işleve sahip olduğu anlaşılıyor. Örneğin yazın kavurucu sıcaklığında sığınılacak bir gölge ve serinlik alan, kışın sert güneybatı ve kuzeybatı rüzgarlarından koruyan, ama biraz da ılık bir ortam sağlayan mekan olarak kullanılmış olmalıydı. Arkasını batıya ya da güneşin öğleden sonrasına dönmüş olması büyük olasılıkla kışın mekanını az da olsa ısıtacağı gibi bu yönlerden gelen nemi de kurutmuş olmalıydı.

Kaynaklar, içinden ayrıca denize açılan bir kapısı olan galerinin ne işe yaradığı konusunda bir bilgi vermiyor. İklimlendirme açısından baktığımızda ise eski Yunan sitelerindeki stoa benzeri bir işlev gördüğü, her koşulda dışarıda bulunması gereken asker ve insanları yazın güneşinden, kışın soğuktan ve özellikle de yağmurdan korumuş olması gerekiyor. Nöbet yerlerine gidecek askerlerin sıralarını bekledikleri bir yarı açık alan gibi.

Kale ve burçlarında savunma açısından da bazı ilginç özellikler var. Örneğin kalenin doğu cephesinde üçgen biçimli bir burç bulunuyor. Kale savunması açısından üçgen burç, ucuza ve çabuk yapılmasına karşın, en kötü ve istenmeyen burç şekillerinden biriydi. Çünkü dışarı bakan sivri köşesi, koçbaşları tarafından çabuk tahrip ediliyordu. Ama üçgen burcun küçük bir avantajı da vardı. Bu da yapılan saldırının yönü ne olursa olsun askerleri, ok atışları karşısında savunmasız bırakıyordu. Bu durum Deniz Kızkalesi'nde de vardı ve saldırı alanı çok dar olduğundan koçbaşlar da kullanılamazdı.

Kızkalesi'ndeki önemli burçlardan biri de yuvarlak ya da "U" biçimli burçlardı. Bunlar kalenin daha bir saldırıya açık ya da sert kış rüzgarlarının estiği yönlere konmuştu. Prof. Dr. Aşkıl Akarca, yuvarlak burçların en zor ve en pahalıya yapılan burçlar olduğunu belirtiyor. Ona göre yuvarlak burç yapmak için, kalenin bütün taşlarının tek tek yuvarlak yontulması gerekiyordu ve bu da hem zaman alıyor hem de pahalıya çıkıyordu. Ama bu yuvarlaklık onları daha uzun ömürlü ve dayanıklı yapıyordu. Çünkü gelen ok ya da güller saldırıları yuvarlak yapıdan dolayı önemli oranda sekebiliyordu. Kızkalesi'nin batı cephesinin önünde ayrıca düşman

askerlerinin toplanacağı büyücek bir boşluk alan da vardı. Büyük olasılıkla içerdeki revaklı bölümün pencerelerinden düşman ateş altında tutuluyordu.

Kalenin güney cephesi ise biri büyük diğer ikisi orta ölçekli kare burç tarafından destekleniyordu. Kare burçlar da yine sivri köşeli ve ucuza çıkan burçlardan sayılıyordu. Bu kare burçların duvarlarında mazgal delikleri gözleniyor. Mazgal ve pencereler tüm kale çevresinde bulunuyor. Her yanda pencerelerin bulunması, kalenin kolay savunulduğunu gösteriyor.

ORTAÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE DENİZ KIZKALESİ

Deniz Kızkalesi de yine bir Ortaçağ Haçlı kalesi. Kalenin üzerindeki bir yazıt bunu doğruluyor ve kalenin 1199 yılında I. Leon tarafından yapıldığını bildiriyor. Bu çağ Anadolu'ya art arda gelen Haçlı Seferleri'nin en yoğun yaşandığı yıllar.

Karamanoğlu Beyliği'nin saldırıları ve baskısına dayanamayan Ermeni Prensiği kaleyi Fransa Kralı I. Pierre'e satmış. Bu satışın ilginç tarihsel öyküsünü Prof. Dr. Işın Demirkent'in Haçlı Seferleri adlı eserinden öğreniyoruz. Buna göre Moğol İlhanlılar'ın Anadolu'ya girmesinden kısa bir süre sonra Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykavus Anadolu'dan sürülüyor. Ermeni Prensiği ise, Moğol İlhanlılar ve Franklarla işbirliği halinde. 8 Şubat 1265'te İlhanlı Hakani Hülagü ölünce II. İzzettin Keykavus, Altınordu Hanı Berke ile anlaşarak Anadolu'ya dönüp bu kez Ermenileri baskı altına alıyor. Ona şimdiki adıyla Ermenek bölgesinde yerleşmiş olan Türkmen Beyi Karaman da katılıyor.

Uzun süren karşılıklı mücadeleler sonunda Ermeni Kralı baskıya dayanamayarak kaleyi yandaşı olduğu Fransızlara satıyor. Sonunda Karamanoğlu İbrahim Bey, 1448 yılında Kızkalesi'ni ele geçiriyor. Daha sonra 1471'de Osmanlıların eline geçen Kızkalesi bu dönemden sonra önemini yitirmeye başlıyor. Çünkü hem Osmanlı gelişip Batı'yı ciddi biçimde tehdit ediyor, hem de dünya politikasının ağırlık merkezi Akdeniz olmaktan çıkıp yavaşça Atlas Okyanusu'na kayıyor. Kızkalesi'nde son olarak da Cem Sultan, 1482 yılında Rodos Şövalyeleri'nin yolladığı gemiye binmeden önce bir süre kalıyor.

Adacığın ilk durumunu ise antik çağın ünlü coğrafyacısı Strabon'dan öğreniyoruz. Ünlü coğrafyacı, buranın Roma döneminde Kilikya korsanları tarafından barınak olarak kullanıldığını yazıyor. Kalenin, kıyıdaki Korykos kentinin korunması için çok stratejik bir noktada bulunduğu çok açık. Kalenin ana girişi karaya dönük olan kuzey yüzünde bulunuyor. Mersin Müzesi'nin kalenin içinde geçen yıllarda yaptığı bir temizleme kazısı sonunda, kalenin orta alanın-

da bir yapılar bütünün temelleri ortaya çıkmış. Ayrıca bazı güney duvarına bitişik kare planlı odacıklar bulunmuş. Bunların zeminlerinin de kuzeye doğru yükseltilmiş olduğu saptanmış. Bunun bir olasılık iklim, nem ve yağışlarla ilgili olması gerekiyor.

Bu yapıların temelleri arasında bir de küçük bir kilise kalıntısı ortaya çıkmış. Yapı topluluğu ile ortak bir plan veren küçük kilisenin, kalenin avlusunda bulunan diğer bir küçük kiliseden daha eski bir döneme ait olduğu anlaşılmış. Bu fark büyük olasılıkla, Ermeni Prensiği ile daha sonra yöreye gelen Kıbrıs Krallığı (Lüsiyenler) dönemleri arasındaki değişimden kaynaklanıyor olmalı.

Ayrıca tabanda çeşitli mozaik uygulamalar da göze çarpıyor. Taban mozaiği üzerinde yer alan yuvarlak saç örgüsü deseni içinde beş satırlık bir yazıt da var. Kale avlusunun çeşitli yerlerinde henüz okunamamış daha başka yazıtlar da bulunuyor. Örneğin alanın batı köşesindeki revaklı galeri üzerinde de bir başka yazıt göze çarpıyor. Kale avlusunda ayrıca bir küçük su sarnıcı ile yine küçük boyutlu çeşitli işlikler bulunuyor.

Kızkalesi'ni son bir kez de surlar ve burçlar üzerinden yeniden seyretmek için batıdaki sur merdivenlerine tırmanıyoruz. Çevremizdeki manzara tek kelimeyle eşsiz ve heyecan verici bir güzellikte... Koca bir denizin üzerinde küçük bir ıssız adadaki kalenin surları üzerinde durmuş, sanki gerçek üstü dünyayı seyrediyor gibiyiz.

Fazla oyalanmadan sessizce kaleden inip kayalıkların arasında bizi bekleyen teknemize yöneliyoruz...

Deniz kalesinin iç avlusundan revaklı galeriye bakış ve gerisinde burçlar. Önde ise solda sarnıcın girişi sağda ise mozaikli alanın bir parçası görünüyor.

KAYNAKLAR

1. AKARCA, Aşkıdıl, "Şehir ve Savunması", Türk Tarih Kurumu, Ankara-1987.
2. DEMİRKENT, Prof. Dr. Işın., "Haçlı Seferleri", Dünya Yayıncılık, İstanbul-1997.
3. KEREM, Filiz, "MERSİN, Ören Yerleri, Kaleleri, Müzeleri", 2. Baskı, Mersin Valiliği, İstanbul-2009.
4. VITRUVIUS, "Mimarlık Üzerine On Kitap", Ş. Vanlı Mimarlık Vakfı, İstanbul-1993.
5. WYCHERLEY, R.E., "Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?" Çev: Nur Nirven. Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul-1993.

TÜRK - İSLAM, SELÇUKLU ROTASI

TÜRK - İSLAM, SELÇUKLU ROTASI

Binli yılların başlangıcında, Selçuklu atlı akıncıları Anadolu-Bizans topraklarına ilk girdikleri andan itibaren bölgede yepyeni bir dönem de başlamış oluyordu. 1071 yılına gelindiğinde ise Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, Bizans ordularını Malazgirt'te kesin bir yenilgiye uğrattıkta sonra tüm Anadolu toprakları Türkler'e açılmış oldu.

Orta Asya kökenli Oğuz Türklerinin bir kolu olan Selçuklu sülalesi yalnız Anadolu'yu değil, Ortadoğu'nun önemli bir bölümünü de yaklaşık 250 yıl kadar elinde tutmayı başardı.

Bu önemli ve adeta tarihin değişimine neden olan başarının temelinde Selçuklular'ın yaşam biçimi geliyordu. Selçuklular, atlı-göçebe ve akıncı savaşçılar şeklinde örgütlenmişti. Bu tabii sıradan bir bakışla, Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'nun Antik Çağ birikimlerine karşı, ondan daha aşağı bir göçebe kültürünün temsilcileri olduğu gibi ön yargılı yanılsamaya yol açabiliyordu ve açmıştı.

Bunun gerçek olmadığını görmek için, Helenistik Çağ başlarındaki İskender ordularına bakmak yeterlidir. Batı'nın ölümsüz kahramanı İskender, ordularının başında yıllarca göçebe savaşçı bir yaşam sürerek, tam anlamıyla istilacı ve yıldırım savaşı stratejisi güderek Trakya'dan yola çıkıp Anadolu, Ortadoğu, Mısır, Hindistan ve Orta Asya'yı ele geçirmişti. Batıdan gelen bu devasa istila hareketi, İskender'in çeşitli bölgelerde kentler kurdurması ve barbar toplumlara demokrasi getirdiği söylemiyle yüceltilerek, bugün bile uygar ve insancıl bir kılıfa yerleştirilebiliyor. İskender ordusunun farkı, askerlerin ailelerinin yanlarında olmamasıydı, ama yolda buldukları yerli kadınlarla evlenebiliyorlardı.

Ama işin ilginç yanı, hemen hemen aynı hareket yöntemi ile davranış biçimleri Selçuklu Türklerinin Orta Asya'dan yola çıkıp batıya doğru yaptıkları fetih hareketi için de geçerlidir. Göçebe olarak küçümsenmeye çalışılan Selçuklar, Anadolu'da ticareti geliştirmek için 100'ün üzerinde görkemli kervansaraylar yaptılar. Hasta, yoksul ve düşkünler için anıtsal darüşşifalar (hastane) ve hamamlar inşa ettiler. Eşsiz ve görkemli camilerle gençlerin ve halkın eğitimi için medreseler kurdular. Sultanlar ise kendileri için, biraz küçük boyutta da olsa saraylar ve köşkler yaptırdılar. Tüm bunları savunmak için de, eski kaleler ve köprüleri onarıp yenilerini kurdular.

Salt İskender'i yüceltmek için söylenen ve bugün bölgede izi bile kalmamış, antik demokrasi kavramına karşılık, Selçuklular da Anadolu'ya İslam'ı getirdiler. Daha sonra gelen Haçlı ve Bizans orduları karşısında, İslam'ı ve İslam dünyasını adeta tek başlarına savunarak, onun sürekliliğini sağladılar. Bu bağlamda Selçukluların dünyaya olan etkileri İskender'den daha uzun ömürlü ve kalıcı oldu.

Ancak burada, Selçuklular'ı İskender ile karşılaştırmak gibi bir amacımız yok. Yalnızca, Antik çağlardan günümüze olan geçiş sürecinde Anadolu'yu bugüne bağlayan ilişkiler ağında Selçuklular'ın, İskender ve Roma'dan daha güçlü ve derin olduğunu vurgulamak için. Askeri, kültürel ve dinsel güç dengeleri açısından...

Bu etki öylesine güçlüydü ki, Selçuklardan sonra ortaya çıkan ve Selçuklu Anadolu'sunun parçalanmış hali olan, Beylikler Dönemi'nde bile bozulmadı.

Selçuklular, yaptıkları mimari anıtlarda Orta Asya gelenekleri yanında Anadolu'nun geleneklerini bir arada kullanarak bir sentez yarattılar. Öyle ki, hem yaşamları hem de orduları açısından yazlık ve kışlık olan farklı mevsimsel yerleşim birimleri oluşturdular. Selçuklular'ın bu mevsimlik yaşam tarzı kuşkusuz, onların yaşama biçimlerini yönlendiren doğa ile iç içe geçmiş, doğal iklimlendirme kaygısından başka bir şey değildi.

BİR DÜNYA MİRASI: DİVRİĞİ ULUCAMI VE DARÜŞŞİFASI

Divriği Ulucami ve Darüşşifası'nı dünya çapında yapan özellik, bezemelerin zenginliği, kendinden önce ve sonra bir benzerinin olmaması, taş işçiliğinin mükemmelliği ve henüz bütün boyutlarıyla çözülememiş simgesel içeriğidir. Taş oyma bezemeler salt Divriği'ye özgüdür. Şaşırtıcı olan, Divriği gibi küçük ve yoksul bir beylik merkezinde, böylesi görkemli bir sanatsal anlayışın tasarlanıp uygulanmış olmasıdır.

Selçuklu rotasını izlemek, gurur verici gerçek bir serüven oluyor. Karayolu kenarındaki Karatayhan'dan sonra yüzümüzü bütünüyle doğuya çevirip Mengücekoğulları Beyliği'nin başkenti Divriği'ye yöneliyoruz.

Çoğumuzun adını bile duymadığı bu Selçuklu Beyliği, yaklaşık 1080-1250 tarihleri arasında Divriği ile Erzincan dolaylarında hüküm sürmüştü. Beyliğin başındaki Ahmet Şah ile eşi Turan Melek 1228-1229 yıllarında beyliğin merkezi olan Divriği'de

Divriği Ulucami ve Darüşşifası'nın batı cephesinden izlenen görkemli görünüşü.

bir cami ve şifahane, hastane ya da en uygun adıyla bir sağlık yurdu yaptırdı. Yan yana bitişik yapılmış olan bu görkemli çifte eser, bugün dünyanın sayılı ve eşsiz mimari anıtları arasında yer alıyor. Bu nedenle 1985 yılında UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmiş bulunuyor.

DİVRİĞİ YOLLARINDA VE ULUCAMI KÜLLİYESİ

Gezi yönümüzü Divriği'ye çevirip yola çıkıyoruz. Akşamüstü saat 07.00 sularında Karatayhan'ın önünden hareket ediyoruz. Yaklaşık 300 küsur kilometre yolumuz var. Ulaş Kangal üzerinden Divriği'ye yöneliyoruz. Yol tek şerit gidiş-gelişli ve yüksek tepelerle birleşince tam bir safari rotasına benziyor. Sonunda Divriği'ye giriş yapıyoruz. Az sonra kayalık ve dağlık tepelerin üzerinde genişçe bir kale harabesi ve sağındaki yamaçta Ulucami ve Darüşşifası tam karşımızda duruyor.

Bu anıtların, arkalarındaki dağlık ve boz renkli araziyle bütünleşmiş ve uzaktan adeta onunla kaynaşmış bir görünüşü var. Ama tam bu noktada Ulucami, bu özdeşleşmenin içinden kendisine özgü duruşuyla varlığını ziyaretçisine adeta haber veriyor.

Ulucami, yaklaşık 200-300 metre kuzeyindeki Divriği Kalesi'nin hemen altında ve kaleye göre güneydoğu yamacında bulunuyor. Anıt, bu eğimli yamaç düzeltilip gerekli dolgular yapıldıktan sonra inşa edilmiş. Buna göre Ulucami ve Darüşşifa kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanıyor. Burası erken dönem bir külliye sayılıyor. Çünkü Ulucami, Darüşşifa ve yine onlar kadar anıtsal olan bir türbe, hepsi aynı yapının içinde birlikte bulunuyor. Ayrıca yaklaşık 100 metre kadar batıda bir de hamam var.

Yapının üç cephesinde, dört büyük taç kapısı bulunuyor. Bunlar günümüzde buldukları ana yönlere göre adlandırılıyor. Bundan dolayı külliye'nin yönü de, kabaca kapılarla uygun gelecek şekilde yönlendiriliyor.

Anıtsal kapılar üzerinde inanılmaz düzeyde başarılı süs ve bezemeler bulunuyor. Öyle ki, Doğan Kuban, bu müthiş süslemelerden dolayı tüm caminin adeta tamamının bir heykel olduğunu ve bütünüyle müzeye kalkması gerektiğini belirtiyor.

Kuban ile aynı duyguları Japon bir turist de paylaşmış. Japon turist, caminin eski bir görevlisine, "Bu eser bizde olsa, bunu bütünüyle kırılmaz cam bir fanusun içinde alırdık" demiş...

Cami ve süslemelerin heykel olarak yorumlanmasının nedeni, kabartmaların önemli bir bölümünün yüksek kabartma denilen heykele çok yakın bir teknikle yapılmış olması. Kabartmaların çoğunluğunun konularını ise daha önce hiç kullanılmamış bitkisel süslemeler ve geometrik desenler oluşturuyor. Daha ilginç, Türklerin İslam öncesi inanç geleneklerinin etkisiyle yapının bazı yerlerine insan portreleri de işlenmiş olması. Ama bunlardan Darüşşifa'nın taç kapısının sol ve sağında bulunan ikisinin yüzü kırılmış. Bu iki portrenin, anıtı yaptıran Ahmet Şah ile Turan Melik'i temsil ettiği varsayılıyor.

Divriği Külliyesi'nin kuzeye bakan ve uzmanlarca süslemeleri heykel olarak yorumlanan görkemli görüntüsü.

Divriği Külliyesi'nin Darüşşifa bölümünün iç mekanı Türk mimarisinin tipik öğelerinden biri olan tepe açıklığı ile altındaki kar yada yağmur havuzu ve eşsiz ve gizemli bir görüntü sergiliyor.

“Bir havalandırma ve aydınlatma olarak da kabul edilebilecek üst açıklığın tam altında havuz-şadırvan bulunuyor. Bir Orta Asya Türk geleneği olarak bilinen bu mimari uygulama temel olarak yapının genel ve doğal iklimlendirmesini sağlamak amacıyla yapılıyor.”

EŞSİZ ANITIN GÖRKEMLİ VE ANLAMLI KAPILARI

Kapıların bu denli önemli olması nedeniyle önce bu dört kapıyı kısaca anlatalım. Başta da belirttiğimiz gibi Ulucami ile Darüşşifa birbirine kuzey-güney yönünde bitişik, tek bir yapı gibi duruyor. Türbe de Darüşşifa'nın kuzeydoğu köşesinde ve cami ile şifahane arasında bulunuyor.

Kuzey Kapısı: Kuzey cephenin ortasında yer alan anıtsal kapı, Selçuklu taç kapılarının bir klasiği olarak caminin sacak yüksekliğinden yaklaşık 2 metre kadar yukarıda yapılmış. Anıtsal kapı ilk bakışta iç içe dizili geometrik çerçeveler, silmeler ve ilginç mukarnaslarla farklılığını belli ediyor. Ardından salt geometrikmiş gibi gelen bu tasarım, tüm taç kapıyı geniş yapraklı sarmaşıklar gibi saran bitkisel bezemelerle, kişiyi somut maddi dünyasından soyut bir başka dünyaya çekiyor.

Kapının bulunduğu kuzey cephesinin alabildiğince sade olmasına karşın, anıtsal taç kapıda kabartmalar ve bezemeler açısından büyük bir ustalık ve ayrıntı izleniyor. Geometrik desenler, bitkisel motifler, yıldızlar, bordürler ve sütunçeler öylesine ince bir ustalıkla işlenmiş ki, bazı bezek ve kompozisyonlar sahip olduğu üç boyutlu yapı nedeniyle adeta heykelleşmiş gibiler.

Kapıyı dikine düz bir hatla ortadan ikiye ayırıp inceleyecek olsak, her iki yanındaki desen, motif ve bezemelerin tam anlamıyla simetrik bir şekilde işlenmiş olduğunu görürüz. Daha doğrusu gördüğümüzü sanırız.

Bu sanı etkisi özellikle yapılmış ve yapının bazı kapılarında ki düşsel hava, sanatsal ve felsefi arka planı oluşturuyor. Kapının genel düzeni simetrik, ama bu simetriyi oluşturan tüm şekiller birbirlerine asla benzemiyorlar. Daha açık bir

anlatımla kapılardaki bu ayrıntılı ve sanatsal çalışmaların tümü, sıradan bir süsleme kaygısıyla değil, Allah'ın tüm evreni kapsayan birliği ile bu birlikteki sonsuz çeşitlilik simgeleriyle vurgulanarak verilmek istenmiş. Çünkü kapılardaki kitabelerde de belirtildiği gibi, anıtın asıl yapım amacı, Allah'ın rızasını almak olarak vurgulanıyor.

Bu bağlamda özellikle bu kapıda çalışılmış olan desen, bezek, yıldız, bitki ve tüm diğer sembolik süslemeler, kendinden önceki Orta Asya ve İran sanatından etkiler almış. Ama sonraki yıllar ve yüzyıllarda da önce Anadolu'daki diğer Selçuklu ve beyliklere, sonra da Osmanlı ve Hint sanatına etkileri olduğunu özellikle belirtmek gerekiyor. Salt bu nedenle, taç kapıdaki desenleri uzun uzun anlatmak yerine, onun felsefesi ve önemini kısaca vurgulayıp anıtın yerinde ziyaret edilip görülmesi gerektiğini öneriyoruz. Ancak, böylelikle anıttaki her ayrıntının tadına varılabiliyor.

SORULARA AÇILAN KAPI

Batı Kapısı: Batı cephesi, Ulucami ve Darüşşifa'nın yan yana birlikte paylaştığı ortak bir cephe olarak iki anıtsal kapıya sahip. Darüşşifa'nın yüksekliği, sahip olduğu ikinci kat nedeniyle Ulucami'ye göre biraz daha fazla. Cephedeki bu ikili yapının kuzeyinde Ulucami, güneyinde ise Darüşşifa bulunuyor. Ulucami'nin Batı Kapısı da buna uygun olarak cephenin kuzeyinde bulunuyor. Yine tam bir taç kapı boyutundaki Batı Kapısı görünüşü olarak gerçekten çok etkileyici...

Batı Kapısı'nın ilk anda fark edilen ilginç bir özelliği var. Kapının, cephe duvarı dışına doğru bütünüyle yaptığı geleneksel taşma dışında, tabandan yukarıya doğru hafifçe artan biçimde dışa doğru tehlikeli bir eğimle duruyor.

Bir başka deyişle kapı güya üstten yerinden oynamış da, aşağıya doğru düşecekmiş gibi duruyor. Oysa dikkatle bakınca, sanki bir perspektif hatasını düzeltmek istermiş gibi bilerek yapılmış. Bilindiği gibi eski Yunan tapınaklarında dıştaki sütunların ortası hafifçe dışa kavisli yapılırdı. Böylece tapınağa uzaktan bakıldığında sütunlar düz görünürdü. Ulucami'nin Batı Kapısı'nın aşağıdan yukarı doğru hafifçe dışa çıkıntılı olması da, acaba böylesi bir amaçla mı yapılmıştı? Çünkü özellikle bu yükseklikte bir kapıya yakından bakınca arkaya düşüyormuş gibi görünür ve bu, özellikle fotoğraflarda çok iyi belli olur. Ama uzaktan bakınca, salt bu eğiklik nedeniyle Batı Taçkapısı düz görünür. Ulucami Batı Kapısı'ndaki eğiklikle böylesi bir görüntü ya da perspektif düzeltmesi mi amaçlanmıştı? Bunu bilmek gerçekten güç...

Ulucami'nin görkemli Batı Kapısında böylesi yanıtlanmamış sorular var. Ama genellikle Batı Kapısı, bezeme ve kompozisyonda Kuzey Kapısı'ndan çok farklı bir anlayışın eseri ola-

rak kabul ediliyor. Batı Kapısı, kapı nişinin her üç tarafından dolaşan beş sıralı geniş bezeme kuşaklarıyla çevrelenmiş. Üstten at nalına benzeyen süslü bir kemerin gerisinde, üç dilimli bir kemerle kuşatılmış olan ortadaki mukarnaslı nişin yanları, birer bağımsız sütunçeyle süslenmiş. Ancak uzmanlar, bu süslerin külliye'nin özgün ve ona özgü düşsel-kozmik motifleriyle bir bağlantısı olmadığını belirtiyorlar.

Doğan Kuban bu sorunu, söz konusu bölümün Ortaçağ'da yıkılmasına ve aynı dönemde yeniden yapılmasına bağlıyor. Ona göre bu ikinci yapım döneminde Batı Taçkapısı, kuzeydeki ilk taç kapının aksine tümüyle geometrik yapılmış. Böylece Batı Taçkapısı'nın, bu son haliyle de özgün olduğu kabul ediliyor ama ilk dönemle artık bir ilişkisi kalmadığı şeklinde yorumlanıyor. Araştırmacı, bu taç kapının Kanuni döneminde yapılan onarımda yenilendiğini düşünüyor.

Ancak araştırmacı, Kanuni dönemine ait bir onarımda, kapıda görülen bezemelerin yapılmasının söz konusu olmadığını belirterek, "Kapının yanlarındaki mukarnaslı nişlere kadar yıkılmış olduğu ve tarihi saptanamayan bir dönemde yetenekli ve kendi yaratıcılığına güvenen bir taş oyma ustası tarafından yapıldığı savlanabilir" diyor.

Daha da önemlisi, diğer özgün taç kapıların tam olarak bitirilmemiş olmasına karşın bu kapının tamamen bitmiş olmasını, onun sonradan yapılmış olduğunu gösteren önemli kanıtlardan biri olarak ayrıca vurguluyor Doğan Kuban...

Kapıda kullanılan ilk döneme ait az sayıdaki özgün parçaların en ünlüsü de, kapının yanlarında kullanılan biri çift başlı kartal ile diğeri tek bir yırtıcı kuşun oyulmuş olduğu kabartmalar. Doğa Kuban, bu yırtıcı kuş kabartmaları için "üsluplaşmanın olağanüstü başarılı örnekleri" diyor.

Aslında Batı Kapısı, anlaşıldığı kadarıyla ve bu son haliyle bile şaheser denilebilecek kadar sanatsal bir işçilikle yapılmıştı. Prof. Dr. Yılmaz Önge de, Doğan Kuban gibi kapıda çelişkiler yakalayabilmiş bilim adamlarından biridir. Örneğin Batı Kapısı'nın cephesinin tabanında ve kapının iki yanında üst üste konarak oluşturulmuş silmeli bir çift kaide var. Bütünüyle işlenmiş kesme taşlardan oluşan anıtsal kapı cepheden ve iki yanından da bu dayanaklar üzerinde yükseliyor.

Ama Prof. Önge'nin bildirdiğine göre, bu kaidelerin kapının özgün kütleleriyle hiçbir bağlantısı yok. Çünkü bu taç kapı çerçevelerinin, geride ve kaidelerin arkasındaki duvarda, aşağıya doğru devam ettiği izlenebiliyor. Yılmaz Önge, bunun için ayrıca 19. yüzyıl sonunda yayınlanmış fotoğrafları örnek gösteriyor ve bu dayanaklar yerinde yine özgün olmadığını söylediği payandaların bulunduğunu söylüyor.

Ayrıca Prof. Önge, anıtsal taç kapının ortasındaki kavsara kemerinin kilit taşı hizasındaki palmet (geniş yaprak) motifinin hemen üstünde bulunan sivrimsi, iri kabara şeklinde ve üzeri oymalarla süslü bir taşın da, kompozisyona sonradan eklendiği görüşünde.

Aslına bakılırsa Ulucami'nin batı duvarının büyük ölçüde yıkılmış olduğu ve yeniden yapıldığı gibi bir gerçekle karşı karşıya olduğumuzu bilmemiz gerekiyor. Duvarın kuzeybatı köşesinde Kanuni döneminde yapılmış olan minare ve iri kaidesi bunun en önemli tanığı.

TARTIŞMALARA AÇILAN PENCERE

Doğu Kapısı: Ulucami ve Darüşşifa'nın arkası diyebileceğimiz ve doğudaki sırtlara dayanmış olan ortak cephesi, coğrafi konumu nedeniyle diğerlerine göre daha alçak yapılmış. Bu cephede mimari yönden en dikkati çeken özellik, bir başka taç kapının daha bu cepheye yapılmış olması. Kaynaklar, çoğunlukla bu taç kapının gerçek bir kapı olduğu konusunda anlaşmış görünmelerine karşın, Doğan Kuban, bunun gerçekte bir pencere olduğunu savunuyor. Çünkü öncelikle caminin döşemesinden çok yukarıda kalıyor.

Buranın bir kapı için yüksekte olduğu sorununu ortadan kaldırmak için birçok araştırmacı, kapının içerdeki bir hünkar mahfili girişi olacağını savunuyor. Ama Doğan Kuban, o dönemde hünkar mahfili uygulamasının olmadığını, mihrap önündeki maksureler'in bu amaçla ayrıldığını belirtiyor. Maksure, eski camilerde özel kişiler için ayrılmış bölümlere deniyor.

Araştırmacı, ayrıca bu pencere bezemelerinin diğer anıtsal kapılar, cami içi ve şifahanedeki bezemelerinden farklı bir tarzda olduğunu söyleyerek, buranın daha çok Orta Ana-

*Darüşşifa'nın giriş mekanı. (Üstte)
Ana mekânın bu kez de*

2. kattan görünüşü. (Altta)

Külliyenin Ulu Cami bölümü daha geniş bir iç mekana sahip.

Külliyenin bir başka görkemli taç kapısı da batı cephesindeki anıtsal Darüşşifa Taç Kapısıdır. (Üstte Solda)

Bu kapının iki yanında erkek ve kadın iki insan başı yer alıyor. Resimde görülen ve sonradan tahrip edilmiş başın külliyeyi yaptıran Turan Melik olduğu sanılıyor. (Altta)

dolu Selçuklu dönemi geometrik üslubuna yakın olduğunu ifade ediyor. Buna göre buradaki nişin içinde kullanılan mukarnaslar da yine cami ve şifahanenin özgün bezemelerinde kullanılmamış. Belki daha önemlisi, pencere ya da kapı denilen bu mekanın girişinin yalnızca 140 santimetre yüksekliğinde olması.

Doğan Kuban'ın buranın ne olduğu konusundaki görüşü ise tam olarak şöyle: "16. yüzyıldan sonra bölgenin egemen yöneticisi için bir mahfil yapılmış, caminin arkası tepeden inen toprakla dolduktan sonra, pencere bir giriş olarak kullanılmış olabilir."

Küçük pencere girişine karşın, süslemeler ve taş işçiliği açısından burası her ögesiyle tam bir Selçuklu kapısı özelliğine sahip. Öte yandan bu doğu cephesine iklimlendirme açısından baktığımızda farklı özelliklere sahip olduğunu da izleyebiliyoruz. Örneğin bu cephe aslında doğu-kuzeydoğu yönüne bakıyor. Bu yön göreceğimiz gibi sert rüzgarların ve yoğun sağanak yağışların geldiği cephe. Büyük olasılıkla salt bu nedenle bu cephede pencere yok, yalnızca ince birkaç mazgal deliği gözleniyor.

Yağışların bu yöne fazlaca geldiğinin bir başka göstergesi de, bu cephede sekiz adet çörtlenin bulunması. Külliye'deki en çok çörtlen burada bulunuyor. Diğer uzun kenarı oluşturan batı cephesinde ise altı adet çörtlen var. Gerçi Kuzey Taçkapısı'nın bulunduğu cephede hiç çörtlen yok, ama bu pek önemli değil. Çünkü yapının özgün üst örtüsü toprak olduğuna ve eğim uzun kenarlara doğru verildiğine göre çörtlenlerin de bu yarlarda bulunması daha uygun. Sonuçta yağışlar ve rüzgarlar hesaba katıldığında doğu cephesindeki anıtsal boyuttaki bir pencere ya da kapının sonradan açılmış olması gerekiyor.

800 YIL SONRASINA AÇILAN TAÇ KAPI

Darüşşifa Kapısı: Her iki yapı için de ortak alan olan batı cephesinin güneyinde ise şifahanenin anıtsal taç kapısı ile Şifahane yer alıyor. Şifahane iki katlı olduğu için Ulucami'den biraz daha yüksekçe inşa edilmiş. Darüşşifa cephesinin tam ortasında yer alan anıtsal taç kapı ise, cephe duvarına göre yaklaşık iki metre çıkıntı yapan gövdesiyle özellikle şifahanenin iki katından da yüksek yapılmış. Böylece çok daha anıtsal görünüyor.

Bu görkemli kapıdaki süslemeler için Semavi Eyice, "Burada Türk sanatında alışılmamış unsurlar kendilerini daha kuvvetle belli ediyor" diyor. Doğan Kuban ise, aynı kapıyı şu karşılaştırmalı sözcüklerle anlatıyor: "Kuzey Taç Kapısı ile karşılaştırıldığı zaman Şifahane Taç Kapısı kimliğini mimari formunun eşsiz heykelsi niteliğinden ve bitmemiş de olsa, bezemesel ayrıntılarının şaşırtıcı ve eşi olmayan özgünlüğünden almaktadır."

Bu taç kapı külliye'nin en dikkat çeken ve gösterişli bölümünü oluşturuyor. Kapıdaki bezemeleri aktarmak yerine, kapının mimari ve sanatsal yönünü vurgulamak daha uygun olacağı için, bir kez daha Doğan Kuban'ın yorumuna göz atıyoruz: "Bu kapı tasarımı ve bezemesindeki plastik vizyon ne İslam mimarisinde ne de bu mimariyi etkilemiş olduğu söylenen Kafkasya mimarisinde söz konusu değildir. Böyle bir yaklaşım sadece Hindu mimarisinde, geç gotik ve barok mimaride vardır. Fakat bu kapının yapıldığı dönemde böyle bir fantezi, ne Avrupa'da ne de çevrede vardı. Taç kapı planındaki bu cephe düzenlenmesinin en yakın benzerini gotik üslubun klasik döneminde bulabiliriz. Fakat kapı kemerinin bir tek hareketle, gerçekten organik bir oluşum gibi bir taraftan öbür tarafa kesintisiz devam etmesi, dünya mimari tarihinde az bulunan bir uygulamadır.

Bütün taç kapı dev bir silme takımı olarak bir heykel gibi biçimlenmiştir. Burada klasik Ortaçağ taç kapısının hiçbir ögesi yoktur. Fakat mimari öğelerin bu tür kullanılmasını görmek için Gaudí'ye kadar uzanmak gerekir.”

Bu inanılmaz değerlendirme, Selçuklular'ın mimaride ve mimari süslemede nerelere vardığını göstermesi açısından çok önemli. Çünkü daha açık bir deyişle Doğan Kuban, Divriği Ulucami ve Şifahanesi ile kapıları yapıldığında onunla boy ölçüşecek bir başka mimari dünyada henüz yoktu demek istiyor. Öyle ki, mimari öğelerin bu şekilde, Kuzey ya da Darüşşifa Taç Kapısında olduğu gibi, fantastik kullanımının bir başka örneği için bile yaklaşık 800 yıl sonra gelecek olan Gaudí'yi beklemek gerekiyordu.

Ulucami: Divriği Ulucami başta da belirttiğimiz gibi iki ayrı yapıdan oluşmuş. Bunlardan ilki payeli ve çok bölümlü bir cami, diğeri ise bu caminin kible duvarına bitişik olarak yapılmış dört eyvanlı düzene göre planlanan bir şifahane. Yan yana duran bu iki yapının ortak boyutu yaklaşık 65x32 metre.

Cami kabaca kuzey-güney yönünde uzanan bir dikdörtgen biçiminde yapılmış. İçinde her bir dizide dörder tane olmak üzere sıralanmış payelerle kible duvarı yönünde beş sahna ayrılmış. Buna göre kemer sıralarını taşıyan destekler (ayak), doğu-batı yönünde (yapının enine olarak) birbirlerine ve yanlarda da duvarlara kemerlerle bağlanmış olduklarından, cami iç mekanını 25 bölüme ayırmış. Bunlar da tonozlu ya da kubbeli bölümler şeklinde anıtsal yapıyı üstten bir örtü sistemi şeklinde kapatmış.

Camide harimin (cemaatin ortadaki ibadet alanı) ortası ve üstünde bir aydınlık feneri bulunuyor. Işık ve havalandırma işlevi gören bu geniş fenerin altında, ayrıca bir de havuz-şadırvan olması gerekiyor. Ama bunun 1960 yıllarında yapılan bir onarım sırasında kaldırıldığı sanılıyor. Bu, cami içindeki en eski ve temel havalandırma düzeneği olmalı. Fenerin cami içinde, başta aydınlatma olmak üzere koku, is ve nemin giderilmesi açısından kapı ve pencerelerle birlikte bir iklimlendirme sistemi oluşturduğuna kuşku yok.

Camideki bir gizemli özellik de, eski rapor, proje ve fotoğraflara göre, içerideki bütün ayakların, yakın yıllara kadar taş kılıflarla sarılı olduğunun anlaşılması. Bu desteklerin ne zaman ve neden yapılmış olduğu henüz bilinmiyor. Caminin sivri ve köşeli külahlardan oluşan üst örtüsünün gerçek durumunun nasıl olduğu bilinmiyor. Ancak, son dönemlere ait kayıt ve fotoğraflara göre, mihrap eksenini boyunca iki yana eğimli toprak örtü ile batı tarafında, kesme taşlı küçük külahlar vardı. Günümüzde ise, tüm külliye'nin üstü, taş örtüyle kapatılmış. Tabii türbe ile Darüşşifa'nın aydınlık

fenerinin üzerindeki büyük külahlar hariç. Araştırmacılara göre, caminin içinde özgün yapısını korumuş ve en dikkat çeken örtü, mihrap önü kubbesi. Kare planlı bu bölümden, köşe tonozlarıyla 12 kenarlı kubbe eteğinin oluşturduğu yüksek bir kasnak ortaya çıkıyor. Bu kasnağın kuzey-güney yönünde birer mazgal pencere açılmış. Bunların üstündeki köşelere yıldız biçimli birer küçük ışıklık yerleştirilmiş.

Daha sonra caminin mihrabı, mihrap duvarı, maksure kubbesi, bezemeli tonozlar ve sütun başlıkları hep birlikte Ulucami'nin süslemedeki uygulamalarını göstermesi bakımından eşsiz sayılıyor. Doğan Kuban bunu, "İslam dünyasındaki hiçbir mihrapta olmayan ve bütün mihrap ekseninin tümüyle bezenmesini öngören bir tasarımla ele alınmış, fakat bitirilememiştir. Yine de mihrap nişinin bitmiş bölümleri ve mihrap duvarındaki olağanüstü palmet motifleri, mihrap nişini içeren maksure duvarının güçlü silmelerle tasarımı ve palmetlerin bu duvar geometrisini adeta parçalayarak duvarın içinden çıkıyormuşçasına, dev yapraklar olarak, gerçekten heykelsi tavırlarla işlenmesi çok büyük bir sanatçı karşısında olduğumuzu kanıtlamaktadır" diye yorumluyor.

Mihrabın hemen yakınındaki ahşap oyma minber ise bu sanatın şaheserlerinden biri sayılıyor. Üzerinde yapan sanatçının adı Tiflisi İbrahim oğlu Ahmet olarak yazan ahşap minberde, geçmeli yıldız motifleri ve ayetler büyük bir ustalıkla oyulmuş.

Türbe: Darüşşifa'nın içinde ve kuzeydoğu köşesinde yer alan türbe, yapının kurucusu Ahmet Şah ve ailesi için yaptırılmış. Dikdörtgen planlı türbenin içinde 16 sanduka bulunuyor. Sandukalardan ikisi çinilerle kaplı ve üzerlerinde altın yaldızlı süslemeler var. Ama sandukaların hiçbirinde

Ulu caminin mihrap ve minberinin bulunduğu bölüm aynı zamanda duvarlarının Darüşşifa ile bitişik olduğu yer.

Camideki bir gizemli özellik de, eski rapor, proje ve fotoğraflara göre, içerideki bütün ayakların, yakın yıllara kadar taş kılıflarla sarılı olduğunun anlaşılmasıdır.

Darü'sşifa'nın iç mekanın doğusundaki büyük eyvan. Yanda ise camide kubbeye geçişi sağlayan ünlü Türk üçgenleri.

kitabe görülüyor. Türbenin kuzey duvarında iki büyük dikdörtgen pencere, cami mekanı ile ilişki içinde. Türbenin üstünde önce sekizgen bir kasnak var. Bunun üzerinde de içten kubbe, ama dıştan yine sekizgen bir piramit külah örtülmüş.

DARÜ'SŞİFA: REVAK VE EYVANLARLA DÜŞSEL MİMARİ ETKİ

Hastane hizmeti vermek amacıyla yapılmış olan bu görkemli anıt, çağının medrese planına uygun olarak inşa edilmişti. Bu tip yapılar 13. yüzyılda çağın en gözde mimari yapıları olarak kabul ediliyordu.

Divriği Şifahanesi'nin de Ortaçağ medrese yapı tarzında özel bir yeri bulunuyor. Buna göre anıtsal taç kapının altındaki küçük giriş kapısından girilince önce kareye yakın bir giriş eyvanı geliyor. Giriş eyvanından sonra, orta mekana geçiliyor. Burada üç eyvanlı ve revaklı bir plan izleniyor. Bu mekanın orta bölümü ise üstü açık bir medrese planına sahip. Ama bu açık bölüm, aynı zamanda bir iç avlu olarak ayrıca örtülü bir plan örneğini oluşturuyor. Daha özlü bir deyişle, üstü açık ama örtülü...

Bir havalandırma ve aydınlatma olarak da kabul edilebilecek bu üst açıklığın tam altında bir havuz-şadırvan bulunuyor. Bir Orta Asya Türk geleneği olarak bilinen bu mimari uygulama temel olarak yapının genel ve doğal iklimlendirmesini sağlamak amacıyla yapılıyor. Benzer, ama daha geç dönem uygulamasını Bursa Ulucami'de göreceğiz. Darü'sşifa'da giriş eyvanından sonra sağdaki bir merdivenden şifahanenin ikinci katına çıkılıyor. İkinci kat şifahanenin tüm ön cephesi boyunca bir koğuş gibi sürüyor. Ortada giriş eyvanının üstü zengin bir yıldız tonozla örtülmüş, iki yan kanatlarda ise beşik tonozlar göze çarpıyor. Ortadaki yıldız tonozlu bölü-

mün ortasında ve şifahanenin cephesine açılan çift kanatlı, işlemeli sütunun bulunduğu büyücek bir pencere var. İkinci katın güneyine doğru odaların yanı sıra içten bir merdivenle çıkılan ve üçüncü kat sayılabilecek bir alanda da yine küçük odalar bulunuyor. Ama Doğan Kuban, bu çağın medrese-şifahane yapılarındaki iç mekanlarının işlevlerinin ne olduğunu konusunda bilgimizin yok denecek kadar az olduğunu belirtiyor. İşin içine bir de üst katlar girince, işlev konusu daha bir belirsizleşiyor. Buna göre Doğan Kuban, üst katların hastaların çıkması ve yatmasına uygun olmayacağını ama öğrencilerin kalmasına ayrılmış olabileceğini varsayıyor.

Çünkü ikinci katta pencereler, merdiven boşluğu ve şadırvanlı üst açıklığa doğrudan açılan balkonumsu yapısından dolayı müthiş bir hava akımı var. Hastalar için burası gerçekten uygun değil. Bu nedenle Doğan Kuban, giriş katının eğitime ve hastaların bakımına ayrılmış olabileceğini öne sürüyor. Gerçekten de bu giriş katının eyvanlarının gerisinde ve yanlarında irili ufaklı başka odalar da bulunuyor. Ayrıca mekanda üstteki açıklıktan başka ışık kaynağı da olmadığına göre eğitim ve hasta bakımının bu giriş katında yapılmış olması en uygunu gibi görünüyor.

Bu giriş katının kendi iç düzeni gerçekten karmaşık ama bir o kadar da planlı ve farklı amaçlara yönelmiş ilginç bir dizi tasarıma sahip. Örneğin, orta mekanın yalnızca iki kenarı iki katlı, diğer iki kenarı ise tek katlı...

HAVALANDIRMADA ŞADIRVAN-FENER, ISITMADA HAMAM ETKİSİ Mİ?

Yaklaşık 800 yıllık geçmiş boyunca yaşadığı depremler ve tahribatlar sonucunda Divriği Ulucami ve Darü'sşifası, çeşitli onarımlar geçirmiş ve bu, onun ana gövdesinde bazı değişimlere neden olmuş. Pencereleri farklılaşmış, çatısı

Öğrenciler için Ayrılan Katlar

Doğan Kuban, üst katların hastaların çıkması ve yatmasına uygun olmayacağını ama öğrencilerin kalmasına ayrılmış olabileceğini varsayıyor. Çünkü ikinci katta pencereler, merdiven boşluğu ve şadırvanlı üst açıklığa doğrudan açılan balkonumsu yapıdan dolayı müthiş bir hava akımı var.

defalarca değişmiş, bazı sütun ya da ayakları yenilenmiş. Bu değişimler nedeniyle yapının ilk halindeki iklimlendirme amaçlı hava akımını, şimdiki son durumuna bakarak yorumlamak neredeyse olanaksız.

Ancak yine de camideki pencerelerin yüzyıllar boyu bir havalandırma ve aydınlatma sağlamış olduklarına da kuşku yok. Örneğin caminin batı girişinin iki yanında ikişer büyük pencere var. Bunlar alt kısımda yer alıyor ve üzerlerinde de birer küçük yuvarlak havalandırma deliği bulunuyor. Bu delikler biraz mesafeli de olsalar büyük pencerelerin üstünde yer almışlar. Bunların camiye batı cephesinden iyi bir hava akımı sağlamış oldukları çok açık.

Ayrıca caminin kuzey ve batı taç kapılarından giren havanın, tüm bu pencerelerde oluşan hava akımına katılmış olması gerekiyor. Burada ilginç olan ve bilgi veren özellik kuzey cepheye açılan bir pencere ya da küçük bir havalandırma mazgalının bulunmaması. İleride de göreceğimiz gibi bunun nedeni, büyük olasılıkla kuzeyden gelen sert kuzeyli rüzgarlar ve yağışlar olmalıydı.

Ama şu çok kesin olarak söylenebilir ki, her iki yapının da çatısında bulunan geniş havalandırma ve aydınlatma fenerleri içerdeki ortamın hava, nem, ısı ve ışığını doğrudan doğruya düzenleme görevini üstlenmişti. Bu iklimlendirme işlevinin, fizik kuralları gereği, fenerin altındaki geniş havuz-şadırvanla birlikte işlediğine hiç kuşku yok. Söz konusu havuz, su ve çatı deliği düzeneğinin, bu görkemli anıtın taş olmasından dolayı ortamı yazın serin, kışın da bir ölçüde ılık tutmuş olması mümkün.

Her ne kadar tamiratlardaki değişimler nedeniyle, mekan içlerinde doğal iklimlendirme yorumu yapmak olanaksız desek de, bazı gözlemlerde bulunmak mümkün. Örneğin şifahanede çatı feneri ve altındaki şadırvana bağlı olarak gelişen havalandırma-iklimlendirme olgusundan söz edilebilir. Başlangıç olarak anıtsal taç kapının içindeki küçük giriş kapısından gelen hava akımı orta mekana girip çatı feneri-şadırvan ikilisinin oluşturduğu sisteme katılıyor.

Ayrıca içerdeki havanın ısınıp yükselmesini bildiren fizik kuralı gereği yanlara ve yukarı doğru revak kemerleri üzerindeki pencereden geçip ikinci kattaki havalandırmaya katılmış olması gerekiyor. İkinci katı besleyen ana havalandırma unsuru ise dıştan taç kapı ortasında görünen ve sütunlu geniş ana pencere ile yanlardaki iki pencere. Bu katin camiye bitişik olan kuzey bölümü ise, aşağıdan, ana mekandan gelen hava akımıyla besleniyor. Ana eyvanın kuzeyindeki türbe odasında yine buraya özgü yoğun bir havalandırma düzeneği gözleniyor. Kubbede bir pence-

Ulu Camii'nin özgün halinde açık olan kubbesi koşullar giderek değiştiğinden üstü örtülmüş. (Üstte)

Mimarisindeki her öğenin farklı olduğu külliyyede ilginç bir beşik tonoz uygulaması. (Solda)

Caminin batı girişinin iki yanında ikişer büyük pencere var. Bunlar alt kısımda yer alıyor ve üzerlerinde de birer küçük yuvarlak havalandırma deliği bulunuyor.

re, duvarda iki küçük üst mazgal pencere, altta bir kapı ve büyük pencere var. Doğu duvarında iki küçük pencere ve kubbenin güneyinde ise küçük bir pencere izleniyor. Sonuç olarak türbede irili ufaklı mazgal ve pencereler bulunuyor.

Her iki anıtsal yapıda da eskiden kalma özgün bir ısıtma sistemi izlenmiyor. Ocak dahil hiçbir ısıtma düzeneği görünmüyor. Özellikle bir şifahane ya da günümüz deyişiyle hastanede tedavi gören hastaların, Divriği gibi karasal iklime sahip bir bölgede, soğuk bir ortamda barınmaları hiç mantıklı görünmüyor. Darüşşifa'nın girişinde sağ ve solda tecrit odaları var. Bunlar batıya bakıyor ve özellikle kışın, çok soğuk olmalıydılar. Bu odalarda ışığın az olarak kulla-

Ulucami ve Darüşşifa'nın kuzeybatı yönündeki tepelerden klasikleşmiş görüntüsü.

nılması, daha çok ruh sağlığı bozuk hastaların tedavi edilmesi nedeniyle açıklanıyor. Bir olasılık, tecrit odalarının daha az ışık alanlarında ileri derecede hastalar yatıyordu. Bu hastaların, müzik ve su sesiyle tedavi edilmiş olduğu sanılıyor. Çünkü Darüşşifa'nın ortasındaki şadırvanın işlevlerinden birinin de bu olduğu söyleniyor.

Camide uzun yıllar boyunca çalışan görevlinin anlattığına göre, yapının mimarı, Ulucami ve Darüşşifa'nın alttan ısıtılması için bir hamam inşa ettirmiş. Bedir Çavuş adındaki hamam, anıtın yaklaşık 100 metre kadar aşağısında yer alıyor ve şu anda tam anlamıyla harabeye dönmüş durumda. Anlatılana göre, arada 15-20 metrelik bir yükseklik farkı olduğundan hamam ile cami ve şifahane arasına döşenmiş künklerle sıcak su yerine buhar verilmiş. Yaşlı cami görevlisi, bu künkleri 1960 yılına kadar görebilmenin mümkün

olduğunu belirtiyor. Ama ne yazık ki, 1960 yılında yapılan bir onarım sırasında zemine taş döşenince sistem altüst olmuş. Diğer bazı Selçuklu eserlerinde zeminden ya da duvar içinden ısıtmanın bulunması, burada da böylesi bir olasılığın, bugün için söylenti de kalsa dikkate alınmasını zorunlu kılıyor.

Şifahanenin orta mekanının üstündeki aydınlatma-havalandırma açıklığının altında kare biçimli şadırvan-havuz bulunuyor. Bu havuzun kenarlarında, taşan suyun kontrolü için bazı düzenlemeler yapılmış. Örneğin havuzun batı kenarında oyma şekiller ve dış kapıya doğru uzanan döşeme taşları üzerinde üç ve dört delikli taşlar var. Cami görevlisi, havuzda biriken fazla suyun alttan hamama geri akıtıldığını söylüyor. Delikli taşlar ise, alttaki suyunun tıkanma ve sıkışması durumunda açılıp temizlenmesi için

Darüşşifa'nın ikinci katındaki ilginç bir spiral tonoz örneği.

yapılmış. Günümüzde bunlar artık izlenmiyor. Bir araştırmaya da konu olmamış.

YÖN DEĞİŞTİREN RÜZGARLAR VE TAHRİBAT

Hamamda batıdaki Dumluca Dağı'ndan gelen suyun kullanıldığı söyleniyor. Dumluca Dağı, Divriği Külliyesi'nin batısında bulunuyor. Son 15-20 yıldır Divriği ve Ulucami Külliyesi'ne batıdan gelen yağışların etkili olduğu belirtiliyor. Ama belediyeden aldığımız bilgilere göre, 40-50 yıl öncesine kadar Divriği'ye doğu ve kuzeyden gelen yağışlar etkili oluyormuş. Bunun halen izlenebilen çok canlı ve taze bir örneği var. Özellikle külliyenin kuzey-kuzeydoğusundaki kayalar üzerinde, yoğun bir yağmur ve rüzgar aşınması gözleniyor. Bu aşınmanın izlendiği yamaç kabaca güneybatıya bakıyor, ama önü derin bir vadiye açılıyor. Aşağıda Fırat'ın küçük kollarından biri olan Çaltı Suyu akıyor. Bu vadinin oluşturduğu oluk, tam da aşınmanın izlendiği yamaçtan kuzeye derin bir dönüş yapıyor. Bir başka deyişle, bu doğal oluktan binlerce yıl boyunca esen kuvvetli rüzgarlar ve yağışlar, bütün hızıyla aşındırmaların gözlemlendiği yamaçta, küçük ama çok tipik bir erozyon alanı oluşturmuş.

Külliyenin kuzeydoğu köşesi tam da bu yönü gösteriyor. Sonuçta külliyenin de yüzlerce yıl boyunca buradan gelen yağış ve rüzgarlardan etkilendiği çok kesin. Kuzey Taç Kapısı'ndaki aşınmalar, özellikle kapının tabanındaki nemlenmenin adeta kalıcı bir hal alması, doğu cephesinin adeta sağır olması, hep bu yönlerden gelen olumsuz hava ve iklim koşullarına bağlı olmalı.

Belirtildiği gibi son 20 yıldır batıdan gelen rüzgar ve yağmurlar da kötü izlerini, şifahanenin eşsiz taç kapısının alt bölümlerinde sergiliyor. Batı rüzgarlarının ikinci olumsuz

Darüşşifa'nın ana mekanı üzerindeki sekizgen ve sivri külahlı kubbenin içten görünüşü.

Şifahane'de eski dönemin anısına bazı asılı devekuşu yumurtaları izleniyor. Ama bunlar günümüzde artık işlevsiz kalmışlar. (Solda)

KAYNAKLAR

1. ASLANAPA, Oktay, "Türk Sanatı" Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.
2. KUBAN, Doğan., "Divriği Mucizesi" YKY. İstanbul-2001.
3. KUBAN, Doğan., "Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı" YKY. İstanbul-2008.
4. "Divriği Ulucamisi ve Darüşşifası", (ÖNGE, Haz. Yılmaz ATE, İbrahim, BAYRAM, Sadi). Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1978.

izleri de caminin Batı Taç Kapısı'nın yine ağırlıklı olarak taban kısımlarında izlenebiliyor. Bu nem ve yağış kökenli tahribatın son yıllarda gerçekleştiğinin önemli bir göstergesi de, aynı cephede bulunan ve Kanuni döneminde yapılan minarenin büyük kaidesinde önemli bir tahribata rastlanmamış olması. Bu cephe ve öncelikle kuzeydoğu bölümü, öğlen saatlerinden gün batımına kadar yoğun güneş ışığı etkisinde kalıyor.

Divriği Ulucami ve Darüşşifası mimari konularla pek ilgisi olmayan gezginler için bile sürpriz bir anıt. Böylesi görkemli bir sanatsal anlayışla tasarlanmış bu çifte eserin bütünüyle müzeye kalkması gerektiği fikrine biz de katılıyor ve gezimizi sonlandırıyoruz...

AKSARAY SULTANHAN: KAPADOKYA GİRİŞİNDE BİR SELÇUKLU BAŞYAPITI

Konya Aksaray arasındaki anıtsal Selçuklu Kervansarayı Sultanhan, yöreye giden gezginler için Kapadokya'ya giren muhteşem bir 'zaman kapısı' niteliğinde... Burada tarihin derinliklerine inerken, bölgeye en son gelen Selçukluların yaptığı görkemli bir anıttan girmekten daha uygun bir yol yok. Bölgeyi gezip bitirdikten sonra ise, Kapadokya'dan çıkarken de yine bir Selçuklu kervansarayından çıkmanın en iyi yol olduğunu, ama bu kez yaşayarak öğrenmiş oluyorsunuz. Zamanın ve tarihin akışı böyle...

Aksaray Sultanhan'ın
ön ve arka yan
cephelerden görünüşü.

► **Selçuklu sultanlarının yaptırdığı** kervansaraylar genellikle Sultanhan adıyla anılırlar. Sultanhanlar gerek biçim ve süslemeler gerekse devasa boyutlarıyla diğer hanlardan her zaman ayrı değerlendiriliyor. Öyle ki, çoğu benzer özellikleri nedeniyle mimari olarak bir "sultanhan" ayrımı bile yapılabiliyor.

Bugün biz de gezimizin bir parçası olarak Aksaray-Konya arasındaki ünlü Sultanhan'a yolunuzu çeviriyoruz. Bu han gerçekten de, Anadolu'daki Selçuklu hanlarının en büyüğü olarak, hem Sultanhan adını hem de hanların sultanı unvanını hak ediyor.

AKSARAY SULTANHAN

Gün ışığından daha çok yararlanmak için sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Sultanhan'ın karşısındaki parka aracımızı yerleştiriyoruz. İnanılmaz bir görüntüsü var Sultanhan'ın, burası sabahın puslu aydınlığında, handan çok dev boyutlu ve anıtsal bir savunma kalesi gibi görünüyor.

Bu anıtsal kervansaraylar, Ortaçağ'da hem Anadolu'daki ticaret yollarını, hem de Selçuklu devletinin bu topraklardaki geleceğini güvenlik altına almayı açık ve kesin biçimde amaçlıyordu. Özellikle sultanlar ve devlet büyüklerinin öncülüğünde yapılan bu müstahkem yapılar, ayrıca Selçukluların yeni yerleştikleri bu topraklara verecekleri yeni kimliğin de ilk işaretleri olmuştur.

Kaynaklar, Sultanhan'ın yaklaşık 4 bin 900 metrekarelik bir alanı kapladığını yazıyor. Anıtın her iki yazıtına göre Sultanhan, Sultan I. Alaeddin Keykubat tarafından 1229 yılında yaptırılmış. Ayrıca dış kapısındaki madalyonlarda mimarın, Şam'dan geldiği ve adının Muhammet olduğu belirtiliyor. İlginç olan yön, kaynaklara göre, Sultan Alaeddin Keykubat'ın bu hanın yapımına, bir sanatkar gibi müdahale etmiş olması.

Açık ve kapalı (ya da yazlık, kışlık) iki bölümden oluşan hanın açık bölümünde ortada bir köşk mescidi, çevresinde hamam, depo ve yolculara ayrılmış bölümler var. Kapalı bölümde ise, orta kubbe, kemerler ve üst örtüyü taşıyan ayaklar bulunuyor.

Aksaray Sultanhan'ın yarattığı çarpıcı etkide kuşkusuz, boyutlarının da etkisi var. Örneğin, hanın yazlık ve kışlık olarak toplam uzunluğu 117 metre, ön cepheden eni ise yaklaşık 50 metre. Taç kapıdan girer girmez karşılaşılan yazlık bölüm yaklaşık 62

Dıştan sivri külahlı sekizgen kubbesi. (Üstte)

Anıtsal kervansarayın kapalı kışık bölümü. (Altta)

metre. Hemen gerisindeki kapalı bölüm, yani kışığın boyu ise yaklaşık 55 metre iken, eni yine yaklaşık 33 metreye ulaşıyor.

Taç Kapı: Öncelikle, Selçuklu yapılarında öne çıkan anıtsal taç kapıların Anadolu Selçuklu mimarisinin temel ve belirleyici öğelerinden biri olduğunu belirtelim. Yaklaşık doğu-batı yönünde uzanan Sultanhan'ın doğuya bakan ön cephesinin ortasında ileri doğru yaklaşık 2.5 metre kadar çıkıntı yapan muhteşem bir taç kapı bulunuyor. Taç kapı, ileriye yaptığı bu çıkıntı dışında, üstten de hanın bedeninden 1.5 metre kadar daha yüksekte yapılmış.

Tümüyle mermerden olan taç kapı, bu açıdan Selçuklu sanatında tek örnek olarak kabul ediliyor.

Taç kapının, iki yandan sütunçelere oturtulan üst bölümü, kısmen yıkık olmasına karşın, sivri kemerli nişinde içe dönük (kavsara) olarak işlenmiş 12 sıralı mukarnas süsler bulunuyor. Mermer olduğundan hemen hiçbir yıpranma yok. Mukarnas süslemenin altında ise kapı nişini üç yönde dolaşan bir kitabe kuşağı bulunuyor. Taç kapı iki yanından da ayrıca, beşer adet ayrıntılı geometrik süsleme şeritleriyle kuşatılarak daha etkili bir hale getirilmiş.

Ön cephenin köşelerinde ise sekiz köşeli destek kuleleri (payanda) bulunuyor. Cephe ayrıca, taç kapı ile köşeler arasında dikdörtgen kesitli, ama dış yüzleri üç parçalı kaval silme tarzında iki destek kulesiyle güçlendirilmiş. Üç yuvarlak dev kurşun kalem gibi yerleştirilen bu kaval silme kuleler, özellikle tercih edilmiş olmalı. Böylece taç kapının yanında sade yapılarıyla hem dikkat çekmiyor, hem de uzunluklarına rağmen, kapıdan kısa olduklarından onun anıtsallığına fazladan bir katkı sağlıyorlar.

Açık Avlu: Doğuya bakan anıtsal taç kapıdan kısa bir giriş eyvanıyla, yazlık bölüm de denilen, avluya giriliyor. Kareye yakın planlı ve haç benzeri bir tonozla örtülü giriş eyvanının solunda (güney) ve cephe beden duvarının içinde iki küçük mekan bulunuyor.

Bunlardan köşede olanı, girişine uygun olarak çapraz bir konumda duruyor. Bir başka deyişle hanın doğudan cephe, sağ yandan da dış güney duvarını paylaşıyor. Ama mekan özellikle bu duvardaki mazgal pencereden tarafa yerleştirilmiş. Çünkü buranın hanın umumi hela olduğu saptanmış.

Bu amaçla odanın içinde, hem doğu duvarı boyunca hem de odanın güneydeki yan duvarı boyunca uzanan, yaklaşık 60x30x30 santimetre ölçülerindeki kesme taşlarla iki yandan desteklenen bir kanal içinde su akıtılmış.

Kanalda hala bir ıslaklık ve nem gözleniyor. Üzerinde ayrıca doğu duvarının dibindeki üç düzgün çıkıştan su verildiğini gösteren çıkışlar var. Bu mekanın giriş kapısının hemen dibinde ise bir başka su girişini sağlayan ve yaklaşık 20 santimetre çapında pişmiş topraktan bir su künkünün girişi gözleniyor. Künkün hemen bitişikteki hamam yönünden geliyor olması da, yine çok çarpıcı.

Bir araştırmaya göre, Selçuklu mimarisinde tam da burada olduğu gibi, yapıların köşelerine çapraz yerleştirilen mekanlar genel hela yani umumi helası olarak kullanılıyor muş.

Ama Selçuklular'ın köşk ve saray gibi yapılarında bulunan ve bireysel kullanıma özgü helalar ise daha küçük. Benzer biçimde geleneksel Türk hamamlarında hela ve tıraşlık denilen bölümlerin, hücre denilecek kadar küçük tutulması da çok belirleyici.

Öte yandan Sultanhan'da iki ayrı hamamdan söz ediliyor, ama belirlenmiş bir külhan henüz yok. Konya Ovası gibi dondurucu kışların yaşandığı bir coğrafyada, hele 700-800 yıl önce sıcak suyu olmayan hamamlar pek akla yatkın bir tercih değil.

Bütün bunları ayrıntılı olarak vermemizin nedeni kervansarayın altında önemli boyutta bir su sisteminin izleri olabileceğini vurgulamak. Ama ne yazık ki, ortalıkta yine fazlaca bir iz yok.

Erkekler Hamamı: Umumi heladan sonra avlunun güney kanadını oluşturan diğer kapalı mekanları sırayla geziyoruz. Hemen bitişikteki kapıdan girince erkekler hamamı olarak nitelendirilen mekana giriyoruz. İlk girdiğimiz bü-

yükçe mekanın güney duvarında bir mazgal pencere var. İçeri girince odanın doğu yönündeki duvarında üç küçük ve basık giriş izleniyor. Bu kapılardan içeri eğilmeden girmenin olanağı yok, büyük olasılıkla ısı tasarrufu için böyle küçük boyutlu yapılmışlar.

Odacıklara girince aralarında, yine küçükten büyüğe göre sıralandığını fark ediyoruz. Bunlarda doğrudan doğruya hamam denilecek tipik bir özellik fark edilmiyor. Büyük olasılıkla onarımlar sırasında bütün ayrıntılar adeta düzlenmiş olmalı. Ama bu üç küçük ve bir büyük giriş mekanına bakıp, sırayla hamamın soyunma, hela-tıraşlık, ılıklik, yıkanma odacıkları olduklarını söylemek pekala mümkün.

Ayrıca bu dörtlü grubun güneydeki son oda duvarında neme dayanıklı bir özel bir sıvanın, hala izlenebiliyor olması da çok önemli. Bir olasılık hamam olarak diğer odacıklarda da aynı sıva vardı ve geçmiş onarımlar sırasında pek dikkate alınmadı.

Erkekler hamamı denilen bu dörtlü odacıktan sonra, her birinin kendi girişleri olan bağımsız iki oda var. Bunların ardından da kadınlar hamamı olarak tanıtılan diğer dört mekanlı gurubun yer aldığı giriş geliyor.

Düz bir ovanın ortasındaki kervansarayda kadınlar hamamı kavramı biraz aykırı gibi duruyor. Buranın, hana gelen özel kişilere ayrıldığı düşünülüyor. Bir başka yorum ise, kadın hacıların handa konakladıkları sırada bu hamamda yıkanıp abdest aldıkları yönünde.

Bu ikinci hamam grubunda ilkinden farklı olarak hanın güney duvarına bitişik olan ve sıcaklık sayılabilecek odacığın duvarında bir mazgal penceresi bulunuyor. Ancak küçük

bir ayrıntı daha var. Bu üç küçük odanın kapıları üstündeki boyunduruk taşının ortasında yaklaşık 30 santimetre uzunluğunda ve 3 santimetre genişliğinde dar ve uzun bir şerit gibi duran, iki taraflı ve gizemli bir yarık bulunuyor. Bunun ne olduğu anlaşılmıyor. Ayrıca bir yoruma da rastlamadık.

Bundan sonra gelen odanın duvarında bir mazgal pencere dışında belli bir özellik gözlenmiyor. Altıncı ve yedinci oda diye tanımlanacak bir sonraki iki odadan ilkinin dışa açılan kapısı yok. Bitişindeki yedincinin içinden geçiliyor. Yedincinin girişine ise yemekhane tabelası konmuş.

Yemekhane ve Sergen: Birbirine bağlı bu iki mekanın yemekhane olarak yorumlanması pek de aykırı bir durum değil. Çünkü önceki gezilerimizde Safranbolu Yörük Köyü evlerinde mutfak ve oturma odası gibi özellikle gündelik yaşamın yoğun biçimde geçtiği odalarda sergen denilen bir ayrıntıya tanık olmuştuk. Sergen, odanın tabanından yaklaşık 1.60-1.70 metre gibi bir yükseklikte ve odayı çepeçevre dolaşan 20-25 santimetre enindeki rafa deniyor. Burada her an el altında olması gereken küçük eşyalar bulunuyor. Mutfakta olması durumunda ise sergene sık kullanılan küçük kap kacak ve bardak maşrapa gibi eşyalar konuyor. Şimdilerde kullandığımız sehpa gibi bir işlevi var bu sergenin.

Şaşırtıcı biçimde Sultanhan'ın bu iki mekanında da sergen uygulaması ile karşılaşılıyor. Ama taştan ve 25 santimetre kadar bir çıkıntıyla mekanı çepeçevre dolaşiyor. Yerden yüksekliği de yine 1.60-1.70 metre civarında. Kervansarayda bir oturma odası olamayacağına göre, yemekhane ve mutfak gibi bir mekan olması en akla yatan bir yorum gibi görünüyor. Sonuncu oda ise yine bir mazgal penceresi dışında fazla dikkat çekmiyor.

Kervansarayın kışık-kapalı bölümünün görkemli mermer giriş taç kapısı. (Sağda)

İçindeki tonozlu yapılanma. (Solda)

Sultanhan'ın doğuya bakan ön cephesinin ortasında ileri doğru yaklaşık 2.5 metre kadar çıkıntı yapan muhteşem bir taç kapı bulunuyor.

Sultanhan'ın kapalı kışık bölümünün tonozlu yapısının içten görünüşü. (Solda)

Altta iç avlunun kuzey kenarındaki revaklı galeri.

Avlunun kuzey kanadı, kare tabanlı ayaklar üzerine oturtulan sivri kemerli ve çift sıralı uzun bir revak sırası biçiminde yapılmış. Revakın ön sırasında 9, arka sırasında ise 10 destek ayağı bulunuyor. Çünkü kemerlerden biri ayağa değil duvara bağlanıyor. Bu çift sıralı revak, kendi içinde ilginç biçimde ısı tutuyor. Öyle ki, rüzgarlı ve soğuk bir ekim günü, açık avlu soğuk ve rüzgarlı iken bu revaklı galeri şaşırtıcı şekilde ılık bir yapıydı.

BİR TÜR MİNİ MİKRO KLİMA ALANI GİBİ...

Bu ısı büyük olasılıkla, kuzeyden gelen rüzgarların kervansarayın destek kuleleri ve duvarına çarparak bir bölümünün içe yaptığı dönüş sayesinde açık avluya girip ısınarak kemerler arasında tutulması nedeniyle oluşuyor. Bir tür mini mikro klima alanı gibi...

Buradaki havanın hissedilir biçimde ılık olmasının bir nedeni de, avlunun ortasındaki büyük hacimli köşk mescidiydi.

Çünkü büyük köşk mescit, ortadaki duruşuyla önce güney-güneydoğudan gelen rüzgarları perdeliyor. Böylece revaklı galerideki ılık havanın soğuyup dağılması engellenmiş oluyor. Ama daha önemlisi, kuzeyden gelen rüzgarın bir kısmının revaklarla kendi arasındaki tabana yayılmasını sağlayarak, sanki akım halinde bir hava yastığı oluşturuyor.

Kapalı - Kışık Bölüm: Açık avlunun batısında ve sonunda hanın kışık mekanı, kapalı bölüm başlıyor. Buraya giriş de, ana taç kapı kadar olmasa da yine çok görkemli ve tamamı mermerden oyulmuş ikinci bir taç kapıdan sağlanıyordu. Ana taç kapının neredeyse biraz daha küçük bir benzeri bu ikinci taç kapı, benzer şekilde iki yanından geometrik ve bitkisel desenlerle bezeli şeritlerle kuşatılmış. İlkinde olduğu gibi yine içe doğru bükülerek işlenmiş mukarnaslar göz-

leniyor. Bunlar sayesinde kapıya, ortadan içe doğru çukur (kavsara) şekil verilerek daha hareketli ve gösterişli bir etki elde edilmiş. Sütunçeler üzerine oturtulmuş bu kavsaralı mukarnasların altında yine kitabenin bulunduğu bir kuşak yer alıyor. Bütün bu özel biçimsel düzenlemeler, anıtsal Anadolu Selçuklu taç kapıları için ortak ve çok belirleyici bir tarz oluşturuyor.

Taç kapıdan içeri girince dikdörtgen planlı, çok etkileyici bir iç mekan karşımıza çıkıyor. İçerde 4x8 düzeniyle dizilmiş toplam 32 devasa ayağın taşıdığı kemerler, tonozlar ve sekizgen bir kubbeden oluşmuş, etkileyici anıtsal ve hafif loş bir yapı var. Avrupa'nın çoğu daha sonraları yapılmış dev katedrallerini çağrıştırıyor ve belki de çoğundan daha görkemli. Ama burası yalnızca kervansarayın kışık bölümü. Ve gerektiğinde burada hayvanlar bağlanıyor, yolcular da barınıyorlardı.

Bu kışık bölümdeki 32 ayak, mekanı beş sahnalı (nef) ve dokuz tonozlu olacak şekilde bölmüş. Bunu kısaca açarsak, her dört ayak bir sıra olacak şekilde tüm mekanı enine sekiz sıra, ama üstten dokuz tonoz (altta da koridor) olacak şekilde bölmüşler. Dokuz! Çünkü ayaklar ön ve arka duvarlara tonozlarla bağlanıyor. Ama duvarlar ayaktan sayılmadıkları için üstteki tonoz (kemer) sayısı ile alttaki boşluk sayısı bir fazla oluyor. Tam da bu nedenle mekana uzunlamasına dokuz tonozlu deniyor.

Enine beş, uzunlamasına dokuza bölünmüş olan mekanın tam ortasında, mimar Cengiz Bektaş'ın "teknik açıdan ilginç" dediği sekizgen bir kubbe var. Orta tonoz tam burada biraz yüksek ve genişçe tutulmuş. Aynı şekilde enine geçen beş neften ortadaki üçüncüsü de yine biraz geniş bırakılmış. Böylece bu iki hattın mekanın ortasında çakıştığı yerde kare biçiminde, bir boşluk alan elde edilmiş. Ardından önce bu karenin etrafı örülerek yükseltilmiş ve bir kubbe kasmağı elde edilmiş. Ama dört kenarlı bu kasmağa yuvarlak kubbe-yi yerleştirmek olanaksız olduğundan kare kasmağın köşeleri de, üçgenlerden oluşan köşe tonozlarıyla sekizgen bir şekle dönüştürülmüş. Sekizgenin aralarında kalan küçük boşluklar da yine küçük üçgenlerle daireye dönüştürülerek üzerine bir kubbe yerleştirilmiş. İçten yuvarlak görünen bu kubbe, dıştan sekizgen sivri bir külahla örtülü.

Kubbenin oturduğu kare kasmağının karşılıklı dört kenarında büyücek birer aydınlatma ve havalandırma penceresi bulunuyor. Bu pencereler köşe tonozlarının arasına yerleştirilmiş. Kubbenin içinde ise, bu dört pencereye göre çapraz duran, daha küçük boyutlu üç yapraklı yonca biçiminde yine dört pencere var. Gerçekten de kubbenin ilginç olduğu çok açık.

Bu çift sıralı revak, kendi içinde ilginç biçimde ısı tutuyor. Öyle ki, rüzgarlı ve soğuk bir ekim günü, açık avlu soğuk ve rüzgarlı iken bu revaklı galeri şaşırtıcı şekilde ılıktı.

Ama bu kadarla da bitmiyor. Yine Cengiz Bektaş'ın belirttiği gibi, kubbenin bir kenarı diğer kenarından daha yüksek tutulmuş, çünkü kubbe kalıpsız olarak ve salyangoz biçimli yani döngüsel şekilde örülmüş. Görünce gerçekten şaşırma- mak elde değil.

HANIN OLASI PASİF İKLİMLENDİRME ÖZELLİKLERİ

Sultanhan'da ilk bakışta fark edilmeyen, ama gezdikçe daha iyi izlenen ve hava koşulları karşısında yapıyı korumaya yöne- lik bazı olası uygulamalar dikkati çekiyor.

Araştırmacılar kolay anlaşılın diye Sultanhan'ın, hep doğu- batı yönünde durduğunu söylüyor. Oysa gerçekte han yakla- şık 15 derece kadar kuzeye dönük. Buna göre doğrusu, han kuzeydoğu-güneybatı yönünde duruyor. Böylece tümüyle mermerden yapılmış taç kapısı da yine kuzeydoğuya bakıyor.

Kervansarayın konumuna verilen bu dönüşte ve her iki taç kapınının mermer tercih edilmesinde, büyük olasılıkla cephe- den gelen baskın rüzgar ve yağmurların etkisi söz konusu.

Ayrıca kuzey yarımkürede yapıların hafifçe güneydoğuya, yani kible yönünde dönmesi en uygun konum sayılıyor. Böy- lece yapı, özellikle yaz güneşinin kavurucu etkisinden daha az etkileniyor. Ama burada kervansaray bu kez hafifçe kuzey- doğuya dönük yapılarak daha fazla güneş alması sağlanmış gibi görünüyor.

Hanın çevresindeki iklim koşullarını soruşturduğumuzda gerçekten de baskın rüzgarların cepheden geldiğini öğre- niyoruz. Sultanhan ve çevresi, onlarca kilometre boyunca dümdüz uzanan Konya Ovası'nda, rüzgarın bütün hızıyla esip, kışların sırf bu nedenle daha dondurucu hissedildiği bir bölge. Baskın rüzgarlar çoğunlukla kuzey-kuzeydoğu, ikinci olarak da güneydoğudan geliyor. Kuzey-kuzeydoğudan gelen rüzgarlar mevsime göre kışın yoğun kar, kış sonunda da şiddetli yağmur getiriyor. Güneydoğudan gelen rüzgarlar ise, görece olarak daha ılık ve yine yağmur taşıyor.

Buna göre tümüyle mermer kaplı olan taç kapılar, herhalde rastlantısal olarak bu yönde ve yine rastlantısal olarak mer- merden yapılmamıştı. Çünkü aradan geçen uzun yüzyıllara karşın mermer taç kapınının işlemeleri büyük ölçüde ve hala sapsağlam duruyor. Bir erime özellikle yok.

Hatırlanacağı gibi, benzer şekilde baskın rüzgar ve yağışlar yönündeki bir başka mermer kapı örneği de, İznik'teki Yeşil Cami idi. Erken Osmanlı ya da Beylikler döneminde yapılmış olmasına karşın Selçuklu etkisinde olduğu belirtiliyordu. İk- limlendirme yönünden de benzer bir Selçuklu etkisi olduğu çok açık.

Hava koşullarının Sultanhan'da dikkate alındığına ilişkin ikin- ci örnek ise açık avlunun kuzeye bakan revaklı bölümünün dış cephesi. İlginçtir kuzey-kuzeydoğu yönüne açık olan bu cephede hiç mazgal pencere yok. Ama tam tersi yöndeki gü- ney duvarında altı mazgal pencere bulunuyor. Gerçi karşıda- ki güney duvarının iç kısmı, açık avlunun kapalı mekanlarını oluşturuyor ve en azından ışık için bu mazgallar gerekli.

Ama burada ışık kadar havalandırma açısından da gerekiyor bu mazgallar. Çünkü hamam, mutfak ve yemekhane birim- lerinin havalanmaya daha bir gereksinimi var.

Yine kuzey duvarına döndüğümüzde, açıkça ifade edilebilir ki, eğer bu dış cephede mazgal delikleri olsaydı, yukarıda an- lattığımız avlu içinde ve çift sıra revaklar arasındaki hava dö- nüşümü nedeniyle oluşan ılık ortam gerçekleşmezdi. Maz- gallardan giren serin hava ortamın ısınısını hissedilir biçimde düşürürdü.

Hatırlanacağı gibi, açık avludan kapalı kışlık mekana geçilir- ken, girişte ikinci bir mermer taç kapı daha var. Bu anıtsal kapı da yine iklim koşulları ve konum ilişkisi açısından ilk taç kapı ile benzer koşullara sahip. Öyle ki, kapının bezeme şeritleri arasında kalan orta kısmındaki içe dönük (kavsara- lı) ön bölümde bile, havanın dışa göre daha ılıman olduğu hemen fark ediliyor. İkinci taç kapıdan geçip kışlık mekana girince mazgalların bu kez, kuzey ve güney duvarlarına kar- şılıklı olarak dörder tane yerleştirildiği kolayca görülüyor. Kışlık mekanda bu mazgallar özel bir işlev yüklenmiş gibiler... Mazgalların karşılıklı yerleştirilmesi, buldukları alanı aydınlatmak kadar havalandırma görevini de üstlendiklerini gösteriyor. Hayvanların kışın bu mekana bağlandıkları dü- şünülrse bunun önemi daha kolay anlaşılır. Görüldüğü gibi buradaki doğal havalandırma, önce taç kapıdan gelen hava-

Kervansaray'ın dıştan sekizgen, içten ise yuvarlak olan ilginç kubbesinin alttan görünüşü. (Üstte)

Kapalı bölümün mermer taç kapısının kavsara denilen mukarnash bölümü. (Altta)

İç avlunun güney kanadındaki odalardan yemekhane-mutfak denilen oda ve duvarlarını aşağıdan dolaşan sergen raflar.

Hamam yönünden gelen yeraltı su borusu. (Sağda)

Bu yapıdaki mazgal pencere öğleden sonraları içeriye müthiş bir ışık verdiği gibi, hanın gerisindeki havayı emerek nem ve rutubeti olabildiğince engelliyor. Çünkü bu bölüm epeyce kuytu olmasına rağmen hiç rutubet yok.

nın içerdeki ortamın ılık havasına karışıp ısınmasıyla başlıyor. Buna her iki yanda, mazgallardan gelen ve hayvanların ısıttığı ılık hava da katılıyor. Böylece havalandırma ortadaki yüksek kubbeye doğru yükselip, buradan da dışarı atılmasıyla gerçekleşiyor. Tabii bu yan mazgallardan da, yine bir miktar havanın dışarı atılmış olduğunu belirtmek gerek.

Orta kubbedeki pencere ve delikler arasında da yine farklı bir ışık ve hava akımı var. Kubbe kasmağında karşılıklı duran ırice dört pencere açıkça ışık ve hava akımı sağlıyor. Yaklaşık 2.5-3 metre üstteki kubbe içinde çapraz duran yonca şekilli dört delik de bu havalandırmaya katılıyor. Kubbe içindeki dört yonca delik, burada oluşacak buharlaşma ve rutubeti de dağıtıyor. Kubbenin önemli bir başka işlevi daha var. İçten yuvarlak dıştan da sekizgen konik yapıdaki kubbe çift katlı ve bu da alttaki mekan için çok önemli bir ısı yalıtımı demek oluyor.

Doğal Yansıtıcı Lamba Ama karşılıklı ve çapraz duran bu sekiz pencere kubbede şaşırtıcı bir parlak ışığa sağlıyor. Özellikle güneş ışığı bu pencerelerden birine vurduğu zaman... Öyle ki, aşağıdan bakınca tepede günümüzün, ışığını alttan yansımayla alarak çevresine yayan modern aynalı meydan lambalarını çağrıştıran bir ışık kaynağı ortaya çıkmış oluyor. Çünkü buradan kervansarayın tabanına öylesine dengeli ve yumuşak bir ışık geliyor ki, ortamda yeterli görüşü sağlaması dışında altta neredeyse gölge oluşmuyor. Ama özellikle güneşi aldıklarında, mazgallardan gelen ışıkların oluşturduğu bir gölge var.

Ayrıca kervansarayın sonundaki batı duvarında da yine bir mazgal pencere bulunuyor. Bu mazgalın bulunduğu seviye diğerlerinden daha yüksekte açılmış. Çünkü önce de gördüğümüz gibi hanın kubbesinin bulunduğu orta tonoz, tüm kapalı mekanın üst örtüsü boyunca yüksek ve genişçe tutul-

muştur. Bu nedenle hanın bitimindeki arka duvarının orta üst seviyesi normalden 1.5 metre kadar daha yüksekçe örülmüş. Mazgal da burada açılmış.

Dıştan içe doğru genişleyerek açılan bu mazgal pencere öğleden sonraları içeriye müthiş bir ışık verdiği gibi, hanın gerisindeki havayı emerek nem ve rutubeti olabildiğince engelliyor. Çünkü bu bölüm epeyce bir kuytu olmasına rağmen, hiç rutubet yok.

Ayrıca bu arka mazgalın sağ ve sol yanlarındaki diğer iki mazgal, hanın bu arka duvarına bitişik olan sonuncu kemerden değil de, bir önceki kemerin altında açılmış. Böylece bu üç mazgalın arasında daha güçlü bir hava akımı olması gerekiyor. Çünkü mazgallar arasındaki orantılı mesafe, öğleden sonra batı tarafındaki bol güneş ışığı ve tavanın yüksek oluşu bu küçük alandaki hava akımını hızlandırmış olmalıydı.

Nitekim arada bir gelen kalabalık turist gruplarının buradaki hareketli varlığına karşı havada hemen hiç toz izlenmiyor. İşte hanın kışlık bölümündeki taç kapı, yan mazgallar, kubbe ve kasmağındaki pencereler ile batı duvarının üstündeki son mazgalın, hanın içinde başarılı bir havalandırma gerçekleştirdiklerine hiç kuşku yok. Bu arada hanın taş yapısının da özellikle bu kapalı mekanda havanın dolaşımına katkı verdiğini vurgulamak gerek.

Destek Kuleleri: Kervansarayın dış yüzünde, yapıyı çepeçevre dolaşarak onu adeta müstahkem bir kaleye dönüştüren 24 adet destek kulesi bulunuyor. Bunların Sultanhan'a özgü, özel bir dizilişleri var ve hepsinin boyları hanın yüksekliği ile aynı seviyede yapılmış. Örneğin ön cephenin köşelerinde sekiz köşeli iki devasa destek sütunu yer alıyor. Hanın tüm diğer köşelerinde ise, bu kez yerine göre kare ya da dikdört-

gen biçimli, ama adeta birer kale burcu gibi berkitilmiş olan destek sütunları yerleştirilmiş. Bir başka deyişle köşe kıvrımları bu güçlü destek sütunlarıyla ayrıca örtülmüş. Bu uygulamanın nasıl bir gereklilikten kaynaklandığını, bugün itibarıyla kesin kes bilebilmek oldukça güç.

Ancak, tüm taş yapılarda askeri, iklim ya da hangi nedenle olursa olsun, köşe ve diğer sivri yerleri çok kolay tahrip oluyor ya da tahrip edilebiliyor. Büyük olasılıkla hanın mimarı ya da Sultan Alaeddin Keykubat bunu biliyordu ve hanın köşelerini özellikle böylesine güçlendirdi.

Diğer tüm destek kuleleriyle birlikte hesaba kattığımızda, köşelere verilen bu önemin etkisini fark ediyoruz. Öyle ki, birbirine oldukça yakın duran 24 destek sütunu, ana taç kapı ve köşelere verilen fazladan destek hepsi birden dikkate alındığında, hanın etrafında en az 50 tane köşe olduğu ortaya çıkıyor. Buna göre kışın en soğuk aylarında bile, bu destek kulelerinin birbirine bakan köşelerin bir hava yastığı oluşturacağı çok açık. Nitekim köşeli destek sütunları arasına yerleştirilmiş olan, yuvarlak ve beş köşeli diğer destek sütunlarının, gelen rüzgarı yanlardaki dik köşeli burçlara yöneltmek arada bir hava yastığı oluşumunu kalıcı kılmış olduğu da düşünülebilir. İklimin çok soğuk ve kar yağışının kalıcı olduğu bu yörede, bu durumun en azından nemi kurutucu bir etki yapmış olduğu rahatlıkla savunulabilir..

Üst Örtü ve Çörtenler: Hanın daha küçük boyutlu, ama farklı bazı özellikleri de yapının doğal iklimlendirmesi konusunda yine bazı bilgiler verebiliyor. Örneğin hanın üst örtüsü başlangıçtan itibaren kesme taşlarla kaplanmış. Bu bağlamda handaki kapalı mekanların tonozlu yapısı, orta tonozun daha yüksek oluşu ve ortadaki sivri külâh; hep

birlikte yağmur sularını kenarlara yönlendiriyor. Kenarlarından da suların çörtenlerle (taş su oluşu) dışarıya akıtılması gerekiyor. Ama çörtenler hanın dört bir tarafında yok. Örneğin ön ve arka cephede bulunmuyor, yalnızca iki uzun yan kenarda çörtenler var. Çünkü taştan yapılmış üst örtünün eğimi yanlara doğru verilmiş, ön ve arkaya değil.

Bir sonraki kervansarayımız Karatayhan'da göreceğimiz gibi, hanın özgün halindeki üst yapısı tümünden toprak kaplıydı. Bu da her yağmurdan sonra bu toprak katmanın taş silindire sıkıştırılıp suyun her yöne atılması gerekiyordu. Tıpkı Hitit Başkenti Boğazköy/Hattuşa'da izlediğimiz gibi... İşte bu nedenle Karatayhan'ın dört bir yanına çörtenler yerleştirilmişti. Aralarında iklimlendirme yönünden oluşan fark, Sultanhan'ı Karatayhan'a göre daha çabuk kuruyan ve daha az rutubet alan bir kervansaray yapmıştı. Dolayısıyla rüzgarın ve güneşin etkisiyle Sultanhan'ın en kuytu yerlerinde bile nem ve rutubet yok denecek kadar az izleniyor.

Bu iki kervansaray arasındaki bir diğer fark ise, hemen hemen aynı tarihlerde yapılmış olmalarına karşın, Selçukluların Sultanhan'da daha gelişmiş ve ileri bir teknik uygulama başarısını göstermiş olması. Bütün bu kapalı bölümün içerdiği doğal havalanma özelliklerinin onu kışın bile görece olarak ılık bir düzeyde tuttuğu söylenebilir. Aynı mekan, taşın etkisinden dolayı yazın da serin oluyor. Böylece hanın içinde çok rahat nefes alınıyor. Yazın tozlu, kışında fazlaca nemli bir ortam yok.

Sultanhan, bütün bunlardan sonra bizim için artık Kapadokya'nın batıdaki giriş kapısı sayılıyor. Bu nedenle, dünya çapında bir üne sahip olan Kapadokya'ya gittiğinizde, mutlaka Sultanhan'a da bir uğrayın. Burada da en az Kapadokya'daki kadar çok sayıda ve yeni keşifler yapacağınıza eminiz.

Umumi helanın bulunduğu yan odadaki atık su ya da çiş kanalı. (Solda)

Kapalı bölümün tonozlu üst örtüsü ve yapının en batısındaki üst pencereyle içeri giren akşamüstü ışığı. (Üstte)

KAYNAKLAR

1. BEKTAŞ, Cengiz, "Selçuklu Kervansarayları" Yem Yayın, İstanbul-1999.
2. ERGİN, Nina (Der.), "Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü", Koç.Üni. Yay., İstanbul-2012.
3. DURUKAN, Prof. Dr. Aynur, "Aksaray Sultanhanı", (Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları-Ed: ACUN, Hakkı), T.C. Kültür ve Turizm Bak.Yay, Ankara-2007.

SELÇUKLU'NUN GİZEMLİ ANITI, ALARA KALESİ

Alara Kalesi, yakınındaki Alara Kervansarayı'ndan da anlaşılacağı gibi İpek Yolu üzerinde askeri ve ticari yönden önemli bir kaleydi. Ama yüzyıllar önce İpek Yolu önemini yitirince, Alara Kalesi de unutuldu, yıprandı ve koyu bir giz perdesinin ardında kaldı. Bu eşsiz ve özel Selçuklu kalesinde bugün kazılar yapılıyor. Ama kale bir açıdan gizemini korumayı sürdürüyor.

Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi, dünyada eşi olmayan bir tarihi coğrafyaya sahip! Toroslar'la Akdeniz arasında yol almak, eşsiz bir bilgisel serüvende yer almak anlamına geliyor. Tarih öncesi mağaralar, Antik kentler, Haçlılar ve Selçuklular...

Manavgat'ı geçeli 20-25 kilometre oldu. Sol yanda bize eşlik eden Toroslar'ın sunduğu gizemli görüntülerle Akdeniz arasındaki coğrafyada hızla ilerliyoruz. Modern karayolunun

Alara Kalesi çevresinin bulunduğu zirveden görünüşü.

çevresi pek çekici değil. Pazarıcı tezgahları, dükkanlar ve otellerin cepheleri... Aniden, karşımıza yarım bir kavşak ve bir sarı tabela çıkıyor: Alarahan.

Hiç düşünmeden yönümüzü dağlara, Alarahan'a çeviriyoruz. Turistik mekanların yapaylığından kurtulmak çok rahatlatıcı geliyor. Yol bizi az sonra çam ormanları arasından akan bir akarsu boyunca taşıyıp Selçuklular'dan kalma bir kervansaray ile kaleye götürüyor.

ALARA'NIN KAYIP KÜLTÜRÜ

Yaklaşık 10 kilometre sonra karşımıza Alarahan Kervansarayı ve Alara Kalesi çıkıyor. Kervansaray'ın altında ve Alara Çayı'nın üstünde, artık yok olmuş Alara Köprüsü'nün kalıntıları var. Ama gözlerimizi Alara Kalesi'nden alamıyoruz. Yüksek, sivri bir dağın yarısından sonra onu yaklaşık üç bölün surlar, dağı adeta bir zincir gibi sarmış. Bu bakımdan farklı bir kale Alara Kalesi, salt surlardan oluşmuş gibi görünüyor. Ama dağın zirvesine gelen ve İç Kale olarak adlandırılan yerde çeşitli yapılar arasında bir Selçuklu Köşkü, hamam ve henüz kesin olarak tanımlanmamış yapılar bulunduğunu da belirtmek gerekiyor.

Alara Kalesi'nde 2007 yılından bu yana arkeolojik kazılar yapılıyor. Konya Selçuk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Osman Eravşar başkanlığında bir ekip tarafından kazılıyor. Kazılar ağırlıklı olarak İç Kale, Aşağı Hamam, Demirci İşliği ve Ayazma Şapeli gibi çeşitli bölümlerde yürütülüyor.

Alara Kalesi'nden, Selçuklu döneminde yaşamış tarihçi İbni Bibi ve Evliya Çelebi gibi gezginlerin eserlerinde söz ediliyor. Ama bunların kaleye çıkmadıkları anlaşılıyor. Bilimsel denilebilecek somut verilere dayanarak yerinde yapılan ilk araştırmaların başında ise Prof. Dr. Şerare Yetkin'in 1960'larda yaptığı incelemeler geliyor. Daha sonra ise, 1980'lerde Doç. Dr. Yılmaz Öngü'nün Alara ve Alanya Kalesi Hamamları konusunda yaptığı ve yayınladığı araştırmalar var. Günümüzde Konya Selçuk Üniversitesi Alara Kalesi'nde 2007'den beri her yıl kazı yapıyor. İlk aldığımız bilgiler, Alara Kalesi'nin 13. yüzyıl Anadolu mimarisinde önemli bir yere sahip olduğu yönünde. Kalenin genel yapısı itibarıyla bir savunma kalesi olduğu anlaşılıyor. Ama, İpek Yolu üzerinde bulunduğu için çevresinde zamanla irili ufaklı yerleşimler kurulmuş.

Alara Kalesi'nin bulunduğu konik tepeye uzaktan bakıldığında kaleyi oluşturan surların ilginç bir konumlanışı olduğu hemen anlaşılıyor. Kale sanki tepenin yüzeyinde uzayıp giden bir sur şeridi gibi kurulmuş. Kaleyi oluşturan sur dizisi, tepenin yaklaşık ortalarından ve kuzeye bakan yamacın kenarından başlıyor. Kuzeydoğuya doğru hafifçe yükselecek, tepenin diğer kenar yamacına gelirken, sanki yukarı ama tersine yine kuzey yönünde bir dönüş yaparak tepeye doğru dönüp, bir yarın önünde sonlanıyor.

Zirvedeki köşk ve hamamın üzerlerindeki kubbe büyük ölçüde yıkılmış.

Kalenin 2. kat surlarının girişi.

Kaleye giden yeraltı tüneline çıkış.

Bu bölümü ziyaretçi yürüyüşçülere kolaylık olması için Birinci Sur Katı olarak adlandırdık. Tepenin ve surların yapısına bakarak, surların içinde bir köy ya da kasaba türü bir yaşamın olacağını beklememek gerek. Her şey sanki askerler ya da kale muhafızlarının yaşamasına uygun olarak düzenlenmiş gibi görünüyor.

Çünkü kalenin bulunduğu tepenin yüksekliği yaklaşık 250-300 metre kadar. Üstelik kayalık ve dik olduğundan çıkılması son derece güç! Ama daha önemlisi kaleye çıkan düzgün bir yol yok. Az önce belirttiğimiz gibi kaleyi oluşturan surlar da zaten tepenin ortalarından başlıyor. Peki, bu durumda kaleye nasıl ulaşım sağlanıyordu?

Dağa yaklaşırken, görünürde açık seçik bir yol gözlenmiyor. Önce köylülere soruyoruz. Hepsisi, Alara Çayı'nın altından geçen üstü örtülü bir tünelden söz ediyorlar. Israrla bu tüneli tanımlıyorlar. Alara Çayı güçlü bir su, onun altından bir tünel geçirmek pek inanılır gibi gelmiyor.

Yürüyüşümüze devam edip Alara Çayı kıyısındaki turistik lokantaları, gözlemcileri geçip kazıların yapıldığı Aşağı Hamam'a ulaşıyoruz. Buranın doğrudan kaleyle bir ilişkisi yok gibi, yalnızca bir aşağı şehir gibi görünüyor. Hamamdan sonra dağın tabanı hemen hemen Alara Çayı ile neredeyse birleşiyor gibi. Öyle ki, Çay dağı sağından adeta sıyrarak akıyor. Ama birden ağaçlar ve sık bitki örtüsüyle kaplı bu bölgede tüneli fark ediyoruz. Çaya inen yüksekçe sırtın bir bölümü, kaba taşlarla kaplı, ama doğal yapısına göre daha bir düzgün görünen eğimle iniyor. Bunun tünel olması gerek...

Ancak girişini bulmak neredeyse olanaksız! Tünelin üst örtüsü dıştan anlaşılacak kadar, doğal yapıyla benzerlik

gösteriyor. Büyük olasılıkla gizlenmek için olmalı. Dediğimiz gibi bulunduğumuz nokta Alara Çayı'nın neredeyse kıyısında... Burada, üzeri kapalı tünelin nehre bitişik bu alt kesiminde, kıyıya paralel giden duvar olması mümkün kalıntılar var gibi... Bunlar sur duvarları olabilir. Ama nehir her şeyi aşındırmış. Ayrıca tüm çevre nehrin taşıdığı verimli toprağın da etkisiyle son derece sık bir bitki örtüsüyle kaplı. Selçuk Üniversitesi Alara Kalesi Kazı Başkanı Prof. Dr. Osman Eravşar, kazı raporlarında kaleyi Dış Kale, Orta Kale ve İç Kale olarak tanımlıyor.

Ama biz kaleyi ziyaret edenlere kolaylık olsun diye Alara Kalesi'ni gördüğümüz gibi anlatmayı tercih ediyoruz. Buna göre kalenin bulunduğu dağın ortalarındaki surları Birinci Sur Katı, onun yaklaşık 50 - 60 metre üstündeki surlara İkinci Sur Katı, en üstte zirvedeki bölümü de, yine İç Kale olarak adlandıracağız. Çünkü görünen bu...

Kazı ekibi ayrıca kalenin eteklerinde ve Alara Çayı kıyısında bir hamam kalıntısı, demirci işliği gibi bazı yapılar saptamış. Bu alanda kazı yapılıyor. Bir olasılık bu bölge bir surla çevriliydi. Kazı raporlarında Dış Kale olarak geçen yerler buraları olmalı. Ama bu bölgede kale olarak anılabilecek bir sur kalıntısı izlenmiyor. Doğrusu Orta Kale'ye yol veren tünelin, savunma gereği böylesi bir sur içinde bulunması gerekiyor. Aksi durumda tünelin suyun altından geçip, ırmağın öte kıyısından geçiş verdiğini kabul etmemiz gerekiyor ki, bu da pek olası değilmiş gibi görünüyor. En azından görünür bir izi yok.

GİZEMLİ TÜNELDEN ALARA KALESİ'NE

Ama tünel, hem dıştan, hem de içten bakıldığında gerçekten de Alara Çayı'nın altına doğru giriyormuş gibi görünüyor. Tüneli kaba taşlardan yapılmış dışından bir süre tırmanarak izliyoruz. Az sonra tünel yan duvarıyla aynı seviyeye gelince, birden önümüzde tünelin içine giren ve köylülerin sözünü ettiği kırık delikleri görüyoruz.

Hiç düşünmeden hemen tünelin içine atlıyoruz. Yaklaşık 3-3.5 metre eninde ve 2.5-3 metre yüksekliğindeki tünelin üstü tonozlu bir yapıda, ama her şey oldukça kaba bir biçimde yapılmış. Ama duvarlar sanki bir su sarnıcı gibi özenle sıvanmış. Yağmur sularından etkilenmemesi için olmalı... Tünelin duvarlarında yaklaşık 20-25 metrede bir mazgal pencereleri var, ama bunların bazıları kapanmış. Bu nedenle tünelin içi oldukça karanlık... Merdivenler ayrıca epeyce yıpranmış hatta kırık, bu bakımdan yukarı çıkış oldukça tehlikeli görünüyor. Asıl önemlisi, tünelin yukarı doğru hafif dönüşler yaparak çıkan merdivenleri yaklaşık 65-70 derecelik bir eğimle yukarıya tırmanması.

Yürümeye başlamadan, kaleye önceden iki kez daha çıkmış olduğumuz için son bir bilgi daha verelim. Tünelin duvarı delinmiş bu bölümünden yukarıdaki çıkış bölümüne kadar

yaklaşık 120 basamak bulunuyor. Bunu özellikle saydık. Aşağıya, nehre doğru ise inmenin pek olanağı yok, görüldüğü kadarıyla aşağıya 40-50 basamak daha var. Aşağıdaki dip bölümü, yoğun bir küf kokusunun geldiği çöplük haline gelmiş. Çöpler sanki özellikle dökülmüş gibi duruyor. Buraya elini kolunu sallayarak inmek pek doğru değil. Ama görüldüğü kadarıyla tünel, boyutundan kaybetmeden bu çöplük noktasının ötesinde de devam ediyor.

Buna göre, eğer tünel bu dip noktasından daha aşağıya doğru devam ediyorsa, nereye gidiyor?

Çünkü bundan sonrası, köylülerin dediği gibi neredeyse Alara Çayı'nın altına doğru iniyormuş gibi duruyor. Bu sorunun yanıtını alanda kazı yapan arkeologlara bırakıp, yukarıya doğru tırmanışımıza başlıyoruz. Ortamın karanlık ve basamakların yer yer kırık olması nedeniyle epeyce zorlu ve yavaş bir tırmanış oluyor. Kaygılı bir vaziyette ve yaklaşık bir saat sonra tünelden çıkıyoruz.

BİRİNCİ SUR KATINA ULAŞIYORUZ

Tam karşımızda kalenin giriş kapısı görünüyor. Kalenin alımlımsın dışında küçük bir kapısı var. Bir kişinin ancak geçeceği kadar küçük olan ve batıya bakan kapı, ayrıca epeyce de basık. Her şeyin savunma amaçlı yapılmış olduğu çok açık. Kalenin duvarları yaklaşık 12-15 metre yüksekliğinde. Burçlar dışa doğru, sırayla bir üçgen ve bir kare şeklinde dizilmiş. Yıkılmış olanların dışında, sağlam durumda 12 burç sayabiliyoruz. Burçlardan bazılarının sonradan onarıldığını da belirtelim. Surlara doğruca giden kemerli ve küçük kapıdan sonra, önce nöbetçilerin bulunduğu bir mekana giriliyor. Mekanın gerisindeki daha küçük bir kapıdan kale içi mekana giriş yapılıyor. Kaleyi 1960'larda inceleyen Prof. Dr. Şerare Yetkin, ana girişin solundaki duvarda iki kitabeden söz ediyor. Bugün bunların biri yok, çalınmış. İkincisi ise üstten kırılmış, belki şimdi o da gitmiştir. Prof. Yetkin, ayrıca bu iki yazıt arasında uzunca bir Selçuklu insan figürü bulunan freskten de söz ediyor. Bugün, bu resim hayli yıpranmış ve çok güçlüklerle seçiliyor.

Bunları izlemek için kalenin giriş mekanından surların dışına ve doğusuna doğru açılan tonozlu bir ek geçit ya da bölüm bulunuyor. İlk gittiğimizde burası açıktı ve geçiş yapılabilirdi. Ancak kaleye son çıkışımızda bu geçidin örülerek kapatıldığını gördük. Büyük olasılıkla geride kalanlar daha fazla tahrip edilmesin diye kazı ekibi tarafından yapılmış olmalı. Kalenin bu Birinci Sur Katı ya da kazı ekibince Orta Kale katı olarak adlandırılan mekanın yerleşim alanı, kaledeki diğer katlara göre daha geniş alana sahip. İçeride işlevi tam açıklanmamış irili ufaklı mekanlar var. Kale girişi ve surların hemen gerisinde ayrı ayrı mekanlar bulunuyor. Bunların askeri mekanlar ya da bu amaçla yapılmış yapılar olması gerek. Surların hemen bu gerisindeki mekanlar arasında sarnıç olabilecek bir yapı da gözleniyor. Burçların

üstüne çıkınca, her birinde belki de içeri inmeye yarayan, kuyu ağızına benzer, üstü örülmüş delikler görülüyor. Bazıları definciler tarafından kazılmış gibi. Üstten görüldüğü kadarıyla bazılarının sarnıç olması mümkün.! Ayrıca yaşam alanı olduğu izlenimini veren birkaç küçük mekan daha var. Bunların hepsi güneye bakan bu ilk kat surlarının hemen gerisinde yan yana dizilmişler.

Kale kapısının hemen gerisindeki yapılardan sonra, gerideki kale alanının ortasında genişçe bir yapı kalıntısı daha var. Bu da, üstten gelen iri kayalar ve defincilerin tahribiyle tanınmayacak durumda. Kazı ekibi çevreyi epey temizlemiş, ama yapının işlevi ve ne olduğuna dair bir bilgi, şimdilik yok. Kalenin bu ilk katının, çatışma sırasında savunmanın ağırlık kazandığı ilk yer olduğu anlaşılıyor. Mekanın boyutları ve düzenlenişi bunu düşündürüyor.

Üstelik surlar bu bölgede yaklaşık doğu batı yönünde uzanarak, dağın yaklaşık güneye bakan bu yamacını bir uçtan diğerine bütünüyle kuşatıyor. Ama surlar, doğu yönünde derin bir yarla karşılaşılıyor ve surlar, ince bir duvar olarak yukarı kuzeye yöneliyor. İlk bakışta bu sur üzerinden, Birinci Sur Katı'ndan kalenin yukarıdaki İkinci Sur Katı'na çıkılabilir gibi görünüyor. Ama surlar bu noktada, doğudan birdenbire 30-40 metrelik dik bir uçuruma açılıyor ve bitiyor. Yürüyen bir gezgin için ise aşağı uçmak an meselesi. Benzer uçurum yukarıya doğru, üstteki kat ile bu İlk Sur Katı arasında da var. Bu nedenle, İlk Sur Katı ya da Orta Kale'nin buradaki surlarından yukarıya doğru bir geçiş ya da bağlantı yok. Bu Orta Kale'de yukarıya yönelen bir başka benzer sur parçası da, surların batısında ve daha kısa boyutlu olarak bulunuyor. Bu taraf doğudakinden çok daha dik bir yamaçta ve soldan Alara Çayı'na bakıyor. Yüksekliği ise en az 60-70 metre var.

Kaleye giden yeraltı
tünelinin merdivenleri.

Kale nin birinci katı surları ve içerideki yerleşimler.

açık. Ayrıca bu surlar doğuya doğru izlendiğinde, üstteki İç Kale surlarına ulaşmak olanağı var gibi görünüyor. Ama biz bunu denemedik, çünkü araya aşılması güç ve geceleme gerektirecek uçurumlar girdi.

Bu nedenle, İkinci Sur Katı'nın giriş kapısının sonrasında zirveye doğru yönelmiş dev kayalar üzerinden İç Kale'ye ulaşmayı tercih ediyoruz. Ama kalenin bu İkinci Sur Katı'ndan zirvedeki İç Kale'ye giden bir yol yok ya da görünmüyor. İç Kale epeyce yakında, ama yapılar son derece dik ve iri kayaların üzerinde bulunuyor. İkinci sur katının kapısından girip, arkadan çıktıktan yaklaşık 10-15 metre sonra yürüyüşçülerin bıraktığı kırmızı beyaz kılavuz çizgileri belli belirsiz de olsa görünüyor. Yine de buraya ulaşmak için bile yaklaşık 2.5-3 metrelik kayalara tırmanıp kayaları aşmak gerekiyor. İşte İç Kale'ye ulaşabilmek için ancak böylesi kayalar ve güç bela görünen kırmızı beyaz kılavuz çizgilerini izlemek gerekiyor. Tabii bunun için neredeyse tam bir tırmanış yapmak gerek.

Bütün bunlardan bu İkinci Sur Katı'ndaki her şeyin salt bir savunma ve güvenlik için düşünülmüş olduğu bir kez daha açıkça ortaya çıkıyor. Öyle ki, alttaki ilk sur katı ya da Orta Kale'den yukarı çıkıp İkinci Sur Katı'nı almak tek kelimeyle imkansız görünüyor.

Şimdi neredeyse İç Kale'ye girmek üzereyiz ama Alara Kalesi'nin çok ilginç bir tarihsel öyküsü var. İç Kale'den önce bir kısa ara verip, bu öyküyü izleyelim.

SELÇUKLULAR'IN ALANYA VE ALARA'YI ALIŞININ TARİHSEL ÖYKÜSÜ.

Selçuklu tarihi açısından Alanya ve Alara kalelerinin alınışı birbirinden ayrı değil. Önce Prof. Dr. Osman Turan'ın, ardından da Seton Llyod- D. Storm Rice ikilisinin İbni Bibi'den aktararak anlattığı öykü kısaca şöyle.

Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubat, ilk seferini (1221) o çağdaki adı Rumların Kalonoros (Güzel Dağ), Avrupalılar'ın da Kandolore dedikleri Alanya'ya yapıyor. Kalenin hakimi ise Kyr Vart adında bir bey. Günümüzde Kyr Vart'ın Ermeni ya da Rum olduğuna ilişkin tartışmalar var. Selçuklu Sultanı Alanya'yı deniz ve karadan birlikte kuşatıyor. Kuşatma iki aydan fazla sürüyor, sonunda Kale Beyi, Alanya Subaşı (ordu komutanı) Ertokuş'a mektup göndererek, Kaleyi Sultan'a teslim edeceğini ama koşulları olduğunu bildiriyor.

Alaeddin Keykubat, Alanya'yı Kyr Vart'tan savaşız alıyor. Ancak, Kyr Vart'ın koşulları ilginçtir. Alanya karşılığında Kyr Vart Akşehir ve çevresindeki beş köyü istiyor, beyliğini devam ettirmek adına... Ayrıca Kyr Vart, Alaeddin Keykubat'tan kızıyla evlenmesini istiyor. Selçuklu sultanı için bu koşullar değer-

Kuşkusuz kalede dağın zirvesine doğru yönelmiş bir özel yol var. Bu yol dar ve kayaya oyulmuş basamaklar şeklinde, az önce belirttiğimiz üstü açık ve yıkık olan, ama tanımlanmamış genişçe mekanın arkasında ve batısındaki kayaların arasından başlıyor. Bunu görebilmek için biraz gezinmek gerekiyor. Dağın bu bölümü, bu dar ve basamaklı yolla birlikte daha da dikleşiyor. Kayaya oyularak yapılmış olan yolun yaptığı sağlı sollu 4-5 dönüş, tırmanışı güç, ama son derece zevkli bir hale getiriyor. Bütün Alara Ovası yeşillikler içinde akan Alara Çayıyla birlikte ayaklarınızın altına seriliyor.

Yaklaşık 150-200 metrelik bir çıkıştan sonra birden bire karşımıza yine surlar ve genişçe bir giriş kapısı çıkıyor. Şaşırtıcı biçimde bu kapı da yine batıya bakıyor ve ilkinden daha büyük. Yalnız kapı değil surlar da bu katta, aşağıdaki kattan uzun. Kazı ekibi burasını daha yukarıda ve zirvedeki İç Kale'yi daha etkili korumak amacıyla yapılmış engelleyici bir savunma yapılaşması olarak nitelendiriyor. Gerçekten de kapıdan girdiğinizde muhafız ya da askerler için özel olarak yapılmış olan mekandan sonra etrafta bir yapılaşma izlenmiyor. Ama buradaki surlar bir alttaki Orta Kale giriş surlarından daha uzun. Surların buraya yalnızca dağı buradan bütünüyle kuşatmak, her koşul ve yerde geçişlere engel olmak amacıyla yapılmış oldukları çok açık. Ama bu bölümdeki surlar, dağın bu kesimini bir yamaçtan diğerine ya da doğu batı yönünde bütünüyle bir kuşak gibi kapatıyor. Öyle ki, surların bittiği yamaçlardan sonra, her iki yanda da derin uçurumlar başlıyor. Ama bu surların doğu ucu, buradaki uçurumu yukarı doğru izleyerek zirvedeki İç Kale surlarıyla birleşiyor. Ancak bu surların gerisinde henüz kazı yapılmadığı için ne olduğu tam anlaşılmış değil.

Alara Kalesi'ne gelip bu İkinci Sur Katı dediğimiz surları geçecek olan gezginlerin epey bir serüven yaşayacakları çok

Künklerin birinden sıcak, diğerinden soğuk su akıyor olmalıydı. Külhanda ısınan suyun buharını, hamamın yıkanma mekanlarına aktaran ve yine duvar içine yerleştirilmiş künk borular ve çıkışları yani tüteklilikler de dikkate alındığında burada duvar içi ısıtma ve su akıtma sisteminin olduğu ortaya çıkıyor.

siz olduğundan kabul ediyor ve kaleyi alıp adını da Alaiye olarak değiştiriyor. Ama Kır Vart daha stratejik davranıyor ve beyliğini Batıya kaydırarak hem Bizans ile komşu olarak, hem de kızını Selçuklu Sultanı'na vererek kendisini ikili bir güvenceye alıyor. Gelin gelen kız ise, tarihçilerin bildirdiğine göre, Hıristiyanlığını koruyor. Ama, adı Mahperi (Melike Hunat) Hatun olan bu hanımın oğlu, Alaeddin Keykubat'tan sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev adıyla Selçuklu Sultanı oluyor. Mahperi Hunat Hatun ise, ancak I. Alaeddin Keykubat'ın ölümünden sonra İslamiyet'e geçiyor. Çeşitli hayır işleri yapıyor ve Kayseri'de kendi adına, Hunat Hatun Külliyesi'ni inşa ettiriyor.

Alara Kalesi'ne geldiğimizde ise, I. Alaeddin Keykubat Alanya'yı aldıktan sonra kışı geçirmek için Antalya'ya dönerken yolda Alara Kalesi'ni görüyor. Sultan yanındaki beylerden bir kaçını Kale'nin beyine gönderiyor. Bu sıralar kalenin hakimi de yine Kır Vart'ın kardeşi. Adı belli olmayan bu bey Alara Kalesi'nde dünyadan elini eteğini çekmiş bir keşiş gibi yaşıyor. Sultanın elçileri kale beyine "Sultan'ın Alanya Kalesini savaşız aldığını, bu kaleyi de derhal teslim etmesini, yoksa başına gelecekleri düşünmek bile istemediğini" sert bir talimat şeklinde bildiriyor. Kale Beyi bu bildiri üzerine, korkudan felç geçirip oracıkta ölüyor. Böylece, kale yine savaşız biçimde Selçukluların eline geçiyor.

Tarihçiler bundan sonra kalenin, Alara adını aldığını ve adeta yeni baştan inşa edildiğini yazıyorlar. Ayrıca, Alara Kalesi'nin alınışından 10 yıl sonra, 1231'de I. Alaeddin Keykubat, kalenin yakınında ve Alara Çayı kenarında dev bir kervansaray inşa ettiriyor.

Alara Kalesi'ni Selçuklular'dan sonra Osmanlılar da kullanıyor. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre, Sultan IV. Mehmet (1648-1687) zamanında kale terk ediliyor ve köy de kalenin dışına taşınıyor. Yörede yaşayan yaşlılar, 1960'lara kadar kervansaray ile kale arasında bir çarşı ve evler bulunduğunu belirtiyorlar. Ancak, o yıllardaki yol yapımı sırasında, belediyede görevli bir yol makinesi sürücüsü bir hafta sonu gelip define bulmak amacıyla buraları yerle bir ediyor. Bundan sonra da görkemli Alara Kalesi, bütünüyle yıkılmaya ve definelerin eline terk ediliyor.

İÇ KALE, ZİRVEDEKİ KÖŞK YA DA KASIRLI HAMAM.

Az önce kalenin, Orta Kale bölümünden İkinci Sur Katı'na kayalara kazılmış basamaklardan dolanarak çıkmıştık. Buraları artık dağın kayalık sıvrisinin iyice ortaya çıktığı yerler ve hemen her yanımda uçurum. Bu İkinci Sur Katı'nı geçebilmek de epeyce güç. Yer yer ayrı yönlere giden, ama sonunda uçuruma çıkan, belki de şaşırtma amacıyla yapılmış farklı basamaklar var. Bu katta da sarnıçlar bulunuyor. Az önce

belirttiğimiz soluk kırmızı beyaz kılavuz çizgilerini ve koca kayaları aşarak zirvedeki İç Kale'ye doğru ilerlemeye çalışıyoruz. Az sonra tam bir kaya tırmanışı sonunda üçüncü ve son kat olan İç Kale'nin kapısına dayanıyoruz. Altımızdaki küçük Alara Ovası ve içinden akan Alara Çayı'nın manzarası, gerçekten muhteşem. İlk akla gelen, ciddi bir tırmanış yapmadan çıkılması mümkün olmayan bu kaleyi, eski sahiplerinin nasıl olup da savaşmadan teslim ettiğini düşünmek oluyor. Dağın yamaçları öylesine eğimli ki, kalenin alınması tek kelimeyle olanaksız!

Kale mimarisini doğrudan biçimlendiren savunma tekniği, dağın zirvesinde de kendini hissettiriyor. Ancak yer darlığından olsa gerek, mimari boyutlar biraz küçülmüş ve her yapı birbirine adeta yapışmış. Bu küçük alanda nefis ve umulmadık bir Selçuklu köşkü ile hamamı bulunuyor. Prof. Dr. Şerare Yetkin bu son katı, "İç Kale" olarak tanımlıyor ve "Burası yuvarlak, kare ve üçgen kulelerle çevrilmiştir" diyor. Kale burçların belli şekil ve biçimlerde olmasının özel amaçları var. Hatırlanacağı gibi bunu kısaca da olsa, daha önce ziyaret ettiğimiz Mersin Erdemli'deki Çifte Kızkalesi'nde görmüştük.

İç Kale surlarındaki yandan açılan dikdörtgen giriş kapısı, küçük bir avluya açılıyor. Ama burada her yan yıkıntılar ve defineleri tahribatıyla dolu. Kazı ekibi çevreyi epey toparlamış ama tahribatın boyutları yine de açıkça izleniyor. Girişten itibaren İç Kale'nin üstüne doğru yönelen kıvrımlı ve yine tahrip edilmiş bir taş merdiven bulunuyor. Zirve öylesine dik ki, buradaki surlar yapıların sanki altında gibi duruyor.

Tam karşımızda, avlunun gerisindeki bir yükselti üzerinde hamamlı köşk ve bir sarnıç yer alıyor. Şerare Yetkin, sağda, yan yana iki uzunca salon biçimindeki mekanları "asıl kasır"

İkinci kattaki surlar.

Zirvedeki yapı kalıntıları. (Üstte)

Hamamın kulhan kalıntısı. (Altta)

olarak nitelendiriyor. Günümüzdeki kazı ekibi de burasının "kasırlı hamam" olarak literatüre geçmiş olduğunu belirtiyor. Oysa gerçekte hamamın bir kasır ya da köşke ait olması gerektiğinden, hamamlı kasır demek daha uygun gibi görünüyor. Burası kale kumandanı ya da sultanın zevk için gelip yaşadığı bir yer olmalı. Çünkü çevrenin eşsiz bir manzarası var. Yaklaşık 250-300 metre yukarıdaki köşkün kuzeye bakan penceresinden baktığınızda, silme yeşil ormanlarla kaplı bir arazi ile tepeler arasındaki derin yatağında ve kuzeydoğu- güneybatı yönünde akan Alara Çayı'nı görüyorsunuz. Köşkün bulunduğu alan düz bir teras yapısında. Terasın çevresi ise dikdörtgen mazgallarla çevrilmiş.

ZİRVEDE DUVAR İÇİ ISITMA SİSTEMİ

Kasrın önünden küçük bir koridorla hamama geçiliyor. Prof. Yetkin, birbirinin aynısı iki küçük odadan oluşan hamamın, ilk giriş odasının ılıkılık, ikincisinin de hamam olduğunu belirtiyor. 2007'de başlayan ve kazı sonrasında yayınlanan Kazı Raporu'nda ise daha ayrıntılı olarak hamamın külhanı, su deposu, sıcaklık, ılıkılık ve soğukluk mekanlarından söz ediliyor.

Hamamda külhandan çıkıp yıkanma mekanına giden duvarlarının içine, yerden yaklaşık 1-1.5 metre yükseklikte, 15 santimetre çapında çift sıra ve karşılıklı künk borular döşenmiş. Bir zamanlar, künklerin birinden sıcak, diğerinden soğuk su akıyor olmalıydı. Ayrıca kazılar sırasında yine duvar içinde tüteklilerin ağızları da ortaya çıkarılmış. Tüteklilik, bilindiği gibi külhanda ısınan suyun buharını, hamamın yıkanma mekanlarına aktaran ve yine duvar içine yerleştirilmiş künk borular ve çıkışlarına deniyor. Bütün bu özellikler, burada tam anlamıyla duvar içi ısıtma ve su akıtma sistemi bulunduğunu gösteriyor. Hamamın ılıkılık ve sıcaklık olarak kabul edilebilecek iki küçük odadan ibaret mekanlarının, bir zamanlar iki küçük kubbeye kaplı olduğu anlaşılıyor. Kubbelere günümüzde büyük ölçüde yıkılmış, ancak

kubbe içi ve duvarlarda boyanmış fresklerin bugüne kalabilen izleri hala göze çarpıyor. Bütünlüğü ortadan kalkmış olsa da, bu resimlerde insan ve bitki motiflerinin yer aldığı anlaşılıyor. Bu arada ılıkılık bölümünün tabanında kazılar sırasında özgün taş zemin döşemesi ve atık su kanalı bulunmuş.

Ayrıca yine kazılarda elde edilen bilgilere göre mekanın tabanına düzgün taş döşenmiş olduğu tahmin ediliyor. Örneğin, özellikle hamamın köşk ile birleştiği yerdeki, soyunmalık bölümünün tabanı düzgün döşemeli taş zemin olarak ortaya çıkarılmış. Ama, kazı sezonu sonrasında defineciler tarafından tahrip edilmiş.

İki odalı hamamın hemen yanında, bir de küçük külhan bulunuyor. Günümüzde yine acımasızca tahrip edilmiş olmasına karşın; kazanın kaynadığı yerden, suyun kazandan çıkıp hamama yöneltildiği su deliklerine kadar tüm doku açıkça gözlenebiliyor. Külhandan sonra, kale surlarına bağlanan, ama işlevi tam çözülmemiş, üstü tonozlu genişçe bir mekan daha var. Hamamın kuzeydoğusuna gelen ve üstü tonozlu uzunca bir başka yapı daha bulunuyor. Ama bunun da yine işlevi tam anlayamamış. Bir olasılık kazı ekibinin saptamaya çalıştığı saray olabilir.

Prof. Yetkin, günümüzde burasını görece erken gören biri olarak, hamamlı kasrın önemini artıran temel özelliğın hamamın içini süsleyen figürlü freskler olduğunu belirtiyor ve "Alara Kalesi'nin tam tepesine inşa edilmiş olan bu küçük hamamlı kasır, Selçuklu sarayları içinde bugüne kadar bilinenlerin ilkidir... Alara Kalesi'ndeki bu küçük hamamlı kasır, gerek planı gerekse figürlü freskleri ile 13.yüzyıl Anadolu mimarisinde önemli bir yer alır... Figürlerin durumundan, el ele veya kol kola tutarak dans ettiklerini tahmin ediyoruz" diyerek mekanı yorumluyor.

Zirvedeki köşk ve hamam duvarlarının içinde yer alan buhar ya da su boruları.

Ama ne yazık ki, Prof. Yetkin'in yıllar önce, az da olsa görebildiği resimlerden geriye hemen hiçbir şey kalmamış.

DAĞIN VE KALENİN DOĞAL İKLİMLENDİRMESİ

Alara Kalesi'nde dönemine ve kalenin savunma işlevine uygun olarak belli ölçüde de olsa bir doğal iklimlendirme kaygısı açıkça izleniyor. Örneğin, en başta kalenin yapımı için seçilmiş olan dağın kendisi özel bir konumda bulunuyor. Yaklaşık ikizkenar üçgen yapısındaki bu yüksek ve sivri tepe, yanından geçen Alara Çayı'nın da etkisiyle oluşan derin bir vadinin tam ortasında yer alıyor. Ancak kalenin sağı ya da batısındaki Alara Çayı ve onun oluşturduğu vadinin dik ve derin yamacı hemen hemen kalenin zirvesiyle aynı seviyede. Böylece kale ve üzerinde bulunduğu yüksek tepe batıdan gelen rüzgar ve yağışların etkilerinden bir ölçüde de olsa korunmuş görünüyor.

Benzer şekilde, dağın doğusu, batısı kadar yüksek olmasa da, yine yarılmış ve yüksekçe, ama giderek alçalan tepe ve vadilerle kaplı. Doğuya doğru alçalarak inen bu vadileri, tersine ve kuzeye doğru yorumlandığımızda ise Alara Kalesi'nin gerisinde ve kuzeye doğru yükselen tepeler şeklinde dizildiklerini söylemek gerekiyor. Buna göre Alara Kalesi'nin üzerinde yer aldığı yüksek tepenin arkası, kuzeye dönük ve dizi dizi yükselen tepelerle kaplı. Ama bunların arasından kuzey- kuzeydoğudan, güneybatı yönüne doğru hafif bir kaymayla akan Alara Çayı'nın oluşturduğu vadi boşluğu bulunuyor. Bu vadi ayrıca gerideki Toroslar'a kadar uzanan özel bir hava koridoru oluşturuyor. Görsellik açısından inanılması güç bir harika görüntü veren bu oluşum, tüm güzelliğine karşın kuzeyden yoğun bir rüzgar üretiyor.

Günümüzde bile bölgenin bütünüyle sık ormanlarla kaplı olduğu düşünülürse, bölgenin özellikle kış ve ilkbaharda yoğun yağış aldığı kolayca savunabiliriz. Bunu özellikle bazı yapıların sıvalarında bile izlemek mümkün. Örneğin Orta Kale'ye çıkan örtülü tünelin iç yüzeyinin bir sarnıcın yüzeyi gibi dayanıklı ve neme dayanıklı bir sıvayla sıvanmış olduğu kolayca fark ediliyor. Bu konuda özel bir araştırma yok, ama ayakta kalan duvarların Alara Çayı kıyısında olmasına karşın nem ve rutubet tutmamış yapısına bakarak, kale ve yapıların yakındaki Alara Çayı'nın tuzsuz kumuyla yapılmış olabileceğini bir sav olarak ortaya atmak mümkün.

Bilindiği gibi eski çağlarda tuzsuz ırmak kumundan oluşturulan harçlarla yapılan binalar çok daha sağlam, dayanıklı ve uzun ömürlü oluyordu. Alara Kalesi yüzünü güneye dönmüş konumunda savunma ve askeri nedenler kadar, iklimlendirmenin de etkili olduğunu söylemek mümkün. Orta Kale'de yapıların neredeyse tamamı surların gerisinde ve ona bitişik olarak yapılmış. Daha da ilginç bu yapıların boylarının, önünde bulunduğu surun üst seviyesinin altında tutulmuş olması.

Dışarıdan bakıldığında surlar ve burçlardan başka bir yapı görünmüyor. Bu, tabii yapıların kışın rüzgar ve yağıştan yazın da aşırı sıcaktan bir ölçüde korunmasını sağlamış oluyor. Belki bu seviyeyi korumak ya da yörenin sıcak bir iklimi olması nedeniyle, buradaki yapıların üst örtülerinin toprak dolgu şeklinde yapılmış olduğu gözleniyor. Benzer toprak damlı örnekler zirvedeki İç Kale yapılarında da var. Gerçi burada yapılan kazılarda, üst örtünün çöktüğü moloz yığınları içinde kiremit parçaları da bulunmuş. Ama fotoğraf çekmek için üzerine çıktığımızda, bazı yapıların da yine açıkça toprak bir üst örtüye sahip olduğu görülebiliyordu.

Gerek bu toprak dolgu, gerekse de bazı yerleşimlerin yere doğru sanki gizlenerek yapılmış olması, mekanların kışın ısıtılması yazın da serin tutulması açısından özellikle önemliydi. Çünkü bölge sıcak kuşakta olmasına rağmen, dağın yüksekliği ve arkadan rüzgarlara açık olması kalede kışın soğuk ve yağışlı, yazın da sıcak ve kurak bir ortam oluşturmuştu. Öte yandan bütün bunların sonucu olarak, nem ve rutubetin de bir sorun yaratmadığı açıkça görülüyor. Bu nedenle yapı ve yerleşmenin tüm bu doğal koşullar gözetilerek inşa edildiği söylenebilir.

Alara Kalesi'nin çevre güzelliği ve tüm tarihi kültürel birikimine karşın, hala ihmal edildiği ve definecilerle terk edildiğini savunmak mümkün. Bugün bu gerçek, kaleyi kazan kazı ekibinin raporlarında da izlenebiliyor. Budan dolayı kale halen çok kırılgan ve gün geçtikçe yok oluşa doğru hızla ilerliyor. Bu nedenle, sağlığı ve gücü yerinde olan her meraklı gezginin Alara Kalesi'ni, zirvedeki İç Kale'nin son noktasına kadar gidip görmesini öneriyoruz. Alara Kalesi'yle buluştuğunuzda ayrılmak istemeyeceğinizi şimdiden garanti ediyoruz. Ayrıldığınızda da, Alara Kalesi, bir film şeridi gibi aylarca gözünüzün önünden gitmeyecek.

KAYNAKLAR

1. TURAN, Prof. Dr. Osman, "Selçuklar Zamanında Türkiye Tarihi" Nakışlar Yay. İstanbul-1984.
2. LLOYD, Seton- RİCE, D. Storm. "Alanya (Alaiyya)". Çev. Nermin Sinemoğlu. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara-1989.
3. ERAVŞAR, Osman "Alara Kazısı-2007", ANMED-2008-6.- Antalya.
4. ERAVŞAR, Osman "Alara Kazısı-2008", ANMED-2009-7. Antalya.
5. ERAVŞAR, Osman "Alara Kazısı-2009", ANMED-2010-8. Antalya.
6. ERAVŞAR, Osman "Alara Kazısı-2010", ANMED-2011-9. Antalya.

BİR SELÇUKLU BAŞYAPITI: KARATAYHAN

Karatayhan hem soğuk bir iklim bölgesinde hem de o sıralar savaşların çok sık yaşandığı bir coğrafyada inşa edilmişti. Selçuklular dönemindeki kervansarayları yapan mimarlar, bu eşsiz anıtların her birini alınması güç, savunması kolay kaleler olarak tasarlamışlardı. Ama aynı zamanda bu hanlara gelen yolcuların can güvenlikleri kadar rahat, konforlu, aydınlık, ılık, nemden uzak ve yaşanabilir ortamın da sağlanması gerekiyordu. Yapımına 1240'dan önce ilkin ünlü Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat tarafından başlanan Karatayhan'da bütün bu uygulamaları bugün adım adım izlemek gezimizin en öğretici ve zevkli duraklarından birini oluşturdu.

Gezimizin ikinci Selçuklu kervansarayı Kayseri-Pınarbaşı-Malatya yolundaki Karatayhan. Güzergahın yaklaşık 50. kilometresinde bulunan anıtsal kervansaray, Kayseri'nin çağlar boyu hiç değişmeyen simgesi görkemli Erciyes ile adeta yüz yüze duruyor. Erciyes, Karatayhan'ın güneyinde yükseliyor. Buna göre Karatayhan'ın ana eksenini güney-kuzey yönünde yerleştirilmiş.

Anıtsal yapıdaki kervansaray, Kayseri'den Malatya-Sivas yönüne giden Selçuklu Ticaret Yolları ağının en önemli ve ayakta sağlam kalabilmiş kervansaraylarından birisi.

Yaklaşık 20-25 kilometre kadar doğusunda ve Sivas-Malatya yol ayrımının neredeyse yanında duran bir başka kervansaray daha var ve adı da yine Sultanhan. Bölgedeki gezimiz

Karatayhan'ın güneye bakan anıtsal ön cephesinin görünüşü.

sırasında çalışmak için yörenin anıtsal kervansarayları olan Sarıhan, Karatayhan ve Sultanhan-2, arasında bir seçim yapmayı tasarlıyorduk. Seçimimiz Karatayhan'dan yana oldu.

SONUNDA KARATAYHAN ÜZERİNDE KARAR KILDIK

Çünkü bir önceki kervansarayımızın adı da yine Sultanhan'dı bu nedenle art arda iki kervansarayın da aynı isimde olmasını istemedik. Oysa bu kervansaray, Karatayhan'dan daha gösterişli ve ayrıntılı görünüyordu. Avanos'taki Sarıhan ise gerçekten çok güzel ve görkemli olmasına karşın onu selamlayarak yanından geçtik. Nedeni Kapadokya'nın merkezi sayılan Nevşehir'de yeterince çalışma yapmış olmamızdı. Ayrıca bir sonraki hedefimiz, Dünya Mirası Listesi'ne girmiş olan dünyaca ünlü Divriği Ulucamii ve Darüşşifası idi. Bu nedenle ne kadar çok doğruya doğru ilerlersek, o denli iyidir deyip aracımızı Karatayhan'a doğru sürdük.

KARATAYHAN VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Karatayhan'ın insanı çeken gizemli bir görüntüsü var. Büyük ölçekli kervansaraylardan birisi olan Karatayhan, dıştaki destek kulelerinin yaptığı çıkıntı dahil, uzunlamasına yaklaşık 75 metre, cephe ve ön bölüm ise 43 metre genişliğinde tasarlanmış.

Adı ilkin Karadayı, günümüzde de Karatayhan olarak değiştirilen köyün içinde bulunan kervansaray, sarımsı kahve renkli düzgün kesme taştan yapılmış. Yüksekliği yaklaşık 13 metre olan bu kapının genişliği 8 metre, dışa doğru yaptığı çıkıntı ise yaklaşık 2.40 metre. Böylece kervansaray özellikle cepheden daha bir anıtsal görünüyor.

İki bölüm olarak inşa edilen Karatayhan, ortasındaki yaklaşık kare biçimli bir açık avlu (yazlık bölüm) ile bu avlunun kuzey duvarına bitişik dikdörtgen planlı kapalı (kışlık) bir mekandan oluşuyor.

Karatayhan'ın kışlık olarak kabul edilen üstü kapalı bölümü kervansarayın arka tarafını oluşturuyor. Yapının inşasına buradan başlanmış olmalı. Çünkü kışlık bölüm 1230-1236 tarihleri arasındaki bir tarihte Sultan I. Alaeddin Keykubat tarafından yaptırılmış. Bunun tarihi kesin değil. Ancak, sultan 1237'de ölünce, yazlık olarak da anılan avlu bölümü 1240 yılında ünlü Selçuklu Veziri Karatay tarafından inşa ettirilmiş.

Kervansarayın tüm alanı 3 bin 25 metrekare olarak ölçülmüş. Bu ölçüye göre Karatayhan, Selçuklu'nun büyük kervansarayları sıralamasında dördüncü sırada. Yerleşim düzeni açısından bakıldığında, özellikle büyük kervansarayların yazlık ve kışlık olarak anılan bir mimari plana göre yapılması bu yapılarda iklimlendirmeye daha baştan, ne denli önem verildiğini göstermesi bakımından oldukça etkileyici bir durum. Güney-kuzey yönünde uzanan Karatayhan'a güneydeki ön cephenin ortasındaki gösterişli bir taç kapıdan giriliyor. Taç kapıyı birbirinden farklı genişlikteki dört sıralı süsleme bordür hattı, üst ve yanlardan çevreliyor. Çeşitli geometrik

desenlerden oluşan bu taş süslemeler yan yana geldiklerinde kapıya ayrıca derinlik de kazandırıyor. Taç kapının atındaki, demirli giriş kapısının içine oturduğu nişin alt yanında ve yaklaşık 1.5 metre uzunluğunda ince sütuncuklar ya da asil adıyla sütunçeler var.

Sütunçelerin uçlarında kübik zar biçimli başlıkları, bunların üzerinde de doğuda aslan, batıdakinde ise güvercin kabartmaları izleniyor. Basık kemerli olan giriş kapısının orta bölümü ise mukarnaslarla süslenmiş. Sütunçelerin üzerinden başlayan bir başka süsleme hattı ise yaprak ve dallardan oluşan bir kompozisyona sahip olarak taç kapıyı üç yandan çevreliyor olmalıydı. Ama taç kapının üstü önceki dönemlerde yıkıldığından, sonradan yapılan onarımlarda olması gereken bu işlemeli süs hatları yerine, düz taşlar kullanılmış. Taş süslemelerin üstten geçişi bu nedenle izlenemiyor. Bu son süsleme hattındaki bitkisel süslemelerin arasına yer yer çeşitli hayvan ve insan kabartmaları serpiştirilmiş.

Kervansarayın taş süslemelerinde, bu tür hayvan ve insan figürlerinin kullanılması Karatayhan'ı ayrıca bir özel kılıyor. Çünkü İslam kültüründe hayvan ve insanların resim ve heykel olarak tasvirleri yasaklanmış. Oysa Selçuklular, özellikle ilk dönemlerinde eski Şaman inancının etkisiyle mimaride, gündelik eşyalarında ve sikkelerde yer yer hayvan ve insan görüntülerini simge olarak kullanmışlar. İslam sanatı içinde bu tavır, Selçuklu örneğini daha özel bir yere koyuyor. Ama ne yazık ki, taç kapıdaki tüm süslemeler nem ve yağışların etkisiyle eriyip yok olmaya başlamış. Kapının en üstünde de kervansarayın mermerden yapılmış kitabesi bulunuyor.

GİRİŞ EYVANI, HAMAM VE MEKANLAR.

Taç kapıdan girince hemen ardındaki sivri tonozlu ve geniş bir giriş eyvanına geçiliyor. Yaklaşık 13 metre uzunluğunda-

Karatayhan'ın üst örtüsünden iç avlu ile kapalı kışlık bölümü. (Üstte)

Karatayhan'ın görkemli taç kapısı. (Altta)

Karatayhan'ın tonozlu ve kemerli kapalı iç mekanı. (Üstte)

Taç kapıdaki Selçuklu işi süsleme şeritleri. (Alttta)

ki giriş eyvanının yüksekliği de 10 metre kadar. Giriş eyvanı doğrudan üstü açık ve kare planlı yazlık avluya açılıyor. Bu eyvanın içinde, sağlı sollu ve irili ufaklı çeşitli oda ve mekanlar bulunuyor. Batı yanındaki mekanlara ait iki giriş gözleniyor. Bunlar aşhane (mutfak) ile depo, yönetici odası ve türbe girişi olarak tanımlanıyor. Bu giriş, çeşme eyvanı olarak da bilinen ve dış kenarları üç yönde mukarnaslı bir kuşakla çevrelenmiş. Bu mukarnaslar kıvrımlı dallar ve aralarında da küçük hayvan figürleriyle bezenmişler.

Giriş eyvanının avluya bakan sivri tonozunun üzerinde devasa boyutlarda ve karşılıklı duran ama tam ortada birbirlerine dolaşarak düğümlenmiş iki ejder kabartması da izleniyor. Prof. Dr. Mustafa Denktaş, bu ejder kabartmasını, Anadolu Selçuklu sanatındaki en büyük ejder kabartması olarak nitelendirmiş. Ama daha ilginç, eski pagan dinlerin inançlarındaki gibi bu ejderlerin giriş kapısını koruyan, doğaüstü kutsal bekçiler gibi bir inanışla buraya yerleştirilmiş olması. Bir tür koruyucu tılsım gibi...

Giriş eyvanının sağında ise kubbeli mescit ile hazine odası olduğu sanılan küçük bir mekan var. Kapısı avlu yönünde olan mescidin üzerinde yaklaşık doğu yönünden açılmış özel bir pencere, namaz saatlerini bildirecek biçimde ayarlanmış. Ama belki yapılan onarımlar nedeniyle bunu açık biçimde izleyemedik. Mescidin sağından ise, girişi avluya açılan dar bir koridor ile hanın bütün güneydoğu köşesini kaplayan özel bir hamama geçiliyor.

Kervansarayın güneydoğu köşesini kaplayan ve görece olarak küçük bir alanda kurulmuş hamamda dört oda bulunuyor. Hamamın soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık bölümleri yaklaşık olarak izlenebiliyor. İlk oda büyük olasılıkla soğukluk ya da soyunmalık olarak kullanılmış. Üzerinde üç yapraklı yonca

şeklinde bir aydınlanma ve havalandırma deliği var. Ilıklık olarak kullanılan ikinci odanın tavanına beş küçük yuvarlak havalandırma ve ışık deliği yerleştirilmiş. Bu odadan, sıcaklık olması gereken birbirine bağlı iki ayrı odaya geçiliyor. Bu odalardan birinin kubbesinde dört adet ışık ve havalandırma deliği bulunuyor. Halvet olduğu da söylenen diğer odanın aydınlatılması, üstündeki tonozun tepesine dıştan yerleştirilmiş bir fenerle sağlanmış. Fener dışarı doğru daralıyor; ışık ve havalandırma işlevleri, fenerin yan yüzleri ile üstündeki deliklerden sağlanıyor.

Yıkınmanın gerçekleştiği sıcaklık odasında, yapılan onarımlar nedeniyle kurna, musluk ve su atma kanalları artık yok. Ama odanın duvarlarında soğuk ve sıcak yıkanma suyunu akıtmış olduğu anlaşılan, altlı üstlü iki musluk yeri görülüyor. Daha önemlisi, yer yer duvarın içinden çıkan su boruları izlenebiliyor. Bunlar, hamamda duvar içi bir ısıtma düzeni olabileceğini çağırıştırıyor.

Ama kervansarayın bütününde bir duvar içi ısıtma sistemi olmadığı rahatlıkla savunulabilir. Çünkü hamamın özgün vakfiyesinde yazdığı gibi ısıtma ve aydınlatma için odun ve bezir yağı alınması talimatı verilmiş. Ama ne yazık ki, hamamın külhanı dışında, odunla yapılan ısıtmanın nasıl ve nerde olduğu anlaşılamiyor. Sonradan yapılan onarımlar sırasında ortadan kaldırılmış olmalı. Belki de, külhanın ateşi mangallarla odalara veriliyordu.

Hamamda anlatılması gereken bir diğer önemli nokta, tüm duvarların belirgin biçimde nemli olması. Hamamda bir de su deposu var. Nem, büyük olasılıkla hamamın kervansarayın güneydoğuya bakan tarafına inşa edilmesinden kaynaklanıyor. Çünkü hamamın yönü, ikinci derece yağışların geldiği taraf, ama bu bile nemin sürekli kalmasına neden oluyor. Çünkü burası hanın güneş ışığını dikey açılardan alamadığı bu nedenle nemin sürekli kalabildiği bir alan oluşturuyor.

Tabii hamamın deposunun da bu yönde olması, nemlenmeyi kalıcı yapıyor. Bütün bu olumsuzluklar, nemin ayrıca kendiliğinden ve doğal yoldan kurumamasından da kaynaklanıyor.

Ama hamamda 1958-62 yılları arasında yapılan bir onarımla hamamın üst örtüsündeki sal taşları bütünüyle yenilenmiş. Soğukluk, ılıkılık ve sıcaklıkların kilit taşları ve fenerleri değiştirilmiş. Buna rağmen hamamdaki nemin varlığı bulunduğu alanın doğal yoldan kurumadığını gösteriyor.

AVLU YA DA YAZLIK BÖLÜM

Avlu ya da yazlık bölüme geçtiğimizde doğu ve batı taraflarında simetrik olmayan bir yapı düzeni görülüyor. Batıdaki

İç avlu ve kışlık mekanın taç kapısı.

sol yanda, iki sıra halinde kare biçimli ayaklar yer alıyor. Toplam 12 adet olan bu ayaklar, avluya dik yönde uzanan üzerindeki sivri kemerler aracılığıyla tonoz örtüyü taşıyor. Böylece bu uzun kenar, avlunun solunda bir çeşit revaklı bir bölüm gibi tasarlanmış.

Avlunun sağ (doğu) kenarı, boydan boya kapalı bir mekan olarak inşa edilmiş. Burası doğrudan avluya açılan ve sivri tonozlarla örtülü dar, uzun odaların sıralandığı bir mekan. Bu bölümde içine basık kemerli kapılardan girilen ve üstü yine sivri tonozlarla örtülü altı oda bulunuyor. Kışlık bölümün yakınındaki ikinci kapıdan girilince iki ayrı odaya geçiliyor. Bu bölümdeki odaların, hatalı onarımlar sonucu günümüze kalan son durumlarına bakarak ne amaçla kullanılmış olduklarına dair bir fikir yürütülemiyor.

Açık avludaki bu bir yanı açık ve revaklı, diğer tarafı kapalı yapılmış düzenin, bir iklimlendirme kaygısı güttüğü söylenebilir. Çünkü batıdaki revaklı bölüm dıştan daha fazla yağmur alıyor, ama burada duvar diplerindeki su tahliye delikleri daha fazla. Ayrıca bu revaklı bölüm içten de yoğun bir sabah güneşi alıyor. Şimdi bu üç veriyi yan yana koyduğumuzda, batı duvarındaki nemlenmeye karşı iç avlu ile revaklı bölümde, güneşin etkisiyle kurutucu ve etkili bir hava akımı oluşması gerekiyor.

Doğuda odaların bulunduğu kapalı bölümde ise odaların ne amaçla kullanıldığı bilinmediği için yorum yapmak güçleşiyor. Bu odalar, Memlûk Sultanı Baybars gibi özel ziyaretçilere verildiğine göre, kışın ısıtılmış olmaları da mümkün. Ancak, hatalı onarımlarla bozulmuş yeni iç düzeni nedeniyle bunu izleyemiyoruz. Sultan Baybars, 1277 yılının bahar aylarında Moğollar üzerine yaptığı bir Anadolu seferinden dönüşte Karatayhan'da kalmıştı. Sultan Baybars'ın yanında

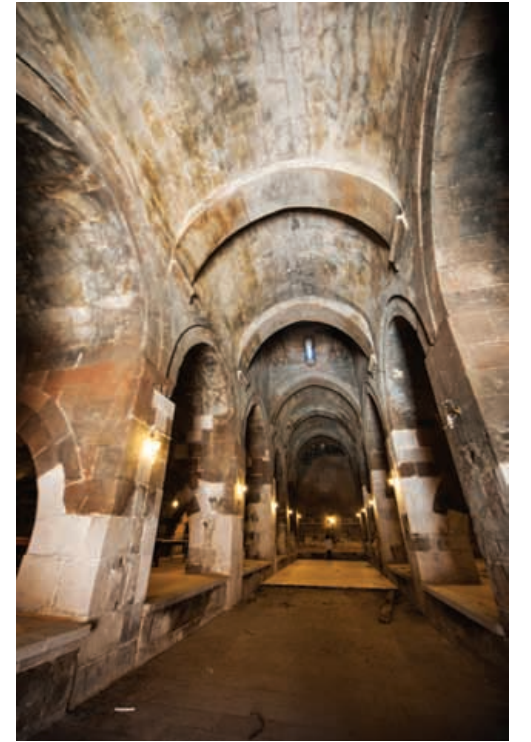
bulunanlardan Muhiddin bin Abdüzzahir'in, döneme ait birçok önemli gözleminin yanında Karatayhan için "içinde yazlık köşkler ve kışlık mekanlar vardır" diye yaptığı saptamanın özel bir önemi var. Sultan Baybars dışında dönemin diğer bazı ünlü yöneticileri de Karatayhan'ı çeşitli amaçlarla kullanmışlardı. Örneğin, bir defasında Selçuklu Sultan Rüknettin IV. Kılıçaslan, Selçuklu Veziri Muineddin Pervane, Ermeni Kralı Hetum ve İlhanlı kadısıyla Karatayhan'da toplanıp bir anlaşma imzalamışlardı.

Avlunun kuzey kenarı, kervansarayın kapalı bölümünün yine güneye bakan ön cephesini oluşturuyor. Bu cephenin ortasında da, ana girişe göre daha sade düzenlenmiş bir ikinci anıtsal taç kapısı bulunuyor. İkinci taç kapının yüksekliği yaklaşık 11.20 metre genişliği ise 8.20 metre olarak veriliyor. Bu taç kapı, öncekine göre daha iyi durumda ve aynı yönde olmasına karşın, dıştaki taç kapı gibi iklim koşullarından çok fazla etkilenmemiş görünüyor. Kapalı kışlık bölümün taç kapısı da yine üç yönden kuşatılmış süslemelerle çevrili. Yan yana altı sıra halinde dizilen bu bordürlere geometrik ve bitkisel desenler işlenmiş. Ama bu bordürlerden ikisi üzerinde bezemeler yok. Bu kapıda da yine, ana taç kapıninkine benzer biçimde yontulmuş bir kitabe taşı bulunuyor. Öncekinin kitabesi mermer olmasına karşın, buradaki kitabe, sarı küfeki taşından.

KAPALI KIŞLIK BÖLÜM

Üstü kapalı olan kışlık mekanın taç kapısından içeri girince ilk anda çok sayıda kemer kavisleri, bunları taşıyan ayaklar, uzun koridorlar ve yapının üstünde de boydan boya uzanan sivri bir tonoz örtüyle karşılaşıyoruz.

Kemerleri taşıyan 24 ayak, enine ve uzunlamasına olarak mekanı beşe bölmüş. Bu ortak bölünmenin tam ortasında

Kervansarayın iç avlusunun kuzeybatı duvarı içindeki revaklı galeri. (Üstte sağda)

Sol geride sivri tonozlu giriş eyvanı. (Altta)

Kışık bölümde galeriler, tonozlu örtü. (Sağda)

Ayakların oturduğu sekiler. (Solda)

Tonoz kemerleri ayaklara üzerindeki konsollarla bağlanıyor.

oluşan orta sahin'in üzerinde kışık mekanın sekizgen bir külah biçiminde kubbesi bulunuyor. Benzer biçimde yine sekizgen olan kubbe kasnağının karşılıklı duran dört kenarında ise aydınlanma ve havalandırma pencereleri açılmış.

Ayakların bastığı zemin, mekanın her iki yanında tabandan 50-60 santimetre kadar ve boydan boya yükseltilmiş. Böylece her iki yandaki ayaklar, 6'lı gruplar halinde, zeminden yüksekte dört ayrı seki üzerinde duruyor. Buna göre orta ana koridordan başka sağ ve sol duvarların önünde de birer geçit/koridor ortaya çıkıyor. Kervanlara ait hayvanların, hayvan bağlama delikleri nedeniyle bu üç koridora bağlanmış olduklarını açıkça izliyoruz.

Bu yan koridorların mekandaki havalandırma açısından da ayrıca bir önemi var. Duvarlara açılan mazgal pencereler, buraya özel bir şekilde yerleştirilmiş gibi duruyor. Dıştan içe doğru genişleyen uzun mazgallar şeklindeki bu pencereler, kavislerin bağlandığı duvara karşılıklı değil, birbirlerini çapraz görecek biçimde ve aralıklı konumlandırılmışlar. Mekanda taç kapıdan giren havanın içerde ısınarak, ortada yükselen sekizgen kubbe pencerelerinden çıkması gibi bir temel havalandırma bulunuyor.

Ancak yan duvarlarda çapraz olarak dizilmiş mazgal pencereler, bu havalandırmaya ortamda ısı ekonomisi oluşturmak amacıyla yerleştirilmiş gibi duruyor. Büyük olasılık yörenin çok soğuk olan iklimi karşısında, bu pencere düzeni hem ısının dışarı kaçmaması, hem de kervansarayın en ücra köşelerinin bile havalanması için böylesi çapraz yapılmış olmalıydı. Böylece, mekandaki hayvanların da yaydığı sıcaklıkla ısınan hava, kemer ve kemer ayaklarının arasında daha uzun süre dolaştırıldıktan sonra dışa atılmış oluyordu. Bunun için batı duvarında üç, doğu duvarında ise dört

olmak üzere, toplam yedi mazgal pencere bulunuyor. Ancak, duvarlarda sonradan kapatılmış olduğu izlenimi veren pencere izleri dikkat çekiyor. Ayrıca batı duvarının en kuzeyindeki mazgal penceresinin üst bölümünden başlayan bir havalandırma bacasının çatıya kadar devam ettiği izleniyor. Fakat çağımızda yapılan son onarımlarla bu ve diğer bacaların üzerleri sıvanarak kapatılmış.

Ayrıca mekanın üst örtüsü özgün halinde toprak kaplıymış, ama 1958-62 yılları arasındaki onarımda bu toprak örtü kaldırılarak taş döşenmiş.

VAKFİYELER VE İNSANİ-MİMARİ İKLİMLENDİRMELER

Günümüzde, Selçuklu dönemi kervansaraylarına ait üç adet vakfiyenin varlığı biliniyor. Bunlardan ilki, Konya yakınlarındaki Altınapa (Altun-Aba) Kervansarayı'na ait. Bu vakfiyede örneğin, kervansaraya gelecek yoksul yolcuların ısınması için gereken odun, aydınlanma için beziryağı ve hancıya verilecek ödenek hakkında kısa bilgiler bulunuyor.

İkinci vakfiye, Mübarizeddin Ertokuş'un yaptırdığı Ertokuşhan Vakfiyesi. Bu vakfiyede Mübarizeddin Ertokuş'un yaptırdığı yapılardan söz edilmesine karşın, kervansarayın işleyişine ait bir bilgi verilmiyor. Üçüncü vakfiye olan Karatayhan Vakfiyesi, 1247 yılında düzenlenmiş ve burada kervansarayın işleyişine ve gelenlere yapılacak hizmetler konusunda önemli bilgiler bulunuyor. Örneğin, hana gelen Müslüman ve Müslüman olmayan, hür ya da köle olan her yolcuya günlük bir kilo ekmek, 250 gram pişmiş et ve bir çanak sıcak yemek verilmesi, ayrıca her cuma akşamı bal helvası yapılarak dağıtılması şart koşulmuş. Aynı vakfiyede handa kalan insanların ayakkabılarının onarıldığı ve yoksul yolculara yeni ayakkabı verildiği kayıt edilmiş.

Kapalı mekanın kuzeydeki son bölümünden giriş kapısı yönündeki galerilerin farklı bir görünüşü.

Hasta olan yoksul yolcuların ilaçlarının karşılanarak tedavisi süresince handa kalması sağlandığı gibi gerektiği durumlarda büyük kentlerden doktorlar getirileceği bile belirtilmiş. Hatta, yoksul hastaların ölmeleri durumunda defin masraflarının vakfiyeden karşılanması zorunlu kılınmış. Handa sadece yolcuların değil, hayvanların ihtiyaçlarının karşılanması için de vakfiyede kayıt konmuş. Bu amaçla handa baytarlık yapan bir görevli bulunduruluyordu.

Ayrıca hayvanların nallanması için her yıl ihtiyaç nispetinde nal ve çivi, hanın ve mescidin aydınlatılması için gerektiği kadar bezir yağı ve mum, ısınmak için ise odun alınması vakfiyede hep şart koşulmuştu.

Kervansarayın vakfiyesinde belirtilen uygulamalar hana gelen yolcuların daha rahat ve konforlu yaşaması için yapılmıştı. Benzer amaçlı uygulamaları hanın mimarisinde de görüyoruz. Bunun için ilkin, hanın dış duvarlarının 2 metre kalınlığında olduğunu belirtelim. Bu kalınlıktaki duvarlar han ve içindeki insanların bir savaş durumunda savunulması kadar, mekanın ısıtılması açısından da önemliydi.

Bu bağlamda özellikle dış pencerelerin birer mazgal deliği biçiminde açılması, yine hem savaş koşulları düşünülerek hem de içerdeki ısınmış havanın dışarıya olabildiğince az kaçması için tercih edilmiş olmalıydı.

Yine benzer nedenlerle, Kültepe kazı alanında gördüğümüz basık ve küçük giriş kapılarının binlerce yıl sonra bile Karatayhan'da da kullanılmasını çok belirleyici bir özellik olarak görmek gerekir. Kuşkusuz bunun iki belirleyici nedeni vardı. Birincisi, girilen mekana dolaylı saygı olarak basın, selam verir gibi eğilerek girilmesi, ikincisi de yörenin dondurucu iklimi nedeniyle içerdeki ısının kapıdan olabildiğince az kaçmasıydı.

İKLİMLERDEN MİMARİYE...

Kervansarayın bulunduğu köyde yaşayan yaşlıların deneyimlerine göre, yörenin baskın rüzgar ve yağmurları Erciyes yönünden yani, güneybatıdan geliyordu. Kış sonlarında yağmur taşıyan bu rüzgarlar, çok sert esmelerine rağmen, hafifçe ılık olduklarından karı eritirken, buzu çatlatıyordu. Doğu-güneydoğudan gelen rüzgarlar ise karlı, çok soğuk ve çok üşüten cinsteki rüzgarlar olarak tanımlanıyor.

Yörede poyraz adıyla anılan rüzgarlar da, kuzey-kuzeydoğudan esip kışın yoğun kar getiriyormuş. Köylüler yaklaşık 40 yıl öncesine kadar ikliminin yörede genel olarak çok sert ve çok soğuk olduğu noktasında birleşiyor. Yörede bu özellik ilginç bir özdeyişle şöyle vurgulanıyor: "Kışın doğum yeri Erzurum, ikametgahı ise Sivas".

Az önce vurguladığımız gibi Karatayhan, dıştan ve içten, gerek savaşlar ve gerekse sert iklim koşulları karşısında adeta kat kat sağlamlaştırılmıştı. Örneğin Karatayhan'ın ön cephesinde anıtsal taç kapı dışında toplam dört destek kulesi bulunuyor. Köşelerindeki destek kuleleri yıldız şeklinde yapılmış.

Baskın rüzgar ve yağmurların öncelikle güneybatı ve sonra da güneydoğudan geldiği, yıldız biçimli destek kulelerinin de bu yönlere yerleştirildiği düşünülürken, kulelerin varlık nedenini tahmin etmek kolaylaşıyor: Kervansaray üzerinde, bu yönlerden gelen yoğun rüzgar ve yağış baskısını, köşelerdeki yıldız biçimli kulelerle, az da olsa dağıtmak.

İş bu kadarla bitmiyor. Bu kulelerden bir sonraki ikincide ise benzer dişli çıkıntı, iki yuvarlağın arasına alınmış. Üçüncü sıradaki destek kulesi bütünüyle yuvarlak yapılmış. Bunların bulunduğu yazlık bölümün dış ve alt köşesindeki son kule ise altı köşeli yuvarlak bir kule. Ama bütün bu kuleler hanın her iki uzun yanında, benzer şekilde simetrik olarak yapılmışlar.

Kulelerdeki bütün bu biçimsel şekil özellikleri büyük olasılıkla, ön cephenin her iki köşedeki yıldız biçimli kulelerin işlevinin bir sonrakilerde de devam ettiğini gösteriyor. Çünkü her bir kulenin gelen rüzgarları önce farklı şekilleri nedeniyle, yine farklı yönlere savurup yönlendireceği açık. Ayrıca yan yana olan kulelerin şekillerinin bir yuvarlak ve bir köşeli olarak dizilmesi, her ikisi arasında hareketli de olsa bir hava tabakası oluşturmuş olabilir mi? Bunu ancak ileri teknolojik aletlerle ölçerek kesinleştirmek mümkün. İlginçtir, benzer köşeli yuvarlak ilişkisi, taç kapının yakınındaki saç örgülü ve yıldız şekilli kuleler arasında da var. Bu kuleler, üst üste yerleştirilmiş, önce yuvarlak, sonra köşeli

Ön cephedeki kalın saç örgüsü süsleme.

Karatayhan iç mekanındaki hamam odalarından birinin üst örtüsü. (Solda)

Üzerindeki fenerin ayrıntılı görünüşü. (Sağda)

Kervansaray'ın dıştaki kulelerinin yapı için önemini sergileyen bir görüntü. (Sağda)

Baskın rüzgar ve yağmurların öncelikle güneybatı ve sonra da güneydoğudan geldiği, yıldız biçimli destek kulelerinin de bu yönlere yerleştirildiği düşünüldüğünde, kulelerin varlık nedenini tahmin etmek kolaylaşıyor: Kervansaray üzerinde, bu yönlerden gelen yoğun rüzgar ve yağış baskısını, köşelerdeki yıldız biçimli kulelerle, az da olsa dağıtmak.

ve en üstte de kalın saç örgüsü katlarından oluşturulmuş. Saç örgüsü kuleleri, hanın gövdesinden yaklaşık 2 metre kadar bir çıkıntı yapacak şekilde örülmüş. Burada da yine, benzer iklimsel kaygıların gözetildiğini düşünüyoruz.

Örneğin kulenin dış katmanını oluşturan kalın saç örgüsünün uçları her iki yandan bir oluk gibi aşağıya yöneliyor. Buna göre ve büyük olasılıkla, önden yüzeye çarpan yağmur suları, saç örgüleri nedeniyle bedene fazlaca işlemeyen yanlardan hızla aşağıya akıp gidiyordu. Çünkü aynı cephede yan yana duran anıtsal taş kapının taş oymaları suyu tuttıkları için yer yer nem, yağış ve rüzgarın etkisiyle çözülüp dökülürken, hem suyu yanlara akıtan saç örgüsü kulelerde, hem de köşelerdeki yıldız biçimli kulelerde pek fazla bir bozulma gözlenmiyor. Gerideki kışık bölümün

kulelerine baktığımızda ise öncekilerden pek farklı değil. Yalnızca bu bölüm, kapalı olmasına karşın daha dar ve yanlardan sanki açık bölümün etkisinde gibi duruyor. Öte yandan bütünüyle kuzeye dönük olduğu için hanın en arka duvarı dıştan tümüyle köşeli sütunlarla desteklenmiş. Çünkü köşeli sütunların aralarında karşılıklı bir hava tabakası oluşturma ihtimalini de hesaba katmak gerek.

FARKLARDAN NEM VE SUYUN ETKİSİNE...

Aslında ilk bakışta ön cephedeki farklı şekildeki kuleler ile ayrıntılı taş işçiliği sergileyen taş kapı arasında bir biçim uyumsuzluğu olduğunu söylemek mümkün. Oysa tam tersine, uyandırdığı ilgiyle bakışları daha çok kendisine çekiyor. Anıtı seyrederken, mimarın bu farklı biçimlerle nasıl bir işlev amaçladığı düşünülünce akla önce, savunma dışında, iklim ve atmosfer koşulları geliyor. Bunun için taş kapıdaki derin bozulmalar ile kulelerdeki neme karşı sergilenen direnci karşılaştırmak yeter. Sonraki onarımlarla bazı taşlar değiştirilmiş de olsa...

Tüm kervansarayın dış yüzünde toplam 18 tane büyük destek kulesi simetrik şekilde yerleştirilmiş. Bunlar 7'şerli olarak batı ve doğu duvarlarında, ön ve arka cephe ortasında dört tane olmak üzere, toplam 18 olarak dağıtılmış. Bu denli çok destek sütununun, yapıyı savaşlar sırasında güçlendirdiği kesin.

Öte yandan, bu sütunların hanın ömrünü uzatmak için ayrıca yağış, nem ve rüzgarlara karşı da koruduğunu söyleyebiliriz. Çünkü her iki sütunun arasında ve üstte büyük bir çörten (su oluğu) bulunuyor. Bu çörtenlerin dibinde, tahliye delikleri ve bunları birbirine bağlayan, kervansaray tabandan çepeçevre dolanan bir su boşaltım kanalı var. Öyle ki, toplam sayısı 19 olan bu çörtenlerin doğrudan altı-

Kervansarayın kuzey cephesindeki ışık ve havalandırma mazgal penceresi. Mazgalın dıştan içe doğru genişlemesi ve duvar kalınlığı ortaçağlar için çok belirleyici.

na yerleştirilmiş 19 su boşaltım deliği var. Ancak, bunların dışında bir de çörtlenlerin altında olmayan beş ayrı boşaltım deliği daha var. Bunlardan yalnızca biri arka cephede yer alıyor. Diğerlerinin tümü baskın yağışların geldiği batı cephesinde ve sütunlardan birinin dibinde bulunuyor. Bu tercih, hanın batı cephesi duvarının o çağlarda bile iklimden çok etkileneceğinin bilindiğini ortaya koyuyor. Batıdaki bu duvarın içi ise yazlık bölümün revaklı açık kısmını oluşturuyor. Böylece neme karşı içten de bir havalandırma sağlama çabası kendiliğinden ortaya çıkıyor.

Şaşırtıcı olan bir başka uygulama da, hemen her sütunun dip kaidesinin, farklı kesimli üçgenlerle yontulmuş olması... Bunlar sanki üstten gelen yağmur sularını alttaki su kanalına, bulunduğu yerin konumuna göre daha hızlı aktarmak amacıyla biçimlendirilmiş. Günümüzde nemden

Karatayhan'ın cephesindeki insan kabartmalı bir çörtlen.

ötürü bu üçgenlerin her birinde farklı yoğunlukta, ama oldukça ağır bir erime ve yıpranma izleniyor. Nem, yağış ve rüzgar farklı yönlerde, farklı yoğunlukta etki yapmış olmalı. Hatırlanacağı üzere, Aşıklı Höyük'te nem, yağmur ve rüzgarın birlikte oluşturduğu kayalardaki erime ve aşındırma etkisini güneydeki kayalıklarda açıkça izlemiştik. Yağmurun sıkça ıslattığı, özellikle tabana yakın bir kayalık, yeniden nemlendiğinde, sert rüzgarın da etkisiyle hızla ufalanıp erimeye başlıyor. Benzer durum Karatayhan'da da izleniyor.

Bütün bu ayrıntılı uygulamalar, doğal olarak Karatayhan'ın Vakfiyesi'nde bulunmuyor. Bu nedenle dış yapıdaki kanal, destek sütunları ve çörtlenler arasındaki bağlantı ve özelliklerin ilk olarak mimar tarafından mı, yoksa daha sonraları onarım ya da nemlenmeye karşı görülen gerek üzerine mi yapıldığını kesin biçimde bilmek güç.

Ama her iki halde de, anıtsal yapıdaki nem ve diğer atmosfer olaylarına karşı bir doğal iklimlendirme kaygısı, hem de her dönemde açıkça fark ediliyor.

Karatayhan, şu günlerde yeniden elden geçirilip onarılıyor. Çağımızın eğilimlerine uygun olarak bir otel ve restoran olarak kullanılabilmesi için yeniden düzenleniyor. Böylesi büyük ve görkemli bir anıtın korunup yaşatılabilmesi için mutlaka uygun biçimde kullanılıyor olması gerek. Karatayhan'ın bundan sonra Kayseri-Sivas-Malatya üçgenindeki en önemli ve yaşayan menzil hanlardan biri olacağına hiç kuşku yok. Tüm bölgedeki yoğun tarih, doğa ve kültürün yapısının, meraklı gezginleri kendine çekeceğine kesin gözüyle bakıyoruz.

KAYNAKLAR

1. ASLANAPA, Oktay, "Türk Sanatı", Remzi Kitabevi, İstanbul-1989.
2. BEKTAŞ, Cengiz. "Selçuklu Kervansarayları" YEM Yayın. İstanbul-1999.
3. ÇAYCI, Dr. Ahmet, "Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri", T.C. Kültür Bakanlığı Yay/2911. Ankara-2002.
4. DENKTAŞ, Prof. Dr. Mustafa. "Karatay Hanı", "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları" dan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara-2007.
5. TURAN, Prof. Dr. Osman, "Selçuklu Kervansarayları", Belleten C. X, Sayı 57.s. 38,39,40. TTK. Ankara-1946.

KARATAY MEDRESESİ: SELÇUKLU KÜLTÜR DÜNYASINA AÇILAN KAPI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin efsanevi veziri Emir Celalettin Karatay, bir diğer efsanevi isim olan Selçuklu Sultanı I.Alaeddin Keykubat'ın hizmetindeydi. Ünlü sultanın Anadolu'da daha o günlerde Türkiye'nin temellerini atarken yaptığı önemli işlerin başında eğitim, ticaret ve dinsel alanda gerçekleştirdiği anıtsal mimari eserler geliyor. Ama efsanevi sultan bunları gerçekleştirirken yanında sağ kolu olan Celalettin Karatay vardı. Karatay, efsanevi sultanın zehirlenerek öldürüldüğü 1237 yılından sonra da Selçuklu devletine hizmet etti. Onun günümüze miras bıraktığı eserlerin başında ise 1251 yılında yaptırılan Konya Karatay Medresesi geliyor.

Selçuklu Medrese mimarisinin önde gelen örneklerinden olan Konya Karatay Medresesi ve anıtsal taç kapısı.

► **Anadolu Selçukluları'nın** başkenti olan Konya'da, Selçuklulara ait çok sayıda anıtsal boyutta mimari eser bulunuyor. Bu açıdan Konya tam anlamıyla Selçuklu açık hava müzesi görünümünde bir kent... Kentteki Karatay Medresesi de birçok yönüyle çok özel ve ayrıca halen Çini Eserleri Müzesi olarak kullanılıyor. Bunun nedeni medresenin kendi içinde de çok sayıda Selçuklu dönemi çinilerine sahip olması. Böylelikle Karatay Medresesi'ni gezerken, diğer yandan da Selçuklu çinilerini olabildiğince tanıma olanağını buluyoruz.

GENEL YAPISIYLA KARATAY MEDRESESİ

Medrese, ünlü Selçuklu veziri Celalettin Karatay tarafından 1251 (H. 649) yılında ve Sultan II. İzzettin Keykavus

döneminde yaptırılmıştı. Günümüzde Konya'da, Alaeddin Meydanı'nın kuzeyinde yer alan medrese, Selçuklular devrinde hadis ve tefsir ilimleri okutmak amacıyla yaptırılmıştı. Mimarı belli olmayan medrese, Sille taşından inşa edilmişti. Medrese Osmanlı Dönemi'nde de kullanıldıktan sonra 20. yüzyılın başlarında Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında terk edilmişti.

Önce medresenin anıtsal girişi açısından kabaca doğu-batı yönünde inşa edilmiş olduğunu belirtelim. Medresenin ana girişi olan taç kapısı, Selçuklu Devri taş işçiliğinin şaheserleri arasında sayılıyor. Beyaz ve gri mermer türlerinden yapılan bu anıtsal kapıya çeşitli yazılar, kabartmalar ve desenler işlenmiş. Anadolu Selçuklu devri çini işçiliğinde önemli bir yeri olan Karatay Medresesi 1955 yılında Çini Eserleri Müzesi olarak ziyarete açılmış. Medrese içinin duvarlarında olması gereken çinilerin önemli bir bölümü yılların etkisi ve bakım-sızlık nedeniyle dökülmüş. Bu çinilerde kullanılan renkler ise şaşırtıcı biçimde yalnızca lacivert, turkuaz ve morumsu siyah renkleriyle sınırlı tutulmuş.

Böylece medresede son derece seçkin ve tutarlı bir renk dağılımı sağlanmış, böylelikle özel mistik bir hava yaratılmıştı. Doğuda caddeye bakan anıtsal taç kapıdan girince ilkin, önceleri üstü kubbeye örtülü olan ama yıkılmış olduğundan günümüzde üzeri açık olan bir avluya giriliyor. Ardından da yine küçük ve alçak bir kapıyla medresenin ana salonuna geçiliyor. Dış cephedeki taç kapının alabildiğine görkemli ve gösterişli olmasına karşın içeride, medrese ana mekanına yapılan giriş kapısının küçük ve basık tutulmuş olması gerçekten de yorumlanması gereken bir özellik olarak görünüyor. Sanki mimar, anıtsal kapıdan sonra ana eğitim mekanına geçilirken saygılı ve ölçülü olunması gerektiğini vurgulamak istemiş ve içeriye ilk girildiğinde bile başların saygıyla eğilmesini sağlayan bir kapı yapmış buraya. Bu soyut yorumun dışında, konunun ayrıca somut bir iklimlendirme boyutu var. Konya Karatay Medresesi'nde ana mekana girerken kapının küçük tutulması, Kültepe'de de gördüğümüz gibi İç Anadolu'nun soğuk hava koşulları karşısında oluşturulmuş binlerce yıllık bir gelenek. Dıştaki soğuk havanın içeriye mümkün olduğu kadar az girmesi için...

Vurguladığımız gibi dıştaki anıtsal taç kapıdan sonra, bir zamanlar yıkılmış olduğu için üstü açık avluya giriliyor. Burada günümüzde gişeler var. Gişelerden sonra geniş medrese mekanı bulunuyor. Kare bir plana sahip olan bu mekan, geniş bir iç avlu yapısında çünkü çevresinde odalar ve bir büyük eyvan var. İç avlunun üzerinde, içi çinilerle kaplı geniş bir kubbe bulunuyor. Yaklaşık 12 metre çapındaki kubbenin üstünde aydınlatma ve havalandırma fenerinin olduğu geniş bir açıklık (delik) yer alıyor. Bu açıklığın çapı da 4 metre. Kubbenin dayandığı kubbe kasmağında ise ayetler yazılmış.

Benzer yazılı uygulamalar duvarların üst bölümlerinde ve hücre (oda) kapıları üzerindeki boşluklarda da bulunuyor. İçeride, medrese mekanının batısında beşik tonozlu geniş, gösterişli ve yüksek bir eyvan yerleştirilmiş. Eyvanın kemerine Besmele ve Ayet el Kürsi gibi yine kutsal yazılar işlenmiş. Duvarlardan kubbeğe geçiş elemanı olarak özellikle köşelerde kullanılan ve Türk üçgenleri denilen şekiller burada da hemen dikkatleri üzerine çekiyor. Ama Karatay Medresesi'nde biraz fazlaca uzun tutulmuş ve her bir üçgenin üzerine peygamberlerin ve dört halifenin adları işlenmiş. Eyvanın solundaki kubbeli oda (hücre), Vezir Celalettin Karatay'ın türbesi olarak ayrılmış.

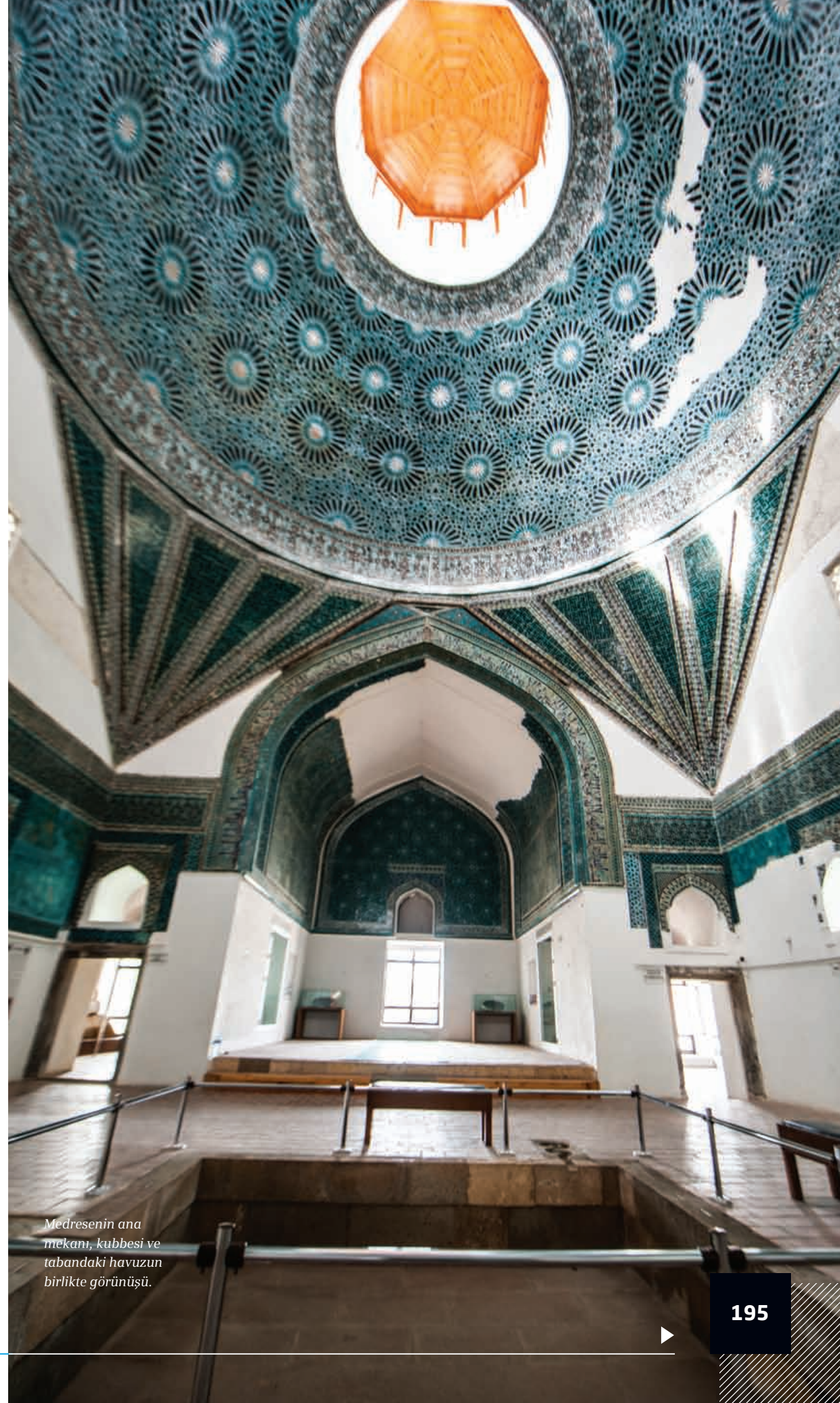
Karatay Medresesi'nde bir müze olarak, çoğunlukla Kubad Abad Sarayı'nın çinileri yanında alçı süsleri, çini tabaklar, kandiller ve sırsız seramik örnekleri sergileniyor. Beyşehir Gölü kıyısındaki ünlü Kubad Abad Sarayı, Sultan I. Alaeddin Keykubat tarafından 1235 tarihinde yaptırılmıştı. Günümüzde, 1980 yılından beri Prof. Dr. Rüçhan Arık başkanlığındaki ekip tarafından kazısı yapılan bu devasa saray, uzun yüzyıllar toprak altında kaldıktan sonra 1949 yılında, dönemin Konya Müze Müdürü Zeki Oral tarafından ortaya çıkarılmıştı.

Saray'da bulunan eşsiz çiniler, çeşitli biçimde ve farklı teknikler kullanılarak yapılmış.

SELÇUKLULAR VE VEZİR CELALETTİN KARATAY

Anadolu Selçukluları, Anadolu'nun fatihleri olarak yeni fetih edip yurt edindikleri Anadolu'nun imar ve iskanı için yoğun bir çaba sarf etmişlerdi. Bu amaçla Selçuklular bütün güç ve varlıklarını Anadolu topraklarına adadılar. Selçuklular sonunda ve yaklaşık 150 yıllık bir mücadeleden sonra Diyarı Rum'u, Müslüman bir Türk yurduna dönüştürdüler. Öyle ki, Anadolu'nun yeni sahipleri Selçuklular, bu topraklara henüz kendilerine ait bir isim koymamışken, Hristiyan Batılı ülkeler bu topraklara çoktan Turchia adını bile vermişlerdi. Selçuklular bu süreçte çok sayıda devlet adamı, sanatçı ve din bilgini yetiştirip binlerle ifade edilebilecek kadar çok mimari eser yaptırılar.

Anadolu Selçukluları XII. yüzyılın sonlarına doğru Bizans'a karşı kazandıkları zaferlerden sonra Konya'yı başkent yapıp Anadolu'nun büyük bölümünde siyasi ve askeri açıdan

Medresenin ana mekanı, kubbesi ve tabandaki havuzun birlikte görünüşü.

Müzenin taç kapı ile ana mekan arasındaki gişeler bölümü. Buranın üstü örtülü olması gerekiyor, ama örtünün kubbe ya da düz mü olduğu tartışmalı.

Medresenin arkadan, batıdan görüntüsü. (Alta)

Medresenin mermer taç kapısından ayrıntı. (Sağda)

güçlü bir yönetim kurdular. XIII. yüzyıla gelindiğinde Anadolu önemli bir bilim, kültür ve uygarlık merkezi haline gelmişti. Selçuklular, Anadolu'da hakim oldukları kentleri birer Müslüman-Türk kentine dönüştürmek için medrese, cami, darüşşifa, imaret, hamam, dergah ve kervansaraylarla donatmaya başladılar.

Bu süreç içinde Anadolu Selçuklu Devleti'ne yaklaşık 40 yıl hizmet eden Vezir Celalettin Karatay, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en önemli devlet adamlarından biri oldu. Kendisi Anadolu (Rum) Selçuklu Devleti'nin varlığı açısından öylesine

önemliydi ki, yaptığı hizmetler sonunda Anadolu Selçukluları en bunalımlı ve dağılması olası koşullarda bile varlığını sürdürmüştü. O kadar ki, Celalettin Karatay, Anadolu'daki Türk-İslam kültürünün bugünlere gelmesine bile ön ayak olmuştu denilebilir. Bu bakımdan kısaca da olsa ünlü Vezir Celalettin Karatay'ı anlatacağız.

Doğumu ve etnik kökeni tam bilinmeyen Celalettin Karatay'ın gayrimüslim bir ailenin çocuğu olduğu düşünülüyor. Tarihçi İbni Bibi, Celalettin Karatay'ın Rum asıllı bir köle olduğunu ifade ediyor. Ebul Faraç ise, onun yine Rum asıllı olduğundan söz ederek, "Alaeddin Keykubat'ın yetiştirmelerindendir" ifadesini kullanıyor. Buna göre Emir Karatay, gayrimüslim aile çocuklarının okutulup, Müslüman yapıldığı gulamhanede yetiştirilmişti. Burada Müslüman yapılan çocuklara yeni İslami bir ad veriliyordu. Bu çocuğa da, Celalettin adı ve Karatay unvanı verilmişti. Celalettin, İslami bir isimdi, ama Karatay tam anlamıyla Türkçe bir addi. Kara güçlü, tay ise eş, yoldaş anlamına gelen, bir araya gelince güçlü yoldaş demek olan Karatay birleşik bir özel isimdi. Ama daha da ilginç olanı Celalettin Karatay'ın iki erkek kardeşi daha vardı ve bunların adları da

Kemalettin Turumtaş ile Seyfettin Karasungur idi ve her ikisi de Anadolu Selçuklu Devleti'nde önemli görevler üstlendiler.

Emir Celalettin Karatay gerçekten özel biriydi ve efsanevi sultan I. Alaeddin Keykubat döneminde saraya alındı. 17 yıl sultana hizmet etti. Daha sonraki Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında da yine hizmetini sürdürdü ve önce Hazine-i Hassa memurluğu, sonra Saltanat Naibi olarak görev yaptı. Ardından II. Gıyaseddin Keyhüsrev, İzzettin Keykavus ve Rüknettin Kılıçarslan kardeşlerin dört yıl birlikte ortak hükümdarlık yapmalarını sağlayarak Selçuklu Devleti'nde taht kavgaları çıkmasını engelleyip birleştirici bir işlev gördü. Böylece Selçuklu dönemi Türkiye'sinin dağılmasını önleyerek Anadolu'nun parçalanmadan bugünlere gelmesinin temellerini atmış oldu. Bu üç kardeş sultana Atabeylik yapmaları nedeniyle kendisine Anadolu Selçuklu Atabey'i mevkii verildi ve ölünceye kadar bu görevde kaldılar.

Emir Celalettin Karatay, Selçuklunun en bunalımlı dönemlerinde devlet görevi yaptı. Bu sırada çıkan Baba İshak İsyanı, Anadolu'da iç savaşa yol açmıştı. İsyân sonunda Babai Türkmenler tutuklanmıştı. Emir Karatay af ilan ederek hapisteki Türkmenleri kurtarmıştı, bu nedenle Türkmenler arasında itibarı çok yüksekti.

Emir Celalettin Karatay bir devlet adamı olduğu kadar, aynı zamanda bir kültür adamıydı da... Yaptırdığı tercümele dışın-da, çağdaşı olduğu Mevlana ile sık sık görüşürdü. Vezir Karatay son olarak Anadolu'daki Moğol İlhanlılar'ın hakanı Mengü Han'ın huzuruna çıkmak için Moğolistan'a hareket eden Sultan Keykavus'u yolcu etmek üzere Kayseri'ye giderken 1254 yılında yolda hastalanarak öldü. Cesedi mumyalanarak Konya'daki Karatay Medresesi'ndeki türbesine defnedildi. Celalettin Karatay, bir vezir olmasına karşın, çok sayıda mimari eser yaptırdı. Bunların başında Konya Karatay Medresesi, Kayseri Karatay Kervansarayı ile Antalya Karatay Medresesi geliyor.

MİMARİ AÇIDAN KARATAY MEDRESESİ

Karatay Medresesi'nin kitabesinde, Hicri 649, Miladi 1251 yılında Sultan II. Keykavus, IV Kılıçarslan ve II. Keykubat kardeşler adına Vezir Celalettin Karatay'ın bu medreseyi yaptırdığı yazılıdır. Medresenin yapımı bitince ünlü vezir, büyük bir açılış töreni yaptırdı. Törene sultanlar dışında Mevlana Celaleddin Rumi de katılmıştı.

Karatay Medresesi Konya'nın merkezinde günümüzde Alaeddin Tepesi olarak adlandırılan höyüğün kuzey eteğine yaklaşık 50 metrelik bir mesafede bulunuyor. Medrese genel olarak Selçuklu kapalı medrese plan şeklini sürdürmekle beraber, mimari kuruluşu, malzemesi ve süslemeleriyle belli farklılıklar gösteriyor. Bu farklılıklar medreseyi daha bir eşsiz ve özel yapıyor. Bunların bazısına kısaca değinmek gerekirse; örneğin Selçuklu medrese mimarisinde taç kapılar genellikle ana yol-

lara bakan cephenin ortasında yer alıyor. Oysa burada anıtsal taç kapı, medrese cephesinin ortasında değil, doğu cephesinin sağına yerleştirilmiş. İkinci fark ise bu doğu cephenin solundaki kuzey köşesinde bulunuyor. Burada yapının köşesi geriye doğru itilmiş gibi çarpık örülmüş ve medrese duvar köşesinde özel bir çarpıklık oluşturulmuş. Bunun nedeni hala açıklanamıyor.

Anıtsal kapının kuruluşu da yine Selçuklu taç kapı geleneğine göre bazı aykırılıklar içeriyor. Selçuklu geleneğinde anıtsal kapıların cephe duvarından dışa doğru çıkıntı yapması gerekiyor. Ayrıca yine Selçuklu'da taç kapının alt bölümünde, içeri girişi sağlayan bir kapı girişi açıklığı bulunuyor. Selçuklu geleneğine göre, bu küçük girişin önce içeri doğru eyvanımsı bir girinti yapması, sonra da kapının yanlarında mihrap şeklindeki nişler ile üstte de zengin ve daralan mukarnaslarla süslü bir kavsara (iç bükey girinti) oluşturması gerekiyor.

Oysa Karatay Medresesi'nde ise bu geleneksel uygulamaların hiçbirini göremiyoruz. Daha açık bir deyişle medrese de taç kapı kütlesi öne doğru çıkıntı yapmıyor ve duvarla aynı düzlemde bulunuyor. Taç kapının alt bölümündeki küçük giriş açıklığının yanlarında ise, yan nişler oluşmadığı için üstteki kavsara da, yukarı doğru sivrileşen tipik içbükey biçimini almıyor.

Medresenin doğu cephesindeki bu anıtsal kapı, beyaz ve gri mermerlerle kaplanmış. Derinliği 2 metre, yüksekliği 8.50 metre, genişliği ise 7.40 metre tutuyor. Selçuklu taş işçiliğinin önemli örnekleri arasında sayılan bu anıtsal taç kapının alttaki girişinin iki yanında niş yerine birer köşe sütunları var. Doğan Kuban, bunları Bizans etkisi olarak değerlendiriyor. Bu girişin, içinde yer aldığı kapı nişi ise 3 metre eninde ve 67 santimetrelilik bir girinti yaparak yerleştirilmiş. Taç kapı nişinin üzerindeki mukarnaslar yan yana ve beş sıra olacak şekilde işlenmişti, böylece kapı nişinin içeri doğru içbükey girinti yapması gere-

Taç kapının yandan görünüşü ve fenerli ana kubbe.

Havuzun tepe açıklığıyla olan ilişkisi sonucunda ortaya çıkan hava akımı, is yapan olası kandil ve mangallardan çıkan kirli havayı da dışarı atmış olmalıydı. İç cephelerdeki pencere bolluğunu da bunun bir diğer uygulaması olarak görmek gerek.

ken üst bölümü (kavsara) düz, ama tek yöne eğimli olarak yapılmıştı. Buradaki mukarnaslar hariç tutulursa, taç kapının üst bölümü, alt yapıya göre daha yalın, ama daha gösterişlidir. Mukarnasların etrafını çevreleyen kavis, dıştan iç içe geçen yarım daire ve iki renkli mermer halkayla süslenmiş. Halkaların üstte birleştiği noktanın üzerine de kabara denilen yarım-küre şeklinde bir süsleme yerleştirilmiş.

Taç kapının en üstünde, boydan boya anıtsal kapının kitabesi bulunuyor. Kitabenin altında ise, bu bölümü seyreden kişilerde, birbiriyle kesişerek dolanan bir çift köşeli çizgi etkisi bırakan geometrik şeritler izleniyor. Kalınlıkları 20 santimetre olan ve gri-beyaz mermerden oyularak yerleştirilmiş bu şeritler, basit ama simetrik bir yapıda olduklarından taç kapıda belli bir estetik etki sağlıyor. Dik açıyla birbirini kesen şeritlerin ortadaki kavise yaklaştığı yerde ortaya çıkan boşlukların arasına ise, yine birer kabara daha yerleştirilmiş.

Toplam üç tane olan ve yüzeyden yaklaşık 35 santimetrelık bir çıkıntıyla duran kabara, çok kollu bir yıldız motifi şeklinde oyularak yerleştirilmiş. Anıtsal kapının en üstündeki kitabesi ise 6.50 x 0.45 metre boyutunda işlenmiş.

KARATAY MEDRESESİ İÇ AVLUSU

Anıtsal taç kapıdan sonra doğruca giriş holüne geçiliyor. Burası yaklaşık 7.72x7.80 metre boyutunda ve ana mekana güneydoğu köşesindeki küçük kapıdan giriliyor. Büyük bir kubbeyle örtülü olan ana mekan, ayrıca iç avlu olarak da anılıyor. Burası kare planlı ve 12x12 metre ölçüsünde. Medresenin en önemli bölümü olan bu ana mekanı örten üzeri fenerli kubbe de yine, duvarlara eş ölçüde ve 12x12 metre çap boyutuyla yerleştirilmiş.

Bu bölümde kubbeye geçiş uzun ve yelpaze biçimli Türk üçgenleriyle sağlanmış. Her bir köşede beşer adet olan ve bingi de denilen bu üçgenler, Karatay Medresesi'nde alışılmışın dışında uzun bir görüntü oluşturarak tam olarak ışınal bir özellik sergiliyorlar. Bu bingilerin sivri uçları duvar çinilerinin bulunduğu köşe noktasından yukarıya doğru ve beş parçalı üçgenler şekline uzanıp kubbe kasnağını oluşturuyor. Bir ışık demeti görüntüsü veren bu üçgenlerin böylesine alışılmışın dışında uzun olması, iç avludaki ana eyvanın, medrese mimarisine olan ilişkisi ya da ortak tasarımından kaynaklanıyor. Yüksek eyvan ve onun kıvrılarak birleşen kavisli ucu, doğal olarak kubbe kasnağının altında kalmak zorunda.

Bu da kuşkusuz köşeli duvarlardan, yuvarlak kubbe kasnağına geçişi sağlayacak üçgenlerin uzamasına neden olmuş. Ancak bunun bir zorunluluk gereği değil, az önce belirttiğimiz ışınal etkiyi yaratmak için yapılmış olduğu da savunu-

labilir. Böylece medrese içinde daha mistik ve gizemli bir gökyüzü betimlemesi elde edilmiş oluyor. Kubbe bu durumda, tüm mekanda görsel olarak bütün dikkatleri üzerine toplayan en gösterişli ve görkemli bir bölüm olarak karşımıza çıkıyor. Medrese üzerinde çalışma yapan uzman ve yazarlar, Karatay Medresesi kubbesinin, geometrik tasarımı, çinilerdeki renk uyumu ve tekniği gibi özellikleriyle Selçukluların yapmış olduğu en görkemli ve zengin kubbe olduğu görüşünde birleşiyor.

Medresenin ana mekanını örten bu ana kubbesi ve duvarları günümüzde yer yer dökülmüş olsa da, özgün halinde bütünüyle çiniyle kaplanmıştı. Kubbe, üstte ortasında yaklaşık 4 metre çapında geniş bir fener açıklığıyla gökyüzüne açılıyor. Bu açıklık ve üzerindeki fener bir havalandırma ve aydınlanma aracı olmak kadar, altındaki havuzdan anlaşıldığı kadarıyla yağmur ya da kar sularının da toplandığı bir yerdi.

Medrese orta mekanı ya da iç avlunun ortasından ve tam olarak da kubbe fenerinin altına denk gelen yerde 3.75x3.75 metre kenar uzunluğunda, az önce de vurguladığımız kare bir havuz bulunuyor. Derinliği 68 santimetre olan bu havuz ile kubbedeki fener arasında doğal bir iklimlendirme ilişkisi olduğu çok açık. Bilindiği gibi eski Türk mimarisinde mekan içindeki havuz ile üstündeki tepe açıklığı doğal iklimlendirme ilişkisi içinde belirleyici bir mimari öge olarak karşımıza çıkıyor. Burada da bu geleneksel ilişkiyi kolayca algılamak ve kavramak mümkün... Örneğin havuz ve tepe açıklığının doğal iklimlendirme ilişkisi kullanıldığı erken dönemde ortamın havasını değiştirdiği, yazın serin kışın ise nispeten daha ılık bir ortam yaratmış olduğu çok açık. Havuzun tepe açıklığıyla olan ilişkisi sonucunda ortaya çıkan hava akımı, içeride hava kirliliği ve is yapan olası kandil ve mangallardan çıkan kirliliği havayı da dışarı atmış olmalıydı. Medrese iç cephelerindeki pencere bolluğunu da bunun bir diğer uygulaması olarak görmek gerek.

Ana mekan tabanından kubbe ve üçgenlere bakış. (En Üstte)

Ana eyvanın sağındaki dersane odası ve iç avludaki Selçuklu çini süslemeleri. (Üstte)

Ana mekandaki havuzun kenarında taş oyu, ama işlevi tam anlaşılmayan su düzeneği. (Sağda)

Ancak asıl önemli olan ve bir o kadar da az bilinen yön, havuzun batısındaki büyük eyvanın tabanında 2006 yılında yapılmış bir kazı sonunda ortaya çıkan su kanalının ve ona bağlı olduğu düşünülen gizemli bir düzeneğin olması... Eyvanın tabanında yaklaşık doğu batı yönünde uzanan ve üstü kalın kırılmaz camla kapatılarak izlenebilir kılınan bu su kanalı, medresedeki yoğun nemin önlenmesi için yapılan çalışmalar sırasında sürpriz biçimde ortaya çıkmış. Bugün görüldüğü kadarıyla bu kanal, havuzun suyu ile doğrudan ilişkiliydi. Havuzun güney kenarından havuza su akışını düzenleyen ve yerel ağızda bünğüldek olarak adlandırılan, kenarları 77 santimetre olan kare biçimli mermer bir su düzeneği bulunuyor. Havuz kenarında ikinci bir su düzeneği daha var. Bu da havuzun batı kenarına bitişik ve ilkiyle aynı boyutlarda yapılmış. Ama bu kez mermer değil de taş ve alt alta oyulup yerleştirilmiş. Bu ikinci düzeneğin havuzun fazla suyunu boşalttığı sanılıyor. Bütün bunların aralarındaki ilişkiler, belki binanın yapısına zarar vermemek için kazıların durdurulmuş olması nedeniyle tam anlaşılammış. Ama asıl neden, geçmişte yapılmış olan onarımlar sonucunda yapının özgün işlevi ve altyapısı değiştiği için anlaşılabilir bağlantıların açık ve kesin biçimde ortaya çıkarılamaması.

Eyvanın solundaki kubbeli oda, Celalettin Karatay'ın türbesi olarak düzenlenmiş. Türbeyi kaplayan çiniler dökülmüş olduğu için, kubbenin içinde, balık kılıcı dizilerini çağrıştıran tuğla örgüler kolayca izlenebiliyor. Ama örgü biçiminin kendi içinde gerçekten etkileyici bir estetiği var.

Sık sık vurguladığımız gibi medresenin içinde kubbeden sonra en çok dikkati çeken mimari eleman, batı iç cephesindeki görkemli ana eyvan. Yaklaşık 6.40 metre eninde, 8.35 metre derinliğindeki bu ana eyvan, beşik tonozla örtülmüş. Eyvan, ortalama 10 metre yüksekliğindeki sivri bir kemerle ana avluya bakıyor. Önündeki avludan yaklaşık 30-35 santimetrelik bir basamakla çıkılan bu eyvanın batı cephesinde altlı üstlü yerleştirilmiş iki pencere, aydınlatma kadar havalandırma işlevini de üstlenmiş görünüyor. Eyvanın solundaki türbe ile sağındaki kışık dershaneye bakan yan duvarlarında da birer büyük pencere bulunuyor.

Karatay Medresesi, ayrıca süslemeler açısından da Anadolu'da bir benzeri bulunmayan anıt eserlerden sayılıyor. Anıtsal yapının süslemesinde çoğunlukla taş, mermer ve çini bezemeler öne çıkıyor. Medresede tuğlalar, süsleme olarak doğrudan kullanılmamış, yalnızca kubbelerin örgüsünde bir süsleme unsuru olarak tuğlaya yer verilmiş. Böylece türbe ile eyvanın sağındaki kışık dershanenin kubbeleri, balık kılıcı denilen özel bir teknikle örülerek ilginç ve yalın bir süs unsuru elde edilmiş. Taş ve mermerin bir süsleme aracı olarak kullanıldığı en önemli yer ise, medresenin taç kapısı. Bütün Sel-

çuklu yapılarında olduğu gibi burada da, cephelerin sade yapısına karşılık, anıtsal taç kapı, bu sadelik içinden mermer bir tablo gibi ortaya çıkıyor. Kapının ana kütleli taş örgü olarak yapılmış, ama bunun üzerine işlenmiş mermer bölümleri kaplama olarak yerleştirilmiş. Beyaz ve gri mermerlerden oluşan bu anıtsal kapıda, beyaz mermere griden daha fazla yer verilmiş. Bu da taç kapıya özel bir parlaklık ve ışıltı kazandırıyor.

Ancak medresenin ana süsleme unsurunun çini olduğunu vurgulamak gerek. Günümüzde iç mekanda bulunması gereken çinilerin bir bölümünün ortadan kalkmış olmasına karşın, yapının hemen her yanının içten çinilerle kaplanmış olduğu anlaşılıyor. Öyle ki, Karatay Medresesi, Anadolu'da çininin en çok kullanıldığı eserlerin başında geliyor. Medrese girişinden eyvanına, duvarlarından pencerelerine, köşedeki Türk üçgenlerinden kubbesine kadar hep çinilerle bezenmiş.

Medrese, genel olarak güney ve kuzey yönündeki planında belli bir simetri sergiliyor. Taç kapının bulunduğu doğu cephesi ise sanki bunlara uyacak şekilde düzenlenmiş. Ama doğu cephesinin özgün hali tartışmalı, çünkü taç kapıdan sonrası başta anlattığımız gibi yıkılmış ve ilk özgün yapısı tam belirlenmiyor. Öyle ki, üstünün tonozlu bir yapı mı, yoksa kubbeyle mi örtülü olduğu yönündeki tartışmalar halen sürüyor. Çünkü kalan izler her ikisinin de varlığını kanıtlayacak yönde... Yapının iç batı cephesinde ise görkemli bir eyvan olduğundan mimari yapısı diğerlerinden oldukça farklı. Bu yönde ve eyvanın iki yanındaki kubbeli hücrelerden biri türbe diğerinin ise kışık medrese olarak kullanıldığı düşünülüyor.

Simetrik olan güney ve kuzeydeki iç cephelerde dörder açıklık (oda) bulunuyor. Bunların medresenin öğrenci odaları olduğu sanılıyor. Günümüzde ise kuzeydekiler, depo ve arşiv olarak kullanılıyor. Kuzeydeki odalarda bugün bile yoğun sayılacak kadar nemlenme izleniyor. Anadolu'daki birçok yapıda oldu-

Ana mekandaki eyvanın içinde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan ve üstü ardıc kütükleriyle örtülmüş eski su kanalı.

Eyvanın tabanında yaklaşık doğu batı yönünde uzanan ve üstü kalın kırılmaz camla kapatılarak izlenebilir kılınan bu su kanalı, medresedeki yoğun nemin önlenmesi için yapılan çalışmalar sırasında sürpriz biçimde ortaya çıkmış.

Kazılar sırasında ortaya çıkan ve üzeri henüz kapatılmamış olarak birbirine ekli durumdaki pişmiş toprak su künkleri. (Solda)

Bunlardan medrese bahçesinde sergilenen biri. (Altta)

ğu gibi burada da kuzey yöne bakan duvarda bir nemlenme sorunu olması doğrusu hiç şaşırtıcı gelmiyor bize. Ama içerde ayrıntılı bir izleme yapamıyoruz çünkü arşiv odalarına girilemiyor.

Güneydeki bölümlerde ise nemlenme izlenmiyor, burada Kubad Abad Sarayı'na ait çini ve alçı kabartmalarının sergilediği vitrinler yer alıyor. Her bir odanın (hücre) dışa bakan duvarında, dıştan içe doğru genişleyen pencereler bulunuyor. Bu tür içe doğru genişleyen pencereler, özellikle o günlerde aydınlatma ve havalandırma açısından amaca uygun başarılı uygulamalar olarak kabul ediliyor.

MEDRESEDEKİ İKLİMLENDİRME GİZEMİ

Karatay Medresesi'nde bugün ilk bakışta bile görülebilen etkin bir iklimlendirme olduğu anlaşılıyor. Bu ünik yapının, aynı zamanda dönemin ortak özelliklerinin de bir parçası olması açısından incelenmesi gerekiyor.

Örneğin, Karatay Medresesi'nin iç avlusundaki havuz ile tam üstüne gelen ana kubbenin ortasındaki açıklık. Hemen her cephe duvarında biri büyük, diğeri küçük altlı üstlü yerleştirilmiş çifte pencereler var. Benzer biçimde odalardaki pencereler, yoğun bir doğal havalandırma ve iklimlendirme düşüncesinin baştan beri devrede olduğunu ve çok sayıda ışık ve havalandırma öğesinin yapıya yerleştirildiğini gösteriyor. Ayrıca içerdeki pencerelerin büyük ve çok sayıda olmasına karşın, iç avlu giriş kapısının küçük tutulmuş olması, yine benzer bir doğal iklimlendirme kaygısının varlığını kapılar üzerinden de duyumsatıyor. Karatay Medresesi'ni müze sanat tarihçisi Mehmet Ali Çelebi'yle geziyoruz. Kendisi bize

önce şimdiye kadar yapılan onarım ve tamirlerden, sonra da bilimsel kazılardan söz ediyor. Şimdiye kadar anıtsal yapının doğal iklimlendirmesi hakkında bir çalışma yapılmadığını ama son yıllarda yapılan kazılar sonucunda elde edilen bilgi ve bulguların böylesi bir çalışmayı artık gerekli kıldığını belirtiyor.

Çünkü yukarıda söz konusu ettiğimiz ana eyvan tabanında çıkan bulgular dahil, öncelikle tabanda ortaya çıkarılan su kanalı sisteminin çok önemli olduğunu vurguluyor. Çelebi bize önce kazılarla ilgili bir anıyı anlatıyor: "2008 onarımı sırasında bir gün şiddetli bir yağmur yağıyor, ama sular birden bire akarak kayboluyor. Ekip biraz da endişeyle bir araştırma yapıyor ve yağmur sularının yapının etrafını dolaşan drenaja gitmediği görülüyor. Araştırmaya devam ediyorlar ve yüzeyden 2 metre derinlikte ve 8 metre kadar derinliği olduğu sanılan bir kuyu bulunuyor. Ekip suların bu kuyudan gittiğine karar veriyor."

Böylece kubbedeki 4 metre çapındaki fener açıklığı ile hemen altındaki havuzun ilişkisi görünenin çok ötesine geçiyor. Sonraki dönemlere ait onarımlar, özgün yapıyı gidererek bozdukları için ilk bakışta anıtın gerçek iklimlendirme özelliklerini eksiksiz algılamak olanaksızlaşıyor. Çünkü bu kuyunun bir su tahliyesi amacından çok, yapının temellerinde havalandırma oluşturan, böylece ortamdaki fazla nemi çeken bir işlevi olduğu da düşünülüyor. Büyük olasılıkla bu işlev günümüzde iş görmüyor. Bunun en iyi göstergesi, eyvanda yapılan son kazıların rutubetlenmeye bağlı olarak yapılmış olması. Anlatılanlara göre, bu örnek modeli destekleyen bir diğer önemli ayrıntı da, yapının temellerinin

Medresenin çeşitli köşelerinde bulunan 15 cm çapındaki deliklerden biri. Bunların yapının altındaki havalandırma sistemiyle bağlantılı olduğu düşünülüyor. (Üstte)

Büngüldek denilen ve havuzun kenarında bulunan mermer su düzeneği. (Altta)

kuyunun ölçüsüyle benzer biçimde yine 8 metre derinliğe kadar iniyor olması.

Bir kuyu da kuzeydoğu yönünde saptanmış, ama bu diğerinden farklı olarak mahsen olarak kullanılmış. Temellere yerleştirilmiş bu derin boşlukların ne işlev görürse görsün çevresindeki dip ya da temeli havalandıracağına hiç kuşku yok.

Eyvandaki su kanalının avludaki havuza iki noktadan bağlandığı biliniyor. Bu noktalar daha önce belirttiğimiz gibi, havuzun batı ve güneye bakan kenarlarındaki taşta oyulmuş su gereçleriyle ilişkilendiriliyor. Bunlardan gelen suyun dipte fişkırlarak havuza aktığı söyleniyor. Ayrıca bugün yine alçı, cam ve seramik eserler salonu olarak kullanılan ve eyvanın sağında yer alan odanın altındaki kanaldan da fazla sular tahliye ediliyordu. Bu kanal, daha önce açıkladığımız gibi 2006 yılında yapının nem sorununu araştırıp sorunu çözmek için yapılan sondaj çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmış. Bu bağlamda önce eyvan bölümünde ve duvar kenarlarında yaklaşık 15 santimetre çapında delikler bulunmuş. Ardından da su kanalı ortaya çıkarılmıştı.

Bu deliklerin, medresenin farklı yerlerinde de bulunduğu anlaşılmış. Ama aradan geçen yüzyılların ve yetersiz tamirlerin sonucunda özgün bağlantıların kesilmiş olması nedeniyle dağılımları bölük pörçük ve oransız görünüyor. Ancak yapının altına yönelmiş olmalarından temele ilişkin bir havalandırma işlevine sahip olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Su kanalının bulunduğu, üstünün boydan boya ve enine olarak ardıc kütükleriyle kapatılmış olması da ilginç bir başka ayrıntı olarak değerlendiriliyor. Bir olasılık içinde akan suyun zemine rutubet vermesine karşı, rutubetin kanal üzerindeki kütükler tarafından emilmesi düşünülmüş olabilir. Anıtsal yapının son halinde ve tüm onarımların ardından, güney cepheye iki, batı cepheye de dört atık su borusu yerleştirilmiş. Bu da günümüzün oluk sistemi...

Bugün Karatay Medresesi'nin bir bütün ama elde kalan genel yapısı itibarıyla yaşatılması sorunu öne çıkıyor. Bu nedenle yapının büyük kubbesi kurşunla kaplanmış. Çünkü eski özgün ve ince ayrıntılar artık yok...

Kalanları kısa ve maddeler şeklinde sıraladığımızda, gerçekten de farklı sonuçlar ortaya çıkıyor.

Örneğin Havuz ve kubbe fener açıklığı ilişkisini havalandırma ve aydınlatma açısından değerlendirdiğimizde, Selçukluların bu türden sosyal yapılarında dışarıdaki doğal ortamın neredeyse tıpkısını büyük mekânlarda da sürdürdükleri sonucuna ulaşıyoruz. Öyle ki, mekân içindeki en küçük bir hava kirlenmesi onları fazlasıyla rahatsız ediyor olmalıydı.

Mekanda dışa açılan pencerelerin bolluğu da bu düşünceyi adeta bir başka açıdan kanıtlıyor. Çünkü duvarlardaki altlı üstlü pencereler, mekânı tahminlerin ötesinde havalandırıyor olmalıydı. Bu ikili pencere sisteminin havalandırma kadar ortamdaki neme karşı bir önlem sağladığı da çok açıktır.

Özellikle batıda, eyvan altında ortaya çıkan su kanallarının da temellerdeki neme karşı bir önlem olarak yapılmış olması çok olası. Ayrıca kanallara bağlanan kuzey ve doğu köşelerindeki iki kuyu da, benzer şekilde nemlenmeye karşı dolaşılabilir bir önlem olarak yapılmış olmalıydılar. Eyvan altındaki kazılarda çıkan bir başka özellik de, sürpriz bir doğal iklimlendirme öğesi olarak karşımıza çıkıyor. Burada yaklaşık 1.5 metre derinlikten sonra temellerde küllü harç kullanımına tanık olunmuş. Harca kül karıştırılması neme karşı direnci artırıyordu. Bu işlem Romalılar zamanında beri biliniyordu ve Romalılar kireç harcına volkan külü karıştırarak onu yağ-

Ana mekandaki pişmiş toprak künklerin günümüzde camekan içine alınmış bölümü. (Üstte)

Kuzey cephenin batısında da sürdürülen kazılar, medrese içindeki su ve havalandırma sisteminin dıştaki bölümlerde de devam ettiğini gösteriyor. (Altta)

Kubadabad Sarayı'ndan gelen ve çift başlı Selçuklu kartalını simgeleyen eşsiz Selçuklu çinisi. (Solda)

Medresenin ana mekan duvarlarını kubbeye bağlayan ve mimaride Türk üçgenleri denilen üçgenler. (Solda)

Medresede sergilenen Kubadabad Selçuklu çinilerinden örnekler. (Sağda)

mur ve neme karşı daha bir dirençli hale getiriyorlardı. Bu uygulamayı Selçuklular da kullanmıştı. Taban külü kullanımının günümüzde de sürdürdüğünü ve özellikle barajlarda tercih edildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Küllü harçlar, normal çimento harçlarına göre hem daha dayanıklı, hem de daha hafif oluyorlardı. Ama medresede baştan beri bir nem ve rutubet sorunu yaşanmış. Çünkü anıtsal yapının duvarları 150-180 santimetre kalınlığında ve neme dayanıklı olmayan Sille taşından yapılmış. Ama temellerde daha bir dayanıklı Gödene taşı kullanılmış. Bugün eyvanın tabanındaki köşelerde pek fark edilmeyen havalandırma delikleri bile bulunuyor.

KUBADABAD ÇİNİLERİ VE SELÇUKLU'DA ÇİNİ

Günümüzde çini denince, öncelikle aklımıza İznik sonra da Kütahya geliyor. Selçuklu Dönemi'nin çinileri ise Beyşehir Gölü kıyısındaki ünlü Kubad Abad Sarayı'nın çinileri ile öne çıkıyor. Kubad Abad günümüzde Prof. Dr. Rüçhan Arık tarafından kazılıyor ve elde edilen buluntular burada, Konya Karatay Medresesi'nde sergileniyor.

Kubad Abad çinileri kadar, Karatay Medresesi de, Selçuklu çinileri açısından çok zengin. Medresenin birbirinden farklı motifleri olan ve lacivert, firuze, mor renkli çini mozaikleriyle Selçuklu çini sanatının en önemli örnekleri arasında sayılıyor. Yapıdaki bezemeler, kubbeli avlu ve ana eyvanda daha bir yoğun olarak izleniyor. Geometrik bitkisel motifler ve yazılı çini mozaiklerden oluşan bu çiniler, Selçukluların çini sanatında ulaştıkları teknik üstünlük ve yaratıcılığın simgesi şeklinde algılanıyor. Medresenin geniş alanlarında çoğunlukla geometrik motifler, bordürler ve yazı frizlerinde ise bitkisel bezemeler tercih edilmiş. Örgü ve geometrik biçimli küfi ve nesih yazılar ise medrese bezemelerinin Selçuklu-İslami yanını temsil ediyor. Orta kubbedeki turkuz-lacivert tonlardaki iri yıldız çiniler düşsel bir gökyüzünü betimleyerek, yapının mistik havasını pekiştiriyor.

Türklerde çininin kullanımının kökleri Uygurlara kadar uzanıyor. Türk sanatında çininin belli bir mimari düzen içinde kullanımı ise Büyük Selçuklu Devleti ile başlamış. Ama çini gerçek ve sürekli gelişmesini Anadolu Selçuklu Dönemi mimarisinde göstermiş ve merkezi Konya olmuştu. Bu dönemde çini süslemenin ilk örneklerinde tuğla ve sırlı tuğla kullanımı öne çıkmaktaydı. Ancak belirttiğimiz gibi çini Anadolu'da kısa sürede gelişimini sürdürerek, yapının bütün yüzeylerini kaplayacak şekilde uygulanmaya başladı. Böylece mozaik çini tekniğiyle üstün bir düzeye ulaştı. Buna göre çiniyi, büyük ölçüde mimari uygulamalar açısından, bir duvar kaplaması olarak kullanılan renkli, bezemeli ve sırlı seramik plaka olarak adlandırmak mümkün.

Bunu için hazırlanan çini hamuru ise silika, alüminyum, kireç ve alkalinin suyla karıştırılmasıyla oluşturuluyordu. Daha sonra bu hamur kalıplara dökülerek açık havada kurutuluyordu. Bunun üzerine suyla karıştırılmış sırça uygulanmaktaydı. En sonunda ise özel çini fırınlarında pişiriliyordu.

Süsleme ve çinilerin görsel zenginliğini artırmak için malzemeye çeşitli özel teknikler uygulanırdı. Bunlar, Minaî tekniği, Lüster tekniği, Sıratlı tekniği, Mozaik çini tekniği ve Kabartma tekniği gibi isimlerle adlandırılıyordu.

Günümüzde Çini Eserler Müzesi olarak kullanılan medresede Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait eserler sergileniyor. Kubad Abad Sarayı çinileri haç, yarım haç, sekiz köşeli yıldız ve kare biçiminde olup lüster ve sıratlı tekniğiyle üretilmişlerdi.

Medresenin eyvan bölümünde ise Selçuklu Dönemi'ne ait çini kalıntıları, yine Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait seramikler sergileniyor. Kubbeli ana salonda ise, Selçuklu Dönemi'ne ait cam tabak, çini parçaları, Beyşehir Eşrefoğlu Camisi'nin tavan göbekleri ve Osmanlı Dönemi'ne ait seramikler sergileniyor.

Konya Karatay Medresesi bir çini müzesi ve Selçuklu Dönemi yapısı olarak gezenler üzerinde ilginç izler bırakıyor. Dıştaki anıtsal taç kapıdan itibaren, küçük bir düş gücünün de yardımıyla kendinizi Selçuklu çağında hissedebiliyorsunuz. Bu hisse hücre denilen öğrenci odaları, duvarlardaki Selçuklu tarzı yazılar ve süsler, Celalettin Karatay'ın mummyası, gizemli kubbeler, vitrinlerdeki eserler, daha eski dönemlere ait kanallar, ortadaki havuz ve etrafındaki su düzenekleri, nihayet Arapça yazıların mimariyle özdeşleşip oluşturduğu mistik hava neden oluyor. Dahası bir kenara oturup bu büyümlü ortamı seyre daldığınızda sanki Alaeddin Keykubat'ın arkasında Mevlana ve Celalettin Karatay ile birlikte kapıdan neredeyse girmekte olduğunu duyumsuyorsunuz. Konya Karatay Medresesi gerçekten de ilginç ve farklı bir gezi deneyimi yaşıyor insana...

KAYNAKLAR

1. ARIK, Rüçhan, Kubad Abad", Türkiye İş Bankası, İstanbul-2000.
2. ASLANAPA, Oktay., "Türk Sanatı", Remzi Kitapevi, İstanbul-1989.
3. ERDEMİR, Yaşar, "Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi", Konya 2009.
4. KUBAN, Doğan, "Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı", YKY, İstanbul-2008.
5. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr> [PEKDEMİR, Sultan N. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyum Kitabı, s.13 vd. (2007)].
6. NTV Tarih Dergisi, "Alaeddin Keykubat Özel Dosya" Sayısı, Sayı-6 Temmuz-2009, İstanbul.
7. KTO Karatay Üniversitesi 2010, Konya <http://www.karatay.edu.tr> (Biçer B, Bayram M (2010). Karatay Medresesi'nden Karatay Üniversitesine. Konya Ticaret Odası (KTO) Karatay Üniversitesi Kültür Yayınları.)

Medresenin ana mekan kubbesinin bir bölümü, Selçuklu çini yazı ve süslemeleri ile, ortadaki aydınlatma fenerinin görünüşü. Yapının özgün halinde fenerin açık olması gerekiyor. Ama yapıyı korumak amacıyla ahşap örtüyle kapatılmış.

İLHANLILAR'DAN BİR TIP ESERİ; AMASYA DARÜŞŞIFASI

Amasya Darüşşifası, İlhaneliler döneminde Yeşilirmak kıyısında yapılmış anıtsal bir hastaneydi. İlhaneliler mimarlık konusunda Anadolu'da pek fazla hevesli değillerdi. Ama bu darüşşifa, İlhaneli Hakani Olcaytu'nun eşi ve Selçuklu Türkü Yıldız Hatun tarafından yaptırılmıştı ve önceki darüşşifalardan daha farklı, yenilikçi özelliklere sahipti. Örneğin diğerlerine göre çok daha fazla pencereye sahipti. Kapı kilit taşı üzerinde bir kadın kabartması vardı. Böylece tüm ayrıntıların Selçuklu, ama tüm düzenlemelerin kendine özgü olduğu yepyeni bir İlhaneli önyüz düzeni ortaya çıktı.

Bu gezimizde Amasya'ya gidiyoruz. Amasya, Orta Karadeniz ile İç Anadolu'nun buluştuğu doğal coğrafi-jeolojik hat boyunca akan Yeşilirmak'ın Harşena Dağı ile buluştuğu dar bir vadide kurulmuş güzeller güzeli bir kent. Amasya yalnız doğal coğrafyası açısından değil, sahip olduğu tarihi anıtlar yönünden de çok çarpıcı ve tam anlamıyla anıtsal bir müze kent.

Amasya kentinde tarih öncesinden başlayıp günümüze kadar gelen süreçte hüküm sürmüş birçok büyük imparatorluğun mimari izleri günümüzde de capcanlı duruyor. Bugün, çoğumuzun haklarında pek fazla bir şey bilmediği, İlhanlılar döneminde kurulmuş bir mimari anıt aracılığıyla bu yıllara az da olsa geri gideceğiz.

Anadolu ve Türk dönemi denince bizler daha çok Osmanlıları anımsıyoruz. Ama Anadolu'daki Türk kökenli devletler, krallıklar, beylikler ve kabilelere bakınca, Osmanlı'nın bunların yalnızca toplam bir sonucu olduğunu açıkça görmek gerekir. Kabaca bir yaklaşımla bile Selçuklular, İlhanlılar ve bunların içinden çıkan adeta sayısız diyebileceğimiz beylikleri Osmanlı'nın gerek kan bağı, gerekse yaşam, kültür ve devlet geleneği olarak köken aldığı ataları olarak kabul etmek itiraz kabul etmez bir gerçek gibi görünüyor.

Ama İlhanlılara gelince işler biraz değişiyor gibi... Çünkü bazı araştırmacılar özellikle İlhanlıları, Moğol kökenli oldukları gerekçesiyle Anadolu'daki Türk devletleri sürecinin dışında tutmak istemektedirler. Ama bu, en azından Amasya Darüşşifası örneğinde göreceğimiz gibi, pek de gerekçi bir tutum sayılmasa gerek. Çünkü sikkelerdeki ve zaman zaman yönetimdeki ortaklığı bir kenara bırakalım, İlhanlılar Anadolu'ya ilk girdikleri yıllardan itibaren Selçuklu kadınlarıyla evlenmişler ve giderek birbirleriyle kaynaşmışlardır. Tam da Amasya Darüşşifası'nda olduğu gibi...

Oysa, örneğin Batı dünyasında, Grek dönemi kültür, inanç ve yaşam biçimleri açısından Roma ile ortak bir bütünlük içinde, hem de büyük bir özenle ve neredeyse birlikte değerlendiriliyor. Romanın, Grekleri ortadan kaldırması ve onları zaman zaman köle olarak kullanmış olduğu gerçeğine rağmen.

Anadolu'da da İlhanlılar ile Türkler arasında böylesi ortak kültürel yaklaşımlar var. Her ne kadar zaman zaman birbirlerine karşı acımasız düşman olsalar da... Ama Anadolu'nun Türkleşme sürecinde Türkmen beyliklerinin birbirlerine ya da çok sonraları Yavuz Sultan Selim'in Türkmenlere karşı yaptığı yok edici hareketler pek de düşük yoğunluklu katliamlar sayılmasalar gerek.

YEŞİLIRMAK KIYISINDA BİR İLHANLI DARÜŞŞIFASI

Ancak tarihsel de olsa, bir gezi kitabında böylesi bir tartışma doğru mudur, diye bir soru sorulabilir. Bu sorunun yanıtını, söz konusu İlhanlı dönemi Darüşşifası'nın Arapça kitabesinde buluyoruz. Kitabeye özetle ve günümüz Türkçesiyle şöyle: "Din ve dünyanın yardımcısı Olcayto Muhammed Han'ın eşi, büyük hatunun parlak günlerinde, büyük kişilerin değer verdiği İldus Hatun'un şerefli günlerinde mübarek darüşşifayı imar etmekle Allah saltanatını başarıyla kılsın. .... Yıl 708."

Darüsshifanın arka bölümünden kent yönünde ve Yeşilirmak'ın içinde aktığı vadiye bakış. (Üstte)

Anıtsal binanın cephe köşeleri yuvarlak taşlardan yapılmış köşe kuleleriyle desteklenmiş. (Altta)

Yanıtı günümüz açısından yorumlamak gerekirse, İlhaneliler ile Seçuklular arasındaki ortak bozkır kültür ve gelenekleri dışında, Amasya Darüsshifası örneğinde olduğu gibi, evlilikler aracılığıyla da olsa bir akrabalık bağı ortaya çıkmış oluyor.

Daha özlü bir deyişle Darüsshifa, İlhaneli Hakanı Olcayto Han'ın eşi Yıldız (Yıldız) Hatun tarafından Miladi 1308 yılında inşa ettirilmiştir. Bu yüzden anıtsal yapıya Hatuniye adı da verilmiştir. Yıldız Hatun'un Selçuklu Türklerinden ve aslen Amasyalı olduğu düşünülüyor. Darüsshifa'da Yıldız Hatun'u simgelediği düşünülen bir başka çarpıcı işaret de anıtın giriş kapısı üzerindeki bir kadın kabartmasıdır. Epey yıpranmış hatta yüzünün tahrip olmasına karşın, beden hareketleriyle bir kadına ait olduğu açıkça belli olan kabartma için araştırmacılar, Yıldız Hatun'a ait olduğu konusunda görüş birliğine varmışlar.

Ayrıca bir yapıya insan tasvirinin resim, heykel ve kabartma biçiminde yapılması İslam inancı açısından istenmeyen bir durum olduğu için, Türk-Moğol olduğu kadar, İslami de olan bir mimarı esere insan tasviri işlemek sıra dışı bir örnek sayılıyor.

Amasya Darüsshifası, İlhaneliler'in Anadolu'da inşa ettirdikleri birkaç yapıdan biri olması nedeniyle ayrıca daha bir önem kazanıyor. Bu darüsshifa ayrıca, Anadolu'da bir kadının yaptırdığı ve yine adını verdiği sonuncu darüsshifa, yani şifa yurdu (hastane).

Bu dönemlerde ya da Anadolu Ortaçağ'ında bir kadın adıyla anılan üç sağlık yurdu (Darüsshifa-Hastane) daha bulunuyor. Amasya Darüsshifası içlerinde dördüncüsü ve sonuncusu. Diğerleri sırasıyla, 1206 yılında Kayseri'de yapılmış

Gevher Nesibe, Divriği'de 1228 yılında Turan Melik ve Kütahya 1233'de yaptırılan Gülümşen Hatun Darüsshifalarıdır. Selçuklu Türk hatunlarının Anadolu dışında yaptırdığı bir darüsshifa da İran'da bulunuyor. Bu da İran'ın Kirman Eyaletinde 1271-81 yıllarında Kutluğ Türkan Hatun tarafından yaptırılmış.

DARÜSSHİFA, BİMARHANE, HASTANE, MÜSİKİ VE ŞİFA YURDU

Darüsshifa, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden bu yana bir hayır kurumu olarak yapılan ve halka sağlık hizmeti veren anıtsal yapılar, kuruluşlardır. Bunlara günümüz Türkçesiyle hastane ya da sağlık yurdu, sağlık ocağı demek mümkün. Ama o çağlarda bu görkemli yapılar yalnızca halka sağlık hizmeti vermez, doktor da yetiştirirlerdi. Bir tür tıp okulu olarak...

Amasya Darüsshifası'nda bir hastane olarak, yalnız çeşitli fiziksel hastalıkları değil, ruh ve akıl rahatsızlıkları da tedavi ediliyordu. Öyle ki, bugün bir müze olarak darüsshifanın avlusundaki geniş ana eyvanda eski dönem müzisyenleri birebir tasvir edilmiştir. Müzikle tedavinin bir simgesi olarak... Musikinin tedavi aracı olarak öne çıkmış olması Selçuklu ve Osmanlı kültüründe ilgi çekici bir yaklaşımdır. Öyle ki, o dönemde çeşitli hastalıkların yine farklı musiki makamları ile tedavi edileceği ya da en azından hastaları daha iyi hissettireceği inancı vardı. Örneğin rast makamı felce, Irak makamı ateşli bir yaratılışı olan hastalara, isfehan makamı zihin açıklığı ve zeka sorunu olan hastalara dinletiliyordu.

Bu rahatsızlıklar ile musiki makamları arasındaki tedavi ilişkisi günümüzde epey kuşkuyla olsa da, müziğin canı sıkılan herkese kesin bir terapi ve rahatlama sağladığı tartışılmaz bir gerçeklik.

Darüşşifa bugün bile halk arasında Bimarhane olarak adlandırılıyor. Bimar, farsça hasta anlamına geldiğine göre, Bimarhane de, tam olarak hastane demek oluyor. Bir tür tımarhane şeklinde... Ne var ki, tımarhane sözcüğü de, çağımızda doğrudan akıl hastalarının tedavi edildiği deliler hastanesi olarak tanımlanmaktadır. Oysa bu da doğru değildir.

Gerçi Amasya Darüşşifası 18. yüzyılda akıl hastalarının da tedavi edildiği bir hastane durumundaydı, ama Selçuklu ve erken Osmanlı döneminde tımar, yıkanmak temizlenmek anlamına kullanılıyordu.

Bugün bize karmaşık gibi gelen bu Arapça, Farsça sözcükleri, hastane ve tedavi kavramı içinde değerlendirmek biraz güç gibi geliyor, ama bunlar o dönemde geniş bir sağlık sisteminin olması gereken ayrıntılarıydı. Örneğin, bu sistemde yer alan bir de tabhane kurumu vardı. Tabhaneler, iyileşmiş hastaların taburcu edildiği, ama gözlem altında tutulup beslendiği ve bir tür sanatoryum işlevi sunan yapılarıydı. İşin ilginç tarafı bu yapıların, imaretlerin ve aşevlerinin yanına inşa edilmiş olmasıydı. Böylece taburcu edilmiş hastanın gözetimi kadar, beslenmesi de kontrol ediliyordu.

Bütün bu karmaşık ve pahalı sistemin nedeni verem, veba gibi hastalıkların toplumun yalnız sağlığını değil, varlığını bile ciddi olarak tehdit etmeleri ve bir önlem olarak da darüşşifaların yapılmasının gerekli olmasıydı. Ama bir hayır kurumu olarak...

AMASYA DARÜŞŞİFASI: SABUNCUOĞLU TIP VE CERRAHİ TARİHİ MÜZESİ

Günümüzde müze olarak kullanılan darüşşifa, Yeşilırmak kıyısında ve medrese plan şemasına göre inşa edilmiş. Dikdörtgen planlı görkemli yapı, Yeşilırmak'a dik olarak ve doğu-batı yönünde yerleştirilmiş.

Boyutları dıştan 25.65x 33.60 metre olan darüşşifanın içindeki geniş orta avlusunun üzeri açık. Bu iç avlunun iki yanında revaklar ve bunların arkasında da odalar bulunuyor. Yapıya batıdaki ana taç kapıdan girince, hem girişte, hem de avlunun sonunda birer eyvan bulunuyor. Avlunun doğusunda, ana eyvan diyebileceğimiz geniş olan eyvan, orta büyüklükte bir müzik topluluğunun rahatça konser vereceği kadar geniş. Öyle ki, yapının taç kapısının üstü darüşşifanın duvarları ve üst örtüden nasıl taşıyor ise, ana eyvanın kubbesi de yine üst örtüden belli oranda taşıyor. Üst örtü günümüzde kurşun kaplamalarla kaplanmış.

Darüşşifa'da müzikle akıl hastalıklarının tedavisi yapıldığı dönemlerde, müzisyenler burada hastalara sürekli müzik çalıyor olmalıydı. Çünkü darüşşifa günümüzde müze ola-

rak düzenlenirken bu ana eyvanın altına da eski döneme ait giysiler ve müzik aletleriyle müzik yapan müzisyenlerin mumdan birebir maketleri yerleştirilmiş.

Darüşşifa'nın günümüzdeki düzenlenmesi ünlü Amasyalı tıp bilgini Şerefeddin Sabuncuoğlu adına yapılmış. Darüşşifa'da uzun süre hekim ve cerrah olarak çalışmış olan Sabuncuoğlu, yaşadığı dönemde büyük bir üne kavuşmuş ve yazdığı resimli tıp eserleri ayrıca önem kazanmıştır. Şimdi müzede Sabuncuoğlu'nun eserlerinde çizerek resimli olarak açıklamaya çalıştığı cerrahi uygulamalar ile kullanmış olduğu aletlerden örnekler sergileniyor.

Darüşşifa ya da güncel adıyla Bimarhane'nin Yeşilırmak'a bakan cephesi gerçekten görülmeye değer. Ortada görkemli ve Anadolu Selçuklu mimarisinde sıklıkla kullanılan müthiş taş süslemelerle bezenmiş anıtsal bir taç kapı var. Kapının boyu, yapının cephe duvarlarından daha yüksekte yapılmış. Bu özellik yapıya ayrıca daha bir anıtsallık kazandırıyor. Anıtsal kapının iki yanında ve her biri duvarın ortasında olmak üzere büyük ve gösterişli pencereler bulunuyor. Çevresi taş oyma desenlerle süslü bu pencereler, anıtsal yapının görünüşüne hafiflik ve ferahlık kazandırıyor. Bu, Anadolu'daki diğer darüşşifalarda bulunmuyor ve yalnızca Amasya Darüşşifası'na özgü bir örnek olarak ortaya çıkıyor.

Görkemli ön cephenin her iki köşesinde de, köşe kuleleri denilen ve sütun benzeri çıkmalar bulunuyor. Cephe köşelerini boydan boya kaplayan bu köşe kulelerinin sağdakinin çapı 129 cm, soldakinin de 131 cm. Darüşşifanın gösterişli cephesine sağlamlık ve anıtsallık katan bu kuleler, Selçuklu mimarisinde kullanılıyor. Böylece yapılar, muhkem ya da kentteki bir iç kale gibi görünüyorlar. En yakındaki bir diğer örnek de, yine Amasya'da bulunan Torumtay Türbesi. Çifte

İç avlunun kuzey revakları.
(Üstte)

Temsili müzikçilerin yerleştirildiği ana eyvan. (Altta)

Darü'sşifa bugün hekim Şerafettin Sabuncuoğlu'nun çalışmalarına göre düzenlendiğinden müzede onu tedavi sırasında gösteren maketler var.

İç avluda ana eyvan ve revakların düzenini vurgulayan farklı bir görüntü. (Üstte Solda)

Hekim Şerafettin Sabuncuoğlu'nun kullandığı cerrahi aletler. (Alta)

Yalnızca, künklerinin izi bile olmadığı hamamın su buharına mı güvenilmişti? Pek sanmıyoruz. Darü'sşifanın bulunduğu derin Yeşilirmak Vadisi'ndeki konumu oldukça bilinçli seçilmiş görünüyor.

Minare gibi bazı örneklerde ise bu köşe kuleleri uzatılarak minareye dönüştürülmüş.

İlhanlı döneminde yapılan bu yapının bu denli Selçuklu öğeleri içermesi tabii çok ilginç bir durum. Anadolu'da o dönemde Türkler ve Moğollar ya da özellikli bir deyişle Selçuklular ve İlhanlıların zaman zaman birbirlerinin gözünü oyacak kadar bir çekişme içinde olmalarına karşın giderek kaynaştıkları da bir gerçek.

ÇOĞRAFİ YER SEÇİMİ VE BİR DOĞAL İKLİMLENDİRME UYGULAMASI

Darü'sşifa'da doğrudan doğruya gözlenen bir ısıtma sistemi bulunmuyor. Üstelik bu anıtsal yapının cephesi dışında duvarlarının da pek kalın olmamasına karşın. Cephe duvarın ortalama kalınlığı yaklaşık 1 metreyi biraz geçmesine rağmen, tüm dış duvarların ortalama kalınlığı yaklaşık 45-50 cm'yi ancak buluyor.

Acaba yapının mimarı, eski çağlarda yapılmış çoğu taş yapılarda olduğu gibi, anıtsal eserini bir ölçüde de olsa kendi kendisini ısıtabilecek bir biçimde mi tasarlamıştı?

Çünkü onarım öncesini gören mimarların bildirdiklerine göre yapının hiçbir odasında bir ocak ya da bacaya rastlanmamış. Ama yine bu yazarların anlattığına göre darü'sşifanın hemen yanı başındaki bir hamamın sıcak su buharı yeraltından künklerle buraya verilmiş ve darü'sşifa alttan ve duvar içlerinden ısıtılmış olmalıydı.

Bugün buna ilişkin de yine bir iz gözlenmiyor, ama 1990'lı yıllardaki onarımlar sırasında hamam yönünden buraya uzanan künklerle rastlanmış. İşin olumsuz yanı, darü'sşifada bir yıkanma ya da mutfak işlevi görecek bir mekanın da bu-

lunmaması. Sanki bu anıtsal yapıda ateş yakmak için hiçbir mekanda düzenleme yapılmamış gibi görünüyor. Acaba neden? Yalnızca, künklerinin izi bile olmadığı hamamın su buharına mı güvenilmişti?

Pek sanmıyoruz... Çünkü darü'sşifanın, ırmağın aktığı ve kentin de bulunduğu derin Yeşilirmak Vadisi'ndeki konumu oldukça bilinçli seçilmiş görünüyor. Önce Amasya'nın hakim rüzgarlarının, bu derin vadinin konumundan dolayı, mevsimlere göre değişen ilginç bir esiş yönü olduğunu belirtelim. Rüzgarlar Amasya'da kasım, aralık, ocak, şubat ve mart gibi kış aylarında güneyden, yani Yeşilirmak'ın akış yönünden esiyor.

Yaz mevsimi olan diğer aylarda ise, bu kez rüzgarlar tersine, kuzey-kuzeybatı'dan esiyor. Ayrıca Yeşilirmak'ın sahip olduğu su kütesinin güneyden kuzeye doğru akarken oluşturduğu görece ılık hava akımını da hesaba kattığımızda ortaya anıtsal darü'sşifa açısından özel ve sanki düşünülmüş bir doğal iklimlendirme durumu çıkıyor.

Öncelikle, darü'sşifanın önce, nehrin içindeki vadide akarken birden kuzeye sert dönüş yaptığı bir alanda, ama yaklaşık doğu-batı yönünde bulunduğunu vurgulayalım. Aslında darü'sşifa kesin kes doğu-batı yönünde değil de, hafifçe doğu-güney ile batı-kuzey yönünde duruyor.

Buna göre kışın güneyden esen görece ılık rüzgarlar darü'sşifanın doğrudan güney duvarına çarpıyor. Bu rüzgarlar onu ısıtmış olmasa da, kış soğuklarında soğuktan donmasına yol açmış olmalıydı. Benzer biçimde yaz aylarında da, kuzeyden gelen ve yaz için serin sayılan rüzgarlar bu kez de anıtsal yapının batıdaki cephe ve taç kapısına vuruyor. Bu iki farklı yön ve mevsimlik rüzgarların darü'sşifanın

ısisına hangi ölçüde katkı yaptıklarını kesin sayılarla vermek için uzun süreli ve hassas aletlerle ölçümler yapılması gerekiyor.

Oysa bu rüzgarların, darüşşifanın sert taşlarını özellikle ırmak ve yağmurların nemli etkilerinden korumuş olduğu çok açık.

Ama bir başka akademik araştırmaya göre, darüşşifanın kuzey duvarında pencereler bulunmasına karşın, güney duvarında pencere yok. Araştırmacılar bunu, yapıya bitişik bir başka yapının varlığıyla açıklıyor. Oysa bir zamanlar, darüşşifanın güney duvarına bitişik değil ama belli bir mesafede duran Yakutiye Medresesi bulunuyordu. Ama şimdi yok, çünkü bu medrese bugün ne yazık ki bütünüyle ortadan kalkmış durumda ve yerinde küçük bir park var. Bütün bunlara bakarak, darüşşifada özellikle malzeme ve fiziksel

konum açısından doğal bir iklimlendirme uygulandığını kabul edebiliriz.

GÜNEŞİN HAREKETLERİ VE DARÜŞŞİFA

Ayrıca Amasya Darüşşifası'nın rüzgarlara göre ayarlanmış gibi duran uygun konumu ilginç biçimde sanki güneşin hareketleriyle de örtüşüyor... Ama şunu önceden vurgulayalım ki, bu durumu tam anlamıyla ve kesin sayılarla açıklanan bir sonuç olarak bilmek için, darüşşifanın güneşle olan ilişkisini bütün bir yıl izlemek gerek.

Biz ise anıtı, ziyaret ettiğimiz temmuz sonu ağustos başı itibarıyla, sabah 9-10 sularında güneşin, darüşşifanın güney duvarına doğudan hafifçe ve çapraz bir açıyla yansıdığını ancak izleyebildik.

Kenti çevreleyen yüksek tepelerden yükselişini sürdüren güneş, giderek anıtın üzerindeki avlu açıklığından, avlu içindeki kuzey revaklarını adeta yalıyordu. Anıtsal yapı güneşin hareketine göre öylesine iyi konumlanmıştı ki, saatler boyunca güneşin avlu içindeki bu konumunu koruduğunu rahatlıkla izledik. Bir diğer deyişle, darüşşifanın bu yöndeki revakları neredeyse gün boyu aldığı güneş ışığıyla sürekli ısınmaktaydı.

YAZ VE KIŞ SORUNU

Bu ısınma yazın avluda, gölgeli güney revaklarına doğru sıcak bir akım oluşturuyor. Bu akım gölgeli revaklardan karşı revaklara doğru, alttan serin bir akım olarak geri dönüyor. Böylece ortam yazın serinliyor. Ama kışın bu döngü tersine işliyor.

Kuşkusuz güneş ışınları, dünyanın eğik eksenine bağlı olarak, akşamüstü güney revaklarına da hafifçe çarpmaya

Darüşşifa'nın iç avlusunun iki yanındaki eyvanın gerisine odalar bulunuyor. Bugün müze salonu olan odaların duvar ve tonozlarında çeşitli havalandırma delikleri halen gözleniyor.

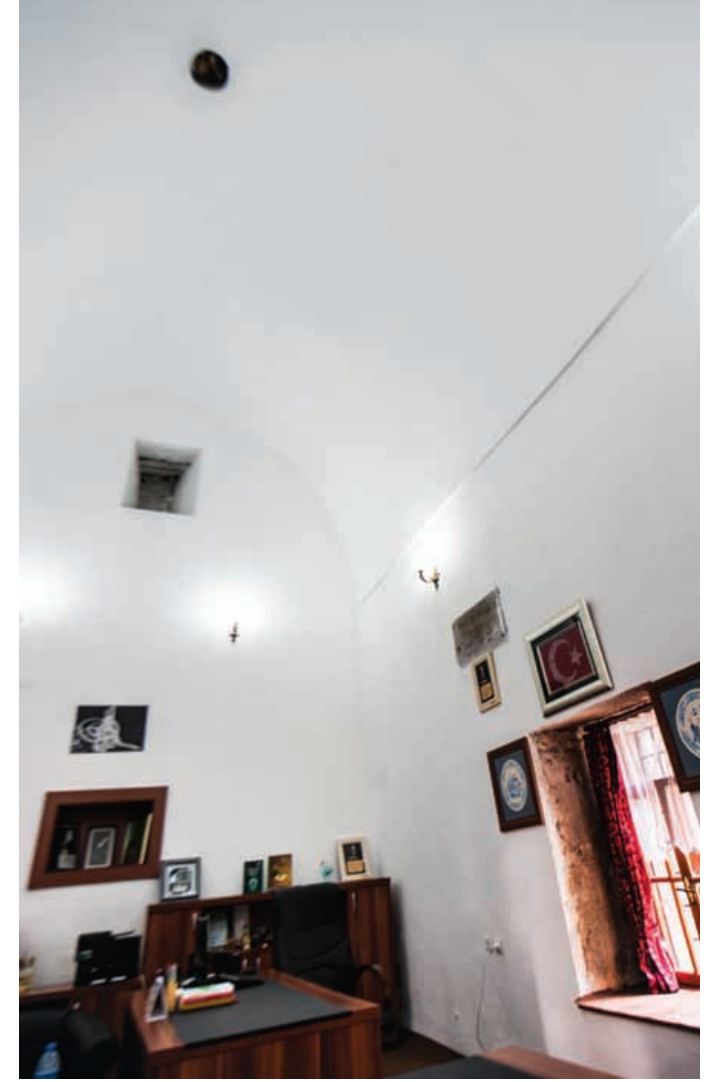
Darüşşifanın kuzey duvarında pencereler bulunmasına karşın, güney duvarında pencere yok. Araştırmacılar bunu, yapıya bitişik bir başka yapının varlığıyla açıklıyor.

İç avlu sonundaki ana eyvan günümüzde müzik sahnesi gibi düzenlenmiş. Darüşşifa'da müzikle tedavi edildiği anlamında... (Üstte Solda)

başlıyordu. Ama darüşşifanın yüksek duvarları nedeniyle bu, tam gerçekleşmiyor. Bunun yerine öğleden sonra, saat 16-17 sularında güneş, darüşşifanın cephesini büyük ölçüde (gölge yapan ağaçların olumsuz etkisiyle) ve ancak bir yarım saat daha kısmen aydınlatıp, batıda Amasya Kalesi sağından batışa geçiyor.

Güneş ışınlarının darüşşifa üzerindeki bu etkisine göre, ışınlar revaklara ilk vurduğu andan itibaren, (büyük olasılıkla

kışın bile), avlunun bu bölümü ile gerideki odalarda önemli bir ısıtma ortaya çıkmaktaydı. Özellikle öğlen saatlerinde... Revaklarda ısınan bu havanın yükselerek bir miktar avludan dışarı çıkacağı çok açık. Ama revakların üzerinde, avluya bakan geniş çatı saçakları var. Bu saçaklar ve avludaki geniş ana eyvanın etkisiyle, ısınan havanın bir bölümünün avlunun karşısındaki ışık almayan gölgeli güney revaklarına yönlendirmesi kaçınılmaz görünüyor.

Çünkü bu güneydeki, revak sütunları arasındaki demir çubuklara bağlı ve içinde çiçekler olan saksılar hava akımıyla dönerek sürekli sallanıyor. Bu saksılar yalnızca güney revaklarında bulunuyor, çünkü Müze Müdürü Bilal Ayar, yoğun ışık alan kuzey revaklarındaki güneş ışınlarının çiçekleri adeta yaktığını, bu nedenle kuzeye saksı ve çiçek koymadıklarını

belirtiyor. Bunun üzerine ışık alan kuzey revaklarındaki zincirleri izlemeye başlıyoruz.

Gerçekten çok çarpıcı, güney revaklarındaki saksılar hava akımından sağa sola salınırken, ışık alan kuzey revaklarında hemen hiç hareket yok. Bir olasılık buradaki ısınan havanın yükselmesinden olmalı diye düşünüyoruz. Güneş ışınlarının darüşşifa avlusunda yarattığı bu hava dolaşımına, yapının batıya bakan taç kapısından giren hava akımı da kuşkusuz katkıda bulunuyor. Tabii kapı açık olduğu sürece...

Bu kapıdan giren havanın yazın serin, kışın da ılık olduğunu, Amasya'daki yaz ve kış rüzgarlarının özelliklerine bakıp rahatça iddia edebiliriz.

Sonuç olarak, darüşşifa avlusundaki bu doğal hava dolaşımının revakların gerisindeki odalarla birlikte duvarları da ısıtıp havalandırdığı, buna bağlı olarak da neme karşı kurutucu bir hava akımı sağladığı çok açık.

Ayrıca revakların gerisindeki bu odaların tavanlarında da yaklaşık 25-30 cm çapında birer havalandırma deliği olduğunu belirtelim. Bunların bazısının tavadaki duruşlarında bir açı farkı gözleniyor.

ŞAŞIRTICI ANTİK VERİLER

Daha sonra bu konuda kendisiyle konuştuğumuz Müze Müdürü Bilal Ayar'ın, günümüzde bile bir yağmur sonrasında taş duvarların, özellikle yukarıdan aşağıya doğru çok kısa sürede kurduğunu vurgulaması çok önemliydi. Kendisi ayrıca bu anıtsal yapının temellerinde kısa sürede kuruyan volkanik taşlar kullanıldığını açıklıyor. Bu taşların yapının dört bir köşesinden ileriye çapraz olarak uzandığını söylediğinde bunun nedenini önce kavrayamıyoruz. Ama

Bilal Ayar bunun, temel ve ona bağlı duvarları, köşelerden yere daha bir sağlam bağlanmasını böylece depreme karşı da bir koruma sağladığını belirtince, konu aydınlanıyor.

Amasya Darüşşifası'nın temellerine ve artan biçimde zamanda geriye gittikçe, önce yer seçiminin sonra da, en azından temellerin antik çağlara doğru uzanmış olduğunu fark ediyoruz. Ünlü darüşşifanın altında antik dönemlere ait bir yapı kalıntısı saptanmış. Bu yapının da, çıkan bir yazıt parçasından, buradaki agora (çarşı pazar) dükkanlarından biri olduğu anlaşılmış. Antik dönem kent yapısına göre, bir yerde agora varsa, yakınında tiyatro, hamam, tapınak ve meclis binası gibi kenti oluşturan diğer yapıların da olması gerekiyor.

Bunların üzerine Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı geldikten sonra bu temellerin nerede olduğu sorusu artık hiç önem taşımıyor. Önemli olan Amasya Darüşşifası'nın bulunduğu yerin seçiminin sağlık ve hastaların iyileşmesi için mükemmel olduğu gerçeği. Çünkü özellikle antik kentlerin doğa, çevre ve iklimin bir birleriyle en uyumlu olduğu yerlere yapıldığı biliniyor.

Biz de temelde bir antik dönem yapısı olduğu için, söylediklerimizi ve gezimizi büyük usta Vitruvius'un şu sözleriyle bitiriyoruz: "Kent, sahil kıyısında güneye ya da kuzeye bakıyorsa yine sağlıklı olmayacaktır. Çünkü yazın güney semaları gün doğarken ısınır ve gün ortasında kızgın bir ısıya ulaşır; batı cepheleri de güneş doğduktan sonra ısınmaya başlar, gün ortasında sıcak olur, akşam saatlerinde de alev alev yanar." Amasya Darüşşifası'nın doğal konumu ve güneşle ilişkisi, Vitruvius'un anlattıklarıyla bu denli benzeşmesi acaba rastlantısal mı? Hiç sanmıyoruz...!

Anıtsal yapıda özel bir ısıtma düzeni izlenmiyor, ama her yerde havalandırma delikleri var.

KAYNAKLAR

1. Amasya Kültür Envanteri 2007, Amasya Valiliği 2007.
2. Özdemir, Arkeolog Celal, "Amasya Darüşşifası", Amasya Valiliği Yay-39.
3. "Amasya Uluslar arası Anadolu-Türk Darüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi- 15-18 Ekim 2008-Amasya", T.C. Amasya Üniversitesi. Yayına Hazırlayanlar: Yard. Doç Dr. Selim Kadioğlu, Yard. Doç Dr. Funda Gülay Kadioğlu, Prof. Dr. İlder Uzel.
4. Vitruvius, "Mimarlık Üzerine On Kitap", Çev. Dr. Suna Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Yem Yay., İstanbul-1993.

KÜÇÜK DEV ANIT: CANDAROĞLU MAHMUT BEY CAMİİ

Sıradan bir bakışla, Kastamonu'ya yaklaşık 20 kilometre uzaklıktaki bir köy camisi, Candaroğlu Mahmut Bey Camii. Oysa biraz içine girdiğimizde caminin hemen her bakımdan eşsiz özellikleri olduğunu şaşkınlıkla fark ediyoruz. Kolay değil, 650 yıldan beri ayakta...

► **Selçuklular'ın Batı Karadeniz'de** ilk görülmeleri 1080'li yıllarda gerçekleşmişti. Karatekin adındaki akıncı beyi, 1085 yılında Sinop ve havalisinde kısa süreliğine de olsa egemen olmuştu. Kastamonu ve çevresi ise, ilk defa Danişmentliler zamanında ve Ahmet Gazi'nin oğlu Gümüştekin döneminde, 1105'te alındı.

BİR ARA BÖLGE TRABZON RUM KRALLIĞI'NIN ELİNE GEÇTİ

Daha sonra 1214'de Anadolu Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus, önce Sinop'u, ardından da Kastamonu'yu yeniden geri aldı. Sonraları yaşanan çeşitli savaşlar ve mücadelelerin ardından Kastamonu, Candaroğulları Beyliği'nin egemenliğine geçti. Candaroğlu İsfender Bey'in tahta geçişiyle birlikte (1402) beyliğin adı İsfenderoğulları Beyliği adını aldı. Beylik, başlangıçta Osmanlılarla sürtüşmüş ama sonra onlarla akrabalık bağı kurarak dost olmuştu. Nihayet 1461'de de tümünden Osmanlı topraklarına katılmıştı.

Türkler Anadolu'ya girdikleri andan itibaren önemli bir yaşam kültür birikimini de beraberlerinde getirmişlerdi. Anadolu'da o günlerden günümüze kadar gelişerek gelen mimari birikim, bu kültürün en önemli somut göstergesi sayılıyor.

Küçük caminin tümüyle ahşap geçmelerden oluşmuş iç yapısı tam bir sanat eseri niteliğinde. (Solda)

Candaroğlu Mahmutbey Camisi dıştan, dönemine uygun olarak küçük ve gösterişsiz bir yapıya sahip. (Sağda)

Üst mahfillerden caminin eşsiz tavan işlemleri, mihrap, minber ve yan pencerelerin düzeni. (Üstte)

Ahşap sütunlar ve bir sütun başlığı. (Altta)

Biz de şimdi bu özel mimari birikimin ilk örneklerinden birini görmek için yönümüzü Kastamonu'daki Kasaba Köyü'ne çeviriyoruz.

Kastamonu'ya yaklaşık 20 km uzaklıkta ve Daday yolu üzerindeki Kasaba Köyü'nde Candaroğulları döneminden kalma çok önemli bir anıt yapı var: 1366 yılında yaptırılan Candaroğlu Mahmut Bey Camii. Camilerin büyük çoğunluğu, kutsal mekanlar sayıldığından yüzyıllar boyunca özenle korunarak bugüne kadar gelebilmişler. Kasaba Köyü'ndeki Candaroğlu Mahmut Bey Camii de bunlardan biri.

AHŞAP DİREKLİ CAMİİ GELENEĞİ

Genelde 'Kasaba Camii' olarak bilinen eserin en önemli özelliği, ahşap çatısının 8 metre uzunluğundaki dört ahşap direk taşıyor olması. Buna göre Kasaba Camisi ahşap direkli camiler gurubuna giriyor. Ahşap direkli camiler, Türklerin Anadolu'ya ilk gelip yayıldıkları kısa döneme tarihleniyor. Bu nedenle az sayıdalar ve çoğu ilginç mimari ve süsleme özellikleri içeriyorlar.

Prof. Dr. Aptullah Kuran, bir eserinde bu ahşap direkli camilerin mimari kökenini irdeliyor. Yazar, ilk örnek olarak Hz. Muhammed'in Medine'de kerpiç duvarlarla çevrili evindeki gölgeliğin hurma gövdeleri ile desteklenip bir mescit oluşturulmasını gösteriyor. Ardından birkaç örnek daha veriyor, ama artan cemaatten dolayı bunları büyütme gerektiğinde, ahşap yerine mermer sütunlar tercih ediliyor. Bu nedenle Arabistan'da ahşap direkli camilerin bir mimari geleneği oluşmuyor.

Oysa Anadolu'daki ahşap direkli camilerde gerek mimari yapı tekniği, gerekse süslemeler açısından bir gelenek ortaya çıkıyor. Aptullah Kuran bu mimari geleneği Orta Asya'ya,

Türkler'in göçleri sırasında kullandıkları direkli çadırlar kurma alışkanlığına bağlıyor. Çünkü göçen Türk kabileleri için taşınabilir ve çok direkli bir cami çadırı gerekiyordu. Bu da, daha sonra yapılmış olan camilerin biçimini büyük olasılıkla etkilemiş olabilirdi.

Ayrıca bu sıralarda Anadolu'da, ahşap direkli camiler için kaynak olabilecek, mimari bir ön örnek bulunmuyordu. Benzer biçimde Arap ülkelerinde de kaynak sayılabilecek örnek yoktu.

Ama Orta Asya'da 1915 yılından bugüne yapılan araştırmalar sonucunda 10, 11 ve 12. yüzyıllara ait ahşap direkli ve uçları oymalı üç eski cami saptanmıştı. Anadolu'da ise, geleneğin devamı sayılabilecek ve Türklerle birlikte 13-15. yüzyıllar arasında yapılmış ahşap direkli ve oldukça yeterli sayıda örnek bulunuyor.

EŞSİZ ÖZELLİKLERİYLE ÜNLÜ, KASABA CAMİİ

Kasaba ya da Candaroğlu Mahmut Bey Camisi de, 1366 yılında inşa edilmişti. Köyün kuzeydoğusunda ve geniş bir bahçe içinde bulunan caminin dıştan boyutları 17.90 x 11.55 metre. Duvarlar, dıştan moloz taş ve harçla örülmüş ve 120 cm kalınlığında. Dış cephesi derzle işlenmiş olan caminin iç duvarları kireç harcı ile düz sıvanmış.

Kiremitle kaplanmış olan ahşap çatı, altındaki bindirme ahşap tavana dayanan dört ahşap sütun tarafından taşıyor. Yaklaşık 8 metre uzunluğunda, yuvarlak ve oldukça kalın olan bu ahşap sütunlar, caminin orta bölümünden yükseliyor. Caminin ön giriş bölümünü ise, iki yan duvarın arasına yerleştirilmiş dört ahşap sütun destekliyor. Burası bir sundurma şeklinde olduğu için caminin son cemaat yeri olarak düzenlenmiş. Son cemaat yerinin ortasında caminin kitabesi ve altında da ahşap giriş kapısı bulunuyor. Bu ahşap kapı, eşsiz olarak nitelendirilen ünlü oymalarıyla biliniyor. Ancak bu özel kapı, 1977 yılında çalınmış ve neden sonra Manisa'da bulunarak Kastamonu Liva Paşa Etnoğrafya Müzesi'nde korumaya alınmış.

Günümüzde aynı yerde, kapının yine usta bir sanatçıya yaptırılmış kopyası bulunuyor. Candaroğlu Mahmut Bey Camii'nin bu kapıyla başlayan sanatsal harikaları, içerde de devam ediyor. Duvarlar dışında, caminin içi bütünüyle ahşap ve hemen her yan işlemler ve özgün boyalı bezemelerle süslenmiş. Bu nedenle bir etnoğrafya müzesi görünümünde. Caminin içine girer girmez şaşırılmamak elde değil. Prof. Kuran'ın ahşap direkli cami geleneği ile vurgulamak istediği özellikler, burada çok daha iyi anlaşılıyor. Gerçekten de, arkasında önemli bir gelenek olmalı ki, ahşabın üzerindeki böylesine ince oymalar ile bu harika boyalı bezemeler ortaya çıkabilsin. Caminin işlemeli tavanı, boydan boya atılmış iki ana kirişle üç bölüme ayrılmış. Kalınlığı yaklaşık

35x35 cm olan bu iki kirişin uzunluğu ise caminin uzunluğuna eş. Kirişlerin alt köşeleri boydan boya pahlanarak (köşelerin kesimi) uçlarından, duvardaki ahşap konsollara oturtulmuş. Ortalarından ise, cami mimarisine adını veren, ahşap direkli dört sütun tarafından desteklenmiş.

Bu kirişlerin yan yüzleri çitalarla bölünerek, yaklaşık 30-35 cm eninde gözler oluşturulmuş ve buralara çeşitli süsler işlenerek farklı renklerle boyanmış. Bu gözler ve motifler, aynı seviyedeki duvar üzerinde de devam ederek, cami tavanının alt kenarlarını çepeçevre dolanıyor. Kadın yazmalarının etrafındaki çevre süsü gibi... Ana kirişlerin alt yüzlerine ise yıldızimsı ahşap püsküller yerleştirilmiş. Ana kirişler boyunca bindirilmiş konsollar, aynı seviyedeki tüm duvarlarda devam ediyor.

Ama bu konsollar ana kirişlerin iç taraflarında ikişer, duvarlar yönündeki giriş dış yüzlerinde ise tek sıra olarak dizilmişler. Böylelikle tavanın orta bölmesi, kenardaki diğer iki bölüme göre daha derin ya da yüksekte duruyor.

Ana kirişlerin üzerinde de, 3 bölümlü bindirmeli tavan oturulmuş. Tavanın ilginç bir başka özelliği de bütünüyle geçme, yani çivisiz yapılmış olması. Bu geçme ve çivisiz tavana alttan bakıldığında tavanı oluşturan bütün görülebilir yüzeylerin kalem işi renkli desenlerle bezendiği görülüyor.

Camide, ahşap oymalar ve üzerindeki kalem işi bezemeler dışında, alçı mihrabın kendisi de, döneminin güzel örneklerinden biri olarak kabul ediliyor. Kalıplama tekniğiyle yapılan çalışmada, alçı panolar şeklinde hazırlanan kalıplar, daha sonra yerlerine takılıyordu.

Caminin ibadet edilen orta bölümdeki dört ahşap direkten (sütun) mihrap yönünde duran ikisinin gövdeleri çok köşeli olacak şekilde yapılmış. Bunların uç kısımlarına mukarnaslar oyularak, ahşaptan süslü bir sütun başlığı oluşturulmuş. Camideki ahşap direklerin uçlarının oyma mukarnaslarla süslenmesi, ahşap direkli cami geleneğinin önemli bir özelliği sayılıyor. Arkadaki diğer iki sütunun gövdeleri ise, düz yuvarlak ve uçlarında işlemeler ve oyma başlıklar yok.

Caminin girişinden hemen sonra üst üste iki balkon biçiminde ve yine bütünüyle ahşaptan yapılmış mahfiller bulunuyor. Mahfillerdeki ahşap bölümler de, caminin diğer bölümleri gibi kalem işi süslemelerle bezenmiş.

Cami cephesinin kuzeybatı köşesinde sonradan yapılmış, ahşap bir minaresi var. Eski minare depremlerle yıkılmış ve 1945'te sağlam olması için kesme taştan yapılmış, ama camiye hiç uymamış. Bunun üzerine, ileriki onarımlarında yıktırılarak şimdiki ahşap minare konurmuş. Çünkü caminin özgün minaresinin ahşaptan yapıldığı düşünülüyor.

Yaklaşık 650 yıldan beri ayakta kalan bu caminin, özellikle ahşap bölümleri, dönemin ustaları tarafından önce bezir yağıyla yapılmış bir beyaz astarla kaplanmış. Bu sırada ince çatlaklar macunla doldurulmuş, ardından düz boya yeniden sürülerek son nakışların işleneceği bir yüzey elde edilmişti. Bir başka deyişle, ahşap yüzeyler üzerine işlenmiş nakışlar, zeminin özenle hazırlanmasından sonra işlenmiş. Gerçekten uzun ömürlü olması için...

650 YAŞINDA CAMİ, 650 YILLIK DOĞAL İKLİMLENDİRME

Candaroğlu Mahmut Bey Camii'nin, zaman zaman doğanın ve insanların yıpratıcı etkileriyle de karşılaşsa, ahşap bir eser olarak yaklaşık 650 yıldır ayakta kalmayı başarmış olması çok önemli. Bunda kutsal bir mekan olmasının etkisi kuşkusuz büyük, ama caminin kendi iç yapısı, teknik düzenlemeler ve kullanılan malzemeler de büyük önem taşıyor.

Örneğin caminin içinde ve dışında ağaç olarak karaçam kullanılmış. Kaynaklarda anlatıldığına göre, bu ağaçlar kışın kesilmiş. Ağaçlardaki öz suyun en az olduğu mevsim olması nedeniyle... Üstelik, gece karanlıkta kesilmişler. Ama en önemlisi de, ağaçların 40 gün beziryağında bekletilmiş olması. Böylece doğramaların içindeki böcekler yok edildiği gibi, yapımı sonrasında gelecek diğer haşereler de engellenmiş oluyordu.

Camide kullanılan doğramaların 650 yüzyıl sonrasında bile sağlam biçimde kalabilmesinin en büyük nedeni, ağaçların reçenesi kadar, bu beziryağı idi. Beziryağı güçlü biçimde emilen bir bitkisel yağ olduğundan içine nüfus ettiği ağacı da güçlendiriyordu. Ayrıca ahşapların üzerindeki boyaların içinde devekuşu yumurtası kullanılmış. Böylece böcek ve örümceğe karşı dolaylı ve uzun süreli bir koruma sağlanmış.

Camini ünlü el işi tavanı ve üst mahfillerin görünüşü. (Üstte)

Günümüzde yeniden yaptırılan caminin eşsiz oyma kapıları. (Altta)

Bir başka açıdan caminin çivisiz yapılmış eşsiz tavan süslemeleri. (Üstte)

Kalem işi bir bezeme örneği. (Altta)

İnsanlar Japonya gibi bir uzak ülkeden kalkıp Kastamonu Kasaba Köyü'ndeki Candaroğlu Mahmut Bey Camii'ni ve köydeki hamam kalıntılarını görmeye geliyorlarsa, bize düşen yalnızca utanmak olmalıydı.

Cami görevlisinden bu bilgiyi aldıktan sonra hem fotoğraf çekiyor, hem de dikkatle görebildiğimiz ahşap kısımları izliyoruz. Gerçekten de, bu kadar çok ağacın kullanıldığı bir yapıda tahta kurtları ve böceklerin cirit atması gerek, ama yok. Bunda, boya ve ahşaplarda kullanılan beziryağının da, büyük etkisi olduğu çok açık.

Ancak yer yer boyaların, direklerin ve bazı ahşap aksamin üzerinde belli belirsiz çok ince bir tül gibi, beyazımsı bir tabaka izleniyor. Bunun nedenini öğrendiğimizde çok şaşırıyoruz.

Çünkü, bir dönem camide nem ve rutubet çok artıyor. Bunun üzerine 1984-87 yılları arasında bir üniversite burada bir çalışma yapıyor. Uzmanlar cami ortamındaki nemi fazla buluyorlar. Hemen yapının etrafına ve kenarlara boşaltım ve havalandırma kanalları açılıyor. Yerleştirilen borularla alttan, fazladan bir havalandırma sağlanıyor.

Ama aradan 5-6 ay geçtikten sonra, ortamdaki nem çekilince bir de bakıyorlar ki, nemsiz kaldığı için doğramalarda kuruma ve yer yer çatlamalar görülüyor. Boyalarda ise, kurumaya bağlı olarak yavaşça silinme ve dökülmeler başlıyor. Şimdi ahşap aksam üzerinde hafifçe fark edilen bu ince beyazımsı tabaka da, bu kurumadan sonra ortaya çıkmış. Bir olasılık, nemi oluşturan su, ortamdaki çekilince içindeki kireç, ahşap malzemenin üzerinde bir ince tabaka olarak yerleşti. Ama beyaz kireç bir tabaka, ayrıca yapının ilk özgün inşaatı sırasında temele de dökülmüş. Bunun ise, suyun kireçlenmesini arttırdığı gibi, ayrıca böcekleri de engellemiş olduğu sanılıyor.

Bütün bunlardan sonra 2007 yılında yapılan son onarımlarda, 1986'da döşenen kurutma boruları kaldırılmış. ama bu

ince beyaz tabaka kaybolmamış. Burada önemli olan nokta, yüzlerce yıl önceki usta- mühendisin camide uyguladığı nemlendirme sisteminin incelikli dengesini, günümüzün ileri teknoloji kullanan uzmanlarının algılayamaması.

Bu usta-mühendisin camide uyguladığı nemlendirme düzeni, büyük olasılıkla caminin yerleştiği alanın, çevredeki sulak ortamlarla olan doğal ilişkisine de bağlıydı. Çünkü cami, köyün hemen dışında ve küçük bir yüksekliğin üzerinde bulunuyor. Caminin 50 metre kadar aşağısında da bir dere akıyor. Bir olasılık caminin bulunduğu yerin altından dereye doğru olan bir akıntı, caminin nemini dengeliyordu. Bu alanın 14. yüzyılda cami yeri olarak seçilmiş olması da yaklaşık böyle bir düşünceye dayanıyor.

Bu dönemde burası 700-800 haneli büyük bir kasaba, oysa şimdi küçük bir köy ve yaklaşık 350-400 kişi yaşıyor. Köyün bu eski dönemdeki adı da, İlicasu, çünkü burada sıcak su çıkıyor ve iki hamam var. Burada ayrıca büyük bir de pazar vardı. Bütün bu sulak etkiler caminin bu alana yapılmasında temel neden oluyor.

Cami ahşaptan ve sulak bir alanda yapılmış olduğundan, eserin mimarı, yapının uzun ömürlü olması için ilk bakışta fark edilmeyen bir çok önlemler almış. Örneğin, caminin üst örtüsü günümüzde kiremitli kırma bir çatıyla kaplanmış. Ama tarihi yapının, ilk özgün yapılışında, üstünün, Hattuşaş'ta gördüğümüz gibi, killi toprakla örtüldüğü ve düz damlı olduğu düşünülüyor.

Çünkü, tavanın üstünde bugün halen 50 cm kadar killi toprak olduğu belirtiliyor. Böylece kil örtü, ahşap tavan çivisiz olduğu için sarsıntıları engelliyor. Kil ayrıca, kiremitli çatıdan gelecek yağmur sızıntılarına karşı doğal bir yalıtım da sağlanmış oluyor.

Kille kaplı tavanın bir üçüncü işlevi ise daha çarpıcı, tamamı ahşap olan tavanın özellikle yazın sıcak günlerinde serin ve nemli kalmasını sağlayarak doğramaların kurummasının önüne geçiyor. Kışın ise, soğuk havalarda iç mekandaki ısının düşmesi engellenerek, yine ahşap tavanın kurumaması sağlanmış oluyor.

Candaroğlu Camii'nde umulmadık biçimde arka arkaya izlenebilen doğal iklimlendirme uygulamaları bu kadarla sınırlı değil. En az diğerleri kadar ilginç bir diğer doğal iklimlendirme düzeneği de pencerelerde bulunuyor.

Camiyi aydınlatan pencereler altlı üstlü iki sıra olarak yerleştirilmiş. Uzun yan duvarlarda üst üste ve ikişerli olmak üzere karşılıklı sekiz adet pencere var. Ama üstteki pence-

reler küçük, alt sıradakilerse büyük ve demir parmaklıklı. Üst pencereler, ayrıca dıştan içe doğru genişleyen bir tasarımla yapılmışlar. Bu tasarım sayesinde pencereler adeta açık bir biçimde aşağıya, tabana bakar biçimde yönlendirilmişler.

Bunun da özel nedenleri var. Böylece ilkin güneş ışınları tabana yönlendirilmiş oluyor. İkincisi de havalandırmayı kolaylaştırmak. Bir kitabında Mimar Cengiz Bektaş, oda duvarının ortalarında açılan pencerenin içerdeki havayı hemen hemen hiç devindirmedeğini, ama duvarda altlı üstlü açılan iki pencerenin en iyi devinimi sağladığını yazıyordu.

650 yıl önce yapılmış Candaroğlu Mahmut Bey Camisi'nde de pencereler aynen böyle açılmıştı. Üstelik bir adım daha atılarak, üst pencerelerin içe genişleyen tasarımıyla alt pencerelerden gelen havanın daha bir kolay emilmesi sağlanmıştı. Bir olasılık da, bu pencerelerin duvara ve birbirlerine olan uzaklığının, hava akımını en hızlı biçimde sağlayacak şekilde oranlanmış olmasıydı.

Günümüzde bunu da kesin olarak saptamak mümkün, ama bazı teknik aletlerle özel ölçümler yapmak gerekiyor. Camide bütün bunları gerçekleştiren mimarın elinde ise, yalnızca binlerce yılın deneyimleri ve ustalığı vardı.

Böylesi bir altlı üstlü pencere düzeni caminin iki yerinde daha var. Biri mihrabın bulunduğu güney duvarında altta iki büyük üstte küçük bir pencere olarak, diğeri de giriş kapısının üzerinde mahfillerin bulunduğu cephede. Ama buradaki üst pencereler açılmıyor. Özgün yapısında da böyle miydi, onu bilemiyoruz.

Öte yandan camideki pencerelerin azlığı ve küçüklüğü aydınlatmayı olumsuz etkiliyor, ama güneşin ısıtıcı etkisi karşı-

sında da bir koruma sağlıyor. Çünkü o günlerde önemli olan, caminin temel yapısını oluşturan ahşap aksamın bozulmadan kalmasıydı.

Küçük Kasaba Köyü'ndeki dıştan gösterişsiz Candaroğlu Mahmut Bey Camii, içten koca bir anıt. Doğruyu söylemek gerekirse, başlangıçta Kastamonu'dan çıkıp buraya gelmekte bile tereddüt ettik. Caminin içini gezdikçe hem şaşırдық, hem de gelmekle çok iyi bir iş yapmış olduğumuzu düşündük. Ama camide gezip oyalandıkça çok sayıda yerli ve yabancı, hatta Japonların bile buralara geldiğini görünce şaşkınlığımız biraz da utanmaya dönüştü. Çünkü, insanlar Japonya gibi bir uzak ülkeden kalkıp Kastamonu Kasaba Köyü'ndeki Candaroğlu Mahmut Bey Camii'ni ve köydeki hamam kalıntılarını görmeye geliyorlarsa, bize düşen yalnızca utanmak olmalıydı. Her şey bir yana, her sanat sever gezginin mutlaka görmesi gereken bir cami Candaroğlu Mahmut Bey Camii.

Camideki kalem işi bezemelerden farklı örnekler.

KAYNAKLAR

1. BEKTAŞ, Cengiz, (2013). "Doğaya Uyumlu Mimarlık", Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul.
2. KURAN, Aptullah, (2012). "Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık", Türkiye İş. Bank. Yay. İstanbul.
3. YAMAN, Zühtü, (2000), "Kastamonu Kasaba Köyü'nde Candaroğlu Mahmut Bey Camisi", Kastamonu Turizm Müdürlüğü, Ankara.

TÜRK - İSLAM, OSMANLI ROTASI

TÜRK - İSLAM, OSMANLI ROTASI

Anadolu'da Selçuklular'dan sonra Moğol kökenli İlhanlılar ve Beylikler Dönemi geliyor. Moğollar döneminde yapılan bazı mimari eserler bağlantılı olması nedeniyle Selçuklu mimarisi ve kültürü başlığı içinde inceleniyor.

Beylikler Dönemi ise daha farklıydı. Çoğu birer akıncı uç beyi olan ve Selçuklu Sultanı'ndan aldıkları onayla, merkezi bağlı kendi beyliklerini kuran beyliklerden bazıları, Anadolu tarihine damgalarını vuracak kadar önemli ve güçlüydüler. Özellikle Osmanlılar... Osmanlılar, Selçuklular kadar, hatta onlardan çok daha uzun süre, küçük bir beylikten başlayıp 800 yıl sürmüş büyük bir dünya imparatorluğu kurdu. Osmanlı her yönden olduğu gibi mimari olarak da, uzunca bir süre, son dönemlerine değin içinden doğduğu Selçuklunun izinde yürümüştü. Ancak Osmanlı, Selçuklu'dan bu ayrılışından sonra, Selçuklu'dan farklı olarak gerçek bir sentez yaratmıştı.

Osmanlı kentleri bir Türk-İslam ve Anadolu sentezi olması nedeniyle düzenlenme ve örgütlenmeleri birbirine benziyordu. Bu yapının temelinde mahalle düzeni ve hane-aile birimi bulunuyordu. Buna göre kentlerin çoğunluğu tek katlı avlulu ya da bahçeli evlerden oluşuyordu. Evlerin ana yapısını ise "oda" oluşturuyordu. Araştırmacılar Türk evi odasının, Türklerin Anadolu'ya getirdikleri çadırdan kaynaklandığını düşünüyor. Aynı mekanı işaret eden oda ve otağ sözcükleri bu görüşü güçlendiren göstergeler olarak sayılıyor.

Zamanla giderek çadırdan odaya doğru evrilen bir değişim sağlandı. Böylece oda ile çadır birbirlerinden oldukça farklılaştılar. Örneğin kapalı bir mekanda yaşamın temelini oluşturan ocaklar, çadırda ortada yer almıştı. Odada ise duvara eklemiş olarak ve dışarıda, çatıya açılan bacasıyla yapıyla bütünleşmiş bir mimari taşınmaz oldu.

Kimi araştırmacılar, ısınmak için kullanılan bacalı ocakların Anadolu'ya yabancı olduğunu belirtiyor. Biz de, özellikle Neolitik ve sonrası dönem gezilerimizde çok net olmamakla birlikte bunu kısmen izledik. Ama bu sava daha çok Ortaçağ için geçerli olduğunu vurgulamak gerek. Çünkü Neolitik dönem ve sonrasında Anadolu evlerinde ısınma, bacalı ocak yerine, dışarıda yakılan ateşin taşınabilir ocaklarla odaya getiren mangallar ile sağlandığını gezilerimizde gördük. Neolitik dönemde baca yerine dama açılan giriş çıkış delikleri kullanılıyordu. Ama Aşıklihöyük'ten Çatalhöyük'e doğru gidildikçe bacalı ocağa doğru bir geçişin varlığı da izleniyordu. Ayrıca Kültepe'de caddeye bakan ve konut kadar dükkan olarak kullanılan mekanlarda da bacalı ocak olgusu belirmeye başlamıştı.

Evlerde lüks olarak sayılan bir diğer unsur da pencerelerdi. Tepelik ve altlık olarak adlandırılan bu pencereler, Orta Asya ve İran kökenliydi. Böylesi altlı üstlü ikili pencere düzeni aydınlatma kadar ortamın havasını doğal biçimde düzenleyip dengeleyen özel bir uygulamaydı. Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırılan, halen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde yer alan Çinili Köşk iki katlı pencerelerin ilk örneklerinden biriydi.

Paşalar gibi yöneticilerin ve Osmanlı üst tabakanın oturduğu saraylar ise sıradan evlerden kuşkusuz daha farklıydı. Örneğin Sultanahmet Camisi'nin yerinde 16. yüzyılda, Sokulu Mehmet Paşa'nın iki bölümden oluşan sarayı bulunuyordu. Dış bölüm, paşanın çalışma ve yönetim görevlerini yaptığı kısımdı. İç bölüm ise paşanın ve ailesinin yaşadığı özel bölümdü. Her bölüm kendi içinde ve özel alt bölümlere ayrılmıştı. Sarayın çatısı kurşun levhalar ve kiremitlerle örtüldü.

Osmanlı'nın büyük kentlerindeki, halkın yaşadığı konutlar ise ev ile hücerat'lardan (hücre) oluşmaktaydı. Bunlar döneminin bir tür toplu konutları gibiydi. İstanbul'da 16. yüzyılda, -günümüzde Tarihi Yarımada denilen çekirdek bölgedeki- konutların büyük çoğunluğu hücerat tipi konutlardı. Tek bir odadan oluşan bu konutlarda mutfak yoktu, ama özellikle hüceratlarda ısınmak için kullanılan ocakta yemek de pişirebiliyordu. Evlerin yarısına yakın bir bölümünün avlusunda ayrıca küçük bir fırın bulunuyordu.

Anadolu'ya gerçek bir ev sahibi olarak yerleşen Osmanlılar'ın Anadolu'da oluşturdukları sentezi, adım adım izlemek gerektiğini belirtelim. Bu çaba kitabın boyutunu çok aşacağından, daha kısa, ama farklı bir yöntem uygulayıp Osmanlı'yı üç ayrı kültürel bölümde gezdik. Bu ilk bölümde Osmanlı'nın ilk erken dönemine ve mimari anıtlar üzerinden küçük ziyaretlerle gezinmeye çalıştık.

İZNİK YEŞİL CAMİ: BİR BAŞKA DÖNEMEÇ

İznik günümüzde, kendi adını almış büyücek bir gölün kıyısında kurulmuş... Günümüzde pek dikkatleri çekmeyen bu belde, geçmişinde insanlık tarihinin önemli olaylarına sahne olmuştu.

İzmit Yeşil Camii'nin güney cephesinden görüntüsü. (Solda)

İzmit Yeşil Camii'nin ana iç mekanı ve girişin gerisindeki revaklı bölüm. (Sağda)

► **Görmemiş olsak bile,** İzmit'te adını mutlaka duyduğumuz bir Yeşil Camii var. Yeşil Camii tahmin edileceği gibi, kısmen İzmit'in ünlü çinileriyle süslü. Çeşitli renklerdeki çinileri uzaktan bakınca hep birlikte yeşil ağırlıklı bir renk çağrışımı yapıyor. Bu nedenle adı Yeşil Camii olmuş. Ama hemen belirtelim, bu eşsiz çiniler yalnızca caminin minaresinde bulunuyor.

NEDEN İZMİT?

Camiye girmeden önce kısaca İzmit'in sözünü ettiğimiz tarihinde yaşamış olduğu olaylara kısaca göz atalım.

İzmit adı, eski Yunan mitolojisindeki Zafer tanrıçası Nike'den geliyor. Söylenceye göre, Selçuklular İzmit'e ilk geldikleri günlerde, yolda rastladıkları bir Rum'u yakalayıp "Buranın adı nedir?" diye soruyorlar. Adamin nutku tutulmuş olmalı ki, ağzından yalnızca "İzmit'e..." anlamına gelen "İs nika" sözcüğü çıkıyor. Daha bir Türkçe söyleyişle "İzmit'e gidiyorum", demek istiyor. Ama Selçuklulara "İzmit" sözünü duymak yetiyor. O gün bu gün Türkçe'de, kentin adı İzmit olarak söylenegeliyor.

Bu tabii bir söylence, ama diğerleri yaşanmış gerçek olaylar. Örneğin, Hristiyanlık'ta din adına önemli kararların alındığı toplantılar Konsil olarak adlandırılıyor. Hristiyanlığın 1. ve 7. konsilleri İzmit'te toplanmış. 325 yılında toplanan 1. Konsil'in ana tartışma konusu Hristiyanlığın temeli sayılan 'baba ile oğul'un ayrılığı üzerindedir. Buna göre konsilde, İsa'nın tanrılığını reddeden İskenderiyeli keşiş Arius'un görüşü mahkûm edilerek, 'oğul'un (İsa), baba ile (Allah) öz bakımından aynı olduğu ilkesi kabul edildi.

Selçuklu geleneğinden gelen Yeşil Cami'nin girişindeki revaklı bölüm onu erken Osmanlı mimarisine bağlıyor. (Üstte)

Yeşil Cami'ye adını veren ünlü Iznik çinileri yalnız caminin minaresinde bulunuyor. (Altta)

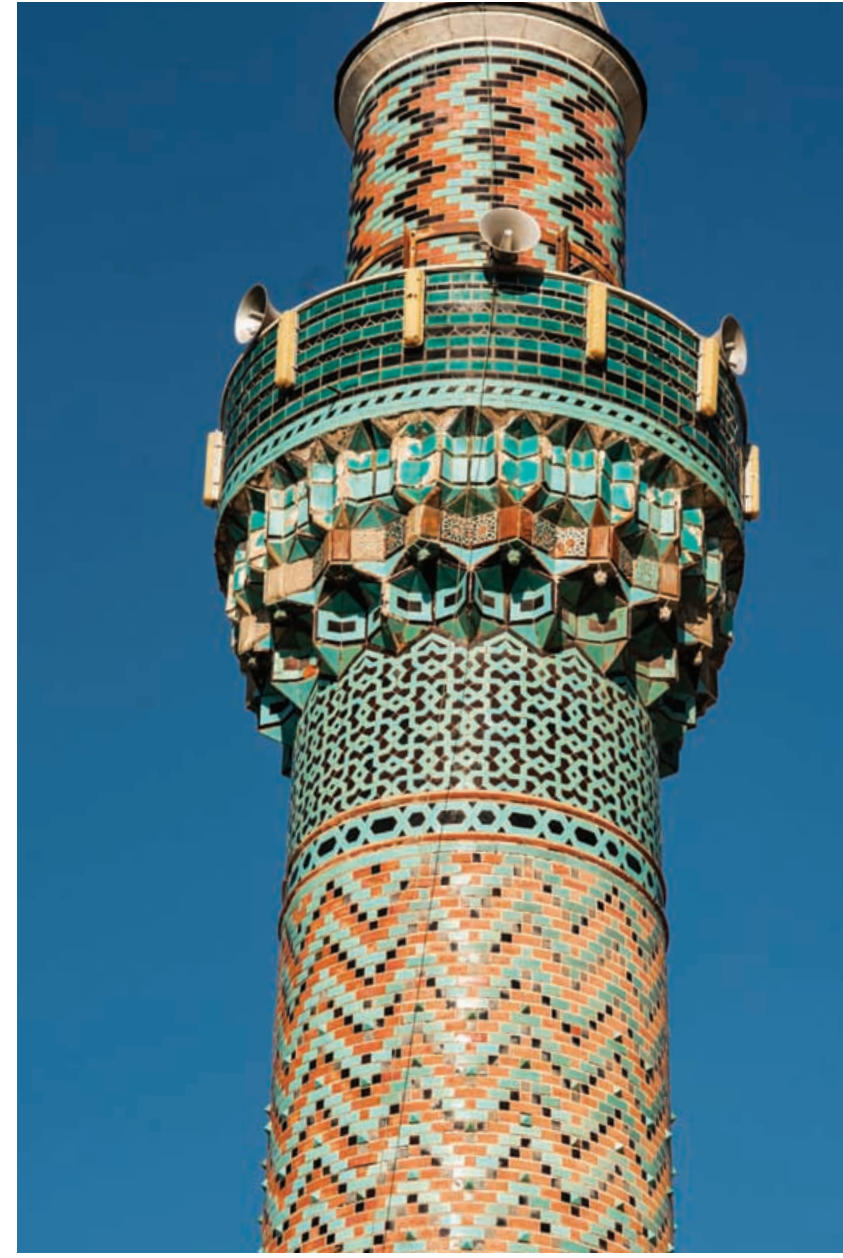
Caminin kibleye bakan mihrap ve yan duvarlarında yaklaşık 1.5 metre kalınlığında ve perdahlanmış kesme taş kullanılmış. Böylece gölden sürekli gelen nem ve rüzgarlara karşı etkili bir iklimsel koruma sağlanmış.

7. Konsil de Iznik'te 787 tarihinde toplandı. Tartışılan sorun bu kez ikona kırıcılığı idi. Buna göre, bir kısım Hristiyanlar, tanrı ve yakınındaki kutsal kişilerin görüntülerinin ikonalarda resimlenmesini doğru bulmayarak, bunları kırmaya başlamışlardı. Binlerce ikona bu nedenle tahrip edilmişti. Tabii bu davranışın kökeninde o günlerde yükselişte olan İslam inancının etkili olduğunu özellikle vurgulamak gerekiyor.

Uzun tartışmalardan sonra çıkan kararda önce, ikonlardaki tasvir düşmanlığı sapkınlık kabul edildi. Devamında da, yapılan ibadetin ikonadaki tasvire değil, tasvirde resmedilen yüce kişiliğe yönelik olduğu, böylelikle yalnızca tanrıya yönelmiş tapınma ile tasvirlerin bir ilişkisi bulunmadığı ilkesi belirlendi.

Iznik için bir diğer önemli olay da kuşkusuz kentin 1080 tarihinde, Süleyman Şah komutasındaki Selçuklu Türkleri'nin eline geçmesiydi. Bu olay önce önemsiz gibi görülebilir, ama sonuçları daha o zamanlarda bile çok büyük olmuştu. Örneğin Türklerin, tüm Ortadoğu'daki varlığı ve tüm bölgeyi ele geçirmeleri Batı'yı alabildiğine rahatsız etmişti. Bu nedenle, etkileri çağımızda bile süren, ünlü Haçlı Seferleri 27 Kasım 1095'de Papa III. Urbanus tarafından yapılan bir çağrı ile başlatılmıştı.

Haçlı düşüncesi doğduktan kısa süre sonra Avrupa'dan ilk Haçlı kafilesi Papaz Piyer Lermite yönetiminde 1096 tarihinde yola çıktı. İstanbul'a geldiklerinde İmparator, kafileyi Asya topraklarına geçirdi ve İzmit'ten itibaren geçecekleri yerlerin Selçuklu toprakları olduğunu sık sıkı tembih ederek, çok dikkatli olmalarını öğütledi. Kafile kısa süre sonra Selçuklu topraklarına girdi, ama hem umursamazlıktan hem de askeri temelde yeterli örgütlenmesi olmadığından hemen tamamı, I. Kılıçaslan tarafından Iznik yakınlarında Ekim 1096'da kılıçtan geçirildi.

Böylece Türkler, Haçlı Seferleri'nin ana hedefi ve amaçlarından birisi oldu. Ayrıca bu dönemde Müslüman dünyasının en önemli savaş gücü onların ordularıydı.

Şimdi küçük bir ilçe olan Iznik, bir ara Bizans'ın başkenti bile olmuştu. Haçlı Seferleri'nin 4.'sünde Latin Haçlılar Bizans'ı işgal edip imparatoru kentten kaçırdılar. Ardından da İstanbul'da bir Latin İmparatorluğu kurdular. Bunun üzerine imparator Iznik'e gidip orada bir yeni Bizans Devleti kurdu. Böylelikle Iznik de, yeni Bizans devletinin başkenti yapılmış oldu. (1204).

Antik çağların Iznik'ini, Yeşil Cami'ye bağlayacak olan son önemli olay da Orhan Gazi'nin 2 Mart 1331 yılında Iznik'i Osmanlı Beyliği topraklarına katmasıydı.

YEŞİL CAMİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Iznik'in Osmanlı Beyliği'ne katılmasından kısa süre sonra yaptırılan Yeşil Cami, mimari açıdan Selçuklu geleneğinin devamı özellikler gösteriyor. Ama Osmanlıya geçişin ilk belirti ve özelliklerini de sergilemesi açısından eşsiz bir örnek sayılıyor.

İznik'in simge yapılarından Yeşil Camii, 1378-1392 yılları arasında Çandarlı Halil Hayrettin Paşa tarafından mimar Hacı bin Musa'ya yaptırılmıştı.

Araştırmacılar, Yeşil Cami'yi İznik'in sanat tarihi açısından en dikkate değer yapısı sayıyorlar. Örneğin Prof. Oktay Aslanapa Yeşil Cami'yi önce, Osmanlı Mimaris'i'nin İznik'teki en önemli ve anıtsal yapısı, ardından da Selçuklu mimarisinden doğduğu sezilen Osmanlı üslubuna bir geçiş yapısı olarak nitelendiriyor.

Yeşil Camii plan olarak Selçuklu mimarisinin devamı olmasına karşın, yapıldıktan bir süre sonra ön tarafına çok sütunlu ve farklı özellikler içeren revak eklenmişti. Caminin ana ibadet mekanı kare biçimli ve üzerinde de yaklaşık 11 metre yükseklik ve 11 metre çapında büyük sayılabilecek bir kubbe bulunuyor. Bu ana kubbe 12 köşeli bir kasnak üzerinde oturtulmuş ve altındaki kare mekandan kubbe-ye, Türk üçgenleri denilen geçiş üçgenleri ile bağlanmış. Caminin kare ibadet mekanı, önündeki iki sütun ve üç sivri kemerle ikiye ayrılmış. Kimi yazarların son cemaat yeri, ki-

minin de harim dediği bu bölümün ortasındaki kemerin üzerine, yüksekçe bir sekizgen kasnak üzerine oturtulan sekiz dilimli bir kubbe bulunuyor. Ama bir süre sonra, bu kısmın önüne de, 13. yüzyılda özel bir revak eklenerek yeni bir son cemaat yeri oluşturulmuş. Böylece ibadet mekanı ile caminin ana gövdesi daha bir uzatılarak, yapının tam bir anıtsal görüntüye sahip olması sağlanmış.

Prof. Oktay Aslanapa, bu son bölüm için, "son cemaat yerinin bir tekrarı gibi..." deyimini kullanıyor. Ama az sonra, tek kubbeli mekanın öne doğru uzatılarak genişletilmesini yeni bir deneme olarak nitelendiriyor. Böylece ona göre, cami gerek iç mekanı gerekse dış yapısıyla, izleyenlerde olduğundan çok daha büyük ve anıtsal bir etki bırakıyor.

Aslanapa, ayrıca caminin doğu ve batı yanındaki duvarlarda iki katlı ve dörderli pencere sıralarını da, Bursa camilerinin pencere duvarları için öncü olarak gösteriyor.

FARKLI BİR REVAK DÜZENİ

Caminin batısında ve mermerden yapılmış olan revak alışılmışın dışındaki özellikleriyle dikkatleri üzerine çekiyor. Derinlemesine olarak çifte kemerle desteklenmiş olan revak, alışılmışın dışında bir yapıya sahip. Örneğin bu revakın öndeki köşelerinde "L" biçimli iki büyük ayak bulunuyor. Bu iki ayağın arasında, ama ikisi önde ikisi de bunların gerisinde duran dört sütun var. Yanlarda ise, bu ileri çıkışı yandan dengelemek için, iki sütun daha bulunuyor. Böylece revak toplam sekiz ayrı destek tarafından taşınmış oluyor. Araştırmacılar böylesi bir sütun destek düzenini, revak mimarisini açısından alışılmamış olarak nitelendiriyorlar. Çünkü revaklar genellikle yan yana sıralanmış birkaç sütun ve bunları yan yana bağlayan kemerler şeklinde diziliyor. Burada ise derinliğine doğru bir hareket var.

Caminin revaklı bölümünün içindeki ön cemaat yeri. (Üstte Sağda)

Sekiz köşeli kubbesi. (Üstte Solda)

Minaredeki çinilerin diziliş düzeni. (Altta)

Yeşil Camii'nin girişindeki revak düzeninin ortasındaki 2 sütunun arasına bir mermer çerçeveli kapı yerleştirmek camideki farklı uygulamalardan biri olarak kabul ediliyor.

Böylece revak burada, adeta farklılıklar üzerine kurulmuş. Ortadaki dört sütundan ikisi öne, diğer ikisi de hemen geriye yerleştirilerek, revaka özel bir derinlik kazandırılmış. Bu derinlik nedeniyle yan açıklıklar da, tek yerine çift kemerle dengelenmiş. Ayrıca sütunlar ve ayaklar arasına oymalı mermer korkuluklar yerleştirilerek revak mekanı mümkün olduğunca kapalı bir hale getirilmiş. Böylece cemaatin mevsim ve iklim değişikliklerinden etkilenmemesi sağlanmış. Günümüze doğru ise tüm revakın kemerleri camla kapatılarak camekanlı bir duruma getirilmiş.

Bu uygulama günümüzde yapılmış da olsa, ibadet mekânına bu yönden gelecek soğuk hava akımlarını büyük ölçüde engellemesi açısından çok önemli.

Revakın alışılmışın dışındaki bir başka özelliği, ön yüzün ortasındaki iki sütun arasına yine mermerden gösterişli bir kapı yerleştirilerek, revak girişinin caminin ana girişine dönüştürülmüş olması. Revakın üst örtüsü ise, gerisindeki ilk uzantıya uygun olarak, üç bölümlü inşa edilmiş.

Böylece revakın orta bölümü üstüne, önce sekiz köşeli bir kasnak, onun üzerine de 20 dilimli bir küçük ve fenerli bir kubbe yerleştirilmiş. Yüksekçe tutulan kasnakta karşılıklı dört küçük pencere bulunuyor. Araştırmacılar bu düzenlemeyi, ön cephenin biraz dışından bakılması halinde revak kubbesinin, arkasındaki ana kubbe görüntüsünü engellediği nedeniyle eleştiriyorlar. Gerçekten de öyle...!

Bütün bu farklı uygulamaları nedeniyle caminin öncü sayılan revakı yeni bir tarz olarak, sonraki Osmanlı mimarları kullanmamış.

Ama açıkça izlenen bir yan var. Bu da revakın camiye ilkin, ön cephede daha fazla bir mekan kazandırmak, sonra da bu yönden gelecek hava akımlarını engellemek amacıyla böyle yapıldığı kolayca savunulabilir.

MİMARİ VE GÖZDEN KAÇAN İKLİMLENDİRME ÖZELLİKLERİ

Yeşil Cami Iznik Gölü'nün hemen yanı başında yer alıyor. Yaklaşık 298 kilometrekare yüzölçümüyle Iznik Gölü Marmara Bölgesi'nin büyük göllerinden birisi ve yörenin iklimi üzerinde önemli bir etkisi var. Özellikle ılıman bir yapı ve nemlendirme sağlaması açısından... Göl hemen tüm çevresiyle yüksek sayılabilecek tepelerle çevrili. Bu durum, gölün ve Iznik'in yer aldığı geniş alanı, düz ama çukur bir yer yapıyor.

Bu coğrafi özellikler, başta Yeşil Cami olmak üzere tüm mimari eserler için yoğun bir rutubet demek. Ama caminin yapılış, malzeme ve mimari özelliklerine baktığımızda, bu nemlenmeye karşı bazı önlemlerin alınmış olduğunu sınırlı da olsa izleyebiliyoruz.

Örneğin, caminin minaresi fırınlanmış sırlı tuğladan yapılmış. Minare şerefesine çıkmadan önce bu eşsiz minarenin yeşil ağırlıklı sırlarının salt bir süsleme olduğunu düşünüyorduk. Oysa minareye çıkınca özellikle bazı tuğlalar üzerindeki sırların yağış, nem ve rüzgarın etkisiyle nokta nokta kabarcıklar şeklinde şişerek dökülmekte olduğunu fark ettik.

Minare kaidesi ve şerefesi gibi çok sınırlı bir alanda gözleyebildiğimiz bu çözülme ve bozulma, minarenin farklı yönlerine dağılmış görünüyordu. Bu bize iklim koşulları kadar, farklı renkli sırların kimyasal bileşiminin de, aynı ölçüde dirençli olmadığı ve bozulmaya daha kolay neden olabileceğini çağırıyordu.

Caminin mimarı minarede renkli sırlı tuğlaları belli bir renk armonisi içinde kullanırken, aynı zamanda yapının yağışlar, nem ve rüzgarların olumsuz etkilerine karşı da, dirençli olmasını amaçlamış olmalıydı.

Öte yandan çininin dünya başkenti sayılan Iznik'te yapılan bir mimarı anıtta çininin yalnızca minarede kullanılıp, yapının dış ve özellikle iç gövdesinde kullanılmamış olması çok şaşırtıcıydı.

Ama yapının konumu ve malzeme özellikleri dikkate alınca bu konuda farklı etkilerin devreye girmiş olacağı akla geliyor. Örneğin, cami kubbesi altında bulunan ve büyük ibadet mekânını oluşturan doğudaki ana gövde, kesme devşirme taşlardan inşa edilmiş. Bu iri kesme taşların yü-

zeyleri ince bir işçilikle ve özellikle perdahlanmış. Sarı renkli ve sık dokulu olan bu kesme taşlar, kireç taşı ve caminin yalnız doğusunu değil, kuzey ve güney cephelerini de kaplıyor. Ustaca işlenip perdahlanan kesme taşların yağmur ve neme karşı daha dirençli olacağı çok açık. Az önce anlattığımız revakın bulunduğu batı cephesi ise minarenin kaidesinden itibaren, bütünüyle mermerden yapılmış. Mermerin atmosfer ve iklim olaylarına karşı olan direnci ise tek kelimeyle tartışılmaz.

Bu bağlamda cami sorumlusu Harun Çakmak ile cami ve çevresini geziyoruz. Çakmak, batı cephesinin 2-3 metre kuzey köşesinde ve yerde bir kuyu girişini gösteriyor. İçinin atılan taşlarla şimdi kapanmış olduğunu söylediği kuyunun, açık olduğu dönemlerde camide hiç rutubet ve nemlenme yaşanmamış. Ama şimdi bu kuyu, gelen gidenin taş atması nedeniyle kapanınca camide özellikle bu batı kuzey duvarında nemlenme görülmeye başlamış.

Bu nemlenmenin öncelikle gölden kaynaklandığını belirtelim. Çünkü cami İznik'in en yüksek yerine yapılmış ama bu yükseklik, gözle algılanmıyor. Ancak caminin bulunduğu yerin yaklaşık 9 metre altında su bulunduğu belirtiliyor. Bu durumda söz konusu seviye, caminin altındaki taban toprağının göl ile bağlantılı olduğu bir nokta aynı zamanda. Camiden göle doğru gidildikçe bu seviyenin giderek azaldığı belirtiliyor. Öyle ki, göle yaklaştıkça, sahildeki surların hemen arkasındaki evlerin 2.5 metre altında su bulunduğu biliniyor.

Caminin mimarının yapının kuzeybatı köşesine yerleştirdiği kuyu sayesinde göl bağlantısıyla oluşan nemi yok etmiş olması gerçekten çarpıcı bir öngörü.

Yeniden caminin iklimlendirme özelliklerine dönmeden önce, caminin konumu için verdiğimiz ana yönlerin yaklaşık olduğunu vurgulamamız gerekiyor. Bilindiği gibi camilerin ana eksenini hep kibleye dönük yapıyor. Bu da Türkiye'nin bulunduğu kuzey yarımkürede, cami eksenlerinin ana yönlerine göre ortalama yüzde 30-35 ya da 40'luk eğimli olduğu anlamına geliyor. Daha önce de vurguladığımız gibi bu dönme açısı kuzey yarımküresindeki, iklim ve rüzgarlar için en ideal yönelme konumu sayılıyor. Çünkü böylece yön ve mevsimlere göre duvar yüzeylerinde kışın çok, yazın da az olan dengeli bir güneşlenme ortaya çıkıyor. İç ve dış mekanda ise kuzey yarımküre rüzgarlarının genel esişi doğrultusuna uygun olarak iyi bir doğal havalandırma gerçekleşiyor.

Belirttiğimiz gibi, caminin yerleşim alanı İznik Gölü gibi büyük bir su havzasının etkisinde bulunuyor. Ayrıca caminin

yerleştiği yüksekçe noktanın gerisindeki sırtlar da, kuzeydoğudan kuzey-kuzeybatıya doğru alçalarak sıralanıyor ve kuzey yönünde bir set oluşturuyor. Böylece Yeşil Cami batıdan doğuya doğru kendiliğinden oluşan bir vadi etkisiyle güçlü bir esintinin de adeta odak noktasında yer almış oluyor. Öylesine ki, İznik'in baskın rüzgar ve yağış yönü de bu vadi etkisine uygun olarak batı, kuzeybatı yönlerinden geliyor.

Bütün bunları dikkate aldığımızda, caminin yapımında birbirinden çok farklı malzemelerin neden seçilmiş olduğu, şimdi daha bir anlaşılıyor. Buna göre bu anıtsal yapıyı farklı yönlerden etkisine alan atmosfer koşulları karşısında, binanın direncini arttırmak için buna uygun farklı malzemeler kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin caminin kibleye bakan mihrap ve yan duvarlarında yaklaşık 1.5 metre kalınlığında ve perdahlanmış kesme taşların kullanılmasında, gölden sürekli gelen nem ve rüzgarlara karşı kolay bulunan kalın taşlarla oluşturulan etkili bir iklimsel koruma sağlandığını düşünebiliriz.

Tam bu noktada, caminin ana iç mekanında tabandan yaklaşık 3-3.5 metre yüksekliğe kadar olan bölümün içten çevre mermerle kaplandığını görüyoruz. Araştırmacılar çininin dünya başkenti sayılan İznik'te caminin minaresi dışında iç ve dış yüzeylerde neden kullanılmadığını, bunun yerine mermerin neden tercih edildiğini açıklayamıyorlar. Bir olasılık mermerin caminin ilk özgün yapılışından sonraki bir dönemde kullanılmış olduğu yönünde.

Ama bu öneri, çininin neden tercih edilmediğini yine de açıklamıyor. Oysa iç duvarlardaki bu mermerleri iklimlen-

Caminin ana mekan pencerelerinin dışa bakan yüzü üzerindeki bezemeler ve altta caminin kubbesi içteki revak düzeni.

Yeşil Camii'nin anıtsal mermer minberi.
(Üstte)

Kuzeybatı dış köşesindeki kuyunun girişi.
(Altta)

KAYNAKLAR

1. Aslanapa, Oktay, "Türk Sanatı", 2. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul- 1989.
2. Demirkent, Prof. Dr. Işın, "Haçlı Seferleri", Dünya Yayın. İstanbyul-1997.
3. Çuhadar, Dr. Özlem, "Bursa Camilerinde Revak", Bursa Kitaplığı, Bursa-2011.

dirme açısından değerlendirdiğimizde olası bir açıklama var gibi görünüyor. Minaredeki çini uygulamasına baktığımızda bu daha kolay anlaşılır gibi duruyor.

Minaredeki çiniler, sırlı ve neme dirençli dış yüzleriyle atmosfer olaylarına karşı karşıya kalıyorlardı. Oysa iç duvarlara çini uygulaması yapılsaydı, çiniler sırsız ve neme karşı dirençli olmayan arka yüzleriyle duvara uygulanacaktı. Çünkü nem, sadece duvarın dışından değil, mevsime göre az ya da çok duvarın içinden de gelebiliyor. İşte böylesi dolaylı nemden etkilenmeyecek ve onu bünyesinde tutmayacak malzeme ise mermer. Çiniler ise, bileşimlerinde kuvars da olsa, sonuçta alçı tabanlı bir yapıda olduklarından, neme karşı mermer kadar dirençli değiller. Böylelikle duvarlardaki nem, doğrudan çinilere geçip cami iç mekanını da çinileri de bozabiliyor.

Bunun bir örneğini Konya'daki Selçuklu Karatay Medresesi iç mekanındaki çinilerde izlemek mümkün. Burada çini kaplı duvarların zaman zaman nemlenmesi nedeniyle çiniler zamanla içten nem tutarak etkilenmiş ve önemli oranda bozulmuşlar. Oysa İznik Yeşil Camii iç mekan mermerleri için böylesi bir sorun yok.

Yeri gelmişken iç mekandaki bu mermerlerin bir başka özelliğinden söz edelim. Cami özellikle yaz aylarında, kible yönünde yaptığı dönme nedeniyle üst örtüsünden yoğun şekilde güneş görüyor. Tüm üst örtünün kurşunla kaplanmış olduğunu düşünürsek bu etkiyi daha iyi anlarız. Bu ısınma yalnız üst örtüde değil sarı kesme taşlarda da ortaya çıkıyor. Kuşkusuz bu durum, göl kaynaklı nemin kurutulması için olumlu bir sonuç yaratmasına karşın, yazın camide aşırı bir sıcaklığın ortaya çıkmasına yol açıyor. İşte bu durumda,

iç mekandaki mermerler fazla ısıyı çekerek, özellikle yazın camide mümkün olduğunca serin bir ortam yaratıyorlar.

Benzer biçimde caminin batı, kuzeybatı yönüne bakan ön cephesi de bütünüyle mermerden yapılmış. Burası bir önceki bölümde açıkladığımız gibi, alışılmışın dışında bir biçimde yapılmış bir revak. Bu revak bölümünün tümüyle mermerden yapılmış olması, yine gölün nemi ve ayrıca batı- kuzeybatı yönlerinden gelen rüzgar ve yağışlarla açıklanabilir. Çünkü caminin mimarı, en azından revak girişindeki mermer süslemelerin, mermer dışında farklı bir maddeden yapıldığında bu yönden gelen yağış ve rüzgarlarla kısa sürede eriyeceğini fark etmiş olmalıydı.

Örneğin Yeşil Camii'den çok önceleri yapılmış olan Aksaray'daki görkemli Selçuklu kervansarayı Sultanhanı'nın mermer taç kapısındaki işlemler hala sağlam olarak duruyor. Ama aynı tarihlerde yapılmış olan ve Kayseri-Pınarbaşı yolu üzerindeki Karatayhan'ın mermer olmayan taç kapısındaki işlemler yağmur, nem ve rüzgardan silinmeye çoktandır başlamış bile.

Ayrıca mermer cephe kadar, neme karşı iç havalandırma sağlayan kuyunun aynı yönde olması ile rüzgarların da bu yönden güçlü esmesi, yine aynı yönden gelen yağmurlar için bir önlem olabilir. İznik'te, güneydeki gölün taşıdığı nemin yapılar için yıpratıcı etkilerinin büyük olmasına karşın, kuzeybatıdan gelen rüzgar ve yağmur, özellikle kentin en yüksek yerindeki Yeşil Camii için gölden gelen nem kadar önemli sayılıyor. Doğruluğu belki tartışılır ama kimi yaşlılar Sakarya üzerinden gelen Karadeniz rüzgarlarının İznik için çok etkili olduğunu vurguluyorlar.

Bir olasılık, caminin kuzeybatı cephesindeki revak düzenini oluşturan kemerlerinin önce alttan, günümüze doğru da tamamıyla camla örtülmesi hep aynı nedene, sert ve soğuk rüzgarlara dayanıyordu. Böylece kapalı ve mermer revakların, dıştan, caminin sert iklim koşulları karşısında korunmasını, içten de mekan içinde mevsime göre değişebilen bir mikro klima etkisi yaratması tasarlanmış olmalıydı.

Bütün bunlardan sonra Yeşil Camii'nin, İznik'in tarihinde yaşamış olduğu çok sayıda önemli olayın sonrasında, mimari olarak yapılan öncü ve farklı denemelerle kent için mütevazı bir mimari dönemeç olduğunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz.

İznik şimdilerde hala küçük bir ilçe, ama çok büyük bir tarihi, mimarisi ve sanatsal geleneği var. Bu ayrıntılı yoğun kültüre yerinde tanık olmak ve yaşamınıza katmak için İznik'i ziyaret etmek baş koşul...

*İzmit Yeşil Camii'nin
kare planlı ana mekanı
üzerindeki küçük ve
büyük kubbelerin
minareden görüşleri.*

BURSA ÖRDEKLİ HAMAM

Bursa Osmangazi'deki Ördekli Hamam, Osmanlı Türk hamamları alanında önemli bir örnek oluşturuyor ve çok önemli bir aşama olarak kabul ediliyor.

► **Marmara Bölgesi'ndeki gezimizin** bir diğer durağı Bursa. Osmanlı'nın ilk başkenti olan kent, özellikle Erken Osmanlı anıtlarıyla dolu. Ancak Bursa'nın tarihinde bir de Osmanlı öncesi var.

Bursa ve çevresi, antik dönemde Bitinya olarak adlandırılıyordu. Kent, işte bu dönemlerde de bir merkezdi ve adı da şimdikine yakın olarak Prussa idi. Bu antik çağların izlerini Bursa'da görmek günümüzde de mümkün. Ve en dikkate değer olanı da Bursa Kalesi. Bursa günümüzde, çok yoğun ve sık biçimde yerleşik bir kent olduğu için, bu görkemli kalenin tamamını görmek gibi bir şansımız artık yok. Ama bazı görkemli kapı ve burçları ile bunların bağlantısı olan dev surları izlemek pekala mümkün.

Bursa, belirttiğimiz gibi görkemli ve anıtsal tarihi yapılarla dolu bir müze kent. Bunlar tabii, tarihi oldukları için sık sık onarıma alınmak durumunda. Bu nedenle, bu anıtları gezmek ve fotoğraflamak az çok bir sıkıntı yarattığından, biz de Bursa'da ilk olarak, yeni onarımdan çıkmış ve harika görülen özel bir anıtı seçtik. Bursa Osmangazi'deki Ördekli Hamam ya da Eski-Yeni Hamam.

ÖRDEKLİ HAMAM VE ADI

Bu görkemli hamamı tanımadan önce, insan bir hamama neden ördek dendiğini bilmek istiyor. Doğrusu bunun nedeni tam bilinmiyor. Yalnızca bir zamanlar kullanılan kurna yalıklarının ördeğe benzetilmesi nedeniyle, halkın hamamı Ördekli Hamam diye adlandırdığı ve bunun da giderek yerleşmiş olduğu düşünülüyor. Hamamın adıyla ilgili tartışma burada bitmiyor. Ama öncelikle hamamın, Bursa'da Osmanlı tarafından yaptırılan en büyük Türk hamamı olma özelliğini taşıdığını vurgulayalım.

Ördekli Hamam'da
kubbelerin güneybatı
yönünden görünüşü.

Hamamın kadınlar
bölümünün giriş
kapısı (Solda).

Hamamın erkekler sıcaklık bölümüne geçit veren ılıklık bölümü ve kubbesi. Burası günümüzde yapının girişi yapılmış.

dirheme düşürülmüştü. Yaklaşık 100 yıl sonra 1620'de ise hamamın halvet bölümünün kubbeleriyle camekanın tuğlalarına yağmurlar zarar verdiği için, yapı Frenk kiremidi denilen kiremitlerle kaplanmıştı. Hamam 1855 depreminde hasar görmüş. Ardından da yanındaki Abdal Caddesi genişletilirken kısmen yıkılmış olduğundan, yaklaşık 150 yıl öncesinden günümüze kadar adeta bir yıkıntı olarak günümüze ulaşabilmiş.

Sonunda 2006 yılında başlayan onarımlar 2008 yılında bitti ve hamam bugünkü halini almış.

Onarımlar sonucunda hamam tamamen yok olmaktan kurtulmuştu, ama ne yazık ki, hamam olma özelliğini de yitirmişti. Genel mimari yapısı itibarıyla hamamın çoğu özellikleri yerindeydi, ama kurnalar, çeşmeler ve kurnalar arasındaki atık su kanalları gibi farklı özellikleri de ortadan kaldırılmıştı. Son onarıldığı haliyle Ördekli Hamam bundan sonraki yaşamına hamam şeklinde değil de "Çok Amaçlı Kültür Sanat Merkezi" olarak devam edecekti.

GENEL YAPISI VE KONUMU

Hamam, Bursa'nın önemli caddelerinden Haşim İşcan Caddesi'nin hemen yanında, uzunlamasına ve doğu-batı yönünde yer alıyor. Bu caddeye bakan uzun kenarı da güneye yani Uludağ silsilesinin kuzey eteklerine bakıyor. Ördekli Hamam, kadın ve erkekler için ayrı bölümlere sahip ve çifte hamam olarak bilinen hamam tipine giriyor. Bursa'daki Osmanlı mimari dokusunu inceleyen Prof. Dr. Engin Yenil, yapıya ayrıca Mahalle Hamamı tanımı da getiriyor. İş yerlerinden uzakta ve bulunduğu mahalle halkının kullanımına açık olması anlamında...

Ördekli, plan açısından diğer Bursa hamamlarına benzer özellikler taşıyor. Örneğin kadınlar ile erkekler bölümleri yan yana yerleştirilmişler, ama kadınlar bölümü daha küçük ölçekli. Ancak kadınlar bölümü kendi içinde erkekler kısmına göre farkı bir plana sahip. Hamamların üst örtüsünü oluşturan kubbelerin irili ufaklı oluşu da ortak bir özellik sayılıyor. Ayrıca çoğu hamamda olduğu gibi, Ördekli'de de, yaklaşık dikdörtgen biçimli olan plan, belli bir simetriye de sahip.

Hamama yukarıdan, kubbelerden baktığımızda erkekler ve kadınlar bölümünün yan yana, doğudan batıya doğru büyükten küçüğe doğru dizildiklerini izliyoruz. Hamamın üst örtüsü ise bugün tümüyle oluklu kiremitlerle kaplanmış. Buradaki kubbeler hamamın içindeki mekan ya da odalardan birine karşılık geliyor. En doğudaki iki büyük kubbe hamamın giriş ve soğukluk bölümlerinin kubbeleri olarak inşa edilmişler. Bu soğukluk bölümlerine, dışarıdan farklı yönlerdeki sokaklardan giriliyor.

Hamamın erkekler bölümü iç giriş kapısı. (Üstte)

Hamamın batı ucunda ve külhana açılan, ama şimdi restoran olarak kullanılan uzun bölüm. (Sağda)

Hamamın yapımına ilk olarak Sultan Yıldırım Beyazıt döneminde (1389-1402) başlanmış. Ama Yıldırım'ın ünlü Ankara Savaşı'nda yenilgiye uğramasıyla Bursa, 1402'de Emir Timur'un eline geçince hamamın yapımı da ertelenmişti. Daha sonra hamam, Çelebi Mehmet tarafından bitirilmiş ve oğlu Murat Bey adına vakfedilmişti. Dolayısıyla hamamın adının da Murat Bey olması söz konusuydu. Ama bu hamam, aynı bölgede bulunan ve I. Murat tarafından yaptırılan Nalıncılar Hamamı'ndan sonra yaptırıldığı için Yeni Hamam adını almış, git gide kentte hamamların çoğalmasıyla da Eski-Yeni Hamam olarak anılmıştı.

Bu görkemli hamam, Bursa'nın doğu-batı yönünde yer alan önemli caddelerinden Haşim İşcan Caddesi'nin hemen yanında ve ona paralel şekilde uzanıyor.

Yapıldıktan sonra 1514'te günde 33 dirheme kiraya verilmişti. 1520 yılında da bu kira, önce 25, sonradan da 12

Erkekler bölümünün soğukluk ve giriş bölümü biraz daha büyük ve yüksek. Girişi de doğudaki Abdal Caddesi'ne açılmış bir kapıdan sağlanıyor. Daha alçak olan kadınlar bölümünün giriş ve soğukluk bölümü ise kuzeydeki Gülkız Sokağı açılıyor.

Hamam, girişlerden itibaren, art arda birbirini izleyen ve her biri, bir diğerinin işlevini tamamlayan odalardan oluşmuş. Özellikle erkekler kısmının soğukluk kubbesi düzgün olmayan yamukça bir mekanı örttüğünden köşelerdeki bindirme tonozlar da farklı biçim ve boyuttalar. Soğukluk kubbeleri içten sıvanmadığı için izlenebiliyor ve buradaki kubbe yapım tekniğinin, hamamın diğer kubbeleriyle de benzer olduğu düşünülüyor. Diğerleri sıvalı olduğundan incelemek olanağı bulunmuyor.

Girişi Gülkız Sokak'taki kadınlar soğukluğu ise sekizgen bir kasnağa oturtulmuş ve 10.5 metre çapında bir kubbeye sahip. Bir sonraki mekan olan ılıklik bölümü ise 7 metre çapındaki bir kubbeye örtülmüş. Ilıklıktan sonra sıcaklığa giriliyor, burası dikdörtgen planlı yapılmış. Son olarak da yine üstü kubbeye örtülü halvet bölümüne geçiliyor.

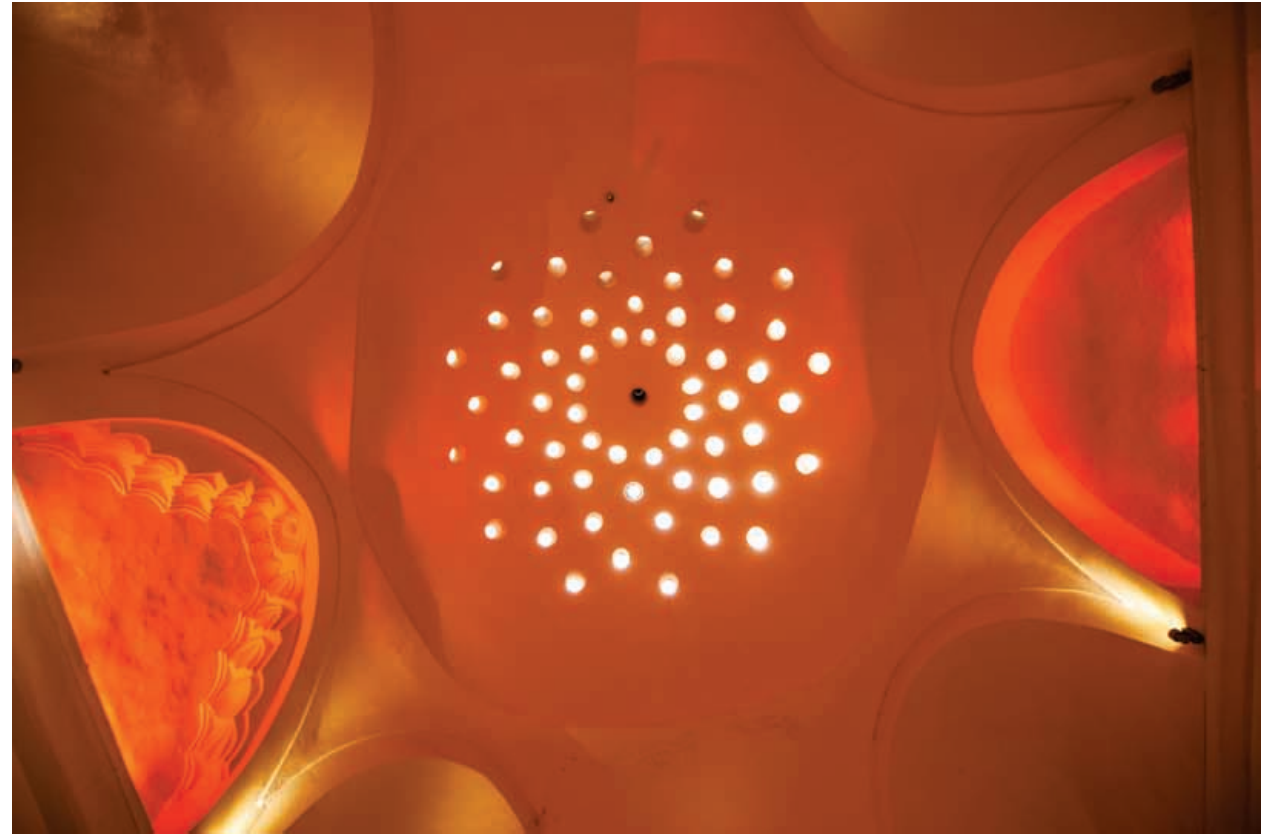
Erkekler bölümü de benzer şemaya sahip, ama buradaki soğukluk bölümündeki yamukluğun dışında ılıklik bölümünde bir de hela ve traşlık odaları olmalı. Ama hamam onarım sonrası bu işlevini yitirdiği için tam anlaşılmıyor. Ilıklıktan sonra yine sıcaklık ya da yıkanma mekanlarına giriliyor. Burada ayrıca iki adet ve yan yana yıkanma odası bulunuyor. Üzerinde yıldız tonozlu bir kubbe olan bu mekan, halvet olmalı. Bu kubbeye hamamlara özgü camlı küçük (fil gözü) pencere deliklerinden giren ışık, mekana bugün bile loş ve sıcak bir hava veriyor. Bu yıkanma odalarının hamamın külhanı ile bitişik olması, içerideki ısının tasarruflu biçimde kullanıldığını gösteriyor.

KUBBE ÜSTÜNDEKİ FENERLER

Erkekler ve kadınlar bölümündeki büyük kubbelerin üzerlerinde sekiz köşeli ve camlı birer aydınlatma ve havalandırma feneri yer alıyor.

Farklı olarak kadınlar bölümünün kubbesi üstündeki aydınlatma fenerinin altında, fiskiyeli bir havuz bulunuyor. Fiskiyeli havuz ile yukarıdaki kubbeye aydınlatma ve havalandırma feneri, görüldüğü kadarıyla birlikte iş görerek hamamın soğukluk bölümünü havalandırıp soğutuyor.

Düzenleme çok basit, kapıdan ve pencerelerden giren hava içeride ısınıyor. Isınan hava kenarlardan yukarı çıkıyor ve kubbe fenerinde soğuyup aşağıya iniyor. Aşağıdaki küçük havuz ve fiskiye de kendi çevresindeki havayı soğutup yeniden dolaşıma sokuyor. Böylece bu geniş mekanda havayı

Hamam içindeki sıcaklık bölümünün kubbeleri ve kubbelerdeki "fil gözü" denilen camlı aydınlatma delikleri.

sürekli tazeleyip serinleten farklı hava akımları ortaya çıkmış oluyor. Hamamlar sürekli olarak ısıtılan ve sıcak olan yapılar olduğundan, serin ve havadar bir mekanın bulunması, insanların bunalmaması için çok önemli.

Erkekler bölümündeki soğukluk mekanında havuz ve fiskiye yok. Ama duvarlarda daha fazla sayıda pencere var ve kubbesi de daha geniş ve daha yüksek. Bu büyük kubbe, güney tarafından bir yarım kubbeye desteklenmiş ve kubbenin hemen altında bir pencere bulunuyor. Yarım kubbe de köşelerinden ve içten birer tonozla desteklenmiş. Bu köşe tonozlarının altlarında da yine birer pencere bulunuyor.

Ördekli Hamam'ın dış duvarları ise 3 sıra tuğla ve bir sıra da kesme taşla örülmüş. Restorasyon öncesi duvarları gösteren fotoğrafların bazılarında, duvar içi ısıtma ile ilgili olabilecek bir su borusunun izi görülüyor. Ama şimdi, onarımdan sonra bunları da izlemenin bir yolu yok. Bursa'daki eski

Erkekler ve kadınlar bölümündeki büyük kubbelerin üzerlerinde sekiz köşeli ve camlı birer aydınlatma ve havalandırma feneri yer alıyor.

Erkekler bölümünde kubbeye geçiş yapan bölüm.

Hamamın erkekler bölümünün ılıklığı (Üstte) kadınlar bölümünün soğukluğu üstündeki tepe açıklığı ve altındaki şadırvan havuz birlikte görünüyor. (Sağda)

Osmanlı mimarisinin gelişimini inceleyen Prof. Dr. Engin Yenal da, tüm Bursa hamamlarında teknik olarak genellikle sıcaklık bölümünün arkasına yerleştirilen bir su deposu ve külhan bulunduğunu belirtiyor. Yazar, su deposunun genellikle beşik tonozla örtülü olduğunu, tepesinde de ışıklar bulunduğunu yazıyor. Ördekli Hamam'daki bu uygulamada kubbelerdeki ışıklandırma delikleri fil gözü denilen cam fanuslarla örtülmüşler.

Ama kubbelerdeki bu küçük yuvarlak pencereler, soğukluk kubbelerinden sonra başlıyor. Bu pencereler, hamamların görece küçük yıkanma mekanlarına o çağda aydınlatma kadar, belli oranda bir ferahlık da sağlıyor olmalıydı. Çünkü bu cam pencereler kubbe duvarına göre çok ince olduğundan buraya yükselen sıcak buharlar, dışa açılan camların serin yüzeylerinde soğuyup su damlalarına dönüşüyor. Böylece hamam içindeki yoğun ve bunaltıcı su buharı bir dereceye kadar dengeleniyordu.

Bu yoğun buharlaşma nedeniyle hamamlardaki yalıtım ve sıvalar gerek insan sağlığı, gerekse yapının korunması açısından büyük önem taşıyor. Bu nedenle şimdi de, hamamın temel yalıtım ve koruma unsuru olan siva ve harçtan kısaca söz edelim.

Özellikle su mimarisi ve yapılarında horasan adı verilen harç ve sıvalar kullanılıyordu. Horasan genel olarak, kireç harcına tuğla ya da kiremit kırıkları, bazen ince kum katılarak elde ediliyordu.

Osmanlı mimarisi erken döneminde Bursa su yapılarındaki horasan harcı ve sıvalarının özelliklerini saptamak için 1990'larda Ördekli Hamam'dan alınan örneklerde incelemeler yapılmış. Sonuçta, kullanılan kireç ve tuğla kırıkları

oranının 1/2 ile 1/1 arasında değiştiği görülmüş. Buna göre Prof. Dr. Engin Yenal da, harçlarda kullanılan tuğla kırıklarının boyutlarının, siva katmanlarında kullanılanlardan daha büyük olduğunu belirterek, hamam gibi ıslak mekanlarda kullanılacak en iyi yapı malzemesinin horasan harç ve siva olduğunu söylüyor.

Çünkü hamam duvarlarındaki sıvalar doğrudan su ya da yüksek nemle sürekli bir ilişki içinde olduğundan sıvadaki kalkerleşmiş kireç suda çözülüp yeniden çöküyor. Böylece horasan siva, su ve nem karşısında tabakalaşsa da kopmuyor. Hamamda yapılan doku incelemesinde yapının kireç ve tuğla kırıklarının çok iyi bağlanmış oldukları görülmüş. Bu durum, harcın çok iyi karıştırılmış olmasıyla açıklanıyor. Bir başka deyişle, kullanılan malzemenin kalitesi kadar işçiliğin de özenli olması gerekiyor.

Hamamın üst örtüsünün bugün tümüyle oluklu kiremitlerle kaplandığını bir kez daha yineleyelim. Çünkü Bursa'da XV. yüzyılda kiremit yerine, üst örtüler kurşunla kaplanmaya başlamıştı. Ama XVI. yüzyılda, kurşunun sert rüzgarların etkisiyle yırtılması, çalınması ya da parasız yöneticiler tarafından satılması sonucunda yine kiremite dönülmüş.

HAMAMIN COĞRAFİ KONUMU İLE BURSA İKLİM ÖZELLİKLERİ

Ördekli Hamam'ın güneye bakan uzun yanı aynı zamanda Uludağ'ın kuzey eteklerine de paralel biçimde uzanıyor. Bu coğrafi ortam içindeki hamamın konumu, ısıtılması ve

Üzerinde aydınlatma fenerleriyle
erkekler ve kadınlar
bölümlerinin kubbeleri. (Sağda)

Erkekler bölümünün soğukluğu
ise bugün kahve olarak
hizmet veriyor. (Altta)

doğal iklimlendirilmesi açısından önem taşıyor. Bursa'nın iklimi genel yapısıyla, batıdan Marmara'nın ılıman ve yağışlı iklimiyle, güneyden Uludağ'ın sert ve soğuk iklimlerinin bileşimi bir özellik sergiliyor. Buna göre yağışlar çoğunlukla batı ve güneyden, yani Uludağ yönünden geliyor. Baskın rüzgarlar ise güney, güneybatı ve batıdan esiyor.

Kuşkusuz hamamın ilk yapıldığı 1400'lü yıllarda yörenin iklim ve yağış koşullarını bugünden bakarak bilmeye olanak yok. Ama hamamın dış görünüşü ve dış ortamdaki duruşuna bakmadan önce, küçük bir ayrıntıyı anlatalım.

Hamamın doğu ve güneye bakan cephe duvarlarının köşesinde duvar bitimi ya da kirpi saçığı denilen saçıklar bulunuyor. Burası ayrıca erkekler bölümü soğukluk kubbesinin güneydeki yarım kubbe ile birleştiği duvarın köşesi.

Burada özel tuğlalardan yapılan yedi sıralı kirpi saçıkları var. Bu saçıklar, tuğlaların köşeleri dışı doğru ve tam 45 derecelik bir açıyla duracak şekilde örülerek elde edilmiş. Yukarıdan aşağıya ve içe doğru oluşturulan bu diken benzeri saçıklar, özellikle yağmur sularının duvar boyunca akıp temele sızmasını önlemek için, bina köşelerinin bitiştiği yerde yapılıyor.

Buna göre yukarıdan gelen yağmur suları, çok katlı sivri tuğla çıkıntılarında duvar dışına akıp temel yerine toprağa yönelmiş oluyor. Bu kirpi saçıklarının konumu, yağışların çokça gelip suyun bolca aktığı yer olarak çok önemli. Hamamın güney ve doğu cephe duvarlarının bitiştiği bu nokta da, sanki böyle bir yer... Çünkü hamamın en büyük kubbesi ile ona destek olan altındaki yarım kubbe de bu tarafta. Ve büyük olasılıkla bunlar rüzgar ve yağmurlara doğrudan hedef oluyorlar. Altlarında da kirpi saçıklar bulunuyor.

Ayrıca bundan başka hamamın dıştan görünüşüne bir kez daha güneyden baktığımızda, üst örtünün doğudaki yüksek soğukluk kubbelerinden batıya doğru alçalarak geniş basamaklar biçimde 4 hatta 5 kademe indiğini rahatlıkla izleyebiliyoruz. Her basamakta da ikişer kubbe var. Sondaki ve en alçak bölüm, şimdi restoran olarak kullanılan ve üst örtüsü tonozlu olan, külhan ve odun deposunun bulunduğu uzun mekan. Bu bölüm, hamamın enini boydan boya kaplıyor ve vurguladığımız gibi üstü yuvarlak tonoz örtülü.

Buna göre batıdan gelecek olan rüzgar ya da yağmur, öndeki külhan ya da restoranın yuvarlak üst örtüsünden sekerek ve takılmadan doğuya doğru ilerleyecektir. Çünkü her basamaktaki kubbe, rüzgarı bir sonraki üst basamaktaki kubbeye engellemeden aktaracak, nihayet rüzgar sondaki büyük soğukluk kubbeleri üzerinde fazlaca etkili olmadan akıp gidecektir.

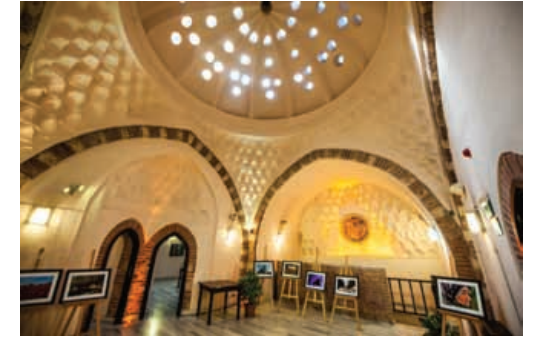
Sırası gelmişken, üst örtüdeki, kubbelerin bu alçalan basamaklı yapısının, iklimlendirme açısından bir başka özelliğe de vurgu yaptığını belirtelim. Batı yönünde soğukluktan sıcaklığa doğru üst örtünün git gide alçalmasının bir tek açıklaması var. Geleneksel konaklardaki gibi, tavan alçaldıkça mekan içindeki ısı da daha fazla tutulacağından, üst örtünün soğukluktan sıcaklığa doğru alçaltılarak yapılması, doğal iklimlendirme açısından çok anlamlı.

RÜZGARA KARŞI KALKAN OLAN KUBBELER

Benzer biçimde rüzgar ve yağmur güneyden Uludağ silsilesi yönünden geldiğinde ise, doğrudan hamam gövdesine çarpacak gibi görünüyor. Bu duvardaki üç pencereden ikisi ahşap kapaklarla sıkıca örtülecek türden, diğeri de yarım kubbenin altında ve açılmayan revzen ya da çok gözlü bir ışık penceresi.

Ama asıl ilginç olan yan, hamamın gerek batıda gerekse güney yönünde nispeten çukur bir alanda duruyor olması. Öyle ki, hem batıdan, hem de güneyden gelecek rüzgarlar, hamama belli bir üst seviyeden yaklaşacağından, yapının bedenini sıyırıp doğruca kubbelere yönelecekmiş gibi görünüyor. Bu güney ve doğu duvarlarının bitiştiği noktada da, az önce vurguladığımız gibi kirpi saçıkları da bulunuyor.

Kaldı ki, batıdaki kadar olmasa da, kubbelerin güney cephedeki duruşunda da, rüzgarları savabilen bir başka diziliş varmış gibi duruyor. Örneğin, en doğuda ve yüksek basamaktaki erkekler bölümü soğukluk kubbesi, güneyden bir yarım kubbe ile desteklenmiş. Böylece üst seviyeden gelen güney rüzgarlarının, bu yarım kubbe üzerinden kayarak hamamı terk etmesi kaçınılmaz görünüyor. Daha açık bir deyişle, dağdan aşağıya doğru sertçe inen rüzgarlar karşısında bu kubbelerin bir kalkan görevi yaptığını kolayca tahmin

Kapıdan ve pencerelerden giren hava ısınarak kenarlardan yukarı çıkarak kubbe fenerinde soğuyup aşağıya iniyor. Havuz ve fiskiye de çevresindeki havayı soğutup yeniden dolaşıma sokuyor. Böylece sürekli farklı hava akımları ortaya çıkıyor

Şimdi restoran olarak kullanılan bu bölümler, gerçekte hamam suyunun kaynatıldığı cehennemlik/külhan denilen yerlerdi. Günümüzde simgesel olarak konmuş bu küçük kazan, aslında çok büyük olmalıydı. İzlenen delikler ise, ısıyı hamama aktaran künklerin giriş çıkış delikleriydi.

edebiliriz. Üst örtünün, kubbelerle dolu basamaklı yapısı da bu düzenlemeye batı ve güneyden açıkça katkı veriyor gibi. Çünkü üst örtüdeki kubbelerin dizilişi bile, rüzgara karşı pasif bir korumanın düşünüldüğünü çağırıştırıyor. Ama sayısal kesinlik için, bunların daha ölçümler yapılarak izlenmesi gerekiyor.

KÜLHAN'IN YİTİK İŞLEVI

Hamamın genel duruşu, konumu ve biçimlenişinin doğal bir iklimlendirme amacına yönelik olduğunun bir başka göstergesi de, yapının bütünlüğü içinde külhanın bulunduğu yer. Bilindiği gibi külhan, hamama ısıyı verip suyu ısıtan ateşin yandığı bölüme deniyor. Anımsanacağı gibi hamamın iç bölümleri soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık olarak batı yönüne doğru düzenlenmişti. İşte külhan da, bu art arda ve sıralı dizilişin en son aşaması olarak, sıcaklıktan hemen sonra ve yine batı yönünde bulunuyor.

Bugün son yıllarda yapılan onarımlardan sonra külhan ve önündeki bölümler, işlevsel olarak iptal edilmiş.

Ama külhanın ocak kısmı ile buradan çıkan künk borularının giriş çıkışları hala görünüyor. Bunlardan anlaşıldığına ve hamam yetkililerinin bildirdiğine göre, hamamın içinde külhandan gelen duman önce yapının tabanında, ardından da duvarlarda dolaştırılarak hamamda özel bir ısıtma sistemi uygulanmış. Bu dumanla ısıtma dışında bir de, sıcak su buharının duvarlarda dolaştırılmasıyla sağlanan bir başka ısıtma sistemi daha var. Bugün bu sistemlerin hiçbirini izleme olanağımız yok. Çünkü bugün yapıdaki her şey elektrikle çalıştığı için eski teknolojiler hem iptal edilmiş hem de kapatılmış. Yalnız hamamın restorasyon sırasında çekilmiş bir duvar fotoğrafında yer yer su borusu ya da su yolunun varlığını çağırştıran izler, az da olsa fark ediliyor.

Engin Yenal, incelemesinde Bursa'daki bu duvar içi ısıtma ya da soğutma sisteminin, Anadolu'da Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar tarafından kullanıldığını, ama bunun da Romalıların geliştirdiği teknolojinin bir devamı olduğunu belirtiyor. Kuşkusuz bunun hemen fark edilen iki olumlu yanı var. İlk, Türklerin kendilerinden önceki önemli bir kültürün üretmiş olduğu tekniği hemen alıp uygulamalarında gösterdiği esneklik ve başarı. İkincisi de, Roma Hamamı kavramı ve olgusunun, Roma'dan yüzlerce yıl sonra Türkler'de biraz değişerek de olsa Türk Hamamı adıyla yeniden ortaya çıkmış olması. Antik yıkanma ve mimari geleneğinin Türkler eliyle sürdürülmesini, doğrusu ilgi çeken bir gelişme olarak görmek gerekiyor. Öyle ki, Prof. Dr. Engin Yenal da, Osmanlı eliyle Bursa'da ortaya çıkan bu mimari gelişmeyi Bursa'daki Evrim başlıklı yazısında özetle şöyle yorumluyor: "Bursa'daki hamamların kronolojik sıralamasında, yapıldıkları yerlerin kentsel gelişim eğilimleriyle örtüştükleri görülür. Bunların mekansal kurgularında görülen işlevsel biçimlenmeleri, Bursa'dan başlayarak Osmanlı mimarlığının (sonraki dönemlerinde daha da geliştirilecek) özgün ve uzmanlaşmış su yapılarının ortaya çıkmalarına yol açtığını söyleyebiliriz."

Ördekli Hamam, yapılan son onarımlardan sonra genel yapısı açısından kuşkusuz eski haline oldukça benziyor. Bu yapı, gerek mimari yönden gerek doğal iklimlendirme, aydınlatma ve plan yönlerinde gezilip ziyaret edilmesi gerekiyor.

KAYNAKLAR

1. YANEL, Engin, "Bursa'da Yapıların Oluşumu", Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, Ankara.
2. YENAL, Engin, "Osmanlı (Baş) Kenti Bursa", Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ankara.
3. Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler. Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa-2011.
4. SARAL, Mehmet Vasfi, "Çift Nitelikli Hamam Ördekli", Alp Yay, Bursa-2000.
5. Ördekli Hamam, (Osmangazi Belediyesi'nin hazırladığı restorasyon sürecini anlatan kitapçık).

Günümüzde giriş olarak kullanılan bu bölüm, gerçekte hamamın erkekler ılıklık bölümüydü. Burada kubbedeki fil gözü aydınlatma delikleri ve çokgenli köşelerden kubbeye geçişi gösteren Türk üçgenleri izleniyor.

EDİRNE SARAYI: BİR İKLİMLENDİRME HARİKASI MIYDI?

Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti Edirne, hepsi gerçek birer fetihçi olan Yükseliş Dönemi sultanları tarafından çok sevilmiştir. Bu nedenle Tunca Nehri'nin kollarının oluşturduğu büyük bir ada üzerine devasa bir saray yaptırıldılar. Burada yaşayan her sultan yüzyıllar boyu sarayın büyümesine katkıda bulundu. Ama imparatorluğun çöküş dönemi geldiğinde saray, hiç yoktan yok edilip bir harabe haline geldi. Birçok yönden İstanbul Topkapı Sarayı ile yarışabilecek olan saray, pek dikkati çekmemiş de olsa doğal iklimlendirme açısından da özel bir yerde duruyor.

Trakya gezimize batıdan Edirne'den başlıyoruz. Edirne, Osmanlı Devleti'nin ikinci başkentidir. Osmanlı sultanları bu dönemde Edirne'ye iki büyük saray yaptırıldılar. Birincisi Sultan I. Murat tarafından 1365 yılında Muradiye Küçükpazar Caddesi ile Kırlangıç Bayırı arasındaki Kavak Meydanı'nda yapılmış ve adına da Yeni Saray ya da Osmanlıca deyişle Saray-ı Cedid denmiştir.

Edirne'deki ikinci saray ise, yapımı Sultan II. Murat'ın buyruğu ile 1450 yılında başlamış ve oğlu Fatih Sultan Mehmet döneminde devam etmiştir. Saray-ı Cedid-i Amire ya da bugünkü adıyla Edirne (Yeni) Saray olarak yapılar topluluğu, kentin kuzeyindeki Sarayıcı mevkiinde ve Tunca Nehri'nin batı kıyısında bulunuyor.

Eski Edirne Sarayı'ndan günümüze ancak onarılarak gelen saray mutfakları.

YEŞİL ÇEVRE TUTKUSU VE İLK DOĞAL İKLİMLENDİRME ÇABALARI

Saray bir avlular dizisi biçiminde planlanmış. Böylece tüm saray, insan eliyle oluşturulmuş küçük bir orman ve bahçeler dokusu içine konumlandırılmış gibi tasarlanmış. İlginç olan yön Sarayın doğusunda Tavukadası olarak bilinen ve Tunca Nehri'nin çatallaşarak bir ada oluşturduğu bu alana Fatih'in önce binlerce fidan diktiği olması. Fatih'ten sonra da Sultan I. Ahmet buraya 50 bin dişbudak, meşe ve kestane ağacı eklemiştir. Böylece saray, kuzeyden yıldız, kuzeydoğudan poyraz, güneydoğudan da keşişleme rüzgarları etkisinden doğal yolla korunmak istenmiş olmalı.

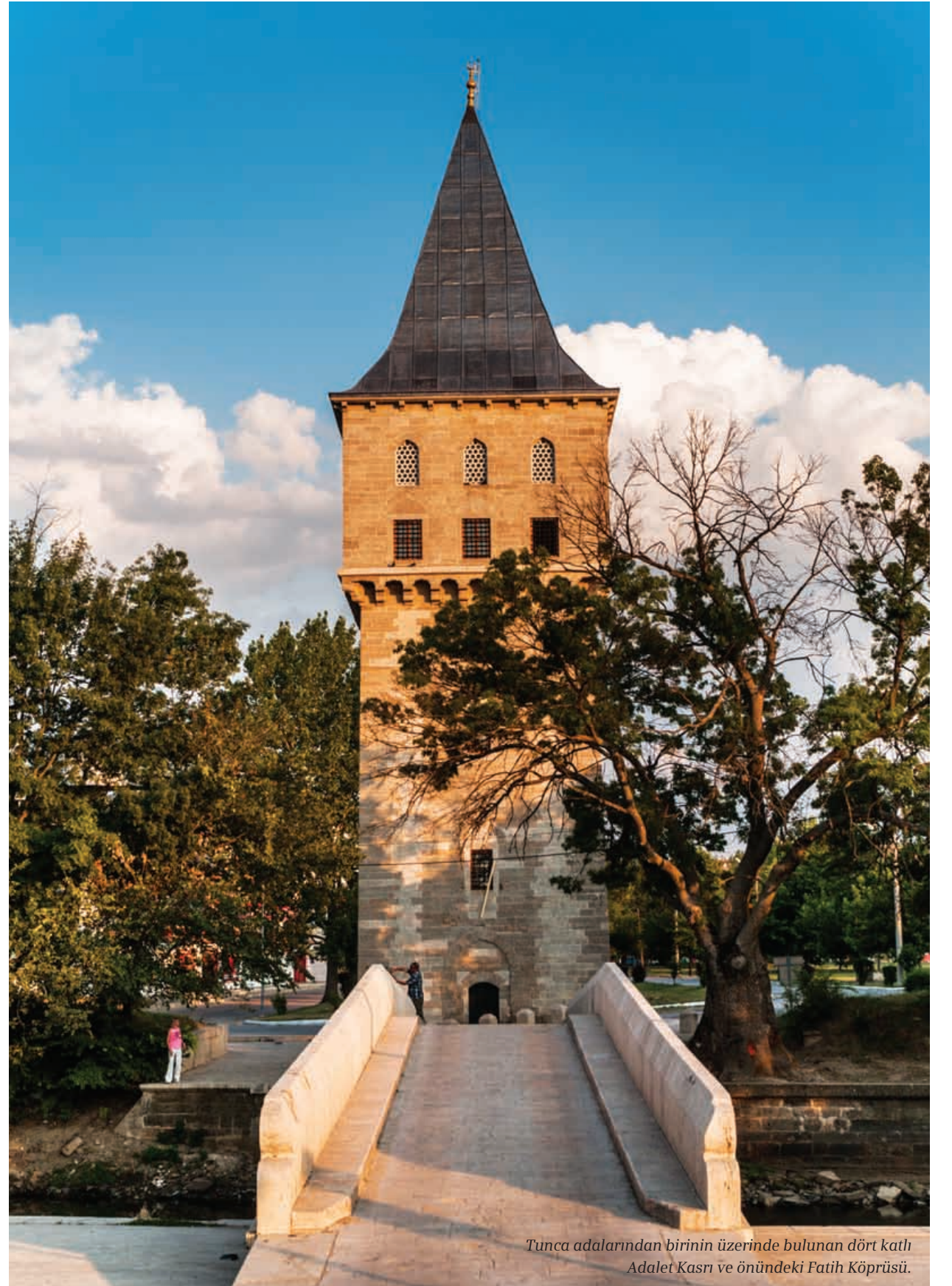
Çünkü babası II. Murat öldükten sonra Fatih Sultan Mehmet sarayın yapımını sürdürmüştü ama Fatih yapım öncesinde Hekim Beşir Çelebi ile doğal çevre, suyun içilebilirliği, doğal iklim koşulları ve yörenin havası gibi konular üzerinde sohbet toplantıları yapmış. Bunların ardından sarayları, dönemin bilim adamı sayılan Hekim Beşir Çelebi'nin gösterdiği yere inşa ettirmiş.

Bu konuda, başka örnekler de var. Örneğin IV. Mehmet, kendi dairesinin çevresine Sofya'dan çam ağaçları getirip diktiyor. Böylece yaprak dökmeyen büyük ağaçlarla kuzeyden gelen rüzgarların etkisini azaltmayı amaçladığı düşünülüyor.

Yine Fatih'ten sonra Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim, Sultan I. Ahmet, Sultan II. Ahmet, Sultan Mustafa ve Sultan III. Süleyman dönemlerinde de saraya yeni yapılar eklenerek büyütülmüş. Böylece toplam 72 ayrı yapıdan oluşan sarayda 117 oda, 21 divanhane, 18 hamam, 8 mescit, 17 büyük kapı, 13 koğuş, 4 kiler, 5 matbah ve 14 kasır bulunmaktaydı. Tabii bu durum, yapıların bahçeli avlular ve korular içinde olduğu gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde, sarayın tam anlamıyla bir saray-kent olduğu anlamına geliyordu.

Yaklaşık 3 milyon metrekarelik bir düzlüğün üzerinde kurulmuş olan saray, yaklaşık 500 yıl ekler ve onarımlarla gelişerek kullanılmış. Bu süreç boyunca Osmanlı hanedanının sünnet ve evlenme düğünlerine, sultanların tahta çıkıp tahttan indirilişine ve çok sayıda elçinin kabul törenlerine tanıklık etmiş. Ama sarayın bodrum katları 1870'lerde cephane deposu olarak kullanılmaya başlanmış. Böylece hemen anlaşılacağı gibi, bu durum sarayın sonunu getirmişti.

1876 Osmanlı- Rus savaşında Rus Ordusu Edirne yakınlarına gelip kenti ele geçireceği anlaşılınca, dönemin Edirne Valisi Cemil Paşa ile Kumandan Ahmet Eyüp Paşa'nın ortak kararları olarak cephanelik Rusların eline geçmemesi için ateşe verilmişti. Böylece, bu ünlü ve Osmanlı tari-

Tunca adalarından birinin üzerinde bulunan dört katlı Adalet Kasrı ve önündeki Fatih Köprüsü.

hi açısından eşsiz saray da havaya uçurulmuş. Ama belki daha da kötüsü, Edirne Ruslar'dan geri alındıktan sonra, Vali Rauf Paşa tarafından verilen bir izinle, yangından zarar görmeyen çok değerli 15. ve 16. yüzyıl çinileri ve diğer bazı değerli parçalar sökülerek yabancı ülke yöneticilerine armağan olarak verilmiş.

Yapının ön bölümünde bugün yapılan kazılar, buranın mutfağa bağlı işlik, sokak ve pazaryeri gibi kullanıldığını ortaya çıkartmış.

Saray mutfakları üzerinde 8 fenerli kubbe ile 3 baca bulunuyor.

SARAY HARABELERİNİN BULUNDUĞU ALANA GİRİŞ

Osmanlı tarihi açısından önemli bir yere sahip olan sarayın böylesi bir sonla yok edilmiş olması gerçekten de çok üzücü. Saray kalıntıları şimdi Edirne'nin bitişiğinde ve Sarayı denilen yerde bulunuyor. Tunca Nehri burada ikiye ayrılıp büyükçe bir ada oluşturuyor. Sarayı, şimdilerde daha çok her yıl burada yapılan ünlü Tarihi Kırkpınar Güreşleri ile anılıyor.

Önce kesme taştan yapılmış Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü'nden geçip Tunca Nehri'nin oluşturduğu adaya giriyoruz. Çevre devasa ağaçlarla kaplı olduğu için bir ırmağın adasında olduğumuz anlaşılıyor.

Adalet Kasrı: Ada, Tavukadası adıyla da anılıyor. Bu alanda çeşitli kasır ve köşkler bulunması gerek, ama en çok dev boyutlu, sivri külahlı ve dört köşeli yapısıyla Adalet Kasrı göze çarpıyor. Tabii son dönemlerde onarılmış haliyle... Edirne Sarayı'nın onarımlarla da olsa ayakta ve sağlam kalan tek yapısı olması açısından da çok önemli... Kanuni Sultan Süleyman döneminde ve 1561 yılında Mimar Sinan'a yaptırıldığı bildirilen anıtın, ne yazık ki, inşa kitabesi yok. Adalet kasrı dört katlı... Dördüncü son kat, kasrın üçüncü katı üzerine atılan taş kirişler dört yandan dışarıya taşırılıp genişletilerek elde edilmiş. Bu katta bir de fiskiyeli bir havuz bulunuyor.

Sinan, üst kattaki bu havuzu büyük olasılıkla burada oturacak kişiler için bir dinlenme ve rahatlama unsuru kadar, odanın nem ve ısını buharlaşma yoluyla düzenlemek için de koymuş olmalıydı. Ama özellikle bu son kat yeniden yapılmış olduğundan, burada bulunan biçim ve düzenlemelerin ilk işlev ve durumlarını yorumlamak oldukça güç.

Adalet Kasrı'nın hemen gerisinde, bu tarihi alana pek de uymayan ve Kırkpınar Güreşleri için yapılmış koca bir güreş stadyumu var.

Adından da anlaşıldığı gibi kasır Osmanlı Dönemi'nde bir tür Yargıtay Binası olarak işlev görüyordu ve burada Divan toplantıları yapılıyor, içtihat kararları alınıyordu. Bir söylentiye göre Kanuni ünlü imparatorluk yasalarını burada yazmıştı. Bütünüyle kesme taştan yapılan ve kare planlı olan kule benzeri yapının yüksekliği 23 metre. Köşeli külah (piramit) biçimindeki yapısı günümüzde dış koşullardan korumak için kurşun bir örtüyle kaplanmış. Kasrın dıştan piramit külahlı olan çatısı, içten ise kubbe biçiminde inşa edilmiş. Abdülhamit döneminde yıkımına başlanıp üst katın duvarları indirilmiş. Ama dönemin Edirne Rus Konsolosu Mösyö Lişin'in yaptığı bir girişimle yıkım Abdülhamit tarafından durdurulmuş.

1969 Kasım ayında yapılan bir onarımla yeniden inşa edilmiş, ama buraya, bu kez eski bir Edirne evinden getirilen bir havuz konmuş.

Kasrın hukuksal yönüyle ilişkili olarak ilginç bir özelliği de, dışında, halkın dilekçe bıraktığı Seng-i Arz taşı ile ölüm cezasına çarptırılanların ibret için kellelerinin sergilendiği Seng-i İbret taşının bulunmasıdır. Günümüzde bunlar Adalet Kasrı'nın yakınında bulunuyorlar.

Adalet Kasrı'nın ilk bakışta dikkati çekecek kadar yoğun olan hukuk ilişkisine karşın temelde bir su yapısı olması, onu daha da ilginç kılıyor. Bir kule görünümündeki kasır, gerçekte bir su terazisidir. Saraya gelen suyun, binaların yüksek katlarına çıkması ve sarayın uzak köşelerindeki köşklere ulaşabilmesi için iki adet su terazisine yapılmış. Bunlardan, terazisi Kasrı adındaki ilki Kanuni Köprüsü Sarayı girişi, ikincisi olan Ada-

let Kasrı da Fatih Köprüsü'nün önündedir. Terazi Kasrı, Edirne Valisi Abdurrahman Paşa'nın emriyle 1893'te yıktırılarak taşları Saray Mektebi'nin (Erkek Sanat Enstitüsü) inşaatında kullanılmış. Adalet Kasrı ise büyük bir şans eseri günümüze ulaşmıştır.

Fatih Köprüsü: Adalet Kasrı'nın hemen önünde Tunca'nın ince kollarından birinin üzerinden aşan Fatih Köprüsü var. 1452 yılında Fatih tarafından inşa ettirilen köprünün Saray-ı Cedid ya da şimdiki söylemiyle Edirne Sarayı'nın ulaşımı için yaptırıldığı düşünülüyor. Halkın Cephanelik Köprüsü olarak da adlandırdığı köprü, düzgün kesme taşlardan yapılmış. Yaklaşık 35 metre uzunluğa ve dıştan dışa 4.40 metre genişliğe sahip olan köprünün üç gözü bulunuyor.

2006 yılında onarılan bu küçük köprüyü geçip saray kalıntılarının bulunduğu Kum Meydanı alanına giriyoruz.

Edirne Sarayı'nın günümüze kadar gelebilmiş hemen tüm kalıntıları bu Kum Meydanı ve çevresinde bulunuyor. Tunca üzerindeki Fatih Köprüsü'nü geçip meydana girince hemen sağımızda Balkan Savaşları ve Şehit Anıtları, bunların ötesinde de Kum Kasrı Hamamı görülüyor. Solumuzda ise saray mutfakları ya da özgün Osmanlıca deyişle Matbah-ı Amire bulunuyor.

Saray Mutfağı (Matabah-ı Amire): Hiç vakit yitirmeden sarayın mutfağı, yemekhanesi ve çeşitli pişirme işliklerinin bulunduğu yöne doğru gidiyoruz. Çünkü burada yoğun bir kazı faaliyeti göze çarpıyor. Devasa yapı restore edildiği için iyi durumda.

Mutfak yapısının üst örtüsünde sekiz kubbe ve her birinin üzerinde de birer havalandırma bacası bulunuyor. Kubbeler kurşun örtüyle kaplanmış. Ayrıca birer tane yapının iki ucunda, üçüncüsü de ortasında olmak üzere kare planlı üç ocak bacası bulunuyor. Bunların altında da, içten bağlı oldukları ve tuğladan yapılmış üç büyük ocak var.

Ayrıca içteki her üç bölümün güney cephesinde birer pencere bulunuyor. Edirne'de özellikle kışın kuzeyden esen sert ve soğuk rüzgarların varlığı bilindiğine göre, bu pencerelerin güneye konması ışık ve havalandırmanın en uygun doğal iklimlendirme koşullarında gerçekleşmesini sağlamak için olduğu çok açık.

Yapı Tunca'nın hemen 25-30 metre kadar gerisinde ve doğu batı yönünde inşa edilmiş. Bu alanda bugün Bahçeşehir Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü'nden Doç. Dr. Mustafa Özer başkanlığında kazılar yürütülüyor. 2009 yılında başlatılan ve bir sanat tarihi kazısı olan çalışmalar sırasında gerekli onarım çalışmaları da yürütülüyor. Ekip,

şu sıralar kazıyı Saray Mutfağı ile Tunca arasında, mutfağa bağlı olması gereken bir alanda yoğunlaştırmış durumda. Burada sarayı çevreleyen Sur-u Sultani ya da günümüz Türkçesiyle saraya özgü olan surların bir parçasını ortaya çıkartmışlar. Benzer sur yapısı İstanbul'da Topkapı Sarayı ile Gülhane Parkı çevresinde de bulunuyor.

Edirne'deki saray suru ile mutfaklar arasındaki kazılarda da başka özel mekanlar da ortaya çıkartılmış. Örneğin şerbetçi, helvacı, ekmekçi ve turşucu gibi farklı konulara ait pişirme işlikleri, ısı üreten ve cehennemlik denilen sütunlu bir mekan, temiz ve pis su atık boruları ortaya çıkmış. Bu atık su kanallarının üzeri iri taşlarla örtülmüş ve belli aralarla yuvarlak kanal havalandırma ya da lağım kapağı (logar) olabilecek 35- 40 santimetre çapında delikler var. Bütün bunların sonucu olarak ortaya bir sokak dokusu çıkmış. Böylece bir Osmanlı sokağının altyapısını doğrudan izleme olanağı

Günümüzde onarılmış haliyle Kum Kasrı hamamı çok sevimli görünüyor. (Üstte)

Kum Kasrı'nın ancak temelleri kalmış. (Solda)

Akağalar Kapısı için de geçerli olurken, Cihannüma Kasrı kısmen ayakta. (Sağda)

Sarayın genel planı dışında olsa da, saraya bağlı bir su maskemi de bulunuyor. İşlevsel açıdan önemli olan yapıda kazılar yoğun biçimde sürüyor.

Kubbeler ve Tonzlar

Beden duvarları taş ve tuğla sıralarıyla örülmüş olan hamamın, şimdiki dıştan görünüşünde en dikkat çekici yanı çatısı. Hamamın bu üst örtüsünde kubbeler ve tonozlar kullanılmış. Kubbeler hamamın içindeki soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık bölümlerine, tonozlar da külhan ve sıcaklık bölümünde karşılık geliyor.

belirmiş. Doç. Dr. Mustafa Özer, buna dayanarak sokağın çok sağlam bir altyapısı olduğunu belirtiyor ve "Bu bulgular bize sarayın çok eski bir geçmişi olan Türk saray geleneğinin bir devamı olduğunu gösteriyor" diye vurguluyor.

"Karşımızda bir saray-kent olgusu var" diyen Doç. Dr. Özer, şöyle devam ediyor: "Bunun en olgun örneğini Topkapı Sarayı oluşturuyor. İlk örnekleri ise Uygurlar ve Gaznelilere ait saray örnekleridir. Beyşehir Gölü kıyısındaki Kubadabad sarayları saray-kent örneğinin Anadolu'daki en iyi Selçuklu örneğidir."

İshak Paşa Sarayı'nın da bu gelenek içinde bulunduğunu belirten Doç. Dr. Mustafa Özer, tek fark olarak buranın bölgesel bir yönetime, diğerlerinin ise bir imparatorluk yönetimine ait donanıma sahip olmasını gösteriyor.

Kum Kasrı Hamamı: Bir diğer adı Hamamlı Kasır olan Kum Kasrı'ndan bugüne kalmış bir kalıntı yok. Ama meydanın doğusunda ve büyük olasılıkla Kum Kasrı'na bitişik olan Kum Kasrı Hamamı izlenebiliyor. Ancak hamamın kuzeyinde, ona bitişik olarak bir başka geniş mekanın temelleri görülebiliyor. 1900'lerin başında yapılmış bir krokide de, yine her şey çok daha açık biçimde izlenebiliyor. Buna göre kasrın hamamı, geçit biçimindeki bir bağlantıyla Havuzlu Sofa denilen bir başka mekana bağlanıyor. Burası da Kum Köşkü ya da Havuzlu Köşk'e bağlanmış. Ama krokide bir de sürpriz var. Bu yapılar bütününe, yine batı yönünden eklenmiş bir de sünnet odası bulunuyor.

Hamam onarıldığı için adeta yepyeni olmuş. Bu nedenle ziyaretçilerin ilgisini çekiyor. Beden duvarları taş ve tuğla sıra-

larıyla örülmüş olan hamamın, şimdiki dıştan görünüşünde en dikkat çekici yanı çatısı. Hamamın bu üst örtüsünde kubbeler ve tonozlar kullanılmış. Kubbeler hamamın içindeki soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık bölümlerine, tonozlar da külhan ve sıcaklık bölümlerine karşılık geliyor. Üst örtüdeki tüm birimler oluklu kiremitle kaplanmış. Büyük kubbenin üzerinde bir de aydınlatma bacası bulunuyor.

Restorasyonda Saray Mutfağı'nın üstü kurşun kaplamalarla örtülürken, Kum Kasrı Hamamı'nın neden oluklu Marsilya kiremitleriyle kaplanmış olduğunun yanıtını kazı başkanı şöyle yanıtıyor. "Erken dönemde Osmanlı'da da çatı örtüsü kiremitlerle kapatılıyordu, ama daha sonraları git gide kurşun kaplamalar tercih edildi. Biz de buna uygun olarak onarıırken tüm üst örtüyü oluklu kiremitle kapladık."

Kum Kasrı ve Hamamı, Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılmış. Bir büyücek, üç de küçük kubbe tarafından örtülen hamam, soğukluk, ılıkılık, bir göbek taşı ve ucundaki eyvandan oluşmuş. İçerde ayrıca, yer yer süslemeler bulunuyor. Çıkmalı orta odası ile köşkü birbirine bağlayan bir dış geçit yolu da bulunuyor, ama köşk olmadığı için bütün olarak algılanmıyor. Köşkün ısıtması ile hamamın ısıtması arasında bir ilişki var mıydı? Bunu şimdilik bilemiyoruz.

Ama içerdeki tuğla tabanlı cehennemlik katının dört bir yanında sıcak su buharının dolaştığı kanallar var. Hamamda duvar içi ısıtma yapılmış. Cehennemliğin güney duvarının ortasında sıcak su kanalının bulunduğu bir bölüm var. Dışardan da izlenebilen bu bölüm, tuğla ile yapılmış bir külhan, üstelik özgün halini korumuş gibi görünüyor.

Cihannüma Kasrı: Kum Kasrı Hamamı'ndan sonra yeniden batı-kuzeybatıya doğru yöneliyoruz. Yaklaşık 100 metre sonra devasa sayılabilecek görkemli ve çok katlı bir yapının kalıntılarına ulaşıyoruz. Bir diğer adının Padişah Kasrı olduğu belirtilen Cihannüma Kasrı'nın kalıntılarındayız şimdi.

Kitabesine göre kasır 1451-1452 yılları arasında Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış. Elimizdeki bilgilere göre, bazı eski kaynaklar burasının tahrip olmadan önce yedi katlı olduğunu, en üst katında da içinde havuzlu ve sekiz köşeli özel bir odası bulunduğunu belirtiyor. Epey tahrip olmasına karşın içine girilebilecek girişi ve yukarılara çıkan bir merdiveni fark ediliyor. Ama her an yıkılma tehlikesi olduğundan giriş kazı ekibi tarafından kapatılmış. Etrafında ise, farklı yönlere uzanan temel kalıntılarından gerçek halinin yüksek olduğu kadar yatay bir yayılma gösterdiği de anlaşılıyor. Fatih'in küçük oğlu Cem Sultan'ın burada, Cihannüma Kasrı'nda doğduğu yapı Has Oda, Yediler Odası, Saray Kitaplığı, Sancak-ı Şerif Dairesi, Sancak-ı Şe-

rif Mescidi ve Sultan dairelerinden oluşmuş. Kasır 1805'ten sonra Topçubaşı Dairesi ve cephanelik olarak kullanılmış. Ama daha sonra Edirne'yi 1830'da ele geçiren Ruslar tarafından ordugah yapılmış. 1876-1877 savaşında ise Vali Cemil Paşa tarafından Rusların cephaneyi ele geçirmesi tehlikesine karşı, tüm cephaneyle birlikte havaya uçurulmuş.

Su Maksemi: Su dağıtım yapısı anlamına gelen maskem, Edirne Sarayı'nın günümüze ulaşmış az sayıdaki yapılarından biridir. Cihannüma Kasrı'nın yaklaşık 200-250 metre kuzeyinde bulunan bu önemli yapıdan, sarayı anlatan kaynak yayınlarda hiç söz edilmez. Bu kadarla da kalmaz, su maksemnin ne zaman inşa edildiği konusunda bilgi verecek bir kitabe ya da yazılı belge de saptanamamıştır. Ama kazı ekibi, kullanılan malzemeler ve duvar örgü tarzına bakarak, yapının 15. yüzyıla ait olması gerektiğini belirtiyorlar.

Cihannüma Kasrı'ndan doğrudan Su Maksemi'ne geçilebiliyor. Burada da yoğun bir kazı faaliyeti göze çarpıyor. Maksemnin uzun tarafı kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir planı var. Üç katlı olan Su Maksemnin, kaba yontulmuş taş ve tuğlanın karşımı olarak inşa edilmiş. Üst örtüsü ise beşik tonozla örtülmüş.

Edirne Sarayı'na gelen suyun, verimli biçimde dağıtımını sağlayan yapılardan biri olan maksemnin kuzey cephesinde düşey yönde su dağıtım kanalları bulunuyor.

Bab-üs Sade (Saadet Kapısı): Cihannüma Kasrı'nın hemen batısında ise Arz Odası ve sarayın ana giriş kapısı sayılan Saadet Kapısı bulunuyor. Kapının önünde bir zamanlar Kapı Ağaları denilen nöbetçiler nöbet tuttuklarından, Ak Ağalar Kapısı da denilen bu kapı önündeki geniş Alay Meydanı'na bakıyor. Bu meydanda, askerlerin ulufe olarak bilinen maaşları dağıtılıyordu. Bu nedenle meydan, Ulufe Meydanı olarak da anılıyordu.

Kapının gerisinde ise Arz Odası ile içinde Ak Ağalar Hamamı ve Cihannüma Kasrı'nın da bulunduğu geniş bir avlunun bulunması gerekiyor, bugün yalnızca yüzeydeki temel kalıntıları izlenebiliyor. Düzgün kesme taştan inşa edilen Bab-üs Sade'nin özgün durumunu büyük ölçüde kaybettiği, şimdiki görünüşünü 17. yüzyıldaki bir onarım sonrasında aldığı sanılıyor.

Av Köşkü: Edirne Sarayı'nın bir bölümü olan Av Köşkü'ne, Kum Meydanı'ndan yaklaşık 1-1.5 kilometre kadar süren bir yolla ulaşıyor. Oysa krokilere göre Av Köşkü sarayın hemen kuzeydoğu sınırında bulunuyor. Ama çevre yoğun orman dokusu içinde olduğundan yol dolaşarak gidiyor. Tavukormanı denilen bölgede bulunan Av Köşkü, avlanma

tutkusu olan IV. Mehmet tarafından 1671'de yaptırılmış. Bir diğer adı da Bülbül Köşkü olan yapıdan günümüze küçük bir bölüm kalmış. Ama bu küçük bölüm de 2002 yılında sıkı bir onarımdan geçmiş, kaynaklara göre inşa edildiği dönemin mimari özelliklerini ne yazık ki yitirmiş. Kesme taştan yapılmış camekanlı büyücek bir oda şeklindeki bu şirin yapının çevresinde bugün kır kahveleri bulunuyor.

Adeta bir büyük antik kent kadar geniş bir alana yayılmış olan tüm saray alanında, 70'in üzerinde yapı olması gerekiyor. Ne yazık ki, bunların büyük çoğunluğu yıkık ve kalıntıları da toprağın altında duruyor.

Bu nedenle saray alanının bir bölümünde bu dikkat çekici kalıntılar dışında, daha bir ikincil kalan birkaç yapı ve kalıntı da bulunuyor. Bunların başında Kanuni Köprüsü, Şehabettin Paşa Köprüsü, Yonca Köprüsü ve Namazgahlı Çeşme gibi onarımdan geçmiş ya da onarılan bazı eserler geliyor.

Saraya ait ayrıca küçük bir Av Köşkü var, ama buranın şimdi olmayan ve daha büyük olan köşkün küçük bir parçası olduğu biliniyor.

Babası II. Murat öldükten sonra Fatih Sultan Mehmet sarayın yapımını sürdürüyor, ama Fatih yapım öncesinde Hekim Beşir Çelebi ile doğal çevre, suyun içilebilirliği, doğal iklim koşulları ve yörenin havası gibi konular üzerinde sohbet toplantıları yapıyor.

Saray mutfağı önündeki alanda yapılan son kazılarda bir Osmanlı sokak dokusu ortaya çıkmış. Bu dokuda çeşitli işlikler yanında logarlar, çeşitli işlikler, temiz ve atık su künkleri ile kanalları bulunmuş.

Yapıların boyutlandırılmasında Edirne'nin iklim değerlerinin etkili olduğu düşünülüyor. Örneğin yapılar arası açıklıklar, alandaki yapıların yükseklikleriyle dengelenerek Cihannüma Kasrı, Kum Kasrı ve Hamamı ile Arz Odası kumlar ve rüzgarların olumsuz etkisinden korunmuş

SARAYIN YAPIMI ÜZERİNE FATİH SULTAN İLE BEŞİR ÇELEBİ ARASINDA GEÇEN KONUŞMA

Edirne Sarayı'nın yapılış tarihleri konusunda eski kaynaklara göre bazı farklılıklar bulunuyor. Edirne'deki ikinci Osmanlı sarayı olan Saray-ı Cedid ya da Yeni Saray'a II. Murat döneminde 1451 yılında Tunca kıyısında başlanıyor. Ama babası II. Murat'ın ölümü üzerine Fatih, Manisa'dan Edirne'ye geliyor ve 18 Şubat 1451 tarihinde ikinci kez Osmanlı tahtına oturuyor. Bilime meraklı olan Fatih, etrafına çeşitli konulardaki bilgin ve alimleri topluyor. Bunların içinde Karamanoğlu İbrahim Bey'in özel hekimi olan Beşir Çelebi de var. Fatih, Beşir Çelebi'ye çok güveniyor ve Edirne'de bir gün Eski Saray'da kabul edip, görüşüyor. Bu görüşmede Fatih, Beşir Çelebi'ye buldukları yerin ve kentin havasını nasıl bulduğunu soruyor. Beşir Çelebi de, Edirne ve buldukları

yeri havasını överek, nemli olmasına rağmen sağlığa zarar vermediğini, kışın soğuktan korunduğunu, yazın ise çok sıcak olmadığını söylüyor. Ayrıca, kuzeyi açık olduğundan, güneyin yüksek olduğuna ve esinti nedeniyle pis kokuların dağılıp yok olduğunu ve insana zarar vermediğini ekliyor. Ardından da, buna benzer bir yerin Rum memleketlerinde bulunmadığını belirtiyor. Bir ara parmağıyla önce Buçuk Tepe'yi sonra da Delikli Kaya'yı göstererek, havasının güzel olduğunu vurgulayıp Padişah'a sarayını burada yapmasını öneriyor. Bunun üzerine Fatih de Saray-ı Cedide'nin yani yeni sarayın inşa edilmesini emrediyor.

Doğrusu doğanın henüz hiç kirlenmemiş olduğu o çağda, çevre ve insan sağlığı konusunda böylesine titizlik gösterilmesi çok şaşırtıcı. Ama bu konudaki sohbetler, sarayın bitiminden sonra da sürmüş ve Fatih, Beşir Çelebi'ye önce Edirne'nin sonra da Edirne nehirlerinin havasını sormuş. Beşir Çelebi de, "Padişahım orta havadır. İster Malkara olsun, isterse Buçuk Tepe'nin kuzey kenarı olsun havası gayet güzeldir. Deniz kenarında dahi bundan güzel hava bulunmaz" demiş. Ve daha sonra Edirne nehirleri konusundaki düşüncelerine geçerek, önce Arda Nehri'nin suyunun güzel ve hazımlı olduğunu hastaların içerek şifa bulacağını, ama yazın içmenin doğru olmadığını, sadece yıkanmak ve temizlik için kullanılabileceğini söylemiş. Meriç Nehri'nin ise, bulunduğu yerde ince sarı bir kum olduğunu, Tunca Nehri'nin de için de, bulunduğu yerde balçık olduğunu, sularının içilmesinin doğru olmadığını belirtmiş. Eğer içilecekse mutlaka süzülüp kaynatıldıktan sonra içilmesini tavsiye etmiş.

Bütün bunlardan Hekim Beşir Çelebi'nin Edirne Yeni Saray'ın yapımında etkin olduğunu gösteriyor. Tabii bu süreç, daha o devirde bile çevre-sağlık ilişkine ve doğal iklimlendirme olgusuna verilen önemi göstermesi bakımından oldukça anlamlı.

SARAYIN, DOĞAL İKLİMLENDİRME ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR DENEME

Ancak Edirne Sarayı kalıntılarında, günümüz kazılarından çok önceleri başta coğrafi konum olmak üzere bir doğal iklimlendirme çalışması da yapılmış. 1995 yılında Edirne'de yapılan bir sempozyumda, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden Doç. Dr. Aydan Özgen ile Yard. Doç. Dr. Ayşe Elagöz, Edirne Sarayı'nı doğal iklimlendirme açısından yorumlamışlar.

Epeyce uzun olan bildirinin, yalnızca sonuç bölümünün küçük bir özeti bile, bugün artık neredeyse bütünüyle yok edilmiş olan sarayın yüzlerce yıl öncesinden doğal iklimlendirme ilkelerine göre nasıl daha rahat ve konforlu bir yaşam mekanı oluşturduğu anlaşılıyor.

Araştırmanın sonucuna göre sarayın yapımı için seçilen yerdeki iklimsel değerler ve yöreye göre değişen sapmalar dikkatte alınmış. Buna göre sarayın kent dışında ve nehirlerin bolca bulunduğu bir alanda yapılmış olmasında sıcak ve soğuk hava koşulları, rüzgar esintileri ile ırmak suyunun buharlaşma etkisi gözlemlenmiştir.

Öyle ki, Fatih döneminde Hekim Beşir Çelebi, iklimi ılıman olan bu yöreyi Fatih'e şu sözlerle anlatmış: "Ne yüksektir ki yel dokunur ve ne alçaktır ki gün kızdırır ve su havası almak dahî zarar vermez. Zira tatlı sudur, derya suyunun havası kat'i yaramazdır. İnsanı tiz kocadır ve amma bu makam ki, saa'detle oturursunuz orta havadur ve gayet hubdur."

Yöredeki iklim koşullarının daha da iyileştirilmesi için mevcut yapısı ile yetinilmeyip vadide ve sarayın yakın çevresine sıcaklık, rüzgar, güneş ve nem oranlarının denetimini sağlayan ekolojik düzenlemeler yapılmıştır: Örneğin, daha önce de belirttiğimiz gibi, sarayın doğusunda Tavukadası olarak bilinen ve Tunca nehrinin çatallaşarak bir ada oluşturduğu alana önce Fatih binlerce fidan diktirmiş, daha sonraları da Sultan I. Ahmet bunlara 50 dişbudak, meşe ve kestane ağacı eklemiştir. Böylece saray kuzeyden yıldız, kuzeydoğudan poyraz, güneydoğudan da keşişleme rüzgarlarının etkisinden doğal yolla korunmak istenmiştir.

Avlu plan tipi özellikle sert kuzey rüzgarları ve kum etkisine karşı olumlu sonuç vermiş ve sıcak mevsimlerde açık kullanma alanları sağlamıştır. Örneğin bazı yapıların ön yüzlerindeki saçakların güneşin etkilerini gölgeleyip, binayı yağmurdan koruduğu gibi rüzgarın hızını düşürme işlevini de üstlendiği düşünülmüştür.

Yapıların boyutlandırılmasında Edirne'nin iklim değerlerinin etkili olduğu düşünülmüştür. Buldukları alan ve biyolojik ortamlarda yapıların boyutları ve birbirlerine göre yakın ya da aralı duruşlarının, bina yaşam ortamına olumlu ya da olumsuz etkileri olabiliyor. Böylece daha uygun bir hava akışı ortamı sağlanmış oluyor. Örneğin Cihannüma Kasrı'nın çevresinde, Enderun Meydanı'nda, harem ağalarının ve aşçıların yaşadığı kısımlarda yapılar arası açıklıklar nedeniyle küçük meydana benzer yapılar oluşturulmuş. Bu meydana benzer yapıların yükseklikleriyle dengeli biçimde düzenlenmiş olmasının Cihannüma Kasrı, Kum Kasrı ve Hamamı ile Arz Odası'nı kumlar ve rüzgarların olumsuz etkisinden koruduğu saptanmıştır.

Sarayın güneye 30 derecelik yönlendirilmesiyle (topoğrafya, manzara, rüzgar, güneşlenme, kible, savunma, ulaşım ve afet gibi) çok sayıda doğal etmenin saraya olan etkileri şüphesiz hesaba katılmıştır. Örneğin Cihannüma Kasrı ile Kum Kasrı ve Hamamı'nın subasman seviyesi ve bodrum katları nehirlerin taşkınına karşı ilk önlem olarak yüksek tutulmuş. Ayrıca sarayın kuzeydoğu-güneybatı doğrultusu Tunca Irmağı'nın doğal akış yönünü izlemesi bazı sonuçlar doğurmuş.

Öyle ki, avlular arasındaki duvarlar ve kapılar bile bu akışla uyum içinde yer almış. Böylece taşkın esnasında gelen suların doğrudan yapıya yönelmesi yerine, onu önce sıyırıp geçmesi sağlanmış. Subasmanların yüksek tutulması da bunun en iyi kanıtı. Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuca göre, bugün artık bir harabe durumunda olduğu için, üzerinde sanat tarihi kazıları yapılan Osmanlı'nın Edirne'deki ikinci sarayının, tam bir doğal ya da doğal iklimlendirme harikası yapılar topluluğu olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

1. ÖZGEN, Aydan Doç.- ELAĞÖZ, AyşeYard Doç., Edirne Sarayının Pasif İklim Tasarımı İlkelerine Göre Değerlendirilmesi, I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, Trakya Üni. Rektörlük Yayınları-16, Edirne-1999. s.102.
2. KAZANCIGİL, Yard. Doç Dr. Ratip, GÖKÇE, Nilüfer Öğr. Gör. , Edirne Sarayı ve Hekim Beşir Çelebi, I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, Trakya Üni. Rektörlük Yayınları-16, Edirne-1999. s.-76
3. EREN Erdal, Mimari Açından Geçmişten Günümüze Osmanlı Sarayları, I.Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri, Trakya Üni. Rektörlük Yayınları-16, Edirne-1999.
4. KAZANCIGİL, Ratip Yard.Doç.Dr. "Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı", Türk Kütüphaneciler Derneği, Edirne Şubesi Yay.No-18. Edirne-1994.
5. KURAN, Aptullah, "Selçuklulardan Cumhuriyete Türkiye'de Mimarlık", Türkiye İş-Bankası Yay., İstanbul-2012.
6. SÖZEN, Metin, "Devletin Evi Saray", Sandoz Kültür Yay, İstanbul-1990.

BURSA ULUCAMI, ERKEN OSMANLI SANATINDAN BİR ULU ANIT

Bursa Ulu Cami, kentin iki "ulu" simgesinden biri. Uludağ, turizmin vazgeçilmez gözdelelerinden. Ulu Cami ise Bursa'nın inanç merkezi olarak vazgeçilmezi... Ama Ulu Cami görkemli mimarisi, anıtsal mermer taç kapısı ve havuzlu şadırvanının açık kubbesi ile oluşturduğu özel havalandırma sistemiyle kent turizminin, Uludağ'a rakip olan bir başka gözdesi gibi...

Bursa Ulu Cami'nin güney cephesinden görünüşü.

Ulu Cami'nin Roma surları üzerinden ve kent dokusu içindeki görünüşü (Sağda).

► **B**ugün gezimizin Bursa'daki üçüncü ayağında, kentin ana simgelerinden Ulu Cami'yi ziyaret ediyoruz. Kenti gezerken bile Ulu Cami gerçekten de, adına yakışır biçimde ve anıtsal boyutlarıyla dikkatleri hemen çekiyor. Kentin alışveriş merkezinde bulunan bu anıtsal eser, camiden çok bir kale görünümünde. Yıldırım Beyazıt tarafından 1400'de yaptırılan cami, görece olarak erken bir dönemde inşa edildiğinden Selçuklu etkileri taşıyor.

Selçuklular cami, kervansaray, köşk ve darüşşifa gibi yaptıkları anıtsal boyuttaki mimari eserlerini hep bir kale görüntüsünde inşa ediyorlardı. Bunun kuşkusuz savunma amaçlı temel bir işlevi vardı. Savaşçı bir toplum olan Selçuklular, böylece her koşulda kendilerini savunabilecekleri bir ortam yaratmış oluyordular. Sonraları, Selçukluların mirasçısı olan Osmanlı Devleti de, beylikten imparatorluğa doğru geçiş yaptıkça, bu mimari tutum da yavaş yavaş ortadan kalktı.

BİR ÖYKÜ VE BİR CAMİ

Ulu Cami'nin sahibi olduğu anıtsal yapıya etki etmiş olan ilginç bir öyküsü var. Sultan Yıldırım Beyazıt, Niğbolu seferine çıkarken, savaştan zaferle dönerse, kazandıkları savaş ganimetleriyle Bursa'da 20 tane mescit yaptıracağı dileğiyle, dua etmiş. Eylül 1396'da Niğbolu'dan zaferle dönen Sultan Yıldırım Beyazıt, adağını gerçekleştirmek üzere mimarbaşısını görevlendirmiş.

Bu sırada yanında bulunan Emir Sultan, Yıldırım Beyazıt'a dönerek, 20 küçük mescit yerine, bütün Müslümanların birlikte ibadet edecekleri 20 kubbeli büyük bir ulu cami yaptırmasını önermiş. Bu öneri kabul görmüş ve kapı kitabesine göre 1398 yılında başlanan Ulu Cami, 1400 yılında tamamlanmış. Çeşitli kaynaklarda belirtildiğine göre Ulu Cami'nin mimarı da Ali Neccar'dır.

BURSA ULU CAMİ'DEYİZ

Bugün Ulu Cami, geçirdiği çok sayıdaki yıkıcı depremler ve sayısız bozucu müdahaleye karşın, 20 kubbesi ve anıtsal duruşuyla Bursa, Hanlar Bölgesi denilen kent merkezinde varlığını bütün görkemiyle sürdürüyor.

Hanlar Bölgesi'nin başlangıcı Orhan Gazi'ye kadar uzanıyor. Orhan Gazi 1339 yılında eski Prussa'yı çevreleyen ve M.Ö. 185'te Bitinya döneminde kurulan kent surlarının dışında bir külliye yaptırmış. Böylece bugüne kadar gelen, Bursa Osmanlı-Türk kent merkezinin çekirdeğini atmış. Caminin anıtsal taç kapısı ile mihrabı,

Ulu Cami'nin ana iç mekanı ve kubbeleri taşıyan fil ayağı sütunlar.

aynı doğrultudaki eksen üzerinde ve yaklaşık kuzey-güney yönünde yer alıyor. Cami planına göre, kibleye yönelmiş mihrap eksenini ile doğu-batı yönlerindeki kapı eksenlerinin, içteki şadırvan havuzunun tam merkezinde birleşmesine dikkat edilmiş. Bu uygulama, caminin kendi içinde pek açığa çıkmayan simetrik yapının bir parçası olarak, ilginç bir özellik oluşturmuş.

Ortalama 69x55 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı Ulu Cami 3 bin 795 metre karelik bir alanı kaplıyor. Kalın duvarlar ve sivri kemerlerle birbirlerine bağlanan on iki adet büyük yığma fil ayağı, çatıdaki 20 adet kubbeye, üstten mukarnaslarla (çok köşeli küçük sarkıtlar) geçiş yapıyor. Bu kubbelerin büyüklükleri eşit, ama yükseklikleri farklı yapılmış. Çapları 10 metre olan kubbeler, dıştan sekizgen kasnaklar üzerine oturtulmuşlar.

Kubbeler üstte 4x5 düzeninde, yani her birinde 4 kubbe olan 5 sıra şeklinde dizilmişler. Orta sırada dizilen kubbeler ayrıca mihrap eksenini üzerinde bulunuyor ve bunlar yan

Ulu Cami'nin bugünkü doğal haliyle ve kalın taş duvarları sayesinde kendi kendisini ısıttığı ya da serinlettiği çok açık.

sıralardaki diğer kubbelere göre daha bir yüksekçe inşa edilmişler. İki yanda sıralanan kubbeler ise, sağlı sollu hafifçe ve kademeli şekilde boyları git gide kısaltılarak inşa edilmiş. İçten algılanmayan bu farkın birden fazla nedeni var gibi.

Örneğin, caminin bu ana eksenini üzerinde anıtsal bir taç kapı bunuyor. Taç kapı bu cepheyi aşağıdan yukarı bir hareketle tümüyle kaplayacak kadar yüksek yapılmış. Camiye bu cepheden bakıldığında gözler, bu akışın taç kapının üstüne gelen kubbelerde de sürmesini görmek istiyor sanki. Böylece estetik bir görüntü ve oranı tutturmak için bu kubbelerin daha bir yüksek olması gerektiği duygusuna kapılıyorsunuz.

İkinci neden ise işlevsel. Yüksek kubbeler büyük olasılıkla, hem üst örtüdeki tüm kubbeleri sıkışmadan rahat yerleştirmek, hem de buradaki hava akımı dolaşımını arttırmak için yüksekçe yapılmış. Yağmur sularının açık yüzeyleri mümkün olduğu kadar az etkilemesi için de çaba gösterilmiş. Çünkü kubbeler arasındaki dar boşluklarda dikkatle yerleştirilmiş su akarları bulunuyor.

Bu akarlar önemli oranda, kubbelerin farklı yüksekliği nedeniyle birbiri üstüne gelen saçaklarından akan yağmur sularıyla besleniyorlar.

Ama orta dizideki bu yüksekçe kubbelerden ikincisinin üzeri açık, yani kubbe yapılmamış ve boşluk bırakılmış. Üzerinde yalnızca metal çubuklardan yapılmış bir kafes var. Günümüzde ayrıca camla kaplanmış olan bu açıklığın temel işlevi ise alttaki havuz-şadırvan birlikte cami havasını temizlemek ve ona gün ışığı sağlamak.

Tabii üstten gelen bu ışık, caminin her yanını aynı oranda aydınlatamıyor. Kenarlara doğru kısalan kubbelerle birlikte, kubbe kasnaklarındaki pencereler de küçülünce caminin köşeleri daha bir loş oluyor.

Öte yandan bugün, açık kubbenin başlangıçta yağmur sularını altındaki şadırvana akıtmak için açılmış olduğu yönünde bir iddia da bulunuyor. Çünkü eski Türk mimarisinde böyle bir gelenek de var.

Bugün bu kubbe boşluğunu incelediğimizde, kubbenin dayanacağı bir sekizgen kubbe kasnağı da hemen fark ediliyor. Yani, kubbe kasnağı yapılmışsa, üzerine de bir kubbenin örülmüş olması gerekiyor. Ama yok...!

Gerçekte, bu açıklığın alttaki şadırvan havuzuyla ilişkili bir havalandırma sistemi gibi yapılmış olduğu çok açık. Kubbe kasnağı, hem çatıdaki sıralama düzenini bozmamak,

hem de çevreden akan sular ve hava akımının az ya da çok kontrolünü sağlamak için özellikle yapılmış olmalı. Ama Ulu Cami'de yine de böylesi karşıt ya da çelişkili gibi görünen durumlar var ve bunları da ne yazık ki, olağan saymak gerekiyor. Çünkü bu anıtsal yapı, uzun tarihi boyunca çok sayıda deprem, yangın ve hatalı onarımlarla ilk özgün yapısından, en azından ayrıntıda çok yitirmiş. Bu anıtsal yapının başına gelen felaketselere geçmeden önce camideki gezintimizi sürdürelim.

Ulu Cami'de, koca ibadet mekanını bir Hat Müzesi'ne dönüştürecek kadar eski yazılı levha ve eski yazı bulunuyor. Toplam sayısı 192 olarak verilen bu hatlardan 87'si duvarlara, 105'i de levhalara yazılmış. Ancak 14. yüzyılda inşa edilen camideki bu hatlarının büyük çoğunluğunun, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yapılmış olması, bir başka ilginç özellik sayılıyor.

Ulu Cami'nin adeta anıtsal simgesi sayılan iki minaresi de kuzeye bakan cephe köşelerinde inşa edilmiş. Bunlardan doğu yönündeki Çelebi Mehmet, batı yönündeki de Yıldırım Beyazıt tarafından yaptırılmış. Minarelerin farklı dönemlerde yapılmış olmasından dolayı şekillerinde az da olsa bir farklılık ortaya çıkıyor. Ama gövdelerindeki tuğla dokusu ile şerefelerin altındaki mukarnas işçiliği, minareleri Anadolu Selçuklu geleneğine bağlıyor.

Ulu Cami'nin Anadolu Selçuklu geleneğine bağlanan bir diğer özgesi de kuzeye bakan cephesindeki anıtsal ve mermerden yapılmış kapısı. Boyutları 9.68 x 15.30 metre olan ve tam bir taç kapı niteliğindeki bu görkemli mermer kapı, derin mukarnaslarla süslenmiş.

Mukarnaslar dışında ince ve sade kenar bordürleriyle bezemiş olan anıtsal taç kapı oranları mükemmel olarak kabul ediliyor. Buna bağlı olarak gereksiz süslere boğulmamış olan bu kapı, tüm anıtsallık ve gösterişine karşın yalın bir estetik sergiliyor. Caminin diğer iki kapısı ise, batı ve doğu cephelerinde yer alıyor.

Bursa Ulu Cami, gerçekte bir külliye olmasına karşın küçük sayılabilecek bir avluda bulunuyor. Bu avlu da, ayrıca üç tane de şadırvan olduğu düşünülürse, avlunun oldukça sıkışık olduğunu kabul etmemiz gerek.

ULU CAMİ TÜM FELAKETLERE KARŞIN AYAKTA.

Şimdi bütün görkemiyle karşımızda ayakta duran anıtsal Bursa Ulu Cami, ne yazık ki, geçmişte büyük felaketsel sahne olmuş. Örneğin daha başlangıçta, 1486'da külliye çıkaran bir yangın, caminin bazı yerlerini tahrip etmiş. Ama cami ancak 1503'te onarılmış. Bu onarım yetmemiş olmalı ki, 1511 ve 1512 tarihlerinde cami yine elden geçirilmiş.

1551'de öngörülen onarım harcaması ise 12 bin akçe... 1562 ve 1572 yıllarında ise üç kubbe onarımına alınmış.

Aynı yıllarda caminin muhteşem mihrabı, Bursa kadısı Mevlana Emir Hasan tarafından kibleye dönük olmadığı gerekçesiyle yıktırılmış. 1561 yılında yeniden eski haline döndürülmüş ve nakışları da Nakkaş Mehmet tarafından elden geçirilmiş.

1801'de yine çıkan büyük bir yangında Bursa'nın büyük bir bölümüyle beraber Ulu Cami de kısmen yanmış. Onarımın ardından çok geçmemiş ve 31 Ocak 1855'te cami bu kez deprem yaşamış. Bu depremde Ulu Cami'nin 20 kubbesinden 18'i yıkılmış. Adeta tüm Bursa'nın yerle bir olduğu bu felaketin hemen sonrasında, aynı yılın 12 Nisan günü bir şiddetli deprem daha yaşanmış. Bu kez ayakta kalan kubbeler de yıkılmış.

Nihayet 1863 yılında Ahmet Vefik Paşa başta Ulu Cami olmak üzere çok sayıdaki tarihi anıtın onarımı için harekete geçmiş ve Bursa'nın eşsiz tarihi anıtlarını Leon Parvillé adındaki bir Fransız mühendise emanet etmiş.

Ayda 3 bin kuruş ücret ödenen Fransız Parvillé, bu iş için tam üç yıl çalışmış.

Ulu Cami'nin tüm cephesi kalın bir sıva tabakasıyla örtülüp, beyaz badana ile boyanmış. Öylesine ki, caminin kesme taştan yapılmış özgün ve muhteşem cephe düzenine kavuşması bile 1951-1959 yılları arasındaki onarımlarla gerçekleşmiş. Çünkü 19. yüzyılın sonlarında çekilen fotoğraflarda izlenen ve Ulu Cami'nin bu kuzey cephesinde, özgün yapısında bulunmayan, ahşaptan yapılmış barakamsı son cemaat yerleri,

Ulu Cami'nin kuzeye bakan ve bütünüyle mermerden yapılmış görkemli taç kapısı. (Üstte)

Cami gövdesindeki alçı döküm pencereler, revzenler. (Sağda)

Ulu Cami'nin doğal iklimlendirme ilkeleri açısından en net izlenebilen özelliğinin, mekanın yaklaşık ortasındaki havuzlu şadırvan ile tam üstündeki delikli kubbe açıklığı olduğuna hiç kuşku yok.

bu onarımla kaldırılmış. Bu onarımlar sonucunda caminin içinde de, kuşkusuz bazı değişiklikler olmuş. Bunların başında Erken Osmanlı Mimarisi'nin eşsiz örneği olan Ulu Cami'de, barok ve rokoko süsleme düzenlemeler ortaya çıkmış.

Bu konuda çok sayıdaki örnekten birini konuyu araştıran Yrd. Doç. Dr. Doğan Yavaş'ın kaleminden verelim: "Batılı akımın süslemesinden etkilenen bir diğer yapı da Ulu Cami'dir. Arşiv belgelerinde Bursa Ulu Cami'sinde çalışan üç nakkaş ve bir silicinin adları ile aldıkları ücretler verilmektedir. Hepsisi gayri Müslim olan bu sanatçıların caminin kubbe göbeklerinde, paye ve kemerlerinde yer alan Barok süslemeleri yaptıkları anlaşılmaktadır. Caminin yirmi kubbesinden her biri diğerinden farklı süslemelere sahiptir. Kubbe göbeğinde dokusal etki veren kumaşların etrafında farklı çiçek demetleri vardır. Payelerin üst kısımlarında yine çiçek demetleri, iki yana açılan bitkisel motifler, ışık- gölge etkili fakat acemi perspektifleriyle geç dönem özellikleri taşır."

Kubbelerin arasındaki yükseklik farkı yağmur suların birbiri üzerinde akıp alttaki sulu oluklarına kolayca ulaşması için yapılmış. (Solda)

Özetle söylemek gerekirse bu ustalar, bu eşsiz anıt caminin için Grek sütunları ve metalik görünümlü barok çiçeklerle resimlemişler.

ULU CAMİ'NİN KONUMU VE DİKKATLERDEN KAÇAN BAZI ÖZELLİKLERİ

Onarımlara ilişkin bu detayları vermemizin, konumuzla ilgili özel bir nedeni var. Billhassa köşelerdeki ışık dağılımının pek dengeli olmadığını belirtmiştik. Özellikle ilk yapıldığı dönemde böylesine devasa bir camiyi derinliğine aydınlatmak herhalde önemli bir sorundu. Bu da kuşkusuz, içerde yoğun bir kandilli aydınlatmayı gerektiriyordu. Böylece cami içinde giderek artan ısınma, tüm mekanda gözle görülür bir havalandırma sistemi ya da her yana asılan devekuşu yumurtaları gibi, bir is toplama düzeneğinin varlığını zorunlu kılıyordu.

Kandil askılarında deve kuşu yumurtaları bulunmadığına göre bu özellikle gerekliydi. Elimizdeki kaynaklarda buna ilişkin bir bilgi olmadığından, yıllardır burada çalışan cami görevlilerine soruyoruz. Önce Ulu Cami'de hiç devekuşu yumurtası olmadığını, ama bir zamanlar bazı pencerelerin altında özel bir is düzeneği olduğunu belirtiyorlar. Gerçekten de güneydeki iki kubbenin altındaki köşelerde, üst pencereye doğru özel bir biçim verilmiş, belli belirsiz bir kavis var. Diğerlerinde neden olmadığını sorduğumuzda, 1855 depreminden sonraki onarım sırasında yapılmadığını belirtiyorlar.

Konumuzla ilgili olarak bu kez de, Ulu Cami'nin dikkati çekmeyen diğer bazı özelliklerine baktığımızda, yine farklı sonuçlar ortaya çıkıyor. Örneğin caminin anıtsal ana giriş kapısı kuzeye bakıyor. Diğer iki kapısı ise doğu ve batı yönlerine açılıyor. Doğru yönünde ve 1740 yılında hünkâr Mahfeli kapısı eklenmiş, ama bu kapı sonradan kapatılmış. Caminin dört bir yandaki duvarlarının kalınlığı, doğudaki 2.80 metre. Batıda 3.10, güneyde 2.20, kuzeyde ise 2.40 metre olarak ölçülmüş.

Caminin duruşu bir önceki gezimizde ziyaret ettiğimiz Ördekli Hamam ile benzerlikler gösteriyor. Ördekli Hamam da, Ulu Cami gibi sırtını güneyindeki Uludağ eteklerinin kente yaklaştığı dik yamaçlara vermiş. Ana girişlerinden birisi de yine doğuya açılıyor.

SERT VE SOĞUK İKLİM

Şimdi bir an geriye dönüp, yeniden Bursa'nın iklimine bir göz atalım. Bursa'da iklim genel olarak, batıdan Marmara'nın ılıman ve yağışlı iklimiyle, güneyden Uludağ'ın sert ve soğuk iklimlerinin bileşimi bir özellik sergiliyor. Buna göre yağışlar çoğunlukla batı ve güneyden, yani Uludağ yönünden geliyor. Şiddetli rüzgarlar ise sırasıyla güney, güneybatı ve batıdan esiyor. Eğer bu sayısal iklim verileri Bursa'da, 1400'lü

*Açık kubbe ile altındaki
havuz şadırvanın
birlikte görünüşü.*

yıllar için de geçerliyse, caminin mimarı duvar kalınlıklarını, küçük bir yanılma payıyla, ama kesinlikle ne yaptığını bilerek seçmişti. Çünkü camide alışıldığı gibi bir özel ısınma düzeneği yok. Bu ısı dengesini, büyük olasılıkla yine caminin kalın duvarları sağlamış olmalı. Mimarın da, duvar ölçülerini buna uygulamış olduğunu söylemek, pek yanlış olmasa gerek. Cami çoğu anıtsal taş yapılarda olduğu gibi kendi doğal yapıyla ve dengeli olarak ısınıyordu.

Cami görevlileri ayrıca, caminin tabanında bir su yolu düzeneği olduğunu, bunun da yine 1855 depremi sonrası onarımlarla ortadan kalkmış olabileceğini belirtiyorlar.

Ulu Cami'nin bugünkü doğal haliyle ve kalın taş duvarları sayesinde kendi kendisini ısıttığı ya da serinlettiği çok açık.

Ulu Cami'nin doğal iklimlendirme ilkeleri açısından en net izlenebilen özelliğinin, mekanın ortasındaki havuzlu şadırvan ile tam üstündeki delikli kubbe açıklığı olduğuna ise hiç kuşku yok. Tüm zamanların en doğal ve başarılı havalandırması sayılan bu sistem, yalnız ortamın havasını temizleyip yumuşatmakla kalmıyor... Mevsime göre mekanı serinletip ılıklaştırabiliyor da... Çalışma ilkesi ise atmosferdeki doğal hava akımlarıyla benzeşiyor.

Kısaca bir kez daha açıklamak gerekirse, buharlaşma nedeniyle denizlerde ısınan hava karalara doğru esip atmosferin yukarı katmanlarına yöneliyor. Hava burada soğuyunca, bu kez tersine yeryüzüne ve yeniden denizlere yöneliyor. Burada buharlaşmanın etkisiyle yeniden ısınıp, dönüşümünü yineleyerek sürdürüyor. Ulu Cami'deki havuzlu şadırvan ve üstündeki geniş havalandırma deliği de, bu fiziki ilkeler çerçevesinde iş görüyor.

Hem caminin tabanında ısınan hava, hem de şadırvandaki suyun ısınıp buharlaşmasıyla mekandaki kirliliği ve ıslaklığı yukarıdaki deliğe doğru yükselip dışarı çıkıyor. Dışarıdaki serin ve temiz hava da deliğin yanlarından içeri girip mekanın tabanına doğru yöneliyor. Bu arada yanlardaki kapı ve pencerelerden giren hava akımını da hesaba katmak gerek. İşte bunlar hep birlikte cami iç mekanında ısınıp başlıyorlar yeniden yükselmeye. Böylece ortamda doğal bir iklimlendirme olayı kendiliğinden gerçekleşmiş oluyor. Bugün tepedeki kubbe açıklığı ayrıca camlı bir kafesle kapatılmış olsa da, sonuç fazla değişmiyor. En çok bu dolaşım bir miktar yavaşlıyor.

Bursa Ulu Cami bugün adeta yaşayan bir müze... Düşünün ki, henüz caminin muhteşem minberinden ve oradaki eşsiz künderkari işçiliğinden, dev sütunları ve bağlantılarından, mahfillerden ve külliye'nin diğer yapılarından hiç söz etmedik bile...

KAYNAKLAR

1. "Bursa Ulu Cami", Editor. Prof. Dr. KEMİKLİ, Bilal (Bildiriler Kitabı) Bursa Büyükşehir Belediyesi-Bursa Kitaplığı. 2012-Bursa.
2. YENAL, Engin, "Osmanlı Başkenti Bursa", Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ankara.
3. YENAL, Engin, "Bursa'da Yapıların Oluşumu", Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ankara.
4. "Bursa'da Zaman" Nisan 2013, sayı-6 (Aylık Dergi) Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2013-Bursa.

MİMAR SİNAN - OSMANLI ROTASI

MİMAR SİNAN - OSMANLI ROTASI

Osmanlı'daki ikinci gezi rotamızı bütünüyle Mimar Sinan'a ayırdık. Doğruyu söylemek gerekirse, bir mimar adına gezi rotası oluşturmak abartılı gibi görünse de, bu düşünce Mimar Sinan için asla geçerli değil. Çünkü Mimar Sinan, dünyada hiçbir mimarın ulaşamadığı bir başarıyla çoğu anıtsal 450'nin üzerinde esere imza atmıştır. Üstelik bu başarıyı mimarının birbirinden çok farklı alanlardaki eserleriyle gerçekleştirmiştir. Mimar Sinan bu anıtların inşasında mimari açıdan çok farklı teknikler ve yenilikleri uygularken havalandırma, islenme, yalıtım ve sesin akustiği gibi değişik konulardaki sorunlara da kendisine özgü çözümler geliştirmiştir.

Ama asıl önemlisi, Mimar Sinan hakkında Doğan Kuban'ın yaptığı bir saptama olduğunu belirtmek gerekiyor. Doğan Kuban "Sinan'ın Sanatı ve Selimiye" adı eserinin giriş bölümünün ilk cümlelerinde Sinan'ı şöyle değerlendiriyor: "Osmanlı tarihinin en yüksek çağı kabul edilen 16. yüzyılı Türkler için adeta özümseyen dört ad vardır. Kanuni, İstanbul, Süleymaniye ve bunları görsel bir simgeye dönüştüren Sinan. Fakat daha geniş bir kültürel perspektifte, eğer Osmanlı İmparatorluğu tek bir simgeyle temsil edilmek istenseydi, bir kutlu bilge olarak yaşam ve yaptıklarını özümlemiş bir kimlikle Sinan önerilebilirdi. Türk kültürünün Anadolu'da yarattığı sentezin tanımındaki işlevi, Türk kültür tarihinin anahtar sorunsallarındandır."

Kuban'ın burada sorunsal olarak gördüğü şey, tam olarak bir sorunlar yumağından ibarettir. Daha açık bir deyişle Kuban bunu, yaklaşık 477 eser üretmiş olan Sinan'ın, evrensel bir sanat tarihi bağlamında biyografisinin bile yazılamamış olmasına bağladığı nedenler çerçevesinde ortaya çıkan sorunlar şeklinde değerlendiriyor. Doğan Kuban bu sorunları, dünya kamuoyunun Türk ve Osmanlı tarihi ile İslam ve Türk sanatı konusunda duyarsızlığı, Sinan'ı hazırlayan tarihi ortamın dünya okumuşları tarafından ilgi dışı kalmış olması ve Sinan'ın en büyük tarihsel temsilcisi sayılan Türklerin de, onun Edirne'de 15. yüzyılda neler üretilmiş olduğunu henüz daha ayırtında bile olmadıkları şeklinde gösteriyor.

Belki de şimdilik yapılacak en iyi şey, gelecekte bu konuda yetenekli birinin rastlantısal biçimde ortaya çıkmasını beklemek yerine, tüm orta dereceli okullarda, Sinan'ı bir ders şekline okutmaktır. Daha kolay olarak da ünlü mimarın tüm eserlerini içeren bir Sinan gezi rotası yapmanın ön koşul olarak kabul etmemizdir.

Bu inançla ve Doğan Kuban'ın Sinan'ı Osmanlı'nın merkezine yerleştirmesine uygun olarak, biz de bu uzun gezi sürecimizde, küçük bir başlangıç olarak özel bir Mimar Sinan rotası düzenledik.

Ama işin içine girdikçe gördük ki, bırakın Sinan'ı kavrayıp anlatmayı, hakkıyla algılamak bile çok güç. Çünkü epeyce bir ön çalışma yapmak gerekiyor. Yoksa giderek birçok konuda yetersiz kaldığınızı hissediyorsunuz. Doğan Kuban'ın söz konusu eserinin son cümlesi bu konuda iyi bir ölçü gibi duruyor: "Onun mimarisi, İslam dünyasında, kendine özgü jeopolitik koşullarda Yeniçağ'a ulaşan tek toplumun mimarisidir."

Sanırım Doğan Kuban'ın kitabının bu son cümlesi, Mimar Sinan'ı tüm ayrıntısıyla anlatacak yeni bir eserin de başlangıç cümlesi olacak kadar yoğun bir içeriğe sahip.

ŞEHZADEBAŞI KLASİĞİ YA DA ŞEHZADE MEHMET KÜLLİYESİ

Şehzadebaşı, Sinan'ın çiraklık dönemi eseri olarak adlandırdığı bir başyapıt cami ve külliye. Burası aynı zamanda Osmanlı klasik mimari döneminin ilk başladığı özel bir anıt.

► **Mimar Sinan rotamıza**, tahmin edileceği gibi Şehzadebaşı Külliyesi ile başlıyoruz. Çünkü Mimar Sinan'ın bizzat kendisi Şehzadebaşı için, bir başlangıç anlamına gelen, "çiraklık eserim" demişti.

Şehzadebaşı'nı biz bugün salt bir cami olarak bilip görüyoruz. Ama Şehzadebaşı gerçekte bir külliye... Hem de Osmanlı klasik mimarisinin başlangıcı olarak kabul edilen bir külliye.

Bir başka deyişle, ana bir cami yapısının çevresinde, onun dinsel işlevine uygun olarak etrafında Müslümanlara hayır ve iyilik yapmak için inşa edilmiş çok sayıda farklı amaçlı yapının oluşturduğu bütüne külliye deniyor. Bugün cami ve bulunduğu semtten ötürü, kısaca Şehzadebaşı olarak anılan külliyenin adı gerçekte Şehzade Mehmet Külliyesi'dir.

Şehzade Mehmet, Kanuni'nin en sevdiği ve kendinden sonra padişah olmasını arzuladığı, Hürrem Sultan'dan doğma oğludur. Kanuni, bir Avrupa seferi dönüşünde, bu şehzadesinin öldüğünü Edirne'de duyunca çok üzülür ve kendi adına yaptırmakta olduğu caminin bu şehzadesi adına yapılmasını ister. Ama önce Şehzade Mehmet için bir türbe yaptırılır, ardından da Şehzade Camisi inşaatına geçilir.

Şehzade Mehmet Cami'sinde iç ana mekanın yalın ve aydınlık görünüşü.

Şehzadebaşı minaresinden caminin iç avlusu ve kubbelerin görünüşü.

Böylece cami ve külliye Şehzade Mehmet adıyla anılıyor. Giderek de, günümüze doğru semt ve anıtsal cami halk tarafından kısaca Şehzadebaşı olarak adlandırılmış.

Şehzadebaşı külliye olarak, Edirnekapı'yı Beyazıt'a, kent merkezine bağlayan ana yol üzerinde ve bulunduğu yer itibarıyla hem Haliç'i hem de Marmara'yı görebilecek eşsiz bir noktada bulunuyor. İlerde göreceğimiz gibi bu özel coğrafi konum, caminin iklimlendirmesi açısından çok önemli.

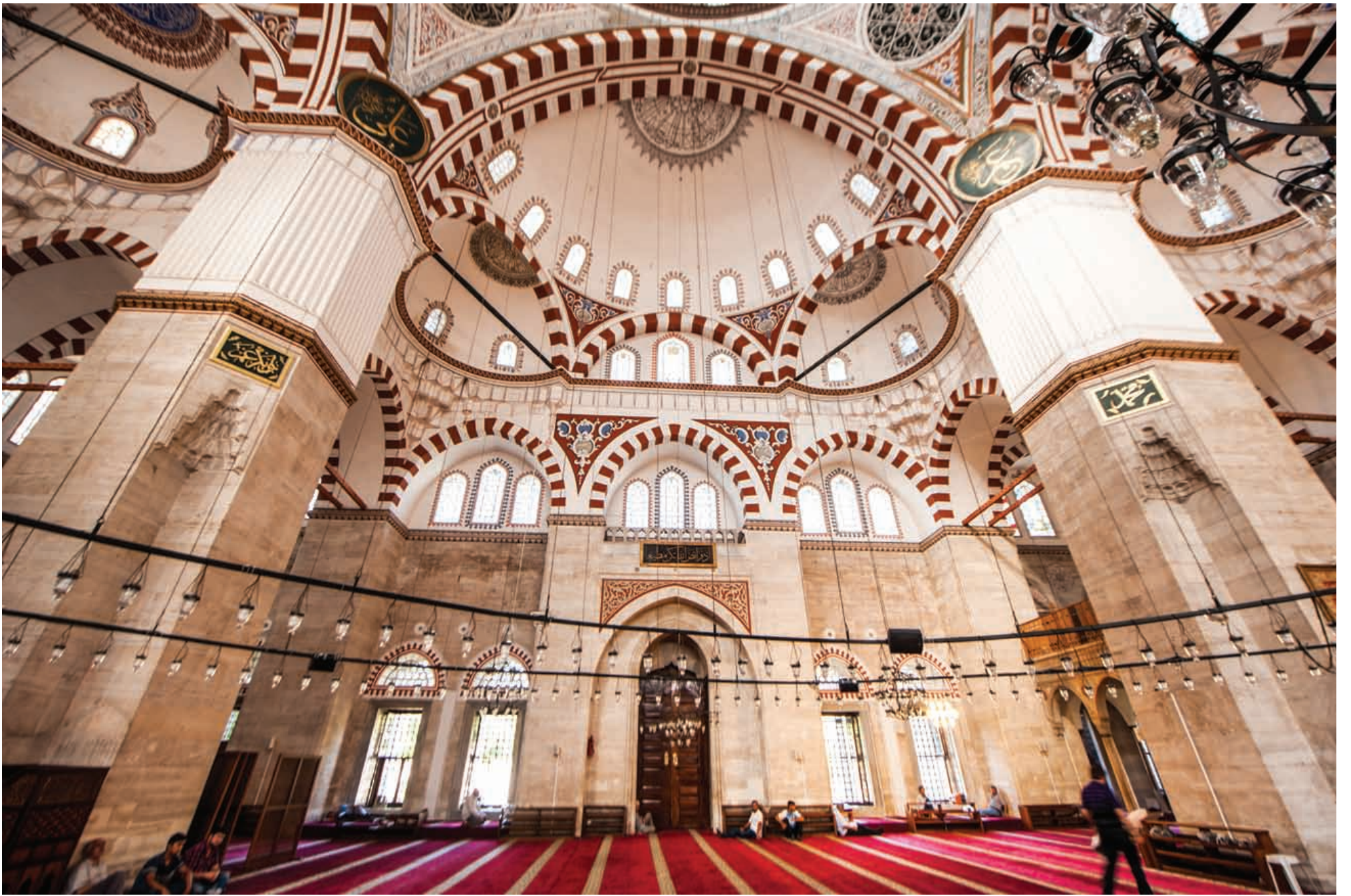
GENEL KONUMUYLA ŞEHZADEBAŞI

Mimar Sinan, Tezkiretül-Bünyan adlı eserinde Şehzade Mehmet Külliyesi'ne Haziran 1543'te başladığını yazmıştır. Cami, başta kubbesinin 19 metrelik çapı ve 37 metrelik yüksekliğiyle, her açıdan büyük ve anıtsal camiler grubuna girmekte. Şehzadebaşı'nın ibadet yapılan bölümü 1670 metrekare ve 4 bin kişi aynı anda ibadet yapabiliyor. Merkezi devasa kub-

be, dıştan dört yarım kubbe ve içerden de 4 fil ayağı sütunla desteklenmiş. Ama Sinan, iç ana ibadet mekanını 4x4 değil de köşeden köşeye 5x5 adet birim kubbe (modül) üzerine kurarak, orta kubbe altındaki boşluk alanın, köşelere göre daha bir güçlü biçimde öne çıkmasını sağlamıştır. Gerçekten de caminin içinde, camiyi seyrettiğinizde, en baskın görüntü, kubbenin altındaki geniş boşluk ya da halkın ibadet için toplandığı alandır. Sanki her şey bu alanı çevrelemek için yapılmış gibidir.

Dıştaki dört yarım kubbenin her biri, yanlardan ayrıca ikişer yarım kubbeyle desteklenmiş. Buna göre kubbelerin ve dolayısıyla yapının köşelerinin kesiştiği noktada ise ağırlık kuleleri, yapının anıtsal kütle etkisini daha güçlü biçimde verdiği için, Doğan Kuban'ın yorumuyla, dönemine kadarki örneklerden daha büyük ve adeta Sinan'ın bir işareti olarak kullanılmıştı. Camideki bu kubbelerin, özellikle dıştan ve adeta birbiri içinden çıkıyormuş gibi olan yapısı, yapının üstünden

bakıldığında ona kubbelerin oluşturduğu, kabarak açmış dev bir çiçek görüntüsü veriyor. Daha teknik bir deyişle, Şehzadebaşı'nın, daha önceki camilerden farklı olarak kübik mekanı örten tek kubbe yerine, kubbeler sistemi şeklinde tasarlandığını söylemek mümkün. Bu düzenleme, yapıyı kubbeler yoluyla topluca birlikte yukarıya iten bir görüntü kazanmasına yol açıyor.

Caminin bu kubbeler yapısı yanlara doğru ise doğal olarak yapının duvarları üzerine adeta yayılarak yerleşiyor. Çünkü benzer kubbeleşme olgusu iç avluda da devam ediyor. Caminin üstünden çevresine yayılan bu değişken ve kademeli yapı, cami çevresinde gezinen gözlemci ya da fotoğrafçıya ilginç açılar ve farklı görsel bileşimler sunuyor.

Yeniden içeri girdiğimizde, bu devasa kubbe dizgesinin altlarındaki büyük sütunlara, mukarnaslar aracılığıyla bağlanmış olduğunu algılıyoruz. Osmanlı mimarisinin değişmez

elemanlarından olan mukarnas, caminin kare planından dairenel kubbeye geçerken sürekli kullanılmıştır. Daha açık bir deyişle cami içinde ve çoğunlukla sütunun kubbeye bağlandığı yerde oluşan üçgen alanın bir tür sarkıt-dikitler şeklinde, ama içbükey olarak örülmesidir.

Şehzade Camisi içinde yan galeriler ve iç cemaat mahfillerine yer verilmemiş. Bunun yerine küçük boyutlu hünkar ve müezzin mahfilleri vardır. Dışarıda ise Osmanlı mimarisinde ilk kez, caminin kalın dış duvarlarının yerini revaklar almıştır. Bu durumda camiye girişler de bu revakların ortasından verilmiştir. Bu uygulama kuşkusuz, caminin görünüşünü hem daha bir ferah, hem de daha süslü ve güzel yapmıştır. Revakların avlu yönünde ve son bölümü üzerinde ise minareler bulunuyor.

Doğan Kuban, Sinan'ın minareleri revaklar üzerinden camiiyle birleştirmesini, Beyazıt ve Sultan Selim gibi camilerde

Şehzadebaşı'nda batı cephesinin içten görünüşü, çıkış ve pencere düzeni.

Caminin iç avlu girişinden şadırvan, revaklar ve cami ana mekan girişinin dıştan görünüşü ile Şehzade Mehmet türbesi. (Sağda)

500 yıllık anıtsal bir yapı olan bu cami üst örtüsüne dıştan uygulanmış kurşun kaplamalar bu ünlü yapıyı koruyup ısı ve nemini dengelemeye çalışıyor...

henüz çözülmemiş minare-cami ilişkisini, Şehzadebaşı'nda çözmüş olduğunu belirtiyor. Bunu biraz açarsak, dinsel mimari açısından minarelerin cami ile olabildiğince bütünleşmesini en uygun ve olması gereken bir yaklaşım olarak saymak gerekiyor.

İşte Sinan'ın Şehzadebaşı'ndaki minareleri, aşağıda revakların sonlandığı, yukarıda da kubbelerin başladığı, caminin dıştan bu ortak geçiş bölgesine yerleştirerek, onu cami ile her bakımdan bütünleştirmesi, gerçekten de uygun ve yaratıcı bir uygulama gibi görünüyor.

HER YERDE SİMETRİ VAR

Şehzade Camisi'nin kubbelerinde gerçekleşen mükemmel geometrik biçimlenme ve simetri, hem ibadet mekanında, hem de iç avluda kendisini gösteriyor. Caminin ana ibadet mekanındaki kare planı oluşturan 5x5'li (her kenarda köşeden köşeye 5'er birim - kubbe) plan, kendi içinde de 3x3 birime (modül) bölünerek kubbenin içine yerleştiği kare içinde, bir başka kare planı oluşturuluyor.

İlginç olan bu iç içe kare plan düzenlemesinin, ikinci kez ve iç avluda da yinelenmiş olması. Şöyle ki, büyük kubbenin iç açıklığına eşit olarak, avludaki üstü açık bölümü de, avlunun 5x5 kubbe dizilişinin 3x3'ü oranında açık bırakıyor. Tam da cami içinde ve kubbenin çapına eşit olacak ölçüde.

Ama Sinan, bununla da yetinmiyor ve avludaki revak kubbelerinin boyutlarını da, caminin köşe kubbelerine eşit ölçüde yaparak caminin bütününde uyguladığı geometrik simetriyi sürdürüyor.

Böylece var olan denge ve simetrik yapılanmayı, sanki birbiri içinden geçirip çıkartarak daha da bir mükemmel hale getirmiş oluyor. Bir başka deyişle, cami içindeki geometrik kare

düzenleme, iç avluda da benzer biçimde devam etmiş, böylece ve Doğan Kuban'ın yorumuyla, Şehzade Camisi avlusu, Beyazıt Camisi ile birlikte Osmanlı mimarisinin en dengeli en güzel avlularından biri olmuştur.

Külliyenin toplam 8 bahçe kapısı, camiye her yönden kolaylıkla ulaşılmasını sağlıyor. Tümünüyle kapladığı alanın yaklaşık 20 bin metrekare olduğu bildirilen caminin iç ve dış iki avlusu bulunuyor. Bahçe olarak da kabul edilen dış avlunun içinde ve dışında Şehzadebaşı Külliyesi'nin farklı işlev ve amaçlara yönelmiş yapıları var. Bunlar camiden başka, Medrese, Tabhane, Kervansaray, İmaret, Sıbyan Mektebi, Şehzade Mehmet Türbesi ve diğer bazı türbeler, Su Terazisi, Burmalı Mescit, Sadakataş ve Yeşil Sütun gibi yapılar.

Bunlardan Sıbyan Mektebi, İmaret, Tabhane, Kervansaray ve Medrese yapıları bu dış avlunun dışında yapılmışlar. Hazire (etrafı çevrili mezarlık) ve türbeler ise caminin kible duvarının arkasına yerleştirilmiş.

Şehzadebaşı'nda sanki her şey caminin bütünselliği adına düzenlenerek ana kubbenin etkisi daha da bir artırılmış. Böylelikle sonuç olarak, olabildiğince anıtsal ve etkileyici bir görüntü elde edilmiş...

SİNAN'I ANMAK

Sinan'ın anıtsal eserlerini, hele böyle art arda gezerken insan arada bir onu anmadan, onun üzerine düşünmeden edemiyor. İşte biz de Şehzadebaşı'nda böylesi bir duygunun etkisine sık sık kapıldık. Gerçi bunda çocukluk ve ilk ergenlik yıllarımın Şehzadebaşı ve çevresinde geçmiş olmasının da etkisi büyüktü. Ama şimdi Sinan'ın bu anıtsal çiraklık eserini gezerken, bir noktadan sonra sanki Koca Sinan bize eşlik ediyor gibiydi. Her ne olursa olsun, her dönem ve durumda

ondan öğreneceğimiz çok şey var...

Özellikle Sinan'ın yaptığı camileri, uyguladığı eşsiz düzenlemeleri Sinan'a özgü şaşırtıcı mimari gelişme süreci içinde izlemek ve onun dehasını kavramak açısından gezilmesi gereken müzeler olarak görmek gerekiyor. Öylesine ki, Sinan'ın Şehzadebaşı, Süleymaniye ve Selimiye için söylediği çıraklık, kalfalık ve ustalık dönemleri saptamasını, hoş bir tekerlemenin ötesinde, derinlemesine anlayabilmenin koşulu bu. Sinan'ın bu söyleminde, hem kendi mimari yeteneğini, hem de yaptığı eserlerindeki gelişmeyi aşan, bir mimari evrimin ilk izlerini görebiliriz. Çünkü Sinan, yaptığı eserlerin sonucunda kendisine özgü bir mimari kültür oluşturarak, bunu, bizlerin kavrayıp her çağda daha bir geliştirmesi için gözlerimizin önüne adeta seriyor.

Sinan'ın daha gezimizin başlangıcında, Şehzadebaşı iç mekanında bizde uyandırdığı bu duyguları bir de, yukardan görmek için batı-kuzeybatı yönündeki minareye çıkıyoruz. Tabii gerekli izinleri alarak...

MİNAREYE ÇIKIŞ...

Küçük bir çocukken hayal meyal anımsadığım anılarım arasında çok sık düşündüğüm biri var. Sabaha doğru çocuk uyumun alacakaranlık derinliklerine dalmışken, uzaklardan, çok uzaklardan gelen göksel bir ses vardı. Minarelerden müezzinin ezan okuması... Küçük bir çocuk olarak bile, bu olay bana güzel olduğu kadar, çok sarsıcı ve ürkütücü gelirdi. Çünkü bu yalın ve tiz sesin her şeyi, ama her şeyi delip geçtiğini düşünürdüm. Eğer uykuya dalmamışsam, kalkıp minarenin şerefesini ve burada eli kulağında dolaşan müezzini izlerdim. Bu da beni çok rahatlatırdı, çünkü bu görüntü bende müthiş bir gerçeklik duygusu uyandırır. Kuşkusuz açıklamaya gerek yok, bu camii Şehzadebaşı'ydı... Uzunluğu 45 metre olan bu minareye giriş, cami duvarları dışından

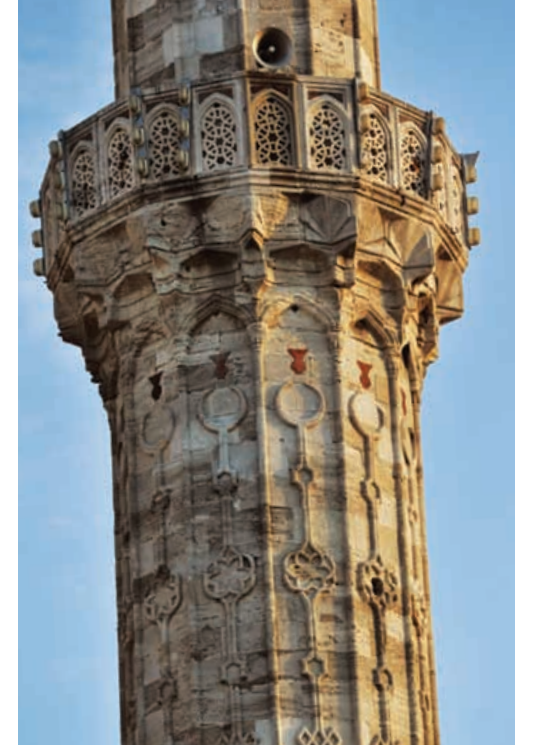

ve minarenin dibindeki küçük bir kapıdan yapılıyor. İçerisi çok dar, ama ışıklandırıldığı için çıkmak pek sorun olmuyor. Döne döne çıkarken dikine yarıklar şeklinde ışık ve havalandırma mazgalları var. Önce caminin ana duvarları seviyesine ulaşıyoruz. Biraz daha tırmandıktan sonra, minarenin ilk şerefesine geliyoruz. Kapı tahminimize göre kible yönüne açılıyor. Adımımı şerefeye atar atmaz, caminin ana kubbesinin aleminin hemen altındaki bir seviyeye ulaşmış olduğumu algılıyorum. Yönünü önce kestiremediğim müthiş bir rüzgar esiyor, sanırım Haliç tarafından geliyor.

Şerefedeki bu denli dar bir alanda ve bu kadar yükseklikte gezinmek epey zor. Ama müthiş bir manzara var. Gerçekten de Haliç ve Marmara'yı aynı anda görebiliyorum. Tüm kubbeler, ara boşluklar ve desteklerin kurşun kaplamaları sıkı sıkıya örtülmüş olduğu dikkatimi çekiyor. Aralarında neredeyse santim boşluk yok. Caminin ısı, su yalıtımı ve havalandırması sanki önce kubbelerden başlamış gibi görünüyor.

Elimdeki kaynaklara göre, avludakiler dahil, caminin toplam 55 kubbesi bulunuyor.

Minareden bakıldığında bu kubbelerin sahip olduğu uyum ve estetik kendisini daha bir güçlü şekilde hissettiriyor. Minaredeki duruş noktamıza göre solumuzda caminin iç avlusu 5x5 kubbeleriyle çok çarpıcı görünüyor. İç avlunun, camiye girmeden önce dünyevi yaşam tutkularından bir arınma yeri olarak kabul edildiği söyleniyor. Avlunun ortasındaki şadırvan, özellikle minaraden bakınca, çevresindeki kubbelerle tam bir uyum içinde duruyor. Avlunun etrafındaki bütün kubbelerin aynı büyüklük ve yükseklikte olması, estetik bir uyum sağlıyor. Sağ yanda ise caminin, alt kubbelerinin birbirleri üzerine oturarak ana kubbeğe yol verdiği

Şehzade Camii'nin kubbe ve minaresinden ayrıntılar. Resmin gerisindeki 4 minare Süleymaniye'ye ait.

Caminin pencereleri üzerindeki yan yana dizilmiş üç havalandırma deliği. (Üstte)

Caminin kubbe içinin çevresindeki yarım kubbe düzeni. (Sağda)

görkemli yapısı dikkatleri çekiyor. Doğan Kuban, bu bileşimi şöyle değerlendiriyor: “Şemanın idealizmi ile Sinan’ın ona giydirdiği biçim mükemmel bir yorumla birleşmiştir.” Minareden caminin kibleye yönelmiş olduğu açıkça görünüyor. Burada izlenebilen bir başka düzenleme de, yan duvarlarda revakların ortasındaki kapının da hafifçe güneybatıya dönük olduğu...

Az sonra minarede bir başka ilginç gerçeği daha fark ediyoruz. Sert rüzgar sanki her iki yönden birden geliyor. Haliç ve Marmara’dan birlikte esiyor. Yaklaşık olarak kuzeydoğu ile güneybatıdan, büyük su kütleleri yönünden esiyor rüzgarlar. Acaba Sinan, iki su kütlesi arasındaki tepede yaptığı bu anıtsal eserini büyük kubbelerle donatması, kara ve denizlerdeki ısı farkı nedeniyle, özellikle kışın denizden karaya sürekli bir hava akımı olduğunu, bildiği için miydi? Böylece sert rüzgarların etkisini biraz daha azaltabilirdi... Ne yazık ki, bugün bunu açıkça bilecek bir durumda değiliz.

Ama Sinan’ın, revzen denilen ve açılmayan alçı pencereleri özellikle kuzeydoğu-güneybatı yönüne yerleştirmesinin nedeni çok açıktı. Güneş ışığı ve ısısından azami biçimde yararlanmak istemişti Koca Sinan.

ŞEHZADEBAŞI’NDA ISINMA VE DOĞAL HAVALANDIRMA

Sinan, güneş ışığından ısı ve aydınlatma olarak yararlanmak kadar diğer iklim koşullarının etkilerini de, büyük olasılıkla hesaba katmış olmalıydı. Oysa yüzyıllar boyu yapılan değişiklikler ve onarımlar nedeniyle, bunu şimdi tam olarak izlemek epey güç. Yine de bugün caminin tabanında kışın ısıtma, yazın da soğutma işlevi görecektir su kanalları inşa edildiğini biliyoruz. Ama ne yazık ki, bu kanallar Sinan dönemindeki su kaynaklarının günümüzde bulunmayışı ve bugün bu

türden uygulamaların tamamen elektrikli sistemlere dönmüş olmasından ötürü kesin biçimde iptal edilmiş. Diğer yandan her camide olduğu gibi, gün ışığı dışında çok sayıda kandilin ışık kaynağı olarak yanması ve bunun sonucunda içerde bir ısınma yapacağı kaçınılmazdır. Bunun önüne geçmek için Şehzadebaşı Camisi iç mekanında hava akımıyla ısın, caminin her iki yanındaki pencerelerin üzerine özel olarak yapılmış yuvarlak menfez deliklerine doğru çekilip atılması sağlanmıştır. Anıtın genel planına göre, caminin 3 ana girişi bulunuyor. Bunlardan ikisi Haliç ve Marmara denizleri yönünde, biri de batıya açılıyor. Havalandırma delikleriyse izleyebildiğimiz kadarıyla Haliç yönündeki duvarda 12, Marmara tarafındaki duvarda da 15 tane. Batı kapısı tarafında, ama duvar köşelerine doğru ikişer havalandırma deliği daha bulunuyor. Bir delik de, kible duvarının sağ köşesine konulmuş. Deliklerin dışa açılışı yok, her şey duvarların içinde halledilmiş.

Delikler, büyük pencerelerin üzerlerine 3’er tane olarak yerleştirilmiş. Duvarda buldukları seviye, kandillerin asıldığı olduğu yuvarlak demir askıların seviyesinden hemen yukarda. Buna göre pencereler açık olmasa bile, kapılardan girecek olan serin hava akımı, kandillerin yanışıyla ısınıp hafifçe yükselerek bu deliklere doğru adeta çekiliyor. Böylece cami ortamında doğal bir havalandırma ve havanın temizlenmesi işlemi ortaya çıkmış oluyor. Bundan başka ayrıca 1985 onarımından önce, ısınmaya engel olmak için kandillerin arasına 300 kadar devekuşu yumurtası konulmuştu. Ne yazık ki, şimdi bunlar da yok.

KENDİSİ YOK ÖYKÜSÜ VAR

Hemen bütün camilerde olduğu gibi, Şehzadebaşı’nda da, odun - kömür gibi katı yakıtlarla sağlanan bir ısıtma sistemi yok. Ama caminin gerek kendi taş duvarlarının kalınlığı, gerek kandiller ile ibadet halindeki insanların ve de güneş ısısının

camiyi belli bir ölçüde ısıtacağı kesinlikle hesaba katılmıştı. Bu bağlamda günümüzde, yapılan onarımlar ve ilk özgün uygulamaların tam bilinmemesi nedeniyle, şimdi devre dışı kalmış bir ısıtma ya da doğal bir iklimlendirme sistemi var.

Örneğin cami mekanının altında şimdi ulaşılamayan ayrıntılı bir kanal sistemi bulunuyordu. Uzun yıllar camide çalışan cami görevlileri bu kanal sistemini az çok ucundan kenarından gördüklerini, ama içine girmediklerini söylüyorlar. Şimdi ise üstü ahşapla kaplanmış... Görevliler, 1985 yılından sonraki onarımlar sonrasında camideki ısı dengesinin biraz değiştiğini belirtiyor.

Konunun ilginç öyküsü şöyle: 1985'e doğru cami görevlileri, şadırvan ve diğer abdest sularının caminin temellerine gittiği ve bunun bir süre sonra cami için tehlike yaratacağı, hatta onu yıkabileceği düşüncesine ulaşıyorlar. Bunun üzerine görevliler, cami yıkılmasın diye güçlü bir su motoru bulup, caminin altındaki suyu çekmeye başlıyorlar. Bu suyu da di-

şarıya, caminin önündeki ana caddeye akıtıyorlar. Birkaç gün sonra, dışarıda akan suyu gören biri koşarak camiye giriyor ve neler olup bittiğini soruyor. Durumu öğrendiğinde ise, kendisini Vakıflar Müdürlüğü'nün emekli mühendisi olarak tanıttı. Sinan'ın buraya ısı ve nem dengesi için, özel bir su sistemi yapmış olduğunu, derhal su çekimini durdurmalarını söylüyor.

Bunun üzerinde görevliler bu hatalı işlemi durduruyorlar. Ama yaklaşık birkaç hafta sonra caminin tüm tabanı ile kubbeyi taşıyan devasa sütunların tabandan 2 metre yukarısına kadar olan bölümleri nemden adeta sırlıslıklam oluyor. Bu olay, görevlileri korkutuyor. Cami 1985 yılında bakım ve onarıma alınıyor. İTÜ'den gelen bir ekip durumu inceliyor ama bir çözüm bulunamıyor.

Cami görevlileri geçici olarak farklı camilere gönderiliyorlar. Yapılan yoğun çalışmalar sonunda, bir süre sonra sorun, kendi kendine çözülüyor. Ama cami eski dengesine tam ulaşmıyor. Bütün bunlar caminin dışında, içinde ve altında farklı özel bir iklimlendirme sistemleri olduğunu gösteriyor. Bugün bunlara ne yazık ki ulaşılamıyor.

Özellikle camilerin kible'ye yönlendirilmiş olmaları, onlara doğa koşulları karşısında özel bir koruma sağlıyor. Çünkü doğal ve pasif iklimlendirme ilkelerine göre, kuzey yarımkürede yapılar için en uygun yön, güneydoğu ya da kibleye yönelmek. Bunun sonuçlarının, en azından Şehzadebaşı gibi anıtsal yapılardaki sonuçlarının ne olduğunu henüz bilmiyoruz. Benzer biçimde bahçe de sayılan dış avludaki düzenlemenin rüzgarlar, tozlar ve nem üzerindeki etkilerini de... Görebildiğimiz kadarıyla 500 yıllık anıtsal bir yapı olan bu caminin üst örtüsüne dıştan uygulanmış kurşun kaplamalar bu ünlü yapıyı koruyup ısı ve nemini dengelemeye çalışıyor...

Şehzadebaşı'nın kible yönünde ve kubbesiyle birlikte genel görünüşü (Solda) ve dış avluya bakan kuzeybatı cephesi. (Üstte)

KAYNAKLAR

1. KUBAN, Doğan, "Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları", Yem Yayın, İstanbul-2010.
2. KUBAN, Doğan, "Sinan'ın Sanatı ve Selimiye", Türkiye İş Bank. Yay., İstanbul-1997.
3. Ural, Başak Oğuz, "İstanbul'un 100 Mimar Sinan Eseri", İst Büyük Şehir Beld Kültür AŞ. Yay., İstanbul-2010.
4. AĞYAR, Oğuz. "Şehzade-The Prince", Hasıl Prodüksiyon. İstanbul-2010

SİNAN'IN EN GÜZEL VE EN AKILLI ESERİ: SÜLEYMANİYE

Koca Sinan, bir mimar olarak üstün yetenekli bir mühendis ve gerçek bir sanatçıydı. Onun tüm bu alanlardaki dehasını bugün, yaptığı işlerin tasarımında, sürekli olan yenilik arayışında, mekan kurgusunda ve anıtsal boyutlu yapılarındaki dengede izleyebiliyoruz. Ama bütün bunların kolayca görülebildiği Süleymaniye'de onun dehasının ürünü bir farklı alan daha var: Eşsiz bir iklimlendirme tasarımı sonucu ortaya çıkan doğal ve akıllı bir havalandırma düzeneği.

Süleymaniye hiç kuşku yok ki, camilerin en güzelidir. Her ne kadar Mimar Sinan bile Selimiye için, bütün hünerini ortaya koyduğu ustalık hatta üstat işi bir cami olduğunu söylese de...

Süleymaniye İstanbul'un birkaç görkemli silüetinden belki ilk sırada olanıdır. Gelip geçenlere Boğaz gibi, Haliç ve Marmara gibi binlerce hatta on binlerce yıldan beri orada duruyormuş gibi gelir. Her iki durumda da Süleymaniye bulunduğu yerde, tartışmasız İstanbul'un en güzel görüntüsünü sunar.

Süleymaniye'nin bulunduğu tepe üzerindeki klasikleşmiş eşsiz görüntüsü.

BİR ACI İKİ CAMİ

Ama ilginçtir bu eşsiz görüntüde bir hüznün vardır. Özellikle akşamüstü günbatımı ve sonrasında seyrederseniz... Süleymaniye'nin batısında ise, kubbesi ve iki minaresiyle, Mimar Sinan'ın diğer büyük anıtsal eseri olan Şehzadebaşı Camisi durur.

Mimar Sinan, Tezkiretü'l Bünyan adlı eserinde Şehzadebaşı'nın Şehzade Mehmet için yapıldığını, inşaatına da Haziran 1543'de başladığını yazar. Süleymaniye'ye ise Haziran 1550'de başlamıştır. Mimar Sinan bu iki ünlü camiiye de sanki üst üste başlamış gibidir.

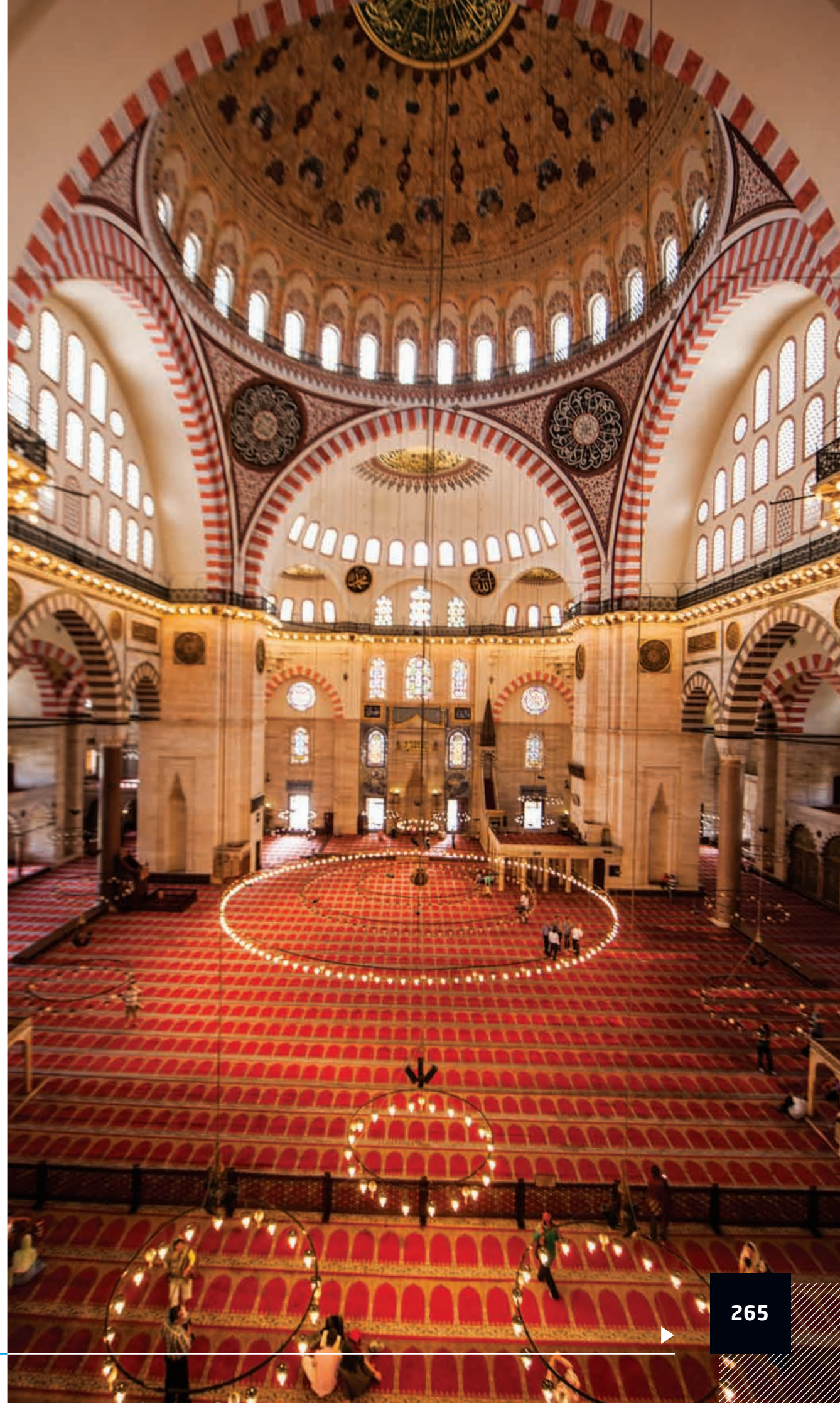
Çünkü Kanuni, kendisinden sonra padişah olmasını istediği en sevdiği oğlu Şehzade Mehmet'in ölüm haberini Edirne'de sefer dönüşü alınca, oğlunun cenazesinin Manisa'dan getirilmesini ve yapımına yeni başlanmış olan caminin kible tarafına gömülmesini istemiş. Sonrasında ise camii, Şehzade Mehmet adına 1543'te tamamlanmıştır. Ama Şehzade Mehmet'in türbesi bittikten sonra...

Doğan Kuban bir eserinde, Kanuni'nin çok sevdiği oğlunu, inşaatı başlamış olan caminin arkasına gömdürerek, camiiyi ona adamasını anlaşılır buluyor. Ancak tarihlerin bu denli iç içe geçmiş olmasının, tarihçiler açısından sorun oluşturduğunu bildirerek, sorunun Şehzade Camisi'nin ilk dönem inşaat defterlerinin bulunmasıyla çözülebileceğini belirtiyor. Ama bütün bu acıları Kanuni'yle birlikte Sinan'ın da yaşamış olduğuna hiç kuşku yok. Kim bilir, belki de Koca Sinan, Süleymaniye'nin Haliç'ten görünen hüznü ve yitik duruşunu bilerek öyle yapmıştır. Sinan, usta mühendisliğini böylesine duygusal yönüyle de konuşturabilmiş midir? Bilinmez. Ama bilinen şu ki, Kanuni, oğlu Şehzade Mehmet'i padişah olarak görme arzusu, Mehmet'in sandukası üzerine ağaçtan bir taht koydurarak göstermiştir.

YENİDEN SÜLEYMANİYE

Süleymaniye'nin ilginç özelliklerinden biri de yapıldığı yerin eski Saray adıyla bilinen bir saray alanı olmasıydı. Burası yüksekçe, tepelik bir yer olduğundan, caminin dış avlusu bütünüyle dolgu bir arazi üzerine ve destek duvarları içine dükkanlar ve odalar yerleştirilerek inşa edilmiştir.

Süleymaniye'nin yer seçimi tam anlamıyla temiz ve havadar bir çevre kaygısı taşımaktadır. Dönemin kaynaklarına göre Kanuni Sultan Süleyman, İstanbul'da büyük bir camii, imaret ve medreseler inşa ettirmek istemiş. Adını vermeden övgü ile andığı mimarı da, Saray-ı atik-i hümayun içinde denize nazır, kuzey rüzgarı alan, havası güzel, geniş, ferah bir yer seçmiş. Doğrusu şaşırılmamak mümkün değil gibi... Hava ve çevre kirliliği gibi sorunların olmadığı bu dönemde yeni bir camii için, coğrafi ortamda sağlıklı ve konforlu bir yaşam arayışı adına, atalarımızın gösterdikleri titizlik ve bilinç düzeyi doğrusu övgüye değer.

Süleymaniye'nin ana kubbesi ve kubbeyi yandan destekleyen yarım kubbeler ile doğu-batı cephesini oluşturan pencereci kemerlerin bütün olarak alttan görünüşü.

İstanbul Üniversitesi bahçesinden Süleymaniye dış avluyu çevreleyen duvarları girişi. (Üstte)

Süleymaniye'nin ana kubbe, mihrap ve batı cephe pencereleri yönünden görünüşü. (Altta)

Süleymaniye'nin yapıyla ilgili olarak dönemin yazarları çoğu kez farklı tarihler vermesine karşın, bu sürece ilişkin tarihler yaklaşık şöyledir. Caminin kitabesine göre inşaat 1550 yılı Haziran ayında başlamış. Caminin mihrabı 1554 yılı Nisan ayı sonunda, kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu ayakların inşası ise 1554 Ekim ayında bitirilmiştir. İki şerefeli minareler 1555 Kasım, üç şerefeli minareler de 1556 Aralık ayında tamamlanmıştır. 16 Ağustos 1556 sabahı kuşluk vaktinde de kubbe kapatılmıştır. Süleymaniye'nin tam bitiş tarihi ise, cami kitabesine göre 1557 yılı Ekim ortasında gerçekleşmiştir.

Mimar Sinan'ın Tezkiret ül-Bünyan'da yazdığına göre, Kanuni camiyi açması için kendisine sunulan Süleymaniye'nin anahtarlarını Sinan'a geri vererek, camiyi bizzat Mimar Sinan'ın açmasını istemiş. Böylece Kanuni, Koca Sinan'ı tarih ve insanlık önünde özellikle onurlandırarak, kendisini de yüceltmıştır.

SİNAN'IN ORANTI ESTETİĞİNE KÜÇÜK BİR ÖRNEK

Bazı yazarlar Süleymaniye'nin büyük boyutlarının Sinan'ı avluda enine bir planlamaya itmiş olduğunu düşünüyor. Çünkü tüm külliye'nin planını kuşbakışı izlediğimizde hamam, medrese ve bimarhane gibi yapıların, büyük avlunun dışında ve yanlara kaydırılmış olduğunu görürüz. Ama Evliya Çelebi'nin "at koşturacak kadar geniş" diye tanımladığı dış avlu, Süleymaniye'yi her açıdan rahat biçimde izlemeye olanak verecek kadar geniş tutulmuştur.

İç avlu ise, özellikle üç katlı anıtsal kapısı ve revaklı yapısıyla camiye görkemli ve estetik bir giriş sağlar. Bu avlunun ilginç bir başka özelliği de minarelerin, avlunun dört köşesine yerleştirilmesidir. Sinan, avlu ile 50 metre yüksekliğindeki kubbeyi, cami silüetinde birleştirmek için cami ile

revaklar arasındaki minareleri çok yüksek (76 metre) ve üç şerefeli, avlunun kuzey köşesine koyduğu minareleri de daha alçak (56 metre) ve iki şerefeli yapmıştır. Doğan Kuban, basit gibi görünen, ama dahice olan bu orantı kararının ustaca etkisinin, caminin Haliç'ten görünen silüetinde belli olduğunu söyler.

Gerçekten de Süleymaniye, Haliç'ten bakıldığında kubbesiyle başlattığı yükselişini yanındaki uzun minarelerle dev bir dalgaya dönüştürür. Ama bu dalga, yandaki küçük minarelerle eylemini ileri ve aşağıya doğru sürdürerek hareketine tam bir akış katar. İç avludaki şadırvan ise kullanıma uygun olmayan halî ile sanki bu alanda küçük bir serinlik ve ses unsuru olarak kullanılmış gibidir. Süleymaniye vakfiyesinde adı Kevser Havuzu olarak anılan şadırvan, tamamlanmamış gibi olan görünüşüyle belli bir gizeme sahiptir.

İç avluda dikkati fazlaca çeken bir öge de, az önce değindiğimiz gibi, kuzeybatı yönündeki cümle kapısının, başka hiçbir camide olmayan üç katlı devasa yapısıdır. Sinan'ın bu anıtsal kapısı için Selçuklu ve Memluk sanatından etkilendiği yönünde görüşler var.

SİNAN'IN HAVALANDIRMA KAYGISI

Evliya Çelebi mihrabın iki yanında ve "adam boyunda" dediği iki bakır şamdanın büyük mumlarını yakmak için 15 basamaklı bir merdivene çıktığını yazmıştır. Celalzade Mustafa Çelebi (ölümü 1567), Tabaka tül-memalik ve derecat ül-mesalik adlı eserinde ise cami kubbelerini kandiller, çini ve billur toplar, renkli nakışlarla süslenmiş devekuşu yumurtalarıyla sonsuz bir aydınlık şeklinde betimlemiştir. Cami ile ilgili kayıtlar, çini ve billur kandiller dışında, 203 asma kandilin bulunduğunu bildiriyor. Muhasebe kayıtları

Caminin kuzeybatıya bakan üç katlı anıtsal kapısı, Selçuklu ve Memlûk geleneğinin devamı olarak görülüyor .

ise, caminin renkli nakışlarla süslü 300 devekuşu yumurtası ile süslendiğini yazıyor. Bu denli çok kandil ve mumlar, camiyi sonsuz bir aydınlıkla aydınlatmış zaman çıkan islerin, kısa süre sonra camiyi kapkara yapacağı kuşkusuzdur. Kalabalık olduğunda insanların nefeslerinin isle birleşip caminin havasını ayrıca çok kirleteceği de yine çok açıktır. İşte Mimar Sinan da, Doğan Kuban'ın vurguladığı gibi, cami içinde açıkça endişe duyup, çözüm getirmeye çalıştığı ilginç bir hava temizleme düzeni inşa etmiştir.

Koca Sinan, camide oluşturduğu hava akımını kullanıp ana giriş kapısının üstünde, kirlili ve ıslı havayı bu akım yoluyla kendisine çeken bir is odası yapmıştır. Is odasından önce bu hava akımının yapısını kabaca açıklayalım. Caminin ana giriş kapısı kuzeye bakıyor. Kapıdan içeri girince, öndeki koridorun her iki ucunda ya da bir başka deyişle caminin doğu ve batı duvarlarında diğer girişler bulunuyor. Bütün ön ve yan koridorlarda çok sayıda avizeler, üzerlerinde de kandiller var. Bunların ortasındaki ana mekanın üzerinde de, iç içe üç katlı ve kubbeden aşağıya dev bir avize asılmış. Bu ana ibadet mekanı, önündeki mihrap ile kibleye yönelmiş. Mihrabın iki yanında iki devasa mum, duvarında da büyük pencereler bulunuyor.

Cami içindeki hava, yanan kandiller ve halkın hareketleriyle ısınıp yukarı doğru yükselirken, camiye ana ve yan kapılardan giren hava da, benzer biçimde ısınıp yükselmeye devam ediyor. Ama ana giriş kapısı gerisinde ve iki yanındaki duvarlar, köşeli bir dönüşle kubbelere kadar yükselen baca benzeri bir tür niş ya da oluk oluşturmuşlar. İçerde ısınıp yükselen hava, camideki akım nedeniyle, kapı üstündeki bu oluğa yöneliyor. Bu genişçe oluğun zeminden yaklaşık 17. metre yukarısında da is odasının tabanı ile buraya açılan dört adet havalandırma deliği bulunuyor. Böy-

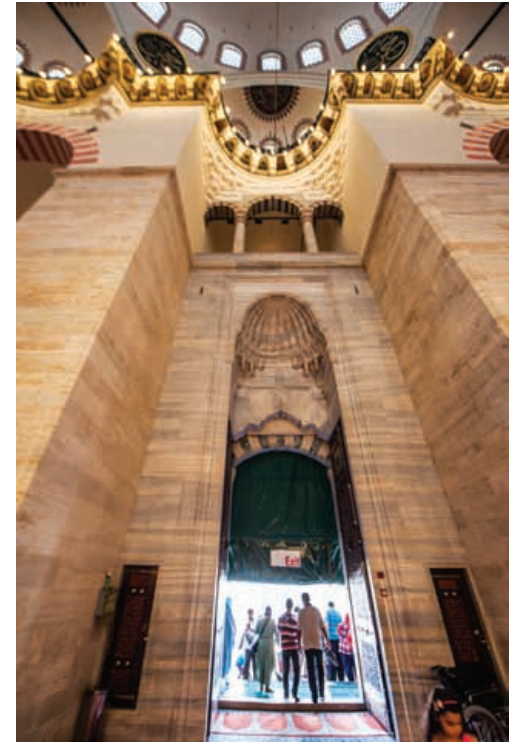

lece ısınan hava, bu deliklerden geçip is odasına giriyor. Is odası ise, yaklaşık 5.75 metre uzunluk, 2 metre genişlik ve yine yaklaşık 1.70 metre yükseklikteki boyutlarıyla küçük bir mekan. Odanın üstü boydan boya hafifçe kavisli ve tam ortasında enine olarak kemer gergisi denilen bir demir destek bulunuyor. Herhangi bir açılmaya engel olmak amacıyla duvardan duvara yerleştirilmiş bu demirin kesiti ise yaklaşık 5.5x4 santimetre kadar.

Is odasına, caminin ana giriş kapısının içinde ve hemen sağındaki küçük bir kapıdan giriliyor. Son derece dar döner merdivenlerle ve iki aşamada ulaşıyor. Basamak sayısı 41'i bulan ilk merdivenler ilkin is odasının altındaki yüksekçe bir balkona (mahfil) geliyor. Bu balkonun üstünde is odasına emilen kirlili havanın giriş yaptığı delikler rahatlıkla izleniyor.

Bundan yaklaşık 25 basamak sonra is odasına ulaşıyor. Odaya yaklaşık 135x58 santimetre boyutunda sivri kemerli ahşap kapıdan giriliyor. Girişe göre odanın solunda bulunan dış duvarlar yaklaşık 50 santimetre boyutlarında ve duvar boyunca yan yana dört büyük pencere bulunuyor. Üstleri sivri kemerli olan pencerelerin uzunluğu yaklaşık 1.70 metre, genişlikleri de yine yaklaşık 70 santimetre kadar. Ama pencerelerde tek büyük cam yerine revzen denilen küçük yuvarlak ve sabit camlardan oluşmuş alçı döküm pencereler var.

Konuyu araştıran Müh. Şinasi Acar, her pencerenin hemen üstünde çapı yaklaşık 4 santimetre olan ve dışarı açılan borucuklar bulunduğunu belirtiyor. Ama biz bunlardan yalnız birinde bu boruyu görebildik. Diğerleri büyük olasılıkla tıkanmış olmalıydı. Is odasının tabanına boydan boya olmak üzere yaklaşık 31x35 santimetre ölçülerinde,

Süleymaniye'nin üst örtüsünden iç avlu, revaklar ve kubbelere ile Haliç'in eşsiz görüntüsü. (Üstte)

Caminin ana girişi dev bir baca gibi yarım kubbelere kadar uzanarak içerde ısınan havayı yukarı çekip is odasına aktarıyor.

Süleymaniye iç avlusu, küçük şadırvan ve cami gövdesinin nefis görüntüsü.

aşağıya doğru daralan biçimde ve baca görevi gören dört açıklık ya da menfez açılmış. Bunlar alt balkondan izlediğimiz ve is odasına giren havalandırma delikleri oluyor.

Kabaca anlatmaya çalıştığımız bu ilginç odanın çalışma ve isli havayı süzme yöntemi ise daha bir karmaşık. Dönemine göre birinci sınıf bir havalandırma ve iklimlendirme harikası sayılabilecek is odası ve çalışma biçimine geçmeden önce, is odasının pencereleri karşısındaki diğer duvarında da 3 ayrı delik daha bulunduğunu öncelikle belirtelim.

Cami içindeki insanların nefesleri nedeniyle, is odası tabanındaki dört hava deliğinden giren havada is kadar, su buharı da bulunacağı çok açıktır. Is odası ise, caminin üstünde ve kuzeye bakan yönde olması nedeniyle, camiden gelen havaya göre daha soğuktur. Camideki yüzlerce kandilin ısıttığı, nem ve isle dolu hava yükselip serin,

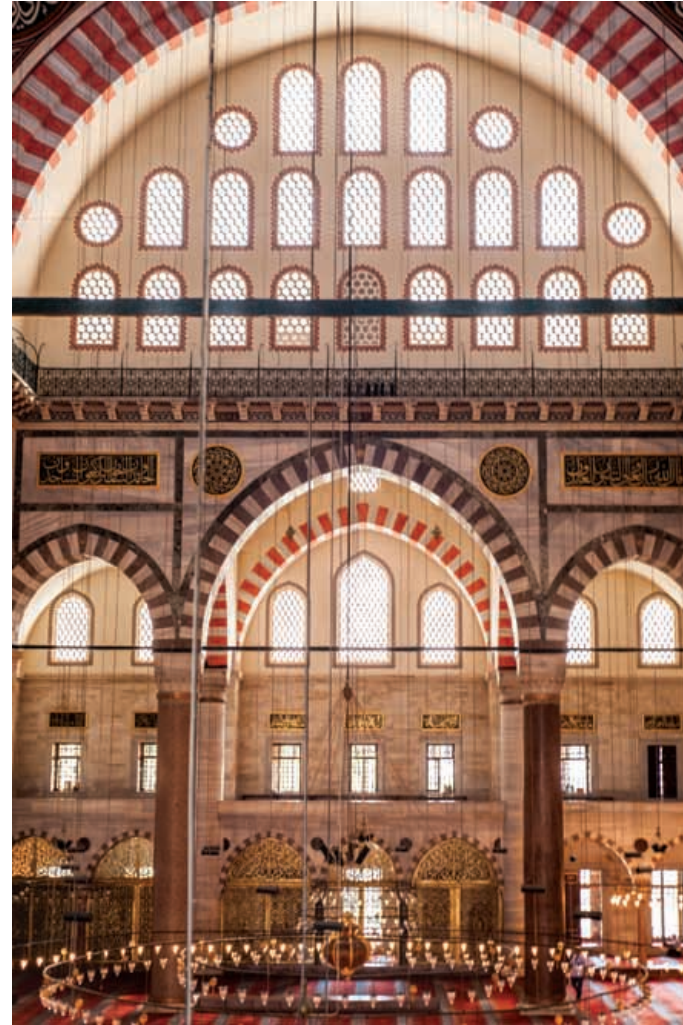
mevsime göre soğuk olan is odasına girince, taşıdığı nemi bırakır. Bu noktada sözü araştırmacı Müh. Şinasi Acar'a bırakıyoruz: "Günümüzde bu sistemi, is odasında izlemek oldukça güç. Çünkü önce pencerelerin bazı camları kırık ve gelen fazla rüzgar, işlevsel bir anaför yapmak yerine fırına gibi esiyor. Ayrıca pencere üstlerindeki olası deliklerden üçü fark edilmediği için, giren havanın işlevsel etkisi tam anlaşılmıyor."

Şinasi Acar, pencerelerin üstündeki deliklerden giren ve kuzeyden esen soğuk havanın oda içinde yaptığı anaförün, kirliliğin oda duvarlarını ve kavisli tavanını yalayarak dolaşmasını sağladığı için taşıdığı nem ve isli bırakmış olduğunu söylüyor. Az önce, pencerelerin karşısındaki duvarda üç ayrı deliğin daha bulunduğunu belirtmiştik. Yaklaşık 10 santimetre çapındaki bu delikler is odasından camiye doğru açılıyor. Yerden 1.5 metre ve

aralarında yaklaşık 80 santimetre açıklık bulunan bu deliklerin çapları ise yaklaşık 8-10 santimetre kadar. Bu üç delik, taşıdığı is ve nemi odada bıraktıktan sonra, ortamda sağlanmış hava dolaşımı nedeniyle, yeniden caminin ana mekanına geri aktarılıyor. Buradaki ana mantık, kolayca giren kirliliği ve ısınmış havanın, serin is odasında soğutulup temizlendikten sonra sıkıştırılarak geriye dönüşümlü biçimde dışarı çıkmasını sağlamak oluyor. Böylelikle kirliliği hava, is odasında adeta doğal bir filtreden geçiriliyor.

Yüzyıllarca işlemiş olan bu düzen sonucunda bugün is odası kapkara. Ama ne yazık ki, Sinan'ın oluşturduğu mühendislik harikası bu düzenek günümüzde artık işlevini yitirmiş. Çünkü bugün aydınlatma ve temizlik, elektrikli aletlerle yapılıyor. Bu nedenle olsa gerek, is odası da biraz ihmal edilmiş gibi duruyor. Camları kırılmış, hemen tüm deliklerinden elektrik kabloları geçirilmiş, siyah duvar-

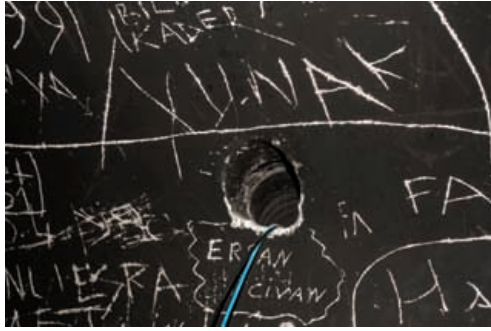
Süleymaniye'de iç ve dış mekanlardan ayrıntılar.

Mimar Sinan, Doğan Kuban'ın da vurguladığı gibi, cami içinde açıkça endişe duyup, çözüm getirmeye çalıştığı ilginç bir hava temizleme düzeni geliştirip inşa etmiştir.

Cami iç mekanında bir dönem ise karşı kullanılmış olan devekuşu yumurtaları şimdi süs olarak kullanılıyor. (Solda)

İs odasına bağlanan kirli hava çıkışları.

Sinan'ın Süleymaniye'de islenmeye karşı yaptığı is odasının siyah duvarları bugün ne yazık ki ilan tahtası gibi kullanılıyor.

İs odasının tabanındaki kirli hava girişleri. (Sağda)

ları da ilan tahtası görevi üstlenmiş. İs odasının son, ama dolaylı bir işlevinin daha bulunduğunu belirtelim. İs odası iklimlendirme işlevini yaptığı bu dönemde, duvarlarda biriken isler toplanıp çini mürekkebi üretilirmiş.

ÇATILARDA DOLAŞMAK.

İs odası belirttiğimiz gibi, caminin üst tabakalarında bulunuyor ve buradan Süleymaniye'nin dış örtüsüne çıkılıyor. Şimdi bizlerin kabaca kat olarak algıladığı, yapıların farklı seviyelerine, Osmanlı döneminde tabaka deniyordu. İs odasından sonra, döner merdiven devam ediyor ve böylece cami duvarlarının üzerinde bulunduğu ilk örtü tabakasına ulaşıyoruz. Görüntü ilk andan itibaren insanı çarpıyor. Bir tarafta İstanbul'un hiç beklenmedik bir açıdan müthiş görüntüleri, diğer yanda da kubbeler, çeyrek kubbeler, su olukları ve kurşun örtü kaplamalar... Yüksekte ve İstanbul'a adeta havadan bakıyor olmamıza karşın, gerçekten de gizemli bir ortam var. Çünkü bu saydığımız mimari öge ve

parçaların hemen hepsinde küçük dar kapılar, girişler var. İnsan ilk anda bunlardan içeri girip ilerlediğinde kaybolacakmış duygusuna kapılıyor.

Ama az sonra bunun geçici ve yanıltıcı olduğunu anlıyoruz. Çünkü dikkatli biçimde dolaşmaya başlayınca, ilk olarak bu 1. tabakada camiyi çepeçevre dolaşma olanağı bulunduğunu algılayıp hayrete düşüyoruz. Ama bu yürüyüş düz bir hat üzerinde gerçekleşmiyor, çeşitli inişler-çıkışlar, geçitler ve odalardan geçerek yapılabiliyor. Bastığımız yer, duvarlar, payandalar, kubbeler, basamaklı geçişler ve her yan bütününüle kurşun örtü ile sıkıca kaplanmış. Kurşun örtünün altına kalınca bir kat kerpiç harcı denilen ve toprak, saman, su karışımı çamurdan bir yastık tabakası döşendiğini düşünürsek, ne denli ustaca bir iklimlendirme ve yalıtımla karşı karşıya olduğumuzu anlarız. Kalın taş ya da tuğla örgünün üstüne serilen kireç harcı ile onun üzerinde döşenen kurşun plakaların camide mükemmel bir ısı, nem ve su yalıtımı sağladığına hiç kuşku yok.

Bu özelliğin bu denli güçlü bir yapıda olduğu aşağıdan kesinlikle anlaşılmıyor. Baştan beri, elimdeki kaynaklarda da söz etmediğinden, bu dev camilerin kış ve yaz ısı farkını nasıl dengelediğini düşünürdüm. Üstelik görevliler de akla yatkın bir açıklama yapamıyorlardı. Ama şimdi üst örtüye çıkınca bu dev camilerin gerek taş yapısı, gerek uygulanan yalıtım ve gerekse özel mimari konum özelliklerinden dolayı ısıyı kendiliklerinden doğal ve dengeli biçimde tutmuş olduklarını açıkça kabul etmek gerek.

Birinci tabakaya bağlı olarak, caminin yaklaşık doğu-batı yönünde iki yarım kubbesi, yine yaklaşık güney-kuzey yönünde de içleri büyük pencerelerle kaplı iki büyük askı kemeri var. Bu askı kemerlerin, yarım kubbelerle birleştiği yerde de ağırlık kuleleri bulunuyor. Aynı zamanda birer kapıları olan bu kuleler de, kuzey-güney yönünde olmak üzere kademeli şekilde alçalan payan-

Süleymaniye'nin üst örtüsünden iç avlu ve Haliç yönünde bakış ve altta kurşun kaplamalar arasındaki su gideri. (Üstte)

Sinan'ın Süleymaniye külliyesi dışındaki küçük ve gösterişsiz türbesi.

dalarla desteklenmişler. Bu payandaların alt bölümüne birer okuma odası yerleştirilmiş. Ağırlık kulelerinin içinden bir merdivenle ana kubbenin pantantifine (ana kubbenin oturduğu üçgen küresel alan) çıkılıyor. Buradan da bir harici merdivenle son olarak ana kubbenin dış kasnağına ulaşıyor. Daha açık bir deyişle burası, ana kubbenin dibinde ve çepeçevre sıralı pencerelerin bulunduğu dar alan. Her şey öylesine iyi düzenlenmiş ki, bu dar alanda da yürüyüp, kubbe çevresini çepeçevre dolaşmak mümkün.

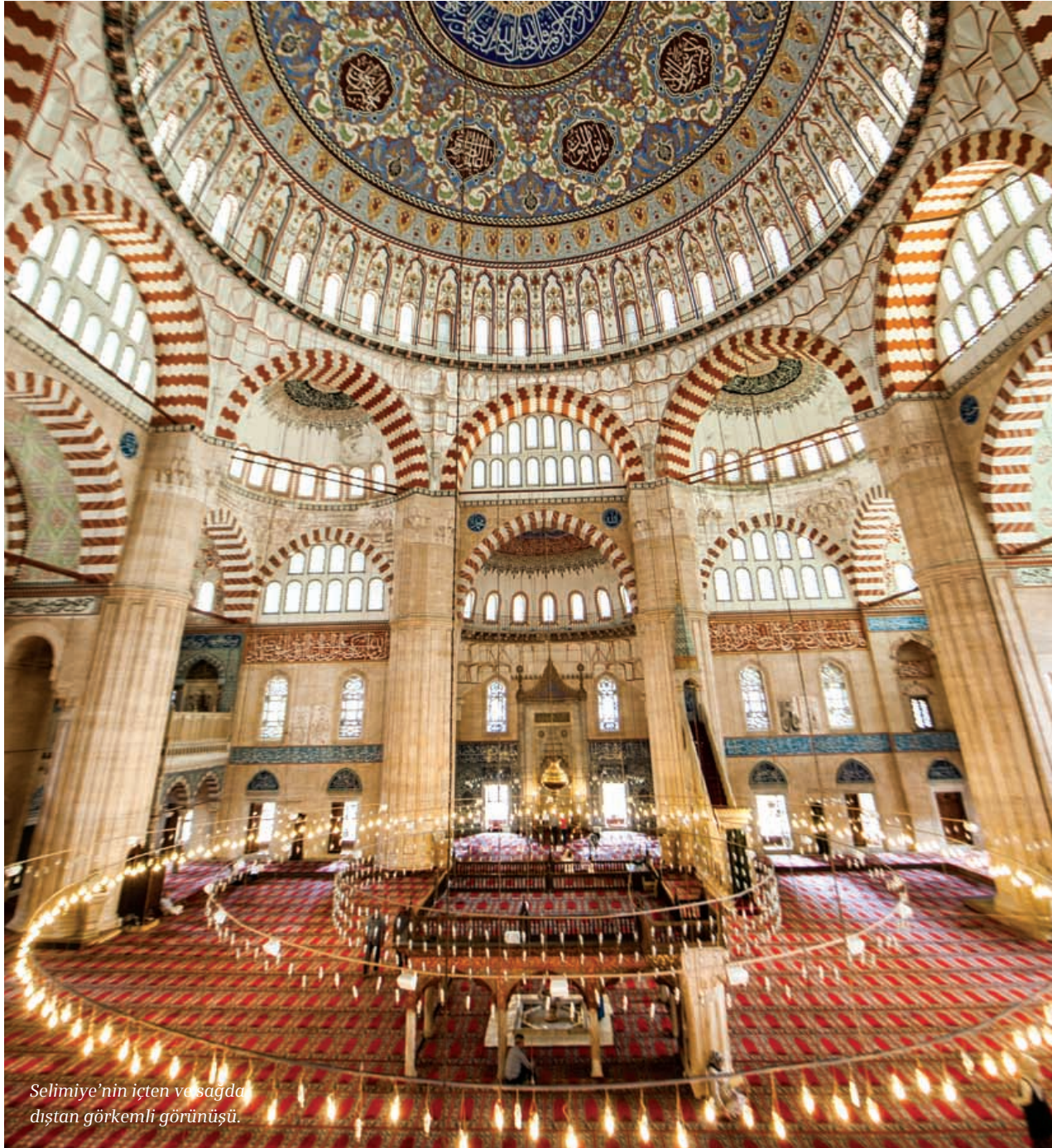
Tabii bütün bu yürüme kolaylığı sağlayan düzenlemeler, üst kurşun örtünün gerektiğinde kolayca onarılması için yapılmış. Ama yine de, özellikle yüksek bir tepede bulunan Süleymaniye'nin üstünden İstanbul'u uzun uzun seyrediyor ve bu kolay yakalanmayacak fırsatın keyfini çıkartıp öyle iniyoruz aşağıya...

KAYNAKLAR

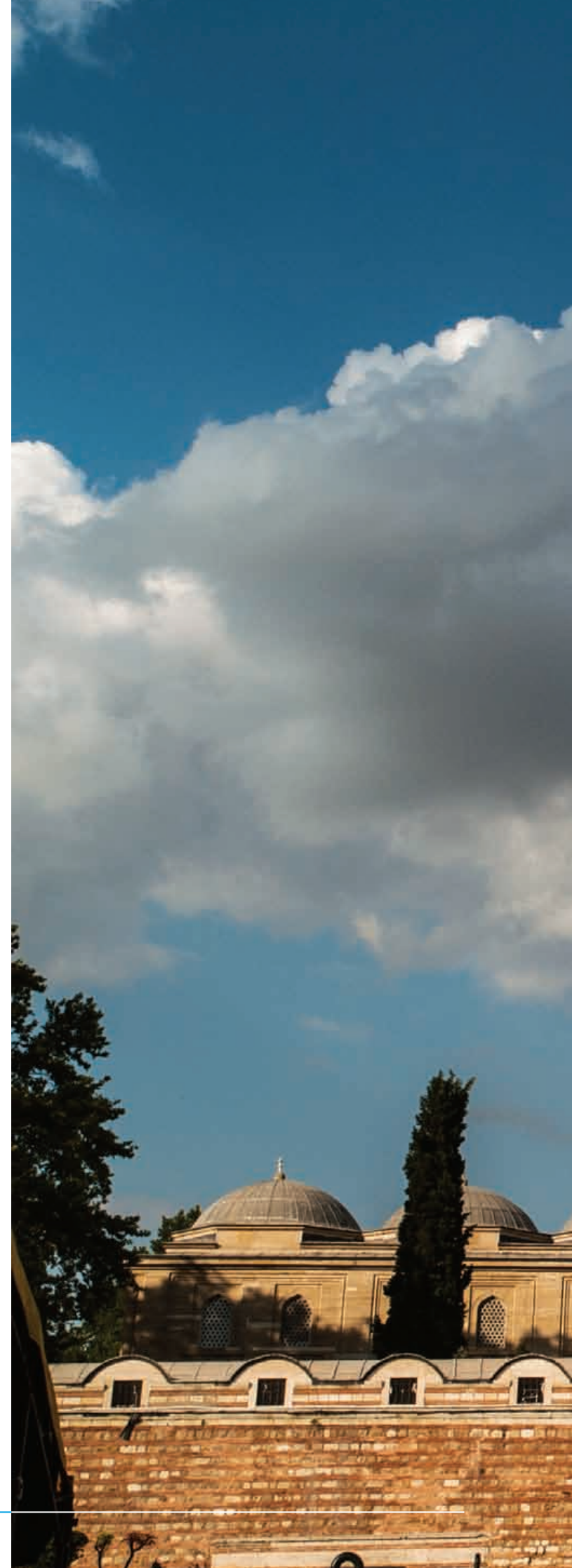
1. ACAR, M.Şinasi, "Osmanlı'dan Bugüne Gözümüzden Kaçanlar", YEM Yayın, İstanbul-2013.
2. CANTAY, Tanju, "Süleymaniye Camii", Eren Yay. İstanbul-1989.
3. KUBAN, Doğan, "İstanbul Yazıları", YEM Yayın, İstanbul-2010,
4. MÜLAYİM, Prf. Dr.Selçuk (Editor), "Süleymaniye Külliyesi", TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara-2007.

SELİMİYE'DE, ŞAHESER BÜTÜNLÜK İLE GİZLİ AYRINTILAR ARASINDA...

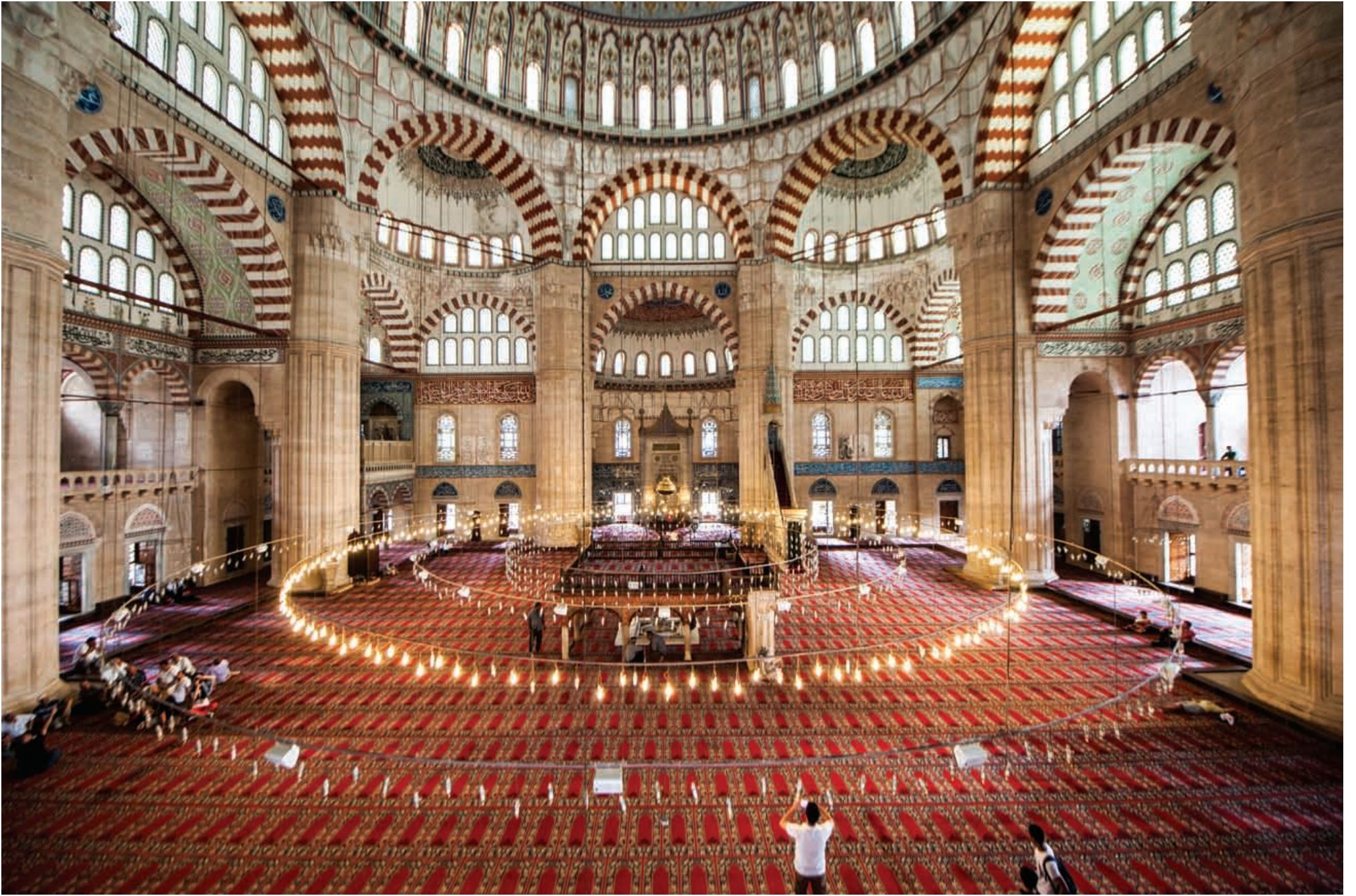
Mimar Sinan'ın son şaheseri olan Selimiye Camisi, insanlığın önemli mirası kabul edilip Dünya Mirası Listesine dahil edilmiş. Selimiye'ye dıştan bir süre bakıp basitçe incelendiğinde bile bunu algılamak olası. Ama bu görkemli dış görünüşünün arkasında, tam anlamıyla gizli bir dünya var. İşte şimdi biz de bu gizli dünyanın birkaç sayfasını çevireceğiz.

Selimiye'nin içten ve sağda dıştan görkemli görünüşü.

Mimar Sinan, Selimiye iç mekan cephelerine yerleştirdiği ışık pencereleriyle öylesine ferah ve parlak bir ortam yaratmıştı ki, dev fil ayaklar bile dikkati çekmiyor.

► **Mimar Sinan rotamızın** son durağı Edirne'deki Selimiye camisi. Mimar Sinan'ın seçme ve anıtsal mimari örnekleri üzerinden yaptığımız bu özel gezi rotası, Edirne'de sona yaklaştıkça doğrusu içimizi de bir hüzün kapladı. Çünkü özellikle eserleri üzerinden Mimar Sinan'ı tanıdıkça, ona olan saygı ve hayranlığımız adeta sıçrama yaptı.

Koca Sinan sanki tarihimizin altın sayfalarını bize mimari yoluyla taş taş, kubbe kubbe, eyvan eyvan yeniden, ama pek alışkın olmadığımız bir şekilde anlatıyor. Bir bakıma Batının temeli olan Roma'nın eski dünyanın aynı bölgelerinde bin yıl önce ve yine mimari yolla yaptıklarını Koca Sinan tek başına yeniden yapıyordu.

Sinan'ın eserlerinde ilk bakışta pek de kavranmayan bir başka yüzü daha var... Çatılarda, daracık merdivenlerin ucunda, dehlizlerde, pencerelerde ve belki kandillerde aramak gerekiyordu bunu.

SELİMİYE İLE İLK KARŞILAŞMA

Gece yarısı Edirne'ye girmiyor, kente yakın bir benzinlikte sabahın olmasını bekliyorum. Günün ilk ışıklarının Selimiye'yi, o ince minarelerinin ucundan başlayıp, gövdeye kadar ağır ağır aydınlatmasını izlemek istiyorum. Tıpkı yüksek dağlarda güneşin doğuşunu, zirvelere yansıyan güneş ışınlarıyla izlemek gibi... Selimiye'de bu doğal anıtsal yapı kesinlikle vardı. Biraz sonra ortalık hafifçe aydınlandı. Kuşluk vakti denilen zaman aralığı henüz sürüyordu ki, minareler uçlarından aydınlanmaya başladı. Kısa sürede tüm Selimiye günün ilk ışıklarıyla adeta yıkandı. Bir süre Selimiye'nin gövdesinde oluşan sarı pembe, kırmızı ve gri renklerin kucaklaşmasını seyredip kente, Selimiye'ye doğru yöneldim.

SELİMİYE'YE VARİŞ VE SİNAN'I İZLEMEK

Onbinlerce caminin olduğu bir ülkede Sinan'ın farklı olduğunu ayırt etmek, pek de kolay olmasa gerek; gözler kanıksıyor. Az çok bir sanat eğitimi almış olmak gerek. Oysa Sinan sürekli kendini yenileyen bir mühendis, sanatçı. Bunu kendisi için söylediği ve Şehzadebaşı, Süleymaniye, Selimiye üçlüsüyle somutlaştırdığı "kalfalık, ustalık ve üstalık" kavramlarında açıkça görüyoruz. Bu anıtsal camileri art arda gezip okuyarak izlemek de Sinan'ı kavramaya yardımcı oluyor.

Selimiye ile ilgili bir başka ilginç yan da, böylesine anıtsal ve sanatsal mimari özellikler içeren bir caminin neden Edirne'de yapılmış olduğudur. Oysa Selimiye'nin yapımı bitip de ibadete açıldığı tarihte İstanbul çoktan Türklerin eline geçmişti. Ama Edirne, Türkler tarafından o çağda bir "sedd-i İslam" şeklinde algılanıyordu.

Bu sözü Sultan II. Selim'e rüyasında Hazreti Muhammed söylemiş olduğu için çok önemliydi. Bu bakımdan Osmanlı Türkleri için hem bu söz, hem de Edirne çok önemliydi.

Belki biraz da bu sözün etkisiyle Selimiye uzaktan bile daha ilk bakışta göğe, gökyüzüne yönelen, onu kavrayan bir duruşla inşa edilmiştir. Süleymaniye'nin yere yapışan, yeri sıkıca kavrayan yayvan duruşuna karşılık Selimiye uçacakmış duygusunu verir. Bu ilginç etkiye çevresindeki dört yüksek minare ile caminin yine yüksekçe duran kubbesi neden olur. Ama Koca Sinan da ayrıca bu etkiyi kuvvetlendirmek istercesine, yaklaşık 31.5 metre çapındaki ana kubbeyi destek veren yan kubbeler olmadan yapmıştır. Böylece ortaya, dünyanın en geniş kubbelerinden birine sahip olan ve gökyüzüne yükselme eğilimi taşıyan Selimiye Camisi çıkmıştır.

14 Mart 1575 yılında ilk açılışı Mimar Sinan tarafından yapılan Selimiye Camisi'nin iç alanı 1620, toplam alanı ise 2 bin 475 metrekaredir. Sinan'ın bizzat ustalık eserim dediği anıt, Osmanlı Türk mimarisinin eşsiz mimari eserlerinden olduğu kadar, dünya mimarlık tarihinin de sayılı anıtları arasında yer

Caminin iç avlusu, küçük şadırvan ve caminin revaklı girişi. (Üstte)

Selimiye dış cephesinde kubbe kasağı, destek kulesi, payandaların basamaklı yapısı ile kavisli geçit ve su olukları gibi ayrıntılardan bazı örnekler.

Süleymaniye'nin yere yapışan, yeri sıkıca kavrayan yayvan duruşuna karşılık Selimiye uçacakmış duygusunu verir.

Selimiye iç avlusunda küçük şadırvan. (Üstte)

Sinan caminin devasa iç mekanına da yine bir küçük şadırvan koydurmuştu. (Sağda)

Bu destek kulelerinin her biri, kubbeyi taşıyan fil ayaklarının uzantısı üzerine oturtulduğundan sayıları da sekiz tanedir ve kubbeyi çok dengeli biçimde kuşatmıştır. Bu nedenle kuleleri, kubbe estetiğinin önemli bir parçası olarak saymak gerekiyor.

alır. Bu nedenle UNESCO Dünya Mirası Komitesi, 28 Haziran 2011 tarihinde Selimiye Camisi ve Külliyesi'ni oybirliğiyle Dünya Mirası Listesi'ne kabul etmiştir.

Mimar Sinan'a Sultan II. Selim tarafından yaptırılan ünlü anıtın dev kubbesi, yerden yaklaşık 43 metre yüksekliğe ulaşan ve fil ayağı olarak adlandırılan, sekiz dev sütun üzerinde yükselir. Süleymaniye'yi anımsarsak ana kubbe, dört dev sütun (fil ayağı) ile bunları birbirine karşılıklı bağlayan büyük boyutlu yan kubbeler üzerinde yükselmekteydi. Ama Koca Sinan, Selimiye'de kubbe, sekiz fil ayağı sütun üzerinde yükseltildiği için taşıyıcı büyük yan kubbelere gerek duymamış, böylece caminin kütlesine farklı bir hareket, adeta artı bir dinamizm getirmiştir.

KORUMACI AYRINTILARA DOĞRU

Caminin ana mekanını oluşturan bu yapılanmanın önünde ise iç avlu denilen, dört bir yanı kubbeler ve sütunlarla çevrili revaklı bölüm bulunur. Caminin, her birinin gövde kalınlığı 3.8 metre olan dört minaresi, uçlardaki alemler dahil 84 metredir. Üçer şerefeli olan minarelerde, her bir şerefeye ayrı ayrı çıkan üç farklı merdiven yolu yerleştirilmiştir.

Selimiye bütün bir külliye olarak, Evliya Çelebi'de de Kavak Meydanı olarak geçen eski bir saray alanı üzerine inşa edilmişti. Kente hakim konumdaki bu alan, yüksekçeydi ve güneybatıdan cami temeline dayanak olması için özellikle desteklenmesi gerekiyordu.

İşte tam burada şimdi uzunluğu yaklaşık 100 metreyi geçen bir arasta (çarşı) bulunuyor. Cami temeline destek olan bu arastanın Mimar Davut Ağa tarafından yapıldığı düşünülüyor. Ama Doğan Kuban, "Arastanın Sinan tarafından tasarlandığını düşünmek doğru olur" diyor. Selimiye'nin

bulunduğu alanın bir tepelik olduğu bugün de açıkça belli. Arasta Selimiye'nin bütün güney-güneybatı cephesini boydan boya kapatıyor. İçi hava dolu koca bir boşluk oluşturan arasta, caminin temellerine, destek verdiği kadar, sağladığı havalandırma ile aynı temellerin nemden korunmasını da sağlamıştı.

Gerçi arasta ile cami arasında, camiyi çepeçevre dolanan bir dış avlu vardır. Arastadan çıkıp, bu avluya girildikten sonra yaklaşık 20 metre kadar sonra camiye ancak girilebilmektedir. Ama bu boşluk, avlunun ortasındaki ağaçlı bölüm dışında, büyük ölçüde mermer bloklarla kaplıdır. Bir başka deyişle örtülüdür. Böylece önce arasta sonra da dış avluda, temelleri amaçlayan doğal bir havalandırma ve böylece camiyi korumayı hedefleyen dolaylı ve çok yönlü bir iklimlendirmenin varlığı kabul edilebilir.

Selimiye'nin dış görünüşünde kuşkusuz en baskın öge, dört yüksek minarenin kuşattığı kubbelerdir. Ama kubbenin, yüksek minarelerin de etkisiyle gereğinden daha yüksekmiş gibi görünmesi, uçları dilimli ve piramit benzeri destek kuleleriyle dengelenmiştir. Böylelikle kubbenin yükselen dinamizmi, onu geniş gösteren destek kuleleriyle daha bir dengeli görünüşe sahip olması sağlanmıştır. Bu destek kulelerinin her biri, kubbeyi taşıyan fil ayaklarının uzantısı üzerine oturtulduğundan sayıları da sekiz tanedir ve kubbeyi çok dengeli biçimde kuşatmıştır. Bu nedenle kuleleri, kubbe estetiğinin önemli bir parçası olarak saymak gerekiyor.

Kulelerin hemen altında ise üst payandalar geliyor. Bunların üzerlerinin epeyce eğimli olması (tahminen 45 derece gibi) kubbenin göğe yükselen dinamizmine açık bir katkı sağlıyor. Ayrıca gelen kar ve yağmur suyunu da hızla aşı-

Bütün gösterişiyle hünkar mahfili.

ğiya aktardığı çok net. Tüm kubbe, destek kuleleri ve bu payanda eğiminin üstünün bütünüyle kurşunla örtülmüş olduğunu özellikle belirtelim.

Bu payandalar oturdukları saçaktan sonra, aşağıya ve ileriye doğru iki basamak yaparak, tabana kadar inip ana gövdeye destek veriyorlar. Tabii bu basamakların arasında da yine kurşun örtülü saçaklar bulunuyor.

Ama en üstteki kuleler ile altındaki payandalar kubbe kasmağı ile fil ayaklarına bütün yüzleriyle değil de, yalnız üstlerinden bağlanmışlardır. Böylece kubbe kasmağı ile kuleler arasında geçişi sağlayan bir geçit oluşmuştur. Bu kavisli geçitlerin, kubbe çevresinde dıştan yürüme olanağı sağladığı kadar, kubbenin etrafında bir hava akımı da oluşturduğuna hiç kuşku yok. Böylelikle kavislerin, özellikle yağışlardan sonra daha hızlı kuruma sağladıkları düşünülebilir.

Bu saptamayı üstteki payanda kasmağının alt bölümünün nemden kararmış olduğuna bakarak savunmak olası görünüyor. Çünkü bu kararma miktarı, tam da payandanın önündeki basamağı oluşturan saçığın genişliği kadar. Buna göre saçaklar, alttan gelen hava akımının geriye dönüşünü kendi boyutu kadar engellemiş olmalıydı ki, üstteki payandaların dipleri nemden kararmış olsun. Üstelik açıkta ve yüksekte olmasına karşın...

Tabii bu saçığın hemen altındaki açık ve küçük pencereleri de hesaba katmak gerekiyor. Bir olasılıkla bu pencereler alttan gelen havayı emerek, onun üst payanda yüzeyine erişimini engellemiş olabilir.

Burada sınırlı bir alanda izlemeye çalıştığımız ve Selimiye'yi dış etkilerden koruyan yalıtım ve doğal iklimlendirme ya-

Selimiye'nin doğu cephesi ve her yana doğru açılan Sinan'a özgü eşsiz simetrik düzenleme. (Üstte)

Selimiye kubbesi ve onu çevreleyen tüm yan unsurlarla birlikte alttan görünüşü. (Solda)

pılanmasını caminin her yanında izlemek mümkün. Şimdi yavaş yavaş dış cepheden caminin içine doğru ilerleyelim.

PENCERELERDEN İÇERİYE DOĞRU...

Kubbeden sonra Selimiye'nin en dikkat çekici yanı cephelere yerleştirilen çok sayıdaki pencerelerdir. Selimiye'de pencereler, gerek ışıklandırma ve havalandırma gerekse Sinan'a özgü cephe yorumu açısından son derece önemli bir öge oluşturur. Bu yorumuyla Sinan, farklı pencereleri gün ışığı ile yine farklı biçimlerde, adeta oynatıp cami içinde bir yapay cennet ortamı yaratmış gibidir.

Sinan'ın Selimiye cephelerinde pencere-ışık ikiliyle yaptığı dahice mimari yorumu, Doğan Kuban'ın eserinde uzun uzun Batı'nın cephe anlayışıyla karşılaştırılıyor. Prof. Kuban, Selimiye'nin doğu ve batı cephelerinde yaptığı çok katlı çe-

Caminin ana giriş kapısı içindeki su haznelerinden biri. (Üstte)

Alt geçitlere inen geçitlerden biri de doğu cephesinde abdest musluklarının yanında bulunuyor. (Sağda)

Selimiye İçin Devekuşu Çiftliği

Mimar Sinan, Edirne Sarayı'na Namazgah mevkiinde önce bir tavuk çiftliği kurduyor. Tavuk yumurtalarından elde edeceği yumurta akını caminin horasan harcına katmak için... Mimar Sinan bundan sonra, aynı yörede bu kez de, bir devekuşu çiftliği kurduyor. Hazırlanan harcın içine bu kez de sayısız devekuşu yumurtası atıyor. Ama kabuklarıyla beraber...

şitlendirmeyi, Sinan'ın iki boyutlu kompozisyon yeteneğinin bir göstergesi olduğunu vurgulayarak, Osmanlı mimarisinin en güzel cepheleri olduğunu yazıyor.

Öyle ki Sinan, Selimiye cephelerinde üst üste üç katlı olarak dizdiği farklı pencereleri, minare kaideleri ve büyük payandalar arasında ama yan yana yine üç kez tekrarlayarak oluşturmuştur. Tabii bunun nasıl Osmanlı mimarisinin en güzel cephesi olduğunu kavramak içinse, kesinlikle gidip yerinde izlemek gerekiyor.

Selimiye'nin dış cephesi açısından yapılan bu mimari yorum, caminin içine girildiğinde ise farklı bir boyutta ve yine etkisini sürdürür. Özellikle gün doğuşu ve batımı dikkate alınarak yapılan bu pencere düzenlemesi içeri girildiğinde tam bir

renk ve ışık cümbüşüne dönüşüyor. Pencere düzenlemesinin özellikle batı ve doğu yönünde yapılması güneş ışığının gün boyu doğal bir aydınlatma unsuru olarak cami içinde kalmasını sağlamıştır.

Böylece Sinan'ın içerde oluşan cennet benzeri ortam kadar, pencerelerle camiyi ısıtan ve havalandırmasını sağlayan doğal bir iklimlendirme etkisini de göz önüne aldığı çok açıktır. Cami içinde aydınlatma, ısıtma ve havalandırma sorunları hep birlikte ve tek doğal yoldan çözülmüş olur. Tabii bu düzenlemeye göre, ana girişin kuzey-kuzey batıya dönük olmasını, böylece yazın serinletici bir hava akımının oluşmasına, kışın ise ölçülü bir girişle havayı temiz tutmaya yaradığı söylenebilir.

PEKİ, İS SORUNU NASIL ÇÖZÜLÜYOR?

Mimar Sinan, Selimiye'de, Süleymaniye'de yaptığı gibi özel bir is odası inşa etmemiştir. Oysa daha geniş ve yerine göre daha fazla sayıdaki kandilleriyle Selimiye'nin kubbesinin çıkan islerle kısa sürede kapkara olacağı çok kesindir. Sinan ayrıca burada, örümceklenmeye karşı diğer camilerde kullandığı devekuşu yumurtalarını da kullanmamıştır.

Sürekli yeni arayışlar içindeki dahi mimar, bu sorunu Selimiye'de pratik gibi görünen, ama Sinan'a özgü ve kimyasal diyebileceğimiz bir yöntemle çözmüştür. Mimar Sinan, Edirne Sarayı'na Namazgah mevkiinde önce bir tavuk çiftliği kurduyor. Tavuk yumurtalarından elde edeceği yumurta akını caminin horasan harcına katmak için... Bir söylentiye göre Selimiye'de toplam 136 bin metre küp harç yapılmış.

Mimar Sinan bundan sonra, aynı yörede bu kez de, bir devekuşu çiftliği kurduyor. Hazırlanan harcın içine bu kez de sayısız devekuşu yumurtası atıyor. Ama kabuklarıyla beraber... Böylece ortaya çıkan harç, Sinan'a özgü bu yeni kimyasal bileşimine bağlı olarak, o gün bugün Selimiye'de örümceklenmeye izin vermiyor.

Cami görevlisi Yusuf Serenli, yakınındaki bir başka büyük cami olan Üç Şerefeli Cami'de her 5 yılda bir tüm devekuşu yumurtalarının değiştiğini, değişmediğinde ise özelliğini yitirdiğini belirterek ekliyor: "Ama buna rağmen Üç Şerefeli Cami'de yılda iki defa örümcek ağı temizliği yapılıyor."

Oysa Mimar Sinan Selimiye'de kandillerden çıkan is sorununu, kendi döneminde özel olarak tasarlayıp yaptırdığı kandillerin içinde çözmüş. Kandiller öyle tasarlanmış ki, yağlı is dışarıda değil kandiller içinde birikiyormuş. Bir mühendislik fakültesi bugün, bu hünerli kandilleri yeniden tasarlamak üzere kandillerin bu işi nasıl yaptıklarını asla bilemeyeceğiz. Çünkü bu kandillerden günümüze hiç bir örnek kalmamış.

Selimiye'nin altındaki geniş havalandırma ve iklimlendirme kanallarından biri görünüyor.

© Hasan Karakaya

İKLİMLENDİRME İLKELERİ ARACILIĞIYLA GEZMEK

Daha sonra, cami içi ve dışındaki iklimlendirme öğeleri hakkında Selimiye'deki müzenin müdürü sanat tarihçisi Hasan Karakaya ile görüşüyoruz. Kendisi müze müdürü olarak camiyi yaşatıp nefes almasını sağlayan tüm bölgelerini sürekli kontrol altında tutuyor. Onarımıyla ilgileniyor.

Hasan Karakaya önce, Sinan ve sonrası dönemlerde iklimlendirme diye bir kavramın olmadığını belirterek söze başlıyor ve, "O dönemde havalandırma, koku ve ispi giderme, nem, küf ve rutubete engel olma gibi temel bir yaklaşım ve çözüm kaygıları var" diyor.

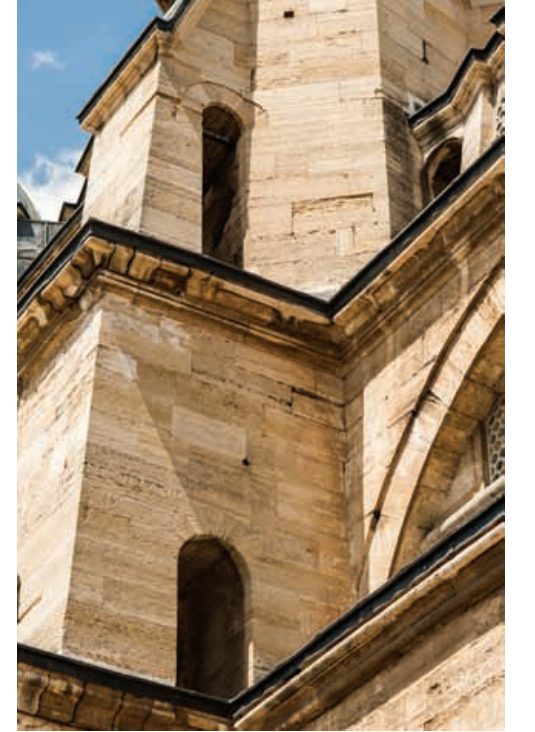

Ardından durumu görmek için cami içinde birlikte gezme başlıyoruz. Görüldüğü kadarıyla caminin ana giriş kapısı kuzeye açılıyor. Buradaki pencereler ve diğer büyük kapılar da bu katı çepeçevre dolaşılıyor. Bütün bunlardan giren hava, içerdeki kandillerin ısıtmasıyla yükselip ikinci ya da mahfillerin bulunduğu kattaki daha küçük pencerelerden çıkıyor. Böylece caminin içinde güçlü bir hava dolaşımı oluyor. Bunun da camiye iyi bir havalandırma sağladığı düşünülebilir.

Az sonra kubbenin altında açılmayan sıralı pencerelerden, kuzeye bakan bir tanesinin de açılabilirdiğini öğreniyoruz. Bir başka küçük ve açılabilen pencere de, tam tersi bir yerde, mihrabın sağ üstünde bulunuyor. Sanat tarihçisi Hasan Karakaya, bunların da gereken durumlarda havalandırma katılabildiğini söylüyor.

Bir süre sonra, Selimiye'nin iç mekanında suyun da iklimlendirmeye katılmış olduğunu görüyoruz. Caminin ortasındaki müezzin mahfilinin altında küçük bir şadırvan bulunuyor. Müdür Karakaya, bu küçük şadırvandan sürekli akan suyun cami içindeki havalandırmaya katıldığını, en azından ortamı hafifçe nemlendirerek daha kolay bir soluk alma sağladığını söylüyor. Ardından buna benzer bir başka örneğe yöneliyoruz. Ana giriş kapısının iç kenarlarına sağlı sollu yerleştirilmiş birer küçük su haznesi ile önlerinde birer kurna bulunuyor. Bunların cami içindeki havayı bir ölçüde tazelediklerine kuşku yok.

Gezdikçe, Selimiye'nin herkesi kendisine hayran bırakan genel yapısı dışında, hemen hiç fark edilmeyen ayrı bir dünyası olduğunu kavriyoruz. Çevremiz kanallar, dehlizler, olmadık yerde karşımıza çıkan mazgallar ve karanlıklara doğru uzanan sayısız küçük dar merdivenlerle dolu.

Caminin bugün müze olarak kullanılan medreselerinin bacaları. (Üstte)

Payandaların aşağıya doğru yaptığı basamaklı düzeni ve geçitler. (Altta)

Caminin kubbe ve kubbe kasnağı ile önündeki denge kulesi ve alttaki yarım kubbeler. (Üstte)

Cami ana mekanı altındaki kanallara inen girişlerden biri. (Sağda)

Selimiye'nin bu sahne arkası dünyası gerçekten çok şaşırtıcı. Müze Müdürü Hasan Karakaya, gezimiz sırasında caminin ortasına yöneliyor. Müezzin mahfilinin altındaki küçük şadırvandan kuzeye doğru 8-10 adım atıp halıyı kaldırıyor. Böylece dışarıdaki abdest alma yerlerinden gelip küçük şadırvan yönünde giden genişçe bir su kanalı ortaya çıkıyor.

Karakaya, bu su kanallarının hemen her yerde olduğunu söyleyip anlatmayı sürdürüyor: "Bu konular henüz tam araştırılmamıştır, ama caminin altındaki su kanallarının cami iklimlendirmesine, nem ve hava dolaşımı açısından katıldığı çok açıktır. Çünkü caminin üst bölmelerinde bazı küçük rutubet olayları görülmesine karşın, cami tabanında rutubet yoktur. Ayrıca ortalama boyutu 0.55 x 1.3 metre olan bu su kanallarının yalnız su için olmadığı kesin. Çünkü içinde yürünebilecek kadar büyük olan bu kanallarda, pis ve temiz sular, kanalın içinde ve ayrı künkler içinde akıtılıyor."

Az sonra avluya çıkıyoruz, su kanalları avlunun altında da var ama üstleri taş bloklar ve toprakla örtülü. Dikkatimiz dış yüzeydeki küçük tonozlu pencerelere, geçiş noktalarındaki kavisli geçiş boşluklarına ve payandalardaki mazgallara takılıyor ister istemez. Müdür Hasan Karakaya bütün bunların, geçiş tünellerini ve galerileri aydınlattığını ayrıca yağmurdan sonra ıslanan taşları içten kurutmaya yaradığını söylüyor.

Anıtsal Selimiye Külliyesi'nin yaklaşık kuzeybatı köşesinde ve dışında Selimiye öncesi döneme ait bir de hamam bulunuyor. Edirne'deki yaygın bir söylentiye göre bu hamamdan gelen bir sıcak su hattı, camiyi ısıtıyor. Müze Müdürü Hasan Karakaya, bunun doğru olmadığını ve bir söylentiden ibaret olduğunu vurguluyor. "Çünkü geçen yıl ile bu yılın başında kanallarda yaptığımız onarımlarda hamam yönünden ca-

miye yönelmiş bir hatta rastlamadık" diyor. Aslına bakılırsa işin bir de güncel ve çelişkili bir ekonomik boyutu var. Hamam, cami ve çevresindeki külliye yapılarının neredeyse 40 ya da 50'de biri kadar. Bu hamamın, böylesi boyuttaki dev bir külliye ısıtmasını beklemek, yakıt masraflarının yüksek düzeyi bir yana, en azından mühendislik açısından pek mantıklı değil.

Bu anlamda caminin özel ve ek bir ısınma düzeni yok gibi görünüyor. Daha sonra görüştüğümüz Edirne Mimarlar Odası Yönetim Kurulu Başkanı Turgut Çakır ise, kalın duvarlı kamusal taş binaların özel bir ısıtmaya gerek duyulmadan, yazın serin, kışında ılık olduğunu, taşın yapıya böyle bir iklimlendirme sağladığını söylüyor.

Ardından da farklı noktaya dikkatimizi çekiyor: "Bu yapılarındaki iklimlendirme ve ısının korunması konusunda üst örtünün kurşunla kaplamasının da çok önemli bir işlevi var." Çakır şöyle devam ediyor: "Özellikle tonoz ve kubbeler, kurşunla kaplanmadan önce üzerleri toprak, saman ve suyla karıştırılıp bir harç hazırlanıyor. Kerpiç harcı da dediğimiz bu harç, önce kalınca bir katman olacak şekilde kubbeye sıvanıyor. Bu sıva kurduğunda ise kubbe, kurşun tabakalarla kaplanıyor. İşte bu kurşun kaplama ile öncesinde sürülen ve yastık görevi gören harç, ısıyı tutarak tarihi yapılarda önemli bir iklimlendirme işlevi görüyor. Tabii bu kurşun kaplama ayrıca yağmur ve kar suyuna karşı bu tarihi yapılarda en etkili yalıtımı da sağlıyor."

Kubbesinden ve ışıklı pencerelerinden girip, dehlizlerinden ve kanallarından çıktığımız Selimiye gezimiz sona eriyor. Ama burada keşfedilecek daha çok şey olduğunu bize dolaylı biçimde öğrettiği için Koca Sinan'ı saygıyla bir kez daha anıp dönüş yoluna giriyoruz.

KAYNAKLAR

1. ASLANAPA, Oktay. "Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri" İ.Ü. Yay. İstanbul-1949.
2. KUBAN, Doğan, "Sinan'ın Sanatı ve Selimiye". Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul-1997.
3. KURAN, Aptullah, "Selçuklulardan Cumhuriyete Türkiye'de Mimarlık", Türkiye İş-Bankası Yay., İstanbul-2012
4. ÖZGÜDEŞ, Muzaffer Sinan'ın Sanatında İnovasyon, Tübitak Bilim ve Teknik, No-492, Kasım 2008, s.54.

Selimiye'nin bir başka
görmekli görünüşü.

BİR MİMAR SİNAN KLASIĞI: HASEKİ HÜRREM SULTAN HAMAMI

Mimar Sinan'ın Sultanahmet Meydanı'nda yaptığı Haseki Hürrem Sultan Hamamı, kendi alanında eşsiz bir yapı. Hamam, meydanın her iki yanında devasa boyutlarıyla yükselen Ayasofya ile Sultanahmet Camii arasında onlara ezilmeden ve de bu anıtsal camilere meydan okumadan, Sinan'a özgü ölçülü görkemiyle varlığını sürdürüyor.

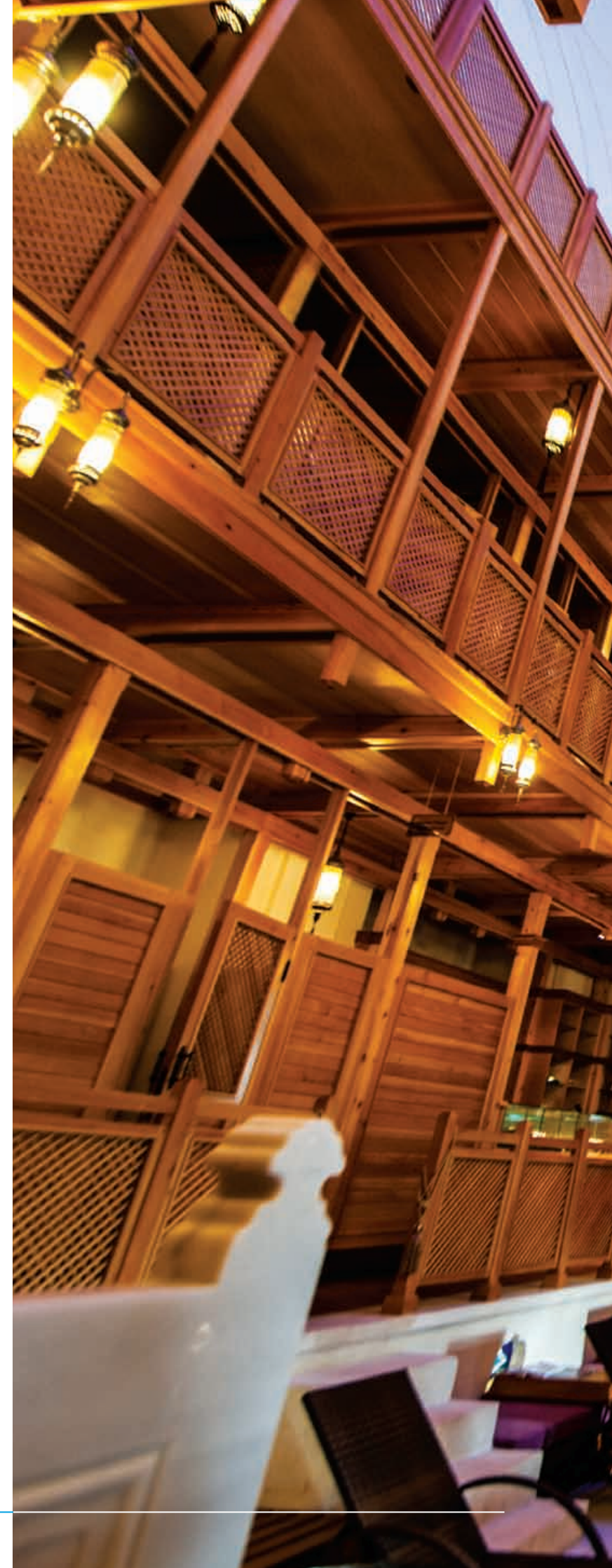
► **Mimar Sinan rotamızın** son mimari anıtı, bir hamam... Mimar Sinan için "son" sözcüğünü kullanmak gerçi biraz çelişkili gibi duruyor. Çünkü mimari söz konusu olunca, her yönden sonsuz sayılması gereken bir mimar o.

İstanbul Sultanahmet Meydanı'ndaki yuvarlak havuzun yanında ve Ayasofya ile Sultanahmet Camisi arasında, çifte kubbeli büyücek bir yapı bulunuyor. Çok estetik görünümü olan bu anıt, Mimar Sinan yapımı Hürrem Sultan Hamamı...

Eser, Mimar Sinan'a Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan tarafından 1556 yılında yaptırılmıştı. Çifte hamam şeklinde yapılmış olan hamam 75 metre uzunluğunda. İstanbul'un en güzel ve görkemli hamamlarından biri olan Hürrem Sultan Hamamı, Haseki Hürrem Sultan Külliye'sine gelir sağlamak amacıyla yapılmış.

HÜRREM SULTAN HAMAMI'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Günümüzde Ayasofya Hamamı olarak da adlandırılan yapı, kuzey-güney doğrultusunda yer alıyor. Mimar Sinan yapıyı erkekler ve kadınlar bölümü olarak tek eksen üzerine yerleştirmiş. Böylece erkek ve kadınların hiç karşılaşmadan hamama giriş çıkışları sağlanmıştı. Ama kaynaklar, bu tarz tek eksenli hamam mimarisinin çok estetik görünmesine karşın, daha sonraki dönemlerde denenmediğini bildiriyorlar. Çünkü bu durumda, hamam küllhanının iki ayrı bölümü birden ısıtması güçleşiyor ve ısıtma maliyetleri de yükseliyordu. Oysa uzunlamasına değil de, toplu ve bitişik planlı hamamları ısıtmak daha kolaydı.

Hamam girişiyle birlikte karşımıza simetrik yapıdaki soğukluk ya da soyunmalık bölümü çıkıyor.

Hamamın ılıklık bölümü, kurnalar, duvarda korumaya alınmış Roma hamamı izleri künkler ve yuvarlak tüteklikler.

Mimar Sinan, hamamın erkekler bölümünü kuzeye, kadınlar bölümünü de güneye yerleştirmiştir. Bunun nedeni büyük olasılıkla güneydeki kadınlar bölümünün iklim koşullarından daha az etkilenmesini sağlamak için olmalıydı. Her iki bölüm, bazı küçük ayrıntılar dışında yaklaşık simetrik olarak tasarlanmıştır. Sinan, ayrıca kuzeydeki erkekler bölümünün önüne beş kavis gözü olan gösterişli bir revak yerleştirerek, hamamın görseelliğini daha da arttırmıştı. Diğer hamamlarda hiç rastlanmayan bu özellik hamama daha çok büyük camilerde rastlanan bir anıtsallık kazandırıyor.

Ancak revakın kuzeye yerleştirilmesinin, görseelliğin dışında, yapının bu cephesinde bir doğal iklimlendirme ortamı sağladığına da kuşku yok. Çünkü Ayasofya gezimizde de izlediğimiz gibi, kuzeyden (ya da Boğaz yönünden) gelen sert ve soğuk rüzgarlar, yapıların bu cephesinde adeta patlıyor. Revakın orta bölümü kare planlı yapılmış ve üzerinde de küçük bir kubbe bulunuyor. Revaktaki sivri kavisler, almaşık

denilen bir sıra kızıl tuğla bir sıra da beyaz küfeki taşından örülmüş ve baklava dilimli başlıkları olan sütunlar üzerine oturtulmuş. Bu almaşık kızıl-beyaz örgü tarzı cepheyi görsel olarak daha bir zenginleştirmiş.

Revaktan sonraki giriş kapısının üzerinde hamamın yapım kitabesi bulunuyor.

Hamamın genel yapısına baktığımızda önce, her iki uçta iki ayrı kubbenin örttüğü giriş ve soyunmalık bölümü bulunuyor. Buradan sonra ise, önce enine olarak yerleştirilmiş ve üzerinde üç küçük kubbenin bulunduğu ılıklık, ardından da yıldız biçimli sıcaklık bölümlerine geçiliyor.

Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı'nın revakından geçip içeri girince doğrudan soyunmalık bölümüne giriliyor. Burası, içten ve dıştan hamamın diğer birimlerinden daha büyük ve yüksek bir kare plana sahip! Aynı zamanda soğukluk da

denilen bu bölümün tabanı ise dört-beş basamakla inilecek kadar aşağıda yapılmış. Ortada küçük bir havuz-şadırvan bulunuyor. Havuzun üstünde gövdeye bingilerle oturan bir kubbe ve üzerinde sekiz köşeli bir aydınlık-havalandırma feneri yerleştirilmiş.

Ancak hamamın eski fotoğraflarında kubbe üstünde daha farklı bir fener bulunuyor. Şimdiki fener, son dönem onarımlarla birlikte yerleştirilmiş olmalı. Çünkü orantıyı bozacak kadar uzun ve üzeri de yine yarım yuvarlak bir kubbeyle örtülmüş. Oysa eski fotoğraflardaki fener, daha kısa ve üstü de sivri bir küçük külahla örtülmüş.

Kuzeydeki erkekler bölümünün soyunmalığı, tüm cephelerde altta yan yana üç, bunların üzerine de tek olarak yerleştirilmiş dört büyük pencereyle aydınlatılıyor. Bu pencereler mekanı çok başarılı biçimde aydınlatıyor. Ama güneydeki kadınlar bölümünde ise altta üç yerine iki pencere yerleştirilmiş. Hamamdaki pencerelerin neredeyse tamamı küçük yuvarlak camların kalıba alınmasıyla oluşan alçı pencerelerden oluşuyor.

Soğukluk ya da soyunmalık bölümü yapılan son onarımdan sonra, hamamın özgün işlevine uygun olarak içteki bütün soyunma odacıkları, merdivenler ve kullanılan diğer yardımcı öğeler ahşaptan yapılmış. Anıtsal hamam turistik amaçlı kullanıldığı için, bu soyunmalık bölümü tam bir görsel şölen oluşturuyor. İçeri girildiğinde ahşap soyunma odacıkla-

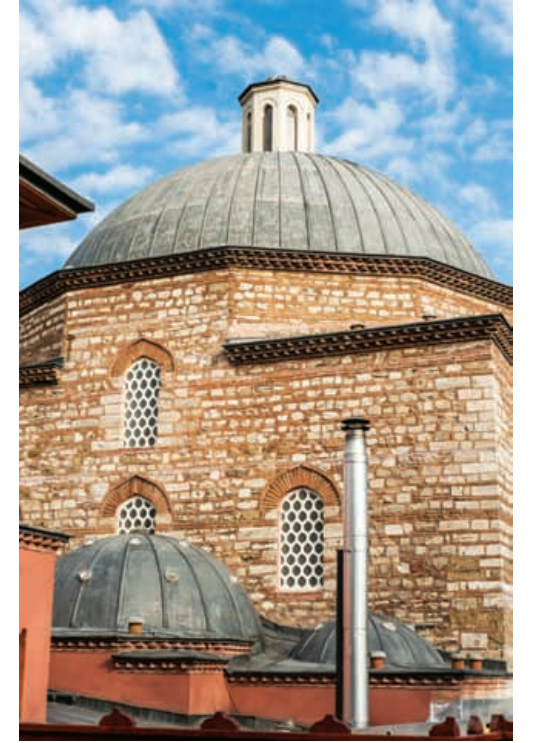
rı, merdivenle inilen tabanın çepeçevre kenarındaki sekinin üzerine iki katlı olarak yerleştirilmiş. Bu odacıklara çıkan merdivenler ise, girişin yanlarında ve sırt sırta dönmüş iki büyük ahşap "S" şeklinde yerleştirilmiş.

Soğukluk bölümünden küçük bir kapıyla hamamın ılıklik bölümüne geçiliyor. Burası, hamamın uzunlamasına planlanmış genel tasarımına aykırı biçimde enine, dar ama uzun bir dikdörtgen şeklinde planlanmış. Bu ılıklik bölümünün üzeri doğu-batı yönünde üç küçük kubbe ile örtülmüş. Batıdaki üçüncü kubbenin altındaki mekan helalara ayrılmış. Diğer iki kubbenin altına gelen mekanlar ise tellağın keseleme ve özel yıkama yapması için yapılmış.

SİMETRİK YÜZEYLERDE DOĞAL İKLİMLENDİRME İZLERİ

Üçüncü kubbe, hamamın kuzey duvarından yaklaşık 5-6 metrelik bir çıkıntı yapıyor ve bu çıkıntı batıdaki kadınlar bölümünün soyunmalık duvarına kadar sürüyor. Bir başka deyişle erkekler kısmının ılıklik bölümünün yaptığı bu çıkıntı, öte uçtaki kadınlar kısmının ılıklik bölümüne kadar sürüyor. Arada ise yan yana iki büyücek kubbenin örttüğü sıcaklık bölümleri bulunuyor. Görüldüğü gibi Mimar Sinan, hamamın mimarisinde karşılıklı duran ve göze çok sevimli görünen bir simetri yaratmış. Böylece Sinan, özellikle batı yönündeki cephe ve üst örtüde yuvarlaklar, köşeler ve düz çizgilerden oluşan ama aynı zamanda birbirlerinin zıddını oluşturan bir dizi simetrik girinti-çıkıntılarla dolu bir yüzey yaratmış.

Ama bu çıkıntı ve düzenlemeler daha çok batı duvarında izleniyor. Doğu duvarında ise böylesi bir çıkıntı yok, aksine orta bölüm bir girinti yapıyor. Mimar Sinan, doğudan batıya doğru yaptığı böylesi bir düzenlemeyle, hamamın iki dış yüzeyinde özel bir iklimlendirme amaçlamış olabilir mi?

Yan yana üç kubbeden de anlaşıldığı gibi Sinan hamamın ılıklik bölümünü yapıya enine dar bir şerit gibi yerleştirmiş. (Üstte)

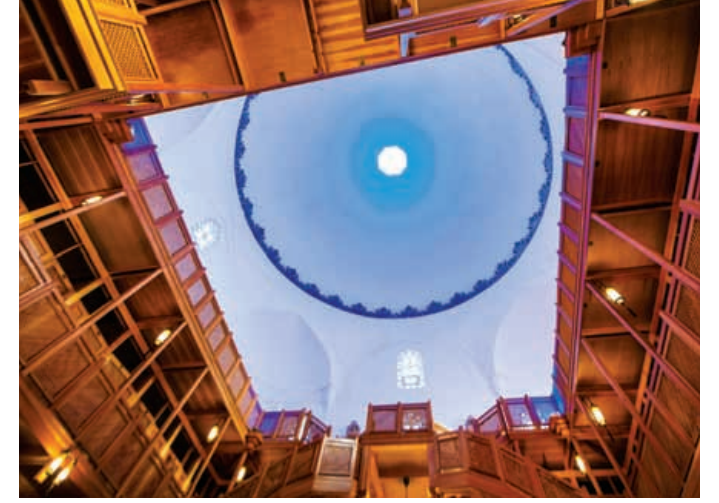
Soğukluğun girişten ılıklik kapısına doğru görünüşü ve üzerindeki fenerli büyük kubbe.

Çok büyük olasılıkla evet... Çünkü yanı başındaki Ayasofya'da da izlediğimiz gibi yönetim odaları ve önemli rölyefler hep güney-güneydoğu yönlerinde yapılmıştı. Batı ve kuzey tarafı ise alabildiğine nemlenmişti. Sinan'ın Ayasofya'daki bu iklimsel düzenlemeyi algılamamış olması mümkün değil.

Aksine, hamamda nemlenmesi zorunlu olan ılıklik ve sıcaklık bölümlerini kuzey ve güneyden devasa sayılabilecek giriş-soyunmalık binalarının arasında korumaya alarak rutubeti en aza indirmeyi düşünmüş olmalıydı. Benzer biçimde bu bölüm, doğudan mümkün olduğunca daha fazla güneşe yönlendirilmişti. Batıda ise girinti-çıkıntılar ve kubbelerle özellikle neme karşı bir tür hava kalkanı yaratacak çok sayıda yüzeyle ısı ve hızlı buharlaşma sağlanmıştı.

Bu olası doğal iklimlendirme düşüncesine uygun olarak Sinan, erkek ve kadınların sıcaklık bölümlerini, adeta sırt sırta yaslayıp bitişik inşa etmişti. İstanbul Ansiklopedisi hamamın sıcaklık bölümlerini, Türk hamam mimarisinin merkezi sofa-lı ve dört eyvanlı geleneksel planı olarak nitelendiriyor. Ardından da buradaki sekiz köşeli yapılanmayı, Roma hamam mimarisiyle sentezlenen bir uygulama şeklinde yorumluyor. Çünkü burada, mekanın ortasında sekizgen bir göbek taşı bulunuyor. Sekizgen planlı ve kubbeli orta mekanın dört ana yöne bakan kenarlarına tonozlu birer eyvan yerleştirilmiş.

Bu sekizgen planın ara yönlere karşılık gelen ve ana yönlere göre çapraz duran diğer kenarlarında ise köşe halvetlerine giriş veren kapılar bulunuyor. Kare planlı ve yine kubbeli olan bu köşe halvetleri, üç yöne doğru birer niş eklenerek genişletilmiş. Sıcaklık bölümlerinin doğusunda ise her iki bölümün ortaklaşa kullandığı bir su haznesi bulunuyor. Bu arada kadınlara ait olan giriş bölümü kapısının, erkeklerinkinin tersine olarak güneye değil de, batıya açılmış ve revaksız ol-

duğunu belirtelim. Erkeklerin ana girişinin kuzeye baktığını ve revaklı olduğunu düşünürsek, Sinan'ın kadınlar kısmının girişini güneye değil de batıya ve revaksız yapmış olması, acaba simetriyi bozduğu anlamına mı geliyor?

Ancak Sinan'ın böylesine önemli farklılıkları nedensiz yaptığını düşünmek hiç mantıklı değil. Ayrıca bu kadınlar bölümünde helaların sayısı da erkeklere göre daha az tutulmuş. Bir olasılık, Sinan hamama gelen erkeklerin, kadınlardan daha fazla olacağını düşünüp, erkek helalarının sayısını fazla tutmuş olabilirdi. Girişin batıdan verilmiş olması ise, hamama giren çıkan kadınların mümkün olduğu kadar erkeklerin gözünden uzakta tutulması gibi bir düşünce ile ilgili olmalıydı.

Çünkü alandaki tarihi yapıların dizilişine baktığımızda, hamamın batısı o çağda bile, ana caddelere dönük değildi. Öyle ki, gerek Ayasofya'dan gerekse Sultanahmet Camii'nden çıkanlar Hürrem Sultan Hamamı'na gitmek istediklerinde kadınlar girişinin önünden geçmiyorlardı. Kadınlar bölümünün güneybatı köşesi de, ayrıca bir yamacın üzerindeydi ve kapının buradan açılması duvarların sağlamlığı açısından uygun olmayabilirdi.

Hamamın özgün yapısından günümüze yansıyan diğer bazı ayrıntıların arasında ise, renkli taşlardan mozaik havasında oluşmuş gösterişli göbekteşi, mermer kurnalar ve köşelerdeki bingileri destekleyen mukarnaslı konsollar var.

Bu noktada Osmanlı mimarlarının, kendisinden önceki kültürlerle göre, hamam mimarisine çok farklı bir yaklaşım getirdiğini belirten Prof. Dr. Fikret Yegül, "Osmanlı hamam tasarımında mekanların kurallara uygun net ve katıksız bir formel geometri sergileniyor" diyerek, bu biçim ve mekan uyumunun en güzel örneğinin Sinan'ın tasarladığı Haseki

Duvar içi ısıtma

Hypocaust diyebileceğimiz uygulamada pişmiş toprak künkler duvarın içine yerleştiriliyor ve içinden altta gelen sıcak gazlar geçirilerek, duvarın içinde dolaştırılıyordu. Bu yöntem gerçekte, fırından gelen ve tabanı ısıtan sıcak gazların ikinci kez kullanımı olarak da kabul edilebilir.

Hürrem Sultan Hamamı olduğunu belirtiyor. Yazara göre, yüzlerce cam fanusla donatılmış kubbelerden dökülen aydınlık aracılığıyla mekanın algılanması, yumuşak bir ortam sunmuştu. Antik hamamların devasa tonozlu hacimleriyle, gün ışığını en fazla alacak şekilde tasarlanmış büyük pencereleleriyle sağlanan aydınlatma şekli, Osmanlı'daki büyüklü ve loş aydınlığından çok farklıdır.

TÜRK HAMAMI'NDA ANTİK İKLİMLENDİRME MİRASI

Bugün hamamın içinde dolaştığımızda, yer yer duvarlarda ve tabanda Roma-Bizans döneminden bazı kalıntıların izleri özel camekanlar içinde görülebiliyor. Hürrem Sultan Hamamı'ndaki, şimdi ancak küçük kalıntıları görülebilen antik yapı, tarihi kaynakların belirttiğine göre, Zeuksippos adında büyük bir Roma hamamıydı.

Örneğin, hamamın ılık bölümünün tabanında kırılmaz bir cam koruganın altında Roma hamamının cehennemlik (hipocaust) bölümü bulunuyor. Bilindiği gibi hamamlar, doğası gereği suyun ve hamamın ısıtılması ilkesine dayanıyor. Roma hamamı kabaca, zeminin altındaki cehennemlik (ya da hypocaust) denilen boşlukta dolaştırıldıktan sonra tütekliliklerden dışarı atılan duman aracılığıyla ısıtılırdı. Tüteklilikleri hamamda Mimar Sinan da kullanmış ve bugün ılıklığın duvarlarında kapaklı tüteklilikleri görmek mümkün. Roma hamamında bu tüteklilik kapakları yerine göre açılıp kapatılarak, mekanda sıcak hava dolaşımı düzenleniyor ve hamamın istenilen ısıya ulaşması sağlanıyordu.

Hatırlanacak olursa Roma ısıtma sistemlerini Andriake antik kenti gezimizde ve kentin küçük hamamında anlatmıştık. Kısaca yinelemek gerekirse, Roma hamamlarının ana ısıtma yöntemi, hamamın yürünen tabandan ısıtılmasıydı. Burada

fırın, ısıtılan mekanın dışındaydı ve fırından çıkan sıcak gazlar, hamam tabanının altındaki boşlukta serbestçe dolaşarak hamamı alttan ısıtmaktaydı. Bu sisteme "alttan ısıtılan ocak" anlamına hypocaust deniliyordu.

Ama daha sonraları bu sistem giderek bir gelişme göstermiş ve ısıtma, duvar içi borularla hamamın tabanı kadar, yan duvarlarında da uygulanmıştı. Duvar içi ısıtma (hypocaust) diyebileceğimiz bu farklı uygulamada pişmiş toprak künkler duvarın içine yerleştiriliyor ve içinden altta gelen sıcak gazlar geçirilerek, duvarın içinde dolaştırılıyordu.

Bu yöntem gerçekte, fırından gelen ve tabanı ısıtan sıcak gazların ikinci kez kullanımı olarak da kabul edilebilir. Hürrem Sultan Hamamı'nda, az önce gördüğümüz gibi, Roma döneminden kalma tabandan ısıtma izleri halen, çok az da olsa izlenebiliyor. Ama burada önemli olan bir başka özellik de duvarlarda tütekliliklerin bulunmasıydı. Bunların, aşağıdan gelen sıcak havanın akımı ile dışarı atılımı ayarlandığına göre, Roma döneminde taban ısıtma dışında duvar içi ısıtma da bulunmaktaydı.

Hürrem Sultan Hamamı'nda Antik Roma ve Bizans'tan kalan bütün bu çok özel izlerden sonra, yine onların devamı sayılan duvar içi su boruları da gözleniyor.

Verilen bilgiye göre, buradaki hamamda duvar içindeki su kanalları duvar içinde, külhandan kurnalara gelinceye kadar yaklaşık 100 metre yol almaktaydı. Bu uzun süre boyunca sıcak suyun ısı kaybını önlemek için, soğuk su kanalı üstte, sıcak su kanalı da altta yapılmıştı. Sıcak havanın, sıcak su kanalının altına yapılan ayrı bir kanal aracılığıyla, bir süre sıcak suyu ısıtmaya devam ettikten sonra tütekliliklere yönelerek, suyun en uzak kurnaya dahi soğumadan ulaşması sağlanmıştı.

Ilıklık bölümünde duvar içinde korumaya alınmış Roma künkleri görünüyor.

Mimar Sinan, doğudan batıya doğru yaptığı böylesi bir düzenlemeyle, hamamın iki dış yüzeyinde özel bir iklimlendirme amaçlamış olabilir mi?

Sıcaklık bölümündeki
eyvanlı yıkanma yeri ve
halvet odacıkları.

Mimar Sinan, bütün bu Roma Bizans hamam kalıntıları üzerine daha sonra çifte hamam tarzında ve bir eksen üzerinde olmak üzere görkemli bir Türk hamamı inşa etmişti. Yerleşim düzeni, farklı yükseklikteki kubbeleri ve kitlelerinin ahenkli oranlarıyla, hamam estetik açıdan her dönemde eşsiz bir örnek sayılıyor.

ROMA VE TÜRKLER'DE YIKANMA VE HAMAM KÜLTÜRÜ

Hamam ve yıkanma kültürü, mimarisi ve gelenekleri açısından en gelişmiş haliyle Antik Roma'da bulunuyor. Önceki gezilerimizde bunu yer yer izledik. Ancak bu özel ve önemli geleneğin Roma'dan sonra izlediği yol çok çarpıcı. Çünkü Antik Roma'yı her açıdan izleyen Avrupa toplumları onun bu birikimine uzak durmuşlar ve Roma'nın hamam kültürü Avrupa'da gelişmemiştir. Avrupa'da yerel diyebileceğimiz kuvvetler içinde yıkanma ile silinerek temizlenme tercih edilmiştir. Ama özellikle Anadolu'da zaten var olan Roma hamam kültürü, Antik Roma'nın ardından ve Bizans üzerinden Türkler'e geçmiştir.

Selçuklular'la başlayıp Osmanlı Türkleri ile gelişen bu kültür, gerek mimari, gerekse yıkanma gelenekleri açısından Antik Roma ile çoğu noktada birleşiyor. Örneğin daha başlangıçta, Prof. Dr. Fikret Yegül, özellikle Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinde yeniden yaratılan yüzlerce küçük mahalle hamamı için alınan modelin, ülkedeki Roma-Bizans mahalle hamamları geleneğinden aktarılmış olması gerektiğini belirtiyor.

Buradan yola çıkarak Fikret Yegül, Bizans ve Türk hamam gelenekleri, zevkleri ve tekniklerinde de epeyce benzerlikler olduğunu bildirip şunları ekliyor: "Türk hamamlarının ısıtma teknolojileri Roma ve Bizans öncüllerini yakından

izler. Hepsi gelişkin bir hypocaust sistemine ve odunla ısıtılan fırınlara sahiptir."

Ama Roma hamamında soğuk havuzlu yıkanma bölümü olan frigidarium, tümüyle ısıtılan Türk hamamında işlevsiz kalmıştır. Buna göre Türk hamamında yıkanma, havuz suyuna dalarak değil, tek kurnanın önünde ve bol su akıtılarak, bireysel bir eylem olarak gerçekleşiyor. Ama antik frigidarium'un bazı işlevleri, Türk hamamında soyunmalık odaları (apodyterium) ve dinlenme-serinleme salonu ile özdeşleştirip soğukluk adını almıştır.

Girişteki bu geniş, ferah ve aydınlık salonun ortasında ise süslü ve fıskiyeli bir havuz bulunuyor. Bu noktada Prof. Yegül, sözcüğün geçmişine giderek Arapça fıskiyah sözcüğünü, Roma hamamının frigidarium'da havuz anlamındaki piscine sözcüğünden türediğini belirterek geleneğin farklı bir coğrafyadaki boyutlarına da değiniyor.

Ancak Türk ve Roma hamamı arasındaki en önemli mimari ayrılık, Türk hamamında palaestra adlı bölümün olmamasıydı. İlginçtir bu bölüm Bizans hamamında da bulunmuyor. Palaestra, Antik Çağ geleneklerine göre yıkanmadan önce gerekli beden hareketlerinin yapıldığı, bir spor bölümü.

Yıkanma işlemlerine baktığımızda ise, antik gelenekler yine izleniyor ama önemli bir fark var. Türk hamamında yıkanma sonrası soğuk su banyosu bulunmuyor.

Prof. Dr. Fikret Yegül, Türk hamamındaki tellak ve natır gibi hizmetlileri de, Roma hamamındakilerle karşılaştırmanın mümkün olduğunu ifade ederek, "Yalnızca, yağ masajı yerini sert keçe kılından keselerin kullanıldığı sabun köpüğü masajına bırakır" diyor.

Roma hamamıyla Türk hamamının dolaylı bir başka benzerliği de, üstü kubbeli göbekaşı ile aynı yıkanma salonundaki halvet denen küçük terleme odalarının, Roma'nın laconicum'uyla benzeşmesiydi. Laconicum, Roma hamamında sıcak ve kuru-buharlı terleme odasına deniyor. Vitruvius'a göre bu mekan, Roma'da yuvarlak ve üstü kubbeli yapılmaktaydı. Tam da Türk hamamındaki göbekaşı ve halvetin biçim ve işlev ilişkisi gibi.

ELİMİZDEN KURTULAN HAMAM

Hürrem Sultan Hamamı özgün işlevine uygun olarak, bugün yine hamam olarak çalışıyor. Kuşkusuz bu durum onu korumanın en uygun yolu... Çünkü hamam olarak yapılmış bir yapının farklı bir amaçla kullanılması, onun çoğu işlevinin kullanım dışı kalmasına ve yapının giderek çökmesine neden oluyor.

KAYNAKLAR

1. ERGİN, Nina (Der), "Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü", Koç Üni. Yay., İstanbul-2012
2. KURUÇAY, Akif, "İstanbul'un 100 Hamamı", İBB Kültür Yay., İstanbul-2010.
3. ÖZGÜLEŞ, Muzaffer, "Sinan'ın Sanatında İnovasyon", TÜBİTAK, Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı-492, Kasım 2008.
4. TANMAN, M.Baha, "Haseki Hamamı", İstanbul Ansiklopedisi, der. İlhan Tekeli, Cilt-4, s.4-5.
5. URAL, Başak Oğuz, "İstanbul'un 100 Mimar Sinan Eseri", İBB Kültür Yay., İstanbul-2010.
6. YEGÜL, Fikret, "Roma Dünyasında Yıkanma", Koç Üni Yay., İstanbul-2011.

Mimar Sinan'ın bu eşsiz eserinin çok çeşitli tehlikelerle karşılaştığını, ayrıca dile getirmek gerekiyor. Örneğin II. Meşrutiyet döneminin Şehremini yani Belediye Başkanı Cemil Topuzlu Paşa'nın Sultanahmet'te çıkan bir yangına kayıtsız kaldığı bile söyleniyor. Çünkü Batı Avrupa'nın yoğun biçimde etkisine girildiği bu dönemde Cemil Paşa, Sultanahmet'i Paris'in ünlü Concorde Meydanı havasında yeniden düzenlemek istiyor.

Kaynakların bildirdiğine göre Cemil Paşa, alanın orta yerindeki "hamamı" yıkmak için çok uğraşiyor. Ama Sadrazam Sait Paşa ve Eski Eserler Cemiyeti bu isteğe karşı çıkıyor. Hürrem Sultan Hamamı böylece kurtuluyor. Yine de bu anıtsal yapı 1910 yılına kadar, hamam olarak kullanılıyor. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde iyice yıpranmış olan bu eser özgün işlevinden uzaklaşıyor.

Belediyenin benzin deposu olarak kullanılıyor. 1947'den itibaren de Devlet Matbaası oluyor. Çünkü bu sıralarda apartman tipi katlı evler dönemi başlıyor ve geleneksel sokak hamamları yerine, evlerde duş tipi yıkanma alışkanlığı öne çıkıyor. Hürrem Sultan Hamamı ise, özgün mimarisinin farklı kullanımları nedeniyle git gide yıpranıyor. Hatta özgün mimari yapısında ayrı olan kadınlar ile erkekler bölümü arasına kapı açılıyor.

DAHA AÇIK BİR DEYİŞLE YAŞAMAYA YENİDEN BAŞLIYOR

Tarihi hamam ardından, ilki 1957- 1958 yılında yapılan çeşitli onarımlar geçiriyor. 1980'lerin sonunda Uluslararası İstanbul Sanat Bienali kapsamında sergi mekanı olarak kullanılıyor. 1988 ve 2008 yılları arasında ise Mimar Sinan'ın bu ünlü hamamı, tam 20 yıl Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kitap ve hediyelik eşya satış mağazası olarak işlev görüyor. Nihayet bu özel tarihi hamam 2010 yılında bir kez daha onarılıp, turistik amaçlı bile olsa, yeniden hamam olarak kullanılmaya başlanıyor.

Bugün Ayasofya ile Sultanahmet Camisi'nin arasında yer alan bu görkemli eser, eşsiz estetiğiyle hala ayakta duruyor. Hürrem Sultan Hamamı'nda bugün özgün yapısına uygun olarak yıkanma ve yapıyı inceleme olanağı var. Hatta yazıda belirttiğimiz gibi Roma-Bizans izlerini bile görmek mümkün.

Açıkça ve son kez belirtelim ki, böylesi bir bilgisel-görsel hazzın tadılabileceği yapıların sayısı, Mimar Sinan'ın eserleri dışında çok fazla değil...

Hamamın sıcaklık bölümündeki göbekaşı ve üzerindeki fil gözü camlı deliklerle donatılmış kubbesi.

OSMANLI - TÜRKEVİ ROTASI

OSMANLI - TÜRK EVİ ROTASI

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Ortaçağ'ın feodal yapısının da bir gereği olarak, yönetici sınıf ile halk tabakaları arasında giderek açılan bir fark bulunmaktaydı. Her alanda kendini duyumsatan bu ayrım mimari, musiki, edebiyat ve konuşulan dilde çok daha fazla öne çıkıyordu. Yoksul kesimini saymazsak orta tabaka ile az çok varlıklı halkın yaşadığı ev, konak gibi yapılar, gerçekten de her yönden çok özeldi. Daha çok Türk Evi kavramı içerisinde algılanan bu konutlar imparatorluğun en uzak köşelerinde bile görülmesine karşın ortak birçok özelliklere de sahipti.

Örneğin gezi rotamızda ziyaret ettiğimiz Gerze Yakupağa Konağı, Türk Evi mimarisinde halkın geleneksel olarak karniyarik diye adlandırdığı bir yapı düzeninde inşa edilmişti.

Buna göre Yakupağa Konağı'nda oda ve mekanlar, yapının içinde tutulan yerleştirilen sofanın iki yanına yerleştirilmişti. Türk Evi mimarisinde buna iç sofalı plan tipi deniyor. Ama Yakupağa Konağı, Türk Ev'nin esneklik ve doğaya uyum ilkelerine uygun olarak, ana oturma odaları, bu iç sofanın önünde ve caddeye bakacak şekilde konumlandırılmıştı.

Bu örneği vermemizin nedeni sahiplerinin Kafkasya'dan göç etmesi, ustalarının da benzer biçimde Rusya ve Romanya'dan getirilmiş olmasıydı... Bu farklı öğelerin Türk Evi kavramında somutlaşmasını, böylesi geniş coğrafyada Türk halkının yaptığı bir mimari konut sentezi olarak görmek gerekiyor.

Bu geniş yayılım, büyük olasılıkla iki nedene dayanıyor. Birincisi köken olarak, Türk evinin bir şekilde göç kavramından kaynaklanmış olmasına bağlıyor. İkincisi ise, bu göç olgusunun özünde, süvari ağırlıklı bir askeri hareket biçiminde gerçekleşmiş olmasıydı. Böylelikle göç eden akıncı güçler, yeni yerleştikleri topraklarda yurt ya da topak ev denilen çadırlarını, rahatça bir Türk Evi mimari olgusuna doğru evrimleştirmişlerdi.

Bugün Selçuklu ve Beylikler döneminden günümüze kalan bir Türk Evi örneği yok. Oysa günümüzde giderek azalsa da, Osmanlı dönemine ait çok sayıda örneği bulmak mümkün... Osmanlı'nın doğu ve batıya doğru gösterdiği genişleme, Türk Evi kavramının da geniş coğrafyalara yayılmasına neden olmuştu. Ama gerek atlı akıncıların göçleri şeklindeki yayılma yöntemi, gerekse yurt ya da topak ev olarak, Türkler ile ortak kültüre sahip olan Moğollar'ın benzer bir mimari ve halk yerleşimini geliştirmemiş olmaları ilginçtir.

Türk Ev'i'nin iklim, doğa ve coğrafi koşullara göre çeşitlilik göstermesi ise, konunun bir başka ilginç boyutunu oluşturuyor. Kara ikliminin egemen olduğu yörelerde taş yığma kerpiç yapılar ağırlıklıdır. Ilıman ve yağışlı bölgelerde ise, ahşap karkas yapılar tercih edilmiştir. Bu yapıların temelini oluşturan kerpiç ise, killi toprağın su ve samanla karıştırılıp yoğrularak ahşap kalıplara dökülmesi ve güneşte kurutulmasıyla elde ediliyor. İlginç olan yön, kökeni Anadolu'da Hitit ve öncesine uzanan kerpicing Türkler tarafından da yoğun biçimde kullanılmasıydı.

Ama hangi iklim kuşağında olursa olsun, iki ya da üç katlı olan Türk evinin zemin katları genellikle dışarıya karşı iyi korunan, taş ağırlıklı ve içe dönük bir temel özelliğe sahiptir. Kendine özgü özellikleri çok fazla olan Türk Ev'i'nde yapıyı koruyan bir eleman olan çatılar da yine ilginç bir gelişme çizgisi gösterirler. Erken dönem Türk evlerinde üst örtü, düz toprak örtü biçimindedir. Daha sonra ise bu düz toprak dam, kiremit örtülü ve eğimli ahşap çatılara dönüşmüştür. Buna bağlı olarak çatılara geniş saçaklar yerleştirilirdi. Yağmur sularının bina duvarlarına zarar vermemesi için...

Sonuçta; simetrinin çok sevilip sıkça uygulandığı Türk evlerine ilişkin üç farklı örneği gezi rotamız olarak belirledik...

BİR TÜRK EVİ OLARAK, BURSA 17.YÜZYIL MURADIYE EVİ

Bursa'nın modern kent dokusunda gözlerden saklanmış öylesine çok ve önemli mimari anıt var ki... Kent, Anadolu'daki çoğu benzerleri gibi adeta açık bir mimarlık müzesi olarak karşımıza çıkıyor. Şimdi gezmeye hazırlandığımız Muradiye Evi ile Muradiye Mahallesi de, kentin dokusu içinde sıkışmış da olsa, bütünüyle ve yine açık müze olarak kabul edilebilecek, eşsiz bir yerleşim alanı.

Bursa'daki son gezimizi bugün eski bir Türk Evi'ne yapıyoruz. Kaynaklarda 17. yüzyıldan kalma bu görkemli evin gerçek adı, Muradiye Evi olarak veriliyor. Ama son dönemde müze yapılıncaya adı, 17. Yüzyıl Osmanlı Evi Müzesi olarak değişmiş. Biz onu eski özgün adıyla anacağız. Çünkü onu, bir müze binası olarak değil, bir ev olarak gezeceğiz. Burası bir şimdi müze de olsa aslında bir ev ve planından çatısına, avlusundan odası ve sofasına kadar, her açıdan geleneksel Türk Evi özelliklerini sergiliyor.

17 yüzyıl Muradiye Evi'nin doğudan dış görünüşü.

Anadolu'da yaptığımız bu gezide, yerel halkın yaşadığı ve genel olarak Türk Evi olarak adlandırılan evlerden de ilginç örnekler vereceğiz. Çünkü bunlar hem Anadolu'nun binlerce yıllık mimari geçmişinden, hem de Türk halkının tarihinden izler taşıyorlar. Bursa'daki Osmanlı Evi Müzesi olan Muradiye Evi'ni önemli kılan en belirgin ilk özelliği de 17. yüzyılda yapılmış olması. Halk mimarisinden örneklerin bu denli eski bir tarihte yapılmış olanını günümüzde bulmak, gerçekten güç.

TÜRK EVİ'NİN ÖZELLİKLERİ

17. yüzyıl Muradiye Evi, tam anlamıyla Türk Evi'nin özelliklerini içeriyor. Bir Türk Evi'ni belirleyen başlıca özellikler, sahip olduğu oda düzeni, sofa ve bunların oluşturduğu evin özel planı. Türk Evi'nde odanın en önemli özelliği, bir yaşam biçimi olarak, çok amaçlı kullanılması. Öyle ki, bir Türk Evi'nin her odasında oturulabilir, çalışılır, yemek yenir, uyunabilir, hatta yıkanılabilir de... Dahası, bu odadaki bütün eşyalar taşınabilir bir yapıda. Eşyalar gerektiğinde en kısa zamanda odaya getirilip yerleştirilir, kullanıldıktan sonra çok kısa sürede yeniden yerlerine konur. Böyle bir odada her şey öncelikle büyük uyum üzerine kurulmuştur. Bu uyumun gerçekleşmesi için odanın orta alanı boş bırakılmıştır.

İkinci olarak, Türk Evi'nin plan tasarımına göre dış ve açık sofalı tipler, köşklü ve eyvanlı uygulamalar dikkati çekiyor. Bu planda odalar, birbirine bitişik olmak yerine, sofanın uzantısıyla birbirlerinden ayrılarak, adeta özerklik kazanarak öne çıkıyorlar. Sofayla beliren bu özellik, Türk Evi planının özgün bir niteliği olarak görülüyor. Türk Evi'nin sofalı plan tiplerini Mimar Cengiz Bektaş, hocası Sedat Hakkı Eldem'in sınıflamasıyla şöyle sıralıyor: Zaman içinde ilkin sofasız çözüm denilen ev tipi geliyor. Sonra dış sofalı ev tipi ile iç sofalı evler ve son olarak da orta sofalı çözümler sıralanıyor.

Sırası gelmişken hemen belirtelim, 17. yüzyıl Muradiye Evi'nin bazı farkları var. Evet, bu ev dış sofalı evler gurubuna giriyor. Prof. Dr. Engin Yenel'in açıklamasına göre, yapıda bir ara kat ile odaların arasına yerleştirilmiş bir de eyvan var.

Türk Evi'nde zemin kat, sanki bir Selçuklu Kervansarayının duvarı gibi yüksek, taştan ve adeta sağır, yani dışa kapalı yapılıyor. Üst kat ya da katlar ise yaşama katı olarak geçiyor. Bu yüksek ve dışa kapalı zemin üzerinde yükselen yaşama katlarındaki çıkma ya da cumbalar da, bu evlere ayrı bir özellik kazandırıyor. Dört yana eğimli çatılarda girinti ve çıkıntılardan kaçınan bir tasarım tercih ediliyor. Saçaklar ise geniş ve olabildiğince yatay tutuluyor.

Araştırmacılar, burada çok kısaca anlattığımız bütün bu özellikleri, Türk halkının doğa içindeki yaşamının bir devamı olan çadırlı göçebe yaşamının, yerleşik ev yaşamına yansması olarak ifade ediyorlar. Büyük ölçüde doğa içinde geçen bu yaşam biçiminin, doğa olayları ve mevsimler karşısında da özel bir duruşu olduğu çok açık. Bir başka deyişle bu do-

ğal yaşam biçiminde, evlerde özel bir doğal iklimlendirme şekli de var. Prof. Dr. Önder Küçükerman, bu uygulamayı, Anadolu'nun farklı bölgelerinde halkın yaz ve kış mevsimlerini ayrı ayrı yerdeki evlerde geçirdiğini belirterek, "genellikle her iki biçimdeki evde hem açık-serin hem de kapalı iyi korunmuş odalar bulunmaktadır" diye yorumluyor. Şimdi sözü fazla uzatmadan, bütün bunları Bursa 17. yüzyıl Muradiye Evi'nde izleyelim.

BURSA MURADIYE EVİ'NDE...

Bursa'da, Sultan II. Murat Külliyesi'nin bulunduğu semte Muradiye Mahallesi adı verilmiş. Muradiye Evi de, Sultan II. Murat Külliyesi'nin karşısında bulunuyor. Ev, sokak girişi itibarıyla yaklaşık kuzey-güney yönünde inşa edilmiş. Muradiye Külliyesi de evin doğusunda yer alıyor ve ayrıca önünden bu yönde bir cadde geçiyor. Ama caddenin öte kenarında geniş ve yüksek çınar ağaçlarıyla kaplı büyücek bir park bulunuyor. Evin bu doğu yönündeki caddeye bakan cephesi gerçekten de çok gösterişli ve sabahın erken saatlerinden itibaren, yoğun biçimde ve doğrudan güneş alıyor.

Eve bu doğu yönünden yaklaştığımızda, yüksekçe ve taştan yapılmış bir zemin kat ile üstünde ahşap karkas arası ince tuğla dolgu üst kat yükseliyor.

Konuya girmeden önce küçük bir açıklama yapmak gerekiyor. Doğu cepheden eve baktığımızda altta bir zemin kat ile onun üzerine yerleştirilmiş bir üst kat görülüyor. Kısaca iki kat. Ama evin içine girdiğimizde ise, zemin dahil üç kat olduğunu görüyoruz. Bu hem evin bulunduğu yamacın eğiminden, hem de evin plan özelliklerinden kaynaklanıyor. Daha açık biçimde söylendiğinde, yamacın eğiminin de etkisiyle zemin kat biraz yüksekçe olduğu için ikinci ara katı da kapsamına alınca, ev dıştan iki katlıymış gibi duruyor. İşte yukarıdaki satırlarda dile getirilen Engin Yenel'in ev tanımında ara kat ifadesini kullanmasının nedeni bu özellik.

Muradiye Evi'nde önü bahçeye bakan sofa ve üst kata çıkan merdivenler. (Üstte)

Muradiye Evi'nin kuzeybatı köşesinden evin bütünsel görünüşü. (Altta)

Konağın bahçeden ve batı cephesinin görünüşü.

Konağın aydınlatma ve doğal iklimlendirmesi açısından pencereler yaşamsal bir öneme sahip. Ama 17.yüzyıl Muradiye Evi için tarihsel-teknolojik bir engel vardı ve 18. yüzyıla kadar büyük boyutlu cam üretilmiyordu. Bu nedenle duvarların alt bölümlerindeki pencerelerde geniş cam kullanılamıyordu. Bu sorun Muradiye Evi ve benzerlerinde olduğu gibi, cam yerine tahta kepenkler takılarak çözülmüyordu. Daha açık bir deyişle, dışarıdaki hava ile oda arasındaki pencerede yalnızca tahta kepenkler vardı ve soğuktan korunmak için kepenkleri kapattığınız zaman oda gece gibi karanlık oluyordu. Perde ya da kağıt yapıştırmak çözüm değildi. Odaya ışık yerine yine soğuk giriyordu ve çok dayanıksızdı.

Işığın dört mevsim gece gündüz odaya sürekli girebilmesi için tepe pencereleri ya da revzen denilen alçıdan yapılmış ve küçük yuvarlak camların kullanıldığı üst seviyedeki pencereler kullanılmaktaydı. Bunlar, binanın dış duvarında ve içeride kullanılanlar olmak üzere iki çeşitti. Dışa bakan revzenlerde genellikle beyaz cam içtekilerde ise renkli camlar tercih ediliyordu. Bu nedenle evde olması gerekenden çok fazla pencere vardı.

Benzer biçimde, yaklaşık 5-5.5 metre yüksekliğindeki zemin katın alt bölümünde üç mazgal deliği, üst bölümünde de demir parmaklıklı biri küçük, ikisi orta boy üç pencere yapılmış. Üstteki ahşap kat, bu zemin katın duvarları üzerine ve doğu-batı yönünde yerleştirilen ahşap atmalar üstüne inşa edilmiş. Zemin katın dışa kapalı ve adeta sağır olan yapısına karşılık, üst kat yaşam dolu ve 5'i tepe penceresi olmak üzere toplam 14 pencereye sahip. Üst kattaki bu pencereler çift sıralı gibi dizilerek, iki katın pencereleri gibi bir göz yanılgısına neden oluyorlar. Oysa gerçek durum biraz farklı. Dışta görülen üst katın tüm pencereleri, zeminden sonraki ikinci yazlık katın sofa ve odalarına ait.

Üçgen Çıkıntılar

Türk Evi'nin cephelerine özgü olan, yapıya fazladan bir estetik ve hareket kazandıran bu üçgen çıkımların farklı bir işlevi daha var. Muradiye Evi kuzey duvarındaki, bu iki üçgen çıkma ile hafifçe ve yaklaşık 20-25 santimetre kadar doğuya döndürülmüş oluyor. Bu dönüş odayı içten düzeltiyor, ama dıştan da dolayısıyla güneş ışığından olabildiğince daha fazla yararlanmayı sağlıyor.

Ortada ve dışa doğru açılıp kapanan tahta kepenekleri olan dört büyük pencere, bu katın sofasındaki eyvanın dışa açılan pencereleri. Bunların sağında ve solunda, biraz aşağıda duran pencereler ise, eyvanın iki yanındaki odalara ait pencereler. Bunların üzerinde ise alttakilerle eş sayıda olmak üzere, yuvarlak camlı ve alçı çerçeveli tepe pencereleri bulunuyor.

KÜÇÜK ÜÇGEN ÇIKIMLAR VE ÖZEL İŞLEVLERİ

Girişe yönelip, kuzey cephesine geçtiğimizde ise dikkatimizi hemen iki uzun üçgen çıkma çekiyor. Moloz taştan yapılmış zemin katın üstündeki kattan sokağa doğru ve boydan boya olmak üzere iki dev testere dişi gibi duran üçgen çıkımlar... Bunlar kuzey cephenin doğu köşesinden, batıya doğru dar açılı bir üçgen gibi ardı ardına açılarak uzanıyor. Biri bu iki çıkımdan cephenin doğu kenarında ve Başoda'ya ait, ikincisi de cephenin bu kez batı kenarında ve bir başka çıkmanın oluşturduğu cumba-köşkü tamamlıyor.

Cengiz Bektaş, bu tür üçgen çıkımların ilginç ve özel işlevleri olduğunu ifade ediyor. Türk Evleri'nin bir özelliği de zemin katı duvarlarının sokakların biçimine göre şekillenmesi. Bir başka deyişle sokağın aldığı şekle göre, evin zemin duvarları da onunla birlikte eğilir bükülürler. İşte, Cengiz Bektaş da, evlerin birinci katlarının, zemin katın bu eğri duvarları üzerindeki çıkımlarla evin ve odanın tasarımını düzelttiklerini ifade ediyor.

Ayrıca, "Dörtgen ve elden geldiğince kare odalar yapabilmek için duvar eğrilerini düzelden üçgen çıkıntılar yapıldığını" söylüyor.

Türk Evi'nin cephelerine özgü olan, yapıya fazladan bir estetik ve hareket kazandıran bu üçgen çıkımların farklı bir işlevi daha var. Muradiye Evi kuzey duvarındaki, bu iki üçgen çıkma ile hafifçe ve yaklaşık 20-25 santimetre kadar doğuya döndürülmüş oluyor. Bu dönüş odayı içten düzeltiyor, ama dıştan da dolayısıyla güneş ışığından olabildiğince daha fazla yararlanmayı sağlıyor. Her iki çıkmanın bulunduğu kuzey duvarı üzerinde altı üstlü yan yana dört pencere bulunuyor. Üsttekilerin tepe penceresi olduğunu belirtelim. Bu cephedeki pencereler, doğu cephesindekilerin benzeri ve devamı olarak uzanıyor.

Böylece doğudaki güneşin ısı ve ışığını kuzey cepheden yakalamış oluyor. Bu üçgen çıkımlar büyük ölçüde güneşe yöneliyor ve çıkıntının açısına göre güneşe bakan kısa kenarda bir ya da iki küçük pencere bulunuyor. Burada Muradiye Evi'ndeki üçgen çıkımda böylesi bir küçük pencere yok, çünkü kısa kenarı çok dar. Bu üçgen çıkımları ve diğer ortak özellikleri ileriki günlerde önce Safranbolu Yörük

Köyü Konakları'nda, sonra da Sinop Gerze'deki Yakup Ağa Konağı'nda da izleyeceğiz.

SOFALAR, ODALAR VE KIŞLIK-YAZLIK KATLAR

Kuzey cephenin zemin katı duvarında bir küçük kapı ile küçük bir pencere bulunuyor. Bu kapı eve giriş kapısı değil, daha çok ahır ya da deponun girişi. Sonradan eklenmiş de olabilir. Pencerenin altında bir de, ince bir mazgal deliği var. Ayrıca bu cephe duvarı zemin ve üstündeki kat, doğu duvarının aksine sıvanıp, beyaz badana yapılmış.

Kuzey cephesi sonrasında konağın bahçe duvarı ve giriş kapısı geliyor. Bahçe ya da yerel deyişle taşlık'tan girince konak, solda bütün özellikleriyle kendini sergiliyor. Bu yapı Bursa'da halen ayakta kalabilmiş Türk Evleri'nin en eski ve en gösterişli olanı. Bu bağlamda konak, bahçeye bakan eyvanlı birer sofa ile odalardan oluşan bir plana sahip. Bahçeye açılan batı cephesi, sokak yönünde ve kapalı olan diğer cephelerin aksine son derece açık ve ferah. Öyle ki, burayı evin günlük yaşamının büyük ölçüde dışa açıldığı özel bir cephe gibi de görmek mümkün. Tabii, bu dışa açılmanın sokağa değil de evin bahçesine doğru gerçekleştiğini de unutmadan.

Kuzeydeki sokak yönünden gelen binanın cephe duvarı, batıya dönüp bahçeye girince, duvar boydan boya ve kuzeyden güney ucuna kadar iki katlı büyük bir çıkma şeklinde yapılandırılmış. Bundan amaç sofayı, binanın kapalı bölümünden yer almadan, ama onun bir parçası gibi kurmak. İkinci olarak da, ana binaya yarı açık yarı kapalı biçimde eklenen sofayı, evin doğaya ve insan dünyasına açılan bir ortak ara geçiş alanı haline getirmek.

Yerden toplam dokuz ağaç sütunla desteklenen çıkma, bahçeye yaptığı yaklaşık 1 metrelik çıkıntıyla önce 5.5-6 metre boyunca, dıştan bir cumba-köşk havasında düzenlenmiş. Bütünüyle beyaza boyanmış olan çıkmanın bu ilk bölümü alttan üç ahşap direk ile destekleniyor. Bu nedenle yalnızca ikinci katta var, birinci ara katta yok. Konağın diğer cephelerinde olduğu gibi, burada da üçü tepe penceresi olmak üzere, altı pencere bulunuyor. Ama önündeki manzaraya üç yönden bakan bu bölüm bir oda değil. Yalnızca içten sofanın devamı olarak, seki şeklinde açık bir oturma-seyir alanına dönüştürülmüş. Bunun birinci kattaki karşılığı ise sofanın uzayan devamı oluyor.

Ancak bu sofaların önü bütünüyle açık değil. Her bir sofa boydan boya ve altlı üstlü olarak, zeminden gelen ahşap destek direklerin arasına yerleştirilen tahta korkulukla yağış ve yağmura karşı kısmen kapatılmış. Böylece direklerin araları geniş birer pencereye dönüştürülmüş. Günümüzde

bu pencereler camla kapatılmış. Pencereler, üstte ve altta altışar adet olarak yerleştirilmiş. Ama müze yetkilileri, bu sofa önünün özgün halinde camsız ve açık olduğunu belirtiyorlar.

Sofaların bu göreceli korumalı yapısı bile, hiç kuşku yok ki odalarla dış ortam arasında bir hava yastığı oluşturuyordu. Böylece evin ısı dengesi, bir ölçüde doğal ve kendiliğinden sayılabilecek bir biçimde kurulmuştu. Müze görevlilerinden öğrendiğimize göre, eski özgün kullanımda ve cam olmadı-

Konağın 2. kat sofası ve buraya çıkan merdivenler ile bahçeye açılan pencereler. İlerde sağda eyvanın girişi görülüyor.

Muradiye Evinin üst kat sofasının sağında eyvanın girişi ile soldaki cumbalı köşk olarak bilinen seyirlik yeri. Altta ise konağın kadınlar odası.

Alçak tavanlı kat çabuk ısınıp içindeki sıcaklığı da daha uzun süre içerde tutuyordu. Yüksek tavanlı yazlık ise, yazın bunaltıcı sıcaklığı karşısında tam tersine, ferahlatıcı ve serinletici bir doğal işlev görüyordu.

ği dönemlerde, perde ya da tülle kapatılarak, yine benzer yalıtım işlevi görmesi sağlanmıştı. Sofa bu açıdan özellikle yazın ve iyi havalarda yaşamın yoğun biçimde sürdüğü ve çeşitli ev işlerinin yapıldığı özel bir ortak alan olarak işlev görmektedir.

Sofalara çıkan evin güney köşesindeki ahşap ve geniş merdivene yönelip üst katlara çıkıyoruz. Evin yaşama mekanı olan her iki katın odaları da sofaların hemen gerisinde yer alıyor. Birinci ara katta yan yana iki oda bulunuyor. Odaların dışı olduğu kadar sofaya açılan pencereleri de var. Bu kat her açıdan yukarı kata göre daha sade döşenmiş.

Evin planına göre odalar, sofanın bir kenarına dizilmişler. Bu anlamda sofaların, odalar arası ortak alanı oluşturduğu çok açık biçimde anlaşılıyor. Çünkü sofalar, her kattaki iki odanın arasından doğuya doğru ilerleyerek, evde bir tür "T" biçimli plan sergiliyorlar. Bu genel oluşum içinde odalara geldiğimizde bir başka ilginç ve geleneksel özellikle daha karşılaşıyoruz. Odalar genel ölçüleri açısından iklimler düşünülerek, kışlık-yazlık şeklinde tasarlanmış. Daha açık bir deyişle, şimdi bulunduğumuz birinci ara katın tavanı, üstündeki ikinci kata göre daha basık yapılmış. Geleneksel Türk Evi'nin çok bilinen bir özelliği olarak bu oluşum, alçak tavanlı birinci ara katın kışlık, yüksek tavanlı ikinci katın ise yazlık olarak kullanılması sonucunu doğurmuş.

Kuşkusuz bu uygulamayı kökü çok eskilere gidebilecek bir doğal iklimlendirme tasarımı saymak gerekiyor. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi alçak tavanlı kat çabuk ısınıp içindeki sıcaklığı da daha uzun süre içerde tutuyordu. Yüksek tavanlı yazlık ise, yazın bunaltıcı sıcaklığı karşısında tam tersine, ferahlatıcı ve serinletici bir doğal işlev görüyordu.

İkinci yazlık kata çıktığımızda buranın, birinci kata göre daha bir yüksek ve özenle düzenlenmiş olduğunu görüyoruz. Oda ve sofaların konumu ve planı birinci ve ikinci

katta tekrarlanıyor. Her katta ikişer tane olarak planlanan odalar, yine geniş sofanın doğu kenarında bulunuyorlar. Odaların kapıları da yine sofanın batıdaki bahçe cephesine bakmıyor. Sofalar kabaca "T" biçimli bir plana sahip olduklarından, oda kapıları da, sofanın iki oda arasından doğuya yaptığı çıkıntıya ("T"nin ayağına) dönük şekilde birbirlerine bakıyor. Bu tercihte evin doğal iklimlendirme tasarımının büyük bir payı olduğu çok açık. Böylece odalar, bahçeden ve sofa üzerinden oda içlerine gelecek soğuk havayı doğrudan almamış oluyor.

Sofanın her iki katta da odaların arasına giren bu uzantısı, ayrıca bir oturma mekanı olarak düzenlenmiş. Ev sakinlerinin odada değil de burada oturmayı tercih etmelerinin nedeni büyük olasılıkla dışarıda yer alması nedeniyle daha ferah, aydınlık ve havadar yapısı olmalı. Bu yapı ayrıca, ev halkının erkek olsun kadın olsun her an iletişim içinde ve kaynaşarak yaşamış olduğunu gösteriyor.

Ama önce de belirttiğimiz gibi ikinci yazlık kat bu açıdan da daha bir özenle işlenmiş ve üstteki tavan süsleri bile alttaki kışlık birinci kata göre daha özenli şekilde çalışılmış. Örneğin yazlık katta, sofanın odalar arasındaki uzantısı nefis bir ahşap eyvan şeklinde düzenlenmiş. Eyvanda oturma düzeni bahçe yönüne dönük, ama arkası da binanın doğudaki ön cephesinin duvarıyla ortak. Duvarın bu bölümünde, dıştan da izlendiği gibi, sırf eyvan için yapılmış ve ahşap kepenkleri olan demir parmaklıklı dört büyük pencere bulunuyor. Eyvanda oturan biri hem içerideki bahçeyi hem de bu eyvan pencerelerinden Muradiye Külliyesi'nin bulunduğu alanı rahatça seyredebilir. Ama eyvanda tepe pencereleri yok.

Eyvandan solunda daha önce sözünü ettiğimiz Başoda, sağında ise Haremlik denilen kadınlar odası yer alıyor. Haremlik odası, bir harem olmaktan çok evin kadınları ve çocuklarının oturduğu bir oda olarak tasarlanmış. Çünkü araştırmacılara göre evde kadın erkek ayrımı bulunmuyor. Başoda ise yine çok özel ve süslü şekilde düzenlenmiş. Burada ayrıca gösterişli ocak ve kalem işi süslemelerle bezenmiş nefis bir dolap bulunuyor. Başoda'da bir ocak bulunması buranın yaz-kış kullanıldığını gösteriyor. Ama evdeki tek ocağın bu odada olduğu düşünülürse, odanın dört mevsim kullanılmış olması da olağan geliyor. Büyük olasılıkla bu tercih ekonomik nedenlere dayanıyordu. Bursa'daki Muradiye Evi'ni özel yapan nedenlerden birisi de, bu odanın özgün kalem işi bezemeleri. Odadaki bu süslemeler, özgün 17. yüzyıl yapımı ve çağının yorumu olarak bitki ve çiçek motifleriyle bezenmiş. Özellikle Başoda'daki dolap üzerinde bulunan süslemeler o dönemden günümüze kalabilen çok önemli ve usta işi eşsiz örnekler sayılıyor.

Başoda'nın solunda ise, az önce cumba-köşk diye tanımladığımız, sekilik bulunuyor. Bu mekan ile Başoda arasındaki duvarda dört pencere bulunuyor. İkiisi altta, diğer ikisi de üstte tepe penceresi olarak yerleştirilmiş.

SÜSLEME VE BEZEMELER

Muradiye Evi'nde bütün bunların dışında dikkati çeken bir başka mimari-süsleme unsuru da tavanlarda bulunuyor. Bu noktada Türk Evi'nin dıştan alabildiğine yalın olmasına karşın içten, özellikle de tavanların olabildiğince süslü ve gösterişli olduğunu belirtmek gerekiyor. Tavanların bu denli süslü olması belli bir estetik ve zevk unsurunu içinde barındırıyor. Ancak, ailenin ekonomik düzeyi ve oda ya da evin durumuyla da bağlantılı olabiliyordu. Örneğin Muradiye Evi'nin birinci katında sofa ve odaların tavan taşıyıcı düzeni çok yalın biçimde bir ince, bir geniş çıtaların yan yana dizilmesiyle oluşan bir tavan kaplamasıyla döşenmiş.

İkinci katta ise, her oda ve sofanın tavanı farklı süs ve desenler içeren kaplamalarla örtülmüş. Örneğin Başoda, ince çıtalar ve sarı kırmızı renklerden oluşan altı köşeli yıldız desenleriyle kaplanmış. Tavanın ortasına da büyücek ve altıgen şeklinde nefis bir eliş ahşap oyma göbek yerleştirilmiş. Ba-

şoda kapısının açıldığı eyvan tavanına ise, çitasız ve yalnızca kırmızı altıgenlerin sarı zemine uç uca yerleştirilmesiyle oluşan bir tavan süslemesi yapılmış. Burada sarı zemin altıgenlerin kenar araları üçgenler şeklinde belirlediğinden tavanın görüntüsü gözü yanıltan, yanar-dönerli olarak, bir an kırmızı altıgenler, bir başka an da sarı kırmızı altıgen yıldızlar şeklinde görünüyor. Ortada ise, kabartma olmayan iç içe geçmiş altıgenlerden oluşmuş sarı kırmızı bir göbek yerleştirilmiş.

İkinci kattaki sofanın tavanı ise, daha farklı biçimde kaplanmış. Sofa tavanı boydan boya, kuzey uçtaki seyirlik köşk köşesi dahil olmak üzere, yan yana dokuz sıra ve testere dişli su şeridi şeklinde yapılmış. Bu zikzakların dış kenar sıralarında sarı, ortada ise kırmızı ve yeşil renkler tercih edilmiş. Haremlik diye geçen kadınlar odası ise, yine basit sayılabilecek bir tavan süsüne sahip. Yeşilimsi bir sarı fon üzerine ince çıtaların karşılıklı dik açılarla yerleştirilmesiyle ortaya çıkan karelerden oluşmuş. Bunların ortasına da yine kare ve içinde geometrik şekiller olan yeşil renkli bir göbek yerleştirilmiş.

Süslemelerin yoğun olduğu bir başka yer de dolaplar. Özellikle Başoda'daki dolap dikkate değer özellikler içeriyor. Prof. Dr. Önder Küçükerman, bir Türk Evi'nde değişmeyen özellik-

Konağın ikinci katında ve eyvanın yanındaki Başoda'nın görüntüsü. Oda çok gösterişli olmasına karşın eşya açısından son derece yalın döşenmiş. Alta ise tavan süslemesinden bir ayrıntı izleniyor.

Konağın doğu cephesinden ayrıntılı bir görünüş. Üstteki alçı pencereler ile alttaki ahşap kapaklı pencereler dönemin belirleyici unsurlarından sayılıyor.

Altta ise konağın Başodası'ndaki eşsiz 17. yüzyıl süslemelerine sahip olan dolabı görülüyor.

Kepenler açıldığı zaman ev aydınlanıyor, ama soğuyordu. Kapatıldığında ise ısınıyor, ama karanlık oluyordu. Çözüm ise tepe pencereleri kullanmaktı.

lerinin başında, dolabın üst sınırının, insan elinin uzanabildiği yüksekliğin üzerine kesinlikle çıkmamasını gösteriyor. O kadar ki, tavanın çok yüksek olduğu durumlarda, dolabın gerisindeki kullanılmayan bölüm, çirkin ve orantısız görünmesin diye, duvar kaplaması yapılmıştır.

Bütün bunlar Bursa Muradiye Evi'nde açıkça gözlenebiliyor. Evin süslemeleriyle ünlü bu dolabı, bizim şimdi alıştığımız dolap kavramından daha öte bir yapı sergiliyor. Bu dolap Başoda'da pencere ile kapı arasına yerleştirilmiş. Dolap burada odanın giriş kapısıyla ilişkili olarak tasarlanıp kurulmuş. Buna göre, dolaba bağlı olarak kapının içine, süslemeler, yükseklik ve boyut olarak dolapla aynı özelliklere sahip olan zar ve pabuçluk'tan oluşan bir kare giriş mekanı yerleştirilmiş. Buna göre odaya giren biri önce dolaba bağlı olan bu küçük kare mekana giriyor, sonra bundan çıkıp odaya giriyor. Engin Yenal, pabuçluğun işlevini, sofa ve oda arasında geçiş olarak ifade edip, ayrıca "içerinin görülmesini engellemeye yönelik korumalı ön çevreyi oluşturuyordu" diye tamamlıyor. Ardından da, bunun için zar denilen, ahşap bölme, kafes, parmaklık gibi öğelerden yararlandığını ifade ediyor.

İkinci olarak dolabın üstünde oluşan tavan yüksekliği de, yine duvar süslemeleriyle doldurulmuş. Dolabın kendisi ise, günümüz ölçüleriyle değerlendirildiğinde ufak tefek ya da mütevazı kalıyor. Üzerindeki kalem işi bezemeler ise gerçekten çok hoş. Dolabın tam ortasında neredeyse boydan boya denecek kadar büyüklükte bir çift kapı kanadı bulunuyor. Kanatların kenarlarına birer uzun selvi ağacı işlenmiş. Selvilerin arasına ise havuzlu ve çok katlı bir şadırvan yerleştirilmiş. Kanatların iki yanında ise yerden dolabın üstüne kadar yaklaşık 30x30 santimetre boyutunda göz ya da hücre denilen beş adet süslü kutu raf bulunuyor. Bu raf gözlerinin öte yanında ise dolabın küçük kanatları bulunuyor. Rafların kendisi de bir süs unsuru olarak kullanılmış. Bunlardan 10'u dolabın tabanı oluşturacak şekilde yan yana yerleştirilmişler. Ayrıca üç raf gözü de dolabın üstünde var. Dolabın bu genel yapısı içinde her yan ince

ince bitkisel ve geometrik desenlerle işlenmiş. Dolap kendi bütünlüğü ve odanın girişindeki gösterişli kapı içi muhafazasıyla birlikte izlendiğinde, insana gerçekten de alışılmışın dışında özel bir haz veriyor.

EVİN GENEL ÖZELLİKLERİNİN DOĞAL İKLİMLENDİRME İLİŞKİSİ

Ahşap çatkı yöntemiyle yapılan Muradiye Evi'nin çıkmaları, çok sayıdaki pencereleri, sofaları ve geniş çatı saçakları hep farklı iklim koşullarını denetlemek adına yapılmıştı. Böylece ev zeminden itibaren, Bursa'nın yağışlı ve görece nemli ortamında daha iyi nefes almaktaydı. Çünkü yapıda nemin yoğunlaşmasına kendiliğinden izin verilmiyor ve odalar böylece fazla nem tutmuyordu. Kuşkusuz bunda, evin rüzgar alan bir yamaça yapılmış olmasının da etkisi büyüktü.

Ama bu özel koruma için, önce evin ahşap doğramaları, binanın yapım öncesi ve sonrasında beziryağı ile hazırlanan ve gomalak denilen bir koruyucu yağ tabakasıyla yağlanarak kaplanmıştı. Böylelikle evin ahşap bölümleri yağmur, kar ve neme karşı özellikle direnç kazanmıştı. Ahşap canlı bir malzeme olduğu için üzerine sürülecek boyalar bir müddet sonra, iklimsel değişimler nedeniyle kuruyup kabarmaya mahkûmdur. Ama gomalak, ahşabın içine işlediğinden onu nem ve sudan koruyordu.

Sofa, yılın büyük bir bölümünde oturma mekanı olduğundan insanların yaşamı adeta doğa içinde geçiyordu. Biraz da bu nedenle olsa gerek evin içinde mutfak ve hela bulunmuyor. Bunlar bahçenin bir köşesinde ve evden az da olsa uzakta yer alıyordu. Bu nedenle evin içinde sürekli akan bir su ya da musluk olmadığından ev nemden biraz daha iyi korunuyordu. Benzer biçimde evdeki bu sofa düzeninin korumalı olması, evin daha kolay ve etkili ısınmasını sağlayabiliyordu.

Muradiye Evi de Türk Evi'nin özelliklerine uygun olarak, iklim koşulları ve doğa örtüsüyle de doğrudan ilişkili olarak yapılmıştı. Zemin ahır, ambar ve kiler olarak moloz taştan inşa edilmişti. Hem taş duvarlar hem de hayvanların ahırda sağladıkları sıcaklık üst katlara özellikle kışın belli bir ısı, yazın da tersine olarak serinlik sağlıyordu.

İlk bakışta pek fark edilmeyen, ama konağı gezdikçe görülen ilginç bir özellik de, binanın her yanında çok sayıda pencerenin bulunmasıydı. Büyük ölçüde ışıklandırma amaçlı olarak yapılmış olan pencerelerin, aynı zamanda havalandırma işlevini de gözetmiş olduğu çok açık. Yukarıda da belirttiğimiz gibi o çağda büyük cam üretimi olmadığından aydınlanmak için yalnızca üst seviyedeki tepe pencereleri kullanılıyordu. Büyük ana pencereler ise camsız ama yalnızca tahta kepenklerle örtülüydü. Bunlar bir bakıma yalnızca havalandırma işlevi görü-

yor gibiydiler. Ama bu durum evi ısıtmak ve aydınlatmak açısından büyük sorun yaratıyordu. Kepenkler açıldığı zaman ev aydınlanıyor, ama soğuyordu. Kapatıldığında ise ısınıyor, ama karanlık oluyordu. Çözüm ise tepe pencereleri kullanmaktı.

Başoda'yı ele alığımızda, tek bir ocağın ısıttığı bu odada 7'si tepe penceresi olmak üzere, toplam 14 pencere bulunuyor. Pencerelelerin bu odada aydınlatma ve havalandırma işlevini ortaklaşa sağlamış olduğu kesin. Ama asıl sorun sanki bu denli çok pencerenin bulunduğu bir odanın, tek bir ocak tarafından nasıl ısıtıldığı olmalıydı. Büyük olasılıkla ya insanlar sıkıca giyiniyorlardı ya da hepsi çok sağlam ve dirençli insanlardı.

Muradiye Evi'nin çatısı diğer Türk Evleri gibi yüksek orta noktasından binanın dört kenarına doğru inen kiremit örtülü ve meyilli ahşap bir çatıyla örtülmüştü. Çatının kenar uçları dayandığı duvardan yaklaşık 70 santimetre kadar dışa uzatılan bir saçak çıkıntısına sahipti. Saçaklar evin diğer bölümleri gibi, alttan tahta çitelerin birbirine paralel çakılmasıyla özel olarak süslenmişlerdi. Saçakların duruşu ise, hafifçe eğik ve yatay bir yapıda oluşturulmuştu. Böylece çatıdan gelen suların, duvarlara ve binanın toprakla buluştuğu noktaya değmeden açığa akması sağlanmış oluyordu.

BİNLERCE YILLIK GELENEĞİN DEVAMI OLARAK COĞRAFYA VE İKLİMLENDİRME

Araştırmacılar Türk Evi'nin çoğu özelliklerinin göçebe-çadır yaşamı döneminden geldiğini belirtiyor. Bunun en belirgin özelliği ise odada ortaya çıkıyor. Öyle ki, odanın işlev ve yapısının bir çadırı çağrıştırdığı belirtiliyor. Nasıl bir aile, tek gözlü bir çadırda yaşamını sürdürüyorsa, aynı aile bir Türk Evi'nin bir odasında benzer biçimde yaşamını sürdürebilirdi. Aile bir odada oturur, yatar, yemek yer, yemek pişirir hatta yıkanabilirdi... Bugün Muradiye Evi'nin odalarında bunların tamamını izlemek mümkün. Ayrıca odanın birindeki ahşap bir dolabın içinde yıkanmalık (yunmalık) denilen özel bir yer hala var. Ama ne yazık ki, yapılan onarımlar sırasında pis su gideri kapatılmış.

Odanın çadırla olan işlev benzerliğine devam edecek olursak, çadırda ısınmayı ve soğuk havalarda yemek pişirmeyi sağlayan ortadaki "ateş yeri" ya da "korluk" denilen ocak bulunurdu. Benzer mantık, evlerde yine ocakla, ama duman ve isin dışarı atılması için, ortada değil, oda duvarına dayanmış olarak yapılmaktaydı. Ancak gelenek, ocağın bulunmadığı odalarda, ortaya yerleştirilen mangalla devam ettirilmişti. Bugün Muradiye Evi'nin Başodası'na gittiğimiz de, odanın kuzey duvarında büyük bir ocak, odanın ortasında da bir mangalın dikkati çekecek şekilde ortada durduğunu görebiliriz. Örneğin aynı evde, kadın ve çocukların oturduğu Haremlik odasında ocak bulunmuyordu ve odanın ortasındaki mangal bugün bile izlenebiliyor. Bu örnekler artırılabilir, ama çadır bağlamında oda-

nın sofayla olan doğal ilişkisinde her odanın bir çadıra karşılık geldiği, dışa açık sofanın ise, denetim altına alınmış doğayı simgelediğini söylemek mümkün.

Muradiye Evi'nde de bu kavramsal yapıyı kolaylıkla gözlemek mümkün. Evin bahçeye bakan sofa'lı eyvanlı bölümü batı cephesini oluşturuyor. Ama bu yön tam batı değil, gerçekte hafifçe güneybatı demek daha uygun. Yağışlar ve rüzgarlar bu yönden geliyor. İşte bu cepheden dışa açılan sofanın gerçekten de, tam olarak denetlenebilir bir doğayı simgelediği çok açık. Çünkü sofa, bütünüyle ve yapısı gereği, arkasındaki odalar ile dış doğa arasında bir hava yastığı oluşturmak için bu amacına uygun şekilde tasarlanmış.

Bu arka cepheyle birlikte ev, sol yanını ve kısmen arka cephesinin bir bölümünü Uludağ küntlesine dönmüş gibi duruyor. Böylece Uludağ yönünden gelen yağmur, sel ya da rüzgarlar arazinin eğimini de dikkate alarak, evi adeta sıyrarak geçiyor gibi duruyor. Bu konum Uludağ yönünden gelen yağışları kısmen savuşturduğu gibi, yağmur taşımayan rüzgarların da nemi kurutucu etkisinden yararlanıyor. Ev uzunlamasına olarak kuzey-güney yönüne dönük olduğu için, arka bahçeye açılan batı cephesi, öğleden sonraları mevsime göre güneşi de çok iyi görüyor. Muradiye Evi'nde de olduğu gibi, sofanın sert iklim koşulları karşısında böylesi korumalı bir yöne, özellikle öğleden sonra güneşine bakması da yine Türk Evi'nin önemli özelliklerinden sayılıyor.

Evi gezerken özellikle dikkat ediyoruz, günümüzde artık kullanılmamasına karşın evde hiç nem yok. Bina ilk yapıldığından itibaren neme çok dikkat edilmiş olmalı. Öyle ki, bu arka cephedeki üst katları taşıyan ahşap destek direkleri bile doğrudan nemli toprağın üzerine değil de, irice bir taşın üzerine kondurulmuşlar. Nihayet 17. yüzyıl Muradiye Evi'yle birlikte, Bursa'daki gezilerimizi sonlandırmış olduk. Günbatımından itibaren Bursa'yı Kale'den uzun uzun seyredip, ardından rotamızı Batı Karadeniz'e çevirdik...

Bahçe tarafındaki birinci kattaki oturma odası ve altta kadınlar odasından bir görünüş

KAYNAKLAR

1. BEKTAŞ, Cengiz. "Türk Evi", Yem Yay., İstanbul-2013.
2. KÜÇÜKERMEN, Önder Prof,Dr., "Türk Evi", Türkiye Turing Otomobil Kurumu, 7. Basım. İstanbul-2007.
3. YENAL, Engin, "Osmanlı Baş Kenti Bursa", Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ankara-2005.
4. YENAL, Engin. "Bursa'da Yapıların Oluşumu", Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ankara-2005.

SAFRANBOLU YÖRÜK KÖYÜ: NEFES ALAN KONAKLAR

Yörük Köyü geleneksel ev ve konakları tüm benzerleri gibi, konuyu araştırmamış meraklı gezginler için, güzel görünümlü ama modası geçmiş yapılardır. Bu nedenle salt turistik bir yapı dekoru gibi korunması gereken tarihsel yapılar olarak görülebilir. Oysa bu görkemli ve estetik anıtı yapıların içlerine girip incelemeye başladığınızda hayretten adeta dona kalırsınız. Yüzyıllar önce nasıl bu denli başarılı mühendislik çalışmasının örnekleri verilebilmiştir, diye...

Yönümüzü önce tarihi evleriyle ünlü Safranbolu'ya çeviriyoruz. Yörük Köyü, Safranbolu'ya bağlı ve onun yaklaşık 10 kilometre doğusunda bulunuyor. Kastamonu yolu üzerindeki köy, aykırı birkaç örnek dışında, bütünüyle tarihi Türk evleri ve konakları ile dolu.

Köy, kuzey gerisindeki Sarı Çiçek Yaylası, yüksek İnkayaşı ile Kırancal Tepesi'nin önündeki eğimli arazi üzerine kurulmuş. Batı ve kuzeyi dağlarla çevrili olan Yörük köyü, Karadeniz ile İç Anadolu iklim özelliklerini sergiliyor. Ama köy yağışların bolluğu nedeniyle kış ve bahar aylarında Karadeniz iklimine daha çok yaklaşıyor. Köyün yıllık nem ortalaması ise yaklaşık yüzde 60 dolayında. Köydeki en kuvvetli rüzgarlar ise batı ve güneybatı yönünden esiyor. İlginçtir, içinden Kastamonu karayolunun da geçtiği ve genişçe bir koridor biçiminde uzanan vadi de, yine batı, güneybatı yönünden, doğu, kuzey-doğu yönüne doğru uzanarak, bu baskın rüzgarlara uygun doğal bir koridor oluşturmuş.

Yörük Köyü'nün önde gelen konaklarından Sipahioğlu Konağı bir müze ev olarak düzenlenmiş.

Köydeki konaklardan bazı ayrıntılar.

Yörük Köyü'nün üzerindeki sırt da yine batı, güneybatı yönünde uzanıyor. Tabii ki, köyün evleri de, bu doğal eğime uygun olarak, yamacın yaklaşık ortalarında kurulmuş olan mezarlıktan az sonra başlıyor. Köye giriş çıkışlar da bu mezarlık içinden çıkan iki yoldan gerçekleşmektedir. Buna göre batı ile güneybatı yönünden gelen sert rüzgarların mezarlık ve içindeki ağaçlar tarafından bir ölçüde tutulmuş olduğu savunulabilir.

Mezarlıktan sonra köy hafifçe sol ileriye doğru ve sırtın kuzey, kuzeydoğu yönüne doğru, yükselerek konumlandırılmış. Böylece köyün altında ve güney, güneydoğu yönüne bakan çoğu meyvelik, ağaçlı bir alan da ortaya çıkmış. Evlerin cepheleri önlerindeki sokağa bakacak şekilde inşa edilmiş olmalarına karşın, köy sanki bütünüyle bu güneydeki ağaçlık alana bakıyormuş gibi bir izlenim yaratıyor. Bunun bir başka nedeni de köyün, doğu-batı yönünde içe doğru bir yay çizerek uzanması. Böylece güneş ışığının gün boyunca evlerin içinde kalması sağlanmış. Daha açık bir deyişle güneş doğudan batıya ilerliyor ama köyün bu kavisi güneşin evlerin üstünden değil, önünden geçmesini sağlıyor. Böylelikle gün ışığı, gün boyu evleri adeta yalıyor. Böylece Yörük Köyü gezenlerde, sanki köye bir bütün olarak, daha başlangıçta bir uzman tarafından doğal iklimlendirme projesi uygulanmış gibi bir izlenim uyandırıyor.

Oysa bütün bu doğal coğrafi konumlandırma ayrıntıları gerçek ve Yörük Köyü daha ilk kuruluşundan itibaren yörenin iklimi, yağış düzeni, rüzgarları ve güneşin hareketleri dikkate alınarak inşa edilmiş olmalı.

YÖRÜK ADI, YÖRÜK KÖYÜ VE TURİZM

Yörük Köyü bugün, haklı olarak turistik bir köy olma çabası içinde. Çünkü köy halkı için turizm tam bir ekonomik can

simidi. Günümüzde eskisi gibi kendine yeten bir yerel ekonomiyle geçinmek mümkün olmadığından, turizm Yörük köyü ve eşsiz konakları için tek çıkar yol gibi duruyor. Bunun bilincinde olan köylüler de, günümüzde halen yaşadıkları evlerini ellerinden geldiğince korumaya çalışıyorlar.

Köy adından da anlaşıldığı gibi bir Yörük köyü. Türkçedeki yürüme ya da yörümek eyleminden türetilen Yörük sözcüğüyle, özellikle Anadolu ve Rumeli'deki savaşçı-asker ve göçebe Türkmenler anlatılmak isteniyor. Buna karşılık Yörük sözcüğünün, daha Cengiz Han'ın yasalarında bile geçtiğini belirten kaynaklar var. Vergi veren, savaşa katılan, ama göç ve yerleşme hakkı bütünüyle komutanlığa ya da hakana ait olan askerler anlamında.

İki mahalleden oluşan Yörük Köyü'nde günümüzde yaklaşık 140 adet konut, 2 cami, çamaşırhane, köy kahvesi ve muhtarlık binası bulunuyor. Köyün geleneksel evleri Saf-ranbolu evleriyle benzer özelliklere sahip. Bu evler en genel tanımıyla alt zemin katları taş örme duvarlardan, üst katları ise ahşap ve kerpicingin bir arada kullanılmasıyla oluşan duvarlardan inşa edilmiş. Yapıların üstünde ise yine ahşap bir çatı örtüsü bulunuyor. Ama böylesi sıradan bir betimlemeye karşı, bu evlerin çoğunun 2, hatta 3 katlı olduğu düşünüldüğünde işin boyutu değişiyor. Böylece evlerin her birinin sıradan konutlar değil, anıtsal konaklar olduğu gerçeğiyle yüz yüze geliyoruz. İşte Yörük Köyü evlerini önemli kılan yönü de bu.

DOĞAL İKLİMLENDİRME HARİKASI EVLER

İncelemelere göre köyün günümüze kadar gelebilmiş eşsiz evlerinin ve konaklarının yapımı 17. ile 19. yüzyıl arasında tarihleniyor. Artık epeyce geçmişte kalmış bir yaşama şekli ile buna ait kültürel dokunun biçimlendirdiği bu evleri

incelediğimizde şaşırtıcı ayrıntılarla karşılaşırız. Örneğin her bir ev, ortak ve benzeşen bir mimari kültürün ürünü olarak birbirlerine çok benzemelerine karşın, gerek planları ve cepheleri, gerekse rüzgar, yağmur ve nem gibi doğa koşullarından korunma özellikleriyle birbirlerinden ayrılıyor. Hemen bütün evlerde doğal iklimlendirme olarak kabul edilen bu özellikler üzerinde ayrıntılı biçimde durulmuş olduğunu görmek ise gerçekten çok şaşırtıcı. Çünkü günümüzün ekonomik ve teknik koşulları altında evler doğal ve kendiliğinden bir ısıtma, havalandırma ve soğutma (klima) sağlayacak biçimde tasarlanmıyor.

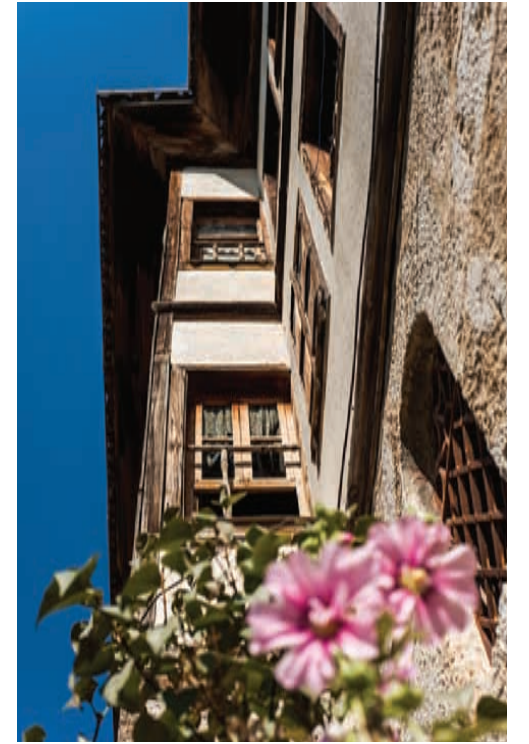
Oysa eski çağların mimarlarının bu sorunlara getirdikleri çözümleri izlemek gerçekten de her seferinde çok şaşırtıcı oluyor. Çünkü eski mimarlar yalnızca yapının sürekli değişen iklim koşulları karşısında nasıl ayakta, sağlıklı ve dengeli biçimde var olmasına ilişkin sorunları çözmemişler. Bunun yanı sıra deprem, yangın, manzara ve güneşe

yönlendirme gibi özellikle günümüzde dikkatlerden kaçan sorunları da çözmeye çalışmışlar. Bu bakımdan Yörük Köyü'ndeki evlerin her birinin iklimlendirme harikası yapılar olduğunu söylemek hiç de abartılı bir yaklaşım olmasa gerek. Yörük Köyü konutları en genel ve belirgin çizgileri açısından Osmanlı Dönemi'nde, Anadolu ve Balkanlar'da görülen geleneksel Türk Evi kavram ve yapılanmasına giriyor. Buna göre bu evler alt katları kargir, üst katları ahşap çatıklı ve geniş saçaklı, cephelerinde eli böğründeler ile desteklenmiş cumba ve çıkmalar bulunan evlerdir. Ayrıca iklim ve nüfus artışı gibi her yeni soruna esneklikle uyum sağlayan yapılar olarak da tanımlanabilir. Bu evlerin her köşe ve odasının birbiriyle bağlantılı olduğunu ve öncelikle kullanılmak için tasarlandığını, bu anlamda bütünüyle tutumlu ve akıllı yapılar olduklarını da özellikle vurgulamak gerekir. Çünkü Yörük Köyü'nde söylendiği gibi bu evler nefes alıp veriyor, yani yaşıyor.

Evlerin içine girmeden önce bu nefes alıp vermeyi biraz açalım. Köyün bu yaşayan ve nefes alıp vermelerini sağlayan en önemli öğesi kullanılan ahşap malzemeler ve sıvaları. Evlerin yapımında kullanılan sıvalar yumurta akı, keçi kılı, kireç ve bir miktar zeytinyağı karıştırılarak yapılmış. Bu ana bileşim kum, saman, toprak gibi daha farklı malzemelerin karışımıyla farklı yerlerde hem içte, hem de dışta kullanılmış. Evlerin odalardaki iç sıvaları genel olarak 3 tabakadan oluşuyor.

Dipteki ilk tabaka ahşap destekleri bulunduğu duvara ve bunların aralarına saman ve toprak çamur karışımı kerpiçler yerleştirilmiş. Sonraki tabaka, keçi kılının kullanıldığı ve kıtık (kimine göre de kırtık) harcı denilen sıvanın kullanıldığı tabaka. En üstteki son tabaka ise, az önce söylediğimiz yumurta akı, zeytinyağı ve kireç karışımı olan tabaka. Bu

Evin çıkmaların altına yerleştirilen bu desteklere "eli böğründe" deniliyor. (Üstte)

Sipahioğlu Konağı'nın üst yazlık katındaki baş odası ve odanın tavan süslemeleri.

Hemen hemen tüm Türk Evlerinin ortak özelliği duvar içi dolaplarda bulunan ve yıkanmaya yarayan "yunmalık" denilen özel bölüm.

son tabakada da zaman zaman yine keçi kılı kullanılmış. Konaklardaki ahşap malzeme de yapının nefes almasını sağlayacak özellikler içeriyor. Kullanılacak ağaçlar, kışın özellikle ağaç gövdesinden suyun çekildiği aralık, ocak aylarında ve dolunayda kesiliyormuş. Bu ağaçlar kesildikten sonra kabukları sıyrılıp 3 ya da 5 yıl bekletilip sonrasında işlem yapılmış. Yoksa ağaçlar bir süre sonra kıvrılıyor ve biçimi bozuluyormuş.

EVLERE GİRİŞ

Başta Yörük Köyü ve geleneksel Safranbolu evleri olmak üzere çok katlı bir Türk Evi'ne ilk giriş, dış kapının bulunduğu zemin katından ve hayat denilen bölüm ile başlıyor. Bu zemin katlar taşlık (hayat), ahır, depo ve mutfak gibi bölümlere ayrılmış. Zemin katın en belirgin özelliklerinden biri de yüksekçe bir tavan ile dışa doğru dikkatle konumlanmış çeşitli havalandırma pencerelerinin bulunmasıdır.

Bu giriş ya da zeminden sonra ahşap bir merdivenle çıkılan birinci katın hemen fark edilen en çarpıcı özelliği tavanının özellikle basık ya da alçak, pencerelerinin de küçük olmasıdır. Kışlık da denilen bu kat, özellikle soğuk kış aylarında kolaylıkla ısınması için basık tavanlı yapılmıştır.

Bu kışlık katından sonra, bir üstteki ikinci kata da yine ahşap merdivenlerle çıkılıyor. Burası yazlık olarak adlandırılıyor. Tabii kolayca tahmin edileceği gibi bu yazlık katın tavanı oldukça yüksek ve pencereleri de buna uyacak şekilde daha uzun ve çok sayıdalar. Pencereler ilk yapıldığı dönemde yanlara değil yukarı aşağı yönde açılıp kapanıyormuş.

Buna ilişkin örnekleri köyde görmek mümkün. Bu camlı ana pencerelerin dışında, evin dışına ve yanlara açılıp kapanan kara kapak denilen tahta pencere kapakları var. Bunlar da

özlü denilen reçinesi bol çamdan yapılmış. Yağmur, kar ve güneşe karşı daha uzun süre dayanması için. Bu kapakların temel işlevi kışın soğuğu, yazın da sıcaklığı engellemek.

Bunların dışında ayrıca evlerde çok ilginç bir özellik daha var. Evlerin yüklerinde, çoğu kez her katta yunmalık denilen küçük bir yıkanma mekanı ya da dolabı bulunuyor. Kuşkusuz buraya bağlı bir su hattı yok. Yalnızca içinde tencere irisi küçük bir kazan, taşıma sıcak suyla dolduruluyor. Akan sular özel bir ahşap gider ile evin dışına, bahçeye akıtılıyor.

SİPAHİOĞLU KONAĞI YA DA SABAH GÜNEŞİNİ İZLEMELİK

Yörük Köyü'nde çoğu konak gezmek için pek ulaşılabilir değil. Çünkü ya sahipleri içinde yaşıyor ve turistik ziyaretlere evini açmıyor ya da büyük kentlerde yaşadıklarından konaklar kapalı duruyor. Buna karşılık bazıları da küçük bir ücret karşılığında ziyarete açık. Bunların başında Sipahioğlu Konağı geliyor. Konak, burada 8 kuşaktır oturduklarını söyleyen, sahibi Ali Rıza Tunca tarafından ayrıntılı biçimde gezdiriliyor. Yalnızca konağın bezemelerle süslü olan en üstteki 3. katı tanıtılıyor. Çünkü alttaki 2. katta kendisi ailesiyle birlikte oturmayı sürdürüyor. Ama dediğine göre 2. kat, tavanı biraz daha basık olmanın dışında üstteki 3. kattan pek farklı değilmiş.

Üç katlı Sipahioğlu Konağı, gerçekten de muhteşem bir konak. İki sokağın keşiştiği bir köşe başında inşa edilmiş. Konağın köşe başındaki konumu başta belirttiğimiz, köyün arazi üzerinde coğrafya ve iklim koşullarını gözeten yay benzeri yerleşme düzeniyle koşutluk sergiliyor.

Örneğin konağın cephesi ve ana giriş kapısı, doğu yönündeki ara sokağa açılıyor. Bu açıdan konak cephesi sabah güneşini doyusya alıyor. Konağın diğer cephesi de güneye ve köyü boydan boya geçen ana sokağa bakıyor. Bu cephede de bir kapı var, ama burası ahırın kapısı olduğundan şimdilerde kapalı.

Konağa girip de üst katlara çıktığınızda, bu kez konağın içten güney-kuzey yönünde tasarlandığını fark ediyorsunuz. Böylelikle konak, sabah güneşinden sonra da gün boyu güneşini almayı sürdürüyor. Nasıl mı?

Konağın bu güney cephesine, güneşe bakan konumunu pekiştirmek için artarda iki testere dişleri benzeri iki üçgen çıkma yapılmış. Çıkma denince, bina cephesinden 3 yana da bakan çıkıntılı mekanlar anlaşılıyor. Ama bu çıkmaların üç değil, yalnızca iki yüzü var. Biri doğuya ve güneşe, diğeri de binaya bağlanıp, konağın normal cephesini oluşturuyor. İki dev testere dişi ya da konağın güney cephesine yapıştırılmış iki koca dik üçgen gibi...

Çıkmaların ilginç yanı, güneye doğru bir pencerecik çıkıntı yaparak konağın duvarına azalarak eklenmeleri. Böylece doğan güneş, daha öğlen olmadan, güneye bakan cepheden de odanın içine düşürülüyor. Ama bu kadarla da kalmıyor, iki çıkıntının azalarak cepheye bağlanması konağın bu güney cephe duvarına iç bükey bir biçim veriyor. Tam da köyün arazideki konumu gibi...

Böylece konağın konumu ile köyün arazideki güneşi bakan konumu adeta örtüşüyor. Daha açık bir deyişle konak, güneşin doğuşuyla cepheden aldığı ışığı, güneşin geçişine uygun olarak güney cephesine de bu çıkmalar sayesinde aktarıyor. Böylece konak aydınlanma ve ısınma konusunda kullandığı doğal kaynağı, ayrıca rutubet konusunda da dolaylı biçimde kullanmış oluyor. Çünkü konağın alt zeminini ahır olarak yapılmış.

Konağın bezeme ve nakışların bulunduğu gezilebilen, üçüncü, yani en üst katına çıkarken zeminden sonraki her katın tavanının biraz daha yükseldiğini fark ediyoruz. Açıkça yazlık-kışık uygulaması yapılmış. Tavanı yüksek, pencereleri bol en üst kat yazlık yaşam alanı, alçak tavanlı ara katlar ise kışık olarak düzenlenmiş.

Katlardaki her odanın, odalardaki her ayrıntının insan boyutuna göre tasarlanmış olması yapıya ilginç bir bütünlük sağlıyor. Her şey yerli yerinde, yan yana, iç içe ve olması gerektiği kadar. Yaşam mekanı olarak oda, sedirler dışında boş gibi ve bu açıdan çok rahatlatıcı görünüyor. Odanın içinde yürürken karşınıza hiçbir eşya çıkmıyor. Bu ayrıntıya öyle-

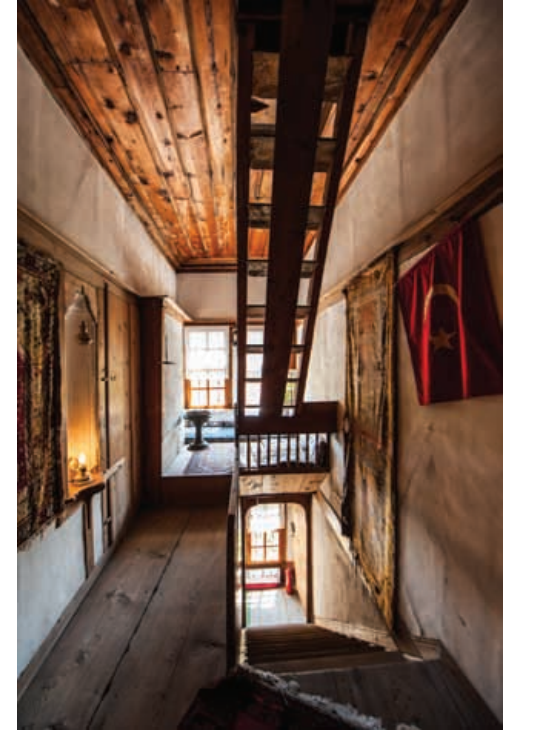
sine önem verilmiş ki, sedirlerin köşeleri bile gelip geçen çarpmanın diye yuvarlak yapılmış. Doğrudan baş odaya yöneliyoruz. Burası ebeveynlerin oturduğu ve misafir ağırladıkları oda. Konağın köşesinde yer alıyor ve özenle bezenmiş. Tavan ahşap ve özel olarak çıtalarla geometrik desenler yapılarak süslenmiş. Tam ortada geniş ve çok kollu bir yıldız deseni bulunuyor. Burada ilginç bir uygulamayla karşılaşılıyor. Çıtalar çakılırken gümüş çiviler kullanılmış. Çünkü sac ya da demir çiviler zamanla kararıp ahşabı da çürütüyor. İşte buna engel olmak için tavan süslemelerinde gümüş çiviler kullanılmış.

Ahşap tavanın duvar ile buluştuğu yerler ise köşeli değil, kavisli ve buralarda özenle yapılmış renkli bitkisel bezemeler bulunuyor.

Odanın üç bir yanını dolaşan sedir dışında, kuzey duvarında bir ocak ve iki yanında lambalıklar bulunuyor. Bunlar da odanın girişinde sağda yer alıyor. Ocağın ısıtma işlevi dışında, odaya bir havalandırma sağladığı da çok açık. Güneşe iki cepheden de yönelmiş pencereler nedeniyle odada ısınan havanın ocaktan dışarıya atılmış olması gerekiyor.

YÖRÜKLER VE HAREMLİK-SELAMLIK

Sipahioğlu Konağı'nı gezerken ilginç bir başka özellik daha dikkatimizi çekiyor. Daha önce gezdiğimiz diğer Osmanlı konaklarının hemen hemen tamamında gözle görünür bir haremlik-selamlık uygulaması vardı. Öyle ki, konakların yapılışı bile, başlangıcından itibaren bu ayrıma göre düzenlenmekteydi. Konağın sahibine, Ali Rıza Tunca'ya bunu sorduğumuzda şunları söyledi: "Yörüklerde kaçgöç ve haremlik-selamlık yoktur. Yerleşik Yörükler de, yerleştikleri evlerde aynı geleneği sürdürüp haremlik selamlık yapmadılar."

Konakta sofa gerisindeki hela ve kiler bölümlerinin girişi. (Üstte)

Katlar arasındaki merdivenler ve aradaki hölün düzeni.

Konak başodasının giriş yönünden görünüşü, ayrıca tavan ve köşe süsleri.

Konak gezisi sürdükçe, konuşma ilerliyor ve Yörük köylülerinin Bektaşî geleneğinde olduklarını öğreniyorum. Konağın sahibi, özellikle baş odanın süsleri, bezemeleri, dolap kapaklarında ve ocakta çeşitli Bektaşî simgelerinin örtük ya da gizli olarak yerleştirilmiş olduğunu belirtiyor. Bunlar ya bezemelerdeki çiçekler, pencere camları ve dolap kapaklarının sayıları olarak, ya uğurlu sayılan meyve desenleri şeklinde ya da eşyaların üzerine Bektaşî sikkesi denilen 12 bölümlü başlık biçiminde işlenmiş. Bunun en ilginç örneği ise ocağın üstünde sivrilmiş bölümün ucundaki küçük bir Bektaşî başlığı. Bunun altında da, ev sahibinin küçük bir resmi yerleştirilmiş. Simgelerle bir özdeşleşme isteği olarak...

Sayılar genellikle bir özelliğe karşılık geliyor. Örneğin 12 sayısı 12 imamı simgeliyor. Temel işaretlerden olan 3'lü simgeler Allah, Muhammed ve Ali'yi anlatıyor. Benzer biçimde

5'ler, 7'ler, 40'lar hepsi, Bektaşî inancı doğrultusunda Müslümanlığın kutsal isimlerine göndermeler yapıyor. Bunların dışında üzüm bolluk ve bereketi, kavun ve karpuz üremeyi, nar ve incir de yine bereketi simgeliyor. Hemen her meyvenin kutsal bir anlamı var.

İLGİNÇ BİR BAŞKA HAVALANDIRMA UYGULAMASI

Daha önce belirttiğimiz gibi konak içten güney-kuzey doğrultusunda planlanmış. Bunu en iyi, katlar arasındaki ahşap merdivenlerden inip çıkarken anlıyorsunuz. Merdivenler buldukları katın holünde birbirlerine göre üst üste yerleştirilmişler. Buradaki holün güney ucunda, sofa veya çardak denilen, dışa açılan pencereleri olan hafif yüksekçe bir oturma mekanı bulunuyor.

Aynı holün kuzeye bakan diğer ucundaysa hela ve ocak var. Ama hem bu bölümün girişinde, hem de konağın giriş kapısı üzerinde müştebak (ya da muşabak) denilen ve çapraz çakılmış çitalardan yapılmış bir kafes-pencere var. Bu müştebaklar en kolay binaların zemindeki giriş kapıları üzerinde izlenebiliyor. Boyutları farklı, ama genellikle kapının 3 ila 5'te biri kadarlar. Bunların temel işlevi havalandırma ve aydınlatma sağlamak. Çünkü özellikle zemin katlar ahır olarak kullanıldığından, sürekli bir akım oluşturan böylesi bir havalandırma donanımı gerekiyor.

Bu müştebaklardan katlarda helaların olduğu holün kuzey ucunda da var. Hem içte hole bakan, hem de hela duvarından dışa açılan kafesli pencereler olarak. Merdivenler ise, holün güney tarafında bulunuyor. Ama üçüncü kattan sonra merdivenler çatıdaki cihannüma denilen hem seyirlik, hem de sebze meyvelerin kurutulup saklandığı bol pencereli küçük ve özel bölüme kadar çıkıyor.

KAYNAKLAR

1. "Safranbolu Yörük Köyü Geleneksel Yaşam Biçimi ve Evleri", Editör. Doç Dr. Can Mehmet Hersek. Kuban Matbaacılık, Ankara-2000.
2. Cengiz Bektaş, "Türk Evi", Yem Yayın, İstanbul-2013.
3. Cengiz Bektaş. "Doğaya Uyumlu Mimarlık-2012", Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul-2013.

Bazı evlerin duvarlarında nazara karşı koruyucu olarak yerleştirilen simgelerden biri.

Holdeki bu düzenek bina içinde önemli ve sürekli bir hava akımı oluşturuyor. İzleyebildiğimiz kadarıyla konağın iki cephesinden, kapılardan ve zemindeki ahır duvarındaki pencerelerden giren hava, içerde özellikle güneye bakan pencerelerden gelen güneş ışınlarıyla ısınıp merdivenlerin oluşturduğu boşluktan yukarıya, cihannümayaya doğru hızla yükseliyor.

Ama bu yükselen hava, merdivenlerin yön vermesiyle, bulunduğu katın holüne yönlendiriliyor. Özellikle holün güney ucundaki sofa pencerelerinin açık olması durumunda...

Ardından ısınan ve kirlenen bu hava, holün diğer ucundaki içe ve dışa bakan müştebaklardan geçip dışarıya aktarılıyor. Böylece konak içinde yatay ve dikey, ama farklı yönlere akan özel bir hava akımı ortaya çıkmış oluyor.

Örneğin helaların bulunduğu yanda iki oda daha var. Bunlardan biri küçük oturma odası ve yine alabildiğine süslü. Diğeri ise daha küçük boyuttaki, kitaplık ya da okuma odası. Küçük oturma odasının kapısının üzerinde havalandırma müştebakı yok, ama okuma odasında var. Bunlardan önce aynı sırada ve yine küçük boyutta bir sandık odası, mutfak ya da kiler var. Bu odanın kapısı üzerinde de bir müştebak bulunuyor. Bu odada ayrıca bir de ocak var, acaba bu müştebakı buraya ocaktan dolayı mı koydular? Bunun yanıtını ölçüm ve denemeler yapmadan almak mümkün değil.

Konağın sahip olduğu havalandırma ve doğal iklimlendirme özellikleri bu kadarla bitmiyor. Hemen her yerde ama oldukça örtük biçimde bulunuyor. Bunun için yapının her yanını daha bir uzmanca ve hassas ölçüm aletleriyle incelemek gerekiyor. Örneğin odaların tabanı geniş (yaklaşık 60 santimetre) döşeme tahtalarıyla kaplı. Rehberimiz bunun bir zenginlik göstergesi sayıldığını belirtiyor. Ama bu döşeme tahtalarının arası neredeyse bir parmak girecek kadar aralıklı. Nedenini sorunca, verdiği yanıt çok çarpıcı oluyor: "Nem ve rutubete engel olmak için... Bu döşemenin altında da bir sıra kerpiç dizili. Havalandırma için... Bizim evlerimiz bu sayede adeta nefes alıp verirler."

Doğrusu bundan sonra söyleyecek fazla bir söz kalmıyor. Ve son olarak, mimar Cengiz Bektaş'ın kerpiç hakkında söylediği şu sözlerle Yörük Köyü gezimizi burada bitirelim: "Kerpiç en az zararlı, daha doğrusu pek çok ölçüte göre hiç zararı olmayan bir yapı gerecidir. Kerpiç ortamın nemini dengeler... Çoksa alır, azsa verir, nemi insan için en uygun düzeye getirir. Rahat soluk alınır kerpiçle yapılmış bir odada, rahat uyunur. Nem belli yüzdeyi aşmadığı için, börtü böcek yaşamaz bu ortamda. Kerpiç havanın kirliliğini alır. Havayı temizler."

KÜÇÜK GERZE'NİN KOCA DEĞİ: YAKUP AĞA KONAĞI

Sinop'un Gerze ilçesindeki Yakup Ağa Konağı korunmaya değer anıtsal bir yapı. Yörenin geleneksel yapıları ve mimarisinden farklı olan konak 1911 yılında yapılmış. 13 Şubat 1956'da Gerze'yi adeta yok eden yangın konağın ön cephesini de etkilemiş. Daha sonra yeniden inşa edilen ve Kafkasya'dan göçen Müslüman bir ailenin yaptırdığı konak bugün onarılmış ve koruma altına alınmış.

Gerze'ye Sinop üzerinden gidiliyor. Biz de fırsat bu fırsattır deyip, bu şirin kenti bir kez daha gezmeye karar veriyoruz. Karşımızda yeniden Selçuklu İç Kalesi'nin surları... İki yanımızda deniz ve Sinop Hapishanesi'ni sağımıza alıp kentin boş sokaklarında ilerliyoruz. Alaaddin Camisi ve Pervane Medresesi'yle birlikte Kistağı da geride bırakıp limana iniyoruz. Solumuzda İç Kale'nin görkemli güney surları... Ünlü Selçuklu Tersanesi burada yapılmış... Yönümüzü kuzeye, yukarı sahile çeviriyoruz. Yine surlar ve yine Selçuklu... Sinop'ta hiçbir şey bu surların Karadeniz kıyısındaki

duruşu kadar etkileyici değil. Bir fırtına gibi gelen Selçuklular, tersane yaparak gemilerle Kırım'a geçmişler. Hititler bile Kaşkaları geçip Karadeniz'de tutunmayı başaramadı. Surları, denizi ve burçları uzun uzun fotoğraflıyoruz.

Az sonra bir kez daha kent arkamızda kalıyor... Yol tabelaları Gerze yazısını gösterir göstermez dönüveriyoruz.

HOŞ BULDUK GERZE...!

Şaşırtıcı Bir İlçe; Gerze. Halen sabahın erken saatleri olduğundan bu kez de bir Gerze turu atıyoruz. Pek çarpıcı bir özelliği yok ama temiz düzenli ve yeşilliklerle kaplı küçük bir sahil beldesi burası.

Az sonra karşımıza inanılmaz bir görüntü çıkıyor. Devasa bir ahşap konak bu Yakup Ağa Konağı. Buraya gelme nedenimiz bu yapı, ama bu kadarını doğrusu beklemiyorduk. Küçük Gerze'nin dev konağı bu Yakup Ağa Konağı.

Günün erken saatleri olduğu için kapısı kapalı ve anahtarı da Özel İdare'deymiş. Özel İdare'de de tek bir kişi var. Herkes toplantıda olduğu için, öğlen saat 13 gibi gelirse anahtarı alıp konağa girebileceğiz. Neyse pek de fena değil...

EN AZINDAN BİR KAHVALTI EDELİM...

Kahvaltıdan sonra nihayet öğleni bulduk ve elimizde Yakup Ağa Konağı'nın kocaman anahtarlarıyla konağın önüne geliyoruz. İçeri girmeden önce muhteşem konağı dıştan bir kez daha seyrediyoruz.

Gerze'nin merkezinde, üç yol ağzındayız. Meydan havasında genişçe ve eğimli bir alan burası. Ortasında kırmızı ibikli ve kocaman bir kara horoz heykeli duruyor. Gerze'nin de Denizli gibi ünlü bir horozu var.

Gerze Yakup Ağa Konağı 1911 yılında inşa edilmiş. Yakup Ağa, Rusların Müslümanları Rusya dışında yerleşmeye zorlamasıyla 1864 yılında ailesiyle Kafkasya'dan göçüp Osmanlı topraklarına sığınan bir Çerkez ailenin oğlu. İlk olarak Acısu Köyü'ne yerleştirilen aileye yer ve bir miktar orman verilerek yaşamlarını sürdürmeleri sağlanmış. Daha sonra Türkiye'de kerestecilik işiyle uğraşarak durumunu düzelterken aile, Gerze'de 1911'de tüm ailece oturabilecekleri bir büyük konak yaptırmış. Konağı yaptıran Hacı Zekeriya Efendi, yapım sırasında hiçbir masraftan kaçınmamış. Öyle ki, fırınlanmış özel kerestelerini Romanya'dan, inşaat usta ve kalfalar ile resimleri yapacak ressamı da Rusya'dan getirtmiş.

KONAĞI DIŞTAN İZLEMEK

Kayıtlara göre yangın gibi felaketler geçirmiş olan konak, her şeye rağmen etkileyici olan ön cephesiyle meydana dönük olarak, uzunlamasına duruyor. Dikdörtgen planlı yapı, doğu batı yönünde yerleştirilmiş. Şimdi seyrettiğimiz ön cephesi ise kuzeye dönük. Konağı dıştan öylesine bir bakışla seyrederken bile, yapının ince ince düşünülüp ta-

Konağın iç sofanın iki ucunda iki ayrı merdiven düzeni var. Bunlar üst katlara inip çıkmak dışında gerçek bir havalandırma işlevi de görüyorlar.

Konağın kapıları, cephe silmeleri, eli böğründeleri, çıkmaları, planı ve sofa düzeni, onu Türk Evi kategorine yerleştiriyor.

Konağın bütün bu ön cephesinde, pencere sayısı 50'yi geçiyor.

sarlandığını fark ediyoruz. Konağın cephesinin en dikkat çekici yanı, pencereler. Onlarca pencere gözlerimizi cepheye adeta mıhlıyor. Bu ilk bakışmanın ardından 3. ve 4. katların daha bir özenli yapılmış olduğunu hemen algılıyoruz. Burada insanı rahatlatan, bir simetrik düzenleme kaygısı kolayca anlaşılıyor.

Örneğin 4. katın tam ortasında ve bu kata özgü küçük ahşap bir balkon çıkıntısı var. Balkon, önündeki iki ince ahşap sütunla, üstten çatının uzantısına bağlanmış. Üzerine de üçgen alınlıklı küçük bir ek çatı kondurulmuş.

Cephede balkon dışında, 3'ncü ve 4'ncü katlar boyunca dört adet uzun cumba ya da çıkma var. Bu cumbalar da simetrik ve konak kapılarının iki yanında, ama kapının üst seviyesinden sonra başlıyor. Altlarından da 2. katın duvarına eli böğründe denilen desteklere tutturulmuş. Her çıkmanın önünde ve yanlarında ikişer olmak üzere dört pencere bulunuyor. Pencereler giyotin denilen tarzda ve aşağı-yukarı sürgülü yapılmış.

Cumbalar, ileri çıkıntı yaptıklarından, her iki cumba arasındaki kapıdan çatıya kadar uzanan birer kapı boşluğu ortaya çıkıyor. Bunun da özel bir işlevi var. Yukarıdan, cumbaların yan pencerelerinden bakınca, doğruca aşağıdaki konak kapıları görülüyor. Böylece kapı vurulduğunda kimin geldiği kolayca izlenebiliyor. Ama bu biraz şekilde kalmış gibi...

Çünkü 3. ve 4. katlarda bile toplam 40 kadar pencere var. Konağın bütün bu ön cephesinde, pencere sayısı 50'yi geçiyor. Kuşkusuz bu uygulama konağın cephesine hoş bir hareket ve hafiflik yarattığı gibi ona adeta camekanlı bir yapı havası veriyor.

Ön cephe dışında iki yerde daha cumbalar var. Biri batı

cephesinde ve içten ön odalara bağlanmış. Diğeri de, arka cephede ama doğu ucunda, burada da helalar bulunuyor. Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, bu görkemli yapı zemin katıyla birlikte 4 kat olarak planlanmış. Anlatılanlara göre, konağın, dış cepheye açılan iki ana kapısından biri erkekler, diğeri de kadınların girişine aitmiş.

Daha açık bir deyişle konak haremlik selamlık olarak düzenlenmiş. Bize daha çok bu iki kapılı girişin, kardeş gibi yakın akraba iki ailenin birlikte, ama ayrı ayrı yaşaması için düzenlenmiş olduğunu düşündürdü. Çünkü konak tek bir aile için çok büyük.

İçini gezerken de gördüğümüz gibi ev içten de ikili yaşama uygun olarak ortadan ikiye bölünmüş. Nitekim böyle yaşanan bir dönem de olmuş. Bu tasarım evin kullanımına, şimdi gördüğümüz gibi, ihtiyaca göre, ama onu bozmadan kolayca ve yeniden farklı biçimler verebilme esnekliği kazandırmış.

Ancak konak kapıları eşit ölçülerde değiller. Soldaki, çok az da olsa, biraz daha uzun, sağdaki de hafifçe kısa ve genişçe. Böylesi bir farkın neden ortaya çıktığı pek anlaşılmıyor. Konuştuğumuz insanlar bu farkın konak beyinin girdiği kapı ile hanımın girdiği kapı şeklinde ayırarak açıklıyor.

Bu ana giriş kapılarının üzerinden, cumbalarla beraber üçüncü kat da başlıyor. Bu ayrışma, cephede enine ve boyuna yerleştirilmiş ahşap silmelerle özellikle vurgulanmış. Ahşap silmeler, konağın tüm cephesindeki köşe, kenar ve kat bölümleri ile cumbaların kenarlarında sıklıkla kullanılmış. Bu uygulama binaya hem sağlamlık kazandırmış, hem de bir kenar çizgisi görevi üstlenerek, yapı görseelliğinin önemli bir öğesi olmuş. Konağın zemin katında ayrıca farklı

ve küçük kapılar bulunuyor. Bunlar sonradan, bu mekanda dükkan işletmek için açılmışlar.

DIŞTAN İKLİMLENDİRME...

Konak, tuğla ve moloz taştan inşa edilmiş, üzerine de sıvalar çekilip beyaz badanayla boyanmış. Kapı, pencere, çatı, destek ve sütun gibi malzemelerin hepsi ahşaptan. Bütün bunların konak ve yaşayanlarını dış hava koşullarına karşı koruyan temel öğeler olduğuna hiç kuşku yok. Bunların dışında daha ilginç ve şaşırtıcı uygulamalar ayrıntılarda gizlenmiş görünüyor.

Örneğin tüm konağın dört cephesinde, kapı üstleri dahil yaklaşık 100'e yakın camlı pencere bulunuyor. Büyük bir konak için de olsa inanılması güç olan bu sayıdaki pencereler yapının aydınlanma, havalandırma, ısıtma ve serinletilmesine doğrudan bir etki yaptığı çok açık. Bu kadar penceresi olan bir yapının sıcaktan yanmak ile soğuktan donmak dışında bir seçeneği yokmuş gibi geliyor. Oysa pek değil.

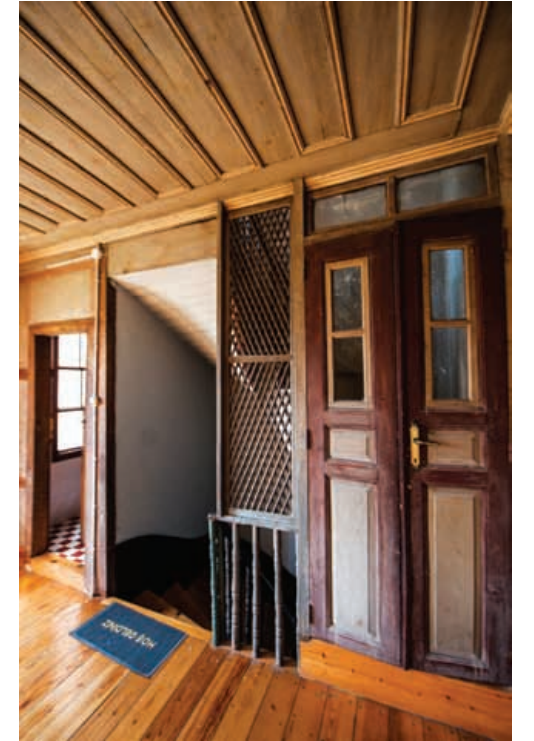
Ama, bunu daha iyi kavramak için, Gerze'nin iklim yapısına kısaca bir göz atalım. Yazlar Gerze'de, kimilerinin "had safhada" deyimini kullandığı sıcak ve nemli geçiyor. Yıllık ortalama nem oranı yüzde 79'u buluyor. Öyle ki, yılın yaklaşık yarısı yağışlı geçiyor. İlçeye kuzeyde denizden ve doğudan sert rüzgarlar esiyor. Bunlar kuzeyden yıldız, kuzeydoğu ya da güneydoğudan poyraz, güneydoğudan da keşişleme olarak adlandırılıyor. Karayel adındaki rüzgar da kuzeybatıdan esiyor.

Bahar ayları ise şiddetli yağışlara neden oluyor, ama yine de Gerze'de kış aylarına ılıman bir iklim egemen. Kısacası nemli, yağışlı ve bol rüzgarlı bir Gerze var karşımızda.

Oysa konağın, çoğu rüzgarların geldiği kuzeydoğu ve doğudaki yan cephesinde az sayıda pencere var. Bunlar da ön cephenin doğu ucundaki yan pencereleri ile üst katlara giden merdivenin duvarındaki pencereler.

Konağın batıya bakan öbür yan cephesinde ise uzun ve genişçe bir cumba çıkıntısı yapılmış. Ama bu cumbanın cephesi, doğrudan konağın kuzeybatı köşesine eklenmiş. Anlaşıldığı kadarıyla kış aylarında güneş daha çabuk ve bu yönde battığından günbatımına dönük pencerelerden daha çok güneş gelmesi istenmiş olmalı.

Çünkü konağı ziyaret ettiğimiz ağustos ortalarında güneş adeta bütün gücüyle yapıya doğu- güneydoğu yönünden çarpıyor. Güneş bu doğu yan ve güney arka geniş cepheyi önce yandan yalayarak, sonra da tamamını görüyor. Öğlen ise çatıya yöneliyor, öğleden sonra da batı uçtaki cumbalı

yan cepheden, hafifçe geriye doğru binaya ışık ve ısı veriyor. Nihayet akşama doğru ilçenin batısındaki tepelerin ardında batışa geçiyor.

Yaz aylarında bu yüksek ısı, önce kırma çatı tarafından tutularak, sonra da çok sayıdaki pencerelerden gelen akımla serinletiliyordu. Ama kış aylarında, güneşin bu seyri tam tersi bir sonuç oluşturarak yapıda bu kez de ılık bir etki yaratıyor olmalıydı.

Konağa dışından kabaca göz gezdirerek bakıldığında, tüm geleneksel yapılarda olduğu gibi, burada da iklim ve hava koşulları karşısına belli koruyucu uygulamalar hemen fark ediliyor. Ancak bu konularda özellikle tek tek yapılmış ayrıntılı çalışmalar büyük olasılıkla yok. Oysa bu konuda Anadolu mimarisinde önemli bir birikim olduğu açıkça fark ediliyor. Bu birikim, Anadolu insanının binlerce yıldır uyguladığı,

Konağın üst katındaki ön cephede yer alan Başoda'nın tavan süslemeleri, sedirleri, pencere düzeni ve merdiven girişi.

Konağın Başodasından iki süsleme resim.

Konağın bir başka odası ve duvara yerleştirilmiş dolaplar, farklı yapıdaki tavanı ve doğu cephedeki merdiven düzeni. (Üstte)

ama yazılmamış olan sayısız birikimlerinden yalnızca birisi. Biz de konağın kapısının önünde, keşke yazılıysaydı diye düşünüp, elimizdeki koca anahtarı soldaki kapıya uydurup içeri giriyoruz.

KONAĞIN İÇİNDE...

Yakup Ağa Konağı'na girer girmez, merdivenler bizi doğrudan bir üst kata yönlendiriyor. Çıktığımız giriş merdivenlerinin üstünde de birer kapı var. Dış kapıdan gelen soğuk havanın katlara yönelmesi için, bu kapılar özellikle kışın kapatılıyor. Üst katlara çıkan iki diğer merdiven de bu katın, doğu ve batıdaki kısa kenarlarından başlıyor. Ama merdivenlerin oluşturduğu doğal hava akımı, uygun yerlerdeki pencere ve kapılarla desteklenmişti.

Ayrıntılara girip sözü uzatmamak için, ilkin konağın hemen her köşesi ve ayrıntısında bir ekonomi ve tutumluluğun düşünülmüş olduğunu vurgulayalım. Öyle ki, her şey olması gerektiği kadar ve ölçülü biçimde düzenlenmiş..

Örneğin konakta zemin dahil, dört yaşam katı var. İçeri girdikten kısa süre sonra fark ettik ki, zemin kattan itibaren her katın yüksekliği yukarı doğru çıkıldıkça aşamalı olarak artıyor. En basık tavanlı olan kat, böylece zemin katı oluyor. Burası konağın mutfağı olarak kullanılmış..

Ve girişi de yine dışarıdan, ama farklı küçük bir kapıdan yapılmış. Mutfakta iki fırın, ocak ve çamaşırhane gibi döneminde gerekli olan bölümler ve araç gereçler bulunuyor. Bunlar yapının arka cephesi yönünde yerleştirilmiş. Ön yüzde ise sonradan açılan dükkan yerleri var.

Bu basık tavanlı alana çok sayıda ayrıntı ve mekan yerleştirilerek hiçbir alan işlevsiz bırakılmamış. Merdiven altları, ocakların üstleri, köşeler, yer yer duvar boşlukları hep farklı

amaçlar gözetilerek kendi içinde yeniden işlev kazandırılmış. Üstelik ortalık hiç kalabalık değil, hatta boş bile sayılabilir. Zemin katta genişçe bir mekan, her sabah yoksul insanların gelip hiç değilse sıcak bir sabah çorbası içmesi için özellikle ayrılmış. Ancak buraya servis, bitişindeki küçük bir pencereden yapılıyor. İnsanların birbirini görüp yoksullukları nedeniyle mahcup olmasınlar diye...

İNSAN ÖLÇÜ ALINMIŞ...

Geleneksel kültürdeki yapıların iklimlendirmesinde, yapıdaki her işlev ve ayrıntının insanı ölçü almış olması ilkesi konmuş. Yakup Ağa Konağı'nın zemin katındaki mutfağın düzenleniş biçimi, konağın böylesi ilklere sahip olduğunu fazlasıyla kanıtıyor.

Biraz önce geldiğimiz ve zeminin üstündeki birinci katın tavanı zemine göre biraz daha yüksek. Ama bu kat, üstteki 3. ve 4. katların daha bir ufak gibi duruyor. Sanki bir çekme kat görünümünde. İki büyük merdiven ile merdiven boşluklarına ayrılan alanlar ve arka sofalar bu katı daraltmış. Pencere sayıları bile, bu katta az; cephede 5, batı yan duvarında da 2 olmak üzere toplam 7 taneyle sınırlı kalmış.

Ama asıl önemlisi konağın cephesinde, konak iç mekanını genişleten cumbaların bu kattan sonra başlıyor olması. Cumbaların fazladan sağladığı alan genişliği bu katta yok. Odalar yalnızca temelden yükselen duvar ölçülerinin izin

verdiği boyuttalar. Bir olasılık bu kat, konak görevlilerinin oturduğu bir mekan olmalı. Sokak girişlerden ikinci kata çıkan merdivenler önden doğrudan içine yöneliyor. Buradan üst katlara çıkış ise sofanın iki ucunda ve yanlara yerleştirilmiş merdivenlerle sağlanıyor.

Konağı gezdikçe bu düzenlemenin, ev içindeki hava akımına yön vermeği amaçladığı gibi bir izlenime kapılıyoruz. Çünkü ilerde yeniden göreceğimiz gibi, merdivenlerin bu hareketi dış kapının içinden çatıya kadar sürüyor. Ama merdivenler oluşturduğu doğal hava akımı, uygun ve belirli noktalarda pencereler ve kapılarla desteklenmiş ya da mevsimine göre engel olunmak istenmiş. Bu kısa gözlemi verdikten sonra üst katlara yöneliyoruz. Ama önce konağın yerleşim planını çok kısaca açıklamak gerek. Çünkü bu iki kat çok özellikli ve benzer biçimde tasarlanmış.

Konak genel olarak, kolay algılanan simetrik dikdörtgen bir plana sahip. Konağın tüm odaları ön cephede toplanmış. Bu cephede ve üst katlarda toplam 12 oda, 6 salon, 6 hela ve 6 küçük banyo var. Ayrıca 3 odanın her birinde 3 bacalı ocak bulunuyor.

Odaların gerisinde ise uzun sofa bölümü var. Türk Evi yapısında bu plana "iç sofalı çözüm" deniyor. Sofanın iki ucunda ise merdivenler ve helalar yer alıyor. Ama helalara şimdi duş takılarak, özgün hali bozulmuş. Batı kenarındaki ön odadan helaya giden, yarı gizli bir de geçit var. Sofaların arka bahçeye bakan yüzünde ise bol pencere bulunuyor. Odaların arkadaki sofaya açılmasına geleneksel mimaride "karniyarık" deniliyor. Sofa ayrıca ortadan ince bir duvar ve kapıyla ikiye bölünmüş. Böylece konağın, iki ailenin birden kullanması için inşa edildiği anlaşılıyor. Bu 3. katın tavan yüksekliği ikinciden daha fazla. Tavanların zeminden üst katlara doğru aşamalı biçimde yükseltilerek yapılması, doğal iklimlendirmede geleneksel bir yapı tekniği olarak çok iyi biliniyor.

Bu yapılarda alçak tavanlı katlar, ısıyı tutup kolay ısındığı için kışın kullanılıyor. Yapının yüksek tavanlı katı ise, yazlık mekan olarak tercih ediliyor. Doğal bir havalandırma sağlayıp yaz sıcaklığında hafif de olsa bir serinlik sağladığı için. Kuşkusuz bunun da temelinde enerjinin daha ekonomik kullanımı gibi bir tutum var.

Burada küçük bir hatırlatma yapalım. Tüm geleneksel yapılarda tavanların yüksek ve alçak yapılmasının bir başka örneğini daha önce Bursa'da, 17. yüzyıl Osmanlı-Türk evinde de görmüştük. Ama orası zemin hariç, yazlık ve kışık olarak, iki katlıydı; Yakup Ağa Konağı ise zemin hariç 3 katlı. Buradaki her 3 kata ait tavanların ısıyı farklı derecelerde

Odaların içten bir başka görünüşü ve odadaki sedirler ve dıştaki cumbanın içten görünüşü.

tuttuğuna kuşku yok. Ancak yine de konağı yapan usta, bu farklı tavan uygulamasını tüm katlarda da neden ısrarla yapmış, sorusu akla geliyor...

Gezmemizde olduğumuz 3. ve 4. katlar, anlaşılacağı gibi son derece keyifli düzenlenmiş. Odaların içlerinde gömme dolaplar, sedirler, lambalıklar, bazılarında ocaklar ve raflar var. Hepsisi duvarlara çok ince ve hesaplı biçimde yerleştirilmiş. Öyle ki, hiç bir eşyaya gerek olmadan, tüm odalar sanki birkaç örtü serip her koşulda kullanmaya hazır gibi duruyor.

Buradan dönemin yaşam kültürüne ilişkin bir başka özellik daha algılıyoruz. O çağlarda, şimdiki gibi neredeyse sayısız olan ev mobilyasına hiç gerek duyulmamış olması çok etkileyici. İnsanlar o dönemde odada rahat bir hareket alanı olmasını, sayısız koltuklar, sehpalar, sandalyeler ve

Yapının yüksek tavanlı katı ise, yazlık mekan olarak tercih ediliyor. Doğal bir havalandırma sağlayıp yaz sıcaklığında hafif de olsa bir serinlik sağladığı için.

Geniş iç sofaya açılan batı uçtaki merdivenin sonu ve çatıya çıkan ek merdiven.

Oda duvarına gömülmüş bazı dolapların içinde “yunmalık” denilen küçük yıkanma bölümleri bulunuyor.

Bu merdiven helezonvari bir yapıda olduğundan etkili bir hava akımı yaratıyor.

masaların arasında sıkışmaya tercih etmişler. Kullanılmayan eşyaların ortalıkta, gereksiz yer kaplamasına izin vermemişler. Ayrıca ocakların bile kapakları var. Kullanılmadığı zamanlarda bu kapaklar kapatılarak ocaklar gözden uzak tutulmuş. Böylece gereksiz bir hava akımına da mani olunmuş...

Bu özellik günümüzde gerçek işleviyle hiç kullanmadığımız, ama salt gösteriş için tercih ettiğimiz şömineleri birden çok anlamsız hale getiriyor.

Dahası, bu ev-mekan ekonomisini burada öylesine boyutlara taşımışlar ki, şaşmamak elde değil. Örneğin bazı dolapların içlerinde, yunmalık denilen küçük bir yıkanma dolabı bile oluşturmuşlar. Yunmalığın bulunduğu oda, büyük olasılıkla yatak odası olmalı, diye düşünüyoruz. Odalarda, özellikle 4. en üst katta müthiş tavan ve duvar boyama ve süslemeleri var. Ama ne yazık ki, giderek bozulmaya başlamış. İçinde özenli bir yaşayan olmadığında, böylesine ince narin bir konağın değil, taştan kalelerin bile yok olmaya yüz tuttuğu bilinen bir gerçek.

EŞSİZ BİR HAVALANDIRMA

Yakup Ağa Konağı'nda, yaptığımız bu genel tanıtımın dışında, binanın göz alıcı yapısı nedeniyle dikkatlerden kaçan bir başka özelliği daha var. Konağın iki ucuna ve ikinci kattan başlayan merdivenler sayesinde tüm mekanda güçlü bir iç havalandırma düzeni oluşturulmuş.

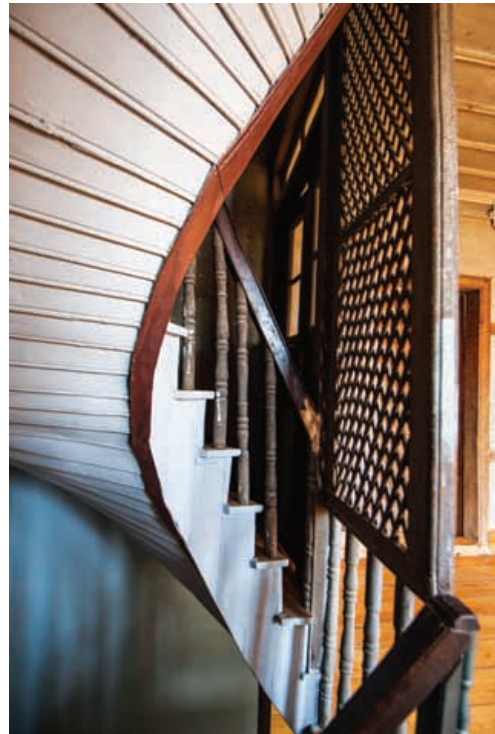
Kapı ve pencerelerden giren hava içerde ısınıp doğrudan ve merdivenler aracılığıyla çatıya kadar yükselip, konak içinde mevsime göre değişen bir ısı değişikliği yapabiliyor. Yükselen havanın burada izlediği yol üzerinde yer yer konmuş olan kapılar da, bu havalandırmanın oturanlar tarafından

yönlendirildiğini açıkça kanıtlıyor.Öte yandan hatırlanacak olursa, başlangıçta Gerze'de yağışların bol olduğunu, hatta ormanlar ve denizin de etkisiyle yüksek bir nem oranı olduğunu belirtmiştik.

Oysa bugün, çatıdan yeni gelen sızmaların yaptığı bazı bozulmalar dışında, konağın hiçbir yerinde nem ve rutubet yok. Zeminde bile, yapının kullanılmıyor olması nedeniyle bir küflenme belirtisi fark edilmiyor. Nemli bir bölgede ve 100'e yakın penceresi olan bir yapıda, iyi bir iç havalandırma yoksa nem ve küfün varlığı kaçınılmazdı.

ACABA İÇERİDE PENCERELERE BU HAVALANDIRMA DESTEĞİNİ NE VERİYORDU?

Merdivenlerin şekli ve konumu çok dikkat çekici. Tam olarak odaların gerisindeki uzun sofanın her iki yan ucuna, ama bazı farklılıklarla yerleştirilmişler.

Önce merdivenlerdeki bu fark dikkatimizi çekti. Doğudaki merdivenler eğik ve karşılıklı çapraz yerleştirilmiş. İkinci kattan itibaren her katın merdiven duvarında normal boyutta iki pencere var. Bu pencerelerin önünde de bir merdiven sahanlığı bulunuyor. Merdivenler de tam buradan dönerek bir üst kata ulaşıyor. Merdivenin aşağıdan gelip sahanlığa girdiği yerde de bir kapı konmuş.

Oysa karşı uçta, batı yönündeki merdivenlerin duvarında hiç pencere yok ve bu merdivenler yukarılara dairesel ve kesintisiz olarak çıkıyor. Ayrıca arada bir merdiven sahanlığı da bulunmuyor.

Ama bu merdivenlere, üst kata giriş yaptığı yerde değil de, alt kattan çıktığı noktaya bir kapı konmuş. Daha da önemlisi merdivenin dairesel çıkışı nedeniyle, aşağıdan yukarıya doğru dik bir hava boşluğu ya da hava bacası oluşmuş.

Havalandırma yapan bu bacanın bulunduğu katın sofasına bakan, ama merdiven korkuluğu üzerine ince çapraz çita- larla oluşan düz bir kafes de yerleştirilmiş. Böylece merdiven boşluğundan yükselen hava, hem yükselmeye devam ediyor, hem de kısmen sofaya geçiş veriyor.

Batıdaki bu havalandırma oluşunun, ısı farkından dolayı bir baca gibi, evin alt katlarındaki, özellikle sıcak nemli havayı yukarıya çekeceği böylelikle katları rutubetli havadan kurtaracağı çok açık. Ama gözlediğimiz kadarıyla, buradan gelen ılık ve nemli hava dışarı atılmıyor. Hava, 4. katın geniş ve alabildiğince güneş alan sofasına yönlendiriliyor.

Aşağıdan gelen bu havanın, isteğe bağlı da olsa dışarı atıldığı bir yol var. 4. kattan sonra merdiven az daha yükselip çatıya yöneliyor. Bu noktadaki çatı girişinin kapağı açık olduğunda aşağıdan gelen nemli havayı çatı aralığına yönlendiriliyor. Belki de çatı arasında ılık bir hava yastığı oluşturmak için. Çünkü buraya ulaşan hava, az da olsa neminden arınmış olabilir. Ama bunu kanıtlamak zor!. Bu düzenek, mekanın doğu yönünde yok. Doğru yönünde ise, batı yönünde olmayan, her katta ikişerli büyük pencereler var. Havalandırmayı ana kapılar dışında, bu pencerelerden gelen hava da sağlıyor.

Buna göre, konaktaki asıl yaygın havalandırma, doğu yönündeki en az bir pencere ile katlardaki sofa ortası kapısı birlikte açıldığında oluşan hava akımıyla ortaya çıkıyor. Önce de belirttiğimiz gibi, dış kapılardan gelen serin hava akımı da, bu havalandırmaya zeminden destek veriyor. Böylece evin sofa bölümünde doğudan batıya doğru oluşan hızlı hava akımı, tüm konağın yaşam katlarına hem serinlik hem de nem kurutucu bir etki yapıyor.

Konağın bodrum katındaki mutfak ve pişirme fırınları ile üst katlardaki kapaklı bir ocak.

KAYNAKLAR

1. KÜÇÜKERMEN, Prof. Dr. Önder, "Türk Evi", TURİNG, İstanbul-2007.
2. "Mimarlığın Dosyaları", Edi. EKİNCİ, Oktay Mimarlar Odası Akdeniz Şub. Yay.,-14/1- İstanbul-2013
3. BEKTAŞ, Cengiz, "Türk Evi", Yem Yayın, İstanbul-2013

Öte yandan pencere ve kapıların gün içinde sürekli açılıp kapatıldığı düşünüldüğünde, bu doğal yapı yaz ya da kış, gelişkin bir elektrikli klima gibi kendiliğinden işleyerek konağın ısını, havalandırmasını ve nemini ayarladığı söylenebilir. Böylelikle konak, insanların yaşam ortamlarına yaptığı katkı kadar, kendisi de nefes alıyordu.

Tüm bu özellikleri ile Sinop Gerze'deki Yakup Ağa Konağı her açıdan, gezginlerin karşısına çıkan sürpriz bir yapı olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Tarih öncesinden çağımıza değin izini, anıtsal mimari yapılarda sürmeye çalıştığımız doğal iklimlendirme gezi serüvenimiz burada sona eriyor.

Başlangıcında izlemekte zorlandığımız konumuzun, kısa süre sonra tam bir keşif serüvenine dönüştüğünü itiraf etmeliyiz. Öylesine ki, bazı mimari yapıları salt bu nedenle ikinci kez ziyaret ettik. Çünkü gezimiz boyunca ne mimarlar, ne arkeologlar, ne de sanat tarihçilerinin konularıyla ilgili olarak yaptıkları araştırma, inceleme ve kazılarında yapıların doğal iklimlendirmesi ya da atmosfer koşullarındaki konumlarına ait bir bilgiye neredeyse hiç yönelmediklerini şaşkınlıkla izledik.

Oysa eski çağlarda bugünkü gibi gelişmiş ve uzmanca ısıtma, aydınlatma, yalıtım ve korunma sistemleri yoktu. Ama tüm yapılar en başından itibaren bütün bunlar dikkate alınarak ve tam bir mühendislik örneği olacak düzeyde inşa ediliyordu. Böylece ortaya devasa bir gelenek ve bilgi birikimi çıkmaktaydı. Bunun görmezden gelinmesi ise gerçekten şaşırtıcıydı. Koca koca anıtsal binaların konumları, adeta kendi kendilerini ısıtması, ilginç aydınlatma düzenekleri, su ve boşaltım sistemleri, yağmur ve nemlenme karşısında yapılmaya çalışılan korumalar, araştırmacılar için sanki gereksiz ve ilkel bir dizi teknikten başka bir şey değilmiş gibi görünüyordu.

Ama uzun arayışlardan sonra doğal iklimlendirme ilkelerini kavradıktan sonra, tüm konularda kendi adımıza adeta yeni bir keşif yapmış olduk.

Çünkü çok geçmeden, eski çağlarda tüm yapıların temelindeki gerçek amacın böylesi bir mantıksal anlayış üzerine oturtulduğunu fark ettik. Dahası tüm bu anıtsal yapılardaki, bugün öne çıkartılan arkeoloji ve sanat tarihine ilişkin öğeler, bir bakıma ikincil özelliklerdi ve hep bu arka plan düzenlemelerinin üzerine kuruluyordu. Konunun ilginç yanı ise, ünlü Roma'lı mimar Viruvius'un mimarideki doğal iklimlendirme ilke ve koşullarını günümüzden 2 bin yıl önce belirtmiş olmasıydı.

Günümüzün serüven ve kültür arayan modern gezginleri açısından, böylesi bir doğal iklimlendirmenin bilincinde olmanın, bir bakıma tüm tarihi anıt ve eserlerin yeniden keşfi olacağına hiç kuşku yok. Bu yaklaşımı burada, sınırlı ve eksik de olsa, başlattığımız için çok mutluyuz.

DAIKIN

NEOLİTİK DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE ANADOLU'DA İKLİMLENDİRME HARİKALARI VE ROTALARI

